ISTORIA ROMÂNILOR

CONSTANTIN C. GIURESCU
Profesor la Universitatea din Bucureşti

ISTORIA ROMÂNILOR

II

PARTEA ÎNTÂI

DELA MIRCEA CEL BĂTRÂN
ŞI ALEXANDRU CEL BUN
PÂNĂ LA MIHAI VITEAZUL

Cu 177 de figuri în text şi 4 hărţi afară din text

EDIŢIA A PATRA, REVĂZUTĂ ŞI ADĂOGITĂ

FUNDAŢIA REGALĂ PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ
BUCUREŞTI 1943

PREFAŢĂ LA EDIŢIA A PATRA

Ediţia de faţă — a patra în cinci ani dela apariţia volumului — cuprinde, faţă de cele precedente, o serie întreagă de adăogiri, determinate de cercetările întreprinse şi de monografiile apărute între timp. Cuprinde, deasemenea, câteva modificări de detaliu.

Mulţumesc şi cu acest prilej specialiştilor şi marelui public pentru preţuirea arătată prin recenzii şi prin însemnatul număr de cititori.

Bucureşti, Septemvrie 1942.

CONSTANTIN C. GIURESCU

PREFAŢĂ

Volumul de faţă urma să ducă povestirea trecutului nostru până la sfârşitul domniei lui Constantin Brâncoveanu (1714). Din cauza desvoltării date părţii privind vechile instituţii şi vechea cultură, a trebuit să renunţ însă la veacul al XVII-lea, oprind expunerea la moartea lui Mihai Viteazul, pentru Ţara Românească, la aceea a lui Ieremia Movilă, pentru Moldova. Altfel, cu toată condensarea pe care mi-am impus-o, proporţiile volumului de faţă ar fi întrecut cu mult pe cele obişnuite în asemenea lucrări. Şi aşa, el a ajuns la aproape opt sute de pagine; de aceea, am socotit că e preferabil să-l împart în două părţi. Numerotaţia este însă în continuare, iar indicele la sfârşit, astfel încât consultarea şi citarea lui se poate face cu uşurinţă.

Am căutat, cum era şi firesc, să insist asupra figurilor celor trei străluciţi luptători pentru creştinătate, pe care i-a dat în răstimpul acesta, neamul nostru: Iancu de Huniedoara, Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul. Am căutat, de asemenea, să fac o parte cât mai largă Ardealului: în afară de cele trei capitole ce-i sunt consacrate exclusiv, el ocupă un loc apreciabil şi în expunerea vechilor instituţii şi a vechii noastre culturi. Singur îmi sau deamă de lacunele pe care le are, mai ales în ce priveşte formele de organizare, expunerea mea asupra stărilor de peste munţi; sper însă că se va ţine seamă de faptul că e cea dintâi operă de sinteză concepută în felul acesta.

O parte însemnată din ilustraţiile ce însoţesc volumul de faţă, mi-a fost pusă la dispoziţie, în mod graţios, de următoarele instituţii şi persoane: Academia Română, Secţia Stampelor *(fig. 26, 73, 77, 86—88, 153—156, 159, 163, 174, 176)*; Ministerul Afacerilor Străine, Serviciul Presei şi Propagandei *(fig. 9, 11, 12, 15, 27, 28, 31, 34, 41—43, 45, 47, 48, 52, 54, 58, 65, 66, 68, 71, 72, 80, 82—85, 94, 103—105, 107—111, 113—116, 123, 124, 126—129, 133, 140, 147, 148, 157, 158, 160, 161, 164, 165, 173)*; Comisia

Monumentelor Istorice *(fig. 5, 13, 16, 17, 20, 23—25, 29, 30, 38, 40, 46, 53, 67, 89, 90, 112, 120, 125, 130—132, 134—139, 141—146, 162, 170, 175)*; Muzeul de Artă religioasă *(fig. 35—37, 36, 169, 171)*; Muzeul Militar *(fig. 63)*; Muzeul Municipiului Bucureşti *(fig. 1, 75, 76, 81, 150—152, 166—168)*; Muzeul Regional Oltean, *din Craiova (fig. 172)*; Muzeul Naţional din Budapesta *(fig. 8)*; profesor unversitar Al. Tzigara-Samurcaş, Directorul Fundaţiei Regele Carol I *(fig. 69)*; profesor C. Moisil, Directorul General al Arhivelor Statului *(fig. 6, 7, 59—62, 64, 91, 92)*; profesor Gr. Avakian *(fig. 95—102, 106, 117—119). Acestea din urmă, înfăţişând fragmente de ceramică şi un fragment de za, descoperite toate în săpăturile dela Cetatea-Albă, precum şi o vedere a cetăţii de acolo, sunt* inedite; *ele însoţesc rapoartele oficiale prezentate de prof. Gr. Avakian Muzeului Militar din Bucureşti, asupra săpăturilor efectuate la Cetatea-Albă, în campaniile din 1930 şi 1931. Rog pe conducătorii tuturor instituţiilor de mai sus, pe colaboratorii acestora, precum şi persoanele amintite, să primească încă odată călduroasele mele mulţumiri.*

Schiţele de hărţi reprezentând campania din 1467 (fig. 14), campania din 1498 (fig. 18), lupta dela Jilişte (fig. 57), lupta dela Şelimbăr (fig. 78), precum şi drumul urmat de oastea lui Mihai Viteazul în 1599, până la Sibiiu şi apoi, în 1600, până la Suceava (în harta nr. 4), sunt reproduse din lucrarea d-lui General Radu Rosetti, Essais sur l'art militaire des Roumains, *Bucureşti, 1935*; *schiţele privind lupta dela Călugăreni (fig. 74), din aceea a d-lui General Al. Anastasiu,* Bătălia dela Călugăreni, 1595, ed. 2-a, *Bucureşti, 1928. Harta judeţului Săcueni am luat-o din lucrarea d-rei Ecaterina Zaharescu,* Vechiul judeţ al Saacului în lumina istorică şi antropogeografică, *în* Bul. Soc. Geogr., *t. XII (1922), iar chipul lui Iancu de Huniedoara, din lucrarea d-lui Const. Karadja,* Despre ediţiile din 1488 ale cronicei lui Iohannes de Thurocz, *în Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom. t. XVI (1934).*

D. Constant Grecescu, asistent universitar, şi d-l profesor Mihai Sânzianu au alcătuit indicele acestei lucrări, iar d. profesor D. Bodin a citit odată întreaga corectură. Le exprim la câte şi trei deosebitele mele mulţumiri.

Bucureşti, 23 Aprilie 1937.

CONSTANTIN C. GIURESCU

URMAŞII LUI MIRCEA CEL BĂTRÂN PÂNĂ LA VLAD ŢEPEŞ

Vlad Dracul « mult vestit prin vitejie şi înţelepciune ».
(Walerand de Wavrin, participant la campania din 1445).

După moartea lui Mircea cel Bătrân, urmează o epocă de scădere în istoria Ţării Româneşti. Este epoca luptelor pentru tron, cu tot şiragul nenorocirilor şi umilinţelor care se leagă de o asemenea ispravă; este epoca desbinării în partide potrivnice, bucuroase pentru reuşita planurilor lor, de ajutorul, ce trebue apoi plătit aşa de scump, al străinului. Tocmai în vremea când, strânşi dinspre miazăzi de puterea în plină expansiune a Turcilor, ar fi trebuit să facem front cu toate forţele noastre *în această direcţie*, tocmai atunci survin luptele între urmaşii marelui Mircea, aşa zişii *Drăculeşti*, după numele lui Vlad Dracul, şi între *Dăneşti*, urmaşii lui Dan I. Ar fi însă o greşeală să se creadă că membrii uneia din aceste două ramuri s'au luptat *exclusiv* cu membrii celeilalte: în realitate, s'au luptat între ei şi membrii *aceleiaşi* familii. Fiind Ţara Românească vecină cu Turcii şi cu Ungurii, e uşor de bănuit că pretendenţii la tron au apelat când la unii, când la ceilalţi. Dar ar fi o nouă greşeală să se creadă că alăturarea la unul din aceşti puternici vecini însemna o atitudine *permanent* ostilă celuilalt. Indată ce împrejurările se schimbau, foştii duşmani deveneau aliaţi şi viceversa. De altfel chiar dacă, în fundul sufletului lor, unii dintre urmaşii lui Mircea — de pildă Alexandru Aldea — ar fi fost constant de partea creştinilor şi ar fi voit să facă o politică consecventă în acest sens, erau împiedecaţi de faptul, determinant, al vecinătăţii, pe întreaga linie a Dunării, cu Turcii. In câteva ceasuri, cetele prădalnice de pe

ţărmul drept şi, în două puncte — Giurgiu şi Turnu — şi de pe cel stâng, se puteau arunca asupra ţării, deslănţuind prăpădul Insuşi Mircea trebuise, în cele din urmă, să recunoască această fatalitate a aşezării noastre; cu atât mai mult aveau s'o facă urmaşii. Dintre aceştia, *Vlad Dracul* ocupă un loc mai însemnat; ceilalţi n'au cine ştie ce importanţă, de aceea nici nu vom insista asupra stăpânirii lor.

Mihail I, fiul lui Mircea cel Bătrân, fusese asociat la domnie de tată-său; îl găsim în această situaţie în 1413; poate că o avea chiar din 1409. In primul an de stăpânire e linişte; în 1419 însă, ca o consecinţă a luptelor dintre Turci şi Unguri, Mihail pierde *cetatea Severinului*, ocupată de aceştia din urmă (după 28 Octomvrie). Curând după aceea, pe la începutul anului 1420, se ridică împotriva lui un pretendent, anume Dan al II-lea, fiul lui Dan I; rivalii erau aşa dar veri primari. Dan avea legături cu Turcii, cunoştea şi pe Bizantini, care-i puseseră la dispoziţie o corabie spre a se întoarce în ţară. O primă luptă între Mihail şi Dan e defavorabilă acestuia din urmă. O a doua luptă însă, în care a avut şi ajutor turcesc, îi aduce biruinţa. Mihail cere acum sprijin dela Sigismund, regele Ungariei; acesta îi trimite într'adevăr un corp de oaste, pe la sfârşitul lunii August. In noua luptă, foarte crâncenă, care urmează, Dan învinge pentru a doua oară. Mihail cade pe câmpul de bătălie; aceeaşi soartă a avut şi comandantul corpului de ajutor unguresc, banul Ştefan de Losoncz. Dintre documentele emise de Mihail, merită să fie menţionat acela din 1418 prin care el acordă « oaspeţilor », adică Saşilor din *Cisnădie* (Heltau) « şi oamenilor lor anume Românii », dreptul de a-şi paşte turmele lor « în munţii noştri ». A avut doi fii, pe *Radu* şi pe *Mihail*: niciunul n'a ajuns să domnească.

Turcii cari însoţiseră pe Dan, drept răzbunare pentru ajutorul dat de Unguri lui Mihail, trec în Ardeal şi pradă în regiunea Orăştiei precum şi în Banat, în părţile Lugojului; un alt corp de oaste atacă Cetatea Albă, în Moldova, fără succes însă.

Dan al II-lea îşi începe aşa dar domnia în 1420; ea va dura, cu mai multe întreruperi însă, până în 1431. Prima întrerupere e în 1421, când constatăm pe tronul Ţării Româneşti pe un alt fiu al lui Mircea cel Bătrân, anume pe *Radu* zis *Praznaglava* (« chelul »). Acesta vine cu ajutorul Turcilor pe care, se vede, îi

nemulţumise Dan. La 17 Mai 1421, Radu întăreşte Braşovenilor privilegiul lor de comerţ; alte documente emise de acest voevod poartă data 1 Iunie şi 21 Noemvrie 1421. In anul următor însă, Dan izbuteşte, cu ajutor unguresc, să-şi reia tronul. Il vedem, întărind, la rândul lui, Braşovenilor acelaşi privilegiu, la 23 Octomvrie 1422. Impreună cu generalul Pippo Spano, Florentin de origină, dar în serviciul lui Sigismund al Ungariei, Dan atacă cetatea *Silistrei* şi bate pe Turci. Probabil cu acest prilej, s'au reluat şi cetăţile de pe ţărmul stâng, *Giurgiul* şi *Turnul*. O asemenea ofensivă însă nu putea rămâne fără răspuns din partea Turcilor. De aceea sultanul hotărî să ajute pe Radu Praznaglava spre a-şi recâştiga tronul. Intr'adevăr, la începutul lui 1423, acesta trece Dunărea cu o puternică armată, este însă bătut de către Dan (26 Fevruarie 1423). Urmează un nou atac al lui Radu, se pare încununat de succes, pentru ca în toamna aceluiaşi an Dan să se reîntoarcă, bine înţeles tot cu ajutor unguresc, şi să-şi reia tronul. Biruinţa e însă de scurtă durată, deoarece în anul următor (1424) Radu e din nou domn, cu sprijinul unei armate turceşti. Şi de data aceasta, Sigismund trimite ajutor protejatului său; Dan este însă cumplit bătut şi abia scapă cu vieaţă trebuind să se refugieze în Ardeal. Cu treizeci de ani mai înainte şi Mircea cel Bătrân trebuise să se retragă peste munţi, la Braşov, dar ce deosebire de situaţie! In timp ce Mircea discuta dela egal la egal cu regele Ungariei, Dan este un vasal, căruia Sigismund îi acordase ca o favoare dreptul a avea monetărie sau haraghie proprie. «Căci s'a îndurat domnul meu craiul asupra domniei mele — spune Dan într'o confirmare din 1424 a privilegiului comercial braşovenesc — şi m'a primit drept slugă credincioasă a sa şi mi-a dăruit haraghie de bani ca să fie şi în ţara domniei mele, precum este în ţara lui». Reinstalat în toamnă cu ajutor unguresc, Dan întăreşte Braşovenilor la 10 Noemvrie privilegiul lor comercial. In cursul celor doi ani următori, au loc iarăşi ciocniri cu Turcii. La începutul lui 1427, în Ianuarie, Dan e izgonit din nou de către rivalul său. De data aceasta, Sigismund se hotărăşte «să pornească în persoană» în ajutorul voevodului muntean; expediţia se termină în chip fericit, deoarece Radu e izgonit — pentru totdeauna — iar Dan reinstalat în domnie (primăvara anului 1427). *Giurgiu* este reluat; se face chiar şi o tentativă

împotriva Silistrei. Nici ultimii ani ai stăpânirii lui Dan nu sunt însă ani de linişte. Dacă nu mai are de luptat pentru menţinerea sau recâştigarea tronului, în schimb însă face câteva expediţii în afara hotarelor.

In 1428, el însoţeşte pe Sigismund în campania împotriva Turcilor şi e înfrânt, alături de suzeranul său, în lupta dela *Golubac*, (citeşte: Golubaţ) în Serbia (3 Iunie 1428). Rezultatul este că Ţara Românească trebue să plătească Sultanului « tributul întreg » (integrum censum) — nu se spune cât anume — şi « oile »: se ştia, se vede, numărul. Despotul sârb George Brancovici, pe lângă făgăduiala unui tribut de 50.000 de galbeni, va da, mai târziu, şi pe fiică-sa Mara, în haremul lui Murad. In anul următor, 1429, înainte de luna Iunie, Dan întreprinde un atac împotriva Chiliei pe care n'o poate lua însă; la întoarcere armata îi este bătută de Alexandru cel Bun. Un al doilea atac, în 1430, înainte de 11 Noemvrie, n'are mai mult succes: Chilia rămâne Moldovenilor (vezi şi vol. I, p. 507). Pe lângă faptul că nu putuse relua această veche posesiune a Basarabilor, Dan nu are nici Severinul (vezi fig. 1), unde Sigismund repetând experienţa lui Bela al IV-lea cu Ioaniţii, aşează de data aceasta, pe *Cavalerii Teutoni* (1429). Aceştia mai ocupă şi cetăţile Orşova, Mehadia, Almăşul, Sân Petru, Gureni, Iladia, Craşova, etc.; li se mai dă pe deasupra şi monetăriile din Sibiu şi Braşov, precum şi ocnele din Ardeal. Cu toate acestea, Teutonii n'au corespuns aşteptărilor, ca şi Ioaniţii altădată; în 1435, ei părăsesc regiunea, lăsând ca lupta împotriva Turcilor să fie purtată de un Român, om al locului, de Iancu de Huniedoara.

Nici cetatea dela *Bran*, unde Mircea şi Mihail îşi ţinuseră vameşii şi ostaşii lor, n'a putut fi păstrată de Dan; în 1427 ea e luată în stăpânire de Sigismund şi rămâne de aici încolo statornică a Ungurilor.

Alexandru Aldea. Ultimul document dela Dan este din 30 Ianuarie 1431, când el confirmă Braşovenilor privilegiul comercial eliberat lor de Mircea cel Bătrân. Ce s'a mai petrecut după aceea, nu se ştie sigur, constatăm numai că în vara aceluiaşi an, domn în Ţara Românească era Alexandru-Aldea; acesta venise cu ajutor dela Alexandru cel Bun, domnul Moldovei. Se pare că Dan a fost nevoit să se retragă peste Dunăre. Schimbarea are loc înainte de *14 Iunie 1431*; la această dată, Aldea scrie autorităţilor din

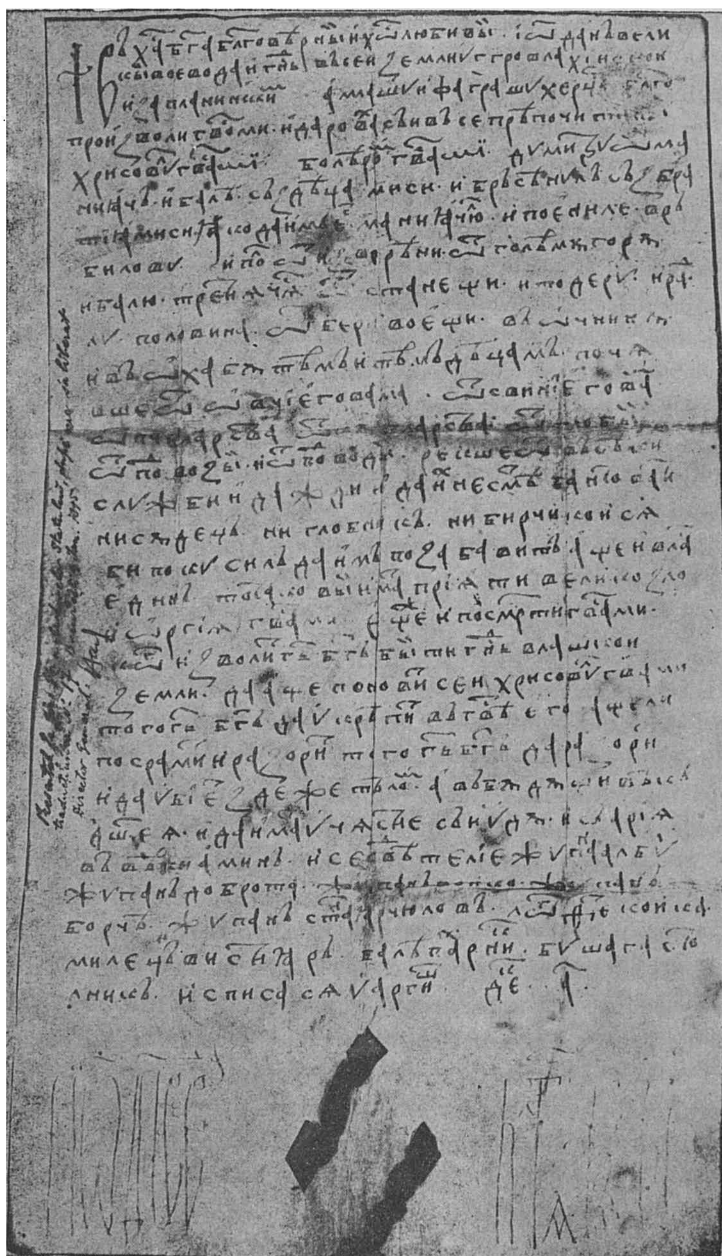

Fig. 1. — Hrisov dela Dan al II-lea, scris în Argeş, Dechemvrie 1; anul lipseşte. (Muzeul Municipiului Bucureşti).

Ardeal şi Ungaria, rugându-le să dea ajutor la prinderea unui fugar din Ţara Românească. Faptul că Aldea luase domnia numai cu ajutor moldovean, fără ca să se adreseze Turcilor, apoi apropierea care survenise în ultimul timp între Alexandru cel Bun şi Sigismund al Ungariei, ceea ce însemna constituirea unui grup important şi solidar de forţe creştine, făcură pe Sultanul Murad să ordone în vara anului 1431 o expediţie împotriva ŢărilorRomâneşti. Aldea ar fi vrut să reziste: dovadă sunt scrisorile succesive şi aproape disperate pe care le trimite Braşovenilor. Intr'una din ele le spune: « Aşa să ştiţi că Turcii au năpădit la Dunăre prin toate vadurile şi vin împotriva ţării să prade şi să jefuiască; şi grăbiţi-vă cât mai iute, ziua şi noaptea, să-mi veniţi în ajutor; căci dacă nouă ne va fi rău, vouă are să vă fie şi mai rău. Şi cât puteţi, grăbiţi-vă; câtă oaste puteţi ridica în grabă, să vie, iar câtă nu este gata, o veţi trimite în urmă. Să sosească iute. Altfel să nu faceţi. . . ». Intr'altă scrisoare, le spune: « Dacă e să mă ajutaţi, veniţi mai iute, căci Turcii sunt pe drum de Sâmbătă; şi grăbiţi-vă la drum, căci hrana vă va veni şi mai pe urmă. Iar dacă nu vreţi să veniţi, spuneţi-mi, ca să ştiu ce să fac ». Braşovenii trimiseră într'adevăr un corp de oaste; sosiră şi patru steaguri de Moldoveni dela Alexandru cel Bun care avu el însuşi o ciocnire victorioasă, cu Turcii, la 22 Iunie; Aldea nu-i putu respinge însă, nici nu-i putu împiedeca să prade. Mai mult chiar: fu nevoit să recunoască suzeranitatea Sultanului, să plătească tribut şi să dea — lucru nemai întâmplat până atunci — un număr de vreo 20 de fii de boieri ca ostateci. In schimb, eliberă ca la 3.000 de robi ce fuseseră luaţi de Turci. Anunţând acest ultim fapt Sibienilor cari îi scoseseră « vorbe rele » că s'a dat de partea Turcilor, Aldea se justifică: « Eu şi de m'am dus la Turci, m'am dus pentru nevoia mea şi am făcut pace ţării, câtă a rămas, şi vouă tuturor ». Cu sufletul însă, el e pentru creştini: « Noi slujim domnului craiu şi sfintei coroane şi să dea Dumnezeu să se apropie domnul crai (sub înţeles: cu armata!) să stăm dinaintea lui . . . ». De aceea, atunci când în 1432, Sultanul trimite o armată împotriva Ungariei, vizând Ardealul, expediţie la care e şi el obligat să ia parte, Aldea previne totuşi pe comandanţii unguri, le dă indicaţiuni asupra mărimii şi calităţii armatei turceşti, ba mai mult, îi anunţă că, în momentul în care va sosi armata ungară,

şi odată cu ea şi pretendentul turc Celebi, el va părăsi pe Sultan şi va face chiar ca o parte din oastea acestuia să treacă alături de pretendentul amintit. « De multe ori m'au înşelat Turcii pe mine — scrie cu năduf Aldea — acuma vreau să le fac şi eu tot aşa; pe Dumnezeul meu, că nu va rămânea nici sămânţă de ei ». Planul voevodului muntean n'a reuşit însă; Turcii au intrat în Ardeal şi au pustiit cumplit Ţara Bârsei, iar Celebi a rămas mai departe pretendent la scaunul Sultanilor. Aldea a trebuit să se resemneze să asculte până la sfârşitul domniei sale de Turci. Când anume cade acest sfârşit nu se poate stabili cu precizie. Ultimul său document intern poartă data de 25 Iunie 1436. La începutul lui Septemvrie acelaşi an are apoi loc expediţia lui Vlad Dracul care-i era *frate*. Ajutat de o armată ungurească şi având şi o sumă de partizani printre boieri, acesta trece munţii şi se ciocneşte cu Aldea şi cu Turcii. Nu ştim care a fost rezultatul luptei; un document contemporan — din 17 Noemvrie — vorbeşte numai de « mulţimea nenumărată » de robi pe care au luat-o Turcii. Un fapt însă e sigur: la începutul anului 1437, domn în Ţara Românească era Vlad Dracul; la 20 Ianuarie el confirmă, din Târgovişte, nişte moşii iar la 8 Aprilie întăreşte Braşovenilor vechiul lor privilegiu de comerţ.

Dacă n'a fost o personalitate politică şi militară, Aldea a arătat în schimb, în scurta lui domnie, o atenţie deosebită bisericii. La 17 Noemvrie 1432, el dăruia mănăstirii *Dealului* două sate, Alexenii şi Răzvadul, scutindu-le de toate dăjdiile şi slujbele. Peste puţin timp, la 15 Ianuarie 1432, dăruia *Coziei* satul Goleştii, scutindu-l de asemenea, de dări şi slujbe, iar la 25 Iunie 1434, întărea, printr'un hrisov solemn, toate posesiunile acestei mănăstiri. Alte două hrisoave privesc mănăstirile *Bolintinul* şi *Sf. Niculae din Bucureşti* (numită mai târziu Mihai Vodă!). Cea dintâi e scutită de vinăriciu; pentru cea de a doua nu ştim ce s'a hotărît, documentul păstrându-se numai sub forma unui regest incomplet. Şi Muntele Athos a beneficiat de milosteniile lui Aldea: astfel, mănăstirea *Zografu* a primit, la 9 Fevruarie 1433, un ajutor anual de 3.000 de aspri, spre veşnica pomenire a domnului şi a părintelui său Mircea, iar mănăstirea *Xeropotam*, în aceeaşi zi, o sumă identică.

Dintre boierii săi, trebue menţionat Albul, a cărui putere şi influenţă era aşa de mare încât în scrisorile trimise de — preten-

dentul pe atunci — Vlad Dracul, el e trecut pe acelaşi plan cu Aldea. « Duceţi aramă lui Aldea şi lui Albul », reproşează Vlad Braşovenilor, apoi « l-au dat pe mâna lui Aldea şi lui Albul » şi « am vrut să răscumpăr pe sluga mea dela Aldea şi dela Albul », scrie el aceloraşi. Acest boier, ocupând dregătoria de mare vornic, e citat întotdeauna în fruntea listei de martori din hrisoavele domneşti.

Vlad Dracul, fiul lui Mircea cel Bătrân, a luat domnia la sfârşitul anului 1436 sau începutul lui 1437. Incă din 1430, aştepta el în Ardeal prilejul nemerit ca să ocupe, cu ajutorul lui Sigismund, tronul părintesc. La 8 Fevruarie 1431, îl găsim la Nurnberg, pe lângă protectorul său; el se intitulează chiar, într'un document latinesc dat în această zi, « Io Vlad, cu mila lui Dumnezeu, domn al Valahiei Transalpine şi duce al Amlaşului şi Făgăraşului ». Sigismund îi recunoscuse această calitate şi îi dăduse şi insemnele, într'un grad înalt, ale ordinului Draconului. Dela acest ordin cred unii istorici că i-ar veni numele de Dracul; alţii îl atribue însă cruzimii sale, cruzime pe care a moştenit-o Vlad Ţepeş.

Ca răspuns la ajutorul dat de Sigismund, Turcii intră în ţară, în toamna lui 1436 şi o pustiesc cumplit. In primăvara anului următor, în Aprilie, Vlad Dracul domnea; se punea însă şi pentru el aceeaşi problemă care se pusese şi pentru Alexandru Aldea; sau să recunoască suzeranitatea turcească sau să expuie ţara unor continue prădăciuni. Ca şi predecesorul său şi aşteptând vremuri mai bune care să-i îngădue politica ce se potrivea cu aspiraţiile sale, Vlad a optat pentru prima soluţie: s'a închinat Turcilor. Cronicarul bizantin Dukas povesteşte că domnul muntean a venit, însoţit de 300 de persoane, la Brusa, unde se afla Sultanul, i s'a supus şi a făgăduit drum liber prin ţara sa trupelor turceşti care se vor îndrepta împotriva Ungariei. Sultanul, foarte bucuros, ar fi îmbrăţişat pe domn, l-ar fi oprit la masă şi l-ar fi dăruit bogat, pe el şi pe însoţitori.

Alte izvoare afirmă că Vlad ar fi fost prins în expediţia din 1436, închis la Galipoli şi că, după aceasta, a urmat închinarea. Oricum s'ar fi petrecut faptele — noi dăm mai multă crezare povestirii lui Dukas, coroborate de o scrisoare raguzană din 3 Iulie 1437 — un lucru e sigur: voevodul muntean însoţeşte pe Turci în Ardeal, în expediţia lor din 1438. Au fost prădate atunci valea Mureşului, Mediaşul, Sighişoara, suburbiile Braşovului, Sebeşul.

In timpul asediului acestui din urmă oraş, Vlad, care, în fundul sufletului său, ţinea totuşi cu creştinii — şi evenimentele din anii următori vor dovedi-o — a sfătuit pe cetăţeni să se predea, deoarece el va face ca fruntaşii să fie duşi în Ţara Românească, de unde se vor putea reîntoarce acasă, iar sărăcimea în Turcia, de unde iarăşi va putea reveni. Aşa s'a şi întâmplat. Sibiul şi Cetatea de Baltă au fost şi ele asediate, dar au putut rezista. Armata turcă s'a întors nestingherită prin pasul Branului, încărcată de prăzi; Sultanul se temea totuşi ca Vlad să nu fie înţeles cu Ungurii. In anii următori, situaţia a rămas neschimbată, voevodul muntean păstrând aceeaşi atitudine faţă de Turci, a căror suzeranitate o recunoştea, ca şi faţă de creştini, cu cari păstra raporturi de bună vecinătate. In primăvara anului 1442, Sultanul trimite împotriva Ungurilor o armată de vreo 16.000 ostaşi, sub comanda lui Mezed beg; aceasta trece prin Ţara Românească, pătrunde în Ardeal şi începe să prade. O primă ciocnire la *Sântimbru*, în ziua de 18 Martie, cu trupele ardelene conduse de Iancu de Huniedoara, e favorabilă Turcilor; cea de a doua însă, la 23 Martie, se termină printr'un adevărat dezastru pentru aceştia din urmă; însuşi Mezed şi fiul său cad pe câmpul de luptă.

Intre timp, Sultanul ale cărui bănueli se menţineau, chemase pe Vlad la Poartă. Voevodul, cu tot sfatul contrar al boerilor, se dusese la Adrianopol şi fusese închis, aceeaşi soartă având-o şi cei doi fii ai săi, *Vlad* şi *Radu*. In ţară rămăsese un alt fiu, mai tânăr, anume *Mircea*. După victoria împotriva Turcilor, Iancu a trecut în Ţara Românească, a prins pe nevârstnicul Mircea şi l-a decapitat, iar tronul a fost ocupat de « Basarab, fiul răposatului Dan Vodă » (Basarab, filius condam Daan wayvode), după cum ne spune un document ulterior, din 17 Aprilie 1443.

Pentru restabilirea situaţiei, vine, în toamna aceluiaşi an, 1442, o puternică armată turcească — izvoarele dau cifra de 80.000 de ostaşi — sub comanda beglerbegului Rumeliei Şehabeddin. Un detaşament, trimis înainte în Ardeal, e distrus la Poarta de Fier, vestita trecătoare spre Banat. Grosul armatei e atacat, lângă râul Ialomiţa de Iancu, în zorii zilei de 2 Septemvrie, într'o Duminecă, şi după o luptă care a ţinut până seara, sfărâmat. O pradă uriaşe — între altele şi vreo 5.000 de cai şi cămile — a căzut în mâinile învingătorilor. Sultanul a fost aşa de afectat de înfrângere — ne-o

spune un document contemporan — încât îmbrăcat în negru, trei zile n'a vrut să mănânce şi să bea nimic. Aceste succese consecutive produc mare impresie în toată lumea creştină şi determină şi schimbarea atitudinei politice a lui Vlad Dracul. Nu cunoaştem împrejurările în care voevodul muntean, întors din închisoarea turcească, şi-a reluat tronul. La 9 Ianuarie 1443 domnea încă Basarab; dar tot în acest an Vlad era din nou în scaun şi trecea hotărît de partea creştinilor, participând la marea expediţie care a dus armata condusă de Iancu de Huniedoara şi de tânărul rege Vladislav până dincolo de Sofia, în inima Balcanilor (vezi şi mai jos, p. 40). De asemenea, Vlad Dracul a participat şi la cruciata din toamna anului următor, 1444, cruciată care cuprindea pe Unguri, pe Poloni, o flotă burgundă, echipată la Veneţia şi câteva corăbii trimise de Papă şi care s'a isprăvit printr'un mare dezastru la *Varna*. Armata creştină a trecut Dunărea la 20 Septemvrie, a ocupat Cladova şi apoi Vidinul. Aci s'a alăturat Vlad cu 7.000 de ostaşi. Oraşul Nicopoli, nu şi şi cetatea, a căzut şi el, a urmat apoi Şumla şi, la 9 Noemvrie, aliaţii erau la Varna. A doua zi, a avut loc lupta. Cu toată vitejia lui Iancu de Huniedoara, creştinii au fost învinşi; regele Vladislav, în loc să urmeze planul lui Iancu, s'a aventurat — ca şi cavalerii francezi odinioară la Nicopole — în mijlocul armatei turceşti şi a fost ucis. De aici apoi s'a născut panica şi retragerea dezordonată. Vlad Dracul şi ostaşii lui au călăuzit pe fugari spre Dunăre; la 20 Noemvrie (1444) Iancu era îndărăt la Orşova, unde dădea un document pentru mănăstirile Tismana şi Vodiţa. In anul următor a avut loc expediţia pe Dunăre a flotei burgunde care, neputând opri, înainte de lupta dela Varna, trecerea armatei turceşti din Asia Mică în Tracia, peste Bosfor, căuta acum să descopere pe regele Vladislav despre care se auzise că ar fi trăind încă, şi mai mult chiar, să determine o nouă expediţie creştină. După ce făcu o scurtă escală la Mangalia («Panguala»), flota ajunse la Chilia şi apoi la Brăila. Vlad Dracul cu armata lui se alătură de îndată; Iancu făgădui că va fi în Septemvrie la Nicopole. Silistra şi Turnu n'au putut fi cucerite, Turtucaia însă şi Giurgiu au căzut în mâinile creştinilor. La Rahova, sub protecţia flotei, armata munteană şi aceea a lui Iancu, sosit între timp, a trecut pe ţărmul drept al Dunării spre a da lupta cu Turcii.

Aceştia însă se retrăseseră în interiorul ţării, şi aliaţii, cari n'aveau provizii suficiente, nu-i urmăriră. Expediţia se încheie deci; flota se reîntoarse la Constantinopol; singurul rezultat pozitiv fu recâştigarea *Giurgiului* despre care Vlad, scriind Braşovenilor să-i trimită cele necesare unei fortificări temeinice, spunea că este « tăria şi a voastră şi a noastră şi a tuturor creştinilor ». Evenimentele care au loc la sfârşitul anului următor — 1446 — arată că, ulterior expediţiei de pe Dunăre, s'a produs ruperea raporturilor dintre Vlad Dracul şi Iancu de Huniedoara. Cauzele acestei rupturi nu ne sunt bine cunoscute; va fi fost, poate, dorinţa celui de al doilea de a avea pe scaunul Ţării Româneşti, un voevod complet înfeodat lui şi Vlad nu era omul corespunzător? Să fi făcut voevodul muntean pace cu Turcii, recunoscându-le din nou suzeranitatea şi predându-le o parte din cei douăsprezece mii de Bulgari cari se refugiaseră la el în timpul expediţiei de pe Dunăre? Sigur nu ştim; se poate însă să fi fost şi una şi cealaltă. Cert este numai că în Dechemvrie, armata ungurească, în frunte cu Iancu, şi aducând pe pretendentul Dan, fiul lui Dan al II-lea, intra în ţară. Vlad fu prins şi decapitat « la satul *Bălteni* », după cum aflăm dintr'un document ulterior. E vorba, probabil, de Băltenii din Ilfov.

Dintre hrisoavele pe care le dă Vlad Dracul mănăstirilor, relevăm pe acela din 1436—7 (6945) al mănăstirii *Sărăcineşti* (Vâlcea), căreia i se confirmă moşia pe care era situată. Aceasta înseamnă că lăcaşul data, după toate probabilităţile, din vremea lui Mircea cel Bătrân.

Vlad Dracul a fost căsătorit cu sora lui Iliaş Voevod al Moldovei, deci fiica lui Alexandru cel Bun; numele ei nu-l cunoaştem; în călugărie, după moartea soţului, s'a numit *Eupraxia*. A avut mai mulţi fii: pe *Vlad*, viitorul Vlad Ţepeş, pe *Radu*, căruia i s'a zis « cel Frumos », pe un alt *Vlad*, supranumit şi « Călugărul », acesta din urmă însă era nelegitim. Câteşi trei au domnit în Ţara Românească. Un alt fiu a fost ucis la Bălteni, odată cu tată-său, iar *Mircea* pierise mai înainte, în 1442. Tot *Mircea* s'a numit şi un fiu natural al lui Vlad Dracul, avut, se pare, cu o brăileancă; îl întâlnim în 1481, ocupând pentru un moment scaunul Ţării Româneşti.

Vlad Dracul, deşi n'a fost o personalitate excepţională, ca părintele său, Mircea cel Bătrân, a avut totuşi însuşiri care i-au

atras stima şi preţuirea contemporanilor. Walerand de Wavrin, participant la expediţia de pe Dunăre, din 1445, spune despre el că era « mult vestit prin vitejie şi înţelepciune »: (« moult famé de vaillance et de sagesse »). Aceleaşi calificative le găsim mai târziu la cronicarul oficial unguresc Bonfinius. Iar despre armata lui Vlad, şambelanul împăratului bizantin spune că reprezintă peste 15.000 de călăreţi « dintre cei mai redutabili soldaţi cari sunt pe lume ».

Dan al III-lea şi Vladislav al II-lea. Dan al III-lea, venit pe tron cu ajutorul lui Iancu de Huniedoara, a avut o domnie scurtă, nici măcar un an. Intr'adevăr, în 1447, constatăm în locul lui pe *Vladislav al II-lea* care era fiul lui Dan al II-lea, deci nepot al lui Dan I. In ce împrejurări s'a produs schimbarea din 1447 nu se ştie. E probabil însă că Dan al III-lea a fost înlăturat, ca unul ce venise cu sprijin unguresc, de Turci cari au aşezat în locul lui pe Vladislav. Intr'adevăr, constatăm pe acesta în bune raporturi cu Sultanul. In 1448, la 31 Octomvrie, el scria Braşovenilor că a venit la dânsul « fratele » naipul adică guvernatorul civil din Nicopole, care i-a povestit cum a decurs lupta dela Kossovo între Turci şi Unguri şi cum Iancu de Huniedoara a fost învins; nu se ştie chiar dacă mai trăieşte. Această luptă, în care armata creştină spera să răzbune dezastrul dela Varma, a avut loc în zilele de 17—19 Octomvrie 1448, în aceeaşi câmpie în care fusese învins, pe vremea lui Mircea cel Bătrân, cneazul Lazăr al Sârbilor. Nici de data aceasta soarta armelor nu favoriză pe creştini. Sultanul Murat repurtă o victorie strălucită. Şi ca şi cum atâta n'ar fi fost de ajuns, Iancu, în retragere, fu prins şi închis de despotul Serbiei, Gheorghe Brancovici, dela care trebui să se răscumpere.

Vladislav, domnul Ţării Româneşti, fusese el oare invitat să ia parte sau să-şi trimită contingentul său în armata creştină? Cert este că n'a făcut nici una nici cealaltă. Aşa s'ar explica de ce Iancu, în 1452, după 23 Aprilie, îi retrage posesiunile ardelene adică Făgăraşul şi Amlaşul. Ni s'a păstrat scrisoarea — nedatată — prin care Vladislav protestează împotriva acestui lucru: « Cât m'am jurat eu — spune domnul — cu părintele meu Ionăş voevodul, el tot n'a ţinut seamă de asta, nici slujba mea nu i-a fost dragă; căci nu-i ajunge gubernatoria Ţării Ungureşti, ci trimite să-mi

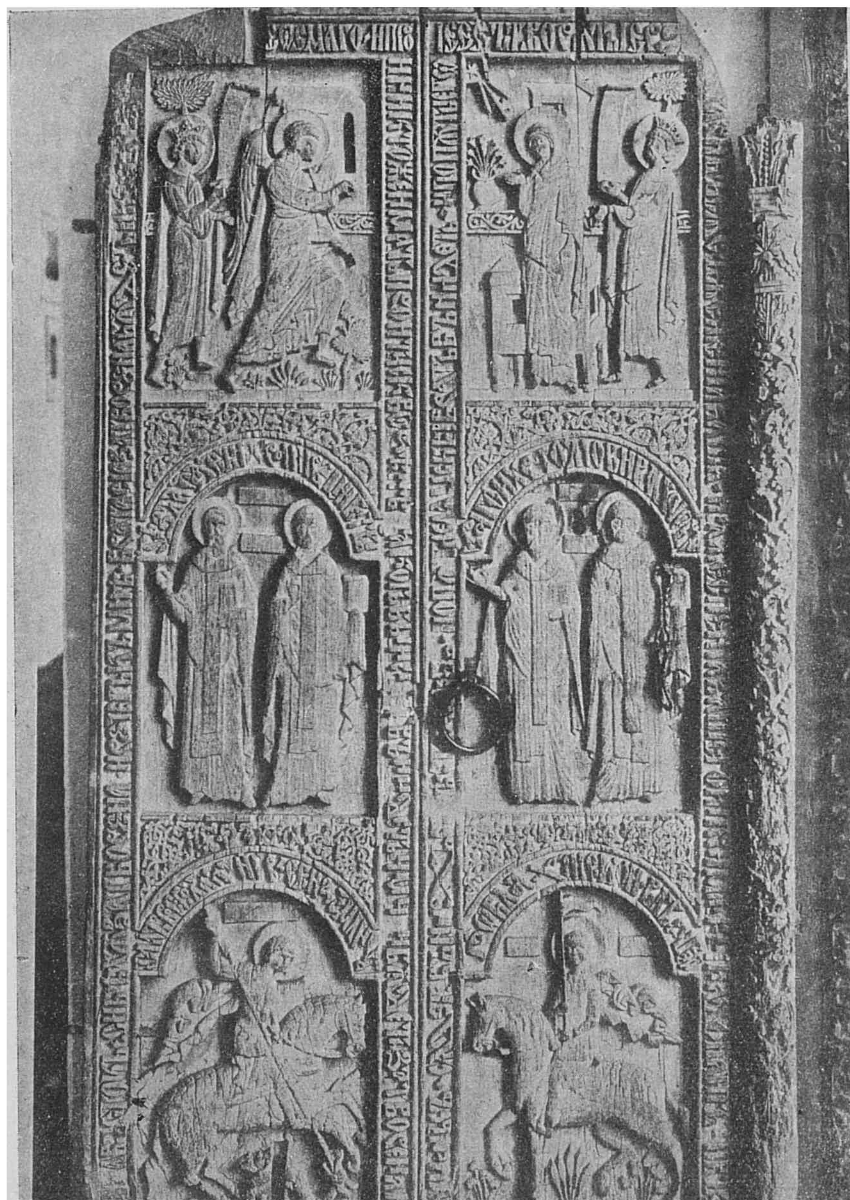

Fig. 2. — Uşa de lemn, făcută din porunca lui Vladislav Voevod, în 1453, pentru una din cele trei biserici dela Snagov. Se află astăzi la Muzeul de Artă religioasă din Bucureşti.

răpească ocina mea adevărată şi ţărişoara mea Făgăraşul şi Amlaşul şi umblă cu gând rău asupra mea. Dar dacă şi-a călcat el făgăduinţa şi jurămintele ce a făcut cu mine şi dacă a călcat peste slujba mea, Dumnezeu să se răzbune asupra celui ce nu a păzit dreptatea. Iar domnia mea, cu toată nevoia mea, nu voi părăsi ce este al meu odată cu capul . . . ». Deocamdată, Vladislav recurge la represalii, oprind mărfuri de ale Braşovenilor şi făcându-le pagube, mai ales că ei adăposteau şi boieri pribegi, cum era, de pildă, Cernica din Făgăraş care fugise şi cu nişte turme de ale voevodului. Urmează tratative, se ajunge chiar la o înţelegere; aşa cel puţin ni se spune în scrisoarea din 15 Noemvrie 1455 adresată de Iancu de Huniedoara Braşovenilor. Vladislav, văzând însă că nu i se restitue posesiunile ardelene, se hotărăşte să păşească pe faţă la ofensivă şi în consecinţă atacă atât cetatea Făgăraşului, pe care n'o poate lua, cât şi mai multe sate săseşti, dintre care unele sunt arse. Acest fapt provoacă reacţiunea lui Iancu de Huniedoara. El dă lui Vlad (viitorul Vlad Ţepeş) care stătea în Ardeal aşteptând momentul prielnic spre a înlătura pe Vladislav, un corp de oaste. Expediţia a avut loc *după 6 Aprilie*, când Ladislau regele Ungariei porunceşte Sibienilor să lupte împotriva domnului muntean care prădase şi arsese mai multe sate săseşti. La 15 Aprilie e ultimul hrisov cunoscut al lui Vladislav; la 3 Iulie, constatăm că Ţepeş ocupase tronul şi urma să protejeze pe Braşoveni împotriva unui eventual atac turcesc. E posibil ca în timpul războiului, Vladislav să fi căzut; cronica afirmă că ar fi murit de sabie în mijlocul « Târşorului », mormântul lui se găseşte nu în ctitoria sa dela Snagov, unde în 1453 zideşte o biserică a cărei uşă de lemn, admirabil sculptată, s'a păstrat până în zilele noastre (vezi fig. 2), ci la mănăstirea Dealului; mai târziu, în vremea lui Neagoe Basarab, fraţii Craioveşti îi aşeză aci o lespede, pe care însă data morţii, 20 August 1455 (6963), este greşită. —La muntele Athos, Vladislav a dat un hrisov, în 1450, mănăstirii *Cutlumuz* şi a făcut un dar de 10.000 de aspri chiliei *Sf. Ilie.*

BIBLIOGRAFIE

I. Mihail I; Radu al II-lea Praznaglava; Dan al II-lea și Dan al III-lea: 1. GR. C. CONDURATU, *Incercări istorice. Relațiunile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria până la anul 1526*, București, 1898, 534 p. in 4°. 2. N. IORGA, *O nouă mărturie asupra luptelor dintre Dan II și Radu Prasnaglava*, în *Conv. Lit.*, XXXV (1901), p. 383—384; 3. ALEXANDRU A. VASILESCU, *Urmașii lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Țepeș 1418—1456. I. Dela moartea lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Dracul 1418—1437*, București, 1915, 55 p. in 4°.)Extras din *Rev. Ist. Arh. Fil.*, XV); 4. AL. XENOPOL, *Lupta între Drăculești și Dănești*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, t. XXX (1907), p. 183—272; 5. I. C. FILITTI, *Banatul Olteniei și Craioveștii.* (IV. *Pretinsa luptă dintre Dănești și Drăculești*), Craiova, f. a., 123 p. in 8°.

II. Alexandru Aldea: 6. ST. NICOLAESCU, *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea, fiul lui Mircea Vodă cel Bătrân, 1431—1435. Hrisoave și cărți domnești, însoțite de traduceri, adnotațiuni istorice și știri nouă relative la Biserica Domnească Sf. Nicolae din Curtea de Argeș*, București, 1922, 48 p. in 4°. (Extras din *Rev. Ist. Arh. Fil.*, XVI).

V. și nr. 1 și 3.

III. Vlad Dracul: 7. ILIE MINEA, *Vlad Dracul și vremea sa*, Iași, 1928, 219 p. in 8°. (Extras din *Cercet. Ist.*, IV).

V. și p. 43, nr. 3.

IV. Vladislav al II-lea: 8. N. IORGA, *Notele* vol. XV din colecția Hurmuzaki *(Acte și scrisori din arhivele ardelene Bistrița, Brașov, Sibiiu)*, Partea I, 1358—1600, București, 1911, LXXVIII + 775 p. in 8°; 9. I. MINEA, *Din trecutul stăpânirii românești asupra Ardealului. Pierderea Amlașului și Făgărașului*, București, 1914, 79 p. in 8°. (Extras din *Conv. Lit.*, XLVIII); 10. ST. NICOLAESCU, *Lămurirea unei enigme istorice. Vladislav Voevod și Doamna Neacșa, 1488*, București, 1935, 8 p. in 8°.

DECĂDEREA MOLDOVEI ÎN TIMPUL URMAŞILOR LUI ALEXANDRU CEL BUN

> *« Ştefan Voevod prinse pe fratele său Iliaş Voevod şi-l orbi şi domni singur 5 ani, până ce-i tăie capul Roman Voevod, fiul lui Iliaş Voevod... Bogdan Voevod... domni doi ani şi-i tăie capul Petru Voevod, numit Aron, la Răuseni ».*
>
> (Letopiseţul zis dela Putna)

In Moldova, după moartea lui Alexandru cel Bun, constatăm aceeaşi stare nenorocită ca şi în Ţara Românească după Mircea cel Bătrân. Fiii, legitimi şi nelegitimi, se luptă pentru moştenirea părintească; în dorinţa lor de a ocupa scaunul domnesc, fac apel la străini şi li se închină, câteodată chiar la mai mulţi în acelaşi timp. Luptele interne strică ţara, împiedecă negoţul: sărăcia se adaugă umilinţei. Cei douăzeci şi cinci de ani cari despart sfârşitul lui Alexandru de începutul domniei lui Ştefan, sunt fără îndoială, printre cei mai răi din întreaga istorie a Moldovei. I-am fi putut evita, ca şi anii corespunzători din Muntenia, numai dacă am fi avut şi noi, cum au avut alte popoare, un sistem precis şi riguros de succesiune la tron, dacă am fi recunoscut de pildă, dreptul de primogenitură, din tată în fiu. Din nefericire însă, nu numai că n'am avut un asemenea sistem, dar n'am mărginit dreptul de succesiune nici măcar la *fiii* celui care domnea. Fraţii, nepoţii, verii acestuia puteau şi ei să aspire la domnie, din moment ce erau « sămânţă de domn ». Mai mult chiar, se recunoşteau aceleaşi drepturi şi *fiilor nelegitimi* care-şi puteau dovedi înalta lor origine. Lesne de înţeles ce a urmat dintr'un astfel de sistem: s'a deschis drum tuturor ambiţiilor şi tuturor compromisurilor. O mare parte din forţele vii ale neamului nostru s'au irosit în luptele

nenorocite pentru domnie; aceste lupte ne-au făcut mai mult rău decât toţi duşmanii externi laolaltă. De aceea, nu se va putea niciodată preţui prea mult sistemul *actual* care prevede o modalitate precisă şi riguroasă în ce priveşte succesiunea la tron.

Iliaş voevod, fiul cel mai mare al lui Alexandru, fusese asociat la domnie de către tată-său. Primul document pe care-l cunoaştem astăzi dela el poartă data 4 Ianuarie 1432; cel de al doilea e din 13 Ianuarie (vezi şi fig. 3 şi 4). Iliaş a continuat, alături de Lituani şi de Cavalerii Teutoni, războiul împotriva Polonilor (vezi vol. I, p. 508). In urma luptei dela *Kopostrzin* (30 Noemvrie 1432), unde trupele aliaţilor au fost bătute, a socotit însă că e preferabil să ajungă la o înţelegere cu Vladislav Iagello, revenind deci la politica tradiţională a predecesorilor săi. In consecinţă, la 3 Iunie 1433, —re-

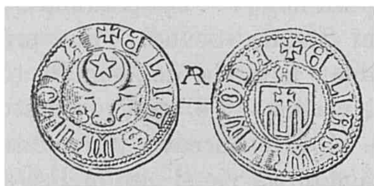

Fig. 3. — Monetă de argint dela Iliaş Voevod, fiul lui Alexandru cel Bun. (Colecţia Academiei Române).

Fig. 4. — Monetă dela Iliaş Voevod, fiul lui Alexandru cel Bun. (Colecţia Academiei Române).

dacţiunea slavă poartă data de 5 Iunie, — se încheie la Suceava un act prin care domnul, împreună cu fiii şi cu fratele său, promite să fie credincios regelui polon şi să-l ajute « contra tuturor duşmanilor », neexceptând pe nimenea. Acelaşi angajament iau şi boierii lui Iliaş. Indată după aceasta, începe lupta pentru domnie. Cum s'a produs conflictul nu ştim precis, dar bănuim. Ştefan, pe care izvoarele îl arată a fi fost îndrăzneţ şi hotărît, în orice caz superior fratelui său, era desigur nemulţumit de situaţia subalternă pe care o avea. Va fi început deci uneltirile printre boieri spre a-şi asigura partizani. De care lucru aflând Iliaş, a reacţionat cu violenţă. A prins pe mama lui Ştefan — erau fraţi numai de tată — şi a pus s'o ucidă prin înnecare; aceeaşi soartă îl aştepta şi pe Ştefan însuşi, dacă n'ar fi izbutit să scape cu fuga în Ţara Românească. Aci, el îşi întocmi o oaste, desigur cu ajutorul lui Aldea, şi întorcându-se în Moldova, birui, în lupta dela « Loloni » (ȣ лолонн)

pe frate-său şi luă domnia (toamna lui 1433, înainte de 3 Noemvrie). Iliaş trebui să se retragă în Polonia cu al cărui rege era de altfel şi înrudit — soţia sa, Marinca, fiind soră cu soţia lui Vladislav Iagello. Ştefan care ştia că Iliaş nu se va resemna, se grăbi să trimită o solie în Polonia spre a asigura pe rege de întreaga sa credinţă. Ni s'a păstrat răspunsul lui Vladislav: primeşte credinţa noului domn, trece cu vederea pagubele şi prădăciunile făcute de tatăl acestuia Alexandru, în timpul războiului din urmă şi recunoaşte stăpânirea asupra cetăţilor *Ţeţina* şi *Hmielovul*. Hotarul între Polonia şi Moldova va fi format de râul *Colacin*, apoi de o linie convenţională « drept peste câmpia Bolohovului » până la Nistru, mai sus de satul Potoc, care sat rămâne Moldovei, şi în sfârşit de Nistru însuşi până la vărsarea lui în mare. « Iar ţara Pocuţiei precum de demult a fost supusă nouă . . . aşa şi rămâne »; satul Vascouţii însă va aparţine lui Ştefan voevod. « Iar prin codrul Ţării Moldovei cum au umblat hotarele de demult, tot aşa vor umbla şi acuma şi în vecii vecilor ». Pe temeiul acestui răspuns, prestă Ştefan, la 13 Ianuarie 1434, în Suceava, jurământul de credinţă lui Vladislav Iagello şi făgădui să vie şi personal să se închine. El renunţa prin urmare la Ţara Pocuţiei, obţinea în schimb asigurarea că Iliaş nu va fi ajutat. Intr'adevăr, trecând peste legăturile de rudenie, Vladislav dădu acestuia din urmă un domiciliu forţat în cetatea Sieradz. După moartea bătrânului rege (31 Mai 1434), când tronul fu ocupat de nevârstnicul Vladislav al III-lea, Iliaş socoti că poate să calce dispoziţia ce se luase faţă de el şi să-şi încerce norocul. Strânse deci un corp de oaste şi năvăli în Moldova, în vara anului 1435. Luptele cu Ştefan — cronicile vechi menţionează trei: la Dărmăneşti, la Podagra, la Pipereşti — au avut loc după 8 Mai — când Iliaş era încă la Sieradz şi înainte de 26 August, când cei doi fraţi se împăcaseră. Deşi Ştefan biruise în câte şi trele ciocniri, totuşi, dându-şi seama, se vede, că lucrul nu e încheiat, că va trebui să continue războiul şi că până la urmă s'ar putea să-l şi piardă, dacă Iliaş va fi sprijinit de Poloni, ajunse la o înţelegere cu frate-său. Hotărîră anume ca să domnească amândoi în acelaşi timp, fiecare într'o parte a ţării. Iliaş luă partea de miazănoapte, cu Suceava şi Iaşii, iar Ştefan pe cea de miazăzi, cu Chilia şi Cetatea Albă. Linia de despărţire trecea pe la Nord de Vaslui care rămânea lui Ştefan. Moldova se

împărţi deci în două, ca şi o moşie oarecare; fiecare domn avu cancelaria lui, dregătorii lui, veniturile lui (vezi şi fig. 5). Braşovenii, dorind în 1437 o nouă întărire a privilegiului lor comercial, trebuiră să se adreseze amândurora şi obţinură într'adevăr două hrisoave: unul, la 23 Aprilie, dela Ştefan, altul la 29 Aprilie, dela frate-său. Indată după împăcare, Iliaş făcu un nou jurământ de credinţă regelui Vladislav (1 Septemvrie). In cursul aceluiaş an însă, el dădu un act şi lui Sigismund al Ungariei «părintele» său, făgăduind să aibă aceiaşi duşmani şi aceiaşi prieteni. Excepţie face numai Craiul Poloniei: «Impotriva lui... nu vom sta niciodată».

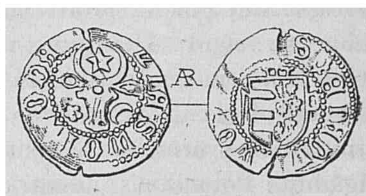

Fig. 5. — Monetă de argint din timpul domniei comune a lui Iliaş şi Ştefan. (Colecţia Academiei Române).

In anul următor, în Septemvrie, Iliaş veni în persoană la Liov să presteze jurământul de credinţă regelui Poloniei. La 18 ale lunii, avu loc solemnitatea; a doua zi se redactă documentul oficial constatând faptul, iar peste alte patru zile, domnul dădu un nou act prin care făgăduia drept despăgubire pentru prada şi paguba făcută de tată-său Alexandru, să întoarcă lui Vladislav «Ţara Şepeniţului pe care Ţara Moldovei a avut-o dela Coroană, cu cetăţile... anume Hotinul, Ţeţina şi Hmielovul şi cu toate ţinuturile, locurile, satele». Făgăduiala n'a fost ţinută, dovadă că în 1444 cetăţile se aflau încă în mâinile soţiei lui Iliaş; nu-i mai puţin adevărat însă că această renunţare e unul din gesturile care apasă mai mult memoria nevolnicului fiu al lui Alexandru cel Bun. Şi doar frate-său Ştefan lămurise chestiunea, obţinând, numai cu un an mai înainte, recunoaşterea, fără niciun fel de rezerve, din partea Polonilor, a stăpânirii asupra acestor trei cetăţi. O întărire a jurământului dela Liov are loc în 1439, la 8 Septemvrie, printr'un act dat în Suceava. La 25 ale aceleiaşi luni dădea şi Ştefan un act asemănător, numai că tonul e deosebit. In timp ce fratele său mai mare vorbeşte numai de obligaţiile ce are el faţă de regele Poloniei, *fără reciprocitate*, Ştefan specifică lămurit că «Măria Sa Craiul ne va apăra şi va sta pe lângă noi, împotriva oricărui duşman al nostru, neexceptând pe nimeni şi nici soldaţi din Coroana Crăiei împotriva noastră

nu va trimite duşmanilor noştri ». Se vede imediat că e altă fire, mai dârză, mai mândră.

Domnia comună a celor doi fraţi a durat până la sfârşitul anului 1442. Ultimul document intern care-i menţionează împreună este din 8 Septemvrie 1442. Incepând dela 21 Septemvrie şi în tot cursul anului 1443, documentele (17 la număr) sunt date numai de Ştefan voevod. Ce devenise între timp Iliaş despre care cronica ne spune că a fost *orbit* de frate-său? Se pot face două ipoteze: sau Ştefan, profitând de un concurs de împrejurări favorabile şi vrând să răzbune moartea mamei sale, l-a prins şi l-a orbit *acum*, în Septemvrie 1442, iar nu la 29 Mai 1444 cum spune letopiseţul zis dela Bistriţa, sau — a doua ipoteză — l-a obligat prin puterea armelor să se retragă spre miazănoapte în cetăţile făgăduite Polonilor şi numai după aceea, la o nouă încercare a lui Iliaş de a căpăta domnia, l-a prins şi i-a scos ochii. In sprijinul primei ipoteze — pe care o preferim — vine faptul că la 28 Fevruarie 1444, Marinca, doamna lui Iliaş, care e arătat totuşi *ca fiind în viaţă*, încredinţează *ea, şi nu soţul ei*, cum ar fi fost normal cetăţile Hotin, Ţeţina şi Hmielov lui Ioan, castelanul de Czyszow şi lui Petru Odrowąž (se citeşte: Odrovanj), palatinul de Liov, pentru ca aceştia să intervină pe lângă rege ca să le pună la dispoziţie « moşiile ce se cuvin aici în regatul Poloniei domnului Ilie şi nouă şi copiilor noştri ». Oricum s'ar fi petrecut faptele, un lucru e sigur şi anume că, cel mai târziu în Mai 1444, Ştefan s'a răzbunat, în chipul acesta crud. asupra fratelui său şi că a determinat astfel o nouă crimă a cărei victimă avea să fie el însuşi. Intr'adevăr, unul din fiii lui Iliaş, anume *Roman*, îl va ucide în anul 1447.

După înlăturarea lui Iliaş, Ştefan n'a avut totuşi linişte. Impotriva lui s'a ridicat un alt frate, *Petru*, pe care-l găsim cu titlul de « voevod » în lista de martori a hrisovului din 6 Martie 1443 şi în cele următoare. Era, probabil, asociat la domnie. Nemulţumit însă cu situaţia pe care o avea, acest Petru se gândeşte să înlăture cu armele pe frate-său. Vine deci cu ajutor unguresc — la 26 Aprilie 1444, se afla în oraşul Roman de unde întăreşte mănăstirii Probata patru sălaşe de ţigani — şi poartă războiu cu Ştefan, ajungând însă, în cele din urmă, tot la un condominium. Impăcarea se produsese înainte de 28 Mai, când Ştefan scrie Braşovenilor, pe

cari îi prigonise în timpul conflictului, să vie fără teamă în Moldova; cine a avut să sufere, va primi despăgubiri. La 18 Iunie, cei doi fraţi domneau împreună, Petru însă având o situaţie subalternă, deoarece hrisoavele se emit în numele lui Ştefan. La sfârşit, în lista de martori e menţionată şi «credinţa iubitului meu frate Petru voevod». Tot împreună îi constatăm la 5 Aprilie 1445; în hrisovul următor însă, din 15 Iulie, Petru nu mai este pomenit şi nici nu va mai apărea până la sfârşitul domniei lui Ştefan. Probabil că izbucnise iarăş un conflict între cei doi fraţi — domniile duble n'au reuşit niciodată până la urmă la noi — şi Petru părăsise ţara. Pentru a nu fi expus la vreo neplăcere din partea urmaşilor lui Iliaş, Ştefan reînnoeşte în 1445, la 26 Noemvrie, în faţa unei numeroase solii polone care sosise în acest scop la Siret, jurământul de credinţă faţă de regele Vladislav. Cu câteva luni mai înainte, la 25 Iunie, făcuse o înţelegere şi cu marele cneaz Cazimir al Lituaniei, făgăduindu-şi unul altuia prietenie şi ajutor, în caz de nevoie. Toate aceste măsuri însă nu putură împiedeca pe fiul lui Iliaş, pe Roman, ca să pregătească o expediţie de răzbunare împotriva celui ce-i orbise părintele. Cu ajutorul nobililor poloni dela hotar, în special cu acela al lui Ditrih Buczacki (se citeşte: Buceaţchi), starostele Podoliei şi castelanul Cameniţei, el pătrunse în Moldova, şi biruind în luptă pe Ştefan, îl prinse şi-i tăie capul (13 Iulie 1447). Trupul celui ucis fu dus şi înmormântat în mănăstirea Neamţului unde se vede şi astăzi piatra funerară aşezată de Ştefan cel Mare (vezi fig. 6).

In timpul domniei comune a lui Iliaş şi Ştefan, prădară Tătarii ţara Moldovei în două rânduri: odată în 1439 «Noemvrie în 28», când au ajuns «până la Botoşani»; a doua oară în «1440, Dechemvrie în 12» când «au ars Vasluiul şi Bârladul»: aşa citim în letopiseţul zis dela Bistriţa.

Vreo biserică sau mănăstire nu se ştie să fi ridicat aceşti doi fii ai lui Alexandru cel Bun. In schimb, au făcut danii şi au dat întăriri mănăstirilor existente. Iliaş a arătat o grijă deosebită mănăstirii Neamţului; Ştefan şi-a împărţit atenţia între mănăstirile Moldoviţa, Pobrata şi Neamţul. Semnificativ e faptul că marea majoritate a hrisoavelor (16 din 20) pe care le dă acesta din urmă lăcaşurilor sfinte sunt din anii *cari au urmat* orbirii lui Iliaş: vinovatul a căutat, se vede, în felul acesta, să-şi răscumpere grozava crimă.

Iliaş s'a căsătorit, la 23 Octomvrie 1425, cu *Marinca*, fiica nobilului Andrei Oligmondovici şi soră cu Sonca sau Sofia, regina Poloniei, soţia lui Vladislav Iagello. Copii, au avut pe *Roman* şi pe *Alexăndrel* care au domnit amândoi în Moldova, şi pe domniţa *Anastasia*. Ştefan a fost căsătorit cu doamna *Maria* şi a avut — potrivit pomelnicului dela Bistriţa — doi copii: un băiat, *Alexandru* şi o fată, *Alexandria*.

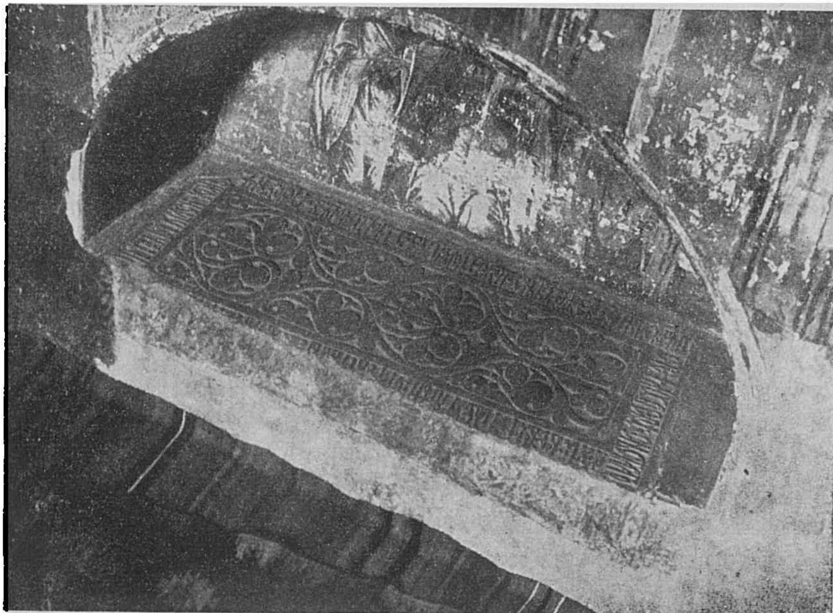

Fig. 6. — Piatra de mormânt a lui Ştefan voevod, fiul lui Alexandru cel Bun, la mănăstirea Neamţ.

Petru al II-lea şi Roman al II-lea. « Ciubăr » Vodă. După moartea lui Ştefan, domnia Moldovei fu împărţită între cei doi învingători: Roman, fiul lui Iliaş, şi Petru, fostul asociat la domnie, în 1443—1445, al celui ucis. Primul stăpâneşte în ţara de jos; el trimite, la 4 August 1447, din Bacău, o scrisoare Braşovenilor, anunţându-i că « ne-a ajutat Dumnezeu şi am dobândit ocina noastră adevărată ». Să vie deci cu mărfurile « căci ţara noastră vă este deschisă ». Cel de al doilea are ţara de sus şi stă în Suceava. Din acest oraş, dă el hrisovul din 22 August 1447, întărind mănăstirii Neamţului mai multe sate; probabil tot din

Suceava e şi celălalt hrisov al Neamţului, cu data 15 Septemvrie, acelaş an.

Dar, în curând, se repetă vechea poveste: Moldova nu putea cuprinde doi domni deodată. Incepe deci lupta între ei. La început, se pare că Roman a avut superioritatea: la 18 Fevruarie 1448 el era la Suceava, dăruind slugei sale credincioase « pan Petrea, fiul lui Toma », satul « Storojineţ, pe Siret, mai sus de Rubcea ». Câteva zile numai după aceea, la 23 Fevruarie, îl găsim însă ca pribeag la Kolomea, aproape de hotarul Moldovei; trebuise să fugă — şi repede — în faţa lui Petru. Acesta venise cu ajutor dela cumnatu-său, Iancu de Huniedoara, pe a cărui bătrână soră — trecuse de 50 ani — o luase în căsătorie, numai spre a-şi asigura sprijinul de care avea nevoie. Roman n'a mai izbutit să reia domnia, cu tot ajutorul lui Buczacki, care îl însoţise şi prima dată, în 1447 şi căruia pribeagul îi dăruia acum şapte sate în Moldova cea stăpânită de altcineva. El moare la 2 Iulie 1448, otrăvit de boieri, lăsând în locul lui ca pretendent, pe fratele mai mic Alexăndrel, căruia i se mai zicea, după moda leşească, şi Olehno.

Petru, rămas singur domn, stăpâneşte Moldova în cursul anului 1448 (vezi fig. 7). Ultimul document intern, cunoscut astăzi dela el, este din 10 Octomvrie. La începutul anului următor constatăm însă că scaunul e ocupat de Alexăndrel. Polonii se temeau ca Moldova să nu ajungă, prin Petru, complet înfeodată politicii ungare. Intr'adevăr, acesta cedase cumnatului său Iancu de Huniedoara cetatea Chiliei şi-i urma în totul directivele. De aceea, ei se hotărăsc să ajute pe fratele lui Roman, pe Alexăndrel. Petru, simţind intenţiile Polonilor, încercă să le dejoace. El face pe Iancu de Huniedoara să scrie regelui Cazimir, la 2 August 1448, în sensul ca acesta să recunoască deocamdată pe Petru ca domn al Moldovei şi să nu facă vreo expediţie împotriva lui. Mai mult chiar, la 22 August, prestează, împreună cu boierii săi, jurământ de credinţă regelui polon, şi-i făgădueşte să vie să se închine şi personal. Dar toate aceste gesturi nu risipesc neîncrederea Polonilor şi nu-i abat dela hotărîrea luată de a ajuta pe Alexăndrel. Nu ştim cum s'a desfăşurat conflictul, dacă a fost vreo luptă; constatăm numai că la 21 Fevruarie 1449, tronul era ocupat de tânărul fiu al lui Iliaş. Petru trebuise să se retragă şi de aici înainte nu-l mai vedem jucând vreun rol; cronica lui

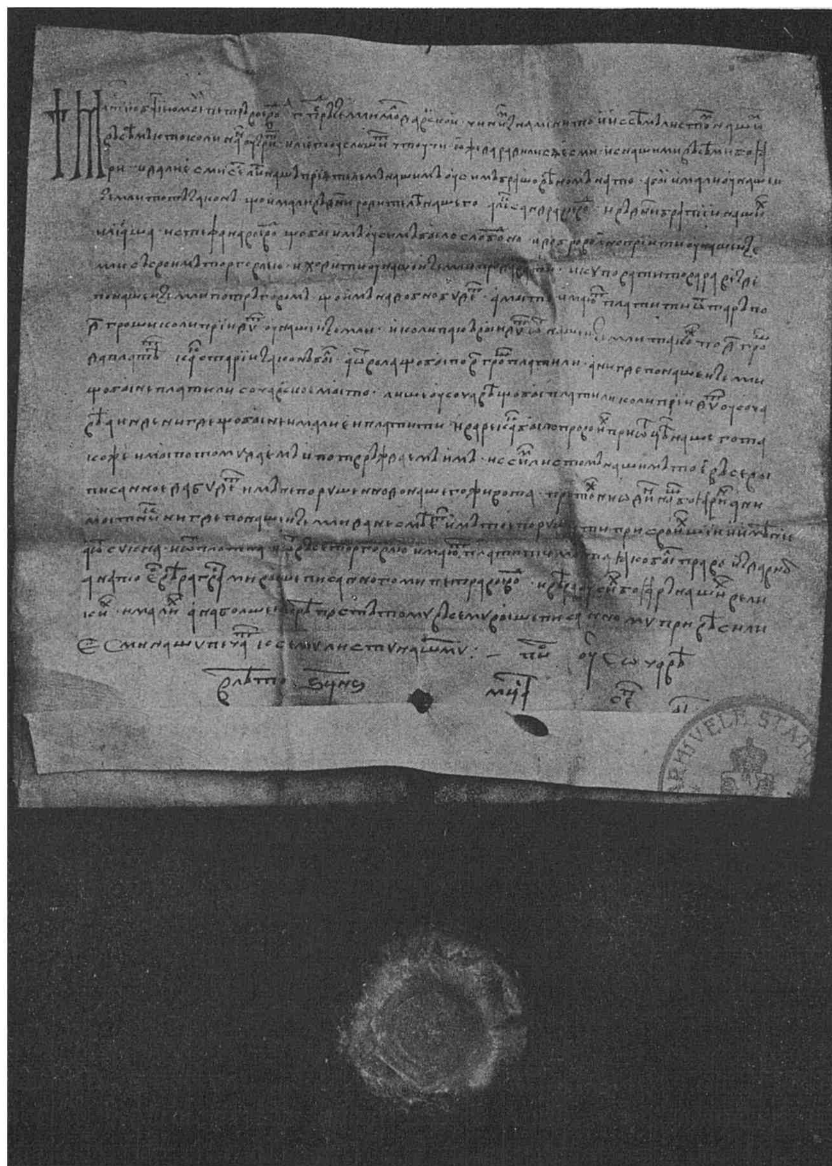

Fig. 7. — Hrisov dela Petru al II-lea, cu data 6956 (1448), Septemvrie 11, prin care întărește Brașovenilor privilegiul comercial pe care-l aveau dela Alexandru cel Bun.

Grigore Ureche şi Simion Dascălul ne spune laconic că « au domnit un an şi au murit ».

Se pare că între sfârşitul domniei lui Petru şi începutul aceleia a lui Alexăndrel, deci în toamna lui 1448 sau în primele luni ale iernii, a stăpânit în Moldova un « *Ciubăr Vodă* » (чюбѫрь воевода). Letopiseţele vechi îi dau *două luni* de domnie, nu ne spun însă în ce legătură de rudenie era acest voevod cu predecesorii săi. Unii istorici din vremea noastră au văzut în « Ciubăr » numele generalului ungur *Csupor* care ar fi comandat corpul de oaste trimis de Iancu de Huniedoara lui Petru: alţii îl socotesc — greşit, credem noi — tot una cu numele *postelnicului Ciope* din 1451. Domnia însăşi cât şi numele lui Ciubăr Vodă constitue încă o problemă pentru istoriografia românească.

Bogdan al II-lea. Alexăndrel ţine scaunul până în toamna lui 1449. Fiind foarte tânăr, conducerea treburilor o avea de fapt mamă-sa, Marinca, şi pârcălabul de Hotin, Manoil. Ultimul document din această domnie are data 27 August: Alexăndrel acordă boierului Ioan Armenciocul scutire de dări pentru casa din Suceava şi de vamă pentru orice cumpărătură a sa. Peste o lună şi jumătate, tânărul domn trebuia să părăsească ţara. Impotriva lui se ridicase un alt fiu — nelegitim — al lui Alexandru cel Bun, anume *Bogdan*. Acesta izbutise să-şi strângă o oaste, căpătase ajutor şi dela Iancu de Huniedoara şi venea acum să ocupe tronul. Lupta a avut loc la *Tămăşeni*, pe Siret, spre miazănoapte de târgul Romanului, în ziua de 12 Octomvrie 1449. Boierii lui Alexăndrel au rezistat cu îndârjire; o sumă dintre ei — aşa, de pildă Oancea logofătul şi Costea Andronic — au căzut, făcându-şi datoria; în cele din urmă, însă au trebuit să se retragă şi au trecut, împreună cu domnul lor, îndărăt în Polonia, de unde veniseră cu vreun an înainte. Bogdan intră în Suceava şi Mitropolitul îl unse domn al Moldovei. Stăpânirea lui a durat doi ani de zile, până în Octomvrie 1451 când a fost ucis de Petru Aron, în sat la Răuseni.

Indată ce ocupă tronul, Bogdan caută să evite o întoarcere a lui Alexăndrel. De aceea încheie, la 2 Dechemvrie 1449, o înţelegere cu Ditrih Buczacki starostele Podoliei şi castelanul Cameniţei, pentru ca acesta să intervie pe lângă Regele Cazimir şi sfetnicii poloni în vederea îndepărtării dela graniţă a fostului domn şi a mamei sale. De asemenea, să-l încunoştinţeze pe Bogdan

de primejdia ce l-ar amenința « ori dela cine și din orice parte ». Iar la nevoie, dacă ar trebui să părăsească țara, să-l primească, pe el și pe boierii lui și să-i dea adăpost. Pentru toate aceste servicii, îi va da lui Buczacki în dar « în fiecare an câte 400 de zloți turcești și câte zece vase de vin de Malvazia și câte zece bucăți de camhă și cinci de cufterie și câte cinci de pânză ». Dar cu toată această înțelegere, Bogdan își dă seamă că Polonii vor continua să sprijine pe Alexăndrel și vor încerca să-l readucă pe tronul Moldovei. De aceea se îndreaptă — cum era natural — spre acela care-l ajutase și până acum, spre acela la care recurgeau de altfel toți cei dușmăniți de Poloni, adică spre Iancu de Huniedoara.

La 11 Fevruarie 1450, printr'un act emis în « târgul de jos », adică al Romanului, Bogdan declară că-l consideră pe acesta ca « părinte » al său și-i făgăduește sprijin și ajutor, cu oștile și cu sfatul, în orice împrejurare. In schimb « iubitul nostru părinte să ne ocrotească sub mâna sa și să ne apere de orice dușmani ai noștri ». La sfârșitul actului, acolo unde se înșiră martorii, găsim îndată după domn « credința iubitului meu fiu, Ștefan Voevod »: e cea dintâi mențiune despre acela care va deveni Ștefan cel Mare.

O înnoire a actului din 11 Fevruarie are loc la 5 Iulie (vezi fig. 8); Bogdan adaogă: « Și de asemenea noi să nu avem nicidecum să dobândim cu sabia Chilia, fără voia părintelui nostru », adică a lui Iancu. Această reînnoire, la un interval atât de scurt, fusese determinată de sigur, și de faptul că Alexăndrel începuse încă din Martie, preparativele de campanie. In August, armata lui, alcătuită din « gloate mari » de Moldoveni și din două « polcuri » de Poloni, comandate de Buczacki — cel cu înțelegerea — și de Koniecpolski (se citește: Conietpolschi), era dincoace de Nistru. Bogdan se retrăsese cu ai lui în codrii Vasluiului și evita să dea lupta, « socotind — cum spune cronica — să-i bage » pe Leși « la strâmtoare și zăbovind, să-i flămânzească ». Așa s'a și întâmplat. Lângă satul *Crasna*, drumul intra într'o pădure întinsă, obliga deci oastea dușmană să se înșirue, neputându-se desfășura într'o formație de luptă. Aci i-a așteptat Bogdan pe Poloni și i-a atacat în ziua de 6 Septemvrie 1450. « Deci când au fost la mijlocul pădurii, făcut-au năvală oastea lui Bogdan Vodă la carele Leșilor, ci apărându-se Leșii, abia au scăpat cu multă pagubă și peire. Deci vrând să intre și ceilaltă oaste leșască, atuncea s'au

ivit toată oastea lui Bogdan Vodă, cu multe steaguri şi buciume şi fără călărime, multă pedestrime. Văzând acestea Leşii, s'au tocmit de războiu şi au băgat în mijloc pe Alexandru Vodă... Şi s'au bătut mai nainte de apusul soarelui până au înoptat, perind de amândouă părţile, până au năvălit şi gloatele de pedestri,

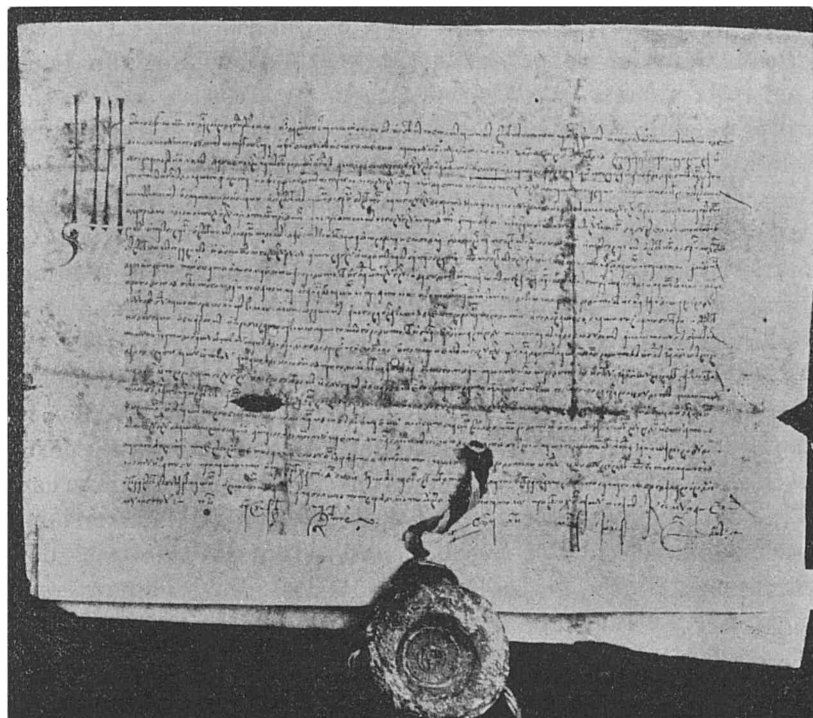

Fig. 8. — Hrisov dela Bogdan al II-lea, cu data 6958 (1450), Iulie 5, prin care făgădueşte credinţă şi prietenie lui Iancu de Huniedoara.

carii au făcut la strâmtoare mare moarte în Leşi, tăind cu coasele vinele cailor; unde hatmanii leşeşti, vrând să îmbărbăteze pre ai săi, şi-au pus şi ei capetele, ales Piotru Odrivoz şi Nicolae Porava şi Buciaţskii ». Infrângerea ar fi fost totală, dacă nu le-ar fi venit în ajutor Leşilor un corp de Moldoveni de ai lui Alexăndrel, în frunte cu pârcălabul de Hotin; aceştia, contraatacând, îndăguiră restului armatei polone să se retragă. Bogdan nu-i urmări, mulţumindu-se cu izbânda câştigată. E foarte probabil că la această

luptă dela Crasna — o anticipare a luptei din Codrul Cosminului — să fi participat şi tânărul Ştefan care avea în acel moment între 15 şi 20 de ani. Biruitorul ar fi putut să aibă o domnie rodnică şi îndelungată: dovedise vitejie şi, judecând după fiul său, de sigur că avea şi alte însuşiri. Din nenorocire însă, Bogdan — ca şi Vlad Ţepeş — căzu victima unui atac produs pe neaşteptate. Intr'o noapte din Octomvrie 1451, pe când domnul se afla la un ospăţ în satul Răuseni, apăru deodată o ceată de călăreţi, în frunte cu un frate al său, *Petru*, căruia i se mai zicea şi *Aron*. Neavând putinţa unei împotriviri, Bogdan fu prins şi decapitat. Letopiseţele vechi dau ca dată a morţii Vineri 16 Octomvrie « în zori de zi »; ea este însă greşită, deoarece ni s'a păstrat un document al celui ucis, din 17 Octomvrie; pe de altă parte, în 1451, 16 Octomvrie a căzut într'o Sâmbătă, nu Vineri, Bogdan a fost înmormântat, se pare, chiar în sat, la Răuseni; soţia sa, Doamna Maria şi tânărul Ştefan trebuiră să ia calea pribegiei.

Petru Aron n'a putut însă să se bucure de tronul căpătat printr'un asasinat odios. Alexăndrel, care pândea din Polonia prilejul de a relua domnia, îl găsi acum. Boierii trecură de partea lui şi astfel ucigaşul lui Bogdan trebui să plece. La 24 Fevruarie 1452, noul voevod întărea mănăstirii Bistriţa stăpânirea asupra Botnei cu ezerele ei şi cu vechiul hotar, scutind-o de orice dări. Domnia cea dintâi arătase lui Alexăndrel ce însemna să aibă împotrivă-i pe Iancu de Huniedoara; de aceea, se grăbi acum să-l câştige de partea lui, încheind, la 16 Fevruarie 1453, un act prin care-l recunoştea — imitând pe Bogdan — ca « părinte » al său. Il va asculta şi-l va ajuta, în toate, iar pe nepoata lui Iancu o va lua în căsătorie « să-mi fie Doamnă până la moartea mea ». In schimb, acesta îl va « milui » şi-l va apăra « de toţi duşmanii . . . în toate părţile . . . ca oricare părinte pe fiul său ». Faţă de un asemenea gest, Polonii se puteau supăra; Alexăndrel se grăbi să-i liniştească, scriind, la 23 Septemvrie 1453, regelui Cazimir, că va veni să i se închine într'unul din oraşele dela graniţă, la Sneatin sau la Camenița, sau chiar şi mai departe, la Kolomea şi că-i va păstra credinţă deplină, ca şi înaintaşii săi. Să-l apere însă Craiul împotriva duşmanilor, să-l « miluiască » şi să-l « ocrotească ».

Supus la toată lumea, bietul Alexăndrel nu izbuti totuşi să înlăture primejdia. La 1 Ianuarie 1454, el dăruia mănăstirii Neam-

-ţului o parte din branişţea domnească dela Bohotin; la 25 August însă, stăpânea în locul lui, Petru Aron. Cum s'a produs schimbarea, nu ştim precis, după cum nu ştim nici în ce împrejurări, Alexăndrel a izbutit, între 8 Dechemvrie 1454 şi 3 Fevruarie 1455, să îndepărteze din nou pe rivalul său şi să reia —pentru a treia şi ultima oară —domnia. Cert este numai atât că avem documente interne dela Petru —şi numai dela el —în intervalul 25 August — 8 Dechemvrie 1454, iar dela Alexăndrel, şi iarăşi numai dela el în intervalul 3 Fevruarie —12 Mai 1455. O domnie comună a acestor doi, în intervalul 1451—1455, cum au admis unii istorici ai noştri, nu ni se pare cu putinţă. Hrisoavele interne nu coincid *niciodată* în acest interval, ci alternează, fiind sau ale unuia, sau ale celuilalt. In Mai 1455, Petru Aron veni din nou cu oaste impotriva lui Alexăndrel; lupta avu loc, în ziua de 25, «la Movile», şi se termină prin înfrângerea acestuia din urmă; silit să se retragă la Cetatea Albă, tânărul fiu al lui Iliaş îşi isprăvi acolo peste trei luni, la 26 August după cât se pare, scurta şi sbuciumata sa vieaţă. Ucigaşul lui Bogdan apucă din nou scaunul domnesc şi, umilindu-se încă şi mai mult decât Alexăndrel, îl păstră doi ani de zile, până în Aprilie 1457.

In luna în care se dădea lupta dela Movile, în Mai 1455, avea loc un episod interesant pe ţărmul de miazănoapte al Mării Negre. Un grup de 14 Moldoveni din castelul *Lerici*, la gura Niprului, acolo unde mai târziu va fi cetatea Oceakov, se înţeleg cu un alt grup, aproape de patru ori mai numeros, venit din Cetatea Albă sub pretextul pescuitului, şi pun mâna prin surprindere, pe castel, care aparţinea fraţilor genovezi Senarega. Incercările acestora din urmă de a relua, pe cale diplomatică, fosta lor posesiune, nu reuşesc: Lerici rămâne în stăpânirea Moldovei sub Petru Aron şi, se pare, şi după aceea. Un document din 1465, Mai 18, arată că fraţii Senarega făceau noi reclamaţiuni, fără succes însă.

Frământările ce au avut loc în Moldova după moartea lui Ştefan, n'au favorizat ridicarea de noi lăcaşuri bisericeşti. Nu cunoaştem nicio ctitorie dela Roman, Petru, Bogdan şi Alexăndrel, aceştia mulţumindu-se să facă doar danii mănăstirilor întemeiate de înaintaşii lor. Cele mai numeroase sunt acelea ale lui Alexăndrel care a şi domnit de altfel mai mult; dela el avem câte patru hrisoave pentru mănăstirile Neamţul,

Moldovița și Pobrata și câte unul pentru mănăstirile Bistrița, Horodnic, a lui Iațco și pentru Mitropolia Sucevei. Bogdan și Petru au făcut danii mănăstirilor Neamțul și Moldovița; cel din urmă dă două hrisoave și mănăstirii Probata.

Pentru a îndepărta primejdia din partea Polonilor, pentru a-i împiedeca să sprijine pe vreun pretendent la tronul pe care-l dobândise în felul arătat, Petru Aron se hotărăște să li se închine. La 1 Octomvrie 1455, el se întâlnește la Hotin cu dregătorii regelui Cazimir și dă un act prin care făgăduește « să slujească credincios » acestuia « până la moarte » și să-l ajute cu oastea la nevoie. In același timp, dăruiește soției lui Iliaș, Doamnei Marinca — după cum am arătat, ea era rudă cu Craiul — târgul Siretului, cu vama, cu morile și cu toate veniturile, apoi Olhovățul cu morile, cu Tătarii, cu loviștele și iarăși cu toate veniturile. In schimb, Petru va avea cetatea Hotinului care până acum fusese în stăpânirea Marincăi, deci a Polonilor. Acest act este confirmat într'o formă solemnă, la 29 Iunie 1456, la Suceava. Se fac precizări: corpul de oaste pe care va trebui să-l trimită Petru, în cazul unei expediții împotriva Prușilor sau altora, va fi de « 400 de călăreți cu sulițe . . . și cu armuri ». Dacă nu se face expediție, atunci Craiul va primi, sub formă de ajutor, 400 de boi. Pe lângă apanajul hotărît Marincăi, domnul Moldovei va înzestra și pe fiica acesteia, pe domnița Anastasia. Se vor extrăda fiii lui Sidachmet, fostul han tătăresc, cari se refugiaseră sau vroiau să se refugieze în Moldova. Deci o sumă de obligații precise, cea din urmă de-a-dreptul jignitoare; în schimb, când e vorba de avantagii, nimic deslușit. Chestia Hotinului și a Țeținei se amână până la întâlnirea cu Regele Cazimir care va hotărî atunci ce e de făcut. Cât despre Chilia, o aluzie vagă, de caracter general: dacă « unele pământuri sau moșii din ținuturile Moldovei . . . au fost înstrăinate, trebue și voim să le dobândim din nou ». Cu ce va contribui regele la aceasta, nu se spune. Numai pentru hanul Sidachmet se precizează că regele nu-l va « trimite » adică extrăda, fără sfatul și voința lui Petru și a dregătorilor lui: o ușoară atenuare a călcării dreptului de azil la care consimțise nevolnicul domn.

Din partea Polonilor, după atâtea concesii, Petru se putea socoti asigurat. In ce privește pe Turci, el se grăbise să li se în-

chine încă din Septemvrie 1455. Cu puțin mai înainte, Mohamed al II-lea cucerise Constantinopolul (1453); puterea turcească era în plină și continuă expansiune. Spre sfârșitul toamnei, în 1455, sosește în Moldova trimisul Sultanului, cerând un haraciu anual de două mii de zloți unguresți. Era pentru întâia dată când se făcea o asemenea cerere. Un alt domn ar fi respins-o; Petru însă, care n'avea în el nimic eroic, hotărăște să se plece. Trimite deci răspuns lui Mohamed că va expedia prin Mihail logofătul, suma cerută. Caracteristic e actul pe care domnul și întreg sfatul boieresc îl dau acestuia din urmă, spre a nu fi acuzat vreodată că a făcut închinarea la Turci din proprie inițiativă. Se vede imediat teama și neputința. « Nu suntem în stare ... să ne apărăm nicidecum — spune Petru Aron — pentrucă nu avem nicio putere și niciun sprijin de nicăieri ... Pentru aceea ne-am sfătuit cu toții împreună ... să ne plecăm capul acestui păgân ... să găsim și să le dăm... acești două mii de zloți unguresți, ca să ne fie pace ... să nu piară țara noastră ».

Țara n'ar fi pierit; ostași erau destui și dovediseră vitejie, nu era însă *conducătorul* care trebuia. Când el se va ivi, *un an numai după aceasta*, Moldova se va ridica toată, ca un singur om, și va arăta întregii creștinătăți puterea ei. Același a fost poporul, aceleași posibilitățile lui, și sub Petru Aron, ca și sub Ștefan cel Mare; a trebuit să vie însă puternica personalitate a acestuia din urmă pentru ca să facă suma virtuților. Căci în fiecare dintre oameni sunt laolaltă și binele și răul și puterea și teama și virtutea și viciul; iar în aceasta stă meritul marilor personalități, a marilor cârmuitori de noroade că știu să facă apel la partea nobilă a ființei omenești, la sentimentele de abnegație, de altruism, de curaj, de dreptate, spre a obține, prin ele, realizări epocale.

BIBLIOGRAFIE

I. Iliaș și Ștefan: 1. I. MINEA, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iași, 1926, 68 p. in 8°; 2. N. IORGA, *La cronologia vechilor Domni moldoveni*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XII (1932), p. 35—40.
V. și p. 15, nr. 7.

II. Petru al II-lea și Roman al II-lea. « Ciubăr Vodă »: 3. I. URSU, *Relațiile Moldovei cu Polonia*, Piatra, 1900, 200 p. in 8°; 4. N. IORGA. « *Ciubăr Vodă* », în *Rev. Ist.*, (1915), p. 125—129.
V. și p. 15, nr. 7.

III. Alexăndrel și Bogdan al II-lea: 5. V. PÂRVAN, *Alexăndrel Vodă și Bogdan Vodă*, București, 1904, 128 p. in 8⁰; 6. I. BOGDAN, *Contribuții la istoria Moldovei între anii* 1448—1458, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.* t. XXIX (1906—1907), p. 629—643; 7. I. MINEA, *Sfârșitul lui Bogdan II Vodă. In legătură cu o inscripție recent descoperită*, în *Insemnări Ieșene*, V (1942) vol. XVI, nr. 10, p. 114—119.

IV. Petru Aron: 8. FRANZ BABINGER, *Cel dintâi bir al Moldovei către Sultan*, București, 1936, 11 p. in 8⁰. (Extras din Volumul Omagial pentru frații Alexandru și Ion I. Lapedatu; cf. recenzia lui Damian Bogdan în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 414—416).

IANCU DE HUNIEDOARA

« Atletul cel mai puternic al lui Hristos ».
(Scrisoarea din 1456 a Papei Calist al III-lea).

Românii din Ardeal n'au avut parte de o desvoltare liberă, în forme proprii, naționale, ca dincoace de Carpați. Statul în cuprinsul căruia au trăit a fost un stat străin, cu o biserică dominantă străină, cu o pătură conducătoare străină. Cine voia să ia parte la viața de stat, să intre în pătura conducătoare, fatal trebuia să se asimileze ei. In aceasta a constat tragedia elementului românesc din Ardeal. El a dat, în decursul vremurilor, elemente superioare, de o valoare deosebită, atât în domeniul politic, cât și în cel militar și religios. Aceste elemente însă au fost pierdute pentru neamul nostru, ele s'au integrat în viața de stat maghiară. Odată mai mult se dovedește ce covârșitoare însemnătate are pentru popor faptul de a-și fi putut crea *o formă de stat proprie*. Căci numai ea poate asigura o desvoltare liberă, o manifestare completă a însușirilor etnice caracteristice.

Cazul cel mai tipic în ce privește procesul de asimilare al elementelor superioare românești din Ardeal îl formează familia Corvineștilor. Ea a dat statului ungar pe cel mai mare general al lui, *Iancu de Huniedoara* (vezi fig. 9), pe unul din cei mai străluciți regi, *Mateiaș*, și pe un ilustru arhiepiscop și diplomat: *Nicolae Olahul.*

Asupra originii acestei familii nu poate încăpea niciun fel de îndoială: *ea este românească*, dintr'o regiune specific românească: Huniedoara și dintr'un mediu iarăși specific românesc: acei *păzitori ai graniței* cari, din Banat până în Maramureș, s'au recrutat în primul rând din neamul nostru. Tatăl lui Iancu se numea Voicu;

el era, la rândul său, fiul lui Şerb («Voyk filii Serbe»). In 1409, Regele Sigismund, drept răsplată pentru «strălucitele sale merite» («praeclaris meritis»), dovedite în diferite împrejurări ca

Fig. 9. — Xilografie adică gravură în lemn înfăţişând pe Iancu de Huniedoara. (După ediţia din 1488 a cronicei lui Ioan de Thurocz).

«oştean al Curţii» (aulae miles), îi dărueşte domeniul regal al Huniedoarei («possessionem nostram Regalem Hunyadvar vocatam»), cu toate locurile sale de arătură, fâneţele, păşunile, pădurile,

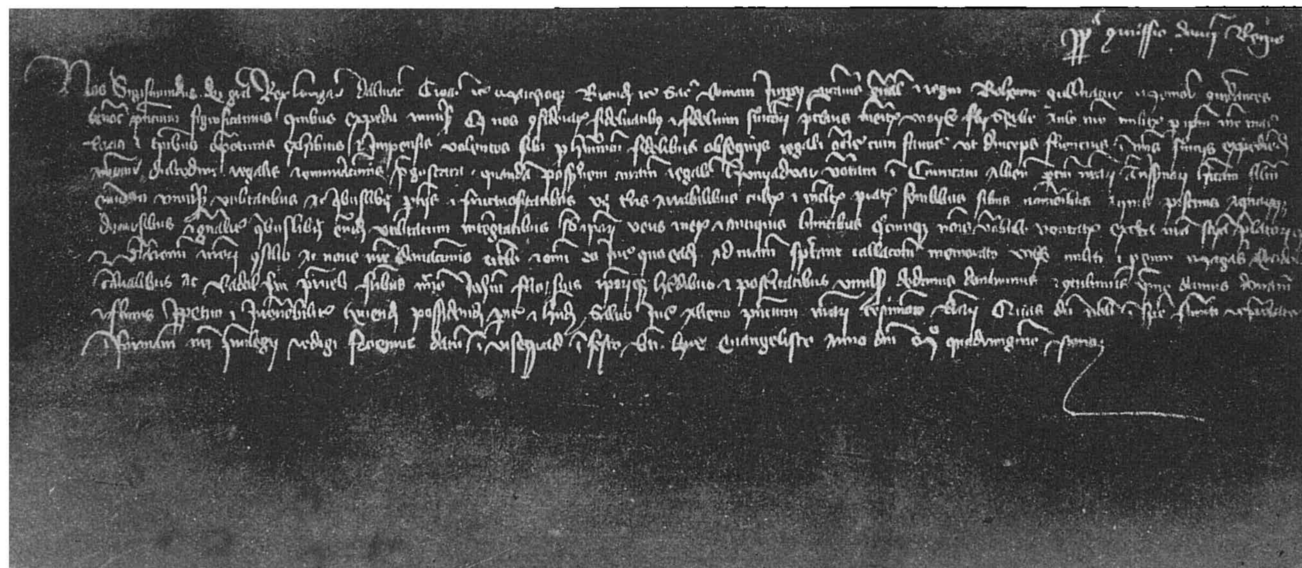

Fig. 10. — Diploma scrisă în limba latină, prin care regele Sigismund al Ungariei dăruește în 1409 lui Voicu, tatăl lui Iancu de Huniedoara, fraților săi Mogoș, Radul și un al doilea Radul și lui Iancu însuși domeniul regal al Huniedoarei.

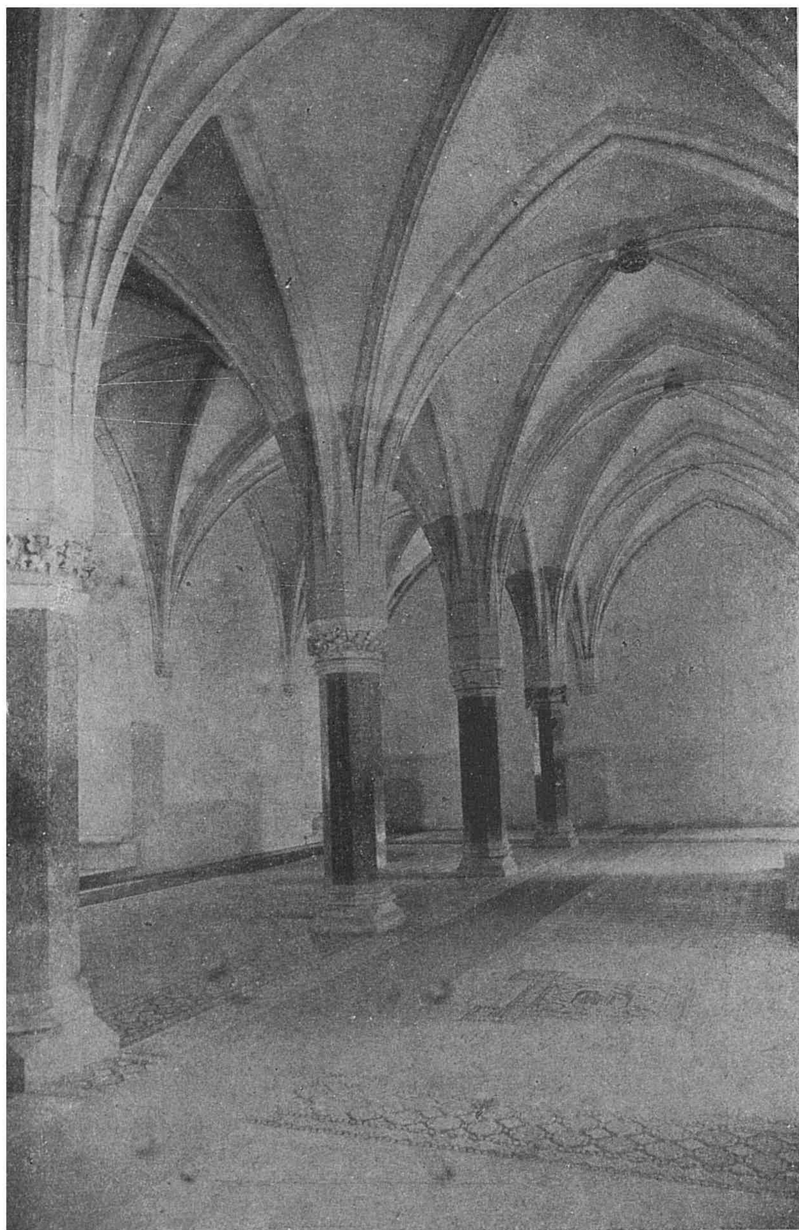

Fig. 11. — Interior al Castelului dela Huniedoara.

apele, heleşteele, după vechile şi adevăratele hotare (vezi fig. 10 şi 11). Donaţia nu se face însă numai lui Voicu, ci şi fraţilor săi buni,

Fig. 12. — Catedrala catolică din Alba-Iulia, în care se află mormântul lui Iancu de Huniedoara şi acela al fratelui său.

Mogoş şi Radul, fratelui său după tată, iarăşi Radul, şi *fiului său Ioan care nu e altul decât vestitul Iancu de Huniedoara.* Acesta

din urmă a mai avut un frate care a purtat tot numele de Ioan şi care a murit în 1442, fiind înmormântat în catedrala catolică din Alba-Iulia (vezi fig. 12).

Iancu s'a născut, după toate probabilităţile, în 1386, în anul când Mircea începea să domnească în Ţara Românească. Data o deducem pe temeiul unei scrisori din 1448 în care, comunicând Papei Nicolae al V-lea, că pleacă la războiu împotriva Turcilor şi cerându-i ajutorul, el îi spune că numără « peste şasezeci de ani » (« jam supra sexaginta numeramus annos »). Pe de altă parte, cercetătorii unguri afirmă că în 1409 avea 23 de ani şi că a intrat atunci împreună cu tatăl său în serviciul voevodului Transilvaniei, Nicolae Csák. Prin urmare, data naşterii ar fi 1386, în orişice caz, ea nu poate trece de 1388. Am insistat asupra acestui fapt, deoarece în istoriografia noastră există părerea că Iancu ar fi murit « încă tânăr », pe când în realitate el a închis ochii în vârstă de 70 de ani sau, în cazul când admitem că términul « peste » din scrisoarea adresată Papei, înseamnă numai *câteva luni*, 68 de ani.

In 1431—32, îl întâlnim în solda episcopului de Zagreb, comandând o trupă de 12 călăreţi. Apoi pleacă în Italia unde serveşte doi ani de zile lui Filip, ducele Milanului, desăvârşindu-şi în acelaşi timp cunoştinţele tehnice militare. Reîntors în ţară, îl găsim în 1435, pe el şi pe frate-său Ioan, primind din partea regelui Sigismund, oraşul şi districtul *Comiat* din Banat, ca zălog pentru suma de 1.500 de florini de aur pe care o dăduse cu împrumut tezaurului. In 1437, Iancu, tot împreună cu frate-său, se obligă a servi cu un detaşament de 50 de « lănci » timp de trei luni (Oct. — Dec.); solda acestora, în sumă de 1.250 florini de aur, o va plăti tot el; în schimb Sigismund îi zălogeşte din nou districtul Comiat. In 1438, Iancu e ban de Severin; în 1439, constatăm că noul rege Albert datoreşte celor doi fraţi 2.757 de florini, cheltueli făcute de ei cu apărarea cetăţilor Severin, Gureni, Orşova şi Mehadia. Drept garanţie primesc, de data aceasta, patru târguri şi o jumătate de sat din comitatul Bodrog. In acelaşi an, Iancu şi cu frate-său se obligă a întreţine un detaşament de 200 de călăreţi timp de trei luni, pentru suma de 6.000 de florini. Fiindcă regele nu le-a putut număra decât 2.000, pentru rest le zălogeşte districtul *Icus* din comitatul Timişoarei, împreună

cu târgul Marginea. In 1440, cei doi frați primesc o donație importantă: comunele Şoimuş, Bârsău, Nevoieși și Burueni din comitatul Huniedoarei precum şi domeniul Boşar din Banat cu toate satele și veniturile lui, drept răsplată pentru vitejia arătată de Ioan cel Tânăr în lupta cu Turcii, în Muntenia, când el a fost rănit de moarte, precum şi pentru apărarea cetăților Severin, Orşova, Mehadia, Gureni. In 1441, o nouă donație numai lui Iancu, anume târgul Dobra din comitatul Huniedoarei, care până atunci ţinuse de castelanii din Deva. In acest an, Iancu e *voevod al Transilvaniei* și comite de Timişoara. Cea mai înaltă treaptă a ierarhiei civile și militare o atinge el însă în 1446, când în urma morţii Regelui Vladislav, întâmplată la Varna, prelații, baronii şi nobilii îl aleg în ziua de 5 Iunie *guvernator al Ungariei* (« Regni Hungariae Gubernator generalis »). Deține această demnitate până în 1452 când își dă demisia din cauza intrigilor acelorași nobili. Regele Ladislau Postumul, apreciind însă marile servicii pe care le adusese statului, îi dărueşte în 1453, oraşul și districtul Bistriței, cu douăzeci de sate, precum și demnitatea de comite perpetuu al Bistriței. In acelaşi timp, hotărăşte ca în stema acestui mare ostaş, pe lângă emblema de până atunci: corbul cu inelul în cioc (de aci numele de Corvin!), să fie reprezentat pe viitor şi un leu în picioare, de culoare roșie pe câmp alb, ţinând o coroană de aur: simbol al vitejiei lui Iancu şi al serviciilor pe care le-a adus el dinastiei şi statului. In 1453, i se întăreşte posesiunea cetăților *Gurghiu* și *Deva*, — de ultima ţineau 55 de sate — și a districtelor româneşti: *Sudia*, *Mănăstur*, *Boşar* și *Jupan* din Banat; în același an, el poartă titlul de « căpitan suprem » al armatei ungurești. Şi într'adevăr, nimenea nu putea fi mai indicat a comanda armata care trebuia să înfrunte pe cuceritorul Constantinopolului, pe Mohamet al II-lea.

Luptele cu Turcii. De altfel, de două decenii, Iancu nu făcea decât să poarte războiu contra Turcilor. Luase parte la lupta dela Semendria din 1437; la luptele dela Dunăre, din 1441, cu pașa Isak, în jurul Belgradului. Se ciocnise cu Mezed pașa la Sântimbru (18 Martie 1442) și repurtase peste câteva zile (23 Martie) o strălucită biruință asupra lui. In toamna aceluiaşi an, distrusese la Poarta de fier un detașament turcesc, comandat de beglerbegul Rumeliei Şehabeddin și sfărâmase, pe Ialomița, grosul armatei

duşmane, luându-i o pradă uriaşă (2 Septemvrie). Incurajat de aceste succese, întreprinsese marea expediţie din 1443 care a dus armatele creştine până dincolo de Sofia, în inima Balcanilor. In cursul ei, avusese mai multe biruinţe, luând mii de prizonieri şi o sumă de steaguri. O menţiune deosebită merită, în această expediţie, luptele din jurul Nişului (1—3 Noemvrie) precum şi cele dela trecătoarea Kunoviţa, în timpul retragerii, între Sofia şi Niş (5 Ianuarie 1444). Din nefericire, a doua mare expediţie, din toamna anului 1444, care trebuia să ducă la izgonirea Turcilor din Europa şi la ocuparea Constantinopolului, se isprăvi în chip tragic, în vecinătatea oraşului Varna. Din cauza unei imprudenţe a regelui Vladislav care plăti cu viaţa faptul de a nu fi ţinut seamă de sfatul lui Iancu şi cu tot eroismul arătat de acesta din urmă, Turcii repurtară o victorie hotărîtoare. Nici în 1445, cu prilejul expediţiei pe Dunăre (vezi mai sus, p. 10), nu se putu ajunge la un rezultat general apreciabil. Peste trei ani, în 1448, avu loc o nouă campanie care duse armatele lui Iancu până la Kossovopolje (Câmpia Mierlei), aproape de izvoarele Moravei. Aci se reedită lupta din 1389 şi cu acelaşi rezultat: după o primă fază, în care balanţa victoriei părea să se încline spre ei, creştinii fură învinşi şi obligaţi să se retragă; 17.000 rămaseră pe câmpul de luptă. Şi ca şi cum n'ar fi fost de ajuns atâta, la întoarcere, Iancu fu prins de către Gheorghe Brancovici, despotul Serbiei, şi închis în cetatea Semendriei, de unde i se dete drumul în Dechemvrie, după ce, mai întâi, iscălise condiţiile, grele, de eliberare. Brancovici plăti însă această îndrăzneală a sa, deoarece Iancu îi confiscă întinsele proprietăţi pe care le avea în Ungaria şi întreprinse chiar, în 1450, o expediţie de pedepsire. In cele din urmă, se ajunse la o înţelegere, în 1451; nepoata lui Brancovici, Elisabeta, fiica lui Ulrich de Cilly, trebuia să devină peste doi ani, soţia lui Mateiaş, fiul lui Iancu; în cazul când nu se va respecta această înţelegere, atunci toate proprietăţile pe care le are despotul în comitatele Bereg, Sătmar, Bihor, Zarand şi în Banat vor intra în stăpânirea lui Iancu şi a fiilor săi. In 1454 — un an după căderea Constantinopolului — are loc o nouă campanie în Serbia, împotriva Turcilor; se cucereşte cetatea Kruševac (se citeşte: Cruşevaţ); printre miile de prizonieri luaţi, se află însuşi comandantul, Firuz beg. Ultimul războiu pe care l-a purtat Iancu de

Huniedoara cu Turcii a fost la *Belgrad*, în 1456. Stăpânirea acestei cetăţi însemna, de fapt, drum liber spre şesul din faţă; nu degeaba i se spunea doar « cheia regatului Ungariei » (clavis regni Hungariae), aşa după cum Chilia şi Cetatea Albă erau « cheile » Moldovei. De aceea Mohamed al II-lea se hotărî să o cuprindă. In fruntea unei armate uriaşe — unele izvoare vorbesc de 200.000 de oameni, 300 de tunuri şi 200 de vase — el sosi la începutul lunei Iulie în faţa cetăţii. Iancu, la rândul său, luase măsurile cuvenite de apărare. Intărise garnizoana Belgradului şi o pusese sub comanda cumnatului său Mihail Szilágyi, o aprovizionase cu cele necesare — muniţii şi alimente — şi concentrase o flotă de 200 de vase la Petrovaradin. Asediul începu în ziua de 5; în ziua de 14, avu loc lupta navală dela Salankemen în care Turcii fură învinşi; îndată după aceea sosi la Belgrad şi Iancu, a cărui armată cuprindea şi un corp de cruciaţi, organizat de călugărul Ioan de Capistrano. Asaltul general se produse în după amiaza zilei de 21 Iulie. Turcii reuşesc în cele din urmă să pătrundă în oraş; cetatea însă rezistând cu îndârjire, un contra atac viguros îi sileşte să se retragă. A doua zi, are loc o nouă luptă la marginea oraşului. Izbiţi în plin de artileria lui Iancu la care se adăogaseră şi câteva piese luate dela duşman, atacaţi cu furie de cavalerie precum şi de cruciaţii lui Capistrano, Turcii sunt cuprinşi de panică şi se retrag în desordine. O pradă uriaşe rămâne în mâinile biruitorilor. Vestea că Belgradul nu putuse fi luat şi că Mohamed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, a trebuit să fugă, rănit, produse o extraordinară bucurie în toată Europa. Papa trimise o scrisoare entusiastă, numind pe Iancu « atletul cel mai puternic — unic — al lui Christos ». Indată însă după vestea cea bună, sosi alta, dureroasă: a morţii celui ce făurise victoria. Armatele turceşti aduseseră cu ele şi molima grozavă a ciumei. Incărcat de ani, obosit de războaie, viteazul nu putu rezista boalei şi la 11 August 1456, închise ochii la Zemun, în faţa Belgradului eliberat. L'au plâns cu lacrimi fierbinţi tovarăşii de luptă; i-au dus apoi trupul şi l-au îngropat, aşa cum dorise, în biserica din Alba-Iulia, alături de fratele său. In epitaful scris de Ioan de Capistrano, călugărul-ostaş, citim: « a căzut coroana regatului; s'a stins lumina lumei ».

Nu e de mirare că această uriaşe personalitate a avut o mare influenţă asupra ţărilor de dincoace de Carpaţi. Timp de aproape

cincisprezece ani, atât Muntenia cât şi Moldova au stat sub directa lui înrâurire. Vlad Dracul a plătit cu viaţa faptul că şi-l făcuse duşman; Dan al III-lea şi Vlad Ţepeş au ocupat tronul cu ajutorul lui. Petru al II-lea, în Moldova, i-a fost cumnat; Bogdan, tatăl lui Ştefan cel Mare şi Alexăndrel îl considerau ca pe « părintele » lor. Stăpânind Severinul şi Chilia, dispunând, ca « guvernator al regatului » de marile resurse ale statului unguresc, fiind şi conducătorul luptei împotriva Turcilor, era natural ca influenţa lui să se exercite asupra unei arii aşa de întinse. După Mircea cel Bătrân, Iancu de Huniedoara a fost a doua personalitate de caracter european, pe care a dat-o neamul nostru; Ştefan cel Mare va fi a treia.

Ladislau şi Mateiaş Corvinul. Căsătorit cu Elisabeta de Szilágyi, Iancu a avut doi copii: pe *Ladislau* născut în 1432 şi pe *Mateiaş*, născut la 23 Fevruarie 1443, în casa lui Jacob Méhffi din Cluj. Cel dintâi este, în 1453, ban al Croaţiei şi Dalmaţiei, In 1456, apără alături de unchiul său, Belgradul; având însuşirile părintelui el, era destinat unui viitor strălucit; căzu însă victimă urei şi invidiei magnaţilor cari nu puteau admite un nou Huniade. Regele, slăbănog, fu uşor convins că Ladislau ar umbla după coroană; încuviinţă prin urmare ca cei doi copii ai lui Iancu să fie omorîţi. Chemaţi la curte sub un motiv mincinos, Ladislau fu arestat şi după un simulacru de judecată, condamnat la moarte. In seara zilei de 16 Martie 1457, călăul îi tăia, după a patra lovitură, capul. Mulţimea, aflând de nelegiuirea petrecută, se mişcă, ceea ce făcu pe rege să fugă la Praha, luând cu el şi pe Mateiaş. Curând după aceea muri, otrăvit susţin unii, mai probabil însă de ciuma care bântuia pe atunci în Boemia (23 Noemvrie 1457). Pentru tronul vacant erau mai mulţi candidaţi: regele Poloniei, Cazimir, cumnatul răposatului, Impăratul Frederic, de asemenea rudă şi având în păstrarea sa şi coroana regală, apoi doi nobili, anume palatinul Ladislau Garay şi Nicolae Ujlaky. Cumnatul lui Iancu, Mihail Szilágyi, hotărî însă să prezinte candidatura nepotului său Mateiaş şi, în consecinţă, în fruntea unei armate de 20.000 de oameni, veni la Buda unde trebuia să fie ales noul rege. După oarecare discuţie, voinţa soldaţilor — era de altfel şi a unei mari părţi a poporului — se impuse: partidele lui Garay şi Ujlaky consimţiră şi ele să fie ales rege Mateiaş (1458). Acesta — în vârstă de numai

15 ani — se afla la Praha, în paza regentului Podjebrad: spre a-şi recăpăta libertatea trebui să făgăduiască păzitorului său că-i va da 60.000 de ducaţi şi că-i va lua în căsătorie pe fiică-sa, bolnăvicioasa Caterina, ceea ce se şi îndeplini.

Mateiaş, unul din cei mai străluciţi regi ai Ungariei, sub raportul cultural cel mai strălucit chiar, a domnit până în 1490. A fost contemporanul lui Ştefan cel Mare şi a simţit la Baia puterea Moldovei. După aceea a trăit însă în bune raporturi cu fostul său adversar: dovadă Ciceiul și Cetatea de Baltă pe care i le-a dăruit (vezi mai departe, p. 75). Raporturile lui cu Vlad Ţepeş le înfăţişăm la domnia acestuia din urmă. Din măsurile sale administrative vom aminti la capitolul despre starea socială a Românilor din Ardeal numai ce ne priveşte pe noi. Celelalte fapte ale sale, luptele pe care le-a purtat prin alte părţi, sprijinul pe care l-a acordat literaţilor şi artiştilor vremei sale, precum şi politica sa internă ies din cadrul istoriei Românilor, nu-și au locul deci în expunerea de faţă.

BIBLIOGRAFIE

Iancu de Huniedoara: 1. G. FEJÉR, *Genus, incunabula et virtus Ioannis Corvini de Hunyad, regni Hungariae gubernatoris*, Buda, 1844, 340 p. in 8°; 2. DR. EUGEN CSUDAY, *Die Geschichte der Ungarn*, ed. 2-a, vol. I, « Pressburg », 1900, 506 p. in 8°; 3. COLONEL T. NICOLAU, *Ioan Huniade Corvin*, Bucureşti, 1925, 251 p. 8°; 4. T. G. BULAT, *Contribuţia românească la opera de cruciat a lui Ion Hunyadi*, în *Rev. Ist.*, XII (1926), p. 57—68; 5. TEODOR POPA, *Iancu Corvin de Hunedoara (Ioan Hunyadi)*, Hunedoara, 1928, 184 p. in 8°; 6. IAN DABROWSKY, *La Pologne et l'expédition de Varna en 1444*, în *Rev. d. Et. Sl.*, X (1930), 57—75; 7. MARTIN DE ROSKA, *Casa de naştere a lui Matei Corvinul*, în *Boabe de grâu*, II (1931), p. 199—203; 8. ASZTALOS N., *Les deux Hunyadi*, în *Nouvelle Revue de Hongrie*, XXVII (III), (1934), p. 256—265; 9. O. HALECKI, *La croisade de Varna*, în *Bulletin of the International Committee of Historical Sciences*, nr. 45, vol. XI, (1939), p. 485—495.

V. şi p. 15, nr. 5; p. 32, nr. 5.

VLAD ŢEPEŞ

«Se speriaseră întru atâta mulţimile (Turcilor) încât se socotea fericit cel ce putea trece dincolo, în Anatolia».
(Mărturie contemporană).

Felul în care a fost privit Vlad Ţepeş de istoricii vremurilor noastre a provocat discuţii. Unii au văzut într'însul un erou, luptând pentru independenţa ţării sale şi pentru creştinătate, un apărător al celor slabi şi săraci, alţii au afirmat că suntem în faţa unui caz patologic, a unui om bolnav care chinuia şi ucidea dintr'o plăcere sadică. De partea cui este dreptatea, cine a văzut exact? Vlad Ţepeş a fost într'adevăr un voevod crud, care-şi justifică pe deplin porecla; schingiuirile şi execuţiile pe care le-a ordonat însă, nu erau pornite dintr'un capriciu, ci aveau întotdeauna o raţiune şi anume, foarte adesea, o *raţiune de stat.* Ele serveau drept exemplu: pentru pretendenţii la tron care ar fi vrut să turbure ordinea instituită şi pentru susţinătorii lor, apoi pentru făcătorii de rele, atât de numeroşi în urma necontenitelor lupte interne, în sfârşit chiar pentru duşmanii din afară care simţeau astfel că e în ţară o voinţă puternică. Să nu uităm dealtfel că *în întreaga Europă*, exista în vremea aceea o atmosferă de cruzime, că Vlad Ţepeş, n'a întrecut în privinţa aceasta pe atâţi alţi monarhi ai veacurilor XV şi XVI. Sub raportul politic, a păstrat linia de conduită a tatălui său, fiind de partea creştinilor, dar neezitând, *atunci când nu putea face altminteri*, să se înţeleagă şi cu Turcii. Aceasta a fost de altfel politica a foarte mulţi dintre domnii noştri; însuşi marele Ştefan a aplicat-o şi nu i se poate face o vină; fiindcă, şi pentru el şi pentru ceilalţi, gândul de căpetenie a fost *păstrarea fiinţei statului* ameninţat de atâtea primejdii şi aceasta justifică *orice modificare a politicei externe.*

Relațiile cu Ardealul. Ocupând tronul cu ajutorul unguresc, Vlad Țepeș dă Brașovenilor, în toamna aceluiași an (6 Septemvrie 1456) un act, prin care recunoscând sprijinul ce a avut, le făgăduiește că-i va apăra împotriva Turcilor cu toate puterile sale, ei, la rândul lor, fiind obligați să-l adăpostească în cazul când va fi nevoit să se retragă din țară. Brașovenii vor putea de asemenea continua nestingheriți negoțul lor, dincoace de munți. Scurtă vreme după aceasta, peste trei luni numai, constatăm însă o modificare în atitudinea oficialității ungurești și a Sașilor față de Țepeș. Ladislau Huniade scrie Brașovenilor, la 17 Dechemvrie, să ajute pe pretendentul muntean « Dan voevod ». Pe de altă parte, un al doilea pretendent, Vlad Călugărul, e adăpostit în țara Amlașului, ceea ce aduce protestul categoric al lui Țepeș care amintește Sașilor, la 14 Fevruarie 1457, că deci nu din partea lui s'a început vrăjmășia și le cere să izgonească din Amlaș pe acel care uneltește împotriva lui. Se vede că protestul lui Țepeș, însoțit și de unele represalii pe care le amintește o scrisoare a regelui Mateiaș din 3 Martie 1458, a avut pentru moment efect, deoarece în cursul anului 1458, constatăm raporturi normale. Astfel la 25 Mai, Țepeș cere Brașovenilor niște meșteri, iar la 13 Iunie le recomandă pe un trimis al său. La începutul anului următor găsim însă în Ardeal lângă Sighișoara, pe un al treilea pretendent, pe « Basarab Voevod »; acest continuu sprijin acordat de Sași tuturor celor care-i vânau tronul, era de ajuns ca să justifice sângeroasele represalii ale lui Țepeș. Patruzeci și unu de negustori brașoveni, aflați în Țara Românească, sunt trași în țeapă; alți trei sute, între cari mulți tineri, cari serveau și ca informatori ai Sașilor, sunt arși de vii. In același timp e atacat ținutul Sibiului; câteva sate — între ele se pare Noul Săsesc, Hosmanul și Bendorful — sunt arse și prădate. Un alt corp de oaste năvălește în țara Bârsei; Brașovul e atacat, suburbiile și biserica Sf. Vartolomeiu cad pradă focului. Toate acestea au avut loc în primele luni ale anului 1459, înainte de 2 Aprilie. Negustorii munteni cari se aflau în mod obișnuit în Brașov n'au suferit nimic, deoarece Vlad Țepeș avusese grijă să-i cheme în taină mai dinainte îndărăt în țară. In urma acestor fapte, Dan pretendentul având se pare și sprijinul Brașovenilor, trece cu un corp de oaste dincoace, peste munți, ca să-și încerce norocul (Martie 1460).

In lupta care are loc însă, el este învins și făcut prizonier. Țepeș dă poruncă să i se sape groapa, îi face de viu slujba înmormântării și apoi îi taie capul: pildă și pentru ceilalți pretendenți cari râvneau tronul. Apoi fiindcă Dan venise și cu sprijinul Românilor din Făgăraș și Amlaș, trimite împotriva acestor ținuturi o oaste care le jefuește și le arde cumplit (August 1460). Unele sate, ca de pildă Șercaia și Mica, au fost nimicite în întregime încât, doi ani după aceia, trebuiau să fie colonizate din nou. Amlașul a fost luat la 24 August; sătenii, în frunte cu popa, au suferit pedeapsa pe care o aplica obișnuit voevodul: tragerea în țeapă. Brașovenilor nu le-a făcut nimic, se pare, de data aceasta; mai mult chiar, le-a trimis, la 26 Iulie, o scrisoare, invitându-i să stea liniștiți, deoarece el tot ce are de socotit, e numai cu ținutul Făgărașului, « posesiunea noastră ».

Luptele cu Turcii. După ce își consolidează în felul acesta stăpânirea, decapitând pe unul din pretendenți și îngrozind pe ceilalți și eventualii lor susținători, Țepeș pășește împotriva Turcilor. Tributul în bani, nu-l mai plătise de trei ani de zile, cu atât mai puțin se gândise să dea copiii care i se cereau pentru corpul de ieniceri. Sultanul Mohamed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, cunoscând se vede ce putea domnul muntean, voi mai întâi să-l înlăture prin vicleșug, nu prin forța armelor. Ii trimise deci vorbă printr'un grec, Catavolinos, să vie la Giurgiu, pentru ca, de comun acord cu demnitarii turci, să reguleze o chestie de hotar. Țepeș veni, aducând, spre a amăgi la rându-i pe dușman, tributul și chiar un număr de cincizeci de copii; avea însă, în același timp, pregătită și o oaste care, la semnul voevodului, înconjură pe neașteptate detașamentul otoman, luând prizonier și pe comandantul lui, pe Hamza, begul de Nicopol, împreună cu grecul Catavolinos. Prinșii fură duși la Târgoviște și acolo în marginea orașului, se ridică pentru fiecare soldat turc câte o țeapă, aceea a lui Hamza și ceilaltă a Grecului,, fiind mai înalte. Giurgiu căzu în mâna lui Țepeș, malul drept al Dunării, dela guri și până la Zimnicea, fu ars și prădat; un alt comandant turc, Mehmed-Pașa, scăpă cu fuga. Intr'o scrisoare pe care o trimite, la 11 Ianuarie 1462, lui Mateiaș, regele Ungariei, Țepeș, povestind această campanie, arată că au fost uciși 23.809 oameni — precizia cifrei se explică prin aceea că se strângeau cu grijă

capetele tăiate — «afară de 884 cari au fost arşi în casele lor şi ale căror capete n'au putut fi înfăţişate». In total deci 24.693 de duşmani. Cât erau de îngroziţi Turcii, se vede şi din împrejurarea că înşişi locuitorii Constantinopolului se pregăteau să părăsească oraşul, temându-se că Ţepeş ar putea ajunge până acolo. «Se speriaseră întru atâta mulţimile (Turcilor) — spune o mărturie contemporană — încât se socotea fericit cel ce putea trece dincolo, în Anatolia».

Evident, o asemenea îndrăzneaţă provocare nu putea rămâne fără răspuns din partea lui Mohamed al II-lea. In primăvara anului 1462, o armată însemnată — cronicarul grec Halcocondil dă cifra, mult exagerată însă, de 250.000 — porni spre Dunăre. Faţă de puhoiul turcesc, Ţepeş nu avea decât oastea de ţară, călăreţi în cea mai mare parte, vreo zece mii de oameni în totul. O luptă pe câmp deschis nu era deci cu putinţă. Trecerea pe ţărmul stâng s'a făcut în dreptul Nicopolei, ai noştri neputând-o împiedica. Urmară apoi o serie de ciocniri, în locuri alese de Ţepeş, unde mulţimea Turcilor n'avea cum să se desfăşoare — tactica clasică a domnilor noştri — şi unde repeziciunea de mişcări, îndrăzneala şi vitejia voevodului pricinuiră duşmanului pagube însemnate. Intr'o noapte, Ţepeş atacă însuşi tabăra turcească, vrând să pătrundă până la cortul Sultanului spre a-l ucide. Ajutaţi de întuneric şi de zăpăceala produsă de o asemenea extraordinară tentativă, ai noştri măcelăriră un număr considerabil de Turci — un participant, ienicerul de origină sârbă Constantin Mihailovici, dă cifra iarăşi mult exagerată de 100.000 — şi se retraseră fără mari pierderi. O hotărîre pe calea armelor era vădit că nu se va putea obţine. Mai ales că oastea sultanului ducea lipsă de alimente — se făcuse pustiul în faţa năvălitorilor, după metoda străveche — şi pe deasupra se ivise şi ciuma. Pe de altă parte, nici flota trimisă să cucerească cetatea Chiliei — unde era garnizoană pusă de Iancu de Huniedoara — nu putuse isprăvi nimic şi fusese nevoită să se retragă. Aşa încât, campania s'ar fi terminat lamentabil dacă Sultanul n'ar fi găsit în persoana lui Radu cel Frumos — porecla şi-o căpătase în haremul împărătesc — omul care-i trebuia. Acest *frate* bun al lui Vlad Ţepeş se grăbi să făgăduiască supunere şi tribut; el izbuti să atragă de partea lui o sumă dintre boieri, mai ales după ce pusese mâna pe locul —

pare-se mănăstirea Snagovul — unde aceştia îşi adăpostiseră familiile şi averea. Mohamed îl învesti deci ca domn al Ţării Româneşti şi trecu îndărăt Dunărea. Vlad, părăsit de cei mai mulţi dintre ai săi, cărora le convenea, se vede, un domn şters, fără personalitate, trebui să se retragă peste munţi, în Ardeal, aşteptând acolo sprijinul lui Mateiaş (August 1462). Acesta porni într'adevăr o armată spre a-l restabili pe tron; o intrigă însă a duşmanilor lui Ţepeş, probabil a Saşilor din Braşov care nu puteau uita represaliile din 1459, zădărnici totul. I se prezentară lui Mateiaş trei scrisori, ca din partea voevodului, dintre care una adresată lui Mohamed al II-lea, prin care el se ruga de iertare şi făgăduia să-i înlesnească Sultanului cucerirea Ardealului, după care ar putea uşor urma supunerea întregei Ungarii. Aceste scrisori noi le considerăm ca un fals, asemenea falsului care se va produce mai târziu, spre a se justifica asasinarea lui Mihai Viteazul. Nu era nicio raţiune ca Ţepeş să scrie un asemenea text, după toate cele ce se întâmplaseră; apoi localitatea de unde au fost trimise scrisorile « Rothel » nu există. Destul însă că Mateiaş le-a dat crezare, a întrerupt expediţia şi a pus pe Vlad la închisoare, în Buda, unde a stat mai bine de zece ani. Abia în 1476 el îşi va putea reocupa, pentru foarte scurt timp însă, tronul.

Unii istorici ai vremurilor noastre — Xenopol în special — fac mare caz de « nerecunoştinţa » lui Ştefan cel Mare care a atacat în Iunie 1462 — cetatea Chiliei, pe când Ţepeş, cu al cărui ajutor ocupase tronul Moldovei, trebuia să înfrunte armata Sultanului. Cred că Ştefan *nu putea* face altfel. Să fi lăsat pe Turci să ocupe Chilia, portul atât de însemnat prin care se făcea o bună parte a comerţului moldovenesc, cetatea care domina toată Ţara de jos, ar fi însemnat ca din capul locului să renunţe la independenţa sa militară şi economică. De aceea, când a aflat de expediţia Turcilor *şi de flota care se îndrepta spre gurile Dunării*, a trebuit s'o ia înainte şi să asedieze cetatea, care de fapt era în mâna Ungurilor, nu a lui Ţepeş. Interese superioare de stat i-au impus aşa dar lui Ştefan atitudinea pe care a luat-o. Iar dacă e vorba de ales între aceste interese şi un sentiment de recunoştinţă personală, îndoială nu poate încăpea: primele trebuie să biruie.

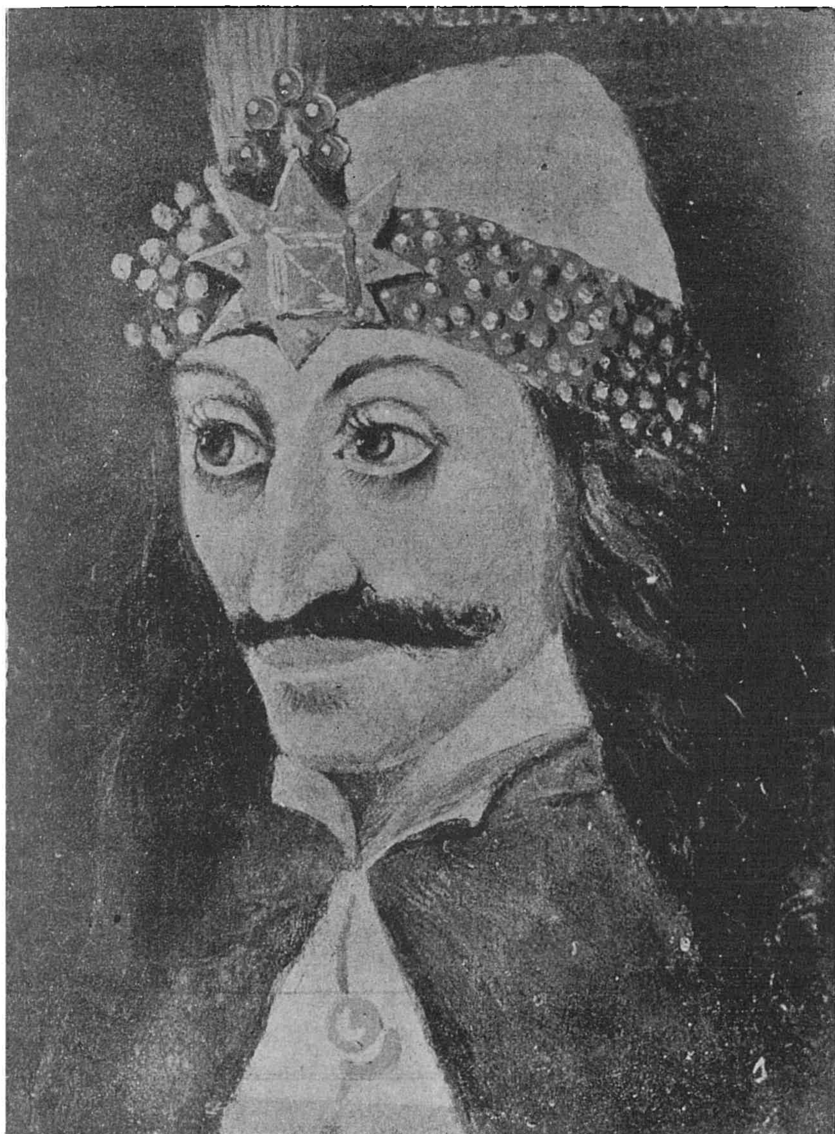

Fig. 13. — Vlad Țepeș.

Vlad Țepeș a fost căsătorit cu o catolică, rudă a lui Mateiaș Corvinul; a avut mai mulți fii; unul dintre ei, *Mihnea*, zis cel Rău, a domnit în Tara Românească între 1508—1510, după Radu cel Mare; un altul, *Vlad*, e constatat ca pretendent la tron, în 1495, pė timpul lui Vlad Călugărul; despre un al treilea ne vorbește narațiunea rusească în care se povestesc «cruzimile» lui Țepeș. Atât de mult au impresionat pe contemporani execuțiile, justificate de altfel, după cum am văzut, ale acestui voevod, încât s'au *tipărit* — în acea vreme de începuturi și de scumpete a tiparului — mai multe broșuri asupra lor. Una a apărut la Augsburg, alta la Strassburg, o a treia la Bamberg; alte două la Nürnberg; cea mai veche n'are indicat locul și data apariției; câte și șase sunt în nemțește. Multe din faptele pe care le relatează aceste cărțulii par a fi adevărate; altele au mai fost înflorite, cum se întâmplă de obiceiu. Narațiunea rusească de care am amintit mai sus, alcătuită probabil pe la 1482—1484, s'a bucurat de o largă răspândire; ea se află într'o sumă de manuscrise.

In afară de daniile făcute mănăstirilor Rossikon și a lui Filoteiu dela Muntele Athos — documentele au amândouă data 12 Iunie 1457 — Vlad Țepeș a ridicat o biserică în Târgșor; inscripția descoperită după războiu, dă ca an al zidirii 1461; tot lui i se datorește, foarte probabil, și mănăstirea Comana, pe care o înzestrează în 1462 cu moșia Călugăreni. Tradiția îi atribue și biseriva mănăstirii Snagov, unde ar fi fost înmormântat. Sub lespedea care, se spunea, ar acoperi rămășițele pământești ale acestui viteaz voevod, nu s'a găsit însă un mormânt domnesc, ci o simplă groapă preistorică cu ceramică și oseminte de cal. Pe de altă parte, știm că mănăstirea e mult mai veche, ea existând de pe vreme lui Mircea cel Bătrân (vezi vol. I, ediția 4-a, p. 486).

Dar dacă nu cunoaștem în mod sigur mormântul lui Țepeș, în schimb ni s'a păstrat un frumos portret al lui, aflător actualmente la castelul din Ambras (Tirol). Voevodul are fața smeadă, ochii mari cu sprâncene bine arcuite, nasul subțire, bărbia ascuțită. Poartă plete lungi, revărsate pe umeri, și mustață. Pe cap o căciuliță, împodobită în partea inferioară, de jur-împrejur, cu șiruri de mărgăritare și având în față un surguciu, bătut în pietre prețioase (vezi fig. 13). Alte patru portrete, dintre care două mai puțin reușite, se află în broșurile care i-au dus faima în toată Europa.

BIBLIOGRAFIE

Vlad Ţepeş: 1. I. BOGDAN, *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui*, Bucureşti, 1896, XIX + 170 p. in 4°; 2. N. IORGA, *Lucruri nouă despre Vlad Ţepeş*, în *Conv. Lit.*, XXXV (1901), p. 149—162; 3. AL. LAPEDATU, *Mănăstirea Comana*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, I (1908), p. 9—22; 4 CONSTANTIN C. GIURESCU, *O biserică a lui Vlad Ţepeş la Târşor*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII (1924), p. 74—75; 4. N. IORGA, *O episcopie de suprimat: cea de Galaţi (Făgăraş)*, în *Rev. Ist.*, XI (1924), p. 178—179; 6. C. KARADJA, *Incunabulele povestind despre cruzimile lui Vlad Ţepeş*, în *Inchinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 196—206; 6. DINU V. ROSETTI, *Săpăturile arheologice dela Snagov*, I, Bucureşti, 1935, 52 p. in 8°; 7. I. IONAŞCU, *Mănăstirea Târgşor, un fost metoh al spitalului Pantelimon, cu 4 ilustraţiuni*, Bucureşti, 1938, 73 p. (extras din *Bis. Ort. Rom.*, LVI), în 8°.

ŞTEFAN CEL MARE

« Bărbat glorios şi victorios, care ai biruit pe toţi regii vecini... Om fericit, căruia soarta i-a hărăzit cu multă dărnicie toate darurile. Căci pe când altora le-a dat numai unele însuşiri şi anume unora prudenţă împreunată cu şiretenie, altora virtuţi eroice şi spirit de dreptate, altora biruinţă contra duşmanului, numai ţie ţi le-a hărăzit la un loc pe toate. Tu eşti drept, prevăzător, isteţ, biruitor contra tuturor duşmanilor. Nu în zadar eşti socotit printre eroii secolului nostru ».

(Cronicarul polon Miechowski).

Domnia lui Ştefan cel Mare — de aproape o jumătate de veac — este cel mai frumos timp din istoria Moldovei. Niciodată ţara n'a fost mai întinsă, mai bogată şi mai respectată; niciodată faima domnului ei n'a străbătut atât de departe, deopotrivă în apusul creştin ca şi în răsăritul necredincios, provocând admiraţia prietenilor şi respectul duşmanilor; niciodată nu s'au ridicat spre slava celui de sus, atât de multe lăcaşuri şi într'o formă atât de desăvârşită. Intocmai cum Grecii cei vechi au avut epoca lui Pericle — acel maximum de strălucire politică şi artistică — noi am avut epoca lui Ştefan cel Mare. Depăşind hotarele Moldovei, ea a fost şi va rămâne reprezentativă pentru întreg neamul nostru care şi-a găsit în acest credincios, glorios şi gospodar voevod cea mai înaltă întrupare a sa.

Evident, n'a fost numai lumină în cei patruzeci şi şapte de ani de domnie. Inceputul a cerut unele concesiuni, a impus unele renunţări. Până să-şi asigure tronul, cel atât de râvnit de atâţia, Ştefan a trebuit să accepte unele situaţii care nu se potriveau mândriei sale. Şi chiar mai târziu, n'au lipsit ceasuri de amărăciune şi de durere. Făcând însă suma, privind rezultatele, nu se poate să nu rămâi adânc impresionat de frumuseţea şi puterea acestei strălucite domnii.

La începutul lui Aprilie 1457, întra în Moldova pe valea Siretului, Ştefan, feciorul lui Bogdan cel ucis la Răuseni. Avea cu el o oaste de vreo 6.000 de oameni, parte Munteni, parte Moldoveni din ţara de jos, de unde după tradiţie, ar fi fost de fel însuşi neamul lui Ştefan. Petru Aron, ucigaşul lui Bogdan, n'avu timp să se pregătească; de altfel, o parte dintre boieri îl şi urâseră şi erau bucuroşi de domnie nouă. Cu oastea pe care o putu strânge în pripă, încercă el deci în zadar să oprească înaintarea tânărului care venea să ia moştenirea părintelui său şi să-i răzbune moartea; în lupta dela *Doljeşti*, pe Siret, la 12 Aprilie şi în cea următoare dela *Orbic*, în ţinutul Neamţului, la 14 Aprilie — Joia Mare — armata lui Ştefan învinse, iar Petru Aron fu silit să ia calea pribegiei, în Polonia. La locul ce se chiamă *Direptate*, pe Siret, ţara aclamă pe biruitor ca domn al Moldovei, iar mitropolitul Teoctist îl unse cu mirul sfinţit. Suceava primi cu bucurie pe fiul lui Bogdan (vezi fig. 14 şi 15).

Fig. 14. — Chipul lui Ştefan cel Mare după o miniatură a Evangheliarului dela Homor, făcută de eromonahul Nicodim (1473). Pare a fi portretul cel mai veridic al marelui domn.

Fig. 15. — Chipul lui Ștefan cel Mare pe tabloul ctitoricesc al bisericii dela Pătrăuți.

Consolidarea domniei. Tronul câştigat cu sabia trebuia însă întărit. Intr'adevăr, biruinţa împotriva lui Petru Aron nu rezolvase definitiv situaţia. Ucigaşul tatălui său se putea oricând întoarce cu ajutor dela Poloni; Ştefan, spre a împiedeca o asemenea eventualitate, trebui să încheie, la 4 Aprilie 1459, un act cu trimişii regelui polon Cazimir, recunoscând suzeranitatea acestuia şi lăsându-i stăpânirea asupra Hotinului. In schimb, Polonii se angajau să nu permită lui Petru Aron să se apropie de hotarele Moldovei.

Ca o dovadă a sentimentelor sale de amiciţie, Ştefan confirmă în anul următor — data exactă e 3 Iulie 1460 — privilegiul comercial pe care îl aveau dela predecesorii săi negustorii din Lwów pentru comerţul cu Moldova. Din partea Polonilor prin urmare, primejdia era îndepărtată. Petru Aron îşi dădu seama că nu va mai fi ajutat; de aceea, trecu în Ardeal, aşezându-se probabil în ţinutul Secuilor. Spre a înlătura şi de aici pe duşmanul său, şi spre a face să înţeleagă pe cei care-l adăposteau că săvârşeau o mare greşeală, atacă Ştefan în Iunie 1461 pe Secui, îi jefui şi se întoarse cu multă pradă, dar fără să fi putut pune mâna pe Petru Aron. Acesta se afla în anul următor la curtea voevodului Transilvaniei, iar după aceea, la curtea regelui Mateiaş care voia să-l aibă la îndemână spre a putea impresiona mai uşor pe Ştefan şi a-l sili să-i recunoască astfel autoritatea. Domnul Moldovei nu se lăsă însă intimidat; reînnoi legăturile cu Polonii, iscălind la 2 Martie 1462 atât el cât şi boierii în frunte cu mitropolitul Teoctist, câte un act prin care făgăduiau, după pilda predecesorilor, credinţă regelui Cazimir, şi se pregăti să dea Ungurilor o nouă lovitură. De data aceasta însă, el nu se mai îndreptă împotriva Secuilor, ci împotriva cetăţii Chilia. Această « poartă » a Moldovei era în mâna Ungurilor încă din vremea lui Petru al II-lea care le-o cedase drept mulţumită că Iancu de Huniedoara îl ajutase să ocupe tronul. Prin cucerirea acestei cetăţi, Ştefan urmărea nu numai un scop politic — o lovitură dată protectorilor lui Petru Aron — dar mai ales unul militar şi unul economic. Intr'adevăr Chilia era, împreună cu Cetatea Albă, care se găseşte chiar dela început în stăpânirea Domnului Moldovei, cea mai bună apărare împotriva Turcilor; ea reprezenta în acelaşi timp şi un antrepozit comercial de prima mână, unde se con-

centrau deopotrivă mărfuri polone, ungureşti, româneşti şi răsăritene. Vama ce se lua pentru aceste mărfuri ar fi constituit un izvor important de venit al vistieriei moldovene. E uşor de înţeles deci pentru ce Ştefan s'a îndreptat împotriva cetăţii dela Dunăre.

Unii istorici au văzut în acest gest o lipsă de recunoştinţă a domnului Moldovei faţă de fostul său protector, Vlad Ţepeş, cu al cărui ajutor ocupase tronul, mai ales că în momentul când oştile lui Ştefan asediau Chilia, domnul muntean era atacat de armata mult mai numeroasă a lui Mohamet al II-lea şi silit să se retragă în Ardeal. Se uită însă faptul, — *esenţial* — că Chilia nu aparţinea în acel moment Muntenilor, *ci Ungurilor*, că prin urmare Ştefan nu lovea în acela care-i făcuse odată bine. Dar chiar dacă ar fi fost aşa, încă fapta lui Ştefan era scuzabilă, deoarece între sentimentele sale *personale* şi *interesul superior de Stat*, interes care cerea, din multiple raţiuni, dobândirea Chiliei, trebuia să prevaleze acesta din urmă (vezi mai sus, p. 48). Cetatea fiind bine apărată, atacul n'a izbutit însă. Ştefan însuşi fu rănit la glesnă, rană care nu s'a mai închis până la sfârşitul vieţii, şi trebui să ridice asediul. Era numai o amânare, deoarece peste trei ani de zile, în 1465, domnul Moldovei tot va cuceri Chilia.

Intre timp, el reia dela Poloni cetatea Hotinului. Imprejurările în care s'a produs această completare a hotarului Moldovei spre miazănoapte, nu ne sunt bine cunoscute. Ştim numai atât că ea trebuie să fi avut loc înainte de 28 Aprilie 1464, când găsim pe boierul Goian, fost mai înainte mare dvornic, ca pârcălab de Hotin. Politica lui Ştefan faţă de Poloni se dovedea deci fructuoasă.

Având experienţa primei încercări, Ştefan întrebuinţă la al doilea atac asupra Chiliei altă metodă. Expediţia, pregătită din vreme, s'a făcut în toiul iernii, cu o mare repeziciune: în 8 zile — ne spun izvoarele — domnul a ajuns din Suceava în faţa zidurilor cetăţii dunărene, astfel încât garnizoana n'a mai avut timp să primească întăriri; pe de altă parte, au fost câştigaţi şi unii dintre locuitorii oraşului. Aşa s'a făcut că la 23 Ianuarie 1465 — la miezul nopţii: detaliu caracteristic — armata moldoveană a putut pătrunde în oraş şi că fortăreaţa însăşi în care izbutise să se retragă unul din cei doi comandanţi — celălalt fusese prins la o nuntă unde petrecea — a căzut după un asediu de numai o zi. Sâmbătă 25 Ianuarie, steagul Moldovei flutura deasupra zidurilor.

Lupta dela Baia. Legătura cu regele Poloniei Cazimir pe de o parte, atacul împotriva Secuilor din 1461 şi cucerirea Chiliei pe de altă parte, şi mai ales amestecul domnului Moldovei în răscoala pe care au făcut-o Ardelenii împotriva regelui Mateiaş, constituiau motive serioase pentru acesta din urmă de a întreprinde o expediţie împotriva lui Ştefan. Se mai adăogau de sigur și instigaţiile lui Petru Aron şi ale unui alt pretendent, Berindei, pe care regele Ungariei l-a și luat cu el spre a-l aşeza ca domn la Suceava. Mai întâi, Mateiaş a potolit răscoala Ardelenilor (Septemvrie 1467), apoi a pornit împotriva lui Ştefan. La 11 Noemvrie, armata ungară, numărând 40.000 de ostași, era la Brașov; de aci, ea se îndreptă spre pasul Oituzului spre a trece în Moldova. Ştefan întărise trecătoarea, așa încât Mateiaş n'a putut răzbi prin munţi decât cu lupte, « cu focul și cu sabia », cum spune cronicarul Bonfinius. La 19 Noemvrie, târgul Trotușului era ocupat şi ars; după aceea armata ungară porni pe valea Siretului în sus, prădând și ucigând totul în calea sa. Nu se cruța — afirmă cronicarul polon Dlugosz — « nici vârsta, nici condiția socială, nici sexul ». Ştefan însuși, în scrisoarea pe care o trimite imediat după luptă, la 1 Ianuarie, regelui polon, spune că Ungurii « au înaintat, prădând țara, nimicind şi arzând cu cruzime, prefăcând în cenușe orașele şi satele, ucigând copii şi necinstind bisericile și săvârșind multe nelegiuiri pe care nu se cuvine nu numai a le spune, dar nici a le gândi şi pe care nu le-au făptuit niciodată nici păgânii Turci sau Tătari ».

Rând pe rând au fost ocupate Bacăul, Romanul, unde Mateiaș rămase dela 29 Noemvrie până la 7 Dechemvrie, şi Baia. Ştefan, care până acum se abținuse să dea lupta, mărginindu-se numai la ciocniri cu detașamentele trimise după provizii — după obiceiul pământului se făcuse pustiul în fața năvălitorului — socoti că sosise momentul atacului. Intr'adevăr dela Baia până la Suceava nu mai era distanță mare şi a lăsa pe Mateiaş să intre în capitala ţării şi să proclame ca domn pe Berindei, ar fi însemnat, cu firea lesne schimbătoare a boierilor, o serioasă primejdie. De aceea, Ştefan hotărî să izbească pe Unguri. In seara zilei de 15 Dechemvrie 1467, cei 12.000 de ostaşi moldoveni atacară târgul, după ce mai întâi îi dăduseră foc din toate părțile. Lupta a avut un caracter extrem de violent şi a ținut toată noaptea. Pe la

orele 5 dimineaţa, Ungurii, răzbiţi, au început să fugă. Regele Mateiaş, rănit în spate, lângă şira spinării, de o săgeată cu trei vârfuri, a trebuit să fie purtat pe targă îndărăt. Şi dacă vornicul moldovean Isaia ar fi atacat acolo unde îi poruncise Ştefan, regele ungur ar fi căzut prizonier. Aşa, el a putut ajunge, cu sfărâmăturile armatei sale, în munţi şi trece în Ardeal (vezi fig. 16).

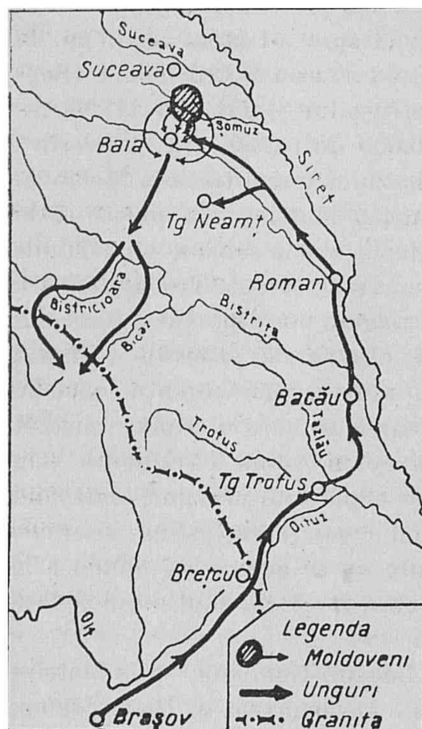

Fig. 16. — Drumul urmat de regele Mateiaş Corvinul în campania din Moldova (1467).

Prada căzută în mâinile biruitorilor a fost considerabilă: « Şi carele şi corturile şi diferite bombarde, maşini şi tunuri mari şi mici — spune Ştefan în scrisoarea amintită — pe toate le-am luat aducând laudă lui Dumnezeu ». Trupurile Ungurilor căzuţi — şapte mii la număr — au fost strânse într'o movilă mare. « Şi pe lângă aceştia — adaogă domnul — mai sunt mulţi ale căror leşuri n'au fost adunate ». Punând la socoteală şi pe robi, rezultă că din armata făloasă care coborîse pe la Oituz, o mare parte nu s'a mai întors îndărăt. « Şi i-au dat Dumnezeu în mâinile lui Ştefan şi ale oştirii sale şi foarte mulţi fură tăiaţi, iar alţii arşi în casele ce se aflau pe uliţele târgului. Insuşi Craiul Mateiaş fu săgetat şi cu ruşine se întoarse în ţara sa pe o altă cale, strâmtă şi nepătrunsă ». Aşa povesteşte letopiseţul zis dela Putna, înfrângerea dela Baia. Iar cronicarul polon Dlugosz o califică drept « uriaş dezastru » (« clade ingenti »).

Ştefan a socotit însă că atâta nu era de ajuns. Şi de aceea a trecut — după letopiseţul zis dela Bistriţa « în acelaşi an », deci în 1468, căci pare puţin probabil ca faptul să fi avut loc în ultimele zile ale anului 1467 (lupta dela Baia s'a dat la 15 Dechem-

vrie!), după cronicarul polon Dlugosz însă în Iunie 1469 — «ca o furtună» în Ardeal, a făcut mari prădăciuni şi s'a întors nesupărat îndărăt. Indată după această «expediţie de pedeapsă», găseşte Ştefan prilejul să plătească şi lui Petru Aron pentru ticăloasa faptă dela Răuseni. Ii trimite anume o scrisoare ca din partea boierilor nemulţumiţi, poftindu-l să vie să ia domnia; pribeagul cade în cursă —lesne crede omul ce doreşte! —şi vine la locul de întâlnire, unde bine înţeles, îl aşteptau oamenii lui Ştefan. Călăul domnesc desăvârşi restul. Fiul răzbunase crâncena moarte a tatălui şi în acelaşi timp asigurase statornicia tronului Moldovei. Eliberat de această continuă grijă, asigurat din partea Polonilor şi ştiind bine că Mateiaş nu va îndrăzni să repete un atac care avusese drept sfârşit Baia, Ştefan putu în sfârşit, după doisprezece ani de domnie, să păşească la îndeplinirea gândului celui mare al vieţii lui, lupta împotriva necredincioşilor, scoaterea Moldovei din situaţia de tributară a Turcilor.

Inceputul conflictului cu Turcii. Luptele cu Muntenii. Intr'adevăr, şi acest fapt se cunoaşte mai puţin. Ştefan a trebuit în prima parte a domniei sale să plătească tribut lui Mohamet al II-lea, cuceritorul Constantinopolului. Am văzut mai înainte că începutul îl făcuse Petru Aron în 1455, când trimisese pe Mihail logofătul cu 2.000 de galbeni. Ştefan nu putea face altfel. A refuza tributul, ar fi însemnat să aibă din capul locului duşmănia celei mai puternice forţe militare şi politice din vremea aceea, a Turciei lui Mohamet al II-lea. A trebuit deci să-şi serieze scopurile, în ordinea urgenţei. Cel dintâi era *consolidarea* tronului şi acestui scop şi-a subordonat el toate acţiunile în prima parte a domniei. Aşa se explică şi tratatul cu Polonii din 1459, cu renunţarea momentană la Hotin, aşa se explică şi politica sa faţă de Unguri, protectorii lui Petru Aron. In momentul însă când, prin moartea acestuia din urmă, a dispărut competitorul principal şi deci tronul a fost asigurat, Ştefan s'a putut gândi şi la o politică de rezistenţă faţă de Turci.

O asemenea politică însă, comporta mari primejdii. Cine îndrăznea s'o facă, trebuia să-şi ia toate măsurile, toate precauţiunile. Intr'adevăr, Turcii puteau ameninţa Moldova nu numai direct, dar şi indirect, prin cei cari ascultau de dânşii şi anume, pe de o parte prin Munteni, care erau cu totul în mâna lor (gar-

nizoana turcească din Giurgiu putea ajunge în câteva ceasuri la Bucureşti!), pe de altă parte prin Tătarii din Crimeia. O luptă împotriva Turcilor, însemna implicit o luptă cu aceşti — de voie, de nevoie — aliaţi ai lor.

Cel dintâi lucru care se impunea era, prin urmare, scoaterea Munteniei din sfera de influenţă turcească, asigurarea, printr'un domn devotat lui Ştefan, că armata acestei ţări nu se mai aliază armatei Sultanului. Aşa dar, îndepărtarea din scaun a lui Radu cel Frumos, sluga prea plecată a Turcilor. Este ceea ce va urmări Ştefan timp de patru ani de zile din 1470 până în 1474.

Conflictul începe prin prădarea şi arderea Brăilei, cel mai însemnat port muntean, a Cetăţii de Floci şi a Ialomiţei, de către armatele moldovene (27 Fevruarie 1470 şi zilele următoare). Radu n'a putut replica direct în acelaşi an, dar a determinat, se pare prin plângerile sale la Turci, năvălirea Tătarilor care, spre sfârşitul verii, trec Nistrul şi încep să prade. Ştefan, prevenit, îşi pregătise însă oastea şi a putut răspunde după cum se cuvenea. La 20 August, la dumbrava dela *Lipinţi*, aproape de Nistru, năvălitorii au suferit o înfrângere totală. Mulţi dintre Tătari au fost ucişi în luptă, alţii s'au înecat în Nistru, o mare parte, împreună cu însuşi fiul Hanului, au căzut prizonieri. Bine înţeles, robii moldoveni au fost eliberaţi şi toată prada — vite, haine, lucruri — întoarsă celor păgubiţi. Dlugosz, cronicarul polon, povesteşte că Hanul ar fi trimis la Ştefan o solie de 100 de Tătari să ceară îndărăt cu ameninţări, pe fiul său. Domnul Moldovei, « bărbat cu suflet mare », cum îl numeşte cronicarul amintit, nu numai că nu s'a speriat, dar a poruncit ca, în faţa solilor chiar, să fie tăiat în patru bucăţi acel fiu al Hanului; apoi a tras în ţeapă pe nouăzeci şi nouă dintre soli, iar pe al o sutălea l-a trimis îndărăt, cu nasul tăiat, la stăpânul său, să-i spuie ceea ce a văzut. Procedeul lui Ştefan era singurul indicat faţă de aceşti năvălitori pe care numai asprimea îi putea impresiona.

In anul următor, 1471, Radu cel Frumos, cu o puternică armată, gândi să se răzbune pentru arderea Brăilei. Năvăli deci în Ţara de Jos, dar nu putu înainta mult, deoarece la *Soci*, în judeţul Bacău, îl ieşi înainte, cu oastea pregătită, Ştefan. Lupta a avut loc în ziua de 7 Martie, într'o Joi. « . . . Şi-au biruit Ştefan Voevod . . . — povesteşte letopiseţul dela Bistriţa — şi au omorît

mare mulţime dintre ei. Şi toate steagurile lui au fost luate, chiar marele schiptru al lui Radu a fost luat; şi mulţi viteji au fost prinşi atunci, cari mai apoi fură tăiaţi; lăsat-au în viaţă numai pe doi boieri mari, pe Mircea comisul şi pe Stan logofătul». In acest timp, Tătarii ca să se răzbune şi ei, năvăliră din nou în partea de miazănoapte a ţării şi ajunseră, prădând şi arzând, până la Târgul Siret. Ştefan era departe, nu-i putu deci împiedeca. Două dintre izvoarele care relatează bătălia dela Soci şi anume Cronica în limba germană, descoperită nu de mult la München şi Cronica moldo-polonă, afirmă chiar că ea s'ar fi dat *în Ţara Românească.* După primul izvor, Socii ar fi fost «un târg» («bey einem Margt genand dy Schotz»), iar Ştefan ar fi adus în Moldova 17.000 de ţigani robi: o cifră enormă. Ori unde ar fi situată localitatea, cert este că biruinţa a rămas de partea domnului Moldovei.

Această biruinţă nu rezolva însă problema; atâta vreme cât Radu îşi păstra scaunul, incursiuni ca aceea dela Soci puteau să se repete oricând. Nici faţă de Turci — după cum am spus — nu se putea încerca o politică de rezistenţă, cu un asemenea vecin infeodat completamente lor. Prin urmare, Ştefan se hotărăşte să treacă la actul esenţial, înlocuirea lui Radu printr'un protejat al său care să-i servească drept avanpost faţă de Turci. Cel ales era un fiu al lui Dan al II-lea, anume *Basarab cel Bătrân*, zis şi *Laiotă.* Momentul expediţiei este în toamna anului 1473. La 8 Noemvrie, Ştefan împarte steaguri armatei sale, la Milcov, şi porneşte împotriva lui Radu. Lupta s'a dat la locul numit *Cursul Apei*, în judeţul Râmnicul-Sărat, şi a durat trei zile, de Joi 18 Noemvrie până Sâmbătă 20 Noemvrie, isprăvindu-se prin retragerea precipitată a domnului muntean. Nici în cetatea sa de scaun, Bucureşti, Radu n'a putut rezista şi a trebuit să fugă, lăsând tot ce avea, familie, averi, steaguri, în mâinile învingătorului. «In 24 ale aceleiaşi luni, — povesteşte letopiseţul dela Bistriţa — într'o Miercuri, luă Ştefan Voevod cetatea şi intră într'însa şi luă pe Doamna lui Radul Voevod şi pe fiica lui, unica lui fiică, şi toate comorile lui şi toate hainele lui şi toate steagurile lui; şi petrecu acolo trei zile în veselie . . . ».

O încercare a Turcilor, în ziua de 28 Noemvrie, de a restabili situaţia, se termină catastrofal: toată armata lor — vreo 13.000

de oameni — fu nimicită; 2.300 de prizonieri pieriră traşi în ţeapă.

Laiotă n'a fost în stare însă să păstreze scaunul. El trebui să fugă în faţa lui Radu care se întorsese — o lună numai după aceea — cu ajutor dela Sultan. Cei 17.000 de Turci care goniseră pe protejatul lui Ştefan, intrară, drept pedeapsă, în Moldova, îşi aşezară, la 31 Dcehemvrie tabăra, la Bârlad, prădară şi pustiiră ţinuturile din jur şi apoi se retraseră, fără ca să se menţioneze vreo luptă cu oastea moldoveană. In primăvară însă, Laiotă, evident tot cu ajutorul lui Ştefan, era iarăşi domn în Ţara Românească, iar despre Radu aflăm că a trebuit să se retragă în Ardeal în ţinutul Făgăraşului, unde se crede că a şi murit, în cursul aceluiaşi an. Prin urmare, se părea că politica domnului moldovean biruise. Se părea numai, deoarece Laiotă s'a dovedit a nu corespunde nici pe departe speranţelor lui Ştefan. Intr'adevăr, *după câteva luni*, îl găsim trecut de partea Turcilor. « M'am dus la Turci, la marele împărat — scrie el Braşovenilor la 26 Iunie — şi mi-am făcut pace şi bine m'am nevoit şi pentru binele vostru. Deci să vă pară bine şi vouă . . . ».

Braşovenilor poate, lui Ştefan însă nu-i părea bine în niciun caz. Trădarea lui Laiotă — explicabilă când ţinem seama, cum arătam şi mai sus, de distanţa ce separa Giurgiul turcesc de capitala ţării — însemna anularea tuturor eforturilor de până atunci. Insemna reînceperea experienţei cu altă persoană şi cu teama în acelaşi timp de a ajunge la o concluzie identică. Un altul ar fi renunţat; Ştefan însă nu. El se hotărî să dea sprijinul său unui alt pretendent, anume *Basarab cel Tânăr*, zis şi *Ţepeluş*, care petrecuse multă vreme ca pribeag prin Transilvania şi era sprijinit de Unguri. Acesta pătrunde în Ţara Românească, trecând munţii, în timp ce Ştefan înaintează dinspre răsărit. Soarta armelor nu l-a favorizat însă pe Ţepeluş; el e bătut de către Laiotă, la 5 Octomvrie 1474 şi silit să se întoarcă în Ardeal. Ştefan însă dimpotrivă, după ce cucereşte mai întâi, în prima zi a lui Octomvrie, cetatea Teleajenului şi o arde, înfrânge şi pe Laiotă, la 20 Octomvrie.

Lupta dela Vaslui. Tocmai în vremea aceasta, se pregătea să intre însă în Muntenia o mare armată turcă, în frunte cu Soliman Hadâmbul, care avea poruncă straşnică dela Sultan să supuie

pe Ştefan şi să aducă Moldova din nou sub ascultarea Porţii. Mohamet al II-lea avea într'adevăr motive puternice să se teamă de acţiunea lui Ştefan. Acesta, odată tronul consolidat, nu numai că refuzase să mai plătească tributul, dar prin campaniile sale repetate în Ţara Românească, arăta că vrea să scoată şi această ţară de sub jugul turcesc. Apoi, nu se putea uita nici faptul că domnul Moldovei cucerise Chilia, această cetate pe care Mohamet al II-lea ar fi vrut-o pentru sine. Indrăzneţul ghiaur trebuia pedepsit. De aceea, se trimise poruncă paşei Soliman Hadâmbul care se afla în Albania, în scopul de a cuceri cetatea Scutari, să lase totul la o parte şi să se îndrepte « fără întârziere contra Domnului Moldovei ». In August 1474, Soliman era la Sofia; după ce îşi strânse toată oastea şi făcu pregătirile necesare, porni înspre Dunăre. Abia la sfârşitul lui Dechemvrie sau în primele zile ale lui Ianuarie 1475, pătrunse în Moldova. Era o campanie neobişnuită, deoarece Turcii nu purtau războiu, în părţile noastre, iarna. Singur acest fapt arată însemnătatea pe care o dădea Mohamet al II-lea acţiunii împotriva lui Ştefan şi nevoia de a isprăvi cât mai repede cu cel ce îndrăznise a înfrunta pe cuceritorul Constantinopolului. Armata lui Soliman număra 120.000 de oameni, în care intra şi corpul muntean al lui Laiotă. Faţă de această mulţime, Ştefan nu avea decât cel mult 40.000 de ostaşi, dintre cari 5.000 de Secui. Un izvor aminteşte şi de un detaşament de 1.800 de Unguri, probabil dintre aceia care luptaseră alături de Ţepeluş în Muntenia.

După obiceiul cel vechiu, Ştefan a poruncit să se facă pustiul în faţa duşmanului. Locuitorii satelor de pe drumul pe care înainta Soliman şi-au părăsit locuinţele, ascunzând vite, grâne, nutreţ, tot ce aveau. « *Ce nu s'a putut ascunde, a trebuit să fie ars, fiecare şi-a ars propria sa casă* », spune un izvor contemporan. In curând foametea a început să se simtă în armata turcească. Pe de altă parte, Ştefan a căutat un loc potrivit de luptă care să nu permită desfăşurarea tuturor forţelor lui Soliman, mult superioare ca număr, şi în acelaşi timp să favorizeze mişcările proprii. Un asemenea loc era în faţa oraşului Vaslui, la confluenţa Racovei cu râul Bârlad. Terenul mlăştinos, mărginit de păduri, corespundea de minune intenţiilor lui Ştefan. Aci s'a şi dat lupta. In ziua de 10 Ianuarie 1475, într'o Marţi, se lăsase o negură deasă, care

favoriza în gradul cel mai înalt atacul pentru cei care ştiau locurile, şi, dimpotrivă, încurca pe străinii necunoscători. Profitând de acest fapt, Ştefan a început lupta. Un detaşament, în care intrau şi Secuii, a atacat frontul armatei turceşti, în timp ce un al doilea a atacat prin flanc. In momentul horătîtor, când în urma pierderilor suferite de primul detaşament, ai noştri erau în primejdie, Ştefan s'a aruncat el însuşi în mijlocul bătăliei — cum va face la Călugăreni Mihai Viteazul — şi a determinat retragerea Turcilor. Totdeodată s'a produs printr'un al treilea detaşament, şi un atac din spate, care a transformat retragerea lui Soliman în panică.

Urmărirea a durat aproape patru zile, « de Marţi până Vineri noaptea », « pe un mare noroi ». Unii dintre fugari « s'au înnecat în apa Siretului », alţii în Dunăre; pe mulţi i-au luat prizonieri. « Şi au biruit atuncĭ Ştefan Voevod — povesteşte letopiseţul dela Bistriţa — şi au căzut atunci nenumărată mulţime de oameni şi mulţi şi fără de număr au fost prinşi de vii, cari mai apoi au fost tăiaţi; numai pe unul îl lăsară viu, pe fiul lui Sac-başa; şi steagurile lor împreună cu schiptrele cele mari au fost luate, mai mult de 40 de schiptre . . . iar Ştefan se întoarse cu oştenii săi ca un biruitor în scaunul său din Suceava ».

Rareori s'a văzut o înfrângere mai completă. Inşişi cronicarii turci recunosc faptul. « A fost un grozav măcel — mărturiseşte Seadedin — şi puţin a lipsit ca să nu fie cu toţii tăiaţi în bucăţi, şi numai cu mare greutate Soliman Paşa şi-a scăpat vieaţa prin fugă ». « A făcut acolo mulţi martiri — spune Nesri — şi foarte mulţi au rămas prizonieri ». Iar o rudă a Sultanului conchide: « Niciodată armatele turceşti n'au suferit un dezastru atât de mare ». Cronicarul polon Dlugosz nu e mai puţin categoric: « Foarte puţini Turci şi-au putut găsi mântuirea prin fugă — spune el — căci chiar şi aceia cari au fugit şi au ajuns până la Dunăre, au fost sau ucişi acolo de Moldoveni, cari aveau cai mai iuţi, sau au fost înnecaţi de valuri. Aproape pe toţi prizonierii turci, afară de cei mai de frunte, i-a tras în ţeapă. Cadavrele celor ucişi le-a ars, iar câteva grămezi cu oasele lor se văd până astăzi şi sunt mărturia eternă a unei victorii atât de însemnate . . . Toată oastea lui s'a îmbogăţit foarte tare din prada luată dela Turci: aur, argint, purpură, cai şi alte obiecte preţioase ». Impresionante sunt

apoi accentele pe care le găseşte Dlugosz pentru a lăuda pe Ştefan: « O, bărbat demn de admirat — exclamă el — întru nimic inferior ducilor eroici, pe cari atât îi admirăm, care cel dintâi dintre principii lumii a repurtat în zilele noastre o victorie atât de strălucită în contra Turcilor. După părerea mea, el este cel mai vrednic să i se încredinţeze conducerea şi stăpânirea lumii şi mai ales funcţiunea de comandant şi conducător contra Turcilor, cu sfatul comun, înţelegerea şi hotărîrea creştinilor, pe când ceilalţi regi şi principi creştini trândăvesc în lene, în desfătări şi lupte civile ».

Dlugosz vedea limpede: Ştefan era, în momentul acela, singurul care putea duce cu succes lupta împotriva necredincioşilor. Avea toate însuşirile necesare unui mare comandant: ştia să întocmească un bun plan de războiu şi să-l ducă cu tenacitate la îndeplinire. Ştia să impună jertfe alor săi, plătind el cel dintâi cu persoana lui, avea autoritate şi prestigiu. Era singurul care ar fi putut duce la izbândă o cruciată pentru gonirea Turcilor din Europa şi cucerirea Constantinopolului. Din nefericire, suveranii creştini n'au înţeles-o. S'au mărginit să laude pe Domnul Moldovei pentru marea lui faptă şi şi-au văzut mai departe de micile lor treburi. Nici chiar vecinul său direct interesat, regele Poloniei, care avea de altfel şi obligaţii precise, potrivit actului din 1462, n'a dat lui Ştefan ajutorul necesar, ajutor pe care biruitorul dela Vaslui, prevăzând ceea ce avea să urmeze, l-a cerut a doua zi după victorie. Intr'adevăr, se putea lesne presupune că Mohamet al II-lea nu era să lase nerăzbunată înfrângerea şi că avea să vie cu toată puterea împotrivă cutezătorului. Ştefan a înţeles-o din primul moment şi de aceea a şi trimis, la 25 Ianuarie 1457, o scrisoare-circulară către toţi monarhii creştini din Eurpoa, prin care, aducându-le la cunoştinţă biruinţa sa, le cerea în acelaşi timp să se ridice cu toţii împotriva duşmanului comun. Pentru frumuseţea şi însemnătatea ei — noi credem că însuşi Voevodul a dictat-o — reproducem această scrisoare, care ar trebui să figureze la locul de cinste în toate cărţile de cetire şi de istorie ale tineretului nostru: « Prea luminaţilor, prea puternicilor şi aleşilor domni a toată creştinătatea, cărora această scrisoare a noastră va fi arătată sau de cari ea va fi auzită. Noi Ştefan Voevod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei, mă închin cu prietenie

vouă tuturor cărora vă scriu şi vă doresc tot binele şi vă spun domniilor voastre că necredinciosul împărat al Turcilor a fost de multă vreme şi este încă pierzătorul întregii creştinătăţi, şi în fiece zi se gândeşte cum ar putea să supue şi să nimicească toată creştinătatea. De aceea facem cunoscut domiilor voastre că pe la Boboteaza trecută, mai sus numitul Turc a trimes în ţara noastră şi împotriva noastră o mare oştire în număr de 120.000 de oameni, al cărei căpitan de frunte era Soliman paşa beglerbegul; împreună cu acesta se aflau toţi curtenii susnumitului Turc şi toate popoarele din Romania şi Domnul Ţării Munteneşti cu toată puterea lui şi Assan-beg şi Ali-beg şi Schender-beg şi Grana-beg şi Oşu-beg şi Valtival-beg şi Serefaga-beg, domnul din Sofia, şi Cusenra-beg şi Piri-beg, fiul lui Isac-paşa, cu toată puterea lui de ieniceri. Aceşti mai sus numiţi erau toţi căpitanii cei mari, cu oştile lor. Auzind şi văzând noi acestea, am luat sabia în mână şi cu ajutorul Domnului Dumnezeului nostru atot puternic, am mers împotriva duşmanilor creştinătăţii, i-am biruit şi i-am călcat în picioare, şi pe toţi i-am trecut sub ascuţişul săbiei noastre; pentru care lucru lăudat să fie Domnul Dumnezeul nostru. Auzind despre aceasta, păgânul împărat al Turcilor îşi puse în gând să-şi răzbune şi să vie, în luna lui Mai, cu capul său şi cu toată puterea sa împotriva noastră şi să supue ţara noastră, care e poarta creştinătăţii şi pe care Dumnezeu a ferit-o până acum. Dar dacă această poartă, care e ţara noastră, va fi pierdută — Dumnezeu să ne ferească de aşa ceva — atunci toată creştinătatea va fi în mare primejdie. De aceea, ne rugăm de domniile voastre să ne trimeţi pe căpitanii voştri într'ajutor împotriva duşmanilor creştinătăţii, până mai este vreme, fiindcă Turcul are acum mulţi protivnici şi din toate părţile are de lucru cu oameni ce-i stau împotrivă cu sabia în mână. Iar noi, din partea noastră, făgăduim, pe credinţa noastră creştinească şi cu jurământul domniei noastre, că vom sta în picioare şi ne vom lupta până la moarte pentru legea creştinească, noi cu capul nostru. Aşa trebue să faceţi şi voi, pe mare şi pe uscat, după ce cu ajutorul lui Dumnezeu cel atot puternic, noi i-am tăiat mâna dreaptă. Deci fiţi gata fără întârziere. Dată în Suceava, în ziua de Sfântul Pavel, luna Ianuarie în 25, anul Domnului 1475. Ştefan voevod, domnul ţării Moldovei ».

Puterile creştine ale Europei s'au bucurat aflând de victoria dela Vaslui. Papa Sixt al IV-lea scrie lui Ştefan: « Faptele tale săvârşite ... cu înţelepciune şi vitejie contra Turcilor infideli, inamicii comuni, au adus atâta celebritate numelui tău, încât eşti în gura tuturor şi eşti în unanimitate foarte mult lăudat ». Veneţienii îi trimit şi ei cuvinte frumoase de felicitare, dar numai atât. Ajutor efectiv, în ostaşi sau bani, Ştefan n'a primit.

Regele Cazimir al Poloniei a avut de-a-dreptul o atitudine vinovată: din scrisorile şi soliile schimbate între el şi Sultan, în primăvara lui 1476, reiese că a fost o înţelegere între cei doi monarhi, că s'a stabilit o « prietenie frăţească » între ei, evident cu sacrificarea de către Cazimir a lui Ştefan. Nu e de mirare deci dacă acesta, cunoscând starea de spirit a regelui polon şi informat de planurile ce se pregăteau, s'a îndreptat spre Mateiaş al Ungariei şi i-a solicitat în mod formal ajutor. Trecuseră aproape opt ani dela lupta dela Baia: amintirile nu mai erau aşa de vii; pe de altă parte Petru Aron dispăruse; în sfârşit, Secuii şi chiar un detaşament de Unguri dăduseră ajutor în lupta dela Vaslui. Terenul era pregătit aşa dar. La 12 Iulie 1475, în Iaşi, unde aştepta desfăşurarea evenimentelor, iscăleşte Ştefan actul prin care făgădueşte, întocmai ca şi predecesorii săi, credinţă regelui şi coroanei ungare şi se obligă să dea ajutor împotriva Turcilor şi a oricărui duşman, « afară de regele Poloniei, cu care predecesorii săi au avut întotdeauna pace ». La rândul său, Mateiaş, prin actul dat în Buda la 15 August, îşi ia angajamentul să-i dea ajutor împotriva duşmanilor şi de va fi nevoie, adăpost, împreună cu familia şi boierii săi. E un moment important în politica externă a Moldovei, în relaţiile dintre cele două ţării.

Campania lui Mohamet al II-lea. Lupta dela Războieni. Ştefan, evident, n'ar fi consimţit să recunoască autoritatea celui înfrânt la Baia, dacă n'ar fi fost constrâns de împrejurări. El vedea însă cum se apropie furtuna şi, trecând peste orice consideraţie personală, voia să-şi pună ţara în situaţia cea mai bună de a se apăra. Cu o lună mai înainte, la 6 Iunie, căzuse în mâna Turcilor puternica cetate genoveză din Crimeia, Caffa; toţi Moldovenii, în număr de 160, care se aflau acolo, fuseseră decapitaţi de către cuceritori. Era un indiciu de ceea ce va însemna războiul contra lui Ştefan. Acest războiu n'a avut loc însă în vara anului 1475, după căderea

Caffei, aşa cum se aşteptau toţi şi cel dintâi însuşi Ştefan; pricina e că Sultanul se îmbolnăvise de gută şi nu mai putea conduce operaţiunile; pe de altă parte, comandantul flotei turceşti constatase că cetăţile Chilia şi Cetatea Albă erau bine întărite şi apărate, aşa încât nu ar fi putut fi cuprinse uşor. De aceea, campania a fost amânată pentru anul următor. Intre timp, în Dechemvrie 1475, Turcii ocupă şi cetatea *Mangopului*, unde stăpânea cumnatul lui Ştefan, anume Alexandru, fratele Mariei de Mangop. Cercul cuceririlor turceşti în jurul Moldovei se strângea din ce în ce. In primăvara anului 1476, la 13 Mai, Sultanul însuşi porni din Adrianopol, cu 150.000 de soldaţi, hotărît să termine cu îndrăzneţul care sfărâmase oastea lui Soliman. In Muntenia, urma să se adaoge armata lui Laiotă, de 12.000 de oameni, iar dinspre răsărit trebuiau să atace Tătarii. Soarta lui Ştefan părea pecetluită. Mohamet al II-lea aducea chiar cu sine pe un pretendent, pe Alexandru, care se dădea drept frate cu Ştefan şi care urma să fie înscăunat la Suceava. După aceea, ar fi urmat asediul şi cucerirea celor două cetăţi, Chilia şi Cetatea Albă; în felul acesta, Moldova trebuia să ajungă cu totul sub stăpânirea turcească. Planul lui Mohamet părea bine întocmit, numai că el nu s'a realizat.

Ştefan, a cărui oaste nu trecea de 40.000, trimisese cuvânt grabnic lui Mateiaş, regele Ungariei, să-i vină în ajutor. Acesta însă, preocupat de pregătirile nunţii cu Beatrice, fiica lui Ferdinand de Sicilia, a întârziat, aşa încât armata pe care a trimis-o spre Moldova, comandată de Ştefan Bàthory, a ajuns la Breţc, aproape de pasul Oituzului, *după ce campania se terminase*, după ce Sultanul trecuse îndărăt Dunărea.

Prin urmare, în ceasul cel greu, Ştefan a fost singur, cu desăvârşire singur. Nici măcar cu oastea sa întreagă. Intr'adevăr, Tătarii, după ordinul primit, trecuseră Nistrul şi începuseră să prade. Răzeşii au cerut atunci voie să se ducă să-şi apere casele, ceea ce domnul a trebuit să îngăduie. Tătarii, ce e drept, au fost bătuţi, eliberându-se ca la cinci mii de robi; dar cei care-i bătuseră n'au mai putut ajunge la timp, ca să ia parte la lupta dela Războieni. Aci Ştefan a luptat numai cu boierii şi curtenii săi. « Io con la mia corte », spune mai târziu Domnul prin glasul ambasadorului său Ţamblac, relatând Senatului veneţian felul cum s'a dat lupta.

Pe la sfârşitul lui Iunie, Sultanul trecând neîmpiedecat Dunărea, a ajuns în Moldova şi a început să înainteze pe valea Siretului. Totul în cale era ars, după ordinul lui Ştefan. « Pretutindeni — povesteşte Angiolello, un însoţitor al lui Mohamet, — se ridica un praf din tăciuni care umplea aerul şi ori de câte ori ajungeam în cuartire, eram cu toţii negri pe faţă şi pe haine; chiar şi caii sufereau, deoarece praful le intra prin nări ». Bine înţeles, provizii şi nutreţ nu se găseau de loc, iar detaşamentele trimise în locuri mai depărtate să le caute erau necontenit atacate şi bătute. Totuşi armata turcească înainta şi, având ca ţintă Suceava, ajunsese în ţinutul Neamţului. Ştefan se hotărî să primească lupta. In câmp deschis, nici vorbă nu putea fi de o împotrivire. De aceea, el alege, nu departe de Cetatea Neamţului, o poziţie bine întărită dela natură. Era un platou împădurit, spre răsărit de Pârâul Alb sau Valea Albă, pe care Ştefan îl transformă într'un adevărat fort; un însoţitor al Sultanului spune că Moldovenii dispuneau de « foarte multe tunuri mai mari şi mai mici », iar cronicarul turc Seadedin afirmă că spre a ajunge la acel fort trebuia trecut « un şanţ foarte adânc, în dosul căruia erau mărăcini . . . şi bune baterii cu ostaşi armaţi ». Toate măsurile fuseseră prin urmare luate; disproporţia de forţe însă era zdrobitoare. După mărturia adversarilor care aveau tot interesul să exagereze cifra celor învinşi, Ştefan a avut « circa 20.000 de oameni ». Totuşi, el a fost cel care a atacat primul, în după amiaza zilei de 26 Iulie, izbutind, la un moment dat, să respingă avangarda condusă de Soliman, înfrântul dela Vaslui; cum însă forţele turceşti se tot adăogau, Moldovenii au trebuit să se retragă în interiorul fortului. A urmat apoi atacul Turcilor, condus de însuşi Mohamet; după o rezistenţă crâncenă, în care ai noştri au fost literalmente striviţi — « stropşiţi » cum spune cronica — de mulţimea duşmanilor, aceştia pătrunseră în fort, puseră mâna pe tunuri şi pe care şi siliră pe Ştefan să se retragă. Mulţi dintre boierii şi curtenii Moldovei au pierit atunci, apărând ţara şi pe Domn. Pomelnicul dela Bistriţa înşiră, într'un aliniat special, pe « panii » adică marii boieri care « au murit în războiu cu Turcii ». Ei sunt: « Toma stolnicul, Petre Mărgelat, Sima Hrană, Duma uşarul, Şteful Corui, Petru Iachimovici, Roman Coşuleanul, Stanciul Neamişul, Cârstea Braevici, Sârbul, Petre Iezereanul, Ivan

Ciocârlie, Jurj Tudor». «Şi biruiră... afurisiţii de Turci — mărturiseşte letopiseţul dela Bistriţa — şi căzură acolo vitejii cei buni şi tineri şi oastea cea bună şi vitează şi chiar feciorii husari se înnecară... şi mare scârbă au fost atunci în ţara Moldovei şi în toate ţările şi domniile de prin-prejur». Iar pisania bisericii ridicate de Ştefan în amintirea luptei, spune: «Sculatu-s'a puternicul Mahmet, împăratul turcesc, cu toate ale sale răsăritene puteri, încă şi Basarab Voevod cel numit Laiotă venit-a cu dânsul cu toată ţara sa cea basarabească; au venit ca să jefuiască şi să ia Ţara Moldovei şi au ajuns până aci, la locul numit Pârâul Alb; şi noi Ştefan Voevod şi cu fiul nostru Alexandru ieşit-am înaintea lor aici şi am făcut cu dânşii mare război în luna lui Iulie în 26 zile; şi cu voia lui Dumnezeu fură biruiţi creştinii de către păgâni şi căzu acolo mare mulţime din ostaşii moldoveni».

După biruinţă, sultanul se îndreptă spre Suceava. Oraşul fu ars, dar cetatea, bine întărită şi apărată cu vitejie — se pare de Şendrea, cumnatul lui Ştefan — a rezistat. Nici Hotinul, unde era staroste Vlaicul, unchiul lui Ştefan, nici Neamţul, apărat de Arbure, n'au putut fi luate. Cât despre Chilia şi Cetatea Albă, se pare că Turcii nici n'au mai îndrăznit un asediu, deoarece puternica flotă pregătită în acest scop a fost distrusă de o furtună pe Marea Neagră. Prin urmare, nici una din cetăţile însemnate ale Moldovei nu putuseră fi cucerite. Pe de altă parte, în armata turcească — slăbită de nemâncare — izbucnise ciuma. Se auzea apoi că Ungurii fac pregătiri şi că armata lor se apropie de hotarele Moldovei. Sultanul, fără să fi realizat unul măcar din scopurile ce-şi fixase, adică înlăturarea lui Ştefan, supunerea ţării şi anexarea Chiliei şi Cetăţii Albe, fu nevoit să dea semnalul retragerii. Care retragere a semănat mai mult cu o fugă, deoarece distanţa până la Dunăre a fost parcursă în trei zile, iar o sumă de tunuri au fost abandonate, după cum ne arată o mărturie contemporană.

Noi lupte cu Muntenii şi cu Turcii. Pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe. După retragerea armatei turceşti, Ştefan pe de o parte, oastea ungară care ajunsese prea târziu spre a se mai lupta cu Mohamed, pe de alta, intrară în Muntenia şi izgoniră pe Laiotă, punând în locul lui pe *Vlad Ţepeş* (16 Noemvrie 1476). Dar această nouă stare de lucruri nu dură. Peste o lună numai, Laiotă se

întoarse cu ajutor turcesc, surprinse pe Ţepeş fără oaste strânsă, şi-l ucise; garda personală de 200 de oameni, lăsată de Ştefan, avu mai toată — numai 10 au scăpat — aceeaşi soartă. Nici încercarea următoare, din 1477, cu Ţepeluş, n'are mai mult succes; şi acest protejat repetă — sub ameninţarea garnizoanei din Giurgiu — gestul lui Laiotă şi trece de partea Turcilor. El îi însoţeşte chiar cu o armată de 5.000 de oameni în expediţia din Ardeal şi suferă împreună cu ei grozava înfrângere de pe *Câmpul Pânei* (13 Octomvrie 1479).

Cu toate repetatele desamăgiri, Ştefan continuă încercările de a aduce Ţara Românească în sfera sa de influenţă. O scrisoare a reginei Beatrice, soţia lui Mateiaş Corvin, vorbeşte de expediţia pe care a făcut-o domnul Moldovei, împreună cu Ardelenii, pe la 1 Iunie 1480, împotriva lui Ţepeluş. Acesta ar fi fost bătut şi alungat peste Dunăre, iar două cetăţi turceşti de pe linia fluviului asediate şi cucerite; ştirea nu e confirmată însă de analele noastre. Sigur e numai că la începutul anului 1481, Ţepeluş domnea şi avea întregul sprijin al Turcilor. De aceea Ştefan se gândea să-l înlocuiască şi în acest scop adăpostea la sine pe un pretendent Mircea pe care îl recomandă în mod special, într'o proclamaţie adresată tuturor locuitorilor din judeţele Brăila, Râmnic şi Buzău. Pentru a împiedeca planul domnului Moldovei, Ţepeluş, împreună cu o armată turcească comandată de Ali-beg şi Skender-beg, năvăleşte în Moldova şi o pradă până la « *Lunca Mare* ». Ştefan porneşte îndată împotriva năvălitorilor, care între timp începuseră să se retragă, îi ajunge la *Râmnic* şi-i zdrobeşte (8 Iulie 1481). « Şi au biruit iarăş Ştefan voevod — povesteşte letopiseţul dela Bistriţa — . . . şi mare şi nenumărată mulţime de oameni fu bătută cu totul şi toate steagurile lor fură luate şi nici unul nu le rămase şi toţi vitejii şi boierii căzură atunci; şi-şi vor aduce aminte de acea luptă şi de acea moarte până la sfârşitul lumei ». Din pradă, Ştefan a trimis vreo treizeci de steaguri şi lui Mateiaş, regele Ungariei, care la rândul său a trimis câteva din ele Papei. In locul lui Ţepeluş, fu aşezat domn în Ţara Românească *Vlad Călugărul*, fiul lui Vlad Dracul. A urmat încă o revenire a lui Ţepeluş, sprijinit de boierii Craioveşti, din Oltenia, şi poate şi cu ajutor turcesc; ea a durat însă numai câteva luni. In Aprilie 1482, Vlad era din nou în scaun; Ţepeluş care se refugiase în Oltenia, fusese ucis

la satul *Glogova* de boierii mehedinţeni. Se părea prin urmare că, în sfârşit, se realiza gândul lui Ştefan, de a-şi avea omul său în Ţara Românească. Realitatea a arătat însă tocmai contrarul; chiar dela început, Vlad a trebuit să se plece Turcilor şi aşa a rămas până la sfârşitul domniei, în 1495. Nu numai că n'a putut servi planurile fostului său protector, dar el a contribuit ca să i se dea lui Ştefan cea mai mare lovitură, prin participarea sa la campania din 1484 care a adus Turcilor *Chilia* şi *Cetatea Albă*. Era clar prin urmare: orice încercare s'ar fi făcut de a se aduce Ţara Românească în sfera de influenţă a Moldovei, ea era sortită, mai curând sau mai târziu, insuccesului, din pricina ameninţării continue pe care o reprezenta pentru domnul din Bucureşti garnizoana turcească din Giurgiu şi din celelalte cetăţi dunărene. Zece ani încercase Ştefan, cu o admirabilă tenacitate, să-şi impună voinţa; împrejurările însă erau mai puternice; de aceea, după experienţa cu Vlad Călugărul, el n'a mai perseverat. S'a mulţumit cu întărirea graniţei sale spre Muntenia, prin ocuparea cetăţii *Crăciuna*, fapt care a avut loc la sfârşitul domniei lui Ţepeluş (10 Martie 1482) şi a renunţat să mai intervie în treburile de peste Milcov.

De altfel, situaţia generală nu era de natură să încurajeze pe Ştefan a continua lupta împotriva Turcilor. Polonii am văzut cum se purtaseră în 1476; Veneţienii fac pace în 1479; Ungaria la rândul ei, prinsă de lupta cu împăratul Frederic al Austriei, încheie cu Baiazid un tratat de neagresiune în 1483, pe timp de 5 ani. Prin urmare, în faţa uriaşei puteri turceşti, în plină expansiune, Moldova rămânea singură. Era de prevăzut că Sultanul se va folosi de această conjunctură spre a încerca realizarea vechiului plan: cucerirea celor două cetăţi, Chilia şi Cetatea Albă. Intr'adevăr, aşa s'a şi întâmplat. In vara anului 1484, Baiazid, în fruntea unei puternice armate porni spre Moldova. După trecerea Dunării, pe la Isaccea (27 Iunie), se adăogară şi forţele lui Vlad Călugărul şi ale Tătarilor şi toate împreună începură, în ziua de 6 Iulie, asediul Chiliei. După o rezistenţă de 8 zile, puternica cetate — « cheie şi poartă pentru toată ţara Moldovei şi Ungariei şi a ţării dela Dunăre » cum o numeşte însuşi Sultanul — capitulă; Ştefan n'avusese timp să sosească dela Suceava, iar armata pe care o trimetea în ajutor Mateiaş, n'ajunsese — mergând încet

ca de obiceiu — nici la Oradea măcar! După căderea Chiliei, fu asediată Cetatea Albă; aci rezistenţa a durat şi mai puţin: numai două zile, deşi, după însăşi mărturia Turcilor, fortificaţiile ar fi putut susţine prin importanţa lor, şi un asediu de treizeci de ani. Explicarea acestei repezi capitulări — ştim cât rezistaseră cetăţile Moldovei în 1476 — nu se poate găsi decât în descurajarea ce va fi cuprins pe locuitori şi garnizoana, văzând mulţimea nenumărată a asediatorilor; se poate să fi fost şi vreun act de trădare.

Oricum s'ar explica, cert este că pierderea acestor două cetăţi a însemnat *cea mai mare lovitură care i se putea da lui Ştefan*. Lovitură politică şi militară în primul rând: cu garnizoanele turceşti din Chilia şi Cetatea Albă în coastă, putând deci oricând să prade ţara, era limpede că Moldova avea să fie ţinută sub o veşnică ameninţare, că domnul trebuia să renunţe la politica sa de până acum şi să recunoască autoritatea Sultanului. Lovitură economică în acelaş timp, deoarece prin pierderea celor două mari antrepozite comerciale, veniturile Moldovei aveau să se micşoreze simţitor: visteria nu va mai lua vămile dela negustorii care importau şi exportau mărfurile lor prin aceste două «porţi» ale Răsăritului. Se poate spune că odată cu căderea Chiliei şi a Cetăţii Albe, începe o nouă fază în domnia lui Ştefan şi chiar o nouă epocă în istoria Moldovei. Turcii se aşează pe pământul ţării — aşa cum făcuseră mai înainte dincoace de Milcov — şi vor rămâne aci mai mult de trei veacuri, făcând să se simtă din ce în ce mai tare stăpânirea lor.

Noile relaţii cu Polonii şi cu Ungurii. Este lesne de înţeles că Ştefan nu s'a putut împăca la început cu gândul că a pierdut pentru totdeauna cele două cetăţi. El a încercat — susţine cronicarul turc Seadedin — să recucerească prin surprindere Cetatea Albă, trimiţând acolo un corp de oaste care a fost însă respins de garnizoana ce prinsese de veste. A căutat atunci sprijin la vecini. Mateiaş s'a mulţumit însă să protesteze numai pe lângă Baiazid împotriva încălcării tratatului care prevedea pace timp de cinci ani, până în 1488, iar când acesta i-a replicat că zisa pace nu cuprinde şi Moldova — cancelarul ungur care a şi fost pedepsit de aceea, uitase într'adevăr să specifice faptul — s'a grăbit să încheie un nou acord, cuprinzând de data aceasta şi Moldova, dar

fără cele două cetăţi. Ceea ce însemna recunoaşterea formală a faptului împlinit, dar în acelaş timp şi călcarea obligaţiilor pe care Mateiaş le avea faţă de Ştefan. Nu-i nicio mirare prin urmare că, acesta, desamăgit de atitudinea regelui ungar, s'a întors din nou spre Poloni, crezând că măcar ei, ca unii ce erau direct interesaţi — şi sub raportul politic şi sub cel economic — la stăpânirea celor două porturi, aveau să-i dea ajutorul necesar recuceririi lor. Dorinţa puternică de a se vedea din nou stăpân pe Chilia şi Cetatea Albă, l-a făcut pe Ştefan să-şi calce pe inimă şi să accepte a presta *personal* omagiu regelui Cazimir. Evitase, sub diferite pretexte, timp de un sfert de veac, să facă acest lucru; acuma, împrejurările îl sileau. La 15 Septemvrie 1485, domnul Moldovei, însoţit de boierii săi, veni la Kolomea, unde aştepta regele şi i se închină, făgăduind credinţă. In schimb, Cazimir se obligă, prin actul iscălit în aceeaşi zi, să apere cu toate puterile sale Moldova « în . . . graniţele sale vechi; aşa după cum erau în vechime . . . din toate părţile ». Ceea ce însemna, cu alte cuvinte, să recucerească Chilia şi Cetatea Albă. Totdeodată, se angaja că nu încheie nicio pace care ar privi Moldova şi graniţele ei, « fără ştirea Domnului Ştefan ». Dacă aceste făgădueli ar fi fost ţinute, ele ar fi constituit o compensaţie pentru umilirea pe care şi-o impusese Ştefan (scena închinării avusese loc în văzul tuturora; aşa dorise fălosul Cazimir!). Din nefericire însă, odată vanitatea satisfăcută, regele polon a uitat să-şi onoreze angajamentul. Şi în loc de o armată puternică, aşa cum cerea un asediu al celor două cetăţi, i-a dat lui Ştefan numai un corp de 3.000 de ostaşi. Poate că nu i-ar fi dat nici pe aceştia, dacă n'ar fi intrat, tocmai în timpul ceremoniei dela Kolomea, Turcii în Moldova, prădând şi arzând ţara, până la Suceava inclusiv. Năvălitorii s'au retras, e adevărat, repede în faţa armatei lui Ştefan care a înaintat până aproape de Chilia, la *Cătlăbuga*. Aci a avut loc lupta (16 Noemvrie 1485) şi Turcii au fost învinşi. Chilia însă n'a putut fi luată.

In anul următor, spre a împiedeca un atac împotriva cetăţilor, Sultanul trimise un corp de oaste, comandat de Bali-beg şi având cu el şi pe un pretendent anume *Petre Hronot* sau *Hroet*, să năvălească în Moldova şi să cuprindă Suceava. Ştefan le ieşi înainte la *Scheia*, în judeţul Roman, şi în ziua de 6 Martie, după o luptă aprigă, în care domnul era să piardă nu numai biruinţa, dar chiar

şi viaţa — căzuse după cal şi a fost scăpat de boierul Purice — a izbutit să-i respingă, prinzând și pe Hronot care a plătit, bine înţeles, cu capul, îndrăzneala sa. Aceste repetate atacuri — deși neîncununate de succes — dovedeau însă un lucru: că Moldova, dacă nu se înţelegea cu Turcii, nu avea să mai aibă linişte. Cetăţile nu putuseră fi luate prin forţa armelor. Prin tratative diplomatice, aşa cum a încercat Cazimir, având şi sprijinul Veneţienilor, cu atât mai puţin. De altfel, regele Poloniei, văzând că încercările sale sunt zadarnice, s'a grăbit şi el să încheie pace cu Sultanul, pe timp de doi ani, începând dela 21 Martie 1489. Chilia și Cetatea Albă erau sacrificate, iar făgăduelile dela Kolomea, uitate. Ştefan se umilise zadarnic şi nu era om să n'o plătească. Apare prin urmare foarte explicabilă schimbarea atitudinii sale, modificarea politicei sale externe. Mateiaș, regele Ungariei, nu fusese mulţumit de actul dela Kolomea şi căuta prilejul să recâştige pe Ştefan. Acesta, la rândul său, desamăgit de atitudinea Polonilor, de lipsa lor de energie, de neîndeplinirea obligaţiilor luate în 1485, dorea o apropiere de Unguri. Ea este fapt îndeplinit în vara anului 1489, prin urmare îndată după încheierea tratatului de pace dintre Poloni şi Turci. După toate probabilităţile, acum are loc şi cedarea către Ştefan a celor două cetăţi din Ardeal, *Ciceiul* cu 60 de sate dimprejur, în ţinutul Someşului şi *Cetatea de Baltă*, pe Târnava Mică. Ele îi sunt date ca o compensaţie pentru pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe; în acelaşi timp, ele constitue şi o garanţie că domnul Moldovei va păstra legături strânse cu coroana ungară. Socoteala lui Mateiaş s'a dovedit justă: până la sfârşitul vieţii sale, Ştefan a trăit în cele mai bune raporturi cu Ungurii.

A doua modificare a politicei sale externe, de cea mai mare importanţă, este reluarea raporturilor cu Turcii. După douăzeci de ani de lupte, în care răstimp avusese repetate prilejuri să aprecieze pe de o parte puterea în plină desvoltare a acestora, pe de altă parte, dezbinarea, lipsa de sinceritate şi de energie a monarhilor creştini din vecinătate, Ştefan trebui să ajungă la concluzia că a duce mai departe, singur, politica de rezistenţă faţă de Turci, însemna a-şi expune ţara la cele mai mari primejdii, a o pierde chiar. Cu garnizoanele din Chilia şi Cetatea Albă în coastă, Moldova era sortită unor prădăciuni periodice, pustiitoare. Inceputul se făcuse doar şi el era concludent; pe când se dusese la Kolomea,

Ştefan primi veste că Turcii înaintaseră prădând *până la Suceava* şi că dăduseră foc oraşului. Prin urmare, concluzia, oricât ar fi fost ea de dureroasă, se impunea: restabilirea raporturilor cu Sultanul. De altfel însuşi Ştefan o prevăzuse, încă din 1478, aşa dar cu mult înainte de căderea Chiliei şi Cetăţii Albe. In acest an, solul trimis după ajutor la Veneţia, spunea Dogelui, în numele domnului Moldovei, următoarele: «Şi dacă Dumnezeu va vrea ca eu să nu fiu ajutat, se vor întâmpla două lucruri: ori se va pierde această ţară, *ori voi fi silit de necesitate să mă supun păgânilor*». Doisprezece ani mai târziu, Ştefan era obligat s'o facă, tocmai pentru a evita prima eventualitate. In 1492, se constată că Moldova plătea tribut Sultanului; o ştire mai târzie, din 1503, arată că acest tribut se urca la suma de 4.000 de ducaţi, în timp ce Ţara Românească plătea de două ori mai mult, adică 8.000.

Războiul cu Polonii. Lupta din Codrul Cosminului. Problema Pocuţiei. Asigurat din partea Ungurilor şi a Turcilor şi dorind, desigur, să dea şi o replică pentru Kolomea, Ştefan intră în vara anului 1490 în Pocuţia, asupra căreia avea drepturi moştenite dela înaintaşii săi, Petru al Muşatei şi Alexandru cel Bun. Ocupă ţinutul, pune ostaşii săi în cetăţi şi se întoarce, cu robi şi cu multă pradă, îndărăt. Cazimir, prins de problema succesiunii la tronul Ungariei (Mateiaş murise în 1490!), unde ar fi vrut să vadă rege pe fiul său Ioan-Albert, nu poate întreprinde o expediţie militară împotriva lui Ştefan. Moartea sa, survenită puţin după aceea, la 7 Iunie 1492, lasă deci problema Pocuţiei deschisă.

Ea creează în acelaş timp, o nouă situaţie în răsăritul Europei. Unul din fii lui Cazimir, *Vladislav*, era rege al Boemiei şi după moartea lui Mateiaş, ajunge şi rege al Ungariei. Un alt fiu, *Ioan-Albert*, ia moştenirea părintelui, Polonia. Un al treilea, *Alexandru*, era mare duce al Lituaniei. Rămânea cel de al patrulea fiu, *Sigismund*, care n'avea o ţară de cârmuit, ci primea numai o pensie anuală dela fratele său regele Poloniei. Acesta din urmă, îndemnat şi de fostul său preceptor, italianul Callimah Buonaccorsi, ar fi vrut să-i dea Moldova; s'ar fi constituit astfel în răsăritul Europei un bloc impresionant de state conduse de aceeaşi familie, putând prin urmare acţiona unitar împotriva Turcilor şi eventual a altor duşmani. Pentru realizarea acestui plan îndrăzneţ, trebuia însă scos Ştefan din scaun. Ioan-Albert îşi dădea, se vede, seama

că lucrul nu va putea fi realizat cu uşurinţă, de aceea a ţinut gândul său ascuns. In consfătuirea dela *Leutschau* (primăvara anului 1494) la care au participat toţi fiii lui Cazimir, s'a hotărît ca Ştefan să fie obligat a recunoaşte suzeranitatea regelui Ioan-Albert; dacă ar refuza s'o facă, atunci ei, fraţii Iageloni, «să-l alunge cu puterea şi cu armele din ţară şi să aşeze în locul său în Moldova, pe . . . Sigismund, care ar apăra cu mai multă atenţiune ţărmul Dunării în contra Turcilor barbari». E probabil ca Ştefan să fi aflat ceva de această hotărîre — deşi ea se luase în mod secret, la discuţie neparticipând decât fiii lui Cazimir — sau cel puţin s'o fi bănuit. Aşa se explică atitudinea sa prudentă faţă de planul de recucerire a celor două cetăţi, trâmbiţat pretutindeni de Ioan-Albert. Intr'adevăr, regele polon voia să ascundă sub acest *pretext*, eliberarea Chiliei şi Cetăţii Albe, adevăratele sale intenţiuni faţă de domnul Moldovei. Când solii lui Ioan-Albert, în 1497, vin să-i anunţe lui Ştefan expediţia împotriva Turcilor şi-i cer să participe şi el, primesc răspunsul — semnificativ — că armatele moldovene se vor alătura celor polone *numai când acestea vor fi ajuns înaintea cetăţilor amintite.* In ce priveşte aprovizionarea, ea va fi asigurată. Prin urmare, Ştefan bănuia planurile vecinului dela miazănoapte.

După minuţioase pregătiri şi după ce unii dintre sfetnici — simţind adevăratul scop al expediţiei — sfătuiseră în zadar pe rege să renunţe la planul său, armata polonă ia drumul spre Moldova. La 9 August 1497, ea se apropia de Nistru. Ştefan îi trimite în întâmpinare o solie în frunte cu vistiernicul Isac; Ioan-Albert o primeşte bine şi la rândul său vesteşte din nou pe Domnul Moldovei, tot printr'o solie, că merge să cucerească cele două cetăţi. Direcţia pe care o luase armata polonă nu corespundea însă cu această intenţie; ea arăta mai degrabă că punctul vizat era Suceava. Ceea ce determină pe Ştefan să trimeată o a doua solie, alcătuită din logofătul Tăut şi vistiernicul Isac, cu scopul de a afla exact ce dorea regele. Acesta, încetând acum cu prefăcătoria — trecuse Nistrul şi ajunsese la *Coţmani* — arestează pe solii moldoveni şi-i trimite la Lwów, la închisoare. Intenţia lui Ioan-Albert apărea deci limpede.

Ca răspuns, Ştefan vesteşte pe Turci şi pe Ardeleni şi le cere ajutor. In acelaşi timp, îşi concentrează oastea la Roman, după

ce mai întâi lăsase o garnizoană puternică în Suceava (vezi fig. 17). Armata moldovenească număra cu totul vreo 40.000 de ostaşi, în timp ce Polonii aveau vreo 100.000. La 28 August, aceştia erau la Prut, la 24 Septemvrie ajunseseră în faţa Sucevei. Peste

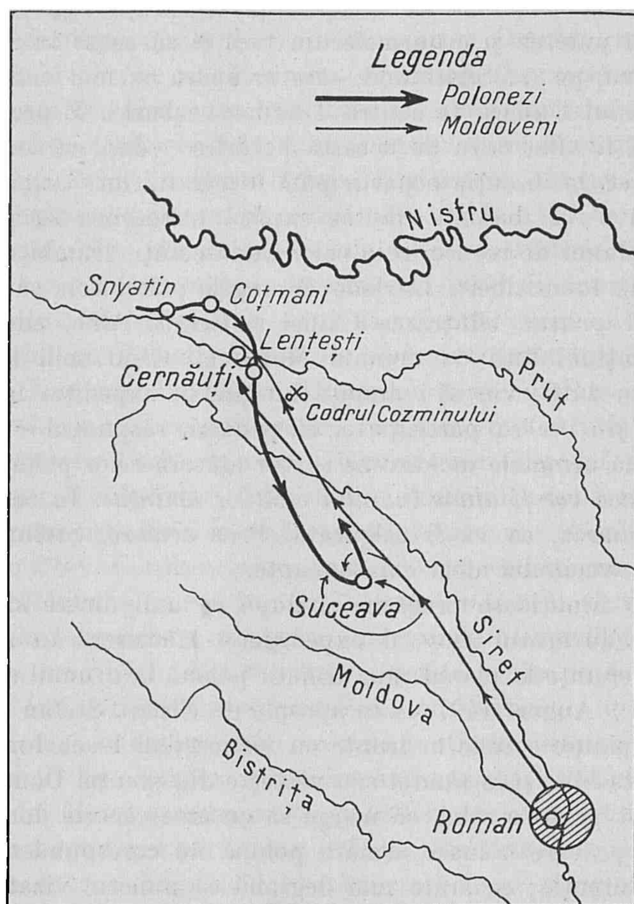

Fig. 17. — Campania Polonilor în Moldova în 1497.

două zile, începe asediul; cetatea e bombardată cu tunuri grele, dintre care două de o mărime deosebită. Pagubele însă nu sunt însemnate. «Cetatea... se apăra cu vitejie — spune cronicarul polon Wapowski; — zidul care se dărâma în timpul zilei, era reparat peste noapte de ostaşii din garnizoană. Odată s'a făcut în zid o mare spărtură, pe care Moldovenii au reparat-o cu lemne

tari de stejar, cu pământ şi cu alte materiale, căci şi ei aveau tunuri şi... multe instrumente de războiu». In acelaşi timp, detaşamentele trimise de asediatori după alimente — fiindcă, potrivit obiceiului, ţăranii ascunseseră grânele şi furajul — erau necontenit atacate şi distruse de ostaşii lui Ştefan care închisese pruntr'un puternic corp de cavalerie şi drumul spre Polonia. Aşa încât, în curând, armata lui Albert începu să sufere de foame şi ajunse într'o situaţie din cele mai critice, prinsă între cetate şi oştile lui Ştefan care strângeau din ce în ce mai mult cercul în jurul asediatorilor. Turcii trimiseseră un ajutor de 2.000 de oameni; Radu cel Mare, domnul muntean, adăogase şi el contingentul său; voevodul Ardealului, Bartholomeu Drágffy, căruia ai noştri îi mai spuneau şi Birtoc, sosise, prin pasul Oituzului, cu 12.000 de soldaţi. Ştefan putea prin urmare să dea lovitura decisivă. Dacă n'a făcut-o, aceasta se datoreşte lui Drágffy care, în urma instrucţiunilor ce primise dela regele Ungariei, Vladislav al II-lea, *fratele lui Ioan-Albert*, intervine pe lângă domnul Moldovei să facă pace. « Şi l-au rugat Birtoc pe Ştefan Voevod pentru pace — povesteşte letopiseţul lui Azarie — şi Domnul Ştefan ... abia i-au făcut voia ... ». Polonii trebuiau să se întoarcă însă pe acelaşi drum, pe care veniseră, nu prin altă parte « pe unde era ţara întreagă ». Dar aceasta însemna, de fapt, imposibilitatea pentru Poloni de a se aproviziona, deoarece ei ridicaseră, la venire, ceea ce se mai putuse găsi în drumul lor. Prin urmare, Ioan-Albert a trebuit să ia altă cale şi anume aceea care trecea prin oraşul *Siret*, prin marele codru al *Cosminului* şi răspundea la *Cernăuţi*. La 19 Octomvrie (asediul Sucevei încetase cu trei zile mai înainte, la 16) armata polonă, demoralizată, porneşte îndărăt pe drumul arătat. Ştefan care bănuise că Albert nu va respecta condiţia cu privire la itinerariu, are acum prilejul să plătească pentru toate pagubele recente şi pentru umilinţa, mai veche, dela Kolomea. El porneşte în grabă cu oştile sale după Poloni şi-i ajunge « în marginea făgetului dela Cosmin », unde-şi aşezaseră tabăra. Domnul pune să se ocupe ieşirea din codru dinspre miazănoapte, aşeză apoi ostaşi ai săi chiar în codru, poruncindu-le să taie copacii pe ambele laturi ale drumului, lăsându-i numai înţinaţi şi, în momentul când armata polonă se angajase mai toată în pădure — 26 Octomvrie 1497, într'o Joi, — el atacă

puternic ariergarda. In acelaşi timp, pedeştraşii prăvălesc asupra şirurilor de călăreţi poloni cari nu se puteau mişca uşor din cauza locului strâmt — ca odinioară Ungurii la Posada — copacii înţinaţi şi provoacă o desordine cumplită. Oastea regelui Ioan-Albert a fost prinsă ca într'o capcană şi strivită. « Fost-au atunci mare moarte între Leşi din partea armelor moldovene — poveşteşte letopiseţul dela Bistriţa — şi toate schiptrele crăieşti au fost luate şi mulţi boieri şi voevozi mari de ai Leşilor au căzut acolo şi mulţi ostaşi . . . şi toate puştile cele mari cu care bătuseră cetatea Sucevei au fost prinse atunci şi multe altele mici şi mai mici, pe care nu este cu putinţă a le înşira ». Regele Ioan-Albert izbuti cu mare greutate să-şi facă drum şi ajunse, urmărit şi atacat necontenit de Moldoveni, la Cernăuţi. Intre timp, venea dinspre *Sniatyn* în ajutorul Polonilor, un detaşament de călăreţi mazuri. Ştefan aflând de aceasta, trimite înaintea lor pe vornicul Boldur cu o parte din oaste. Lupta a avut loc la satul *Lenţeşti*, în ziua de 29 Octomvrie, într'o Duminecă şi « cu mila lui Dumnezeu şi cu norocul Domnului Ştefan Voevod — cum spune letopiseţul dela Bistriţa — biruiră iar Moldovenii. « Fost-au şi acolo multă moarte în ziua aceea printre Leşi . . . şi căzut-au şi acolo multă oaste leşească ». Insuşi cronicarul polon Wapowski recunoaşte că Mazurii « înconjuraţi în cele din urmă din toate părţile, luptându-se în modul cel mai vitejesc, au fost ucişi până la unul ». In sfârşit, chiar la Cernăuţi, a mai avut loc o luptă în urma căreia Ioan-Albert « au fugit cu puţini ostaşi şi de abia au scăpat », cum povesteşte letopiseţul dela Bistriţa. Din numeroasa şi falnica armată care intrase în August în Moldova, s'au întors numai câteva frânturi. Cea mai mare parte a nobilimii ce însoţise pe rege, a « şleathei », cum se spune în limba polonă, a rămas pe diferitele câmpuri de bătălie şi mai ales în Codrul Cosminului. Insăşi izvoarele lor mărturisesc « dezastrul ». Acest cuvânt chiar e întrebuinţat de cronicarul polon Cromer. Iar medicul Regelui Ioan-Albert spune: « Şi mare şi nemăsurată jale a fost în Polonia din cauza unei atât de nenorocite întâmplări ». Vecinii Polonilor au rămas, pe drept cuvânt, impresionaţi de înfrângerea lui Ioan-Albert. Astfel cronicarul prusian Nacker relatează: « Oastea regelui a suferit o catastrofă; cea mai mare parte au fost omorîţi şi prinşi şi toate carele, cu tot ce aveau în ele, au fost pierdute.

Iar în « Analele Rutene » găsim: « Şi i-a bătut fără milă şi i-a fugărit până la graniţă, bătându-i şi ucizându-i. Şi atât de mare a fost nenorocirea Polonilor, încât abia unul din zece s'a întors cu Craiul, care s'a şi îmbolnăvit din această cauză ».

Prada luată de Moldoveni a fost uriaşă. In afară de steaguri, tunuri şi ceea ce aveau cei prinşi sau ucişi asupra lor, un izvor prusian vorbeşte şi de « 6.000 de care acoperite » care au căzut toate în mâna ostaşilor lui Ştefan. Cronica lui Grigore Ureche şi Simion Dascălul adaogă că « nici acei puţinei Leşi ce ieşiseră din codru » n'ar fi scăpat, « de nu s'ar fi încurcat ai noştri în carele crăieşti şi boiereşti, de le-a îndelungat vremea de au fugit ». In ce priveşte pe prizonieri, tradiţia, consemnată de Neculce în « O seamă de cuvinte », spune că Ştefan ar fi poruncit să fie puşi să are mai multe locuri întinse pe care le-a semănat apoi cu ghindă şi aşa au crescut « dumbrăvi pentru pomenire ca să nu se mai acolisească (să se lege!) de Moldova: *Dumbrava Roşie* la Botoşani, şi *Dumbrava Roşie* la Cotnar şi *Dumbrava Roşie* mai gios de Roman ». Unii se îndoiesc de veracitatea acestei tradiţii; noi socotim însă, că nimic nu ne împiedecă s'o admitem. Detaliile pe care ni le dă Neculce asupra tratamentului la care erau supuşi acei prizonieri nu par deloc a fi inventate.

Ştefan nu s'a socotit însă răzbunat numai cu distrugerea armatei lui Ioan-Albert, ci la năvălirea, prin nimic justificată, a acestuia, a ţinut să răspundă şi el tot printr'o năvălire. Pe deasupra, a asmuţit împotriva lor şi pe Turci. In Mai 1498, aceştia năvălesc, sub comanda lui Bali-beg, comandantul Silistrei, în Polonia şi o pradă cumplit. Puţin după aceea — la 22 Iunie, spune letopiseţul dela Bistriţa — intră şi Ştefan pe urma lor. Cetăţile *Trembowla*, *Buczacz* şi *Podhajec*, au fost luate şi arse şi tot ţinutul până la *Lwów* — după alte izvoare, chiar până la apa *Wisloka*, dincolo de *Przemysl* — prădat (vezi fig. 18). O sută de mii de robi ar fi căzut atunci în mâinile Moldovenilor; pe o parte din ei, Ştefan i-a aşezat în judeţele din spre miazănoapte « din care pricină — arată letopişeţul lui Grigore Ureche şi Simion Dascălul — şi până astăzi trăieşte limba rusească în Moldova »; pe alţii i-ar fi vândut Turcilor.

Şi ca şi cum n'ar fi fost de ajuns atâta, Tătarii năvălesc şi ei în cursul lunii Iulie şi se întorc de asemenea cu o pradă bogată.

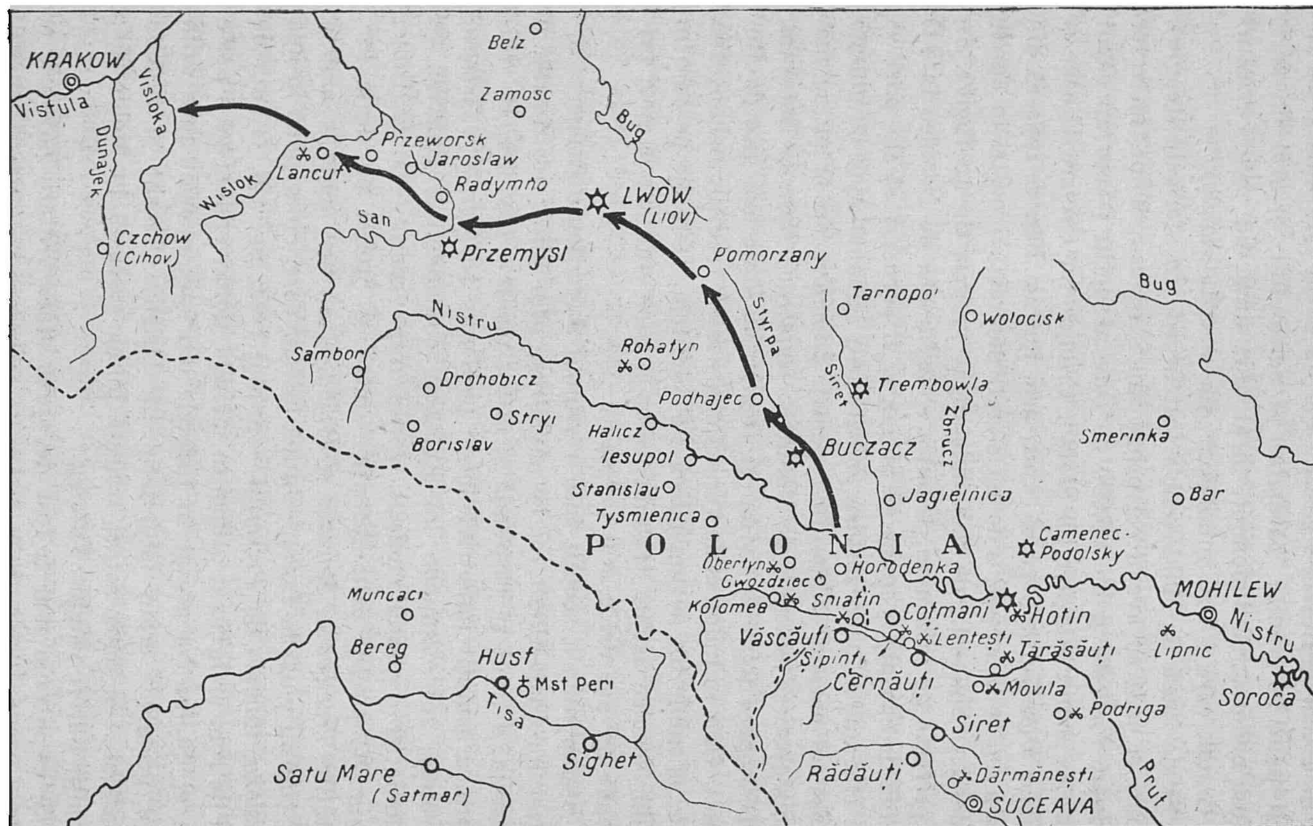

Fig. 18. — Expediţia de pedeapsă a lui Ştefan cel Mare în Polonia. Linia neagră cu săgeţi arată drumul urmat de armata moldoveană.

Ţara lui Ioan-Albert plătea cu vârf şi îndesat nesocotinţa regelui său de a fi provocat pe Ştefan care era, în momentul acela, figura reprezentativă din orientul creştin şi dispunea, după cum se vede, de multe mijloace pentru a răzbuna nedreptatea ce i se făcuse. Aceste năvăliri repetate obligă pe Ioan-Albert să încheie pace cu Domnul Moldovei. Condiţiile păcii constitue cel mai mare succes diplomatic al lui Ştefan. Mai întâi orice pretenţie de suzeranitate, mai mult, orice aluzie chiar, e înlăturată. Părţile sunt deplin egale; ceea ce se prevede pentru una din ele, se prevede şi pentru cealaltă. Toate «ofensele, pagubele şi nedreptăţile» se uită; de acum înainte va fi «de amândouă părţile... linişte şi pace veşnică». Cei doi monarhi sunt datori să se ajute reciproc «cu sabia şi cu sfatul şi... cu toată puterea...», împotriva tuturor vrăjmaşilor. Dacă Ioan-Albert şi fratele său Vladislav, regele Ungariei, vor porni în persoană împotriva Turcilor — locul de trecere peste Dunăre al celui dintâi este prevăzut precis: pe la *Oblucița* — atunci va merge şi Ştefan; în caz când va fi împiedecat, va trimite «pe fiul său Bogdan sau pe altcineva» cu toate puterile sale. Domnul Moldovei se angajează să comunice celor doi regi orice ştire despre o eventuală năvală a Turcilor şi să nu dea acestora «nici sfat... nici ajutor»; dacă însă va fi totuşi obligat s'o facă, atunci aceasta să nu se considere ca o călcare a tratatului. Clauza din urmă lăsa, de fapt, lui Ştefan putinţa de a acţiona cum va crede în cazul unui războiu dintre Turci şi cei doi regi iageloni. Că aceştia au trebuit să primească o asemenea clauză, arată mai bine decât orice altă consideraţie, poziţia eminentă pe care se afla Ştefan atât faţă de Poloni cât şi faţă de Unguri. Aceştia îşi dădeau în sfârşit seama că peste domnul Moldovei nu se mai putea trece, mai mult chiar, că aveau neapărată nevoie de el şi că, de aceea, trebuiau să convie la anumite concesii. Ştefan n'a avut însă nevoie să facă uz de clauza amintită mai sus. Dimpotrivă — în legătură cu noua ligă ce se formase împotriva Turcilor, ligă în care intra, între alţii şi Vladislav, regele Ungariei — a încercat în 1500 să rupă legăturile cu Poarta, refuzând tributul şi trimiţând chiar pe Boldur vornicul să dea foc Chiliei şi Cetăţii Albe. Şi cu un an mai înainte, în Fevruarie 1499, atacase el o oaste turcească ce se întorcea din Polonia unde fusese după pradă. Moldovenii, îmbrăcaţi în haine

leşeşti, au lovit pe Turci între Nistru şi Prut, în regiunea Hotin-Boian şi au ucis pe mulţi din ei. Dar, în genere, campania creştinilor n'a avut succesul dorit. Vladislav a încheiat pace cu Turcii la 20 August 1503; Moldova şi Ţara Românească au fost cuprinse şi ele în tratat; se prevedea anume că tributul lor nu va fi sporit: Ştefan plătea 4.000 de ducaţi, iar Radu de două ori mai mult, adică 8.000.

Tratatul s'a încheiat în forma lui definitivă, la *Hârlău*, în ziua de 12 Iulie 1499. El nu cuprindea nimic cu privire la Pocuţia; această chestiune, după mărturisirea însăşi a lui Ştefan, fusese lăsată la o parte spre a fi soluţionată ulterior. Se ştie că Moldova avea drepturi vechi, dela Petru al Muşatei şi Alexandru cel Bun, asupra acestui teritoriu; Ştefan ocupase chiar o parte a lui în 1490; avuseseră loc, înainte de expediţia lui Ioan-Albert din 1497, şi unele ciocniri; urma deci ca acum să se ia o hotărîre. Din actele vremii rezultă că trebuia să se adune o comisie mixtă — Moldoveni, Poloni şi Unguri — care să decidă. Moartea regelui polon (17 Iunie 1501) produse însă o amânare. La cel de al doilea termen 29 Septemvrie 1502 — delegaţii poloni nu veniră, făcând pe aceia ai Moldovei şi pe cei trimişi de Vladislav regele Ungariei, să aştepte degeaba mai bine de cinci săptămâni. In consecinţă, Ştefan ocupă întreg ţinutul, punându-şi pârcălabii în cetăţi şi vameşii în oraşe şi târguri. Pocuţia « e ţara mea — spune el solului polon care se prezentase mai pe urmă pentru a scuza lipsa delegaţilor — căci se ţine de Moldova din vremuri depărtate şi am asupra ei drept sigur ». Şi « acum vreau s'o păstrez — adaogă Ştefan — cu preţul pierderii capului meu ». Nici la cel de al treilea termen, fixat în urma stăruinţelor regelui Ungariei, în ziua de 2 Noemvrie 1503, Polonii nu se înfăţişează la locul hotărît; Ştefan era prin urmare în dreptul său să considere chestia închisă. De fapt, Pocuţia şi rămâne sub stăpânirea dregătorilor Moldovei, iar încercările Polonilor de a o relua cu armele nu izbutesc, cu toată afirmaţia contrară a lui Wapowski. Abia sub Bogdan, fiul lui Ştefan, ea va fi înapoiată, şi atunci de bună voie.

Viaţa economică. Tratatul de comerţ pe care-l încheiase Alexandru cel Bun cu Liovul (vezi vol. 1 al acestei lucrări, ed. IV, p. 521), tratat ce fusese confirmat de fiii săi Ştefan şi Petru Aron, a fost reînoit şi de Ştefan cel Mare. La 3 Iulie 1460, pârgarii din Liov, veniţi special pentru aceasta la Suceava, capătă actul

întărit cu pecete domnească, prin care li se confirmă vechile privilegii, pentru orice fel de comerţ —import, export, transit —cu Moldova. Vămile sunt în genere, aceleaşi. Li se face chiar un avantaj şi anume: li se iartă « vama tătărească » pe care trebuiau s'o plătească la Cetatea Albă cei ce treceau mărfuri peste Nistru. Liovenii « nu vor da niciun ban, nici măcar pentru o miie de mărci, fie că i-ar aştepta ori nu acolo însuşi fiul ţarului tătăresc ». La trecerea Prutului, la Cernăuţi, se precizează că suma de 4 groşi pentru un car « nemţesc sau armenesc », se va plăti « numai când carele vor trece pe poduri umblătoare; când apa va fi îngheţată sau când carele vor trece prin vaduri, atunci nu vor da niciun ban la trecătoare ». Se precizează de asemenea ce se înţelege prin « mărunţişurile » pentru care se plăteşte în Suceava o vamă de trei groşi de grivnă. Pe lângă şăpci, nădragi, săbii ungureşti şi paloşe care erau menţionate şi în privilegiul dela Alexandru cel Bun, aflăm că sub această denumire generică se mai înţelegea şi « pânza litvană », cea zisă « de Krosno » —un orăşel în Galiţia, — cea nemţească, catifeaua, postavul tăiat, harsul —o stofă de lână, —apoi obiecte de fier şi de cositor: fiare de plug, cuţite, coase, seceri, talere, ţevi, în sfârşit « brânele ferecate », şofranul « şi alte lucruri mărunte ». In ce priveşte punctele de vamă, se mai adogă, între Prut şi Nistru, « *Lăpuşna* » —târg în ţinutul cu acelaşi nume; —pentru postavurile care vor trece în Ţara Românească se va plăti vamă nu numai la Suceava, trei groşi de grivnă, şi la Bacău —cum sta scris în vechiul privilegiu, dar şi la Roman, la Adjud şi « la Putna » —dacă drumul era pe valea Siretului —sau la Vaslui, la Bârlad, la Tecuci —dacă veneau pe valea Bârladului, şi anume « de car câte doi zloţi ». Şi la Bacău vor plăti tot atât, în timp ce pe vremea lui Alexandru, dădeau doi groşi de grivnă.

Doi ani şi jumătate numai după ce le eliberase acest privilegiu comercial, şi anume în 1463, la 25 Ianuarie, Ştefan dă un salvconduct « burgmistrului şi tuturor domnilor şi sfetnicilor de frunte şi tuturor neguţătorilor din oraşul Liovului, mari şi mici », pentru ca « să fie volnici şi slobozi . . . să vie la noi, în ţara noastră, cu toate negoaţele şi mărfurile lor, să cumpere şi să vânză fără nicio zăbavă sau pagubă ». Vamă vor plăti « după privilegiul ce le-am scris şi le-am dat ». Explicaţia acestui nou act cuprinzând

asigurarea domnului « pe cinstea şi pe credinţa noastră creştinească, fără înşelăciuni şi fără nicio viclenie », că va respecta dispoziţiile zisului privilegiu, pare a fi în legătură cu recâştigarea Hotinului de către Ştefan, fapt care turburase, se vede, raporturile dintre cele două ţări. Negustorii din Liov voiau o nouă garanţie şi Ştefan le-a dat-o.

Aceeaşi continuitate se observă şi în raporturile comerciale cu Braşovul. Chiar din primele luni ale domniei, din Octomvrie — Noemvrie 1457, avem un act prin care Ştefan anunţă pe negustorii de acolo că a hotărît să le trimeată după sărbătoarea Sfintei Ecaterina (25 Noemvrie) o scrisoare, invitându-i să vie cu mărfuri în ţara sa. Dacă totuşi şi după aceasta le va fi teamă, atunci le va da o scrisoare deschisă, întărită cu pecete, spre a putea vinde şi cumpăra oriunde, în târgurile şi satele Moldovei. Nimeni nu va îndrăzni să-i supere, fiindcă s'ar expune să-şi piardă capul. Se vede că Braşovenii au avut totuşi oarecare îndoieli; de aceea, Ştefan le reînoieşte, la 13 Martie 1458, în formă solemnă, ca martori figurând toţi marii boieri în frunte cu mitropolitul Teoctist, privilegiul cel vechiu pe care-l obţinuseră dela Alexandru cel Bun şi care nu ni s'a păstrat. Braşovenii « sunt volnici şi slobozi să umble prin toată ţara ... şi prin cetăţi şi prin târguri, ca să-şi vânză marfa lor: şi postavuri şi pânză şi bobou şi orice ar avea ». Pânza şi boboul se vor vinde « cu cotul »; postavul cu bucata. Pentru o bucată de postav de Louvain, vor plăti vamă 18 groşi; dacă e « de Colonia », 12 groşi; « de Buda » 8 groşi, iar « de Cehia » numai 4 groşi. Pot cumpăra în ţară şi boi şi vaci « şi tot ce au mai cumpărat pe vremea moşului nostru Alexandru »; trecând peste munţi, în Ardeal, vor plăti de fiecare bou câte 2 groşi. Dacă s'ar întâmpla ca printre vitele cumpărate să se găsească şi unele de furat, lucrul fiind dovedit « cu oameni buni » şi dacă Braşovenii nu vor putea să aducă chezaşi, atunci ei vor pierde acele vite, fără ca să mai fie şi *globiţi* adică să plătească amendă, nici « măcar un groş ». Judecăţile vor avea loc în faţa domnului. « Nimeni altcineva în ţara noastră — spune Ştefan — nici boier, nici vornic, nici şoltuz să nu îndrăznească a-i judeca; altfel, va păţi mare pedeapsă şi urgie ».

Deşi acest privilegiu e categoric, negustorii din Braşov cer, peste patrusprezece ani, în 1472, — o nouă asigurare. Nu ştim

în mod precis cărei cauze se datoreşte cererea lor; poate să fi fost teama, poate dorinţa de a avea în scris garanţia — care se află într'adevăr în acest document — că nu vor fi obligaţi să vândă mărfurile lor domnului la preţuri arbitrare, fixate de acesta, ci numai prin bună învoială. Fapt este însă că la 3 Ianuarie, Ştefan le dă un act prin care garantează: 1) libertatea deplină a negoţului în tot cuprinsul ţării sale, şi prin târguri şi prin oraşe; 2) interzicerea confiscărilor; 3) siguranţa întoarcerii în oraşul lor. Trei ani mai târziu, şi anume la 10 Iulie 1475, urmează un act similar pentru *toţi negustorii din Ungaria*, nu numai cei din Braşov; ei sunt slobozi să facă negoţ în Moldova «fie pe vreme de pace, fie pe vreme de răzmiriţă».

Mai avem încă o serie de documente din vremea aceasta, privind relaţiile comerciale cu Braşovul. In mai multe rânduri ni se vorbeşte de cumpărături făcute acolo. La 18 Fevruarie 1476, prin urmare la începutul anului în care a fost lupta dela Războieni, Ştefan scrie şoltuzului din Braşov să dea voie lui Mihai meşterul de a se întoarce în Moldova *cu săbiile şi armele cumpărate acolo* «căci avem nevoie de ele . . . să ne fie împotriva păgânilor». La 17 Iunie 1482, o nouă cumpărătură: de data aceasta e vorba însă de *ulei* şi de *postav*, în valoare de 25 de florini ungureşti; Ştefan roagă pe Braşoveni să nu-i ia vamă. Spre sfârşitul domniei, în anii 1500—1503, găsim o cerere similară: să nu se ia vamă spătarului Totruşan care se dusese acolo, din porunca domnului, să cumpere arme, funii şi scări de şea.

Al doilea centru săsesc din Ardeal care avea legături comerciale cu Moldova era Bistriţa. Nu ştim ca Ştefan să fi dat negustorilor de aci vreun privilegiu în felul celui acordat Braşovenilor. Cert este însă că schimbul de mărfuri a urmat neîntrerupt şi în spre părţile acestea; ne-o spune de altfel şi privilegiul Liovenilor, din 1460 care aminteşte de postavul ce se exporta «la Bistriţa şi în Ţara Ungurească». Ni s'a păstrat o scrisoare din 7 Martie 1481, dela Ştefan, care roagă pe şoltuzul şi pârgarii acestui oraş să-i trimeată pe un *argintar* Antonie, refugiat din Moldova în timpul prădăciunilor turceşti, deoarece are să-i dea ceva de lucru. Il va plăti aşa încât să rămâie mulţumit şi-i va da voie să se întoarcă îndărăt când va voi.

Pentru nevoile comerţului şi ale vieţii economice în genere şi în acelaşi timp şi ca un semn de suveranitate, a bătut Ştefan cel

Mare bani. Ei sunt de argint; au 13 milimetri în diametru; pe avers, între două cercuri de perle şi ocolind stema ţării, capul de bour, stă scris: † MONETA MOLDAV; pe revers, de asemenea între două cercuri de perle şi ocolind o cruce cu şase braţe, citim: STEHANUS VOIEV (vezi fig. 19). In afară de aceştia, a bătut şi bani mai mici — 10 mm. diametru — tot de argint şi fără inscripţii (anepigrafi: vezi fig. 20).

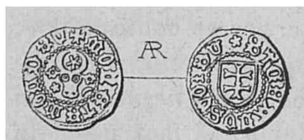

Fig. 19. — Monetă de argint dela Ştefan cel Mare. (Colecţia Academiei Române).

Viaţa religioasă. Mitropoliţi şi episcopi. Biserica Moldovei şi-a păstrat, sub Ştefan cel Mare, organizarea care se constată în prima jumătate a veacului al XV-lea. Mitropolia era la Suceava; în afară de aceasta, mai existau două episcopii, una la Roman, cealaltă la Rădăuţi.

Cel care a uns ca domn la Direptate pe fiul lui Bogdan a fost Mitropolitul *Teoctist*. Era, se pare, de neam însemnat, poate rudă cu familia domnitoare, ca şi predecesorul său *Iosif*. Aşa s'ar explica rolul important pe care-l are, în viaţa politică a Moldovei, timp de un sfert de veac, acest ierarh. Era şi un bun cărturar: ni s'a păstrat tetraevanghelul scris de el şi dăruit mănăstirii Neamţului «pentru rugăciunea sa şi a celor ce vor citi pe el şi vor asculta cu osârdie». Teoctist figurează adesea în fruntea martorilor din hrisoave, mai ales în acelea privind mănăstirile, precum şi în unele acte de caracter politic. In 1462, el jură împreună cu ceilalţi demnitari bisericești şi laici ai Moldovei că va păstra credinţă regelui Cazimir al Poloniei, cum făcuse, printr'un act deosebit, şi Ştefan. Teoctist a păstorit Moldova până în anul 1477, luna lui Noemvrie în 18. A fost înmormântat în mănăstirea Putna. Ii urmează în scaun *Gheorghe*, care fusese mai înainte în mănăstirea Neamţului. A avut una din cele mai lungi păstoriri din câte cunoaşte biserica Moldovei: până în anul 1511, sub Bogdan, fiul lui Ştefan.

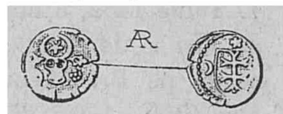

Fig. 20. — Monetă mică de argint, anepigrafă dela Ştefan cel Mare. (Colecţia Academiei Române.)

Ca episcop de Roman, găsim întâi pe *Tarasie*. El e menţionat pentru prima oară într'un document din 12 Septemvrie 1464, unde domnul îl numeşte: «*episcopul nostru chir Tarasie din Târgul*

de jos». Ultima oară e pomenit în hrisovul din 14 Octomvrie 1473; aci el are titlul de: « episcop al Mitropoliei de jos », ceea ce nu trebue însă interpretat în sensul că ar fi avut un rang erarhic egal cu mitropolitul din Suceava. Fiind numai episcop, el era inferior acestuia; faţă de episcopul de Rădăuţi însă, deşi aveau ambii acelaşi grad erarhic, trecea înainte: această ordine se păstrează şi în documentele cancelariei domneşti. După Tarasie, urmează ca episcop de Roman, *Vasile*, un ierarh învăţat care a redactat un tratat despre deosebirile dintre catolicism şi ortodoxism. E menţionat în actele vremii între anii 1488 (4 Aprilie) şi 1499 (12 Iulie). Are ca urmaş pe *Teoctist*, fost egumen la Neamţ; acesta apare pentru întâia oară în actul din 17 Noemvrie 1502, privitor la mănăstirea Putnei, şi poartă, ca şi Tarasie, titlul de « episcop al mitropoliei de jos din târgul Romanului ».

La Rădăuţi găsim un singur episcop, pe *Ioanichie* care deasemenea are o păstorie foarte lungă. Cea dintâi menţiune e în documentul din 25 Aprilie 1472, unde e trecut după Tarasie, episcopul de Roman; cea din urmă în 26 August 1503 când Ştefan confirmă acestei episcopii « ocina ei dreaptă » anume satele Rădăuţii cu morile şi Coţmanul mare cu cele nouă cătune care-i fuseseră dăruite de « strămoşii » săi.

Ctitoriile lui Ştefan. Niciunul dintre domnii Moldovei n'a înălţat atâtea lăcaşuri de rugăciune ca Ştefan. Tradiţia spune că după fiecare luptă el ridica o biserică sau o mănăstire şi ea se confirmă aproape întocmai prin mărturiile documentare. Aşa de numeroase sunt ctitoriile lui Ştefan, unele zidite din temelii, altele numai reparate sau adăogite, încât poporul a ajuns să-i atribue acestui drept credincios voevod orice lăcaş mai vechiu, despre care nu se mai ştie de când datează. « Atletul lui Hristos », luptătorul neînfricat împotriva Turcilor şi Tătarilor, a dovedit şi pe această cale, prin ctitorii, cât de puternică era credinţa sa.

Mănăstirile care pomenesc de ctitor pe Ştefan pot fi împărţite în trei categorii. In prima categorie intră acelea care se datoresc *exclusiv* marelui domn. Astfel sunt mănăstirile *Putna* şi *Volovăţul*. A doua categorie cuprinde mănăstirile existente de mai înainte sau din timpul domniei lui, la care Ştefan a făcut *biserici nouă* sau diferite îmbunătăţiri. In această categorie intră *Neamţul*, *Bistriţa*, *Voroneţul*, *Tazlăul*, *Dobrovăţul* şi, în afara hotarelor ţării,

Fig. 21. — Mânăstirea Putna, ctitoria lui Ștefan cel Mare.

mănăstirea *Zografu* dela Sfântul Munte. In sfârşit, a treia categorie priveşte mănăstirile cărora Ştefan le-a făcut numai danii, dându-le sate, vii, ţigani şi mertice anuale de sare, vin, ceară, etc.

Construcţia *Putnei* a început în vara anului 1466 (4 Iunie, după unele izvoare, 10 sau 20 Iulie după altele) şi a ţinut trei ani încheiaţi (vezi fig. 21). La 3 Septemvrie 1469 avu loc sfinţirea, în prezenţa domnului şi a marilor boieri, slujba fiind făcută de mitropolitul ţării Teoctist, de episcopul de Roman Tarasie şi de 62 de preoţi şi diaconi. Stareţ fu numit Ioasaf, arhimandritul. Putna avea să fie, potrivit hotărîrii lui Ştefan, locul său de veşnică odihnă. Daniile pe care le-a primit această mănăstire dela înaltul său ctitor sunt foarte numeroase. Documentul din 6 Fevruarie 1503, care cuprinde întărirea tuturor donaţiilor anterioare ne face să vedem imensa avuţie de care dispunea Putna. Ea avea mai întâi 29 de sate dintre care 24 dăruite de Ştefan care le cumpărase dela diferiţi proprietari sau le avusese el personal şi 5 dăruite de doi boieri; satele se aflau mai ales în partea de Nord a ţării, în ţinuturile Sucevii, Cernăuţilor şi Cârligăturii; apoi o selişte la gura Frumuşiţei şi o bucată de pământ la Prut; vii în dealul Hârlăului; o «branişte» întinsă, adică un loc rezervat pentru pescuit, vânat şi făcut fân, în jurul mănăstirii; mai multe mori pe Siret, în apropiere de târgul Siretului; o prisacă la Comarna; câte o sută cincizeci de drobi de sare în fiecare an din ocna domnească dela Trotuş; toată dijma din ceară — «pietrele de ceară» cum se spunea atunci — din târgul Siretului; vama cea mică a Sucevii care se încasa la Jicov; scutire de vamă pentru peştele adus la mănăstire; apoi dajdea şi veniturile popilor din satele care ascultau de mănăstire; gloabele adică amenzile ce se vor percepe în aceleaşi sate; un număr de sălaşe de ţigani. Tradiţia, consemnată de Ion Neculce în « O seamă de cuvinte », spune că la *Volovăţ* ar fi fost o *biserică* de lemn, ridicată de Bogdan întemeietorul. Ştefan pune să se zidească aci o *mănăstire.* Pisania ne arată că lucrul s'a început în anul 1500 şi s'a isprăvit în 1502, Septemvrie în 14.

La *Voroneţ* unde a ridicat în 1488 Ştefan ctitoria sa (vezi fig. 22), exista de mai înainte o mănăstire de lemn; pe la 1471 se constată un egumen Misail; tot aci spune tradiţia că ar fi trăit acel sihastru Daniil, căruia domnul, într'un ceas de cumpănă,

Fig. 22. — Biserica dela Voroneţ ridicată de Ştefan cel Mare, în 1488. Pereţi exteriori sunt acoperiţi de picturi; acoperişul e de şindrilă.

i-ar fi cerut sfat şi ajutor. Incă înainte de a ridica biserica sa de zid, Ştefan a făcut mănăstirii dela Voroneţ o mică danie. Chiar în timpul când se ridica, în August 1488, el i-a dăruit apoi un sat, Ştilbicanii şi tot basinul pârâului Suha mare, cumpărate cu 160 de zloţi tătăreşti. Alte danii au urmat în 1489, când mănăstirea capătă satul Vlădenii de pe Siret şi cu morile de acolo, cumpărat iarăşi de domn, în 1490, când se adaogă o selişte Poiana, la gura Homorului, în 1497, când Ştefan îi dărueşte o prisacă în ţinutul Cârligăturii şi un loc aproape de acea prisacă şi în 1499, mănăstirea sporindu-şi avutul de data aceasta cu încă un sat, Milcineştii, tot în ţinutul Cârligăturii, şi cu mai multe fălci de vie în dealul Hârlăului.

La *Dobrovăţ* existau spre sfârşitul domniei lui Ştefan două mănăstiri: una cu hramul Schimbării la·faţă, căreia domnul îi dăruieşte, la 26 Noemvrie 1499, trei sate pe pârâul Dobrovăţului; o a doua cu hramul Pogorîrii Duhului Sfânt, care primeşte, la 6 Octomvrie 1503, cinci sate, tot pe Dobrovăţ, cumpărate de Ştefan cu 1.500 de zloţi tătăreşti. Pentru aceasta de a doua mănăstire construeşte evalaviosul domn o nouă biserică, de zid; lucrarea a început la 27 Aprilie 1503 şi s'a terminat în 1504, aşa dar chiar în anul morţii.

La *Bistriţa*, vechea ctitorie a lui Alexandru cel Bun, Ştefan a adaos clopotniţa şi un paraclis « în numele sfântului martir Ion cel Nou dela Cetatea Albă ». Construcţia a durat câteva luni; ea era gata la 13 Septemvrie 1498.

Mănăstirea *Tazlăului* exista în 1481. In acest an, la 1 Fevruarie, Ştefan îi dărueşte satele Borileştii şi Drăgoteştii din Câmpul lui Dragoş. Cinsprezece ani mai târziu, în 1496, şi anume în ziua de 4 Iulie începe, din porunca lui, construcţia unei noi biserici, de zid, care se termină la 8 Noemvrie 1497 (vezi fig. 23).

O frumoasă biserică, de proporţii mai mari şi având hramul Inălţării a ridicat Ştefan în vechea ctitorie a lui Petru al Muşatei, *Neamţul*. Construcţia era gata la 14 Noemvrie 1497, aşa dar după biruinţa din Cosrul Cosminului (vezi fig. 24). Mănăstirea Neamţului a primit şi unele danii: astfel la 13 Iulie 1463, domnul o scuteşte de desetina pe care trebuiau s'o dea prisăcile ei din hotarul Zahornei, la Nistru, iar la 1 Aprilie 1470 îi acordă privilegiul de a nu plăti vamă pentru trei care de peşte; mai importantă e

dania pe care o primeşte la 30 Septemvrie 1503: ea constă din satul Băicenii pe Siret şi cu morile din sus de Orzeşti şi din jos de Vornutariu, proprietatea *personală* a lui Ştefan, apoi satul Mogoşeştii, tot pe Siret, cumpărat de domn cu 400 de zloţi tătăreşti, o prisacă în braniştea domnească dela Bohotin şi un mertic anual de şase pietre de ceară din pietrele domneşti dela Târgul Neamţului. Pentru aceste danii, Ştefan cere egumenului şi călugărilor,

Fig. 23. — Pisania bisericii Tazlău. In ultimele două rânduri se vede data când s'a început construcţia: 7004 (1496) Iulie 4 şi data când ea s'a isprăvit: 7005 (1497) Noemvrie 8.

« să ne cânte nouă şi doamnei noastre Maria o liturghie la toate sfintele Duminici până ce vom fi în viaţă, iar după moartea noastră să ne cânte în fiecare Miercuri sara un parastas, iar Joia o liturghie până în veac, cât va sta această sfântă mănăstire ».

O deosebită grijă a arătat Ştefan mănăstirii *Zografu* din Sfântul Munte, făcându-i multe îmbunătăţiri: în 1471, a « întărit » adică a reparat bolniţa sau spitalul de acolo şi i-a dat « pentru odihna sfânt răposaţilor părinţilor noştri şi pentru sănătatea noastră

Fig. 24. — Pisania bisericii mari dela mănăstirea Neamţului zidită de Ştefan; în ultimul rând se citeşte data când s'a isprăvit construcţia: къ лѣтѣ хзѕ... мсца ноємв ді (« în anul 7005 (1497)... luna Noemvrie 14 »).

şi a copiilor noştri » un mertic anual de 500 de aspri; în 1475 a construit un « turn de corăbii »; mai târziu, în 1495, a zidit trapezăria; în sfârşit, în 1500—1501, a adus apă în mănăstire, făcând un canal, o cristelniţă şi o fântână. Deosebit de acestea, i-a acordat încă din primii ani ai domniei, din 1466, un mertic anual de 100 de galbeni ungureşti, ceea ce era o sumă importantă. In schimb, călugării trebuiau să respecte următorul aşezământ, pe care-l reproduc în întregime, deoarece e caracteristic pentru grija şi minuţiozitatea pe care o punea încă din tinereţe evlaviosul voevod în raporturile sale cu biserica: « Inainte de toate — spune Ştefan — să mă scrie pe domnia mea la sfânta proscomidie, după obiceiul sfinţilor părinţi şi după aşezământul sfintei biserici, şi să scrie lângă domnia mea şi pe doamna mea şi pe copiii noştri de Dumnezeu dăruiţi Alexandru şi Elena; şi să stea la sfântul pomelnic cum este scris. Şi iarăşi, până ce Dumnezeu atotţiitorul se va îndura cu noi şi vom fi în viaţă . . . sfânta biserică să ne cânte Sâmbătă seara paraclis şi Dumineca la prânz să se dea băutură, Marţea să ni se cânte sfânta liturghie, şi la prânz să se dea băutură. Şi să mă mai pomenească în fiecare zi la vecernie şi la pavecerniţă şi la miezul nopţii şi la utrenie şi la liturghie şi la sfânta proscomidie şi unde mai este obiceiul sfintei şi dumnezeeştii biserici, precum e învăţătura sfinţilor părinţi; iar în pomelnic să ne pomenească după aşezământ. Acestea să ni se cânte până ce vom fi în viaţă. Iar după trecerea anilor noştri şi după sfârşitul vieţii noastre, în anul întâi să ni se facă şi să ni se cânte sfântul prohod, de către sobor; apoi slujbele de ziua a treia, a noua, a douăzecia şi a patruzecia, de o jumătate de an şi de un an. Iar după trecerea unui an, să ni se cânte într'o zi din an, de către sobor, pentru mântuirea sufletului; seara parastas cu colivă şi băutură, iar dimineaţa sfânta liturghie cu colivă; iar la prânz, băutură, spre mângâierea fraţilor. Aceasta să rămâie aşa, câtă vreme va sta şi sfânta mănăstire ».

In cea de a treia categorie, a mănăstirilor care au primit numai danii, intră *Moldoviţa*, *Pobrata* şi *Homorul*. La 12 August 1457, aşa dar la câteva luni numai după suirea sa pe tron, Ştefan scuteşte celei dintâi două case pe care le avea în Suceava de orice dări şi munci către domnie. O scutire similară capătă Moldoviţa şi la 31 August 1458 pentru statul ei Borhineştii ai cărui locuitori

nu vor mai avea nicio îndatorire faţă de domnie; nici chiar la războiu nu vor merge, decât atunci când va merge Ştefan în persoană. La 12 Martie 1488, o nouă donaţie: jumătate din satul Zvorâşte, pe Siret, cu morile; în schimb călugării sunt obligaţi să-i facă slujbe în viaţă şi pomeniri după moarte. Printr'o serie de acte deosebite, Moldoviţa capătă şi confirmarea vechilor ei proprietăţi.

La *Pobrata* a fost înmormântată mama lui Ştefan, doamna Maria-Oltea; cu atât mai natural era deci ca să se bucure această mănăstire de mila domnească. Chiar însă dela începutul stăpânirii sale — documentul e datat 16 Fevruarie 1459 — Pobrata capătă dela Ştefan dreptul ca locuitorii din satele ei Poiana şi Onicenii pe Jijia să nu fie judecaţi de judecătorii din Dorohoi, cum ar fi fost normal, ci numai de egumen sau de oamenii acestuia. De asemenea să nu facă podvoade, adică transporturi cu carele. La câteva luni după moartea doamnei Maria-Oltea (9 Noemvrie 1465) şi anume în vara anului următor, mănăstirea primeşte tocmai « pentru sufletul şi mântuirea sfânt răposaţilor ... moşul nostru bătrânul Alexandru Voevod ... şi ... tatăl nostru Bogdan Voevod şi ... mama noastră Maria » confirmarea unui mertic anual bogat, de zece buţi de vin, două măji de peşte, una de morun şi alta de crap, o jumătate de piatră de ceară din Târgul Frumos şi toate berbinţele — adică butoiaşele — de miere ce se vor strânge din dijma satelor mănăstireşti şi a oamenilor ei dela Botna. I se întăreşte de asemenea iezerul dela gura Bâcului cu toate gârlele, o prisacă şi dreptul de a-şi face două năvoade de peşte pe Nistru, în gura Bâcului. Primeşte apoi ca danie dela Ştefan pe unul din Tătarii domneşti dela Neamţ, cu tot neamul lui. Câţiva ani după aceea, în 1471, mănăstirea obţine scutire de vamă atât pentru grâul şi mierea pe care egumenul le va trimite spre vânzare la Chilia cât şi pentru peştele ce se va aduce de acolo, prin vadul dela Ţuţora. Adăogăm că întocmai ca şi Moldoviţei, i se confirmă şi Pobratei, prin acte deosebite, vechile proprietăţi pe care le stăpânea din vremea lui Alexandru cel Bun sau mai de curând.

Mănăstirea *Homorului* primeşte dela Ştefan, la 30 August 1459, un mertic anual de cinci buţi de vin. Mai târziu, spre sfârşitul domniei, ea face un schimb cu domnul care echivalează de

fapt tot cu o danie; îi dă o selişte Poiana «la gura Homorului» — deci un loc unde *fusese* odată sat — şi primeşte în schimb un sat în fiinţă Glodenii, cumpărat de Ştefan cu 150 de zloţi tătăreşti. Ni s'au păstrat şi actele prin care i se confirmă acestei mănăstiri celelalte posesiuni ale ei, şi anume mai multe sate, un munte, o prisacă, etc. Tot aşa ni s'a păstrat şi hrisovul prin care Ştefan întăreşte mănăstirii de călugăriţe dela *Horodnic* cele două sate dăruite ei de Alexandru cel Bun şi scuteşte pe locuitorii acestor sate de toate dările, muncile şi de slujba ostăşească, ei având numai să păzească mănăstirea şi să lucreze. La 16 Martie 1490, această mănăstire de călugăriţe Horodnic împreună cu un sat al ei, Balasineştii, pe Suceava, se închină de bună voie mănăstirii Putna.

Mult mai numeroase decât mănăstirile, sunt *bisericile* ridicate de Ştefan. Ele se întâlnesc pe tot cuprinsul Moldovei, dela o margine până la cealaltă a ţării. Merită să fie relevat faptul că aproape toate au fost construite *în a doua jumătate* a domniei, după luptele cele mari cu Turcii. Unele amintesc o biruinţă, altele vreun fapt însemnat din viaţa voevodului.

La 13 Iunie 1487 începe zidirea bisericii dela *Pătrăuţi* (vezi fig. 25). In acelaşi an, între 8 Iunie şi 13 Noemvrie, ridică Ştefan şi biserica din *Bădăuţi* (azi Mileşăuţi), drept mulţămită pentru biruinţa dela Râmnic împotriva lui Ţepeluş. Ne-o spune lămurit pisania bisericii, scrisă, după obiceiul timpului, în limba slavă: «In anul 6989 (1481) luna Iulie 8, în ziua sfântului marelui mucenic Procopie, Io Ştefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Moldovei, fiul al lui Bogdan Voevod, împreună cu prea iubitul său fiu Alexandru, făcut-a războiu la Râmnic cu Basaraba cel Tânăr, Domnul Ţării Româneşti, numit Ţăpăluş. Şi a ajutat Dumnezeu lui Ştefan Voevod şi a biruit pe Basaraba Voevod. Şi a fost aci prăpăd, un mare măcel printre Basarabi (Munteni!). Drept aceea, binevoit-a Ştefan Voevod cu buna sa hotărîre şi cu înţeleaptă prevedere şi a zidit acest hram în numele sfântului marelui mucenic Procopie în anul 6995 (1487). Şi s'a început în luna Iunie 8 şi s'a terminat în acelaşi an în luna Noemvrie 13». După biserica dela Bădăuţi urmează îndată aceea cu hramul *Sf. Ilie*, de lângă Suceava. Inceputã la 1 Mai 1488, ea era gata la 15 Octomvrie al aceluiaşi an (vezi fig. 26).

Deşi nu se spune în pisanie, suntem însă în drept să credem

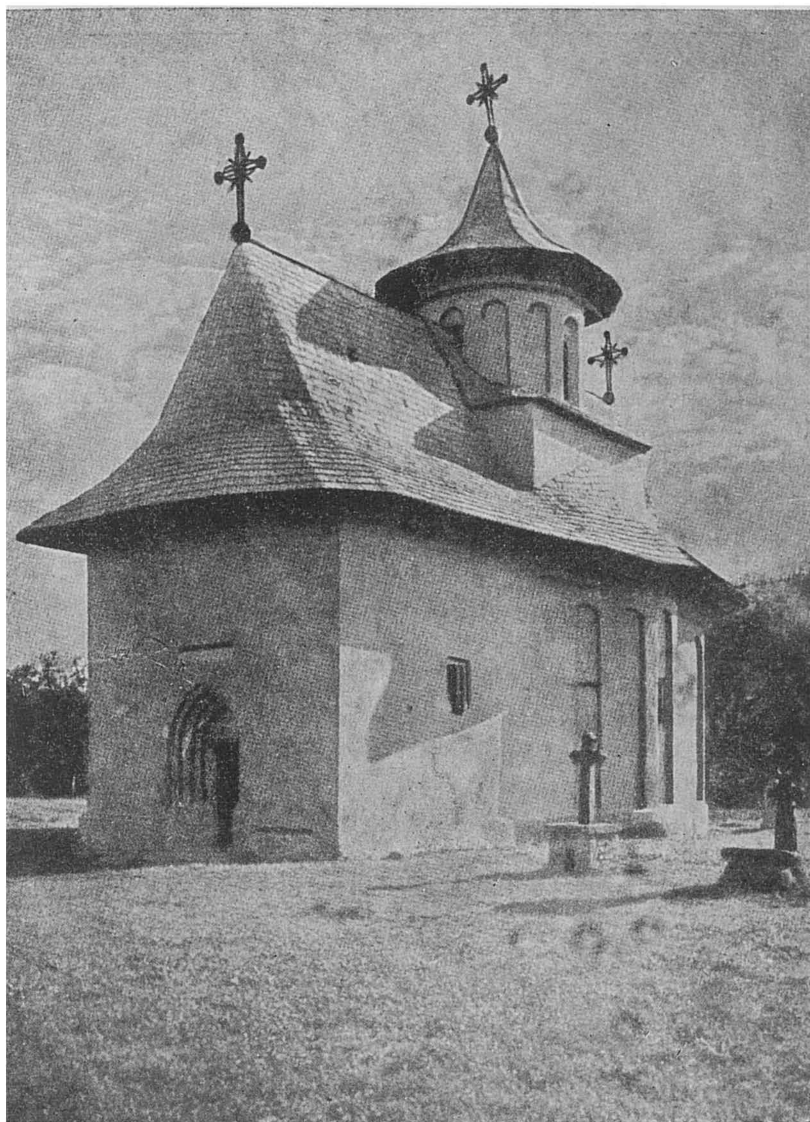

Fig. 25. — Biserica dela Pătrăuţi, ctitoria lui Ştefan cel Mare, începută în ziua de 13 Iunie 1487.

că biserica din *Vaslui*, ridicată în 1490, aminteşte vestita biruinţă

împotriva lui Soliman Hadâmbul. Şi această construcţie a durat numai câteva luni, dela 27 Aprilie până la 20 Septemvrie. Doi

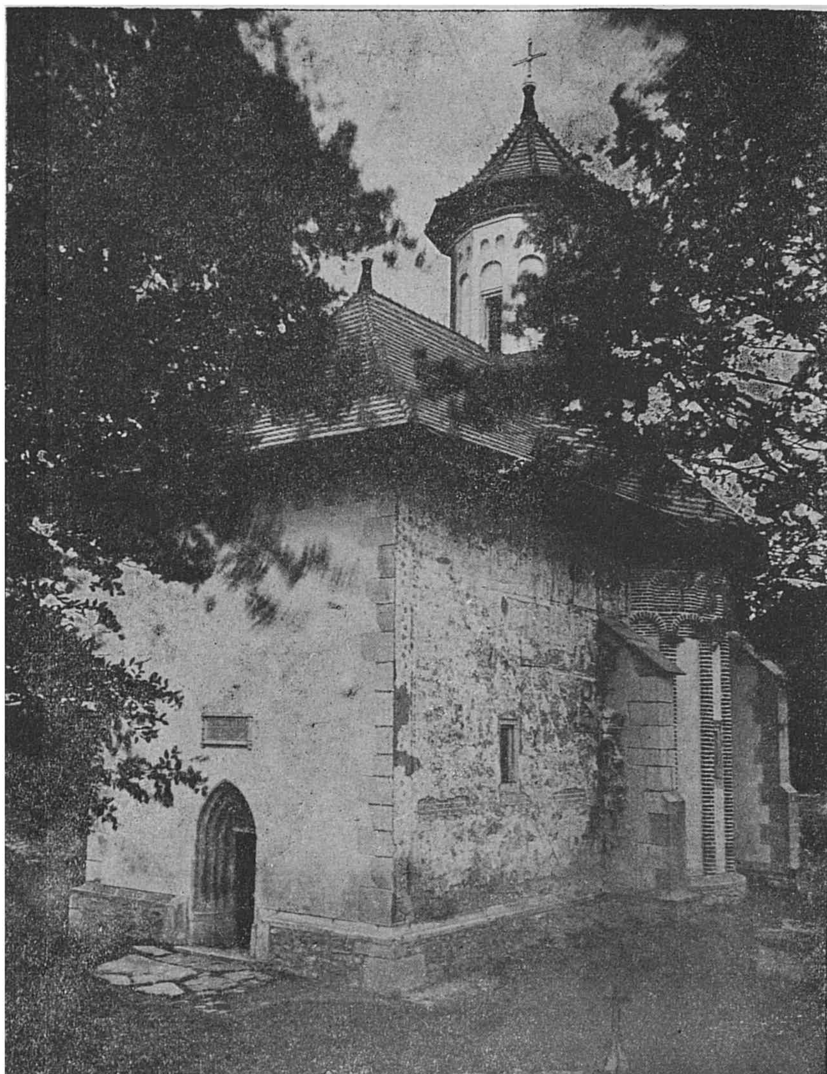

Fig. 26. — Biserica Sf. Ilie, lângă Suceava, restaurată.

ani încheiaţi ţine în schimb zidirea bisericii *Sfântul Nicolae* din *Iaşi*. Incepută la 1 Iulie 1491, ea este gata în August 1493. Pisania

ne arată că domnul a înălţat-o « pentru sufletele răposaţilor moşi şi părinţi şi fraţi şi pentru sănătatea Domniei noastre şi a copiilor noştri ». In acelaşi timp, şi anume între 1 Mai şi 28 Octomvrie 1492, a fost ridicată biserica din *Hârlău, cu hramul Sfântului Gheorghe.*

Tradiţia ne spune că Ştefan cel Mare s'ar fi născut şi ar fi copilărit la *Borzeşti*, pe Trotuş. In sprijinul acestei tradiţii s'a adus şi argumentul că pisania bisericii zidite aci de gloriosul domn şi de fiul său Alexandru, între 9 Iulie 1493 şi 12 Octomvrie 1494, spune că lăcaşul a fost înălţat « pentru rugăciunea sa şi pentru pomenirea sfânt răposaţilor moşilor şi părinţilor lor ». Trebue să observăm însă că o formulă aproape identică — chiar ceva mai completă, introducând şi pomenirea « fraţilor » — se găseşte, după cum am arătat mai sus, şi în pisania bisericii Sf. Nicolae din Iaşi. Aşa încât, argumentul nu are o valoare hotărîtoare. Ceea ce nu înseamnă însă că trebue să respingem implicit tradiţia despre locul naşterii lui Ştefan.

In 1495 s'a ridicat biserica Sf. Nicolae din *Dorohoi*; ea era gata la 15 Octomvrie. Tot atunci s'a construit şi biserica din *Huşi* « ce este pe Drislivăţ », având hramul Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel. Clădirea era terminată la 30 Noemvrie 1495.

In amintirea crâncenei lupte dela *Războeni*, înălţă Ştefan în anul 1496 — se împlineau tocmai 20 de ani de când ostaşii moldoveni căzuseră « stropşiţi » de mulţimea lui Mohamet al II-lea — şi anume chiar pe locul luptei, o biserică. Pisania arată pe scurt năvălirea Turcilor, ajutaţi de Laiotă Basarab şi mărturiseşte înfrângerea: « Şi cu voia lui Dumnezĕu fură biruiţi creştinii de către păgâni şi căzură acolo mare mulţime din ostaşii moldoveni... Pentru aceea — continuă pisania — a binevoit Io Ştefan Voevod... şi a zidit acest hram în numele arhistratigului Mihail pentru rugăciunea sa şi a doamnei sale Maria şi a fiilor săi Alexandru şi Bogdan *şi pentru pomenirea şi pentru sufletul tuturor binecredincioşilor creştini cari au pierit aici.* In anul 7004 (1496), iar al domniei sale anul al 40-lea curgător, luna Noemvrie 8 ».

Construcţia bisericii din *Piatra* a durat un an şi patru luni, dela 15 Iulie 1497 şi până la 11 Noemvrie 1498. Ea are hramul Naşterii Sfântului Ioan Botezătorul.

Ultima biserică ridicată de Ştefan este aceea dela *Răuseni.* « In anul 7011 (1503), Septemvrie 8 — glăsuieşte pisania — Io

Ştefan Voevod, din mila lui Dumnezeu, Domn al Ţării Moldovei, a binevoit şi a început să clădească acest hram în numele Tăierii capului Sfântului şi slăvitului prooroc, înainte mergătorului şi botezătorului Ioan, *în acest loc, unde a fost tăiat capul tatălui său Bogdan Voevod.* Şi pe Ştefan Voevod l-a ajuns moartea. Veşnica lui pomenire. Iară fiul său Bogdan Voevod a continuat ce fusese început de tatăl său şi a terminat acest hram în anul 7012 (1504), Septemvrie 18 ».

Dacă pentru bisericile de mai sus ştim exact, graţie pisaniilor, data construirii, sunt, în schimb, altele care nu permit o atare precizare cronologică. Astfel e *Biserica Albă din Baia*, atribuită lui Ştefan, dar a cărei pisanie nu ni s'a păstrat (vezi fig. 27). La *Râmnicul Sărat*, în Ţara Românească, exista încă până în 1898, când a fost dărâmată —cei ce au făcut această neiertată greşeală, nedându-şi, se vede, seama de valoarea istorică a lăcaşului — o biserică ridicată de Ştefan şi reparată pe vremea lui Brâncoveanu. Pisania, din 1704, păstrată încă din fericire, spune: « Această sfântă şi dumnezeiască biserică, a căria iaste hramul sfânta . . . Paraschiva, fost-au făcută de Ştefan Vodă cel Bun dela Moldova. Şi trecând mulţi ani s'au stricat. In zilele lui Ion Costandin Basarab Brâncoveanu Voevod s'au îndemnat vecinătatea şi au ajutat cine cu ce s'au îndurat şi o au refăcut den ferestri în sus ... ». Ştim sigur că Ştefan a ridicat o biserică în cetatea *Chiliei*; tot lui i se datoreşte, după toate probabilităţile, şi biserica înaltă, de piatră, a mănăstirii dela *Vad*, pe Someş, în apropierea cetăţii Ciceiului.

Tradiţiile locale atribue marelui ctitor şi bisericile din: *Scânteia*, în judeţul Vaslui; din *Scheia*, în judeţul Roman; din *Floreşti*, (cu hramul Sf. Ilie), în judeţul Tutova; din *Căpriana*, în judeţul Lăpuşna şi din *Cotnari*. Dovezi documentare nu există însă în sprijinul acestor tradiţii.

Pentru a completa lista lăcaşurilor bisericeşti zidite în timpul lui Ştefan, trebue să adăogăm şi pe acelea ale rudelor sale şi ale boierilor care i-au urmat pilda. Alexandru, fiul născut din căsătoria cu Evdochia din Chiev, sau, dacă ne luăm după pomelnicul dela Bistriţa, fiul *Maruşcăi*, o legătură din tinereţe a lui Ştefan, a ridicat în anul 1491 în *Bacău*, o biserică având hramul Adormirea Maicii Domnului. Şendrea, cumnatul lui Ştefan, a făcut

Fig. 27. — Biserica dela Baia, ctitoria lui Ştefan cel Mare. Data zidirii nu se cunoaşte precis; ea pare a nu fi însă mult posterioară bătăliei dela Baia (1467).

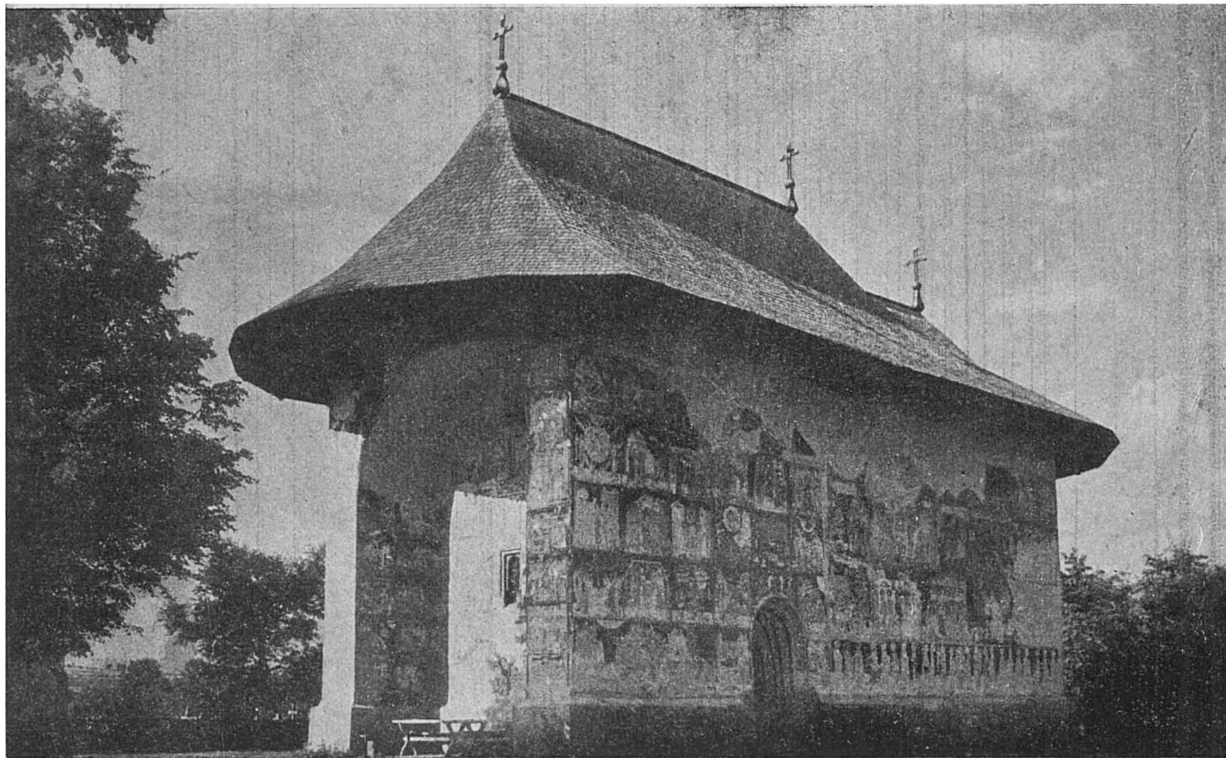

Fig. 28. — Biserica dela Arburea. Pereții exteriori sunt acoperiți cu picturi; acoperișul e de șindilă.

biserica din *Dolheşti* pe Siret, unde a fost înmormântată şi soţia sa Maria — sora domnului, moartă la 27 Martie 1486 — şi el însuşi. Luca Arbure, pârcălabul Sucevei, « fiul bătrânului Arbure, pârcălabul Neamţului », îşi făcu şi el biserică în satul său de baştină, *Arburea*, în ţinutul Sucevei; începută la 2 Aprilie 1502, construcţia era gata în acelaşi an, la 29 August (vezi fig. 28 şi 31). In sfârşit, logofătul Tăut, care a slujit în această dregătorie pe Ştefan timp de douăzeci şi nouă de ani, continuând şi sub urmaşul său Bogdan, a zidit în 1499 o biserică în satul său *Bălineşti* din judeţul Dorohoi. Aci a fost el înmormântat, în 1511.

Fig. 29. — Piatra de mormânt a Mariei de Mangop, soţia lui Ştefan cel Mare (Mânăstirea Putna).

Familia lui Ştefan. Ştefan a fost căsătorit de trei ori. Prima dată la 5 Iunie 1463 cu *Evdochia* — sau cum îi spune documentul pentru mănăstirea Pobrata Ovdotia — din Chiev, sora cneazului Simion Olelkovici. Evdochia a murit în 1467. Cinci ani după

aceea, la 14 Septemvrie 1472, Ştefan se căsătorea cu *Maria din Mangop*, de neam împărătesc, înrudită cu foştii stăpânitori ai Bizanţului. Familia ei cârmuia în momentul acela ţinutul Mangop, în Crimeia. Nici această căsătorie n'a durat mult, *Maria* încetând din viaţă la 19 Dechemvrie 1477. Mormântul ei se află la mănăstirea Putna (vezi fig. 29). A treia soţie a lui Ştefan a fost Maria, fiica lui Radu cel Frumos (vezi fig. 33); copilă fiind, ea fusese surprinsă, împreună cu mama ei, în Bucureşti, în 1473, de armatele moldovene şi trebuise să însoţească pe biruitorul părintelui său la Iaşi. Căsătoria a avut loc în cursul anului 1478, deoarece la 9 Martie 1479, este amintit pentru întâia dată într'un document *Bogdan Vlad*, primul dintre copiii născuţi din această căsătorie. Maria a supravieţuit lui Ştefan, anul morţii ei fiind 1511. Este înmormântată la mănăstirea Putna.

Fig. 30. — Chipul lui Alexandru, fiul lui Ştefan cel Mare, pe un patrahir dela mănăstirea Putna. Inscripţia în limba slavă: Алеѯандрь снъ Стефан Воевод.

Din prima căsătorie Ştefan a avut pe *Olena*, amintită în hrisovul din 9 Iulie 1466, al mănăstirii Pobrata, pe *Petru* sau

Petraşcu, citat în câteva acte din anii 1471—1472 (moare la 21 Noemvrie 1480), poate şi pe *Alexandru* (vezi fig. 30). Acesta din urmă a trăit până în 1496 (26 Iulie), s'a căsătorit în 1489 cu fiica lui Bartholomeu Drágffy de Belthewk, voevodul Ardealului, căruia cronicile noastre îi zic Birtoc şi a zidit biserica Adormirea Maicii Domnului din Bacău; a fost înmormântat la mănăstirea Bistriţa, lângă strămoşul al cărui nume îl purta. Olena s'a căsătorit la Moscova, la 6 Ianuarie 1483, cu Ivan, fiul marelui cneaz Ivan al III-lea. A avut un fiu, pe *Dimitrie*, care trebuia să urmeze în scaun părintelui său, şi o fiică, *Evdochia*. După moartea soţului, întâmplată înainte de vreme, în 1490, Olena rămase singură, având de luptat cu multe intrigi şi mai ales cu invidia soacrei sale, Sofia, care ar fi vrut ca tronul să revie fiului ei Vasile, iar nu nepotului Dimitrie. Deşi acesta din urmă este recunoscut şi proclamat în mod solemn în catedrala Uspeniei din Moscova la 3 Septemvrie 1498 de către marele cneaz Ivan al III-lea, ca urmaş al său pe tron, totuşi în cele din urmă biruie intrigile Sofiei. In 1502, la 14 Aprilie, se anulează hotărîrea anterioară, succesor e proclamat Vasile, iar Dimitrie şi cu mama sa Olena sunt închişi într'o cetate. Dintr'o scrisoare din acest an, luna Septemvrie, aflăm că Ştefan întrebase în două rânduri pe hanul tătăresc din Crimeia de soarta a lor lui. « Răspunde-mi — scrie îndureratul şi bătrânul părinte — fi-vor în vieaţă fiică-mea şi nepotu-meu? . . . Răspunde-mi: Va fi despoiat marele cneaz pe nepotu-meu de marea cnejie a Moscovei şi va fi dat-o fiului său, marelui cneaz Vasile? ». La câteva luni după moartea lui Ştefan, şi-a sfârşit şi Olena zilele în cetatea în care fusese închisă (18 Ianuarie 1505). Fiul său Dimitrie, eliberat pentru scurtă vreme de Ivan al III-lea, care, pe patul de moarte, îşi recunoscuse greşeala comisă faţă de nora şi nepotul său, n'a putut totuşi căpăta tronul. Vasile este cel care reuşeşte să-l ocupe; Dimitrie, închis din nou, moare la 14 Fevruarie 1509.

Din a doua căsătorie, Ştefan a avut pe *Bogdan* şi pe *Iliaş*, gemeni după cât se pare, pomeniţi împreună, îndată după Alexandru şi Petru, în actul din 3 Septemvrie 1473. Iliaş a murit în cea mai fragedă vârstă; nu-l mai găsim menţionat în niciun alt document. Bogdan i-a urmat în ziua de 26 Iulie 1479.

Din a treia căsătorie s'a născut *Bogdan Vlad*, urmaşul la tron al lui Ştefan (vezi fig. 35). E pomenit pentru întâia dată în lista martorilor, în documentul din 9 Martie 1479. El însoţeşte pe tatăl său în lupta din Codrul Cosminului şi ia parte la toate evenimentele mai importante ce au urmat până în 1504.

Nu se poate preciza din ce căsătorie s'au născut două din fiicele lui Ştefan anume *Maria* şi *Ana*. Cea dintâi a murit în anul 1518; ni s'a păstrat piatra ei de mormânt. Cea de a doua a încetat din vieaţă încă din timpul domniei tatălui ei. Acesta dărueşte, la 23 Noemvrie 1499, mănăstirii Bistriţa, trei sate pe Siret şi cinci fălci şi două fertale de vie la Hârlău «pentru mântuirea sufletelor sfânt-răposaţilor copii ai domniei mele, a lui Alexandru Voevod *şi a fiicei noastre Ana*». Egumenul şi călugării îşi iau îndatorirea să facă o pomană pe an, într'aceeaşi zi, pentru amândouă aceste odrasle ale Domnului; de asemenea să le slujească o leturghie în fiecare săptămână, Sâmbăta. Prin urmare şi Ana a fost înmormântată tot la Bistriţa, ca şi Alexandru.

Ştefan a avut şi doi fii naturali, doi «copii» cum se spunea în vremea aceea, anume pe *Petru*, numit şi Rareş şi pe *Ştefan*, căruia i s'a zis mai târziu, când a ajuns, ca şi Rareş, la domnie, *Lăcustă*. Mama lui Petru se numea Maria şi locuia în Hârlău; numele mamei lui Ştefan Lăcustă nu-l cunoaştem.

Marii dregători ai lui Ştefan. In toate vremurile şi în toate ţările, rezultatele şi strălucirea marilor domnii se explică nu numai prin personalitatea monarhului, dar şi prin valoarea şi numărul sfetnicilor de seamă. Oricât de mari însuşiri ar avea un monarh, dacă nu ştie să-şi asigure şi colaboratori pricepuţi şi devotaţi, care să-i dea sfat şi sprijin — la nevoie — şi să-i execute hotărîrile, el nu va putea da toată măsura sa. Domnia lui Ştefan e tocmai unul din cazurile care ilustrează mai bine această constatare. Marele nostru voevod a ştiut din capul locului să-şi apropie pe boierii de frunte ai Moldovei, să-şi asigure concursul competenţelor şi caracterelor. Ocupând scaunul la Suceava, cu credincioşii cari biruiseră la Doljeşti şi Orbic, Ştefan n'a început prigonirea adversarilor cum se aşteptau unii; dimpotrivă, a căutat să atragă la el pe cei cari ţinuseră până atunci cu Petru Aron, a făgăduit iertare şi restituirea moşiilor celor cari se vor întoarce din pribegie şi vor recunoaşte domnia cea nouă. Tactica s'a dovedit

justă: unul câte unul, marii dregători cari însoţiseră în Polonia pe fostul domn s'au înapoiat la Suceava şi au primit îndărăt nu numai averile, dar li s'au încredinţat şi dregătorii. Duma Braevici, Stanciul, Costea Danovici, Ştibor, Lazea Pitic, care ţinuseră mai întâi cu Petru Aron, apar apoi în lista de martori a documentelor lui Ştefan. La 5 Dechemvrie 1460, Duma Braevici e citat chiar în fruntea întregului divan şi îşi păstrează acest loc eminent până în 1466, Septemvrie 15, dată după care nu-l mai întâlnim de loc; documentul următor, din 8 Dechemvrie, are în frunte pe Manoil; Duma probabil încetase din vieaţă între timp. Numai Mihail logofătul n'a vrut să se întoarcă; el rămâne în Polonia, cu toate repetatele salv-conducte ce a primit şi cu toate asigurările că a fost iertat şi că i se vor restitui moşiile.

O deosebită atenţie a dat Ştefan *pârcălabilor* sau comandanţilor de cetăţi. El încredinţează aceste posturi de mare răspundere rudelor sale şi celor mai însemnaţi dintre boieri. In lista de martori a documentelor domneşti, pârcălabii sunt trecuţi întotdeauna *înaintea* dregătorilor de curte, cu excepţia dvornicului care, în genere, îi precede. *Vlaicul*, unchiul domnului, e numit, chiar dela început (1457), pârcălab de Cetatea-Albă; în 1467 îl găsim ca pârcălab de Hotin pe care-l apără cu vitejie împotriva atacurilor lui Mohamed al II-lea, în 1476; după aceea, trece, în 1481, la pârcălăbia Orheiului. *Duma*, fiul lui Vlaicul, văr deci cu Ştefan cel Mare, a fost mai întâi pârcălab sau staroste de Hotin, împreună cu tatăl său (unele cetăţi mai însemnate precum: Chilia, Cetatea-Albă, Hotinul, Neamţul, aveau câte doi pârcălabi!), apoi pârcălab de Cetatea-Albă, împreună cu Hărman, după aceea pârcălab de Neamţ. *Stanciul Ponici*, unul dintre boierii cei mai însemnaţi ai Moldovei, care ocupase dregătorii încă sub Iliaş, fiul lui Alexandru cel Bun, e pârcălab de Cetatea-Albă, alături de Vlaicul, în 1466. Bătrânul *Arbure* a fost pârcălab de Neamţ din 1471 până în 1476, el a apărat cu vitejie cetatea împotriva atacurilor turceşti, după Războieni (vezi fig. 31). Fiul său, *Luca*, a ocupat dregătoria de « portar la Suceava », ceea ce e tot una cu « pârcălabul » acestei cetăţi; rezistenţa lui îndărătnică a silit în 1497 pe Regele Ioan-Albert al Poloniei să întrerupă asediul cetăţii şi să primească armistiţiul a cărui nerespectare a dus apoi la dezastrul din Codrul Cosminului. Mai înainte de Luca Arbure,

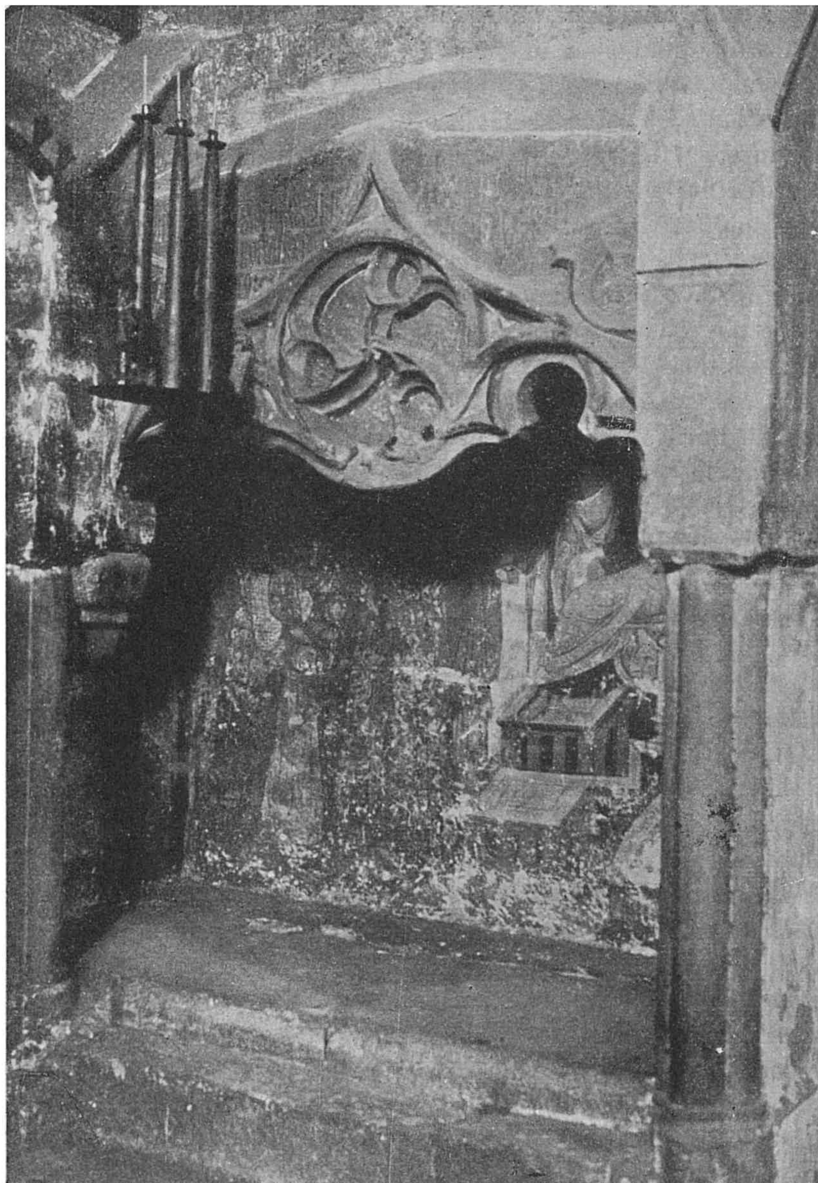

Fig. 31. — «Chivotul» adică mormântul lui Arbure cel Bătrân, în biserica dela Arbkrea. Se vede influenţa stilului «gotic». In partea superioară, inscripţia în limba slavă.

a comandat în Suceava, *Şendrea*, cumnatul Domnului, eroul dela Râmnic. Şi în cetăţile celelalte, la Chilia, la Roman, la Crăciuna, Ştefan a numit pârcălabi dintre boierii cei mai de credinţă şi mai destoinici. Aşa se şi explică rezistenţa pe care au opus-o în 1476 lui Mohamed, rezistenţă care a fost una din pricinile ce au determinat retragerea Sultanului.

La mulţi dintre dregătorii de curte, începând cu cel mai mare, logofătul, şi isprăvind cu cel mai mic, comisul, întâlnim o continuitate impresionantă. Logofeţi mari, adică şefi ai cancelariei şi prim-miniştri, au fost *numai trei timp de patruzeci şi şapte de ani*: *Dobrul*, care deţine această dregătorie până în 1468; *Toma*, din 1468 până la sfârşitul anului 1474 sau începutul lui 1475 şi *Tăutul*, până la moartea lui Ştefan, păstrându-şi slujba şi sub urmaşul acestuia, sub Bogdan. Dintre marii vornici, *Goian* a ocupat această dregătorie şase ani de zile (1457—1463), *Bodea* cinci ani (1471—1476), *Hrană* şease ani şi jumătate, poate şi mai mult (nu avem documente cu lista dregătorilor între Mai 1476 şi Fevruarie 1478!), *Dragoş Boul* timp de doisprezece ani (1479—1491) şi *Boldur* tot atâta (1491—1502). Dintre marii vistiernici, însemnăm pe *Iuga*: aproape douăzeci şi unu de ani a ţinut acesta socotelile Moldovei (1458—1479); succesorul său *Chiracol* a ocupat dregătoria vreo cinci ani, iar cel care a venit după dânsul, *Boldur*, viitorul dvornic, cam tot atâta. *Sacâş* a fost spătar din 1458 şi până în 1469, iar *Câlnău* dela 1486 până în 1504, deci optsprezece ani. In sfârşit, *Frunteş* stolnicul şi-a păstrat neîntrerupt slujba din 1488 până la sfârşitul domniei. In asemenea condiţiuni, cu dregători stabili, evident că administraţia ţării se făcea mai uşor şi în condiţii mai bune.

De altfel, Ştefan a ştiut să răsplătească întotdeauna meritul şi devotamentul. Indeplinindu-şi slujba cu pricepere şi credinţă, dregătorii erau înaintaţi treptat până la posturile cele mai înalte; această ascensiune ierarhică se poate observa în documente. In schimb era necruţător faţă de cei cari ar fi încercat să uneltească ceva împotrivă-i. Pentru vina aceasta a «vicleniei» au căzut de sigur la 16 Ianuarie 1471, în târg la Vaslui, capetele dvornicului Isaia, paharnicului Negrilă şi stolnicului Alexa. Şi doar Isaia era *chiar cumnatul domnului*, deoarece ţinea pe sora acestuia, numită Sora.

Spiritul de dreptate al lui Ştefan, faptul că răsplătea meritul şi pedepsea vina, ne face să înţelegem şi mai bine devotamentul statornic pe care l-au arătat boierii —altădată atât de schimbători —marelui lor Domn. Credinţa lor l-a însoţit în toate împrejurările grele, în toate luptele, la Baia ca și la Vaslui, la Chilia ca şi la Cosmin. Pentru această credinţă au pierit la Războieni, striviţi de mulţimea duşmanilor. Niciodată, în istoria ţărilor noastre nu s'a văzut un exemplu mai puternic de solidaritate între domn și boieri. E unul din elementele care explică tăria și rezultatele acestei domnii.

Moartea lui Ştefan. Personalitatea lui. Rana pe care o căpătase Ştefan la picior cu prilejul primului asediu al Chiliei, în 1462, nu l-a împiedicat să poarte încă atâtea războaie şi să-şi cârmuiască ţara timp de peste patru decenii. Nefiind îngrijită însă cum trebuia, ea nu s'a mai închis până la sfârșitul vieţii. In 1475, Ştefan ceruse un medic la Veneţia; nu ştim dacă i s'a trimis vreunul şi, în cazul acesta, cât a stat în Moldova. In 1502 se constată însă că venise la Suceava un doctor veneţian, *Matei Muriano*. Ştefan suferea acuma şi de podagră sau gută. La 9 Dechemvrie 1502, pleca o scrisoare către dogele Leonardo Loredano prin care acesta era rugat să permită veneţianului Dimitrie Purcivi a se întoarce cât mai repede în Moldova cu doctoriile prescrise pentru domn. Muriano însă moare în cursul anului 1503, înainte de 24 Iulie, când Ştefan trimite o nouă scrisoare dogelui Loredano, prin postelnicul Teodor, solicitând un alt medic. Aflăm cu acest prilej că din cauza podagrei domnul nu mai putea mișca mâinile și picioarele. In urma acestei scrisori, e trimis medicul *Ieronim da Cesena*; plecarea spre Moldova a avut loc la 2 Ianuarie 1504. Intre timp, boala se agravase. La 9 Noemvrie 1503, regele Vladislav al Ungariei scria dogelui: « Domnul Moldovei e chinuit de o boală lungă şi ajuns la grele bătrâneţe ». Odată cu Ieronim, vine dela Buda şi un alt doctor Leonard de Massari. La Suceava se găseau deja un medic evreu, trimis de hanul tătăresc şi un altul din Nuremberg, Ioan Klingensporn. Are loc un consult și se hotărăşte arderea rănilor dela picioare cu fierul roşu. Operaţia însă n'a slujit la nimica; marele voevod a fost chinuit degeaba. Dându-și seama că sfârșitul e aproape, Ştefan a ținut să hotărască el însuşi succesiunea la tron. Boierii se împărţiseră în două

Fig. 32. — Piatra de mormânt a lui Ştefan cel Mare, la mănăstirea Putna.

tabere: una susţinea pe Bogdan Vlad, pe care-l voia şi Ştefan şi care era agreat şi de regele Ungariei; cealaltă ar fi vrut ca domn pe un alt fiu, se pare Ştefan, care se afla la curtea Sultanului. Pentru a curma orice discuţie şi pentru a-şi impune voinţa, bătrânul voevod dădu poruncă să fie dus la locul unde se ţinea adunarea boierilor şi aci puse să se taie capetele șefilor celor două tabere. In urma acestui gest care arăta și în ultimul moment ce putere stăpânise Moldova timp de o jumătate de veac, orice împotrivire dispăru; Bogdan Vlad fu ales domn. Indată după aceea, în ziua de Marţi 2 Iulie 1504, la ceasul al patrulea din zi, Ştefan închise ochii. Din vreme, voevodul-erou îşi pregătise mormântul, în mănăstirea

Putna. Lespedea de marmoră care trebuia să-i acopere trupul, avea săpată gata inscripţia: « Bine cinstitorul Domn Io Ştefan Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al Ţării Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, ctitorul şi ziditorul acestui sfânt lăcaş, carele aici zace şi s'a mutat în veşnicele lăcaşuri în anul 7 . . . luna . . . şi a domnit ani 47, 3 luni » (vezi fig. 32). Data morţii care, evident, lipsea, n'a fost completată de urmaşi; se găseşte însă pe acoperământul de stofă al mormântului, făcut din porunca lui Bogdan; inscripţia acestui acoperământ ne arată că « Io Ştefan Voevod . . . a domnit în ţara Moldovei 47 ani şi trei luni şi . . . s'a mutat la lăcaşul cel veşnic în anul 7012, luna Iulie, ziua a doua, Marţi, în ceasul al patrulea din zi ». Insoţit de boieri, de toată curtea şi de mare mulţime de norod, care cunoscuse că a pierdut pe cel mai bun apărător al ei, a fost purtat trupul eroului spre mănăstirea unde şi astăzi odihneşte.

« Fost-au . . . Ştefan Vodă — spune Grigore Ureche — om nu mare de stat, mânios şi de grab a vărsa sânge nevinovat; de multe ori la ospeţe omora fără judeţ. Amintrelea era om întreg la fire, neleneş şi lucrul său îl ştia a-l acoperi, şi unde nu gândeai, acolo îl aflai. La lucru de războaie meşter, unde era nevoe, însuşi se vâra, ca văzându-l ai săi, să nu îndărăpteze, şi pentru aceia rar războiu de nu biruia, şi unde-l biruia alţii, nu pierdea nădejdea, că ştiindu-se căzut jos, se ridica deasupra biruitorilor ». Portretul pe care-l face cronicarul nostru nu cuprinde nicio exagerare în ce priveşte însuşirile; dimpotrivă, se poate spune că el nu redă încă destul de pregnant covârşitoarea personalitate a lui Ştefan. Contemporanii sunt unanimi în laudele lor; mulţi îl prezintă ca pe cea mai mare figură a timpului. Am reprodus mai înainte (vezi p. 50 şi 63) cuvintele lui Miechowski şi ale lui Dlugosz, cei doi cronicari poloni. Un alt polon, Wapowski îl califică drept « *strălucitul luptător, foarte vestit prin victoriile contra Turcilor* » şi spune că « *vitejia şi succesul lui Ştefan erau renumite la popoarele vecine pentru experienţa în chestiunile militare şi faptele celebre săvârşite contra Turcilor, Tătarilor şi Ungurilor* ». Bonfinius, istoriograful regelui ungar Mateiaş, cel bătut la Baia, nu poate să nu recunoască şi el însuşirile deosebite ale lui Ştefan: « *Era însufleţit pentru lucruri frumoase şi mândre, pe lângă acestea activ şi straşnic la război* ». Un italian contemporan mărturiseşte şi el: « *Om foarte*

rafinat şi foarte fin în meşteşugul războiului». Iar medicul Matei Muriano care avusese prilejul să cunoască lucrurile la faţa locului, la Suceava, şi să audă ce spunea curtea şi poporul despre Ştefan, scrie că acesta «*este un om foarte înţelept şi demn de mare laudă, foarte iubit de supuşi, căci e blând şi drept, foarte vigilent şi darnic*». Regele Sigismund al Poloniei, care fusese martor ocular al dezastrului din Codrul Cosminului, scriind în 1531 lui Petru Rareş, dă lui Ştefan titlul de «*cel Mare*» («Stephanus ille magnus»). Cronicarul Macarie îl numeşte, în 1542, «Ştefan voevod cel viteaz». Iar Grigore Ureche şi Simion Dascălul, alcătuind, în veacul al XVII, Letopiseţul Ţării Moldovei, pun în fruntea capitolului în care începe povestirea vieţii marelui domn următorul titlu: «*De domnia lui Ştefan Vodă, ce-i zic cel bun, feciorul lui Bogdan Vodă, şi de multe războae minunate ce au făcut*».

Această unanimitate de elogii ne arată cât de puternică a fost personalitatea lui Ştefan, cât de mult a impresionat ea pe contemporani şi pe urmaşi. Şi duşmanii au trebuit să recunoască marile sale însuşiri, să se încline în faţa *faptelor*, care vorbesc mai limpede decât orice laude: pe temeiul acestor fapte care nu s'au limitat la un singur domeniu, ci au îmbrăţişat întreaga viaţă a poporului, în toate manifestările ei, socotim noi pe Ştefan cel mai mare dintre toţi domnii noştri. Mihai Viteazul a strălucit prin vitejia sa şi prin reunirea — o clipă numai — a tuturor celor «de un sânge şi de o lege» sub aceeaşi cârmuire; Brâncoveanu şi-a câştigat o eternă glorie prin sprijinul ce a dat vieţii culturale, prin admirabila înflorire artistică din vremea lui; alţi domni, ca Matei Basarab, au fost buni gospodari; nimeni însă ca Ştefan n'a izbutit să concentreze armonios în persoana sa însuşiri atât de variate şi să realizeze opere atât de însemnate. Gloria lui va străluci veşnic în istoria patriei noastre.

BIBLIOGRAFIE

Ştefan cel Mare: 1. AL. PAPADOPOL-CALIMAH, *Sofia Paleolog, nepoata împăratului Constantin XII Paleolog şi Domniţa Oleana, fiica domnului Moldovei Ştefan cel Mare 1472—1509*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, t. XVII (1894—1895), p. 1—157; 2. N. IORGA, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1904. 374 p. in 8°; 3. N. IORGA, *Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi Mitropolia Ardealului*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, t. XXVIII

(1904—1905), p. 1—35; 4. V. PÂRVAN, *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Ungaria*, Bucureşti, 1905, 142 p. in 8⁰; 5. ANDREI RĂDULESCU, *Luptele lui Ştefan cel Mare cu Turcii în anii 1475 şi 1476*, Bucureşti, 1908, 90 p. in 8⁰; 6. AL. LAPEDATU, *O biserică a lui Ştefan cel Mare în Ţara Românească*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, III (1910), p. 107—109; 7. GENERAL RADU ROSETTI, *Incercări critice asupra războaielor din anii 1475 şi 1476 dintre Ştefan cel Mare şi Turci*, Bucureşti, 1914, 44 p. in 8⁰; 7. GH. I. BRĂTIANU, *Lupta dela Baia, (după izvoare ungureşti)*, în *Rev. Ist.*, V (1919), p. 216—224; 9. I. URSU, *Ştefan cel Mare Domn al Moldovei dela 12 Aprilie 1457 până la 2 Iulie 1504*, Bucureşti, 1925, 463 p. in 8⁰; 10. G. BALŞ, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1926, 331 p. in f⁰ (*Bul. Com. Mon. Ist.*, XVIII, 1925); 11. N. IORGA, *Cronicele turceşti ca izvor pentru istoria Românilor*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. IX (1928—1929), p. 1—22; 12. P. HENRY, *Le règne et les constructions d'Etienne-le-Grand, prince de Moldavie (1457—1504)*, în *Mélanges Diehl*, II, Paris, 1930, p. 34—58; 13. VIRGINIE VASILIU, *Les Tatars et la Moldavie au temps d'Etienne-le-Grand*, în *Rev. Hist. Sud-Est.*, VII (1931), p. 188—191; 14. P. P. PANAITESCU, *Contribuţiii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. XV (1934), p. 61—80; 15. GENERAL RADU ROSETTI, *Graniţele Moldovei pe vremea lui Ştefan-cel-Mare*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. XV (1934), p. 81—91; 16. GENERAL RADU ROSETTI, *Despre unele precizări recente ale locurilor bătăliilor dela Doljeşti, Vaslui şi Scheia*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. XV (1934), p. 107—115; 17. GENERAL RADU ROSETTI, *O mică întregire la istoria lui Ştefan-cel-Mare*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. XVI (1934—1935), p. 45—58; 18. I. MINEA, *Un popas al regelui Mateiaş în Moldova*, în *Cercet. Ist.*, X—XII (1934—1936), 2, p. 89—94; 19. D. URZICĂ, *Bătălia din dumbrava dela Lipinţi*, Iaşi, 1937, 36 p. in 8⁰; 20. DAMIAN BOGDAN, *Pomelnicul Mânăstirei Bistriţa*, Bucureşti, 1941, 166 p. in 8⁰; 21. N. I. ANTONOVICI, *O cruce pe locul luptei dela Vaslui*, în *Rev. Ist. Rom.*, XI (1941), la Cronică; 22. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Târgul Soci*, în *Rev. Ist. Rom.*, XIII (1943).

URMAŞII LUI VLAD ŢEPEŞ PÂNĂ LA RADU CEL MARE

Voevozii din acest răstimp au cu toţii o factură subalternă, dominaţi fiind de uriaşa personalitate a lui Ştefan cel Mare şi de teama pe care le-o inspirau Turcii.

Printre domnii cari urmează pe tronul Ţării Româneşti după Vlad Ţepeş şi până la Radu cel Mare, nu găsim niciunul care să prezinte un interes deosebit. Au toţi o factură subalternă, dominaţi fiind de uriaşa personalitate a lui Ştefan cel Mare şi de teama pe care le-o inspirau Turcii. Degeaba încearcă, în atâtea rânduri, eroul Moldovei să facă din domnul Ţării vecine, aşezat de el, un aliat şi un luptător pentru cauza creştinilor; îndată ce armatele care îl aduseseră pe tron se îndepărtau, voevodul din Bucureşti, indiferent care: Basarab Laiotă, Ţepeluş sau Vlad Călugărul, trecea de partea Turcilor, numai ca să-şi prelungească o stăpânire fără strălucire şi fără glorie.

Radu cel Frumos ia domnia, după cum am văzut, cu ajutorul lui Mohamed al II-lea. La 15 August 1462, vice-comitele Secuilor scria Braşovenilor şi castelanilor dela Bran să respecte pacea încheiată cu « ilustrul principe Radu, acum voevod al părţilor transalpine ». Prin urmare, la această dată el ocupase scaunul şi era recunoscut de Unguri. Nici cu aceştia din urmă, nici cu protectorii săi Turcii, n'a avut vreun conflict. Trimitea tributul regulat la Poartă şi informa din când în când pe cei din Ardeal despre mişcările militare ale paşilor dela Dunăre. In schimb, a avut repetate conflicte cu Ştefan cel Mare, conflicte care s'au transformat în tot atâtea înfrângeri. Vrând să se răzbune pentru arderea Brăilei, a Flocilor şi a ţinutului Ialomiţa, el întreprinde

în 1471 o expediţie împotriva Moldovei. Rezultatul a fost dezastrul dela Soci (vezi mai sus, p. 60—61). Al doilea războiu cu Ştefan, în toamna anului 1473, a avut un sfârşit şi mai rău, de-adreptul catastrofal: Radu pierde tronul, iar familia îi este luată prizonieră; în locul lui, învingătorul aşează ca domn pe *Basarab cel Bătrân*, zis şi Laiotă; acesta era fiul lui Dan al II-lea (24 Noemvrie 1473). După o lună însă, Radu se întorcea cu ajutor dela Turci şi gonea pe Laiotă (23 Dechemvrie), pentru ca în primăvara anului următor, acesta să revină, tot cu sprijinul lui Ştefan, şi să îndepărteze, definitiv, pe rivalul său. Radu trecu munţii în Ardeal şi se aşeză în ţinutul Făgăraşului, aşteptând momentul prielnic de a relua domnia. La Turci nu se mai putea duce, deoarece Laiotă se grăbise, îndată ce a ocupat tronul, să se închine acestora. « M'am dus la Turci, la marele împărat — scrie el Braşovenilor la 26 Iunie — şi mi-am făcut pace şi bine şi m'am nevoit şi pentru binele vostru. Deci să vă pară bine şi vouă ». Pribeag în ţinutul Făgăraşului, Radu se pare că a murit acolo în cursul anului 1474. Ni s'a păstrat rezumatul unei scrisori din acest an prin care regele Mateiaş îi cere să dea înapoi Braşovenilor satele Şercaia şi Mica pe care le ocupase. Cele două posesiuni de peste munţi, Amlaşul şi Făgăraşul, pe care Ţepeş le stăpânise, fuseseră pierdute odată cu înlăturarea acestuia de către Radu cel Frumos. In 1464, Făgăraşul era dat de Mateiaş lui Ioan Gereb de Vingard, iar Amlaşul Sibienilor. Peste trei ani, se hotărî însă ca aceste posesiuni — la care se adăoga Rodna — să nu se mai dea nimănui, păstrându-se pentru viitorii pretendenţi la tronul ţărilor româneşti. Totuşi, în 1469, atât Amlaşul cât şi Făgăraşul, intrau în stăpânirea « Universităţii » săseşti, care obţine în 1472 o confirmare a donaţiei.

Cu Braşovenii şi Sibienii, raporturile lui Radu cel Frumos au fost mai mult reci. Avem o serie de scrisori care se referă la greutăţile pe care le întâmpinau negustorii, şi de o parte şi de alta, şi la pribegii care-şi găseau adăpostul în cetăţile săseşti. Interesantă e scrisoarea din 8 Fevruarie 1470 prin care regele Mateiaş dă ordin să se interzică exportul de grâu, mei, ovăz şi orz spre Ţara Românească, deoarece aceasta provoacă scumpete şi chiar lipsă în Ardeal. Era foamete, se vede, în Muntenia; aşa se explică importul de cereale care altfel, în mod obişnuit, nu se producea.

Radu cel Frumos a fost căsătorit cu *Maria*; a avut o fiică tot Maria — « unica sa fiică », spune letopisețul zis dela Bistrița; știm că ea a căzut în mâinile lui Ștefan cel Mare, după biruința dela Cursul Apei, și a devenit apoi soția învingătorului (vezi fig. 33). Mormântul lui Radu cel Frumos nu se cunoaște; probabil însă că el a fost la mănăstirea *Tânganul* (Ilfov), ctitoria acestui voevod.

Basarab cel Bătrân, zis și Laiotă, după ce izbutește să înlăture definitiv pe Radu (primăvara lui 1474), domnește, cu o scurtă întrerupere, până în Noemvrie 1477. Deși a fost înscăunat de Ștefan, totuși a trecut îndată de partea Turcilor și împreună cu aceștia a venit în două rânduri împotriva celui ce-l ajutase: prima dată, în 1475, când a suferit, alături de Soliman Hadâmbul, dezastrul dela Vaslui; a doua oară în 1476, când a ajutat lui Mohamed al II-lea să birue, la Războieni, pe viteazul domn al Moldovei.

Incă din toamna anului 1474, Ștefan indignat de purtarea fostului său protejat, hotărî să întreprindă o expediție împotriva lui. La 10 Octomvrie, armata moldovenească cucerea Cetatea Teleajenului, ai cărei pârcălabi pieriră; Laiotă nu putu fi însă înlocuit, cu toată expediția simultană a Ungurilor cari aduceau cu ei pe pretendentul Basarab cel Tânăr, zis Țepeluș, deoarece, între timp, sosise la Dunăre marea armată turcească a lui Soliman Hadâmbul. In 1476 însă, după retragerea lui Mohamed al II-lea a cărui victorie dela Războieni rămăsese fără urmări, se făcu o nouă expediție contra lui Laiotă. Ștefan, de o parte, cu 15.000 de ostași, comitele Ștefan Báthory împreună cu Țepeș de altă parte, intrară în Țara Românească și sfărâmară pe omul Turcilor, cu tot ajutorul important pe care aceștia i-l dădură. La 8 Noemvrie Târgoviștea era ocupată, la 16 cădeau Bucureștii. Laiotă fugi spre Dunăre, iar Țepeș fu instalat domn. « Toți boierii, afară de doi, cari și ei în scurt vor veni », trecuseră de partea lui: așa ne informează o scrisoare din 11 Noemvrie a lui Báthory, scrisă « în apropierea Bucureștilor ». Din nefericire însă, noua domnie a lui Țepeș a fost foarte scurtă; îndată după plecarea lui Ștefan, prin Dechemvrie, Laiotă se înapoie, însoțit de Turci, surprinse pe Vlad și, în lupta care avu loc, îl ucise (vezi și mai sus p. 68). La 13 Fevruarie 1477, se știa la Buda că Sibienii se înțeleseseră deja cu noul domn muntean în ce privește drumul liber al

Fig. 33. — Chipul doamnei Maria, soția lui Ștefan cel Mare, pe o stofă bisericească dela mănăstirea Putna (1500, August 20).

negustorilor în Ţara Românească. Braşovenilor, după ce mai întâi negociase cu ei, le scria Laiotă, la 9 August, să nu sufere în Făgăraş pe un pretendent — e vorba se pare de Vlad Călugărul — care vrea să intre în ţară spre a jefui. Spre sfârşitul anului, în urma unei noi expediţii a lui Ştefan, Laiotă este înlocuit, de data aceasta definitiv, prin Basarab cel Tânăr şi silit să fugă, nu la Turci cum ne-am fi aşteptat, ci în Ardeal. La 28 Ianuarie 1478, voevodul Ardealului scria Braşovenilor să primească pe boierii munteni care-şi însoţiseră domnul în pribegie. După o nouă incursiune în Ţara Românească, la începutul anului 1480 (înainte de 24 Fevruarie), incursiune în care izbuteşte să răpească visteria lui Ţepeluş şi familia acestuia (bunica, soţia şi o soră vitregă) nu însă şi domnia, Laiotă moare ca pribeag în Ardeal, spre sfârşitul aceluiaşi an. La 22 Dechemvrie, Ştefan Báthory scria Braşovenilor să înroleze vreo sută de călăreţi dintre Românii «răposatului Basarab cel Bătrân» («condam Bozorab maioris»).

Laiotă a fost căsătorit în două rânduri; a doua oară cu o fiică a boierului Sinadin al Căpitanului; numele ei nu e cunoscut. A avut o fiică pe care o închide pentru scurt timp Ţepeluş, drept represalii fiindcă Laiotă îi răpise familia şi visteria (vezi mai sus). Nu se ştie locul unde a fost îngropat Basarab cel Bătrân.

Basarab cel Tânăr zis **şi Ţepeluş.** Acest voevod se numeşte, într'o scrisoare adresată Braşovenilor, «fiul lui Basarab Voevod»; e vorba de Basarab, fiul lui Dan al II-lea; prin urmare Ţepeluş era nepotul acestuia din urmă. I s'a zis Ţepeluş fiindcă imita, în ce priveşte pedepsele, pe Vlad Ţepeş. Imitaţia s'a oprit însă aici; în celelalte, nu i-a semănat aprigului său predecesor. Instalat pe tronul Ţării Româneşti la sfârşitul anului 1477, Basarab cel Tânăr a trecut şi el în curând de partea Turcilor. La 19 Iunie 1478, negocia pacea dintre aceştia din urmă şi Unguri, era deci în graţia Sultanului. De aceea, el şi e obligat să însoţească pe cei doi begi dunăreni, Ali şi Skender, în expediţia lor în Ardeal, expediţie terminată dezastruos prin înfrângerea dela *Câmpul-Pânei*, la 13 Octomvrie 1479. Pe când lipsea din ţară, sau îndată după aceea are loc incursiunea lui Laiotă care izbuteşte să puie mâna pe visteria şi familia lui Ţepeluş, dar nu poate ocupa şi tronul.

Prin Ianuarie 1481, Basarab cel Tânăr e chemat la Constantinopol; la 14 Fevruarie era îndărăt, în ţară. Câteva luni după aceea, însoţeşte din nou pe Ali-beg şi Skender-beg, cari atacau de data aceasta Moldova. Trupele turceşti şi muntene prădară Ţara de jos « până sub Lunca cea Mare », aşa ne spune un document contemporan din 15 Octomvrie 1481. Ştefan porni împotriva năvălitorilor şi, aceştia retrăgându-se, îi ajunse în judeţul Râmnicul-Sărat, — la « Râmnic », afirmă cronicile moldovene. Lupta s'a isprăvit printr'o înfrângere totală a Turcilor şi a lui Ţepeluş, care fu nevoit să se retragă în Oltenia. Domnul Moldovei se gândise la un moment dat — şi se pare că gândul a şi avut un început de înfăptuire — să aşeze în locul lui Basarab cel Tânăr pe un fiu natural al lui Vlad Dracul, anume Mircea. Ni s'a păstrat dela acesta din urmă o scrisoare, adresată Braşovenilor, prin care-i vesteşte că şi-a dobândit « moşia părintească şi scaunul tatălui meu Vlad Voevod » şi le făgădueşte că, în ce priveşte aşezămintele de negoţ, va fi « ca şi în zilele fratelui meu Radul Voevod şi chiar mai bine ». Pe acest Mircea însă, Munetnii nu-l voiau în ruptul capului; scrisorile — de o rară vehemenţă şi grosolănie — adresate lui Ştefan de locuitorii judeţului Brăila, Buzău şi Râmnic, sunt concludente. Pe de altă parte, Mircea intrase în legături şi cu Turcii — vechea poveste a pretendenţilor sprijiniţi de Ştefan — aşa încât, el nu se putu menţine şi trebui să se retragă în faţa lui *Vlad Călugărul*; acesta avea sprijinul atât al Domnului Moldovei cât şi al Ungurilor. Prin August — Septemvrie 1481, Vlad scria la rândul lui Braşovenilor, din Târgovişte, că « Dumnezeu cel de sus mi-a ajutat cu voinţa lui împotriva vrăjmaşului şi l-am alungat ». De fapt, Ţepeluş nu părăsise ţara; el se găsea, după cum am spus, în Oltenia; aci, ajutat de fraţii Craioveşti, probabil şi de Turci, izbuti să strângă o nouă oaste şi să alunge, înainte de 16 Noemvrie, pe Vlad, îndărăt, în Ardeal. Ultimul document care se cunoaşte dela Ţepeluş este din 23 Martie 1482, dat în Gherghiţa; în fruntea divanului găsim pe doi dintre Craioveşti, pe Barbu şi pe Pârvul, fiii lui Neagoe. Curând după aceea, prin Aprilie, Vlad Călugărul ocupă iarăşi tronul. « Boierii mi s'au închinat — scrie el din nou Braşovenilor — şi Ali-beg îmi este cu bunătate; şi a trimes Ali-beg la Poartă să-mi facă pace şi să-mi aducă steag . . . ». Ţepeluş fuge pentru a doua

oară în Oltenia şi caută să se adăpostească la cumnatul său Stanciul dela Glogova, soţul surorii sale Anca; aci este însă omorît de boierii mehedinţeni.

In timpul acestui sfârşit de domnie, la 10 Martie 1482, are loc şi ocuparea cetăţii Crăciuna de către Ştefan cel Mare. Se pare că n'a fost luptă sau rezistenţă deosebită, atenţia lui Ţepeluş fiind prinsă de preparativele pe care le făcea Vlad Călugărul.

Basarab cel Tânăr a fost căsătorit cu doamna *Maria*; a avut un fiu, pe *Danciu*, care apare ca pretendent la tron între 1508—1510. Neagoe Basarab îşi spune şi el, în inscripţia de pe un taler de argint dăruit mănăstirii Tismana, «fiu al lui Mlad Basarab Voevod». Din cercetarea celorlalte izvoare, contemporane, se pare însă că Neagoe n'a fost fiu legitim, ci fiu natural; s'a susţinut chiar, în ultimul timp, cu argumente impresionante, că în realitate, evlaviosul domn a fost fiul lui Pârvul Craiovescu, vel vornic, deci nepot banului Barbu Craiovescu, iar nu fiul lui Tepeluş.

Nu se ştie locul unde a fost înmormântat Basarab cel Tânăr. In 1633, într'un hrisov acordat mănăstirii Bistriţa, Matei Basarab afirmă că în acest sfânt lăcaş a îngropat Barbu Craiovescu pe «tatăl moşilor Domniei mele Io Basarab Voevod». Admiţând că e vorba de Basarab cel Tânăr, constatăm că mormântul lui nu mai există azi la mănăstirea Bistriţa.

Vlad Călugărul, fiul nelegitim sau natural al lui Vlad Dracul, s'a născut probabil, între 1430—1435. Imbrăcând de tânăr rasa, i s'a zis de către contemporani Călugărul; cu acest nume apare el adesea în scrisorile vremii. A stat mult timp în Ardeal, pândind prilejul de a pune mâna pe scaunul domnesc. Vlad Ţepeş se plângea de el Braşovenilor în 1457; abia peste douăzeci şi cinci de ani izbuti pribeagul să-şi vadă visul împlinit.

In ce priveşte relaţiile politice, Vlad Călugărul a fost supus în totul Turcilor. Deşi instalat cu ajutorul creştinilor, urmează totuşi şi el pilda predecesorilor; begii dela Dunăre erau mult mai aproape decât oastea lui Ştefan sau aceea a regelui ungur. Insoţeşte deci armata Sultanului Baiazid în 1484 şi asistă la căderea Chiliei şi Cetăţii-Albe; însoţeşte de asemenea pe Ali beglerbegul Rumeliei, în expediţia de pradă din 1485, când, în lipsa lui Ştefan, dus la Kolomea, a fost arsă însăşi Suceava (19 Septemvrie). Câţiva ani mai târziu (1492), scriind Sultanului,

Vlad Călugărul îl asigură de devotamentul şi supunerea sa. Şi într'adevăr, până la sfârşitul domniei, a păstrat aceeaşi atitudine.

Cu Ardealul, raporturile au fost cordiale până la începutul anului 1493. Cu câteva luni mai înainte, la 23 Iunie, ginerele domnului, logofătul Staico, prevenea pe Braşoveni că s'ar putea să fie prădaţi de Ali, begul dela Nicopole. Iar la 30 Dechemvrie 1492, voevodul însuşi anunţa pe Sibieni de schimbările dela Dunăre şi de intenţia Turcilor de a călca pacea, atacând Ardealul. Prin urmare, raporturile erau amicale. Incepând însă din primăvara următoare, tonul scrisorilor se schimbă. Voevodul e supărat de toate relele pe care i le fac «hoţii» de castelani dela Bran. De aceea şi închide drumurile prin munţi. Mai mult chiar, îngăduie unor cete de Turci să treacă prin ţară şi să atace ţinutul Bârsei (15 Octomvrie); nu e exclus ca la această operaţiune să fi participat şi ostaşi munteni. Se va mai adăoga, în anul următor, şi un alt motiv de supărare: prezenţa pretendentului Mihnea, fiul lui Ţepeş, în părţile Sibiului. Un emisar al acestuia aducând scrisori boierilor e prins de Vlad Călugărul şi însemnat la nas (înainte de 1 Iulie). Un alt pretendent, Vlad, tot fiu de al lui Ţepeş, apare în 1495 şi face mai multe incursiuni în Ţara Românească, fără vreun rezultat apreciabil însă. Chiar emisarul lui Mihnea se dădea, el însuşi, drept fiu de domn, ceea ce a justificat pedeapsa primită. Despre un ultim pretendent, anume Vlad vornicul, fost dregător al lui Ţepeluş, ne vorbeşte un document din 1502, dela Radu cel Mare, prin care se întăreşte mănăstirii Nucet (Cozia), între altele, satul Bădeştii. «Pentrucă acest sat fost-au bătrână şi dreaptă ocină a Vladului dvornic; iar Vladul dvornicul el au perit cu cumplită muncă de către răposatul părintele domniei mele Vladul Voevod Călugărul, pentrucă s'au rădicat domn peste capul lui; iar după aceea au căzut Vladul dvornicul supt mâna părintelui Domniei mele şi i-au tăiat capul şi au rămas bucatele domneşti . . .». Nu se ştie precis când a avut loc această încercare a lui Vlad dvornicul, se bănueşte însă că la începutul domniei sau în primii ei ani, până în 1487.

Sub raportul intern, merită să fie menţionată ridicarea a două lăcaşuri bisericeşti: mănăstirea *Glavaciocul* şi schitul *Babele*, amândouă în judeţul Vlaşca. De fapt, mănăstirea Glavaciocul exista încă din vremea lui Mircea cel Bătrân care îi dărueşte satul

Călugărenii de pe Neajlov și jumătate din satul Călugărenii dela Teleorman. Vlad Călugărul a făcut însă biserica de zid; construcția s'a isprăvit în 1496, pe când domnea fiul său, Radu cel Mare. Pisania cea veche nu ni s'a păstrat; cunoaştem însă două hrisoave din 16 Iunie 1493 şi 4 Septemvrie 1495 prin care Vlad Călugărul îi face diferite danii. Tot acest voevod îi dărueşte în 1492 un clopot. Schitul Babele, pe Neajlov, a fost întemeiat în 1493; astăzi el nu mai există. Pisania, copiată de Mitropolitul Neofit în 1774, arăta drept ctitori pe « Vladul Voevod şi fiii săi Radul şi Mircea Voevod », iar ca prim egumen pe Visarion. Milostenia domnului nu s'a revărsat însă numai asupra ctitoriilor sale; de ea s'au împărtășit bogat şi alte mănăstiri din țară şi dela Sfântul Munte. Tismana are nu mai puțin de 8 hrisoave dela Vlad Călugărul, prin care i se întăresc posesiunile şi i se dăruiesc altele noi. Vine apoi mănăstirea Govora, cu 5 hrisoave, Bistrița, Cozia, Cotmeana, Snagovul, Râncăciovul şi Sf. Arhangheli având numai câte unul. Datele întemeierii acestor ultime două mănăstiri nu se cunosc; ele par a fi pe la jumătatea secolului al XV-lea, dacă nu mai vechi. La Muntele Athos a dăruit: mănăstirii Sfântului Ilie zece mii de aspri, mănăstirii Sf. Pantelimon nouă mii de aspri, mănăstirii Sfânta Filofteia patru mii.

Vlad Călugărul a fost căsătorit de două ori: prima dată, se pare, cu sora boierului Gherghina, pârcălabul de Poenari. Cunoaştem numele ei de călugărie, *Samonida*. A doua oară, cu *Maria*, care s'a călugărit şi ea, numindu-se *Eupraxia*. Printr'un document din 11 Iunie 1520, Neagoe Vodă Basarab întăreşte mănăstirii Snagov tot ce-i dăduse « monahia Eupraxia ce au fost muma lui *Vlăduță* Vodă ». In afară de acesta din urmă, Vlad Călugărul a mai avut, cu prima sa soție, următorii copii: pe *Radul*, cel mai mare, care a urmat tatălui său în domnie; pe *Mircea*, al cărui nume figurează în pisania schitului Babele; pe *Vlad* care a murit de tânăr, deoarece în 1488, într'un document din 4 Fevruarie, el e arătat ca « răposat »; pe *Caplea*, căsătorită întâia oară cu Staicu logofătul, apoi cu Bogdan vornicul.

Vlad Călugărul a murit în toamna anului 1495. In « Socotelile » oraşului Sibiu se înseamnă, între 15 Septemvrie și 16 Octomvrie, că s'a trimis un om la Buda în legătură cu « moartea voevodului transalpin » şi un altul în Țara Românească « pentru

noul voevod ». Prin urmare, documentul din Condica mănăstirii Tismana, din care rezultă că la 20 Aprilie 1496, Vlad Călugărul era încă în viață, are data greșită; în schimb e exactă indicația analelor sârbești care pun moartea voevodului « în anul 7004 » (= 1495), dat fiind că luna e Septemvrie sau Octomvrie); Vlad Călugărul a fost înmormântat în mănăstirea Glavaciocul, al cărei ctitor era. In vremea lui Constantin Brâncoveanu, făcându-se restaurarea acestui lăcaş, s'a pus deasupra locului unde odihneau rămășițele pământești, o lespede care însă nu ni s'a păstrat.

BIBLIOGRAFIE

I. Radu cel Frumos: 1. AL. LAPEDATU, *Radul cel Frumos (Iunie 1462—Ian. 1474)*, în *Transilvania*, XXXIII (1902), p. 13—39.

II. Basarab cel Bătrân și Basarab cel Tânăr: 2. D. ONCIUL, *Comunicare în chestiunea filiațiunii lui Basarab cel Tânăr*, în *Conv. Lit.*, XXXII (1903), p. 710—711.

V. și p. 126, nr. 3; p. 15, nr. 5.

III. Vlad Călugărul: 3. AL. LAPEDATU, *Vlad-Vodă Călugărul 1482—1496. Monografie istorică*, București, 1903, 79 p. in 8°. (Extras din *Conv. Lit.*, XXXVI); 4. PREOTUL IOAN MUȘEȚEANU, *Mănăstirea Glavacioc. Monografie istorică*, București, 1933, 96 p. in 8°; 5. CONST. I. POPESCU, *Mănăstirea Râncăciov*, în *Bis. Ort. Rom.*, LV (1937), p. 311—328; 6. I. DONAT, *Fundațiunile religioase ale Olteniei I Mănăstiri și Schituri*, Craiova, 1937, 96 p. in 8°.

V. și p. 15 nr. 5; p. 133, nr. 3.

RADU CEL MARE

« A cârmuit ţara Românilor spre deosebita mulţumire a supuşilor... ». A fost « bun, drept, înţelept ».
(Sultanul Baiazid al II-lea către Ieniceri, în 1511).

Calificativul de « cel Mare » care s'a dat lui Radu, mai întâi de scriitorii cancelariei domneşti şi de cronicari, apoi de istoricii vremurilor noastre, nu e determinat de cine ştie ce biruinţe sau fapte vitejeşti; dimpotrivă, sub raportul politic şi militar, acest voevod n'a strălucit de loc; supus ascultător al Sultanului, mergând mai în fiecare an la Stambul spre a i se înfăţişa şi a-i aduce tributul, Radu a prestat, spre sfârşitul domniei şi un jurământ de credinţă regelui Ungariei. S'a ferit prin urmare de duşmănia celor puternici şi a vrut, mai presus de orice, pacea. Era şi un om bolnăvicios; podagra l-a făcut să sufere mult; în ultimii ani, îl duceau cu rădvanul din loc în loc. Insemnătatea lui Radu stă în activitatea de ordin bisericesc şi cultural pe care a desfăşurat-o; în organizarea pe care a dat-o ierarhiei muntene, în ctitoriile şi milosteniile sale, în introducerea tiparului.

Asociat la domnie de către tată-său — un hrisov din anul 1494 o dovedeşte — Radu a continuat politica de supunere faţă de Turci a acestuia. In 1503, trimisul veneţian la Constantinopol, vorbind de tributul pe care-l plăteau ţările noastre — 4.000 de ducaţi Moldova şi 8.000 Muntenia, — spune că Radu « vine în fiecare an să sărute mâna Sultanului ». Erau departe timpurile lui Mircea cel Bătrân şi Vlad Ţepeş! Evident, în asemenea condiţii, nu avem de înregistrat niciun războiu cu Turcii. Singura dată când aceştia trec Dunărea — în 1497 — o fac pentru a merge în Moldova să ajute pe Ştefan contra Polonilor. Dar supunerea

completă a lui Radu, nu a împiedicat pe Baiazid al II-lea — poate chiar l-a îndemnat — să-i ceară şi să obţină, în 1505, vadurile dela Dunăre cu vămile respective. Ba mai pretindea Sultanul încă şi 4—5.000 de pribegi cari ar fi trecut la noi, păgubind astfel visteria turcească. A trebuit ca Domnul să se ducă iarăşi în persoană la Constantinopol spre a regula aceste pretenţii.

Cu Ungurii de asemenea, raporturile au fost bune. In August 1497, o solie în frunte cu Albu vistierul, ducea la Buda regelui Vladislav asigurarea de pace, concordie şi credinţă din partea lui Radu, obţinând, în schimb, îndepărtarea lui Mihnea, fiul lui Ţepeş, dela hotarele Ţării Româneşti precum şi a oricăror alţi pretendenţi cari ar veni în Ardeal. Intr'adevăr, până în 1508, câteva luni înainte de moarte, Radu n'a fost tulburat în privinţa aceasta. O încercare pe care o face Mihnea, în Ianuarie 1508, de a-şi asigura sprijinul Ardelenilor nu reuşeşte, aşa încât el e nevoit să recurgă la ajutorul Turcilor; aceştia, într'adevăr, după moartea lui Radu, îl înscăunează. O reînnoire a actului din 1497 are loc în 1507. E trimisă iarăşi o solie numeroasă la Buda; ea înfăţişează regelui daruri bogate — între altele « cai de oaste înşeuaţi împărăteşte . . ., săbii poleite cu aur şi bătute cu pietre scumpe » — şi-l asigură din nou de credinţa domnului şi de « pacea perpetuă » pe care vrea s'o păstreze.

Aceeaşi asigurare de pace dă Radu — la 3 Dechemvrie 1507 — şi Sibienilor şi tuturor Saşilor din Ardeal. Ii va apăra împotriva atacurilor duşmane ale Turcilor în primul rând, iar dacă cumva n'ar putea s'o facă, atunci îi va anunţa cel puţin din vreme spre a putea lua măsurile cuvenite. Dacă « ferească Dumnezeu », ar fi obligat să părăsească ţara, atunci, la rândul lor, Saşii se obligă să-l primească, pe el, familia, bunurile şi boierii săi, să-l găzduiască şi să-i îngădue apoi să plece unde va vrea. De asemenea, ei nu vor ajuta pe niciun vrăjmaş al domnului, nici nu-l vor primi sau îi vor da măcar « o bucăţică de pâne ». Dregătorii lui Radu, în frunte cu Gherghina, pârcălabul de Poenari, întăresc şi ei acest act şi jură « pe unul Dumnezeu care a făcut cerul şi pământul, şi pe Fericita Fecioară Maria şi pe sfânta cruce », că-l vor respecta, aşa cum se angajase şi domnul. Ca urmare a acestui repetat act de credinţă, Regele Vladislav îi dărueşte lui Radu, fratelui său Vlad şi tuturor urmaşilor lor, domeniul *Geoagiului*, în Ardeal; el

cuprinde, în afară de târgul cu acelaşi nume, nouăsprezece sate, ocupând întreaga vale a Borşei, dela izvoare până la vărsarea în Mureş, aşa dar un teritoriu de circa 25 de kilometri lungime pe 15 lăţime. La 2 Fevruarie 1508, se dădea Capitolului din Alba-Iulia ordinul de a introduce pe reprezentantul domnului muntean în posesiunea domeniului; lucrul se îndeplini la 14 Aprilie.

Cu Moldovenii, câtă vreme a trăit marele Ştefan, raporturile au fost paşnice. După moartea acestuia, în timpul domniei lui Bogdan, a izbucnit însă un conflict. Pricina a stat în încercarea pe care a făcut-o un pretendent anume *Roman*, de a pune mâna pe tronul Moldovei, năvălind din spre Ţara Românească şi cu ceva ostaşi munteni. Probabil că el făgăduise lui Radu retrocedarea cetăţii Crăciuna, în caz de izbândă. Aşa s'ar explica pe de o parte, ştirea din cronica lui Radu Popescu, cum că Roman « *cerşind oaste delà Radu Vodă*, s'au dus de-au prădat toată Putna, locul Moldovei », pe de altă parte pasajul din cronica lui Ureche — Simion Dascălul, în care se spune că la încheierea păcii « hotarul pre unde au fost cel bătrân, au lăsat ».

Bogdan, văzând paguba făcută, îşi strânsese, la rândul lui, armata şi « au întrat la locul ce să chiamă Rătezaţii, la Movila Căiatii, de aceea parte de Râmnic . . . şi au şezut cu oastea de ceia parte de Râmnic 10 zile de au prădat şi au ars dela Milcov până la Râmnic şi în jos pre de îmbe părţile, până la Siret ». Ciocnirea cu oastea lui Radu care venea şi el spre hotar a fost însă evitată, mulţămită intervenţiei călugărului Maxim, din neamul despoţilor Serbiei. Acesta, trimis ca sol de Radu — care, bătrân şi bolnav, era bucuros să nu se bată — izbuti să convingă pe Bogdan să renunţe la campanie: « Şi s'au rugat lui Bogdan Vodă să facă pace cu Radu Vodă pentrucă sunt creştini şi de o seminţie. Deci Bogdan Vodă, văzând atâta rugăminte dela acel călugăr, au făcut pace pentru voia lui şi au trimis soli la Radu Vodă şi atunci Radu Vodă cu boierii săi au jurat pe Sfânta Evanghelie ca să fie pace neclintită ». Hotarele au rămas cele vechi, iar domnul muntean a întors « toată prada şi arderea » câtă se făcuse « în Ţara Moldovei, la ţinutul Putnii ». Acestea s'au petrecut în Octomvrie 1507.

Organizarea bisericii muntene. Patriarhul Nifon. Dar dacă Radu n'a iubit războiul, în schimb însă a ţinut la cele dumnezeeşti. Biserica n'a avut mulţi apărători şi sprijinitori ca el. Mai întâi

a căutat să dea o nouă orânduială, mai temeinică, ierarhiei muntene. A făcut, în acest scop, apel la un patriarh de Constantinopol, cu numele Nifon, pe care Turcii îl îndepărtaseră din scaun, învinovăţindu-l că ar fi vrut să-şi însuşească averea predecesorului său. L-a adus în ţară (anul 1504), l-a făcut păstorul ei sufletesc şi i-a urmat planul de reorganizare bisericească. Reşedinţa mitropolitului, care până atunci fusese la Argeş, a fost fixată la Târgovişte, lângă scaunul domnesc. In Oltenia, era de mult, încă din vremea lui Vlaicu, o «mitropolie» deosebită, de fapt o episcopie (vezi şi vol. I, p. 412—413). Titularul ei stătuse, pe cât se pare, mai întâi la Severin, apoi, după căderea cetăţii în mâinile Ungurilor, prin mănăstirile oltene şi la Râmnicul Vâlcei. Nifon hotărăşte ca acest episcop să fie supus mitropolitului din Târgovişte. Apoi, fiindcă populaţia ţării se înmulţise, pentru o mai bună priveghere, înfiinţă o nouă episcopie în partea de răsărit, anume episcopia de Buzău, având-şi reşedinţa în oraşul cu acelaşi nume. Astfel, teritoriul muntean fu împărţit în trei eparhii, în loc de două câte fuseseră până atunci, iar raporturile ierarhice precizate. Cu toată situaţia eminentă pe care o avea, Nifon n'a rămas până la sfârşit în Ţara Românească. Impotrivindu-se unei căsătorii pe care o dorea Domnul — e vorba de căsătoria surorii sale Caplea cu Bogdan dvornicul, care se despărţise în acest scop, de prima soţie — şi, mergând chiar până în a mustra pe Radu pentru fapta sa, el fu nevoit să tragă consecinţele. Părăsi deci Târgoviştea — tradiţia spune că şi-ar fi scuturat papucii ca să nu ia niciun fir de praf din pământul pe care se comisese o astfel de nelegiuire — şi afurisind pe domn şi norodul său, se retrase la Muntele Athos unde şi muri, curând după aceea, în 1508.

Un alt titlu de merit al lui Radu, pe tărâmul bisericesc, este ctitoria sa dela *Dealul.* Mănăstirea exista încă din vremea lui Mircea cel Bătrân; acuma se făcu spelndida biserică, cea mai frumoasă din câte se înălţaseră până atunci pe pământul Ţării Româneşti. Materialul întrebuinţat a fost de cea mai bună calitate: blocuri de piatră legate între ele cu scoabe de fier, şi marmură. Meşteri procepuţi — poate tot în frunte cu Manole, cel dela Curtea de Argeş, — săpară cu migală podoabele (vezi fig. 34) şi ridicară lăcaşul care constitue o capo-d'operă a arhitecturii

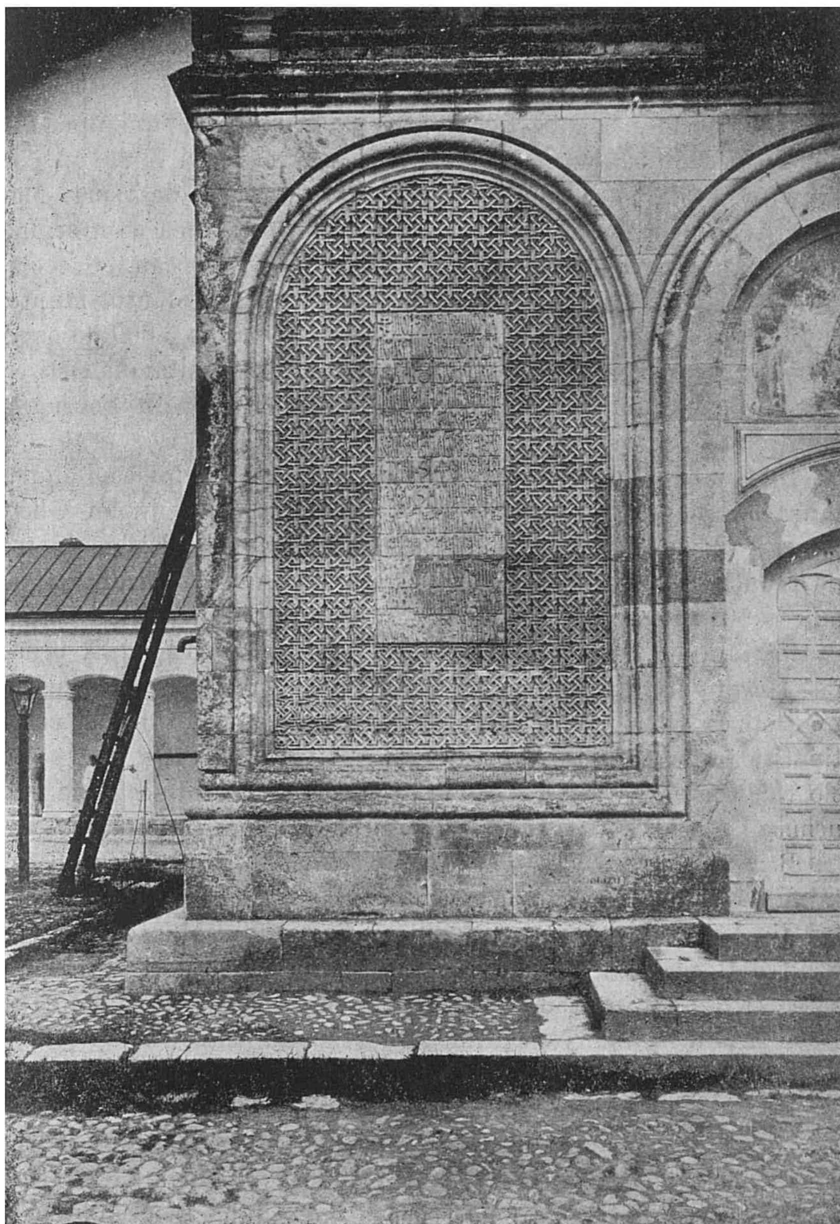

Fig. 34. — Biserica mănăstirii Dealului. O parte din faţadă.

religioase muntene (vezi şi cap. despre *Artă*). Şi alte mănăstiri cunoscură mila voevodului. Ni s'a păstrat astfel hrisovul — scris « în mănăstirea Glavaciocului » — prin care el dărueşte Govorei o bucată de moşie lângă Poiana. Cu alt prilej ea capătă jumătate din satul Hinţa; împreună cu mama sa, voevodul îi dă apoi şi satul Stoicenii, pe Olt, pentru care plătise 11.000 de aspri. Mănăstirii Tismana îi întăreşte vama dela Genune, ceea ce însemna 3 la sută din valoarea tuturor mărfurilor ce treceau pe acolo, nefiind scutite nici măcar acelea ale domniei. La Sfântul Munte, el dărueşte mănăstirii Rossikon, în 1496, o sumă de 3.000 de aspri anual. Aceeaşi sumă o capătă în 1499—1500 o altă mănăstire; lăcaşul cu hramul Sf. Pantelinom primeşte şi el, la 21 Fevruarie 1502, 4.000 de aspri.

In Craina sârbească la *Lopuşnia*, a ridicat evlaviosul domn muntean, împreună cu ruda sa « marele pârcălab jupan Gherghina » (**велики п[ьр]кьлабь жȣпань гергина**), o biserică de piatră de proporţii modeste, dar îngrijit lucrată. Pisania dă data 7009 adică 1501 sau — dacă luna a fost Septemvrie-Dechemvrie — 1500.

Pe tărâmul cultural, Radu are de asemenea merit. El primi pe *Macarie* tipograful, care lucrase mai înainte în Balcani, la mănăstirea Obod, lângă Cetinie, şi-i comandă cea dintâi carte tipărită în ţara noastră, un *Liturghier* slavonesc. N'avu însă parte s'o vadă ieşind de sub teascuri, tiparul isprăvindu-se abia sub urmaşul său Mihnea (vezi şi mai jos, cap. despre *Cultură*).

Radu a fost căsătorit cu doamna *Cătălina*; numele ei îl întâlnim atât în pomelnicul mănăstirii Govora, cât şi în documentul din 1496 dat mănăstirii Rossikon din Sfântul Munte. Au avut trei băieţi: pe *Vlad-Vintilă*, pe *Radu Paisie*, pe *Mircea* (*Ciobanul*), care au domnit pe rând în Ţara Românească, şi două fete: pe *Boba* şi pe *Crâstina*. Nelegitimi au fost *Radu dela Afumaţi* şi *Bădica*; şi aceştia au ocupat tronul.

In Fevruarie 1508, boala de care suferea Radu se agravase. La 29 ale acestei luni, el scria Sibienilor în legătură cu medicul său Francisc; la 12 Martie, regele Vladislav al Ungariei informa pe Saşi că e îngrijat de boala grea a voevodului transalpin şi le arăta ce măsuri trebuesc luate în caz de moarte. In cursul lunii Aprilie, după 23, dacă este să credem relaţia cronicei lui Grigore Ureche — Simion Dascălul, şi n'avem motiv să n'o facem, sau

înainte de 6, dacă ne luăm după o ştire din Buda, Radu încetează din viaţă, jelit nu numai de ai săi, dar şi de popor care avusese parte, mai bine de 12 ani, de linişte. Cârmuirea fusese blajină, fără ucideri, fără răsmeriţe, judecăţile drepte. Prin firea sa blândă, prin aplecarea sa spre cele spirituale, voevodul ştiuse să-şi atragă stima tuturora. Când trei ani după aceea, în 1511, Ienicerii se revoltară împotriva lui Baiazid, aruncându-i vină că e prea paşnic şi slab, ceea ce aduce pagubă şi lor şi împărăţiei, Sultanul le dădu drept pildă tocmai pe Radu « care cu toate că era în cea mai mare slăbiciune a puterilor sale, s'a purtat cu cea mai mare deşteptăciune şi cu toate că şapte ani întregi a fost pus în rădvan şi dus din loc în loc, totuşi a cârmuit Ţara Românilor spre deosebita mulţumire a supuşilor. Aceştia, cu toată firea lor schimbătoare, nestatornică, nu s'au înstrăinat, din cauza slăbiciunii şi a podagrei, de Domnul lor bun, drept, înţelept şi destul de potrivit pentru cârmuire prin superioritatea sufletului său ». Aceste aprecieri au fost înregistrate de un străin: istoriograful *Leunclavius*, care a scris, în veacul al 16-lea, o istorie a Turcilor. El nu poate fi bănuit de părtinire pentru Radu; putem deci privi elogiul pe care îl reproduce ca pe o sentinţă a istoriei însăşi.

Radu cel Mare a fost îngropat la Dealul, în frumoasa sa ctitorie. « Vieaţa Patriarhului Nifon », ne spune că mormântul se afla « în tinda bisericii », iar Cronica lui Radu Popescu adaogă că era « cioplit în piatră » şi că voevodul « şi-l gătise singur ».

BIBLIOGRAFIE

Radu cel Mare: 1. ST. NICOLAESCU, *Notiţele* volumului de *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării Româneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905, VII + 367 p. in 8°; 2. G. BALŞ, *O biserică a lui Radu-cel-Mare în Serbia la Lopuşnia*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, IV (1911), p. 194—199; 3. DIACONUL DR. NIC. M. POPESCU, *Nifon II Patriarhul Constantinopolului*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, t. XXXVI (1913—1914), p. 731—798; 4. ALEX. LAPEDATU, *Politica lui Radu cel Mare, 1495—1508*, în *Lui Ion Bianu amintire*, Bucureşti, 1916, p. 191—223; 5. I. IONAŞCU, *Biserici, chipuri şi documente din Olt*, Vol. I, Craiova, 1934, 272 p. in 8°.

BOGDAN AL III-LEA ŞI ŞTEFĂNIŢĂ

« Şi singur Bogdan cu capul său au lovit cu suliţa în poarta Liovului, care lucru şi astăzi se cunoaşte semnul şi nici Leşii nu tăgăduesc de aceasta, ci încă ei mai tare mărturisesc că au fost adevărat aşa ».

(Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă).

Cu un an înainte de moartea lui Ştefan, în 1503, doctorul Matei Muriano spunea despre Bogdan următoarele: « Fiul... calcă pe urmele tatălui; modest ca o fată şi puternic, e amic al curajului şi al oamenilor curagioşi. Are vreo 25 de ani ». Intr'adevăr, Bogdan a moştenit unele însuşiri ale genialului său părinte, n'a avut însă discernământul şi simţul politic al acestuia, n'a ştiut nici să-şi fixeze scopuri care să merite sacrificiile impuse ţării. Şi sub raportul fizicului, era mai prejos de tatăl său: în locul chipului luminos şi impunător al acestuia, Bogdan, care pierduse în luptă sau în vreo altă împrejurare un ochiu, arăta lumii o faţă puţin atrăgătoare (vezi fig. 35). De aceea, cronicarul, povestindu-i faptele, îşi intitulează capitolul: « De domnia lui Bogdan Vodă cel orb şi grozav », calificativul ultim referindu-se la înfăţişare, nu la fire.

Nu se isprăvise anul dela moartea lui Ştefan, că Bogdan se gândi să se căsătorească şi trimise, în acest scop, în Iunie 1505, o solie la Alexandru, regele Poloniei, spre a-i cere pe sora sa Elisabeta de soţie. Pentru a-şi face atmosferă favorabilă, el restitui totdeodată Pocuţia, cu cetăţile: *Kolomea*, *Tysmienica* şi *Czeszybiesy*. Craiul mulţumi pentru dar, în ce priveşte însă căsătoria, amână răspunsul. Mama Elisabetei se opunea, din pricina deosebirii de confesiune, iar Elisabeta însăşi, din pricina înfăţişerii

Fig. 35. — Chipul lui Bogdan cel Chior după o ştofă bisericească dela mănăstirea Putna.

pretendentului, care era, cum spune cronica: «grozav la faţă şi orb de un ochiu». Murind între timp mama Elisabetei, Bogdan trimise o a doua solie; de data aceasta, se ajunse la încheierea unui contract de căsătorie (17 Fevruarie 1506), care însă nu fu respectat de către Poloni. Ca răspuns, Bogdan intră cu oastea în Pocuţia, ocupă cetăţile, şi prădând ţinuturile înconjurătoare, se întoarse apoi neturburat îndărăt. Garnizoanele pe care le lăsase în cetăţi erau însă prea slabe; ele fură biruite de oastea leşească sosită după plecarea Moldovenilor şi silite să se retragă; urmărindu-le, Polonii ajunseră, prădând la rândul lor, până la *Botoşani* (Septemvrie — Octomvrie 1506). Nici după aceasta, Bogdan nu renunţă la planurile sale. In 1509 el trimise, la Roma, Papei Iuliu al II-lea, contractul de căsătorie din 1506, pentru ca şeful Bisericii să oblige pe noul rege polon, Sigismund, frate cu Alexandru şi cu Elisabeta, să respecte cuvântul dat. Cu toată intervenţia Papei, nu se obţinu nici de data aceasta un rezultat pozitiv. Bogdan, exasperat — se vede că nu semăna lui tatăsău — hotărî să se răzbune. In Iunie 1509, armata Moldovei trecea Nistrul şi ataca, fără succes însă, Cameniţa şi Haliciul. Apoi — povesteşte cronica — «arzând şi prădând ţara au tras la Liov de au bătut târgul, de puţin nu l-au luat. Şi singur Bogdan cu capul său a lovit cu suliţa în poarta Liovului care lucru şi astăzi se cunoaşte semnul şi nici Leşii nu tăgăduesc de aceasta, ci încă ei mai tare mărturisesc că au fost adevărat aşa. Şi au prădat împrejur pretutindenea şi au ars Rohatinul, oraş mare şi vestit, şi multă avuţie şi bunătate dintr'însul au luat. Luat-au din Rohatin şi clopotul cel mare, ce-i la mitropolia din Suceava, şi mulţi oameni şi boieri au robit . . . şi cu mare izbândă s'au întors la scaunul său, la Suceava, fără de nicio sminteală, şi robilor ce-i adusese din ţara leşească, le-au împărţit hotare în ţara sa». Polonii, greoi la strâns oastea, au sosit după ce Bogdan trecuse îndărăt Nistrul Intârzierea, dintr'un punct de vedere, le-a folosit însă, deoarece domnul văzând că nu e urmărit, dăduse drumul ostaşilor, la casele lor. Aşa încât, atunci când şi-a făcut apariţia armata Craiului, n'a avut cine-i sta înainte. Cernăuţii, Dorohoiul, Botoşanii şi Ştefăneştii au fost arşi şi prădaţi; cavaleria uşoară a ajuns până la Cotnari. Se dăduse poruncă să fie ucişi — ca răzbunare — nu numai bărbaţii, dar şi femeile, bătrânii, copiii şi

turmele, «lucru care nu se obişnueşte», cum recunosc stingheriţi înşişi cronicarii poloni. O oaste mică moldovenească, strânsă în grabă, fu bătută la Nistru, în ziua de 4 Octomvrie 1509; Leşii cari nu puteau uita Codrul Cosminului, se bucurară într'atâta de izbândă, încât făcură din această zi sărbătoare. Conflictul dura de cinci ani de zile; ambele părţi erau obosite, aşa încât mediaţiunea oferită de regele Ungariei, Vladislav, fu primită. Pacea se încheie la 23 Ianuarie 1510 (exemplarul moldovenesc poartă data 7 Fevruarie), în următoarele condiţiuni: Bogdan renunţa la căsătorie, lucrurile răpite de o parte şi de alta se restituiau, în privinţa Pocuţiei avea să se supună hotărîrii regelui ungar. De fapt, în ce priveşte ultimul punct, cu toate termenele repetate şi cu toate convocările de comisii mixte, ungaro-polono-moldovene, nu s'a ajuns la o încheiere definitivă; şi la moartea lui Bogdan, chestiunea stăpânirii Pocuţiei tot nu fusese soluţionată.

De abia se isprăvise războiul cu Polonii, când asupra Moldovei se abătu o altă nenorocire, anume războiul cu Tătarii. In anul 1510, aceştia năvăliră, se pare, în două rânduri: odată, în Aprilie — Mai, altădată în August — Septemvrie. In prima năvălire, cetele sau ciambulurile tătăreşti au intrat pe neaşteptate în ţară prin trei locuri şi au prădat «dela Orhei până la Dorohoi şi pre Prut în sus», făcând «multă ... robie de oameni şi de dobitoace». In cursul ciocnirilor cu băştinaşii, conducătorul Tătarilor, Sultanul Beti Ghirei, fecior al hanului, a fost «săgetat foarte rău» din care apoi i s'a tras şi moartea. A doua năvălire, la începutul toamnei, a avut un caracter şi mai distrugător. Tătarii, în număr de vreo 60.000, se întorceau din Lituania unde prădaseră cumplit până la Wilna. Intrând în ţară, Bogdan n'a putut să li se împotrivească, aşa încât ei au ajuns până la Iaşi pe care l-au ars, şi până la Ştefăneşti şi Dorohoi. Alte cete au prădat «în jos de Lăpuşna şi la Chigheciu». O ciocnire cu o mică oaste moldovenească, de vreo 1.000 de oameni, comandată de boierul Corpaciu, le-a dat şi prilejul unei victorii, căzând dintre ai noştri 700, iar ceilalţi trebuind să se retragă. Năvălitorii au putut deci trece Nistrul îndărăt cu «pleanul» adică prada şi robii, pe care un cronicar polon îi evaluiază — se pare în mod exagerat — la 74.000 de suflete. Succesul avut în 1510, i-a îndemnat pe Tătari să repete operaţia în 1513. Pe la sfârşitul lunii August — cronica moldo-

polonă dă şi ziua: 22 — cetele lor pătrunseră din nou în Moldova şi arzând şi prădând, ajunseră iarăşi până la Iaşi. Nici de data aceasta, Bogdan nu putu să-i împiedice a ieşi cu prada din ţară.

In ce priveşte raporturile cu Ungurii, ele au fost paşnice. N'a purtat cu dânşii niciun războiu; în 1507 avu numai un proces pentru Cetatea de Baltă pe care o revendica Ecaterina Pongracz; neprezentându-se, domnul Moldovei fu condamnat să restitue zisa cetate, să plătească o amendă de 400 de florini şi să piardă toate posesiunile din Transilvania. Sentinţa însă nu s'a aplicat, deoarece în 1509, Bogdan stăpânea Ciceiul; pârcălabul lui se numea Vlad.

Cu Ţara Românească a avut un conflict în 1507, provocat de incursiunea unui pretendent *Roman*, care, ajutat de o seamă de ostaşi munteni, pătrunsese în Ţara de jos, făcând « multă pradă şi peire ». Ca să se răzbune, Bogdan trecu şi el cu armata peste Milcov, în ţinutul Râmnicului; nu se ajunse însă la războiu, deoarece interveni, mulţumită călugărului Maxim, o împăcare între cei doi domni (vezi şi mai sus, p. 129). Tot din Ţara Românească veni, în 1514, un alt pretendent numit *Trifăilă*; el ajunse până aproape de Vaslui. Aci îl întâmpinară oştile domneşti, la 27 Fevruarie; în lupta care avu loc, Trifăilă fu prins şi decapitat.

S'a crezut multă vreme că, după sfatul lui Ştefan, Bogdan ar fi închinat, în 1513, ţara Turcilor, obligându-se să le plătească un tribut anual. Se cita chiar şi actul de închinare care ar fi fost distrus de către Sobieski, regele Poloniei, în 1686 şi care cuprindea o serie de clauze atât în ce priveşte drepturile Moldovei cât şi obligaţiile ei. In ultimul timp, s'a dovedit însă că aşa zisul act de închinare n'a existat niciodată şi că Bogdan n'a inovat în ce priveşte raporturile cu Turcii; el le-a plătit tribut întocmai cum le plătise şi tată-său, la începutul şi la sfârşitul domniei. In anul 1508, acest tribut se ridica la cifra de 8.000 de ducaţi de aur: Ştefan în 1503, plătise numai 4.000.

Neputând avea de soţie pe sora regelui polon, Bogdan « şi-au luat doamnă din ţară »: aşa ne spune cronica şi faptul se adevereşte. Numele ei era *Nastasia*; a murit în 1512, la 14 Octomvrie şi a fost îngropată în mănăstirea Dobrovăţ, unde i se vede încă piatra de mormânt. A doua oară, Bogdan s'a căsătorit cu *Ruxandra*, fiica lui Mihnea cel Rău. Nunta a avut loc la 21 Iulie

1513; regele Poloniei i-a trimis daruri: blăni de sobol şi de zibelină. *Ştefăniţă* a fost fiu nelegitim; mama sa se numea *Stana.* La moartea lui Bogdan, el avea unsprezece ani, se născuse deci în 1506; alte izvoare dau vârsta de nouă ani. Potrivit pomelnicului dela Bistriţa, ţot cu Stana a avut Bogdan încă şase copii, trei băieţi: *Ioan*, *Petraşcu* şi *Petru* — mort la 20 Septemvrie 1527 — şi trei fete: *Maria*, *Ana* şi iar *Ana.* Stana a fost înmormântată la Rădăuţi; piatra de deasupra gropii, aşezată de fiul ei Ştefăniţă, poartă data 28 Ianuarie 1518. Un alt fiu al lui Bogdan, *Ilie*, apare într'un document din 21 Dechemvrie 1515, alături de Ştefan şi Petru. La 10 Dechemvrie 1516, sunt citaţi numai aceştia doi; Ilie murise deci între timp. Tot nelegitim a fost *Alexandru Lăpuşneanu* — cu o «Anastasia Doamna (Анастасіи госпожда), moartă în 1558, Mai 2 — precum şi *Alexandru Cornea*, domnul de scurtă durată, de dinaintea celei de a doua domnii a lui Petru Rareş.

Sub raportul ctitoriilor, Bogdan a isprăvit, la 8 Septemvrie 1504, biserica dela *Răuseni*, începută de tatăl său şi a pornit, în 1514, construcţia *bisericii mitropolitane din Suceava*, cu hramul Sfântul Gheorghe (vezi fig. 36 şi 37). N'a putut s'o termine însă; în momentul morţii sale, întâmplate în Huşi, la 20 Aprilie 1517, biserica era ridicată numai până la ferestre. A făcut şi diferite danii mănăstirilor mai însemnate. Moldoviţei, Putnei, mănăstirii dela Dobrovăţ şi «mitropoliei» din Roman le-a dăruit câte 800 de zloţi tătăreşti; mănăstirii Voroneţ un sat anume Bucureştii, pe Moldova.

Bogdan a fost îngropat la mănăstirea Putna. Inscripţia de pe piatra sa de mormânt are următorul cuprins: «Acest mormânt este al binecinstitorului domn Io Bogdan voevod, domnul ţării Moldovei, fiul lui Ştefan Voevod, ctitorul acestui sfânt lăcaş, carele s'a mutat la veşnicele lăcaşuri în anul 7025 (1517), Aprilie 20, la miezul nopţii».

Ştefăniţă, nevârstnic fiind la moartea tatălui său, treburile ţării au fost purtate de divanul boieresc, în frunte cu Arbure, portarul de Suceava. Acesta socotea că interesele Moldovei reclamau o colaborare cu Polonii, de aceea încheie, în 1517, cu dânşii un tratat prin care cele două părţi se angajează să se ajute reciproc împotriva duşmanilor, să aibă aceiaşi adversari şi aceiaşi

prieteni, să nu dea azil pretendenţilor la tron. In cazul când Ştefăniţă ar fi silit să părăsească ţara, el să găsească adăpost în Polonia, iar în cazul când s'ar face o expediţie generală împotriva Turcilor, atunci să participe în persoană, cu întreaga oaste moldovenească. Nu e un tratat de recunoaştere a suzeranităţii polone, ci o convenţie între părţi egale; Moldova îşi păstrează situaţia pe care o dobândise în timpul lui Ştefan şi care fusese consacrată

Fig. 36. — Pisania bisericii Sf. Gheorghe din Suceava, arătând că s'a început de către Bogdan voevod în anul 1514 şi s'a săvârşit de către Ştefăniţă în 1522.

prin pacea din 1499. In anul următor, la începutul lunii August, Tătarii, în frunte cu Sultanul Albu, năvălesc în ţară; primiseră probabil ordin dela Turci cari erau nemulţumiţi de încheierea tratatului cu Polonia. Oastea lui Ştefăniţă, comandată de vornicul Petrea Cărăbăţ, le ieşi înainte, peste Prut. « Şi luând ajutoriu dela Dumnezeu — povesteşte cronica — Luni dimineaţa (9 August 1518), în revărsatul zorilor, i-au lovit fără veste, când ei nicio grije nu avea şi cu norocul lui Ştefan Vodă i-au răzbit, şi

mulţi din Tătari au perit, mulţi în Prut s'au înecat şi s'au fost

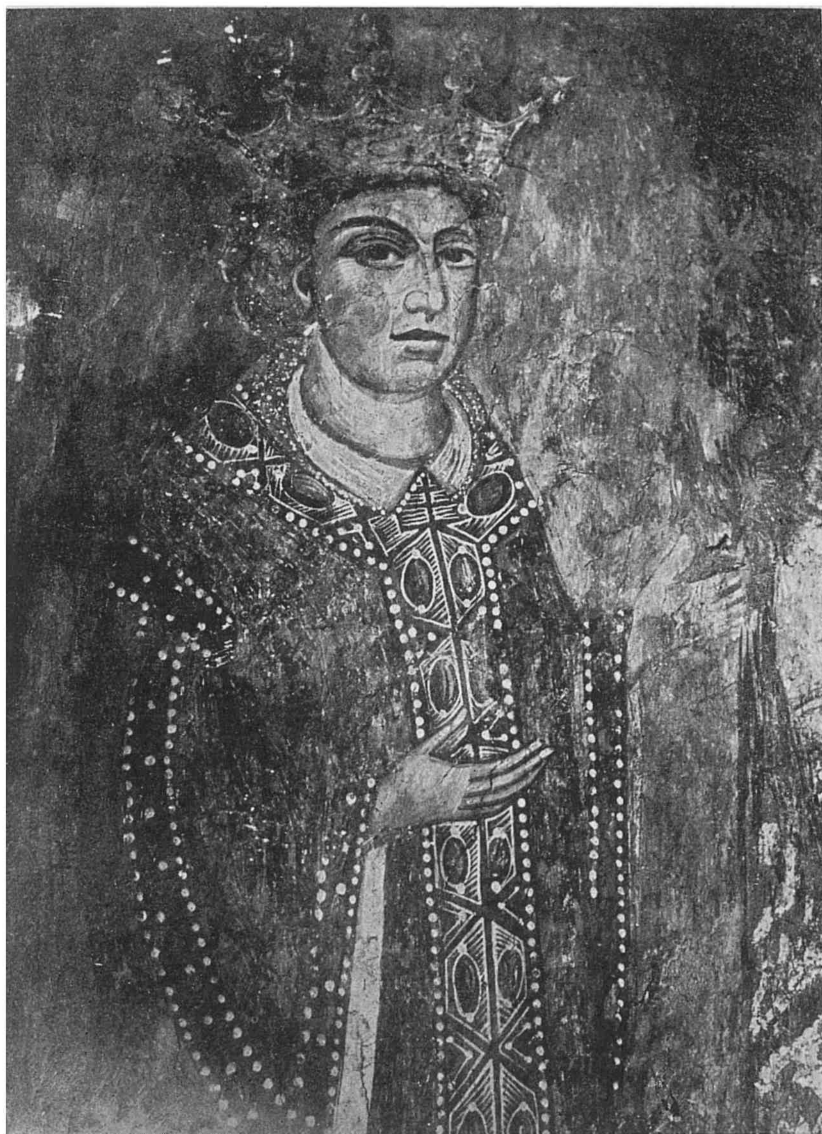

Fig. 37. — Chipul lui Bogdan, fiul lui Ştefan cel Mare, pe tabloul ctitoricesc al bisericii Sf. Gheorghe din Suceava

înglodând în Ciuhru, şi pre mulţi i-au prins vii, aşijderea şi pre doi mârzaci mari, anume Timiş şi Bicaz, iar câţi au rămas, i-au

gonit preste câmpi, tăindu-i şi săgetându-i, până la Nistru. Acolo fiind obosiţi caii de fugă multă intrând în Nistru s'au înecat, numai Sultanul cu puţini au scăpat, încă şi el rănit rău în cap, de s'au întors cu multă pagubă şi perire şi ruşine, şi câţi au scăpat, aceia încă fără cai şi fără arme».

Legăturile cu Polonii erau bune şi la sfârşitul anului 1522. In Decemvrie acest an, boierul Luca Cârje — tot prin el se încheiase tratatul din 1517 — a rostit în faţa regelui şi consilierilor lui un strălucit discurs, al cărui cuprins ni s'a păstrat. Trimisul Moldovei atrage atenţia asupra primejdiei tot mai ameninţătoare a Turcilor, arată felul dibaci în care Ştefăniţă a respins până acum cererile lor şi insistă asupra nevoii de a se alcătui o ligă puternică împotriva acestor duşmani ai creştinătăţii. Misiunea lui Cârje a fost ultimul act politic făcut cu sfatul lui Arbure. Curând după aceasta, bătrânul boier cade în disgraţie. Ştefăniţă, jignit de faptul că regele Poloniei refuzase să-i dea în căsătorie pe o fiică a sa, se îndepărtează dela politica urmată în timpul minorităţii sale şi începe a suspecta pe aceia cari credeau că ea trebue continuată. Resentimentul domnului creşte când vede că unii dintre boieri, nemulţumiţi de firea sa autoritară şi violentă, pribegesc în Polonia. Când trece peste Nistru, în Martie 1523, şi postelnicul Cosma Şarpe, fruntaşul opoziţiei, atunci Ştefăniţă învinueşte de trădare pe Arbure, exponentul politicii polonofile deşi, după cât se pare, acesta nu era vinovat. In Aprilie, capul bătrânului boier cădea sub securea călăului; nu mult după aceea, piereau în acelaşi fel şi feciorii săi, Toader şi Nichita. Aceste execuţii înspăimântară pe sfetnicii lui Ştefăniţă şi făcură pe o parte dintre ei să se răscoale. Dar în lupta care avu loc, la 7 Septemvrie, oastea domnească birui; mulţi boieri — între alţii Costea pârcălabul, Ivaşco logofătul, Sima vistiernicul — fură prinşi şi plătiră cu capul îndrăzneala de a se fi ridicat împotriva stăpânului lor. Cei scăpaţi cu vieaţă, pribegiră în Ardeal, la Braşov şi la Sighişoara, sau în Polonia.

Dacă raporturile cu Polonii suferiră o modificare, acelea cu Ungurii rămaseră bune în tot timpul domniei. In 1519, voevodul Ardealului, pornind dela faptul că sub Bogdan, pârcălabul Ciceiului refuzase să se judece pentru satul Sânmărghita pe care-l

revendica nemeşul Ioan Desewffy, ba mai mult chiar, ameninţase pe acesta cu sabia, deschide proces. Ştefăniţă, bine înţeles, nu se prezintă şi e condamnat, în lipsă, la amendă şi — ca odinioară tată-său — la pierderea tuturor posesiunilor din Ardeal. Dar, tot ca odinioară, sentinţa nu se aplică. Insuşi regele Ludovic al II-lea opreşte executarea ei, sub motiv că neprezentarea domnului Moldovei la judecată se datoreşte numai necunoaşterii legilor din Ungaria. Mai târziu, în 1525, când Turcii cari cuceriseră cu patru ani înainte Belgradul, ameninţau tot mai mult regatul, acelaşi Ludovic acordă lui Ştefăniţă un « subsidiu » de o mie de florini de aur, plătibili din censul datorit de oraşul Bistriţa. Scrisoarea prin care domnul reclamă această sumă e datată: Bahlui (adică Hârlău!), 28 August. In sfârşit, la 8 Septemvrie 1526, Ştefăniţă da solilor lui Ludovic un act omagial, făgăduind credinţă. Cu 11 zile mai înainte avusese însă loc lupta dela Mohács, prin care regatul Ungariei era sfărâmat.

In anul 1524, la 11 Iunie, Ştefăniţă surprinse la satul Tărăsăuţi, pe Prut, o ceată de Turci cari se întorceau cu pradă din ţara leşească şi o sfărâmă aproape cu totul. « Din 4.000 de oameni puţini au hălăduit la locurile sale », spune cronica. Urmă un răstimp de linişte, până la începutul anului 1526 când Ştefăniţă întreprinse o expediţie împotriva Ţării Româneşti. Pricina a fost o nouă jignire — tot în legătură cu proiectele sale matrimoniale. Neagoe Vodă Basarab făgăduise tânărului domn al Moldovei să-i dea de soţie pe una din cele două fiice ale sale şi anume pe aceea pe care va voi s'o aleagă. Dar atunci când fu să se îndeplinească această făgăduială, Ştefăniţă se văzu pus în faţa unui fapt împlinit: fiica cea mai mică — şi cea mai frumoasă — devenise, cu foarte puţin timp înainte, soţia lui Radu dela Afumaţi, aşa încât el nu mai avu putinţă să aleagă. Pentru a se răzbuna, intră Ştefăniţă, la 4 Fevruarie 1526, în Ţara Românească şi prădă, fără vreo împotrivire, până la Târgşor. După aceea se făcu totuşi, în Iunie, nunta cu Stana, cea mai mare din fetele răposatului Neagoe. Curând după nuntă intră şi Radu cu oastea lui în Moldova ca să-şi întoarcă dela noul său cumnat paguba pe care acesta i-o făcuse în iarnă. La 4 Noemvrie se ştia la Sibiu că domnul muntean « s'a întors biruitor şi cu multă pradă din Moldova ». Dar Ştefăniţă nu era om să lase fără răspuns un asemenea gest. O nouă expe-

diţie avu loc, în cursul căreia oastea sa trecu « pe unde i-a plăcut » — sunt cuvintele cronicarului Macarie. Intors în Moldova, Ştefăniţă, care se îmbolnăvise între timp, muri îndată după aceea, la 14 Ianuarie, în cetatea Hotinului. Letopiseţul lui Grigore Ureche şi al lui Simion Dascălul a înregistrat şi o altă explicare a morţii atât de premature a voevodului, anume că « l-au otrăvit doamnă-sa ». Lucrul nu e exclus, mai ales că şi dintr'o altă ştire rezultă că Stana era o fire aprigă. Jignirea pe care o suferise înainte de nuntă se vede că n'o putuse uita; se vor mai fi adăogat şi unele îndemnuri din partea boierilor nemulţumiţi. După moartea soţului său, doamna veni îndărăt în Ţara Românească, unde mai trăi patru ani. A fost înmormântată la mănăstirea Curtea de Argeş; pe lespedea care-i acoperă groapa se citeşte următoarea inscripţie: « Răposat-au roaba lui Dumnezeu doamna Stana, fiica lui Ion Basarab voevod şi a doamnei lui Despina şi fostă doamnă lui Io Ştefan Voevod; iar la moarte a primit chip îngeresc şi s'a numit . . . monahia Sofronia, în anul 7039 (= 1531), luna Fevruarie, 8 zile ». Ştefăniţă a fost înmormântat nu în ctitoria sa din Suceava, în biserica Sf. Gheorghe isprăvită de el la 1522 (vezi şi mai sus, p. 139), ci în mănăstirea Putna, alături de tatăl şi bunicul său. « Acest Ştefan Vodă — îşi încheie cronica povestirea — întru tot semăna cu firea moşu-său lui Ştefan Vodă cel Bun, că la războaie îi mergea cu noroc, că tot izbândea şi lucrul său îl ştia purta, măcar că era tânăr de zile; amintrelea era om mânios şi pre lesne vărsa sânge ». De pe urma lui a rămas un fiu nelegitim *Ioan*, căruia istoricii i-au zis « cel Cumplit », dar care merită mai degrabă numele de « cel Viteaz ». Tot din vremea lui, avem şi un lăcaş dumnezeesc, ridicat în 1519, de către postelnicul Cozma Şarpe « la curtea sa din Şchiai » (judeţul Roman).

BIBLIOGRAFIE

I. Bogdan al III-lea: 1. CONST. GIURESCU, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană*, Bucureşti, 1908, 65 p. in 8°; 2. IULIAN MARINESCU, *Bogdan III cel Orb 1504—1517*, Bucureşti, 1910, 117 p. in 8°; 3. GH. ZAGORITZ, *Stabilirea suzeranităţii turceşti în Moldova*, în *Conv. Lit.*, XLVIII (1914), p. 710—728.

II. Ştefăniţă: 4. I. NISTOR, *Luca Arbore Hatmanul*, Cernăuţi, 1921, 15 p. in 8⁰; 5. VICTOR MOTOGNA, *Cetatea Ciceiului sub stăpânirea Moldovei. Schiţă istorică*, Dej, (1927), 64 p. in 8⁰; 6. HORIA URSU, *Domnia lui Ştefăniţă Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei 1517—1527*, Cluj, 1940, 151 p. in 8⁰; vezi şi recenzia lui Florea Stănculescu în *Rev. Ist. Rom.*, X (1940), p. 401—404; 7. I. MINEA, *Data de zi a luptei dela Ciuhur*, în *Cercet. Ist.*, XIII—XVI (1940), p. 694—5.

VREMEA LUI NEAGOE VODĂ BASARAB

Neagoe Vodă « toate sfintele biserici le hrănea şi multă milă pretutindenea da... Şi mai vârtos în Ţara Muntenească mari şi minunate mânăstiri a făcut... Şi fu ctitor mare a toată Sfetagora »....

(Viaţa patriarhului Nifon, scriere contemporană).

Mihnea « cel Rău ». La moartea lui Radu cel Mare erau doi pretendenţi la tron: unul *Danciul*, fiul lui Basarab cel Tânăr, având sprijinul Ungurilor, şi celălalt *Mihnea*, pe care-l susţineau Turcii. Izbândi acesta din urmă. La 5 Iunie 1508, el scria Sibienilor că toţi boierii sunt cu el şi că a ocupat toate cetăţile ţării. Danciu rămase mai departe în Ardeal, făcând planuri de răzbunare împotriva fericitului său rival. Cronica ţării îl dă pe Mihnea ca « feciorul Dracii armaşul den Măneşti »; pe de altă parte, în actele oficiale, el îşi zice fiu al lui Vlad Voevod (Ţepeş). Aceste două mărturii — în aparenţă contrarii — se pot împăca admiţând că era — întocmai ca şi Rareş, Lăpuşneanu, Iancu Sasul şi atâţia alţii — fiu *nelegitim* al voevodului amintit. In cazul când informaţia cronicii e inexactă însă, atunci el rămâne fiu legitim, mama sa fiind acea rudă a lui Iancu de Huniedoara pe care Ţepeş a luat-o de soţie. Mihnea îşi datoreşte porecla de « cel rău » faptului că a tăiat o serie de boieri. La începutul domniei, a fost pace; după cum scrie el însuşi Sibienilor, toţi trecuseră de partea lui; avea şi sprijinul puternicei familii a Craioveştilor. Acest mândru neam de boieri olteni îşi are începutul ascensiunii cu *Neagoe dela Craiova*, în timpul lui Vladislav Voevod (1447—1456). Neagoe a avut patru feciori: pe *Barbu*, vel ban, în timpul lui Vlad Călugărul şi Radu cel Mare, pe *Pârvu*, vel vornic, încă sub

Basarab cel Tânăr (1482), pe *Danciu*, vel comis, începând din 1489, apoi armaş şi la urmă vel spătar şi pe *Radu* care a ocupat dregătoria de postelnic. Aceşti patru fraţi sunt ctitorii a o sumă de lăcaşuri bisericeşti oltene; unul dintre ele, schitul *Zdreala* având un hrisov din 1520, dela Barbu banul, şi-a schimbat mai târziu numele în *Roaba*. Cea mai însemnată fundaţie a lor e însă mănăstirea *Bistriţa*, din judeţul Vâlcea; acesteia i-au dăruit ei

Fig. 38. — Mănăstirea Bistriţa din judeţul Vâlcea, ctitoria boierilor Craioveşti.

mai multe moşii, între altele, *Brâncovenii* şi *Plăvicenii* (vezi fig. 38). Foarte bogaţi, deţinând funcţiunile cele mai însemnate, având o mare influenţă şi multe legături în Oltenia, comandând prin Barbu, marele ban, armata acestei părţi din ţară, Craioveştii erau cea dintâi familie boierească şi un factor politic de primul ordin. Domnii care i-au câştigat de partea lor, şi-au avut stăpânirea asigurată; cei care şi i-au făcut vrăjmaşi, au pierdut domnia şi — într'un caz, acela al lui Vlăduţ — şi vieaţa. Aşa dar, la început Mihnea s'a bucurat de sprijinul Craioveştilor. De aceea

el şi dă, în 1508, două hrisoave ctitoriei lor dela Bistriţa. In 1509 însă, se produce conflictul. Cauzele lui nu le cunoaştem precis; bănuim că ciocnirea între firea autoritară a domnului — moştenire dela tată-său — şi pretenţiile celor 4 fraţi — învăţaţi să fie întotdeauna în frunte — a fost cea mai de seamă dintre ele. La 1 Ianuarie 1509, Braşovenii scriau Sibienilor despre omorîrea câtorva boieri de către Mihnea şi despre unele cruzimi ale acestuia. O notiţă pe un Mineiu aflător actualmente la Sofia, aminteşte de asemenea de « anul 7017 (1509), când a ucis Mihnea Voevod pe boierii munteni ». Pe de altă parte, în « *Viaţa patriarhului Nifon* », lucrare aproape contemporană, se spune că domnul pe unii dintre boieri i-a « muncit », adică i-a chinuit, pe alţii i-a omorît, iar « preoţilor de prin sate, tuturor le-a tăiat nasurile . . . şi se ispitea şi se sfătuia să ardă pe toţi egumenii dela toate mănăstirile ». Lăsând la o parte exagerările ultime — explicabile prin faptul că Mihnea trecuse, se pare, la catolicism, favoriza în orice caz pe catolici — este evident că au avut loc execuţiuni şi mutilări. Foarte probabil boierimea începuse iar cu intrigile şi comploturile: Danciul din Ardeal îşi făcuse — se vede — iar partizani. Văzând represiunea, Craioveştii se tem ca să nu le vină şi lor rândul, părăsesc deci pe domn şi pribegesc peste Dunăre. « Iar Mihnea Vodă — povesteşte cronica — dacă pribegiră boierii, au trimis de le-au prădat casele; şi le-au sfărâmat până în pământ, şi nu numai casele, ci şi bisericile şi mănăstirile lor, şi slugile şi egumenii era slutiţi de dânsul şi cązniţi ». Intr'adevăr, asupra ctitoriei Craioveştilor, Bistriţa, s'a tras cu tunul: până acolo mergea patima politică. Pribegii stăruiesc să fie îndepărtat Mihnea şi obţin sprijinul unuia din puternicii begi ai Turcilor, anume al lui Mehmet, fiul lui Ali-beg Mihaloglu. Neamul acesta al Mihaloglilor se va amesteca de aci înainte în mai multe rânduri în treburile munteneşti; prin puterea şi legăturile pe care le avea, el formează un adevărat « pendant » păgân al Craioveştilor. Armata pribegilor porneşte împotriva lui Mihnea; un detaşament, condus de vătaful de vânători Neagoe — viitorul domn — surprinde la mănăstirea Cotmeana pe Mircea — feciorul şi asociatul la domnie al lui Mihnea; « şi lovindu-l fără veste, noaptea, au scăpat numai el cu o slugă a lui, Stoican, pre o fereastră, iar oştile s'au răsipit ». Faptul s'a petrecut la începutul anului 1510, în cursul

lunei Fevruarie. Mircea trece în Ardeal; tată-său îl precedase, stabilindu-se, împreună cu toţi ai săi, la Sibiu. Aci însă Mihnea cade victima unui asasinat. Danciul, rivalul nenorocos, împreună cu sârbul Dimitrie Iacşici, a cărui soră era căsătorită cu un nepot al lui Radu cel Mare, şi cu vistiernicul Albul, îl pândesc, în ziua de 12 Martie 1510, şi, pe când fostul domn se întorcea dela biserică, îl ucid în plină stradă. Asasinii îşi primesc însă imediat pedeapsa, fiind omorîţi la rândul lor de către Mircea, fiul celui ucis, şi de orăşenii revoltaţi de crima comisă. Trupul lui Mihnea a fost îngropat în biserica cea mare a Predicatorilor din Sibiu, sub o lespede de marmură cu inscripţie latinească. Soţia sa, doamna *Voica*, şi copiii — un document contemporan are: fiii (filios) deşi era şi o fică: *Ruxandra*, viitoarea soţie a lui Bogdan cel Chior

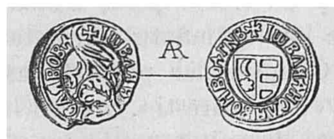

Fig. 39. — Monetă de argint dela Vladislav cel Tânăr sau Vlăduţ. (Colecţia Academiei Române).

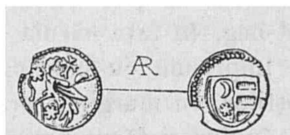

Fig. 40. — Monetă mică de argint, anepigrafă, dela Vlăduţ. (Colecţia Academiei Române).

— mai stau în oraş până în August 1511 când se mută la Braşov. *Mircea*, fiul din prima căsătorie a lui Mihnea, — cu *Smaranda* — rămâne, ca pretendent, în Ardeal, apoi trece în Turcia. Insurat cu *Despina* el are, la rândul său, mai mulţi fii: pe *Alexandru*, viitorul domn al Ţării Româneşti (1568—1577), pe *Petru Şchiopul*, domnul Moldovei, pe *Miloş*, pe *Mircea*, pe *Vlad* şi pe *Mihnea*, precum şi şase fiice.

Vlad al V-lea cel Tânăr sau Vlăduţ ocupă tronul cu ajutorul lui Mehmet, begul dunărean şi cu sprijinul Craioveştilor (vezi fig. 39 şi 40). Are loc chiar un legământ, în faţa lui Mehmet, puternica familie boierească făgăduind domnului că-i va fi cu credinţă, iar acesta, la rândul său, obligându-se să nu facă niciun rău celor patru fraţi şi neamului lor. Intr'adevăr, în 1510, Craioveştii sunt în fruntea divanului. Dar chiar în cursul acestui an, Pârvu Craiovescu este înlocuit în dregătoria de mare dvornic prin Danciu, căruia-i urmează, în 1511, *Bogdan*, cumnatul domnului, soţul de

al doilea al Caplei (vezi mai sus, p. 128). In tratatul pe care-l încheie Vlăduţ, la 17 August 1511, cu regele Ungariei, făgăduindu-i credinţă şi ajutor la vreme de nevoie, Bogdan e cel dintâi dintre dregători, *înaintea* Craioveştilor. Aceştia continuă totuşi a sprijini pe Vlăduţ, alături de care sunt şi la 28 Noemvrie. Credinţa lor o dovediseră şi pe câmpul de luptă, respingând în cursul aceluiaşi an, la *Gherghiţa*, pe Mircea pretendentul, fiul lui Mihnea, venit cu oaste ungurească să ocupe tronul. După Noemvrie însă, se produce conflictul dintre domn şi Craioveşti. Aceştia, învăţaţi să ocupe întotdeauna primul loc, priveau cu ochi răi autoritatea de care se bucura Bogdan. Se adăugase apoi şi faptul că Vlăduţ începuse să bănuiască pe Neagoe, fiul — pare-se — al lui Pârvu Craiovescu, că ar umbla după domnie. Rezultatul a fost că puternicii boieri au părăsit pe domn şi au trecut peste Dunăre, la Mehmet-beg, în faţa căruia avusese loc legământul. Armata turcească, împreună cu contingentul Craioveştilor porneşte asupra Bucureştilor. In marginea oraşului, « la Văcăreşti », are loc lupta. Vlăduţ, învins şi făcut prizonier, este decapitat « supt un păr în Bucureşti », aşa ne spune cronica. Mormântul lui se află la mănăstirea Dealului, inscripţia de pe lespedea care-i acoperă rămăşiţele pământeşti ne arată că « în anul 7020 (1512), luna Ghenarie 23, a răposat robul lui Dumnezeu Io Vlad Voevod, fratele lui Io Radul Voevod, fiul prea bunului şi marelui Io Vlad Voevod; şi într'al 16-lea an al vârstei şezu pe scaunul domnesc şi domni un an şi 9 luni şi jumătate. Şi a venit domn Io Basarab Voevod şi, fiind luptă, au tăiat capul lui Io Vlad Voevod în cetatea Bucureşti ».

Vlăduţ a fost căsătorit cu doamna *Anca*. Au avut un fiu, pe *Vlad Innecatul*, care a domnit între 1530—1532 în Ţara Românească.

Neagoe Basarab. In privinţa originei lui Neagoe Basarab, istoricii noştri nu sunt de acord: în timp ce unii îl consideră ca fiu *legitim* al lui Basarab cel Tânăr (Ţepeluş), cu o soră a Craioveştilor, *Neaga*, alţii îl socotesc ca fiu *nelegitim* al acestuia, Neaga fiind nu sora, ci *soţia* lui Pârvu Craiovescu; pe temeiul unui izvor contemporan, « Vieaţa patriarhului Nifon », s'a mers chiar mai departe, înlăturându-se cu totul paternitatea lui Ţepeluş; oricare ar fi adevărul, un fapt rămâne precis stabilit: Neagoe era înrudit de aproape cu Craioveştii, fiind nepot drept lui Barbu, banul

Olteniei, lui Radu şi lui Danciu. Cu ajutorul acestora şi a lui Mehmet, begul dunărean, ocupă el tronul, după decapitarea lui Vlăduţ.

Domnia lui Neagoe nu se deosebeşte sub raportul militar şi politic; nu avem de înregistrat nici războaie, nici vreo activitate diplomatică deosebită. «Cu toţi vecinii au fost împăcat», spune cronica, omiţând să amintească însă că în prima parte a stăpânirii au existat raporturi încordate cu Moldova. Bogdan cel Chior, urmaşul lui Ştefan, dădea sprijin cumnatului său Mircea, fiul lui Mihnea cel Rău, spre a ocupa tronul Ţării Româneşti. Ca răspuns Neagoe trimite în 1514 pe pretendentul *Trifăilă* care este însă bătut şi ucis aproape de Vaslui. Tot în Moldova se refugiaseră şi unii dintre boierii lui Vlăduţ, după moartea domnului lor. In 1516, înainte de 27 Mai, încearcă un «domnişor» din Ardeal să apuce scaunul; Neagoe însă îl prinde şi-l înseamnă la nas. In aceeaşi vreme aştepta peste munţi şi Mircea — numit şi Miloş — fiul lui Mihnea, un prilej ca să năvălească. Prilejul nu s'a ivit; de altfel Neagoe arată Braşovenilor, la 17 Martie 1517, că regele Ludovic al Ungariei l-a întărit în domnie şi că, prin urmare, vor avea pe viitor aceiaşi prieteni şi aceiaşi duşmani. Adaogă apoi că el însuşi a jurat credinţă regelui şi s'a obligat, dacă va putea, să respingă pe Turci, dacă nu, cel puţin să trimită veşti despre mişcările acestora. Tot în timpul lui Neagoe, are loc şi o precizare a hotarului dintre Oltenia şi Ardeal. O comisie mixtă aşează din nou semnele începând dela Olt spre apus şi pe temeiul acestei lucrări se dă hrisovul din 9 Iulie 1520: e prima hotarnică păstrată astăzi cu privire la marginile ţării. Aceea mai veche, din timpul lui Mircea cel Bătrân, în care se arăta hotarul spre Moldova, s'a pierdut sau n'a ieşit încă la iveală.

Insemnătatea domniei lui Neagoe stă în fapte de ordin bisericesc. Sub acest voevod s'a clădit cea mai frumoasă dintre bisericile pământului românesc: biserica mănăstirii dela Curtea de Argeş. Elegant proporţionată, lucrată din materiale de cea mai bună calitate, împodobită bogat, ea a stârnit admiraţia contemporanilor şi poate fi considerată, pe drept cuvânt, printre capod'operele arhitecturii din întreaga lume (vezi fig. 41). Ani de zile au lucrat meşterii, sub conducerea vestitului *Manole*, până au desăvârşit acest minunat lăcaş. Sfinţirea a avut loc la 17 August 1517, în prezenţa patriarhului din Constantinopol, a mitropoli-

tului şi episcopilor ţării, a patru mitropoliţi din răsărit, a douăzeci de egumeni dela Muntele Athos, a tuturor egumenilor din

Fig. 41. — Biserica episcopală din Curtea de Argeş, ctitoria lui Neagoe Basarab; reconstruită de Regele Carol I.

ţară şi a unui mare număr de preoţi. Descriind evenimentul, Gavril *Protul* adică cel dintâi dintre egumenii dela Athos, are

despre noua clădire următoarele cuvinte entuziaste: « Şi aşa vom putea spune cu adevărat că nu este aşa mare şi sobornică ca Sionul, carele îi făcuse Solomon, nici ca Sfânta Sofia, care o făcu Justinian împăratul, iar cu frumuseţe este mai predeasupra decât acelea ». Peste mai bine de un veac şi jumătate, un cronicar al Ţării Româneşti repetă judecata înaintaşului: « în scurte cuvinte, în lume nu să va afla alta ca aceasta; fericit cel ce au făcut-o, fericiţi cei ce au lucrat-o; vrednici sânt de laudă ». In afară de biserica mănăstirii dela Argeş, Neagoe a zidit şi *biserica mitropoliei din Târgovişte* « mare şi frumoasă cu opt turle, şi tot rotunde, cum se satură ochii tuturor de vederea ei ». Lui i se datoreşte şi schitul *Ostrov* din insula de pe Olt, în judeţul Argeş. A făcut apoi diferite îmbunătăţiri şi adaose la mănăstirile Tismana şi Cozia, a dăruit mănăstirii Comana moşia Tătărăşti şi a mai ridicat o a doua biserică în Târgovişte, cu hramul Sfântului Gheorghe. La Muntele Athos, mila voevodului s'a revărsat asupra mai tuturor mănăstirilor. O atenţie deosebită a dat mănăstirii *Cutlumuz*, « lavra cea mare a Ţării Româneşti », ctitoria strămoşului său Vladislav I, unde a zidit o nouă biserică, cu hramul Sf. Niculae, apoi o serie intreagă de ecarete, un adăpost pentru corăbii şi « o culă cu arme şi cu tunuri . . . de pază ». La mănăstirea *Sfântului Atanasie*, a refăcut biserica; la *Iviron* şi la *Hilandar* a adus apă pe « urloaie » dela depărtare; la *Pantocrator*, la *Vatoped*, la *Dionisiu*, la *Xeropotam* şi la *Sfântul Pavel* a făcut diferite construcţii şi îmbunătăţiri. « Ce vom mai înmulţi cuvintele — sfârşeşte Gavril Protul — spuind de toate mănăstirile pe rând? Că toate mănăstirile din Sfânt Muntele Atonului le-a îmbogăţit cu toate trebuinţele . . . şi multe ziduri a făcut. Şi fu ctitor mare a toată Sfetagora ». La *Constantinopol*, a acoperit din nou cu plumb biserica Patriarhiei, a înnoit chiliile şi a făcut numeroase daruri; la *Muntele Sinai* şi la *Ierusalim*, de asemenea a dăruit bani şi odoare bisericeşti; la mănăstirea *Meteore*, în Tesalia, a sporit construcţiile şi « o a îmbogăţit cu multe daruri ». Peste tot, în întreg orientul creştin, Neagoe a ajutat lăcaşurile dumnezeeşti, le-a înzestrat, le-a fixat « mertice » anuale în bani. Ni s'a păstrat astfel documentul prin care dărueşte mănăstirii *Hilandar* dela Muntele Athos un ajutor de 7.000 de aspri, plătibil « în fiecare an, de Bobotează »; mănăstirea *Sf. Ilie* de lângă Podgoriana, în Epir, capătă 300 lei anual;

alte daruri a făcut mănăstirii Xenofon. Fără niciun fel de exagerare, se poate spune că Neagoe a fost susţinătorul întregei ortodoxii, din Carpaţi până în Siria şi dela Marea Ionică până în Egipt; numele voevodului român se pomenea atunci în nenumărate mănăstiri, în Balcani, în Grecia, în Asia Mică.

Fig. 42. — Neagoe Basarab, doamna Despina şi copiii lor, pe tabloul ctitoricesc al bisericii dela Curtea de Argeş. Astăzi fresca se află la Muzeul de Artă religioasă din Bucureşti.

Pe timpul lui Radu cel Mare, Patriarhul Nifon fusese nevoit să părăsească ţara, din cauză că se opunea unei hotărîri domneşti (vezi mai sus, p. 130). Neagoe, pe atunci tânăr boier, rămăsese adânc impresionat de această plecare şi de afurisania pe care o aruncase cel plecat. Ajuns domn, el se gândi să repare greşeala predecesorului său. Dar cum, între timp, Nifon murise, hotărî să aducă cel puţin moaştele acestuia în ţară. Cu deosebită pompă au fost primite ele de evlaviosul voevod şi aşezate la mănăstirea Dealului, deasupra mormântului lui Radu. Se făcută rugăciuni şi o minune arătă că iertarea se obţinuse. Apoi moaştele fură trimise îndărăt, la mănăstirea Dionisiu din Sfântul Munte, aşezate însă într'un chivot de argint

aurit, împodobit cu pietre preţioase şi cu email, un dar prea frumos al lui Neagoe.

Tot în timpul acestei domnii, logofătul *Harvat* zideşte din temelie o mănăstire la gura Motrului şi o înzestrează cu venituri. Hrisovul de întărire poartă data 13 Ianuarie 1515.

Sub raportul cultural, trebuie însemnată apariţia *Evangheliarului* în limba slavă, ieşit de sub teascurile tipografiei muntene în 1512, în două ediţii: una pe hârtie obişnuită, alta de lux, pe pergament. E cea de a treia tipăritură din Ţara Românească; mai înainte apăruse, tot în limba slavă, un *Liturghier*, sub Mihnea (1508) şi un *Octoih*, sub Vlăduţ (1510). In ce priveşte « Invăţăturile » lui Neagoe, învăţături a căror paternitate s'a contestat în ultimul timp, vezi mai jos, la capitolul despre *Cultură*.

Neagoe a fost căsătorit cu *Elena*, fiica — din flori — a despotului *Iovan Brancovici* din Serbia; ca fiică de despot i se dă în acte şi în inscripţii titlul de *Despina*. Au avut mai mulţi copii, dintre cari unii au murit în fragedă vârstă. Tabloul ctitorilor, la biserica mănăstirii Curtea de Argeş, ne înfăţişează trei băieţi: *Teodosie*, *Petru* şi *Ioan* şi trei fete: *Stana*, *Ruxandra* şi *Anghelina* (vezi fig. 42). Teodosie a urmat pentru scurtă vreme tatălui său la tron şi a murit la Constantinopol; Ruxandra a devenit soţia lui Radu dela Afumaţi, iar Stana, soţia lui Ştefăniţă al Moldovei.

Neagoe Basarab a murit în ziua de 15 Septemvrie 1521 şi a fost înmormântat în biserica dela Argeş. Doamna Elena — în călugărie i s'a zis monahia Platonida — a mai trăit treizeci şi ceva de ani; răpusă de ciumă, la Sibiu, la 30 Ianuarie 1554, trupul i-a fost adus « după doi ani » în ţară spre a fi îngropat lângă acela a lui Neagoe. Alături, sunt mormintele a patru dintre copiii lor, anume: al lui Petru, al lui Ioan, al Anghelinei şi al Stanei.

BIBLIOGRAFIE

I. Mihnea cel Rău: 1. AL. LAPEDATU, *Moartea lui Mihnea cel Rău*, în *Conv. Lit.*, L (1916), p. 314—325; 2. AL. LAPEDATU, *Mihnea cel Rău şi Ungurii*, în *Anuar. Ist. Cluj*, I (1921—22), p. 46—76; 3. STOICA NICOLAESCU, *Date noui despre filiaţiunea lui Petru Vodă Şchiopul, domnul Ţării Moldovei, 1574—1579; 1582—1591*, în *Adevărul* cu data 22 Noemvrie 1936.

II. Vlăduţ şi Neagoe Basarab: 4. GR. G. TOCILESCU, *Biserica episcopală a mănăstirii Curtea de Argeş restaurată în zilele M. S. Regelui Carol I şi sfinţită din nou în ziua de 12 Octomvrie 1886*, Bucureşti, f. a., 102 p. in f°; 5. N. IORGA, *Fundaţiunile Domnilor români în Epir*, în *An. Acad. Rom. Mem., Secţ. Ist.*, t. XXXVI (1913—1914), p. 881—915; 6. AL. LAPEDATU, *Mormântul Doamnei Despina*, în *Rev. Ist.*, VII (1921), p. 23—26; 7. ST. NICOLAESCU, *Domnia lui Neagoe Basarab voevod, 1512—1521. O danie la mănăstirea Hilandarul din Sfântul Munte Athos*, Bucureşti, 1924, 15 p. in 8°; 8. I. C. FILITTI, *Despina princese de Valachie, fille présumée de Jean Brankovitch*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), p. 241—250; 9. T. G. BULAT, *Din domnia voevodului Neagoe IV Basarab. Relaţiunile cu Ungurii şi Saşii Ardeleni*, în *Inchinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 73—83; 10. ST. NICOLAESCU, *Un preţios chivot dela Neagoe Basarab voevod 1512—1521 în mănăstirea Dionisiu din Sfântul Munte Athos*, Bucureşti, 1923, 8 p. in 8°; 11. EMIL VÂRTOSU, *Odoare româneşti la Stambul*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXVIII (1935), p. 1—19; 12. ION DONAT, *Fundaţiunile religioase ale Olteniei. Partea I-a: Mânăstiri şi schituri*, Craiova, 1937, 96 p. (Extras din *Arh. Olteniei*, nr. 86—88); 13. MARCEL ROMANESCU, *Neamurile Doamnei lui Neagoe Vodă*, Craiova, 1940, 23 p. in 8°; 14. V. BRĂTULESCU, *Frescele din biserica lui Neagoe dela Argeş*, Bucureşti, 1942, 56 p. şi XXX planşe in f°.

V. şi p. 15, nr. 5; p. 51, nr. 3; p. 133, nr. 1; p. 249, nr. 7.

LUPTELE PENTRU DOMNIA ŢĂRII ROMÂNEŞTI DUPĂ MOARTEA LUI NEAGOE BASARAB

« Să vă fie ştiute războaiele... pe care le-am făcut eu: cel dintâi războiu cu Agarenii, al doilea la Gubavi, al treilea la satul Ştefeni, lângă Neajlov, al patrulea là Clejani, al cincilea la Ciocăneşti..., al nouăsprezecelea la satul Rucăr, al douăzecelea la Didrih ».
(Inscripţia de pe piatra mormântală a lui Radu dela Afumaţi).

Radu dela Afumați. Moartea lui Neagoe Basarab a fost semnalul unor lupte îndârjite pentru domnia Țării Românești. Urmașul și fiul său, *Teodosie*, era nevârstnic și bolnăvicios; regența o aveau doamna *Elena* și cumnatul ei, banul *Preda Craiovescu*, fiul lui Barbu. De această situaţie s'au folosit pretendenţii la tron. Pribegii din Moldova, împreună cu locuitorii din părțile Buzăului ridicară pe *Dragomir Călugărul* — ascendența lui n'o cunoaștem — și, punându-i numele de *Vlad Voevod*, porniră împotriva lui Teodosie. Lupta s'a dat la Târgoviște, până a nu sosi Mehmet, begul dunărean care fusese chemat în ajutor. Biruința rămase de partea pretendentului; Preda căzu pe câmpul de bătaie. Indată însă își făcu apariția și Mehmet și de data aceasta soarta armelor se schimbă. Invins și făcut prizonier, Vlad Voevod fu trecut peste Dunăre; aci, în urma stăruinţii comisului *Bădica*, unchiul lui Teodosie, din neamul Craioveștilor, i se tăie capul. Buzoienii fură și ei prădaţi de armata turcească, pentru sprijinul pe care-l dăduseră celui ucis. Cu aceasta însă, lucrurile nu se liniștiră. In Ianuarie 1522, se ridică un nou pretendent, *Radu*, fiu nelegitim al lui Radu cel Mare. El își avea așezarea în satul

Fig. 43. — Radu dela Afumaţi după tabloul ctitoricesc al Bisericii Episcopale din Curtea de Argeş. Astăzi fresca se află la Muzeul de Artă religioasă din Bucureşti.

Afumaţii din Ilfov, de aceea i s'a şi zis Radu dela Afumaţi (vezi fig. 43). Mehmet veni din nou în ajutorul lui Teodosie şi se dădură o serie întreagă de lupte cu rezultat schimbăcios. La Gubavi şi la Ştefeni pe Neajlov birui Radu — avem acte interne date de el în Fevruarie 1522 — la Clejani însă fu învins şi, după alte câteva ciocniri, silit să treacă, în Aprilie, peste munţi, la Braşov. Mehmet ar fi trebuit acum, odată ordinea restabilită, să se retragă; el însă se gândi, în calitatea sa — reală sau atribuită — de descendent din Basarabi, să păstreze pentru sine tronul. Trimise deci la Constantinopol pe slăbănogul Teodosie, şi el îşi aşeză « subaşi », adică subalterni, administratori « pen toate oraşăle şi pen toate satele ». Primejdia era mare: ţara putea deveni paşalâc turcesc, ca şi Bulgaria, Serbia şi Grecia. Cronica adaogă chiar că dela Constantinopol i se dăduse domnia, în urma unei cereri pe care o făcuse. Dacă planul lui Mehmet n'a izbutit, aceasta se datoreşte perseverenţii şi vitejiei lui

Radu dela Afumaţi. Strângându-şi din nou oaste în Ardeal şi ajutat şi de voevodul Ioan Szapolyay, el coborî, în Iunie, în ţară şi înfrânse armata turcească la satul *Grumazi*, într'o luptă care a ţinut ziua întreagă. Urmărind pe cei bătuţi, ajunse până la *Nicopole* şi *Şiştov*, unde avu de asemenea ciocniri. Peste o lună numai, în Iulie, Mehmet trecea însă iarăşi pe ţărmul stâng şi, de data aceasta fiind victorios, obliga, pentru a doua oară, pe Radu să se retragă în Ardeal (August 1522). Acum se pare că a avut loc lupta dela *Cetatea Poenarilor*, cu «ţăranii». Szapolyay interveni din nou, coborînd chiar el cu armata în Ţara Românească şi tronul fu redobândit (Octomvrie). Urmează apoi câteva luni de linişte, până în Fevruarie 1523 când Radu trebui să se războiască iar cu Turcii, alături de care se aflau şi Craioveştii, în frunte cu comisul Bădica. Invins pentru moment, domnul se întoarce şi izbuteşte să respingă pe vrăjmaşi: în Aprilie 1523 găsim acte interne de ale lui.

Un lucru însă apărea evident, anume că domnia nu se putea păstra decât cu asentimentul Turcilor şi având concursul puternicei familii boiereşti de peste Olt. Radu se hotărî deci să-şi tocmească mai întâi treburile la Poartă. Se începură tratative; ele păreau că vor avea un sfârşit fericit — la un moment dat succesul fusese chiar anunţat la Braşov — când, în urma opoziţiei lui Mehmet, tronul fu dat unui al treilea, lui *Vladislav*, nepotul lui Vladislav al II-lea (1447—1456). Noul domn avu la început sprijinul Craioveştilor (Iulie 1523); puţin timp însă după aceea, se ajunge la conflict. In Septemvrie, Pârvul banul nu mai e în divan; în Noemvrie, spre sfârşitul lunei, răsculaţii izbutesc să înlăture pe Vladislav şi să aşeze pe ruda lor, comisul *Bădica*. La 30 Noemvrie acesta era în scaun; la 19 Ianuarie 1524, scrie Braşovenilor, arătându-le împrejùrările în care izbutise să ia domnia: Vladislav — spune el — «începând să omoare pe boierii de frunte şi bătrâni ai Ţării Româneşti», aceştia «prea bine au cunoscut că le este vrăjmaş tuturor şi că are de gând să le piarză capetele». De aceea «ei n'au voit nicidecum să se lase . . . şi primindu-mă pe mine să le fiu lor domn . . . m'am aşezat în scaunul părintelui meu». Bădica era, într'adevăr, fiu nelegitim al lui Radu cel Mare şi văr primar cu Neagoe Basarab. Domnia lui însă a ţinut foarte puţin. Turcii se prefăcură că-l confirmă şi trimiseră steagul, printr'un detaşament de vreo 300 de oameni.

Când Bădica le ieşi înainte, bucuros, ca să-i primească, ei îi tăiară capul; aceiaşi soartă avură şi boierii care-l întovărăşeau (Ianuarie 1524). Radu dela Afumaţi care tocmai pornise împotriva noului domn, se folosi de această împrejurare şi ocupă scaunul. Anunţând Braşovenilor printr'o scrisoare cele petrecute, el adaogă: « Iar Turcii de îndată ce au tăiat pe Bădica şi pe boieri, s'au întors îndărăt la Giurgiu şi au trimis capul lui şi alte două capete la Poartă; iar trupul lui Bădica l-am luat domnia mea însumi şi m'am dus domnia mea la mănăstirea Dealului şi l-am îngropat acolo ». Vladislav însă nu înţelegea să renunţe la tronul pe care-l avusese. De aceea, ajutat de Turci şi adăogându-se şi sprijinul Craioveştilor pe care şi-i apropiase din nou, porneşte împotriva lui Radu. In Mai 1524, acesta stăpânea încă; în Iunie, el trebue să se retragă în faţa adversarului său. Se vede însă că Vladislav nu putuse uita rolul jucat de Craioveşti în răscoala lui Bădica; de aceea, cu tot sprijinul pe care i-l dăduseră acum în urmă, el înlocuieşte în dregătoria de mare ban pe Pârvu printr'un anume Tatul. Puternicii şi ambiţioşii boieri de peste Olt nu acceptară însă o asemenea umilire şi drept răspuns, trecură de partea lui Radu dela Afumaţi. Având-u-i alături, acesta izbuti să înlăture pe Vladislav, prin lupta de la *Didrih* (Septemvrie 1524). Noile tratative cu Turcii fură încununate de succes. E adevărat că, pentru a ajunge aci, Radu trebui să se ducă el însuşi la Poartă şi că avu şi sprijinul preţios al sangeacului din Belgrad. La 1 Fevruarie 1525, reîntors în ţară, domnul putea anunţa Braşovenilor că-şi întocmise treburile la Constantinopol. Era, în fond, o înfrângere pentru acela care timp de ani de zile luptase contra Turcilor. Experienţa îi arătase însă că nu se putea altfel; boierii — ne spune cronica — ajunseseră la aceiaşi concluzie: « fiind puţini şi ţara mică . . . nu vor putea să să tot bată cu un împărat ce au luat şi au cuprins atâtea ţări şi are mulţime de oameni ». Că aveau dreptate în acest raţionament, o va dovedi, un an numai după aceea, lupta dela Mohács (29 August 1526). Ungurii de altfel nu fuseseră în stare să păstreze nici cetatea *Severinului*, care în 1524 cade în mâna Turcilor. Iar dacă ocupaseră, în schimbul posesiunilor ardelene *Vinţul de Jos* şi *Vurpărul*, donate lui Radu, cetatea dela *Poenari*, unde, în 1524 şi 1526, constatăm un pârcălab de al lor, făcuseră aceasta nu pentru a apăra Ţara Româ-

nească, ci pentru a se apăra pe ei înşişi, pentru a priveghia mai bine drumurile care duceau peste munţi. Aşa dar, Radu trebui să se supuie fatalităţii: primi dela Sultan steagul de domnie. In felul acesta însă, ţara scăpă de primejdia de a fi transformată în paşalâc, aşa cum se va întâmpla, ceva mai târziu, cu mult mai puternica Ungarie.

Cu toată întărirea turcească, anul 1525 nu fu însă un an liniştit pentru Radu. Vladislav izbuti să reocupe tronul timp de câteva luni: avem hrisoave interne dela el, din Mai şi Iunie; acel din 10 Iunie este dat din Bucureşti. Apoi un raport ardelean, din 1 Septemvrie, vorbeşte de un domnişor care a venit din Moldova cu vreo 2.000 de oameni, dar care a fost bătut la Brăila, pierind înnecat. Nu ştim din ce an este scrisoarea, datată 7 Dechemvrie, prin care Radu comunică Braşovenilor că s'a ridicat asupra lui un vrăjmaş în Mehedinţi, vrăjmaş bătut însă şi ucis de către banul Pârvu Craiovescu. S'ar putea să fie tot din 1525. In anii următori, nu se mai constată alte încercări de ale domnişorilor. După atâtea frământări, Radu are parte — sub acest raport — şi de un răstimp mai liniştit. Se produce însă, în curând, un conflict de altă natură. Murindu-i, spre finele anului 1525, soţia, fiica vornicului Vlaicul, el se căsătoreşte a doua oară, la sfârşitul lunii Ianuarie 1526, cu *Ruxandra*, fiica cea mai mică a lui Neagoe Basarab (vezi fig. 44). Devine astfel rudă cu puternica familie a Craioveştilor care va fi de acum în mod constant alături de domn. In acelaşi timp însă, îşi atrage duşmănia lui *Ştefăniţă*, domnul Moldovei, care voia şi el de soţie — pe temeiul unei vechi făgădueli a lui Neagoe — tot pe Ruxandra. Urmează de aci o primă expediţie de răzbunare a lui Ştefăniţă, o a doua, răspunsul lui Radu, şi o a treia, replica celui dintâi, toate în cursul anului 1526 (vezi şi mai sus, p. 143). In aceeaşi vreme, Sultanul Soliman Magnificul, sfărâma la Mohács nu numai armata, dar însuşi statul ungar. La această luptă, cu consecinţe hotărîtoare pentru istoria Europei centrale şi răsăritene, domnii noştri n'au participat.

Recunoscut de Turci şi sprijinit de Craioveşti, Radu ar fi putut domni vreme îndelungată, dacă nu cădea victima unui complot ticălos. Spre sfârşitul anul 1528, o sumă de boieri, în frunte cu Neagoe vornicul şi Drăgan postelnicul, nemulţumiţi probabil de influenţa puternicei familii de peste Olt, se ridică împotriva

domnului. Acesta surprins, neavând la îndemână oastea spre a li se opune, e nevoit să fugă. Se îndreaptă în spre partea de apus a ţării, unde ştia că va găsi ajutorul Craioveştilor. Pe drum însă, boierii îl ajung la *Râmnicul Vâlcei* și, nerespectând nici lăcaşul dumnezeesc în care Radu se refugiase, îl ucid, în bisericuţa de pe dealul Cetăţuii, sub ochii îngroziţi ai preotului. Aceeaşi soartă are şi fiul său *Vlad*. S'a întâmplat această mizerabilă crimă — unică prin împrejurările ei în istoria noastră — în ziua de 2 Ianuarie 1529; ea pune în lumina cea mai urîtă boierimea munteană din acea vreme. Trupul lui Radu a fost dus apoi la mănăstirea din Curtea de Argeş; deasupra mormântului său s'a aşezat o lespede frumoasă de marmură pe care viteazul voevod e înfăţişat călare, cu buzduganul în mână şi cu mantia fluturând. O lungă inscripţie pomeneşte toate « războaiele » pe care le-a purtat: primul fără indicarea localităţii, apoi « la Gubavi; la satul Ştefeni pe Neajlov; la Clejani; la Ciocăneşti; la cetatea Bucureşti; la cetatea Târgoviştei; la râul Argeşel; la satul Plata; la Alimăneşti, pe Teleorman; cel mai iute şi cel mai vârtos din toate războaiele, la Grumazi, cu 7 sangeacuri; la Nicopoli; la Şiştov; la cetatea Poenari, cu ţăranii; la Gherghiţa; iar la Bucureşti; la oraş, la Slatina; la cetatea Bucureşti, cu Vladislav Voevod;

Fig. 44. — Chipul Doamnei Ruxandra, fiica lui Neagoe Basarab şi soţia lui Radu dela Afumaţi, pe tabloul ctitoricesc dela biserica episcopală din Curtea de Argeş. Astăzi la Muzeul de Artă religioasă din Bucureşti.

la satul Rucăr; la Didrih». Nu mai puţin de douăzeci de lupte în trei ani şi ceva, dintre care multe victorioase. De aceea, un document dela Mihnea, din 4 Iunie 1588, îl şi numeşte « cel Viteaz ».

Dintre « copiii lui » — pomeniţi în felul acesta într'un act din 17 Aprilie 1523 — cunoaştem sigur numai pe *Vlad*, care a avut acelaşi sfârşit năprasnic, la Râmnicul Vâlcii. S'ar putea ca o scrisoare datată numai 17 Dechemvrie, fără an, dela Radu Voevod, prin care acesta invită pe judeţul şi pârgarii Braşovului la nunta « prea iubitei sale fiice », să se refere tot la Radu dela Afumaţi: ştim doară din documentul dela Mihnea citat mai sus, că a avut şi « două fete » (двѣ дъщерє радꙋла воєвода). Siguranţă deplină însă n'avem în ce priveşte datarea scrisorii. Cunoaştem în schimb numele a doi fraţi ai săi, *Cârstea*, care a ocupat deegătoria de vistier şi *Maican*, pe aceea de spătar.

In timpul lui Radu, a ridicat « jupân Manea marele vornic şi jupâniţa Vilae », biserica Sf. Nicolae din Târgovişte, în anul 7036 (1527—1528).

Moise Vodă, care urmează la tron, era fiul lui Vladislav, domnul din 1523 şi 1524, adversarul lui Radu dela Afumaţi. El domneşte puţin, un an şi jumătate, până în August 1530. Numit de Turci, e instalat în a doua jumătate a lui Martie 1529; peste o lună murea cel mai puternic dintre boierii munteni — mai puternic decât unii dintre domnii pe care-i văzuse schimbându-se — Pârvu Craiovescu. Cât de tari se simţeau membrii acestei familii se vede şi din faptul că fiul său, Barbu, dând la 25 Septemvrie 1529, în calitate de ban al Olteniei, un act mănăstirii Bistriţa, întrebuinţează, pentru a lega pe urmaşii săi *în dregătorie*, formula domnească: « pe care-l va alege Dumnezeu a fi oblăduitor acestui loc, *din fraţii noştri ori din rudele noastre* sau, pentru păcatele noastre, din alt neam străin ». Considerau deci demnitatea de ban *ereditară* în familia lor, întocmai ca şi domnia în familia Basarabilor, numirea unui străin fiind socotită ca o pedeapsă « pentru păcatele noastre ».

Supus ascultător al Sultanului, Moise Vodă trimite, la porunca acestuia, armată în Ardeal spre a da ajutor lui *Ioan Szapolyay*, pe care Saşii nu voiau să-l recunoască. Pentru acest serviciu, el pretindea cele două domenii: *Vinţul de Jos* şi *Vurpărul*, pe care predecesorul său Radu dela Afumaţi, le stăpânise până la sfârşitul domniei.

In Noemvrie 1529, e asediat ***Branul,*** dar nu poate fi luat; boierul care îndemnase pe domn la această expediție și care comandase personal oastea, e tăiat. In acelaşi an, Petru Rareş repurta prin, vornicul său Grozav, strălucita biruință dela *Feldioara*; situația politică a Ardealului era determinată deci, de fapt, de armatele domnilor noștri.

Pentru a-şi apropia mai mult pe Craioveşti, Moise Vodă dă pe soră-sa de soție lui Barbu, banul. Nunta are loc la 13 Fevruarie 1530 şi, chiar cu acest prilej, sunt tăiați unii boieri din partida adversă. Ceilalți pribegesc și în curând se întorc cu oaste turcească și cu un domn nou, *Vlad*, fiul lui Vlăduț. Au loc câteva ciocniri în Mai, favorabile lui Moise; la sfârșitul lunei însă sau în primele zile ale lunei următoare, înainte de 4, el e nevoit să părăsească scaunul şi să fugă în Ardeal. Căpătând ajutor unguresc, reintră în țară pe la Bran şi, împreună cu Barbu Craiovescu, întâmpină pe Vlad la *Viişoara*, în apropiere de Slatina. Lupta a avut loc în ziua de 29 August 1530 —Analele Secuieşti dau data de 28 August —şi s'a sfârşit printr'o înfrângere totală: între cei căzuți au fost însuși Moise şi cumnatu-său; comandantul corpului de ajutor unguresc, *Ștefan Mailath*, a fost făcut prizonier. Mormântul lui Moise se găsește în mănăstirea *Bistrița*, ctitoria Craioveştilor; anul morții, 7040 (= 1532), este însă dat greşit în inscripţia de pe lespedea funerară.

Soția lui Moise se numea *Anca*; fiica lor *Zamfira* —se pare singurul lor copil —s'a căsătorit mai întâi cu un ungur, Ştefan Keserü, apoi cu polonul Stanislaw Nisowski. Ea este ctitoră la biserica ***Densuş*** şi la mănăstirea ***Prislopului*** din Țara Haţegului; în această mănăstire a şi fost îngropată, în Martie 1580.

Vlad Innecatul. Invingătorul dela Viișoara şi urmașul lui Moise la tron era fiul lui Vlăduț cel decapitat în 1512. A domnit puțin, doi ani de zile, fără vreo faptă mai deosebită. A fost duşman al Craioveștilor, cărora le confiscă mai multe moșii —între ele însăși Craiova, moșia de baștină.

In Septemvrie 1532, mergând să se plimbe la un sat *Popeşti* « den jos de Bucureşti », s'a înecat în Dâmbovița, cu cal cu tot. Accidentul se explică prin faptul că domnul era —așa cum ne asigură un izvor de peste munți —după un chef prelungit. A fost înmormântat, prin grija mamei sale, doamna *Anca*, la mănăstirea Dealului, alături de tată-său. Vlad Innecatul a avut de soţie pe

o fiică a lui Petru Rareş şi anume, se pare, nu pe Chiajna, cum s'a crezut de unii cercetători, ci pe *Ana*, din prima căsătorie a voevodului moldovean.

Vlad Vintilă dela Slatina a fost ales de boieri ca urmaş al lui Vlad Innecatul. Era fiul lui Radu cel Mare; una din cronicile Ţării Româneşti îl arată, înainte de a ajunge la domnie, ca « judeţ », adică primar al oraşului Slatina, iar o însemnare contemporană îi dă numele de « Io Braga Voevod ». Nici stăpânirea lui n'a avut vreo însemnătate deosebită. Craioveştii l-au sprijinit; o parte din ceilalţi boieri însă erau împotriva lui şi au căutat să-l înlăture, în vara anul 1534, pârîndu-l lui *Aloisio Gritti*, un favorit al Sultanului, favorit care trecea tocmai cu o oaste pe la noi înspre Ardeal (vezi şi mai jos, p. 177). Prinzând de veste, Vlad Vintilă se duce în tabăra lui Gritti, la Piteşti, şi găseşte acolo pe răzvrătiţi, în număr de 75. La cei mai mulţi le taie buzele şi nasul; unii, se pare, sunt decapitaţi; câţiva fruntaşi — cinci după o mărturie din Sibiu — sunt închişi în cetatea Poenarilor. Dar ceea ce nu izbutise acum, se va realiza peste mai puţin de un an. In primele zile ale lui Iunie 1535, domnul se afla pe malul Jiului, în apropierea Craiovei « la vânătoare de cerbi şi alte vânaturi mai mari ». Avea de gând, cu acest prilej, să se scape şi de câţiva dintre boierii pe care-i considera duşmani. Aceştia află însă de cele plănuite şi-i iau înainte; însuşi cumnatul lui Vlad-Vintilă, *Momce* logofătul, învaţă două slugi ale sale « unul arvat (croat) şi altul ungurean », cum să procedeze şi într'adevăr aceştia trecând în fuga calului pe lângă domn, îl străpung cu suliţele. La 12 Iunie, se ştia de ispravă la Braşov.

Vlad-Vintilă este, împreună cu soţia sa *Rada*, fiica vistierului Vlaicu, ctitorul mănăstirii dela *Menedic*, din judeţul Buzău, pe apa Slănicului. Lăcaşul ridicat în 1532 nu ni s'a păstrat; cel de astăzi, numit în amintirea întemeietorului, *Vintilă Vodă*, se datoreşte de fapt episcopului de Buzău Chesarie şi a fost terminat în 1846, Octomvrie 26; el se află ceva mai jos de vechea mănăstire. La Muntele Athos, Vlad-Vintilă a făcut o serie de danii: a dat *Hilandarului* un mertic anual de 10.000 de aspri iar bolniţei de acolo, 800 de aspri; tot 10.000 de aspri — plus 1.000 pentru cheltuiala drumului — au căpătat călugării dela *Marea Lavră a Sfântului Atanasie*; mănăstirile *Zograf*, *Xeropotam*, *Vatoped*

şi *Cutlumuz* s'au împărtăşit şi ele din mila acestui voevod. Vlad-Vintilă a fost îngropat în ctitoria sa dela Menedic.

Radu Paisie. După el urmează la tron Radu Paisie, un fiu nelegitim al lui Radu cel Mare. Numele lui de botez era Petru; făcându-se călugăr — a fost şi egumen la mănăstirea Argeş, — i s'a spus *Paisie.* Incă din toamna anului 1534, el încearcă, sprijinit de boierii nemulţumiţi, să puie mâna pe domnie. Incercarea reuşeşte: la 1 Septemvrie, Paisie, care în noua ipostază, de domn, îşi schimbă pentru a doua oară numele, zicându-şi *Radu*, ca şi tată-său, dă, în Târgovişte, un hrisov. Dar succesul nu ţine mult. Pe la sfârşitul lui Noemvrie, Vlad-Vintilă reocupă tronul şi Radu Paisie e nevoit să se refugieze în Ardeal; unul din boierii care-l susţinuseră, logofătul *Vâlsan*, plăteşte cu capul « vicleşugul » său. In Iunie 1535, după « vânătoarea » de lângă Craiova, izbuteşte din nou să ia domnia şl de data aceasta, în chip temeinic. Turcii îl recunosc şi află într'adevăr în Radu Paisie un voevod ascultător. Aşa de ascultător, încât el consimte să le cedeze, drept răsplată pentru ajutorul pe care i-l daseră spre a goni pe un pretendent, oraşul Brăila şi regiunea înconjurătoare.

Prima încercare de a i se lua domnia de către un atare pretendent are loc între anii 1535—1539, mai probabil în 1536. Un boier *Drăghici*, fiul lui Danciul Gogoaşă, dându-se drept fecior de domn, izbuteşte să obţină sprijinul Porţii şi ocupă, se pare, chiar tronul. Este însă dovedit ca impostor îndată după aceea şi piere spânzurat la Constantinopol. Din unele izvoare ar rezulta că descoperirea înşelăciunii s'a făcut înainte ca el să fi fost instalat. Oricum s'au petrecut faptele, cert este că tentativa lui Drăghici a avut loc şi că ea s'a produs în primii ani de stăpânire ai lui Radu Paisie, înainte de Iunie 1539, când apare un nou turburător, *banul Şerban*, înrudit cu Craioveştii. De data aceasta, ştim sigur că domnul părăseşte scaunul, trecând peste Dunăre şi că are nevoie de ajutorul turcesc spre a-l putea relua. Şerban fuge în Ardeal; un document din 1543 îl arată stând acolo, împreună cu un anume Cârlig Orbul. Rezultatul acestei de a doua revolte a fost pierderea Brăilei, pe care Turcii o obţin în schimbul ajutorului dat şi o transformă în raia. E un nou punct de observaţie şi de control pe malul stâng al Dunării, o nouă ameninţare în caz de neexecutare a poruncilor Sultanului.

Al treilea asalt împotriva domniei lui Radu Paisie are loc în anul 1544. Pentru motive care nu ne sunt bine cunoscute, dar care se pot uşor bănui: participarea la încercările anterioare de răsturnare, «o seamă de boiari» în frunte cu Stroie, Manole şi Mihalco, pribegiseră în Ardeal. Aci ei se strâng în jurul pretendentului *Laiotă Basarab* şi pornesc împotriva lui Radu. În lupta

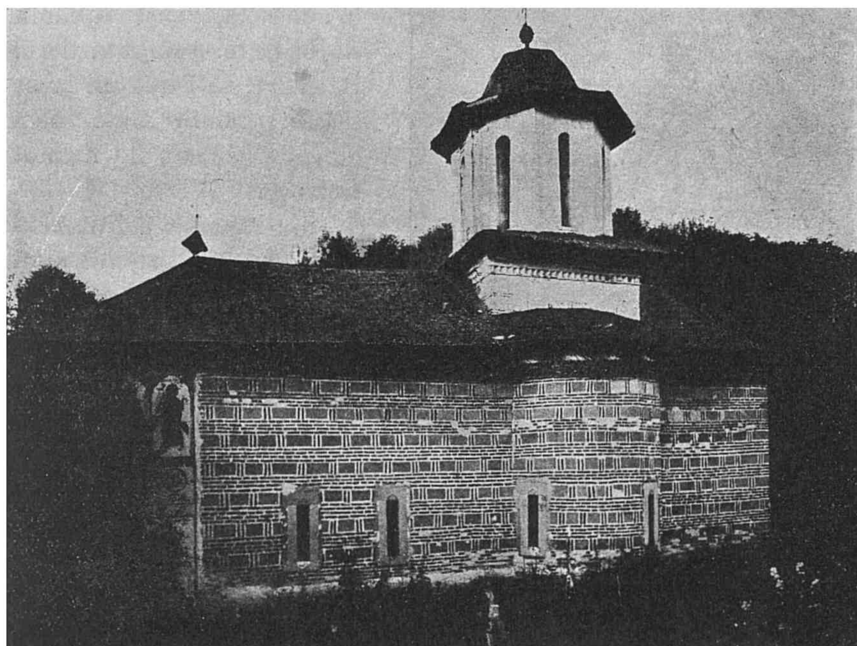

Fig. 45. — Biserica mănăstirii Valea, în judeţul Muscel, ctitoria lui Radu Paisie.

care are loc, domnul e învins şi silit să se retragă la *Turnu*, în raiaua turcească şi apoi peste Dunăre la *Nicopole* (Mai 1544). Se întoarce însă în curând cu ajutor dela paşa de acolo şi la *Fântâna Ţiganului*, în Prahova, bate şi ucide atât pe pretendent cât şi pe însoţitorii lui. Răsplătind, după biruinţă, pe unul din boierii săi credincioşi, Radu Paisie ne dă el însuşi câteva amănunte interesante: «... în bătălia dintâi cu Stroe pribeagul... ne biruise Stroe şi învinsese oştirile noastre şi împrăştiindu-se ai noştri, deteră dosul, lăsând visteria domniei mele, de începuseră

duşmanii a prăda visteria... stricând căruţele; iar vistierul Radu nu lăsă atunci visteria domniei mele şi o scăpă prin bărbăţia sa şi drese căruţele şi aduse toată visteria la domnia mea, la Turnul Nicopolii; atunci domnia mea mult m'am bucurat şi m'am veselit pentru dreapta slujbă ce mi-a slujit vistierul Radu... ». —După un izvor săsesc, Laiotă Basarab a ocupat scaunul numai trei zile.

Fig. 46. — Radu Paisie şi fiul său Marco, după tabloul ctitoricesc dela Biserica Episcopală din Curtea de Argeş. Actualmente, fresca se află la Muzeul de Artă religioasă din Bucureşti.

Sub raportul politicei externe, Radu Paisie n'a avut până în 1543 nicio iniţiativă, mulţumindu-se să execute dispoziţiile ce primea dela Poartă. Astfel în 1541, el merge cu armata sa în Ardeal asupra lui Mailath care se revoltase încă din Octomvrie 1539 împotriva lui Ioan Szapolyay şi contribue la prinderea lui (vezi şi mai jos, p. 181). In această expediţie, Radu avea de altfel şi un interes personal: el primise dela Szapolyay domeniile *Vinţul de Jos* şi *Vurpărul*, care aparţinuseră, înainte de revoltă, lui Mailath. Prinzându-l deci pe acesta din urmă, el îşi consolida stăpânirea asupra celor două domenii. După ocuparea Budei însă (1541), văzând marea mişcare produsă în Germania şi poate şi sub sugestiile lui Petru Rareş, Radu începe să încline în spre Imperiali. La 7 Ianuarie

1543, el făgădueşte regelui Ferdinand credinţă şi ajutor cu armele împotriva « necredincioşilor Turci » pe care va căuta să-i împiedice « cât îi va fi cu putinţă » a trece prin ţara sa. La 3 Aprilie, Ferdinand răspunde, făgăduindu-i, la rândul său, ajutor şi cerându-i ştiri despre mişcările « duşmanului comun ». Din aceste relaţii cu Imperialii i se trage însă lui Radu Paisie sfârşitul domniei. Turcii, simţindu-l, îl chiamă în Martie 1545 la Constantinopol şi îl trimit în surghiun « la Eghipet », unde a şi murit. Mormântul său cred să fie, probabil, în Alexandria.

Radu Paisie a dat un hrisov, la 17 Septemvrie 1544, pentru delimitarea teritoriului eparhiei Buzăului; unii istorici cred chiar că el şi nu Radu cel Mare este întemeietorul acestei eparhii. Tot Radu a zidit mănăstirile *Mislea* (Prahova), *Valea* (Muscel) (vezi fig. 45), ambele în 1537, apoi *Bolniţa Coziei* în 1538 şi a isprăvit *Mitropolia din Târgovişte*, acoperind-o cu plumb şi zugrăvind-o; din vremea lui este de asemenea schitul *Verbila* din Prahova, ctitoria banului Toma care a şi fost îngropat acolo, în 1539, şi biserica din *Stăneşti* (Vâlcea), ridicată în 1536 de Giura logofătul şi soţia sa, jupâniţa Vilaia, în locul unui mai vechiu lăcaş al lui Mogoş banul şi al fiului său Mogoş spătarul. La Muntele Athos, a dat ajutoare mănăstirilor *Xenofon*, *Simopetra*, *Dohiariu*, *Ivir* şi *Esfigmenu*; mănăstirile *Caracallu* şi *Stavronichita* au fost rezidite; a ajutat deasemenea mănăstirea cu hramul Sf. Gheorghe, dela *Meteore*, în Tesalia.

Radu Paisie a fost căsătorit de două ori: prima dată cu *Stana*, a doua oară, în 1541, cu *Ruxandra*. A avut mai mulţi copii: pe *Marco*, *Vlad* şi *Pătraşcu* (viitorul domn) şi pe *Maria*, *Voica* şi *Cârstina* (vezi fig. 46).

BIBLIOGRAFIE

I. Radu dela Afumaţi: 1. AL. LAPEDATU, *Din posesiunile domnilor noştri în Ardeal. Vinţul şi Vurperul*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, II (1909), p. 40—44; 2. ST. NICOLAESCU, *Documente istorice cu privire la Radul Vodă dela Afumaţi, 1522—1529*, Bucureşti, 1909, 12 p. in 4°; 3. T. PALADE, *Radu dela Afumaţi*, Bucureşti, 1939, p. 96 + 7 pl., in 8°.

V. şi p. 15, nr. 5; p. 133, nr. 1.

II. Moise Vodă: 4. I. URSU, *Din influenţele politicei europene asupra istoriei noastre. (Moise Vodă, 1529 Martie — 1530 August)*, în *An. Acad. Rom.*,

Mem. Secț. Ist., t. XXXVI (1913—1914). p. 517—528; 5. EM. GR. NICOLAESCU, *Moise Vodă*, în *Arh. Olt.*, XVIII (1939), p. 406—429.

III. Vlad Innecatul: 6. D. CIUREA, *Domnia lui Vlad Vodă Inecatul (Iunie 1530 — Oct. 1532)*, Iași,1940, 17 p. in 8°. (Extras din *Cercet. Ist.*, XVI, vol. 3—4).

IV. Vintilă dela Slatina: 7. N. IORGA, *Braga voevod*, în *Conv. Lit.*, XXXVII (1903), p. 1042—1045; 8. ST. NICOLAESCU, *Domnia lui Vlad Ventilă Vodă dela Slatina în lumina unor documente istorice inedite 1532—1535*, Craiova, 1936, 27 p. in 8°. (Extras din *Arh. Olt.*); 9. DAMIAN BOGDAN, *O danie a Domnului muntean Vlad Vintilă către mănăstirea moldovenească Homor*, în *Raze de lumină*, X, p. 263—269.

V. și p. 15, nr. 5; p. 236, nr. 19.

V. Radu Paisie: 10. ELIE NICOLESCU, *In jurul lui Basarab Laiot din prima jumătate a sec. XVI*, în *Arta și literatura Română*, VII (1903), p. 641—663; 11. ION D. TRAJANESCU, *Schitul Stănești (Vâlcea)*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, IV (1911), p. 13—23; 12. N. IORGA, *Inceputurile episcopiei de Buzău*, în *Rev. Ist.*, XI (1923), p. 173—177; 13. V. BRĂTULESCU, *Mănăstirea Valea din județul Mușcel. O ctitorie necunoscută a lui Radu Paisie*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXIV (1931), p. 11—19; 14. ST. NICOLAESCU, *Domnia lui Radul Vodă Paisie și a fiului său Marcu Voevod, 13 Iunie 1535—17 Martie 1545*, Craiova, 1938, 30 p. (Extras din *Arh. Olt.*, nr. 97—100).

PETRU RAREȘ ȘI NEVREDNICII SĂI FII

> « ... *carele, apucându-se de domnie... ca un păstor bun ce străjuiaște turma sa, așa în toate părțile străjuia și priveghia și nevoia să lățească ce au apucat, că nimica după ce s'au așezat la domnie n'au zăbovit, ci de războaie s'au apucat, și la toate-i mergea cu noroc...* ».
> (Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă).

Petru Rareș a fost fiu nelegitim al lui Ștefan cel Mare. Pe mamă-sa o chema *Maria* — cu acest nume o găsim în pomelnicul dela Bistrița — și era de fel din *Hârlău*. Despre tinerețea lui n'avem știri lămurite. Unii istorici cred că ar fi fost trimis chezaș la Turci de tată-său, alții socotesc că ar fi stat în Polonia. Iar părerea noastră este că mai curând are dreptate tradiția consemnată de Neculce, în a sa vestită *O seamă de cuvinte*: înainte de domnie, Petru a fost negustor și anume negustor de pește sau măjar, întocmai după cum, înainte de a ajunge la dregătorii, tot negustor a fost și Mihai Viteazul. In sprijinul acestei păreri vine și mărturia letopisețului Țării Moldovei care spune că « după moartea lui Ștefan Vodă cel Tânăr, strânsu-s'au boierii și țara, de s'au sfătuit pre cine vor alege să puie domn, că pre obiceiul țării nu se cădea să dea altuia domnia, fără carele nu vrea fi sămânță de domn. Și iscodind unul dela altul » au aflat « pre Petru ... adeverindu-l că-i din osul lui Ștefan Vodă ... ». De-ar fi fost Rareș bine cunoscut, ca pretendent pribeag prin vecini sau la Turci, n'ar mai fi stat boierii să cerceteze și să « iscodească ». Interesant — deși nu concludent — e și faptul că puțin timp după suirea sa pe tron, și anume la 1 Aprilie 1527, Petru scrie Bistrițenilor să facă dreptate lui Toma din Suceava și tovarășului său,

negustori de peşte sărat, care aveau de luat, pentru marfa lăsată acolo, 14 florini ungureşti. Suma e mică, aşa că scrisoarea are poate ca explicare şi legături mai vechi cu cei din aceeaşi breaslă.

Petru Rareş şi Ardealul. In momentul când a fost ales domn al Moldovei (20 Ianuarie 1527), situaţia în Ungaria era din cele mai grele. Cu câteva luni mai înainte avusese loc lupta dela *Mohács*, în care statul vecin îşi pierduse nu numai regele — înnecat într'o mlaştină în timpul retragerii — dar şi independenţa şi unitatea. Moştenirea lui Ludovic o revendicaseră dela început doi pretendenţi: unul *Ferdinand*, cumnatul răposatului rege şi frate cu Carol Quintul, împăratul Germaniei, celălalt *Ioan Szapolyay*, voevodul Ardealului. Primul era sprijinit de frate-său, împăratul, şi de Saşi, cel de al doilea de marea majoritate a Ungurilor şi de Turci. Szapolyay fusese ales rege la 10 Noemvrie, Ferdinand la 17 Dechemvrie 1526. Rămânea acum ca armele să decidă cine e mai puternic.

Petru Rareş a văzut numaidecât câştigul pe care-l putea avea, amestecându-se în luptele de peste munţi: ajutorul dat uneia din părţi, însemna sporirea posesiunilor sale ardelene. Dinspre Poloni era asigurat, deoarece încheiase cu ei, în Octomvrie 1527, un tratat de alianţă şi prietenie, asemenea celui încheiat de Ştefăniţă. Toată greutatea era deci să aleagă partea care va birui. La început, orientându-se după succesele militare şi îndemnat şi de gândul său ascuns de a scăpa de suzeranitatea turcească, Petru înclină pentru Ferdinand. Când însă îşi dădu seama că Sultanul sprijină efectiv pe Szapolyay — şi aceasta însemna enorm — când văzu în aceeaşi tabără şi pe regele Poloniei, îşi schimbă atitudinea. In Mai 1529, trimisul domnului Moldovei încheia cu Szapolyay o învoială prin care Rareş se obliga să-i aducă la ascultare pe Saşi, primind în schimb *Bistriţa* şi *Rodna*, cu toate veniturile şi tot ţinutul înconjurător şi, bine înţeles, confirmarea stăpânirii asupra *Ciceiului* şi *Cetăţii de Baltă*. Secuii fuseseră supuşi cu câteva luni mai înainte, tot de Rareş, printr'o expediţie care durase două săptămâni (dela 29 Ianuarie la 15 Fevruarie). De data aceasta, se întocmiră două armate: una, sub comanda vornicului *Grozav*, avea să treacă munţii pe la Oituz şi să se îndrepte spre Braşov; cealaltă, cu *Barbovski*, portarul Sucevii şi cu *Danciul*, pârcălabul de Roman, trebuia să pătrundă în Ardeal pe la Bistriţa şi să

cuprindă cetatea Ciceiului. Rareş nu participă personal, poate şi din cauză că soţia îi era greu bolnavă (a şi murit la 28 Iunie 1529). Saşii şi Ungurii partizani ai lui Ferdinand, se pregătiră şi ei, formând un corp puternic de oaste, prevăzut cu artilerie numeroasă. La 20 Iunie, vornicul Grozav ajunse lângă Braşov, la 22 avu loc lupta, la *Feldioara*, pe apa Bârsei (vezi fig. 47). Inverşunarea şi de o parte şi de alta era mare; în cele din urmă, însă, biruinţa rămase Moldovenilor. Saşii şi Ungurii avură pierderi foarte grele. « In acea luptă nenorocită, ca să nu zicem ruşinoasă,— — recunosc înşişi Braşovenii — am pierdut toate tunurile noastre . . . Niciodată Ţara Bârsei n'a suferit un dezastru atât de mare ». In acest timp, armata cea de a doua, sub comanda lui Barbovski şi Danciul, şi-a atins şi ea obiectivul, cetatea Ciceiului, pe care a ocupat-o. Ioan Szapolyay, ca să-şi arate mulţumirea pentru serviciile aduse de Rareş, i-a mai dăruit şi cetatea *Unguraşul*; la 15 Iulie 1529, domnul Moldovei comunica această veste Bistriţenilor. Indată însă ce oştile trecură îndărăt munţii, Saşii se arătară din nou ostili. Bistriţa refuza să accepte pe pârcălabii moldoveni, cu toate somaţiile pe care le primise. Sibiul,Braşovul şi Sighişoara persistau în a nu recunoaşte stăpânirea lui Szapolyay. Fu nevoie, prin urmare de o nouă expediţie a lui Rareş. De data aceasta veni domnul în persoană. La 25 Octomvrie, el se găsea la *Prejmer*, la 27 satul era ars, la 29 începea asediul *Braşovului*. Un turn fu cucerit iar garnizoana lui făcută prizonieră. Saşii, văzând că nu vor putea rezista până la urmă, se rugară de pace, care se şi încheie la 3 Noemvrie. Rareş primi 5.600 de florini, iar Braşovenii recunoscură pe Szapolyay ca rege. *Sighişoara* nici nu aşteptă să fie asediată, ci trimise înainte o sumă însemnată de bani şi făgădui de asemenea supunere lui Szapolyay. *Bistriţenii*, mai recalcitranţi, sfârşiră şi ei totuşi, în vara anului 1530, prin a recunoaşte autoritatea lui Rareş, plătindu-i un cens sau tribut anual şi furnizându-i proviantul de care avea nevoie. In acest moment, o mare parte a Ardealului asculta de domnul Moldovei. Ciceiul, Cetatea de Baltă, Bistriţa, Rodna şi Unguraşul erau posesiunile sale; Secuii îi erau supuşi, Saşii trebuiseră să i se închine. « Am cucerit Ardealul cu sabia — scria Rareş Braşovenilor — şi n'am de gând să-l dau nimănui, nici regelui Ferdinand, nici altuia, ci numai regelui Ion (Szapolyay!) care îmi este bun

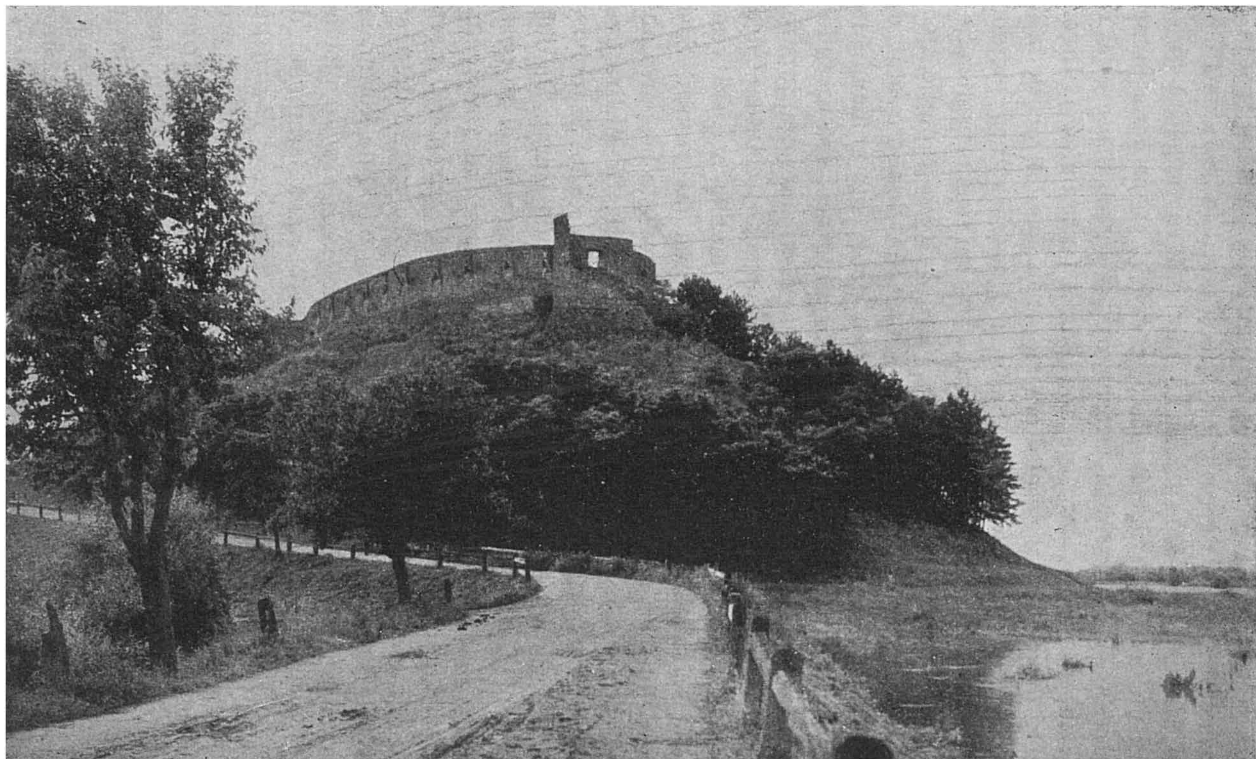

Fig. 47. — Ruinele cetăţii dela Feldioara, în vecinătatea căreia s'a dat lupta între Moldoveni şi Imperiali, la 22 Iunie 1529.

prieten şi frate ». In realitate, ar fi vrut grozav să-l păstreze *pentru el*, să nu-l mai dea nici lui Szapolyay; contemporanii o vedeau bine şi Rareş însuşi o lăsa adesea să se înţeleagă. Adresându-se Saşilor din Sibiu, el le spune: « V'am cucerit cu sabia şi v'am făcut supuşi mie. Am crezut că îmi veţi fi supuşii mei credincioşi. Cunoaşteţi ori cumva alt stăpân? ». Un partizan al lui Ferdinand scrie: « Trădătorul de moldovean afirmă că ţara este a lui », iar Sibienii comunică o ştire asemănătoare: « El (Rareş!) spune peste tot că Ardealul este al lui, căci l-a cucerit cu sabia ». Dar cu toată dorinţa lui, cu toate succesele militare, Rareş a trebuit în cele din urmă să respecte convenţia pe care o făcuse cu Szapolyay şi să lase acestuia stăpânirea asupra Ardealului. Nu e mai puţin adevărat că de pe urma intervenţiilor sale, el a realizat un câştig apreciabil: *teritorial*, prin sporirea posesiunilor, şi *moral*, prin autoritatea pe care a dobândit-o în faţa tuturor locuitorilor de peste munţi.

Relaţiile cu Polonii şi cu Turcii. Odată încheiată putinţa de expansiune în Ardeal, Rareş îşi îndreptă privirile în altă parte, anume spre *Pocuţia*. Stăpânirea acestei provincii nu căpătase, din punct de vedere *legal*, o soluţiune definitivă. Bogdan murise fără ca ea să se fi produs, iar sub Ştefăniţă lucrurile rămăseseră în aceeaşi stare. Se putea deci redeschide problema. E ceea ce face Rareş, la începutul lunii Dechemvrie 1530, intrând cu oastea şi ocupând cetăţile şi târgurile mai însemnate. Un număr apreciabil de nobili ruteni, ortodocşi, trec de partea lui: ne-o spune diploma în limba latină din 3 Ianuarie 1531, prin care se confiscă bunurile tuturor acestor « trădători ». « Pocuţia ne este nouă indispensabilă — scrie domnul *după ocupare* regelui Poloniei — am pus stăpânire pe ea pentru că este ţara noastră adevărată şi proprietatea noastră legală ». In acest moment, Rareş atinge punctul culminant al domniei sale. Suprafaţa Moldovei era maximă; în Muntenia stăpânea ginerele său Vlad, căsătorit cu domniţa Ana (vezi mai sus, p. 164—165); în Ardeal, cuvântul domnului era lege în cele cinci posesiuni şi inspira teamă restului ţării. Păreau că reînvie vremurile lui Ştefan cel Mare. Dar strălucirea n'a durat decât vreo jumătate de an.

La începutul lui August 1531, Polonii, sub conducerea unui vestit general, *Jan Tarnowski*, intră în Pocuţia şi silesc micile

garnizoane moldoveneşti — în totul 1.400 de oameni — să se retragă. Rareş, furios, îşi strânge armata şi porneşte împotriva lor, hotărît să-i nimicească. Era aşa de sigur de izbândă, încât luase cu el şi un car de funii ca să lege pe viitorii prizonieri. Soarta armelor a voit însă altfel. Deşi Polonii erau cam de trei ori mai puţini, totuşi, prin superioritatea tacticei comandantului lor şi — trebue să adăogăm — prin slăbiciunea boierilor moldoveni, slăbiciune care pare să fi mers — la Obertyn — chiar până la trădare, ei au învins totuşi. S'au dat două bătălii: una de proporţii, mai reduse, în ziua de 19 August, la *Gwozdziec*, unde avangarda lui Rareş, comandată de Toma Barnowski, pârcălabul de Cernăuţi şi de Vlad, pârcălabul de Hotin, a fost respinsă, deşi a dat trei atacuri consecutive; a doua, hotărîtoare, în ziua de 22 August, la *Obertyn*, unde învinsul a fost chiar Rareş. Polonii erau înconjuraţi şi într'o situaţie critică; printr'un atac însă viguros de cavalerie, dat în locul unde frontul moldovenesc se subţiase, ei izbutesc să facă o spărtură şi să provoace panică în rândurile ostaşilor noştri; artileria, care intenţionat rău dirijată de comandantul ei, un popă catolic, nu fusese de mare ajutor în luptă, cade toată în mâinile Polonilor. Carele cu bagaje — între ele şi cel cu funii — sunt părăsite; steagul cel mare e pierdut. Rareş rănit în două locuri şi neizbutind să oprească pe ai săi, trebue să se retragă, lăsând pe câmpul de luptă peste 2.700 de morţi. Alţi două mii de soldaţi au pierit în cursul retragerii. A fost o înfrângere dureroasă, cu atât mai dureroasă cu cât, la început, sorţii victoriei erau de partea noastră. Polonii înşişi recunosc prin cronicarul lor Bielski, care a luat parte la războiu, că au biruit « ca prin minune ».

Curând după aceasta, oastea fiind refăcută, Rareş trimise să ocupe din nou Pocuţia şi să prade ţinuturile învecinate. Răspunsul fu o năvală a Polonilor, în timpul iernii, arzând 105 sate moldoveneşti, un târg şi răpind un mare număr de vite. Dar la *Tărăsăuţi*, pe Prut, oastea domnului le ieşi înainte în ziua de 4 Fevruarie 1532 şi îi bătu, provocându-le pierderi simţitoare. Intervenţiile lui Szapolyay pentru curmarea conflictului duseră acum la un armistiţiu; el fu însă rupt tot de Poloni cari atacară din nou ţinuturile dela margine. In cursul prădăciunilor şi năvălirilor care au urmat câţiva ani şi dintr'o parte şi din alta,

Moldovenii mai câştigară o biruinţă, «la apa Siretului», unde pierderile duşmanului trecură de 2.000 «fără robiţi şi răniţi» (1 Fevruarie 1538). Chestia Pocuţiei rămase însă tot nesoluţionată.

Polonii, în urma atacurilor lui Rareş, făcuseră o plângere la Constantinopol împotriva lui. Sultanul trimise pe un favorit, *Aloisio Gritti*, veneţian de origine, să cerceteze pricina. Acesta veni în Ţara Românească, unde fu bine primit, pătrunse şi în Moldova, cale de două zile, dar apoi, fiindcă cei din jur îi spuneau că i se va întinde o cursă, renunţă la cercetare şi trecu în Ardeal; aci el obţinu titlul de locotenent general al regelui ungar. Se spunea că acest Gritti ar fi având planuri mari, că ar umbla să înlăture pe Szapolyay, spre a-i lua locul, că în Ţara Românească vrea să aşeze pe un fiu al său, iar în Moldova, pe un prieten, anume pe *Ştefan*, căruia i se va zice mai târziu, şi *Lăcustă*. Zvonurile căpătară şi mai multă consistenţă atunci când în vara anului 1534, favoritul Sultanului veni din nou cu o mică oaste pentru a trece în Ardeal. La 4 August, el se afla în Ţara Bârsei şi cerea nobililor să vie la dânsul. Vicevoevodul, *Emeric Czibák*, refuzând, Gritti puse să-l omoare. Aceasta însă provoacă o răscoală generală în Ardeal; neavând trupe numeroase, Gritti fu silit să se închidă în cetatea *Mediaş*, unde răsculaţii, sub conducerea lui Ştefan Mailath, român de origină, îl asediară. Petru expediase chiar dela început o oaste, cu logofătul *Toader*, chipurile pentru a da concurs celui trimis de Sultan, în realitate însă pentru a-l împiedica să-şi aducă la îndeplinire planurile. Când sosi şi a doua oaste moldovenească, în frunte cu vornicul *Huru*, Ardelenii atacară cetatea şi Gritti fu nevoit să se predea. Nu ştim dacă scrisoarea prin care i se garanta vieaţa este sau nu autentică; un fapt e sigur însă că ambiţiosul favorit ajunse în mâna Ungurilor care îl decapitară (28 Septemvrie 1534); cei doi copii ai lui, trimişi lui Petru Rareş, fură ucişi şi ei, plătind astfel cu vieaţa intrigile părintelui.

In urma acestui fapt, domnul Moldovei se putea aştepta, pe drept cuvânt, la o răzbunare din partea Sultanului. Pe lângă plângerile Polonilor, se adăogise acum şi isprava dela Mediaş. Trebuiau deci luate măsuri. In consecinţă, Rareş se apropie din nou de Ferdinand — Szapolyay era omul Turcilor — şi încheie chiar cu dânsul, la 4 Aprilie 1535, în Iaşi, un tratat de alianţă,

prin care se obliga, între altele, să nu permită Sultanului trecerea prin Moldova. « Dacă bunul Dumnezeu ne va scăpa de dominaţia tiranică a Turcilor — adăoga Rareş — atunci vom aduce ... prin trimişii noştri omagiile cuvenite Majestăţii Sale ». La rândul său, Ferdinand se obliga « să ajute în persoană şi cu toate puterile » pe Moldoveni, la nevoie, şi să-i dea suma de 6.000 de ducaţi anual pentru serviciile pe care i le va presta în Ardeal. Ii asigura de asemenea, adăpostul, în ţările sale, în caz că ar fi trebuit să părăsească Moldova.

Campania din 1538. Ştefan Lăcustă. Alexandru Cornea. Dar cu tot tratatul încheiat, ba foarte probabil, şi de aceea, Rareş nu mai putu evita reacţiunea Sultanului. E adevărat că ea nu se produse imediat, deoarece Soliman nu isprăvise încă războiul — greu şi relativ lung — cu Perşii, iar pe de altă parte tributul se trimetea la Poartă cu regularitate. Când însă Rareş, bizuindu-se pe legăturile cu Ferdinand care se oferise, în 1537, să-i cedeze chiar feudele *Munkács* şi *Hust*, refuză să trimită contingentul de 1.000 de călăreţi cerut de Sultan şi când Polonii propuseră la Constantinopol scoaterea domnului Moldovei din scaun, expediţia fu hotărîtă.

In August 1538, Sultanul Soliman intra cu o armată uriaşă în Moldova; în acelaşi timp, Tătarii atacau dinspre răsărit, iar Polonii, sub conducerea lui Tarnowski, asediau Hotinul. Situaţia lui Rareş era într'adevăr tragică. Şi cel puţin dacă s'ar fi putut bizui, ca Ştefan cel Mare, în 1476, la Războieni, pe credinţa boierilor! Dar aceştia, nemulţumiţi cu firea autoritară şi aprigă a domnului, abia aşteptau prilejul potrivit să-l trădeze. La început, norocul păru a surâde lui Rareş; la Ştefăneşti, Tătarii fură bătuţi şi siliţi să ia drumul îndărăt, iar cu Polonii se ajunse la o înţelegere, *cedându-li-se Pocuţia* şi înapoindu-se prizonierii. Soliman însă nu putu fi oprit. La 9 Septemvrie, el intra în Iaşi, la 15 în Suceava, însoţit de pretendentul Ştefan, fiul lui Ştefan cel Mare. Boierii refuzară să lupte şi părăsiră pe Rareş. Acesta încercă mai întâi să se adăpostească la Hotin; nefiind primit, apucă spre munţi ca să treacă în Ardeal. In drum se opri, în ziua de 18 Septemvrie, la mănăstirea Bistriţa, să se odihnească puţin. Urmăritorii nu-i dădură răgaz însă, aşa încât trebui să fugă. « Şi intrând în munte într'adânc ... — povesteşte cronica — au dat la strâm-

tori ca acelea de nu era nici de cal nici de pedestru, ci i-au căutat a lăsa calul. Şi aşa şase zile învăluindu-se — adică rătăcind — prin munte, flămând şi trudit, au nemerit la un pârâu ce cura spre Săcui, şi mergând pre pârâu în jos, au dat peste nişte păscari carii, dacă i-au luat seama, cu dragoste l-au priimit. Iară Petru Vodă înfricoşându-se de dânşii, s'au speriat, iar ei cu jurământ s'au jurat înaintea lui, cumu-i vor fi cu dreptate şi nimica să nu se teamă; iară el le-au dat lor 70 de galbeni. Şi dacă au văzut ei galbenii, cu bucurie l-au primit, şi l-au dus la otacul lor, de l-au ospătat cu pâine şi cu peşte fript, ospăţ pescăresc, de ce-au avut şi ei, şi dacă au înserat, l-au îmbrăcat cu haine proaste de a lor şi cu comănac în cap, şi de aci l-au scos la Ardeal. Şi fiind oastea ungurească tocmită de strajă la margine, i-au întrebat pe dânşii: ce oameni sânteți? Ei au zis: sântem păscari, şi aşa au trecut prin straja ungurească şi nimenea nu l-au cunoscut». La 28 Septemvrie, dimineața «în răsărita soarelui», Rareş ajungea în cetatea Ciceiului; soția şi copiii îl precedaseră, încă dela începutul ostilităților.

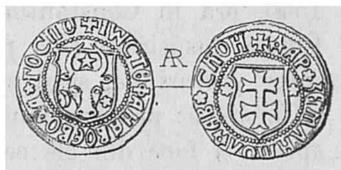

Fig. 48. — Monetă de argint dela Ştefan Lăcustă. (Colecția Academiei Române).

In acest timp, Soliman primea închinarea boierilor şi aşeza ca domn în Moldova pe Ştefan (vezi fig. 48). *Tighina* deveni raia turcească şi întreg *Bugeacul* fu anexat: pierderea teritorială era considerabilă. Noul domn ajunse însă în foarte scurtă vreme antipatic: înconjurat de o gardă de 500 de Ieniceri, având nenorocul ca în timpul scurtei lui stăpâniri, lăcustele să pustiască țara (de aceea i s'a zis şi Lăcustă), el nemulțumi pe boieri cari se hotărîră să-l suprime. In Dechemvrie 1540, ceata conjuraților, în fruntea cărora era hatmanul Mihu şi logofătul Trotuşanu, pătrunse într'o noapte în foişorul unde dormea Ştefan şi-l ucise. In locul lui, fu ridicat domn un fiu nelegitim al lui Bogdan al III-lea, anume *Cornea*, portarul de Suceava; el luă numele de *Alexandru Voevod.* Polonii îl recunoscură îndată şi-l îndemnară să pornească împotriva cetăților turceşti dela graniță. Chilia, Cetatea Albă, Tighina — căreia acum noii stăpâni îi spuneau *Bender*, adică port — şi Oceacovul fură atacate, nu putură însă fi luate.

Nici după ce ajunse în Ciceiu, Petru Rareş nu avu linişte. Trebui să dejoace mai întâi complotul urzit chiar de pârcălabul său şi de episcopul de Vad *Anastasie*, care puseseră gând rău asupră-i, apoi să predea cetatea Ungurilor trimişi de Ioan Szapolyay; situaţia lui era de fapt aceea a unui prizonier politic. După un an şi şase luni, Rareş se gândi să încerce a redobândi graţia Sultanului; trimise deci, printr'o slugă credincioasă, o scrisoare la Constantinopol, cerând lui Soliman iertare şi voie de a veni să i se înfăţişeze. Cum în 1538 nu avusese loc o *luptă* şi cum pe de altă parte, treburile în Moldova nu mergeau aşa cum trebuia, i se îngădui pribeagului să vie spre a se închina. Szapolyay însă nu voia să-l libereze; trebuiră ordine repeţite din partea lui Soliman, pentru, ca în sfârşit, să i se dea drumul. In Iunie 1540, era în Constantinopol, unde ştiu în scurtă vreme, mulţumită însuşirilor sale personale dar şi darurilor răspândite cu mare profuziune, să-şi câştige susţinători. Chiar fiica Sultanului îl sprijinea: primise două mărgăritare enorme, în formă de pară, spre a-şi face din ele cercei. Când sosi vestea atacului cetăţilor turceşti de către Alexandru, Soliman dădu din nou domnia lui Rareş. Insoţit de 3.000 de spahii şi ieniceri, acesta ajunse la 23 Ianuarie 1541 la Dunăre. La Brăila, îi ieşiră înainte mulţi dintre boieri, cerându-i iertare. « Fiţi în pace şi iertaţi de greşalele voastre câte mi-aţi făcut oarecând », ar fi răspuns atunci Rareş. Iar boierii « cu toţii strigară: In mulţi ani să domneşti cu pace! Şi iarăşi ziseră: Bine ai venit la scaunul tău, domnul nostru cel dintâi! ». Se bucurau boierii, dar mai mult se bucurau ţăranii, cari fuseseră ocrotiţi în timpul primei domnii de împilările celor puternici. Alexandru Cornea voia să se împotrivească; la Galaţi, el fu însă părăsit de mai toţi ai lui aşa încât căzu în mâinile lui Rareş care porunci să i se taie capul (Fevruarie 1541). Aceeaşi soartă avură şi câţiva dintre marii dregători care trădaseră în 1538 şi apoi uciseseră pe Ştefan Lăcustă.

A doua domnie a lui Petru Rareş. Inconjurat de o gardă de 500 de spahii, mărind tributul la 12.000 de ducaţi anual şi fiind obligat să-şi trimită unul din fii — pe Iliaş — la Constantinopol, astfel începu Rareş cea de a doua domnie. Se spune că Soliman i-ar fi îngăduit să răscumpere Tighina, dar că noul domn n'ar fi găsit nicăieri sumele trebuitoare. Pierduse şi posesiunile din

Ardeal; cuvântul pe care îl rostise, înainte de a ocupa pentru a doua oară tronul, că « voi fi ce am fost, ba încă şi mai mult decât atâta », nu se adeverea deci. Cu toate că n'a părăsit gândul de a scutura, cu ajutorul creştinilor, suzeranitatea turcească, totuşi el a fost nevoit să execute întocmai dispoziţiile ce primea dela Poartă. Astfel, în vara anului 1541, făcu o expediţie în Ardeal împotriva lui Ştefan Mailath care trecuse de partea lui Ferdinand şi stăpânea cea mai mare parte din ţară. Din Muntenia sosea în acelaşi scop Radu Paisie şi un corp de oaste turcească. Asediat în cetatea Făgăraşului, Mailath fu ademenit printr'un şiretlic să vie în persoană spre a discuta condiţiile păcii; căzu astfel în mâna Turcilor care îl închiseră — pentru tot restul vieţii — în închisoarea celor Şapte Turnuri din Constantinopol. Indată după aceea, în Septemvrie 1541, Soliman intra în Buda, care devenea reşedinţa unui paşă, regina Isabella, văduva răposatului Ioan Szapolyay, trebuind să se mute, cu nevârstnicul ei fiu, în Ardeal. In faţa pericolului tot mai ameninţător, principii germani hotărîră să întreprindă o expediţie; ea trebuia mai întâi să elibereze Buda.

Petru Rareş crezu că a sosit acum momentul pentru a încerca să scape de Turci; încheie deci, la 1 Martie 1542, un act secret cu conducătorul expediţiei, Prinţul Ioachim al II-lea, Electorul de Brandenburg, îndatorindu-se să sprijine cauza creştină, să dea informaţii despre puterea şi mişcările duşmanului şi, în momentul hotărîtor, să se întoarcă chiar, cu întreaga sa armată, împotriva acestuia, încercând a prinde pe însuşi Sultanul. Pe deasupra, împrumută pe Ioachim cu 200.000 de florini ungureşti, dintre care jumătate în numerar, iar restul în cirezi de vite. Din nefericire însă, expediţia nu corespunse de loc aşteptărilor; Buda nu putu fi cucerită şi la 9 Octomvrie 1542, armata creştinilor începu retragerea; aceasta însemna şi definitiva renunţare, din partea lui Rareş, la visul său de independenţă. El se gândi atunci să se folosească de ordinul de a pătrunde din nou în Ardeal pe care i-l trimisese tocmai Sultanul spre a încerca totdeaodată să-şi reia cetăţile. La 21 Octomvrie, Rareş intra în Secuime, la 26 era în Ţara Bârsei. Braşovenii îi plătiră 1.500 de florini « ca să nu facă pagubă ». Cetatea de Baltă fu bombardată, ca şi Bistriţa. Incărcat de prăzi şi fără să fi fost atacat, Rareş se reîntoarse la Suceava. O nouă încercare de a lua Ciceiul avu loc în 1543; în anul

următor, în vară, regina Isabella, pentru a pune capăt conflictului, dădu poruncă să fie dărâmată cetatea şi *după aceea* restitui domeniul înconjurător domnului Moldovei. Acesta avea, încă din Septemvrie 1543, şi *Rodna*, unde ţinea o garnizoană; cerea de asemenea Bistriţenilor să-i plătească lui censul.

Urmară doi ani de linişte. La Pocuţia trebuise să renunţe, în Ardeal recăpătase numai o parte din ceea ce stăpânise odinioară; era însă prea obosit şi decepţionat pentru a se gândi la noi încercări războinice. In 1546, la sfârşitul verii, Rareş zăcea greu bolnav; la 3 Septemvrie, închise ochii. A fost îngropat în mănăstirea *Pobrata*, ctitoria sa, « cu multă jale şi plângere ca după un părinte ». Acolo i se vede şi astăzi piatra de mormânt, pe care urmaşii însă, întocmai ca şi la aceea a lui Ştefan, la Putna, n'au mai săpat data morţii.

Ctitoriile. In afară de Pobrata, isprăvită în Octomvrie 1530, Rareş a mai zidit şi o biserică la *Baia*, în 1532. Tot în acest an, a reclădit biserica mănăstirii *Moldoviţa* (vezi fig. 49 şi 50). Cealaltă ctitorie a lui Alexandru cel Bun, *Bistriţa*, a fost refăcută în 1542, ca urmare a făgăduelii date atunci când, alungat de duşmani, se oprise o clipă în acest lăcaş. Intrând atunci « în sfânta biserică — spune Rareş într'un hrisov din 1546 — am căzut la pământ înaintea sfintelor icoane şi mult am plâns, aşişderea şi egumenul şi tot soborul plângea împreună cu mine cu fierbinţi lacrămi şi am dat făgăduinţă lui Dumnezeu şi prea curatei Maicei lui că de mă voi întoarce iarăşi la scaonul meu cu bine şi biruitor, atunce din temelie voi înoi sfânta mănăstire . . . Iar părinţii încă au înmulţit ruga către Dumnezeu . . . făcând denie pentru mine. Şi dându-le sărutare, am zis: părinţi sfinţi, rugaţi pe Dumnezeu şi mă iertaţi. Şi m'am despărţit de dânşii şi m'am dus prin locuri pustii şi . . . biruind, am luat iarăşi scaonul meu şi mi-am adus aminte de făgăduinţa mea . . . ». Rareş e ctitor şi la mănăstirea *Dobrovăţ*; tot el a început să refacă în 1542, biserica episcopiei din *Roman* (vezi fig. 51), ale cărei picturi sunt printre cele mai frumoase ale epocei. Mănăstirea *Râşca* s'a început în ziua de 10 Mai 1542 şi s'a isprăvit în cursul aceluiaşi an, cheltuiala făcându-se « prin mâna smeritului episcop Macarie al Romanului şi prin mâna lui Ioan şi a lui Teodor Balşe, logofeţii lui Petru Voevod ». Biserica *Sf. Dumitru din Suceava* a fost ridicată în inter-

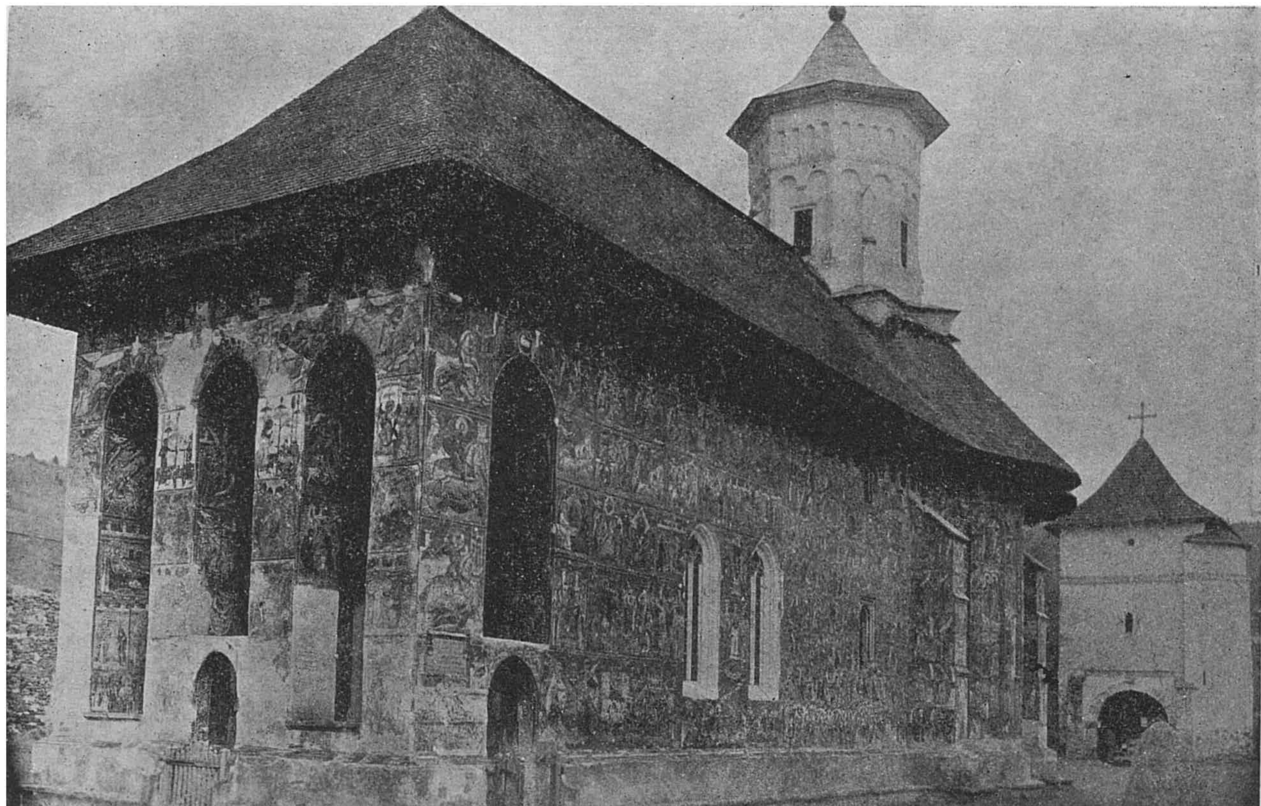

Fig. 49. — Biserica mănăstirii Moldoviței (Vatra Moldoviței), ctitoria lui Petru Rareș, terminată de zidit în 1532 și zugrăvită în 1537.

Fig. 50. — Biserica mănăstirii Vatra Moldoviţei; vedere dinspre altar.

Fig. 51. — Biserica episcopală din Roman, începută de Petru Rareş.

valul 10 August 1534—30 August 1535 (vezi fig. 52); ea cuprinde piatra de mormânt a unuia din fiii lui Rareş, anume *Bogdan*,

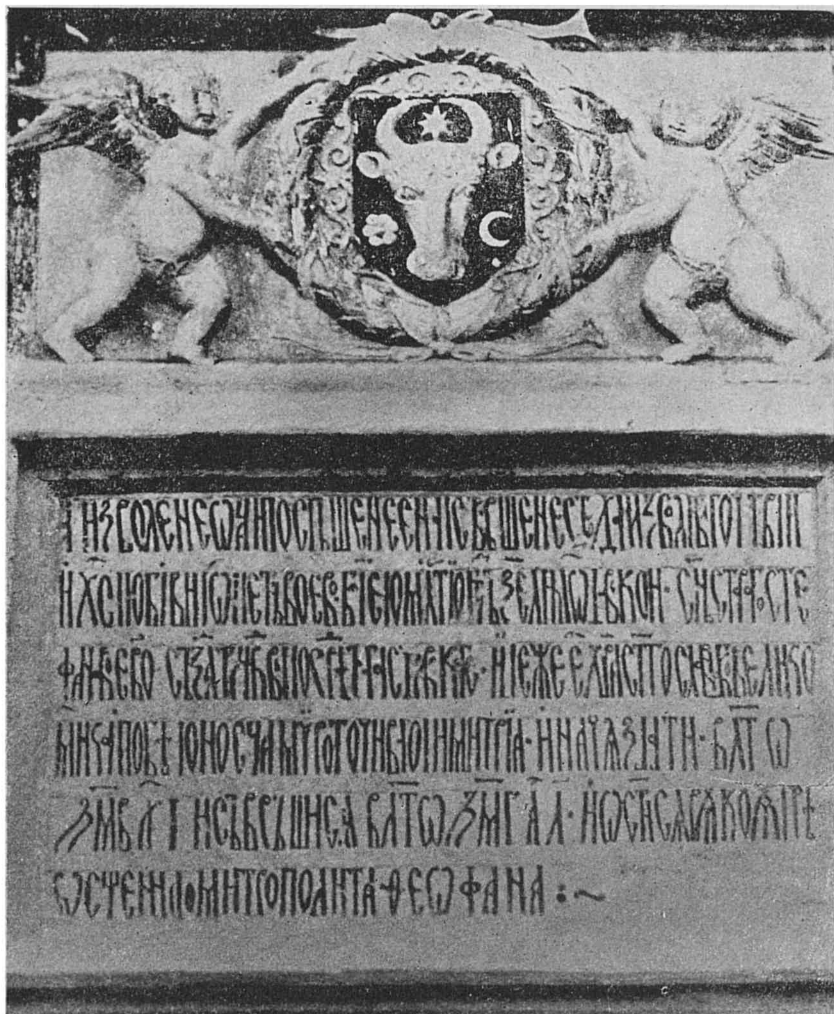

Fig. 52. — Pisania bisericii Sf. Dumitru din Suceava, ctitoria lui Petru Rareş; în rândul penultim, se vede data când s'a început construcţia: 7042 (1534) şi data când s'a isprăvit ea: 7043 (1535).

mort în 1540. La biserica *Sf. Dumitru din Hârlău* nu s'a păstrat pisania; ea este însă tot din această epocă; letopiseţul Ţării

Moldovei ştie că Rareş a ridicat «biserici de piatră în Hîrlău şi în Bae». Lipseşte pisania şi la *biserica domnească din Târgul Frumos*; în fruntea pomelnicului este pomenit însă «Io Petru Voevod şi Doamna lui Elena şi fiii lui Iliaş Voevod şi fratele lui Ştefan . . .». Tot lui Rareş i se datoreşte, după toate probabilităţile, şi restaurarea, mărirea şi zugrăvirea *paraclisului din cetatea Hotinului*, astăzi în ruine.

Fig. 53. — Biserica Homorului, ctitoria lui Teodor logofătul (1530).

O deosebită însemnătate prezintă dania pe care o face el la 13 Martie 1533 mănăstirii *Hilandar* dela Muntele Athos. Acordându-i un mertic anual de 3.000 de aspri, plus 300 de aspri cheltuiala drumului pentru călugărul care va veni să-i ridice, Rareş spune: «Iar dacă va binevoi Domnul Dumnezeul nostru în Troiţă slăvit şi prea cinstita Maica Domnului să-şi facă milă cu noi *şi să ne mântuiască din mâinile celor de alt neam*, nu numai acestea mai sus scrise vom da, ci şi mai multe». Se vede bine gândul pe care-l avea Rareş de a scăpa de sub suzeranitatea turcească. O a

Fig. 54. — Piatra de mormânt a Mariei, soţia lui Petru Rareş, la mănăstirea Putna. Se dă data decesului: 1529, Iunie 28.

doua danie la Muntele Athos este către mănăstirea *Castamonitu*: ea capătă suma de 5.000 de aspri.

La multele lăcaşuri şi milostenii ale acestui vrednic urmaş al lui Ştefan cel Mare, trebue să adăogăm şi pe acelea ale învăţatei şi evlavioasei sale soţii *doamna Elena*. Ea a ridicat două biserici «în târgul Botoşanilor»: *Sf. Gheorghe*, isprăvită în Octomvrie 1551 şi *Uspenia*, adică Adormirea Maicii Domnului, isprăvită în August 1552. In Suceava, a ridicat de asemenea biserica *Văscrisenia* sau Invierea Domnului; pisania arată că lucrările s'au sfârşit la 15 Ianuarie 1551.

Şi unii dintre boieri au urmat pilda voevodului. Astfel Teodor logofătul şi cu soţia sa Anastasia ridică actuala biserică a mănăstirii *Homorului* (vezi fig. 53); pisania poartă data 15 August 1530. Visternicul Mateiaş e ctitorul a două biserici: una la *Coşula* «la mănăstirea sa pe Miletin», în 1535; alta la *Horodniceni*, isprăvită la 8 Noemvrie 1539, pe când domnea Ştefan Lăcustă. Pârcălabul de Hotin Nicoară Hârovici — fiul lui Hâra chelarul, unul din puţinii boieri rămaşi credincioşi lui Rareş în anul războiului cu Soliman — a făcut biserica dela *Zăhăreşti*, lângă Suceava, în 1542 sau puţin mai înainte. In sfârşit, la Iaşi, se păstra până în 1903, biserica *Dancu*, numită astfel fiindcă fusese ridicată «în zilele

bine cinstitorului Io Petru Voevod, în anul 7049 (1541), luna Iulie 30 de zile», de către doi credincioşi, «Iurie şi Danco».

Rareş a fost căsătorit în două rânduri. Prima dată cu *Maria*, a cărei familie n'o cunoaştem; cu ea a avut un fiu, pe *Bogdan*, mort de tânăr, în 1540, Septemvrie 3, şi o fiică *Ana*, măritată cu Vlad zis cel Innecat, voevodul Ţării Româneşti (1530—1532). Maria a murit la 28 Iunie 1529 şi a fost înmormântată la mănăstirea Putna (vezi fig. 54). A doua soţie a lui Rareş a fost *Caterina-Elena*, fiica lui Iovan Brancovici, despotul sârb, o femeie învăţată, dar, după cât se pare, aprigă (vezi fig. 55). Ea s'a amestecat în treburile domniei sub fiul ei Iliaş şi a isprăvit în 1552, sugrumată din ordinul lui Lăpuşneanu. Mormântul ei se află, împreună cu al soţului, la mănăstirea Pobrata. Din a doua căsătorie, Rareş a avut mai mulţi copii: trei băieţi, *Iliaş*, *Ştefan* şi *Constantin*, dintre care primii doi au domnit, iar ultimul a murit tânăr la Constantinopol, şi două fete: *Chiajna*, căsătorită cu Mircea Ciobanul, domnul Ţării Româneşti, şi *Ruxandra*, soţia lui Lăpuşneanu. Nelegitim a fost *Iancu Sasul*, avut cu o Săsoaică, Ecaterina din Braşov, pe timpul expediţiilor în Ardeal. Cunoaştem şi un frate după mamă al lui Rareş, pe *Theodor*, care a ocupat dregătoria de pârcălab al Hotinului, precum şi o soră din care se trage *Dumitru Wiszniewiecki*, pretendent la tronul Moldovei în 1563.

Iliaş Voevod, fiul şi urmaşul la domnie al lui Rareş, n'a semănat de loc părintelui său; mai mult chiar, prin lepădarea de credinţa strămoşească —fapt unic în analele stăpânitorilor Moldovei —i-a pângărit numele şi a lăsat o amintire blestemată. Indată după suirea sa pe tron, el încheie cu Polonii un tratat, făgăduindu-le ajutor împotriva duşmanilor şi renunţând la orice drept asupra Pocuţiei. Un 1550, spre sfârşitul anului, trimite apoi, potrivit ordinului Sultanului, oastea sa în Ardeal, pentru ca, împreună cu domnul muntean Mircea Ciobanul, să combată pe regentul Martinuzzi, care trecuse de partea lui Ferdinand, şi să ajute pe regina Isabella, văduva lui Ion Szapolyay. Expediţia n'avu succes şi nici nu putea să aibă deoarece domnii, înţeleşi, se pare, cu Martinuzzi, n'au luptat în mod sincer. Slăbiciunea sa politică nu l-ar fi împiedicat însă pe Iliaş să domnească mai departe, dacă n'ar fi făcut gestul, extraodinar, al trecerii la moha-

Fig. 55. — Petru Rareş, Doamna Elena şi fiii lor Iliaş şi Ştefan, după tabloul ctitoricesc dela Moldoviţa; Rareş închină Mântuitorului ctitoria sa. Doamna poartă, sub coroană, un văl alb. Pictura este dintre cele mai de seamă.

medanism. Trăit la Constantinopol, ca zălog al tatălui său, câştigat de luxul şi strălucirea de acolo, înconjurat şi ca domn al Moldovei de prieteni şi ţiitoare turceşti, având în sfârşit, exemplul unei rude după mamă, rudă care, turcindu-se, ajunsese la o situaţie strălucită în Constantinopol, nenorocitul îşi închipui că va însemna şi el mai mult, părăsind credinţa părinţilor şi îmbrăţişând-o pe aceea a suzeranilor săi. Plecă deci la 1 Mai 1551 din ţară, după ce, în cursul lunei precedente, pusese un impozit extraordinar pe mănăstiri, obligându-le să dea, unele câte 100 zloţi ungureşti, altele numai 40. Boierilor le spuse că se duce la Poartă « să uşureze şi să micşoreze haraciul ţării şi al săracilor » — bine i-a zis mai târziu cronicarul că « din afară se vedea pom înflorit, iară dinlăuntru lac împuţit » — dar nu se mai întoarse. Imbrăţişând legea lui Allah şi schimbându-şi numele — îi spuneau acuma Mohamet — el căpătă paşalâcul Silistrei; aci stătu doi ani. Apoi, pârît de duşmani, fu mazilit la *Brusa*, în Asia Mică şi de aci la *Alep*, unde muri la începutul lui Ianuarie 1562, « de inimă rea », zic ai noştri, poate însă şi « otrăvit », dacă e să credem un raport francez din Constantinopol. Numele lui a fost ras în inscripţia dela proscomidie a Bisericii Domneşti din Târgul-Frumos, ctitoria părintelui său, precum şi în Evangheliarul dela Voroneţ, scris în această vreme.

Ştefan. După Iliaş, veni la tron *Ştefan*, frate-său (11 Iunie 1551). Domnia acestuia — confirmată de Sultan după o sporire a haraciului cu 5.000 de galbeni, a fost scurtă şi a avut un sfârşit sângeros. In chestiile ardelene, el încercă manevra pe care o făcuse şi tată-său; la început păru a se apropia de Ferdinand, cerând acestuia un subsidiu pentru plata oastei de mercenari şi stăpânirea Ciceiului şi Cetăţii de Baltă. Neobţinând ceea ce dorea, intră alături de Turci, în Ardeal, prădă în Săcuime şi mai departe, spre apus; nu ajunse însă la luptă cu trupele, de altfel foarte puţin numeroase, trimise împotriva lui de generalii lui Ferdinand italianul Castaldo şi ungurul Báthory. Inainte de 20 Iulie 1552, el se întorsese îndărăt, în Moldova.

In ce priveşte activitatea internă, Ştefan vrând să facă să se uite fapta fratelui său, căzu în extrema cealaltă: a persecuţiei religioase. Prigoni pe cei cari erau de altă confesiune, în special pe *Armeni*, din care cauză, mulţi părăsiră ţara. E singura

persecuţie religioasă pe care o înregistrează istoria noastră. Din fire, Românul e tolerant, având chiar, în ce priveşte credinţa în Dumnezeu, o vorbă caracteristică: « să trăiască fiecare în legea lui ». Dar în afară de această trăsătură, neobişnuită la noi, a intoleranţei religioase, Ştefan mai avea şi un alt cusur: desfrânarea. Familiile boiereşti, continuu lovite şi ameninţate în onoarea lor, se hotărîră să reacţioneze. Se formă deci cu ştirea şi, mai mult, cu sprijinul lui Castaldo, un complot. In noaptea de 1 Septemvrie 1552, pe când domnul se odihnea într'un cort, pe malul Prutului, la Ţuţora, conjuraţii — printre cari se găseau şi oamenii generalului împărătesc, — năvăliră asupra lui şi-l uciseră. Trupul acestui de al doilea fiu nevrednic al lui Rareş, fu dus şi înmormântat în mănăstirea Pobrata, unde se vede şi astăzi piatra funerară aşezată de doamna Ruxandra, sora celui ucis.

BIBLIOGRAFIE

I. Petru Rareş: 1. I. URSU, *Grozav vornicul*, în *Conv. Lit.*, XLI (1907), p. 105—109; 2. I. URSU, *Die auswärtige Politik des Peter Rareş, Fürst von Moldau*, Viena, 1908, 180 p. in 8°; 3. I. URSU, *La politique orientale de François I*, Paris, 1908, 204 p. in 8°; 4. G. CORIOLAN, *Petru Rareş înainte de urcarea sa pe tron şi Petru Pribeagul*, Bucureşti, 1909, 44 p. in 8°; 5. N. GHICA-BUDEŞTI şi GH. BALŞ, *Mănăstirea Probota*, Bucureşti, 1909, 56 p. in 4°; 6. C. GIURESCU, *O carte despre politica externă a lui Petru Rareş*, Bucureşti, 1910, 15 p. in 8°; 7. I. NISTOR, *Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, Viena, 1910, 182 p. in 8°; 8. I. URSU, *Bătălia dela Gwozdziec şi Obertyn (*1531*)*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, t. XXXV (1912—1913), p. 429—465; 9. I. URSU, *Petru Rareş*, Bucureşti, 1923, 144 p. in 8°; 10. I. MINEA, *Despre Teodor, fratele lui Petru Vodă Rareş*, în *Cercet. Ist.*, VIII—IX, nr. 3, p. 349—351; 11. G. BALŞ, *Bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, Bucureşti, 1928, 397 p. in f°. (*Bul. Com. Mon. Ist.* XXI); 12. DR. ANDREI ANTALFFY, *Münşa'at al-Salatin al lui Rukhsanzade Ahmed Feridun, Et-Tevkü (pomenit şi supt numele de Ahmed Feridun Bei Nisangi) ca izvor pentru istoria Românilor*, în *Bul. Com. Ist.*, XIII (1934), p. 3—23; 13. P. P. PANAITESCU, *Petru Rareş şi Moscova*, în *In memoria lui Vasile Pârvan*, Bucureşti, 1934, p. 265—278; 14. T. HOTNOG, *Numele topic Bender*, în *Rev. Ist. Rom.*, VIII (1938), p. 241—242.

II. Iliaş şi Ştefan Rareş: 15. IOAN BOGDAN, *Evangheliile dela Homor şi Voroneţ, din 1473 şi 1550*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, t. XXIX, (1906—1907), p. 645—656; 15. N. IORGA, *Renegaţi în trecutul ţerilor noastre şi al neamului românesc*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, t. XXXVI

(1913—1914), p. 799—806; 16. VICTOR MOTOGNA, *Contribuţii la relaţiile dintre urmaşii lui Petru Rareş şi Ungaria. (Ilie 1546—1551, Ştefan 1551—1552)*, în *Rev. Ist.* X (1924), p. 8—26; 17. N. C. BEJENARU, *Turcirea lui Iliaş Rareş şi planurile Sultanului de a transforma Moldova în paşalâc*, în *Anuarul liceului şi şcoalelor comerciale « M. Kogălniceanu » pe anii 1922—1923*, Iaşi, < 1932 >, p. 47—52; 18. N. C. BEJENARIU, *Castaldo, Polonii şi omorîrea lui Ştefăniţă Rareş*, în *Revista Critică*, 8 (1934), p. 102—110; 19. I. MINEA, *Discuţii istorice mărunte* 1). *Despre sfârşitul lui Ştefăniţă Vodă Rareş şi ceva despre Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, 1936, 13 p. in 8°.

ALEXANDRU LĂPUŞNEANU. DESPOT VODĂ

Alexandru Lăpuşneanu « au adunat pe vrăjmaşii cari puseseră la cale înşelăciunile de mai nainte şi pe boierii necredincioşi şi pe toţi i-au dat morţii nemiloase ».
(Letopisețul lui Azarie).

Felul în care au înfăţişat cei mai mulţi dintre istorici pe Alexandru Lăpuşneanu este inexact: exagerat, în unele privinţi, incomplet în altele. Atmosfera creată de povestirea cronicei lui Grigore Ureche şi Simion Dascălul pe de o parte, de nuvela lui Negruzzi, pe de altă parte, i-a fost cu totul defavorabilă: acest domn ajunsese prototipul stăpânitorului crud, tăind cu o plăcere sadică boierii, aproape egalul lui Vlad Ţepeş, celălalt nedreptăţit al istoriei. Câţi nu repetă şi astăzi: « capul lui Moţoc cerem », fără să ştie, că în ce priveşte acest episod, povestirea talentatului Negruzzi e inventată pe de-a'ntregul şi că, în realitate, celebrul vornic a pierit la Liov de mâna călăului polon, iar nu sfâşiat de mulţimea înfuriată a târgoveţilor din Iaşi. Cercetarea obiectivă a mărturiilor contemporane ne arată că Lăpuşneanu, dacă a tăiat un număr de boieri — ceva mai mulţi decât Rareş — n'a făcut-o fără motiv; ea ne mai arată însă şi deosebita atenţie pe care a dat-o vieţii economice a ţării şi numărul însemnat de lăcaşuri bisericeşti pe care le-a ridicat, fiind în privinţa aceasta demnul urmaş al lui Petru Rareş şi Ştefan cel Mare.

Raporturile cu Polonii, cu Turcii şi cu Ardealul. Fiu nelegitim al lui Bogdan al III-lea — cu « doamna » Anastasia (din ţinutul Lăpuşnei, se pare), moartă în 1558, Mai 2 şi îngropată la mănăstirea Râşca — Alexandru Lăpuşneanu se numea, înainte de domnie, Petrea Stolnicul. Pribeag în Polonia împreună cu alţi boieri, el a fost ales de aceştia domn, după moartea lui Ştefan

Rareş. Venind în ţară cu ajutor polon, a găsit însă aci pe un alt candidat, pe *Joldea*, susţinut de Elena, văduva lui Petru Rareş, care voia să-l facă ginere, precum şi de câţiva dintre ucigaşii lui Ştefan. La satul *Şipote*, pe Jijia, ostaşii lui Alexandru, prind pe Joldea care e însemnat la nas şi trimis la mănăstire (Septemvrie 1552); apriga Elena plăteşte cu viaţa amestecul ei în această chestie; în schimb însă, în anul următor, *Ruxandra*, fiica lui Rareş, devine soţia noului domn.

Venit pe tron cu ajutorul Polonilor, era normal ca Lăpuşneanu să le fie recunoscător şi să aibă cu ei raporturi prieteneşti. Indată după proclamarea sa de către pribegi, pe când se găsea încă în Galiţia, în oraşul Trembowla, el jurase credinţă regelui Sigismund şi se îndatorise să-i vie în ajutor, în caz de războiu, cu 7.000 de călăreţi. Instalat la Suceava, Lăpuşneanu reînoieşte jurământul. Ca o urmare a acestui act, dă el ajutor Polonilor în Ianuarie 1553, împotriva Tătarilor, trimiţându-le o oaste de câteva mii de oameni.

Cu Turcii, raporturile au fost cele normale. Le-a plătit tributul regulat şi n'a încercat să se ridice împotriva lor. Le-a ajutat, în primăvara anului 1553, să reinstaleze în Ţara Românească pe Mircea Ciobanul care fusese alungat de pretendentul Radu Ilie; a contribuit de asemenea, prin corpul de oaste trimis sub comanda vornicului Nădăbaico, la înlocuirea aceluiaşi Mircea Ciobanul, căzut acum în disgraţia Porţii, prin Pătraşcu cel Bun (Fevruarie 1554).

Fiind în bune raporturi cu Polonii şi cu Turcii, Lăpuşneanu nu putea să aibă faţă de problema ardeleană decât o singură atitudine: aceea favorabilă dinastiei Szapolyay. Intr'adevăr, Ioan-Sigismund, fiul nevârstnic al lui Ioan Szapolyay, era *nepotul* regelui Poloniei şi avea şi sprijinul Sultanului Soliman. Dar domnul Moldovei, ajutându-i lui şi mamei sale, Isabella, să-şi recapete stăpânirea asupra Ardealului, urmărea şi un scop personal: redobândirea Ciceiului şi a Cetăţii de Baltă. Campania pentru instalarea lui Ioan-Sigismund a avut loc abia în 1556, fiind împiedicată până atunci de diferite pricini. Lăpuşneanu trece cu două armate — ca odinioară Rareş — peste munţi şi nu întâmpină rezistenţă; de altfel, încă la începutul anului, dieta din Sebeşul-Săsesc proclamase ca principe pe fiul lui Ioan Szapolyay. Se adevereau deci cuvintele semnificative pe care domnul le adresase în 1554 delegaţiei din Ardeal, venite să-i transmită unele

propuneri din partea lui Ferdinand: Va trece munţii —spunea atunci Lăpuşneanu — « nu noaptea, ci ziua, în sunetul trâmbiţelor şi al tunurilor » şi le « va dovedi că nu sunt în stare să i se opună ». Cu tot serviciul important pe care li-l adusese, Isabella şi fiul ei nu se grăbiră însă să dea domnului Moldovei cele două posesiuni. Fu nevoie de o incursiune a lui Lăpuşneanu (sfârşitul lui Mai 1558) în care Ţara Bârsei avu serios de suferit precum şi de un ordin formal al Sultanului Soliman (Iunie 1558), pentru ca dieta din Alba-Iulia, închisă la 4 Octomvrie acelaşi an, să hotărască restituirea Ciceiului şi a Cetăţii de Baltă. Pârcălabul moldovean al acesteia din urmă duce Bistriţenilor o scrisoare la 7 Fevruarie 1559; tot Bistriţenilor li se adresează, la 27 Aprilie, şi dregătorul pus de Lăpuşneanu peste domeniul « cetăţii pustii » (« castri deserti ») dela Ciceiu.

Despot Vodă. Răscoala lui Tomşa. Cam în aceeaşi vreme în care se retrocedau posesiunile de peste munţi, apărea la curtea din Suceava un personaj extrem de interesant: *Iacob Heraclid Despotul.* Era un om de vreo treizeci şi cinci de ani, nu prea înalt de statură, cu părul negru, cu privirea ageră, remarcabil cuvântător, cunoscând bine limba greacă, latină, italiană, spaniolă şi franceză. Se dădea drept scoborîtor din legendarul Hercules, din Heracle, împăratul bizantin, din cneazul Lazăr al Serbiei; rudă aşa dar prin acesta din urmă cu Ruxandra, soţia lui Lăpuşneanu. Arăta tuturor o diplomă eliberată de Carol Quintul la 22 Octomvrie 1555, prin care, recunoscându-i-se titlul de Despot şi acela de comite palatin, i se dădea dreptul de a numi notari imperiali, doctori, licenţiaţi, magistraţi şi poeţi laureaţi. Avusese o viaţă foarte amestecată şi aventuroasă; născut în Samos, zăbovind câtăva vreme prin Chios şi Creta, ajunsese student în Franţa, la Facultatea de Medicină dela Montpellier, trecuse la Saint-Germain, lângă Paris, de unde trebuise să fugă în urma unui omor, luptase apoi în armata împăratului Germaniei, luând parte la bătălia dela Renty (1554) şi la asediul cetăţilor Thérouanne şi Hesdin, fapte pe care le-a deschis, în latineşte, într'o lucrare tradusă şi în limba franceză. Trecând la luteranism, îşi făcuse relaţii printre adepţii acestei confesiuni; cunoştea pe vestitul *Melanchton*, pe învăţatul Sommer, pe o sumă dintre principii protestanţi. Colindase prin întreaga Germanie, prin Danemarca, Suedia,

Prusia şi ajunsese în cele din urmă în Polonia, unde devenise prieten bun cu nobilul Albert Laski, protestant şi el, şi cu Niculae Radziwill, cancelarul Lituaniei. Din Polonia trecuse apoi în Moldova, cu gândul ascuns de a pune mâna pe scaunul domnesc, la care îi da dreptul să aspire pretinsa înrudire cu doamna Ruxandra. Ambiţios peste măsură, fără scrupule, îndrăzneţ, lăudându-se cu o ascendenţă imaginară, iubind pompa, decorul şi făcând planuri extraordinare, irealizabile, Iacob Heraclid Despotul era tipul aventurierului; al aventurierului însă de o clasă înaltă, dispunând de cunoştinţe numeroase şi variate, de farmec personal, de relaţii întinse. Intrând în legături cu boierii moldoveni, îi fu uşor să-şi facă prieteni, mai ales că Lăpuşneanu, în urma stăruinţelor doamnei Ruxandra, îl primi la început bine. Când încercă însă, prin medicul Blandrata, să suprime, printr'o otravă lentă, pe domn, acesta, bănuind ceva, îl făcu să fugă din Moldova. Despot se duse la Kesmark, în Ungaria de Sus, proprietatea lui Albert Laski, unde începu să strângă oaste (Martie 1560). Era sprijinit de Imperiali; Ferdinand, care duşmănea pe Lăpuşneanu din pricină că ajutase pe Isabella să reia Ardealul, îi dădu 8.000 de florini pentru plata mercenarilor şi un salvconduct. Dar prima încercare pe care o făcu acest aventurier de a câştiga cu puterea armelor tronul Moldovei dădu greş; armata lui Despot, în care esenţialul era contingentul lui Albert Laski, fu împrăştiată, din ordinul regelui polon, de palatinul Podoliei, Dimitrie Wiszniewiecki, descendent după mamă, din Ştefan cel Mare. Lăpuşneanu, prevenit, îşi strânsese de altfel oastea şi era gata să întâmpine pe pretendent, dacă acesta ar fi trecut hotarul. Silit să reînceapă experienţa, Despot recurse acum la o stratagemă. Făcu anume să se răspândească svonul că a murit şi pe ascuns recrută o nouă armată. Lăpuşneanu, indus în eroare, fu surprins când i se anunţă, în Noemvrie 1561, că duşmanul său, împreună cu Laski, au intrat în ţară. Strângându-şi în grabă oastea, el întâmpină totuşi pe Despot la satul *Verbia*, pe apa Jijiei. Lupta ţinu două zile (17—18 Noemvrie) şi se termină prin înfrângerea lui Lăpuşneanu care fu silit să se retragă spre Huşi; învins pentru a doua oară aci, el fugi la Chilia, unde îl precedase doamna Ruxandra, aducând cu ea şi visteria; dela Chilia porni spre Constantinopol. Intre timp, biruitorul intrase în Suceava,

fusese uns domn, sub numele de « Ioan Voevod » şi — cu toate planurile sale de răscoală împotriva Turcilor — trimisese la Poartă să capete confirmarea. Aceasta-i sosi, iar Lăpuşneanu fu exilat în insula Rhodos (Martie 1562).

Fig. 56. — Moneta cea mare de argint a lui Despot Vodă, bătută în 1563

Planurile noului domn erau mărețe: el visa recucerirea Chiliei şi Cetății-Albe, mutarea din nou a hotarului la Dunăre şi război « zi şi noapte . . . cu necredincioşii şi blestemații de Turci ». Voia apoi să reia posesiunile din Ardeal şi Săcuimea, ba chiar să ocupe şi Țara Românească, pentru ca, după aceea, având o asemenea

Fig. 57 — Moneta de aur a lui Despot Vodă, bătută în 1563.

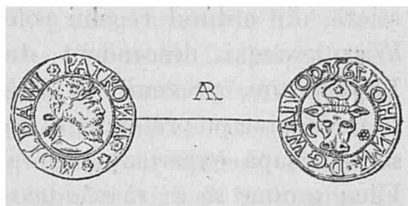

Fig. 58. — Monetă mică de argint dela Despot Vodă, bătută în 1562.

bază, să pornească la cucerirea Constantinopolului şi să se încoroneze împărat. Boierilor le vorbea de originea lor, din « vitejii Romani cari făceau să tremure lumea întreagă », el însuşi se intitula, pe monete: « Heraclid Despotul, părintele patriei, răzbunătorul şi apărătorul libertății patriei », precum şi « Ioan Voevodul, patronul Moldovei » (vezi fig. 56, 57, 58). Sub raportul religios, voia

să introducă protestantismul; chemă chiar un preot, pe polonul Ioan Lusinski, şi-l făcu episcop, spre marele scandal al drept credincioşilor Moldoveni cari nu mai văzuseră episcop însurat. Faţă de religia ţării, n'avea consideraţie; altfel n'ar fi îndrăznit să topească odoarele de aur şi de argint ale mănăstirile spre a face din ele bani. Realiză şi un lucru bun: o şcoală superioară la Cotnari — aci erau mulţi Saşi trecuţi de puţină vreme la protestantism, — sub conducerea învăţatului Ioan Sommer; avea de gând să aducă şi o tipografie. Din toate planurile lui Despot însă nu se alese nimic, cum se întâmplă de obiceiu cu aceia cari nu ştiu să-şi măsoare puterile, n'au simţul realităţilor. In foarte scurtă vreme, aventurierul izbuti să ridice împotriva sa pe toată lumea: pe boieri cari vedeau batjocorite datinele străvechi, pe ţărani, iritaţi de noul bir de un galben de casă, pe care-l pusese pentru oaste, pe Laski, căruia nu-i plătise datoria făcută cu strângerea mercenarilor în 1560 şi 1561 şi îi reluase cetatea Hotinului, dată drept gaj. Se formă deci un complot, în frunte cu hatmanul Tomşa.

Pentru a nu deştepta bănuielile, acesta pretextă o expediţie împotriva Tătarilor cari ar fi năvălit din nou în ţară — năvăliseră, de fapt cu un an mai înainte — şi convinse pe Despot să-i dea o parte din mercenarii unguri şi nemţi, de cari era înconjurat. Pe drum, la satul *Săpoteni*, dincolo de Prut, aceştia fură ucişi şi Tomşa se întoarse împotriva domnului său. Inchis în cetatea Sucevei cu vreo 700 de soldaţi, dintre cari 400 de Unguri iar ceilalţi amestecaţi, Despot ar fi putut rezista multă vreme, mai ales că izbutise să se împace cu Laski şi aştepta să-i vie acesta în ajutor. Fu însă trădat de proprii săi ostaşi, înfuriaţi de asasinarea căpitanului lor — o nouă greşeală a lui Despot care acoperise pe ucigaş — şi silit să se predea. Călare şi îmbrăcat în haine domneşti, se înfăţişă el lui Tomşa, crezând că această apariţie teatrală va avea darul să impresioneze pe hatman şi să-l facă să-i dăruiască vieaţa. Se înşelă însă, deoarece chiar buzduganul lui Tomşa îl lovi cel dintâi, drept pedeapsă pentru «multele lucruri fără de lege» ce făcuse (6 Noemvrie 1563). «Şi aşa au fost sfârşitul lui Despot Vodă», încheie cronica. Laski, auzind de cele întâmplate se întoarse din drum, cu mare teamă să nu fie atacat de ţărani, şi avu norocul să ajungă cu armata neatinsă, îndărăt în Polonia. Mult mai rău păţise un alt nobil polon, pala-

tinul *Dimitrie Wiszniewiecki*, cel care răspândise în 1560 prima oaste de mercenari a lui Despot. Crezând, în calitatea sa de descendent al lui Ştefan cel Mare, că ar putea ocupa tronul Moldovei, trecuse Nistrul în timpul când Despot era asediat în Suceava. Boierii, prefăcându-se, îi trimiseră vorbă că îl aşteaptă cu mare bucurie; la satul *Vercicani* însă, pe apa Siretului, îl loviră pe neaşteptate şi îl luară prizonier împreună cu o sumă dintre ai săi. Expediat la Constantinopol, Wiszniewiecki a avut acolo o moarte năprasnică, fiind agăţat « în cârlige, despre Galata », şi chinuindu-se trei zile, înainte de a-şi da sufletul.

A doua domnie a lui Lăpuşneanu. Tomşa fusese proclamat domn încă din 8 sau 10 August 1563 de către boierii răsculaţi. Odată înlăturat Despot, el trimite la Constantinopol să fie întărit. Dar Turcii, văzând frământările din Moldova, numiseră deja, la sfârşitul lui Octomvrie, din nou pe Alexandru Lăpuşneanu. Peste o lună acesta se afla la Brăila, iar la 11 Dechemvrie, încerca, ajutat de Munteni, să intre în ţară. Tomşa însă îl respinge. In acelaşi timp, trimite două delegaţii, una la Lăpuşneanu, să-i spuie că ţara nu-l voieşte, alta la Poartă să încerce o revenire asupra numirii făcute. Sforţările lui sunt însă zadarnice. Povesteşte cronicarul că Lăpuşneanu ar fi răspuns: « de nu mă va (vrea!) ţara, eu îi voiu pre dânşii şi de nu mă iubesc, eu îi iubesc pre dânşii şi tot voiu merge, ori cu voe, ori fără voe ». Pe de altă parte, sosiseră ordine dela Constantinopol către beglerbegul Rumeliei şi către Tătari să ajute la înlăturarea lui Tomşa. Acesta, ne mai putându-se opune, se retrase în Polonia, însoţit de vornicul Moţoc, de Veveriţă postelnicul şi de Spanciog spătarul (Martie 1564); aci însă, i se ceru socoteală de moartea lui Dimitrie Wiszniewiecki. Inchis împreună cu însoţitorii săi în Liov, el fu condamnat la moarte; în primele zile ale lui Mai, călăul îi reteză capul; aceiaşi soartă avură şi cei trei boieri. Ni s'a păstrat testamentul făcut de Tomşa, de Moţoc şi de Spanciog, în închisoare, având data 5 Mai 1564.

De unde prima domnie a lui Lăpuşneanu începuse, faţă de boieri, printr'o amnistie generală — ştirea o luăm din letopiseţul lui Eftimie — cea de a doua începe printr'un act sângeros de represiune. După o informaţie polonă, din Noemvrie 1564, domnul ar fi tăiat la Suceava doisprezece boieri. Cronica moldo-polonă

ridică numărul acestora la şaizeci, iar letopiseţul lui Grigore Ureche şi Simion Dascălul la patruzeci şi şapte. Câţi anume au fost ucişi, e greu de precizat; mai verosimilă pare prima cifră, de doisprezece. In ce priveşte motivul, el e identic, credem, aceluia care a determinat pe Rareş la un act similar, în împrejurări similare: trădarea sau « viclenia » boierilor cari, doritori de schimbare, părăsiseră pe Lăpuşneanu şi se alăturaseră lui Despot. După cât se pare, la lupta dela Verbia a fost trădare; fapt este că mulţi dintre dregătorii lui Lăpuşneanu ocupă slujbe şi sub « Ioan Vodă ». De altfel Azarie, în letopiseţul său, o spune explicit: « Au adunat *pe vrăjmaşii cari puseseră la cale înşelăciunile de mai nainte şi pe boierii necredincioşi* şi pe toţi i-au dat morţii nemiloase ».

Nici raporturile cu Ardealul n'au fost ca în prima domnie. In timpul asediului Sucevei, Tomşa fusese ajutat de Ioan-Sigismund care îi trimisese un detaşament de câteva sute de soldaţi. Pe de altă parte, posesiunile ardelene, pierdute odată cu alungarea lui Lăpuşneanu, nu mai fuseseră date îndărăt, la restabilirea acestuia în scaun. Erau deci motive serioase de nemulţumire. S'a adăogat la acestea şi adăpostul pe care îl găseau diferiţi pretendenţi dincolo de munţi. Unul dintre ei, *Sava Mâzgă*, fusese chiar proclamat la Bârgău, în 1566, domn al Moldovei, sub numele de Ştefan şi cu o oaste de strânsură, « păstori şi altă adunătură », intrase în Iunie, în ţară. A fost însă bătut, mai sus de Cetatea Neamţului şi abia a scăpat cu fuga. Şi Laski avea pretenţii asupra tronului, ca urmare a unei făgăduieli a lui Despot; n'a îndrăznit totuşi să facă o încercare cu armele. Pe un alt pretendent, Bogdan, îl opriseră cu forţa Imperialii de a porni spre Moldova, ba îi şi răniseră chiar, într'o ciocnire, mai mulţi oameni (1565).

Faţă de Turci se pare că Alexandru Lăpuşneanu se obligase, la restabilirea lui în scaun, să « risipească » adică să dărâme cetăţile ţării; letopiseţul lui Grigore Ureche şi Simion Dascălul susţine că, în acest scop, ele au fost umplute cu lemne şi arse, «numai Hotinul l-au lăsat să fie apărătură despre Leşi ». O ştire polonă *contemporană*, ne arată însă dimpotrivă că tocmai Hotinul a fost ars; pe de altă parte, constatăm că celelalte cetăţi servesc şi ulterior sub raportul militar. Deci sau ştirea letopiseţului e inexactă, aşa zisa « risipire » a cetăţilor fiind numai un simulacru, sau ea a privit numai pe cele mai puţin importante cum erau Crăciuna,

Romanul, Orheiul. De altfel, cronica lui Neculce şi aceea a lui

Fig. 59. — Biserica mănăstirii Slatina, ctitoria lui Alexandru Lăpuşneanu.

Neculae Costin spun că Dumitraşco Vodă Cantacuzino e cel care a stricat cetăţile; faptul ar fi avut deci loc în 1674—1675.

Alexandru Lăpuşneanu poate fi pus printre marii ctitori de lăcaşuri dumnezeeşti. A făcut mănăstirea *Slatina*, a cărei biserică, terminată în 1558 şi sfinţită la 27 Septemvrie 1559, e una din cele mai impunătoare ale Moldovei (vezi fig. 59). A zidit biserica, tot de mari proporţii, a mănăstirii *Bistriţa*; pisania poartă data 26 Mai 1554 (vezi fig. 60 şi 61). E primul ctitor al mănăstirii

Fig. 60. — Biserica mănăstirii Bistriţa, în judeţul Neamţ, ctitoria lui Alexandru Lăpuşneanu; construcţia s'a isprăvit la 26 Mai 1554.

Pângăraţi, biserica de astăzi datorindu-se lui Vasile Lupu. A făcut pridvorul vechei biserici din *Rădăuţi* (30 Iunie 1559), apoi turnul-clopotniţă dela biserica *Sf. Dumitru* din Suceava (1560 sau 1561), precum şi un adaos la mănăstirea *Putna* (Mai 1559). Peste hotare, Lăpuşneanu a refăcut în piatră biserica ortodoxă din Liov, cu hramul Adormirea Maicei Domnului şi a înzestrat-o bogat cu vase, odăjdii, icoane şi clopote. Pisania, amintind numele său, al Doamnei şi a patru dintre copiii lor, poartă data 7067 adică

1559. La Muntele Athos, a împodobit, în 1553, iconostasul mănăstirii *Dionisiu*, iar în 1564 a ferecat o icoană a sfântului Ioan

Fig. 61. — Pisania bisericii mănăstirii Bistriţa, zidite de Alexandru Lăpuşneanu. In rândul ultim se citeşte data: 7062 (1554), Mai 26.

înainte mergătorul. In sfârşit, la mănăstirea *Mileşevo* din Serbia, a dăruit un aer lucrat cu fir, având data 6 August 1567.

Lăpuşneanu a dat o deosebită atenţie şi vieţii economice. El însuşi mare negustor, trimiţând peste graniţă, mai ales în Ardeal,

porci şi boi îngrăşaţi, apoi vase de vin, a căutat să favorizeze desvoltarea negoţului. A făcut un han în munţii Câmpulungului pentru cei cari se duceau sau veneau dela Bistriţa, a stabilit iarmaroace la anumite sărbători ale anului, s'a interesat de schimburile de bani (vezi fig. 62). Avea spălători de aur în râurile dela munte; comanda tot felul de articole şi mărfuri — între altele şi pergament — în oraşele ardelene şi la Liov; îşi aducea meşteri zidari, pietrari, ţiglari, fierari dela Bistriţa; până şi marmură din Haţeg a adus, cu care special comandate, spre a-şi înfrumuseţa ctitoriile. In Iaşi, reşedinţa sa preferată în a doua domnie, a construit o baie, în 1564. Pentru îngrijirea sănătăţii sale — era bolnav de ochi — a făcut adeseori apel la medicul Andrei din Bistriţa; tot de acolo îşi procura şi vată şi apă distilată.

Alexandru Lăpuşneanu a fost căsătorit cu *Ruxandra*, fiica lui Petru Rareş şi a avut o mulţime de copii. Pe aerul dela mănăstirea Mileşevo sunt pomenite numele voevodului şi acela al doamnei sale, apoi ale « prea iubiţilor feciori *Bogdan* şi *Petru* şi *Constantin* şi fiicele lor *Anghelina* şi *Tudora* şi *Cneajna* şi *Teofana* şi *Martina* şi *Trofana* şi *Nastasia* ». Un alt fiu a fost *Ştefan*, care s'a stabilit în Rusia, având proprietăţi în ţinutul Moscovei şi al Rostovului. Intr'un document din Aprilie 1559 apar şi alţi doi fii: *Ionaşco* şi *Mihail*. Cunoaştem de asemenea doi fii nelegitimi: *Aron « cel Cumplit »* şi *Petru Cazacul*; ambii au domnit în Moldova, la sfârşitul secolului al XVI-lea.

Fig. 62. — Monetă de argint dela Alexandru Lăpuşneanu, din anul 1558. Legenda e în latineşte.

Doamna Ruxandra a zidit biserica *Precista* din Roman; construcţia a durat dela 23 Mai 1568 până la 15 Septemvrie 1569. Tot ea a reînoit ferecătura unui evangheliar al mănăstirii Putna, întrebuinţând, aşa cum aflăm din inscripţie « argintul cel vechiu dela bătrânul Ştefan Voevod ». A dăruit şi 52.000 de aspri mănăstirii *Zograf* din Sfântul Munte, în 1568, spre a se răscumpăra metohul pe care-l avea zisa mănăstire pe râul Struma. O altă donaţie a făcut mănăstirii *Dohiariu*, tot din Sfântul-Munte.

Chinuit de boala lui de ochi, Lăpuşneanu cere Bistriţenilor, pentru ultima dată, la 5 Martie 1568, pe medicul Andrei. Acesta

soseşte însă după ce voevodul încetase din viaţă, aşa că se întoarce îndărăt, ducând cu el o scrisoare a noului domn, *Bogdan*, din 16 Martie. Tradiţia consemnată în letopiseţul lui Grigore Ureche şi Simion Dascălul, cum că Lăpuşneanu ar fi murit otrăvit şi anume chiar de doamna Ruxandra, ni se pare lipsită de temei. E foarte puţin probabil să fi ucis evlavioasa doamnă pe soţul ei, cu care trăise mai bine de cincisprezece ani şi avusese atâţia copii. Adevărat e numai faptul că simţindu-şi sfârşitul aproape, Lăpuşneanu a cerut să fie călugărit şi că dorinţa i s'a împlinit, dându-i-se numele de monahul Pahomie. Trupul său odihneşte în mănăstirea Slatina.

BIBLIOGRAFIE

I. Alexandru Lăpuşneanu: 1. PAUL GORE, *Ştefan Alexandrovici, «Voevodici voloşchii» Schiţă istorico-geneologică*, în *Rev. Ist.*, VI (1920), p. 212—220; 2. I. MINEA, *Inceputul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, 1925, 16 p. in 8⁰. (Extras din *Cercet. Ist.*, I); 3. DR. G. Z. PETRESCU, *In jurul unei presupuse otrăviri a lui Alexandru Lăpuşneanu. Un medic reformator... aventurier*, Bucureşti, 1928, 16 p. in 8⁰; 4. P. P. PANAITESCU, *Fundaţiuni religioase româneşti în Galiţia*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXII (1929), p. 1—19; 5. N. C. BEJENARU, *Cine este pretendentul Ştefan din 1560?*, Iaşi, 1933, 12 p. in 8⁰; 6. N. C. BEJENARU, *Politica externă a lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, 1935, 131 p. in 8⁰.

V. şi p. 133, nr. 1.

II. Despot Vodă: 7. M. N. BURGHELE, *Despot Vodă Ereticul, domnul Moldovei, 1561—1563*, în *Conv. Lit.*, XXX (1897), p. 471—495, 612—628, 717—732 şi 795—806; 8. N. IORGA, *Nouveaux materiaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilicos*, Bucureşti, 1900, XXVI + 93 p. in 16⁰. 9. T. G. BULAT, *Incă ceva asupra lui Iacob Heraclide Despotul*, în *Rev. Ist.*, II (1916), p. 45—51; 10. N. IORGA, *Iarăşi ştiri nouă despre Despot*, în *Rev. Ist.* II (1916), p. 125—136; 11. HANS PETRI, *Relaţiunile lui Jakobus Basilikus Heraclidis zis Despot Vodă cu capii reformaţiunii atât în Germania cât şi în Polonia precum şi propria sa activitate reformatoare în Principatul Moldovei*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. VIII (1927—1928), p. 1—62; 12. N. IORGA, *Un «Heraclide» à Montpellier et un courtisan valaque de Henri III*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, XVII (1930), p. 23—48; 13. MARIE KASTERSKA SERGESCU, *Albert Laski et ses relations avec les Roumains*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, VIII (1931), p. 253—276.

V. şi p. 206, nr. 4.

IOAN VODĂ VITEAZUL

« Aşa Ion Vodă umplând pre toţi cu nădejde, cu glas mare strigară că lângă dânsul vor peri toţi, cum s'au şi tâmplat ».

(Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă).

Bogdan Lăpuşneanu. După moartea lui Alexandru Lăpuşneanu, ocupă tronul fiul său Bogdan. Era un tânăr de 15 ani, « învăţat la carte, viteaz, cu cugetul îndrăzneț, meşter în a mişca suliţa şi a întinde coarda arcului ». La început, guvernă sub epitropia mamei sale Ruxandra şi a doi boieri mari, Gavril logofătul şi Dumitru portarul de Suceava. După sfatul acestora, se încheie, la 2 Octomvrie 1569, un tratat cu Polonii prin care Bogdan făgădui, sub jurământ, credinţă regelui şi ajutor, în toate împrejurările, chiar când va fi chemat de hatmanii regali; se obligă de asemenea să nu întreprindă nimic fără aprobarea suzeranului său. Era o infeodare completă, aşa cum nu se mai întâmplase până acum. Se adăogară şi relaţiile de rudenie: pe una din surorile sale o căsători după nobilul Gaspar Paniewski, pe o a doua o făgădui lui Cristofor Zborovski; el însuşi voia să ia de soţie o poloneză: la început pe fiica lui Ioan Tarlo, stegarul oraşului Liov, apoi pe o fiică a lui Constantin de Ostrog, în cele din urmă pe o fiică a cancelarului Dembinski. După moartea mamei sale, întâmplate la 12 Noemvrie 1570, Bogdan se înconjură de tineri poloni, tovarăşi de petreceri; îi plăcea în special jocul la halca: acesta consta în a arunca, din fuga calului, o suliţă printr'un cerc de fier. In acelaşi timp, începu să nu mai ţie seamă de părerile sfetnicilor în vârstă. Treptat, treptat, boierii se îndepărtară de tânărul domn şi începură a se gândi la o schimbare. Ii

supăra şi risipa şi luxul nechibzuit a lui Bogdan care asvârlea banii vistieriei, punând, de pildă, să se facă şine de argint aurit la roţile rădvanului său. Aşa se explică de ce mai mulţi dregători, şi între ei şi fostul epitrop Gavril logofătul, trimiseră o pâră la Constantinopol şi de ce Turcii, bucuroşi că-şi pot umple din nou buzunarele, o ascultară. Fiul lui Lăpuşneanu fu mazilit iar domnia dată lui Ioan Vodă care stătuse câtăva vreme în surghiun la Rhodos şi care izbutise a-şi face puternice legături la Poartă. Lui Bogdan i se întâmplase tocmai în acest timp un lucru neplăcut: pe când trecuse în vizită peste hotar, să-şi vază logodnica, fusese atacat, rănit şi prins de Cristofor Zborovski, nobilul polon căruia îi făgăduise la început pe sora sa de soţie dar pe care apoi îl îndepărtase. Numai după ce se obligă să plătească drept răscumpărare 6.000 de galbeni, garantaţi şi de cumnatu-său Paniewski, îşi recăpătă libertatea. Intre timp însă, Ioan Vodă — căruia istoricii noştri — influenţaţi de povestirea părtinitoare a cronicii, îi spun «cel Cumplit», dar căruia noi îi zicem, pentru faptele sale, cel Viteaz — întrase în ţară şi ocupase atât Iaşii cât şi Suceava. Bogdan, ajutat de o oaste polonă de vreo 2.000 de oameni, încercă în zadar să-şi recapete tronul. El înaintă de-a-lungul Prutului până aproape de Iaşi; faţă de superioritatea numerică a adversarului însă, fu obligat să se întoarcă şi trecu Nistrul îndărăt, pe la Hotin. Nereuşind cu Polonii, Bogdan se duse la Moscova ca să ceară ajutor de acolo. Nu-l putu obţine şi rămase, bolnav de ochi ca şi tată-său, în acele locuri depărtate unde şi muri. Soţia lui Bogdan a fost o principesă rusă.

Ioan Vodă Viteazul era fiu nelegitim al lui Ştefăniţă, deci strănepot lui Ştefan cel Mare. Fiindcă mamă-sa fusese armeancă, i se mai spunea şi Armeanul, după cum lui Petru i se spusese Rareş, iar lui Alexandru, Lăpuşneanu. De o statură uriaşă, foarte puternic — în bătălia dela Cahul a tras singur un tun după el — având darul vorbirii convingătoare, era iubit nu numai de soldaţi care-i admirau îndrăzneala şi vitejia, dar şi de popor care vedea în el un apărător. Boierii însă şi clerul nu l-au înţeles şi nu l-au sprijinit; de aceea şi portretul pe care i-l fac în cronica ţării, unde e înfăţişat, în chip vădit exagerat, ca un «călcător de lege» şi un tiran, de aceea şi scuzarea celor cari l-au trădat în chip mârşav. In tinereţe, Ioan Vodă stătuse câtăva

vreme prin Polonia, apoi în Crimeia, la hanul tătăresc, după aceea trecuse pe la curtea împăratului german și, în cele din urmă, ajunsese acolo unde se putea obține tronul țărilor noastre, adică la Constantinopol. In timpul celei de a doua domnii a lui Lăpușneanu, fusese exilat în insula Rhodos. Făcând negoț cu pietre scumpe, izbuti să strângă o avere considerabilă și să-și facă și legături printre puternicii Porții și în haremuri: Cu ajutorul banilor — a cheltuit 220.000 de galbeni — și prin susținătorii pe care-i avea, reuși Ioan Vodă să fie numit domn al Moldovei, după mazilirea lui Bogdan. Când acesta din urmă, neîndrăznind să se măsoare cu oștile adversarului său, trecu Nistrul îndărăt, Hotinul rămase în stăpânirea Polonilor. O pradă în Pocuția, pe care Ioan Vodă o revendica împreună cu averile lui Tomșa, cel tăiat la Liov, socotind-o drept « ocina » sa, făcu pe nobilii șleahtici să vadă că în Moldova era acum un altfel de stăpânitor. Urmă deci o înțelegere și Hotinul fu restituit (1572, înainte de 14 August).

S'a făcut mult caz de faptul că boierului Ionașco Zbierea, mare vornic al țării de jos, i s'a tăiat capul, din porunca domnului, chiar în ziua de Paști. Dar cronica a omis să spună că Ionașco era « hiclean », că ținea cu fostul domn, în timp ce armata polonă a acestuia intrase în țară. Se putea tăia capul, după nomocanoane, chiar în această zi de mare sărbătoare, celor cari profanau mormintele sau răpeau fetele; de ce ar fi constituit un fapt extraordinar, aceeași pedeapsă, într'o asemenea zi, pentru crima de înaltă trădare? Și celelalte execuții ordonate de Ioan Vodă trebue să aibă o justificare; din sadism nu erau făcute și domnul nu avea interes să-și ridice boierimea și clerul împotrivă. Foarte probabil că unii din cei uciși fuseseră tovarășii lui Ionașco Zbieea; restul se vor fi făcut vinovați de alte crime. Despre Veveriță, de pildă, știm precis, dintr'o scrisoare adresată Bistrițenilor la 30 Iulie 1527, că fiind « copil de casă », fugise dela curte, împreună cu mai mulți tovarăși, făcând domnului « o mare pagubă ». Nu-i de mirare că, odată prins, a trebuit să plătească cu vieața — cum plăteau obișnuit furii sau hiclenii în vremea aceea — vina sa. Despre Tofan, fostul mitropolit, știm dintr'o scrisoare datată 24 Mai — anul lipsește — că el fugise, împreună cu trei călugări, luând cu sine « multă avuție, ughi de aur și alți bani mulți ». In genere, s'a exagerat « cruzimea » domnilor noștri din veacul

al XVI-lea, atât în Moldova cât şi în Ţara Românească. De multe ori, nu se putea altfel: boierimea, bogată, numeroasă şi puternică ajunsese, de fapt, neguvernabilă; veşnic intrigând sau chiar ridicându-se cu armele împotriva stăpânului legiuit, erau necesare actele de represiune. Şi chiar aşa, tot nu se învăţa minte. Nu-i de mirare deci că atâţia domni au fost obligaţi să taie boieri.

Dar dacă a fost aspru cu pătura de sus, Ioan Vodă a arătat în schimb o deosebită atenţie celei de jos, mulţimii necăjite. Pentru ea, pentru negoţul ei mărunt, a bătut în 1573 moneta de aramă care poartă pe avers chipul voevodului, iar pe revers stema ţării (vezi fig. 63). Poporul simţea că are în domn un apărător; de aceea, în lupta hotărîtoare cu Turcii, «lângă iezerul Cahulului», el îi rămase credincios, în timp ce boierii trădară.

Fig. 63. — Banul de aramă bătut de Ioan Vodă Viteazul la 1573.

Luptele cu Turcii. In Fevruarie 1574, Turcii trimit lui Ioan Vodă ordin să dubleze cifra haraciului, dacă vrea să-şi păstreze tronul. Se ivise la Constantinopol un pretendent, Petru, fiu al lui Mircea pretendentul din 1511, şi frate cu domnul din Ţara Românească, Alexandru: el oferea 80.000 de galbeni în loc de 40.000 cât fusese până atunci şi Sultanul găsea că e logic să-i ceară şi lui Ioan tot atâta. Acesta însă refuză. Scriitorul polon Gorecki povesteşte că înainte de a lua o hotărîre, domnul convocase pe toţi membrii divanului i le arătase situaţia. Le spusese să aleagă între plata haraciului -ndoit — după care ar fi urmat cu siguranţă alte cereri — şi lupta împotriva păgânului; adăogase că, personal, n'are interes, deoarece el nu plăteşte suma cerută, dar că îl doare inima de ţară. Le făgăduise apoi să lupte, cu preţul vieţii şi-i asigurase că — împreună fiind — vor izbândi. «Aşa Ion Vodă umplând pre toţi cu nădejde, cu glas mare strigară că lângă dânsul vor peri toţi» şi jurară credinţă pe Sfânta Evanghelie. In acest ceas greu, domnul Moldovei nu se putea bizui pe vreun ajutor nici din partea Polonilor, nici din partea Ardelenilor, deoarece şi unii şi ceilalţi erau în bune raporturi cu Turcii. Numai la

Cazacii Zaporojeni —la acea populaţie amestecată, de dincolo de «pragurile» sau cataractele Niprului (za porojie), dornică de pradă, —găsi chemarea lui Ioan Vodă răsunet. O ceată de 1.200 de Cazaci, sub comanda hatmanului Sviercevski, se înfăţişă la Iaşi; sosirea lor fu sărbătorită printr'un mare ospăţ, în ziua de

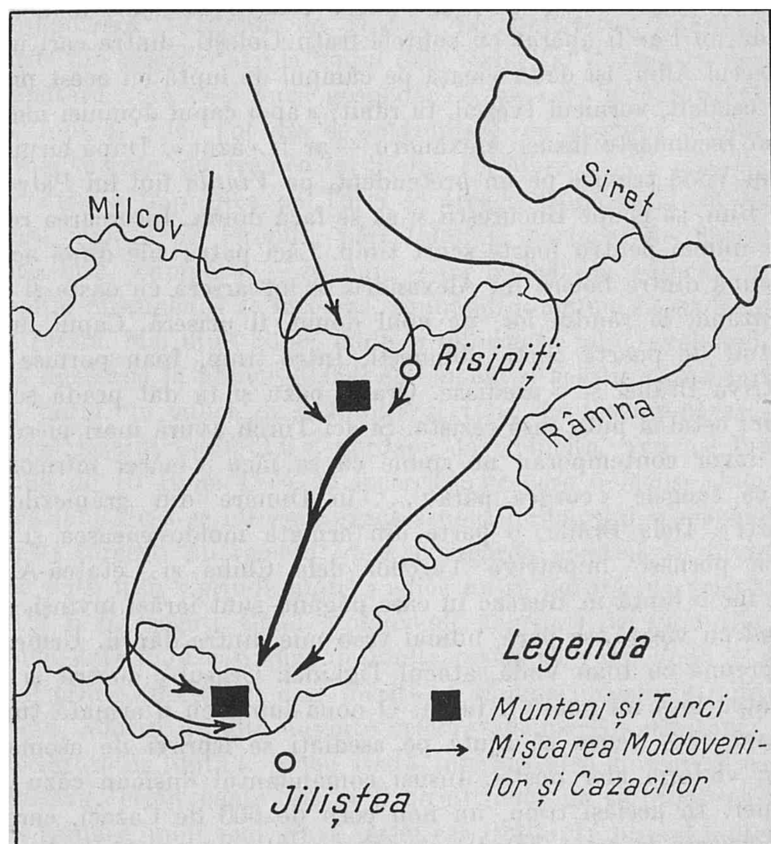

Fig. 64. —Lupta dela Jilişte (1574).

21 Martie. Leafa li se plătea nu lunar, ci la intervale mai mici, uneori zilnic. Războiul începu îndată după aceea; pretendentul Petru, împreună cu frate-său Alexandru şi cu o oaste turcească şi muntenească, se îndreptă spre Moldova (Aprilie 1574). Aproape de satul *Jilişte* — cătunul Zilişte de astăzi, dependent de comuna Slobozia-Ciorăşti — pe Râmna, la Sud-Est de Focşani, fură sur-

prinşi însă de un atac fulgerător al lui Ioan Vodă care izbutise prin avantgarda sa, comandată de vornicul Dumbravă, să ucidă sau să prindă întreaga strajă a adversarului (vezi fig. 64). Lupta, începută în zorii zilei, se sfârşi printr'o cumplită înfrângere a celor doi fraţi: Petru abia scăpă cu fuga la Brăila, iar Alexandru la oraşul de Floci, la gura Ialomiţei. Ultimul a fost chiar în primejdie de moarte. Şi de nu l-ar fi apărat cu suliţele fraţii Goleşti, dintre cari unul, clucerul Albu, işi dădu vieaţa pe câmpul de luptă cu acest prilej, iar celălalt, vornicul Ivaşcu, fu rănit, « apoi capul domniei mele— cum recunoaşte însuşi Alexandru —ar fi căzut ». După biruinţă, Ioan Vodă trimise pe un pretendent, pe *Vintilă* fiul lui Pătraşcu cel Bun, să ocupe Bucureştii şi să se facă domn. Incercarea reuşi, dar numai pentru foarte scurt timp. Căci patru zile după aceea, o sumă dintre boierii lui Alexandru se întoarseră cu oaste şi surprinzând, la rândul lor, pe noul domn, îl uciseră. Capul lui fu ţintuit de poarta curţii domneşti. Intre timp, Ioan pornise împotriva Brăilei şi o asediase. Oraşul căzu şi fu dat pradă soldaţilor; cetatea putu însă rezista. Şi aci Turcii avură mari pierderi; un izvor contemporan ne spune că se făcu « măcel înfricoşat » şi că sângele « curgea pârâu . . . în Dunăre din grămezile de morţi ». Dela Brăila, o parte din armata moldovenească şi Cazacii pornesc împotriva Turcilor dela Chilia şi Cetatea-Albă; are loc o luptă în Bugeac în care păgânii sunt iarăşi învinşi, scăpând cu vieaţă, se pare, numai vreo mie dintre dânşii. Urmează, împreună cu Ioan Vodă, atacul Tighinei. Oraşul e cucerit şi ars, cetatea însă nu poate fi luată. O nouă luptă cu o armată turco-tătară care venea să ajute pe asediaţi se isprăvi de asemenea prin victoria alor noştri. Insuşi comandantul duşman căzu prizonier. In acelaşi timp, un nou corp de 600 de Cazaci, care se adăogaseră la cei 1.200 dela început, scoborîră în şăicile lor iuţi Nistrul şi atacară Cetatea Albă. Ca şi la Tighina, oraşul fu ars şi prădat, citadela însă rezistă.

Victoriile lui Ioan Vodă Viteazul avură un mare răsunet la Constantinopol. Sultanul Selim, înspăimântat la gândul că ar putea să piardă nu numai Ţările Româneşti dar şi ţinuturile din dreapta Dunării, dădu poruncă să se trimită împotriva îndrăzneţului ghiaur o mare armată. La corpurile sangeacilor dunăreni se adăogiră ostaşii domnului muntean şi Tătarii lui Adel-Ghirai.

Cât însumau toate aceste forţe la un loc nu se poate preciza; în orice caz, ele erau mult superioare celor moldoveneşti care nu depăşeau 30.000 de oameni, « fără prostime şi adunătură », cum spune cronica. După luptele din Bugeac şi dela Tighina, Ioan Vodă îşi aşezase tabăra la Huşi, de unde putea uşor să se îndrepte fie împotriva Tătarilor, la Nistru, fie împotriva Turcilor, la cetăţile din miazăzi sau la vadul dela Oblucița. Răzeşii îşi cerură şi căpătară voie să-şi vază gospodăriile, pe care le părăsiseră de două luni de zile. Tot aşa se întâmplase, cu aproape o sută de ani mai înainte, pe vremea lui Ştefan cel Mare.

Pentru a împiedica pe Turci să treacă Dunărea, Ioan Vodă trimise înainte pe Ieremia, pârcălabul şi portarul de Suceava; acesta însă, cumpărat — se pare — cu 30.000 de galbeni, nu-şi îndeplini misiunea şi se întoarse, spunând domnului că ar fi ajuns prea târziu. Mai mult chiar, dădu şi informaţii false, evaluând armata duşmană la numai 30.000 de oameni şi aceştia ostaşi proşti. Ioan porni, în sunet de trâmbiţe şi tobe, în întâmpinarea lor. « Lângă iezerul Cahulului », aproape de Oblucița, avu loc lupta, în ziua de 10 Iunie 1574. O încercare pe care o făcuse domnul în prealabil de a se informa exact asupra numărului şi dispoziţiei armatei turceşti nu reuşise; deşi avangarda acesteia fu învinsă, nu se putu însă « prinde limbă » adică nu se putură lua prizonieri spre a fi interogaţi. Când Moldovenii, îngrijaţi de svonurile ce umblau, întrebară câţi sunt de mulţi duşmanii, Ioan Vodă le răspunse printr'un cuvânt care merită să rămână în istoria militară a lumii, alături de alte cuvinte celebre ale marilor căpitani: « îi vom socoti în luptă ». Şi cu toată inferioritatea numerică a armatei sale, eroul poate tot ar fi biruit, dacă nu se producea o a doua trădare, mult mai gravă decât cea dintâi. In ajunul luptei, o parte dintre boieri, în frunte cu cei doi vornici mari, Murgul şi Bilăi, trecură în tabăra turcească şi se închinară lui Petru, cel care cu puţin mai înainte abia scăpase cu fuga la Brăila. Aceşti ticăloşi nu erau însă decât avangarda trădătorilor. A doua zi, în momentul când se dete semnalul atacului, boierimea moldovenească în frunte cu Eremia pârcălabul, plecă steagurile şi punând cuşmele în vârful suliţelor şi săbiilor, trecu şi ea de partea duşmanului. Turcii o puseră însă în prima linie de bătaie, aşa încât ea primi în plin încărcătura numeroaselor tunuri ale lui Ioan

Vodă (erau 140 de toate!) și suferi pierderi însemnate. Primul atac al dușmanului nu reuși. Un al doilea avu același rezultat. « Şi multă moarte s'au făcut între âmbe părţile, că nu era a călca pre pământ, ci pre trupuri de om. Şi aşa mai apoi de aproape se bătea, că şi mânule le obosise, şi armele-şi scăpa ... ». Urmă un scurt răgaz, în care și Moldovenii și Turcii se traseră « dinapoia puşcilor » adică a tunurilor « să se odihnească puţintel ». Atunci însă se porni o ploaie mare care fu nenorocirea alor noştri, căci le udă praful de pușcă. Lipsiți de sprijinul atât de eficace până în acel moment al artileriei, atacați pentru a treia oară de Turci, loviți în coastă de oastea odihnită a Tătarilor, Moldovenii se putură totuși retrage în ordine, după ce, în frunte cu Ioan Vodă însuși, dădură mai întâi un contra-atac fulgerător, în care prinseră — pentru a le face îndată inutilizabile — 60 de tunuri ale dușmanului. La satul *Roşcani*, pe vârful unui deal, își așeză voevodul tabăra, întărind-o bine din toate părţile cu șanțuri și cu care. Fu însă înconjurat de marea mulţime a Turcilor care căutară la început să ia poziția cu asalt. Toate încercările dădură greş; un alt dușman însă — mult mai grozav: *setea* — nu putu fi învins. Doar roua, culeasă pe bucăți de pânză, umezea buzele soldaților. Văzând sfârșitul care-i aștepta, Ioan Vodă se hotărî să se predea. Ahmed-Paşa, comandantul turc, jură de șapte ori pe Coran iar Petru de şapte ori pe Evanghelie că vor lăsa pe cei asediaţi — Moldoveni și Cazaci — să plece liberi la casele lor și că vor duce pe Ioan, viu nevătămat, în fața Sultanului. După ce dărui Cazacilor lucrurile de preţ ce avea și-și luă rămas bun dela ai săi, voevodul se duse în cortul căpeteniei turcești; aci însă, cu toată garanţia jurămintelor, fu străpuns cu sabia în mod mişelesc de capigiul — sau marele ușer — împărătesc Cigalazade, un italian renegat; i se tăie apoi capul, iar trupul, legat de cozile a două cămile, fu rupt în bucăți. Veni după aceea rândul ostașilor săi; Cazacii pieriră până la unul, nu însă fără să-și fi vândut scump vieaţa. Pe deasupra, se îngădui Tătarilor să prade « de n'au fost niciodată mai mare pustietate în ţară decât atuncea »; *după şapte decenii*, erau încă multe sate pustii între Prut și Nistru. Aşa își isprăvi Ioan Vodă cel Viteaz scurta sa domnie; el a căzut victimă trădării a lor săi, aşa cum vor cădea mai târziu Horia, Cloşca şi Crişan. Frumosul său cap a fost ţintuit de poarta Curţii domneşti din

București, alături de acela al lui Vintilă; bucățile trupului său nu știm unde au fost îngropate.

Lui Ioan Vodă i se datorește *prima secularizare* a averilor mănăstirești; un document din 1599, Martie 30, ne spune limpede: «*când a luat Ioan voevod toate satele mănăstirilor*». Alte detalii nu cunoaștem până acum asupra acestei măsuri cu adevărat revoluționare și care i-a adus nu puțină dușmănie din partea clerului.

Căsătorit că *Mărica*, fiica pârcălabului Lupea Hurul, eroul a avut un fiu cu numele *Petru*, care apare în câteva documente, la începutul listei de martori. O scrisoare din 13 Iunie 1574 a trimisului venețian Girolamo Lippomano, ne dă știrea că soția lui Ion Vodă era «rudă de aproape» («stretto parente») cu Țarul din Moscova; nu știm însă ce temei se poate pune pe această informație. Un alt fiu, nelegitim — cu o Săsoaică — va ajunge, în 1591—1592, domn al Țării Românești: e *Ștefan Vodă Surdul.*

BIBLIOGRAFIE

I. Bogdan Lăpușneanu: 1. TH. HOLBAN, *Bogdan Vodă Lăpușneanu*, în *Viața Basarabiei*, XI (1942), p. 809—814.

II. Ion Vodă Viteazul: 2. B. PETRICEICU-HASDEU, *Ion Vodă cel Cumplit (1572—1574)*, ed. 2-a, București, 1894, XVIII + 256 p. in 8⁰; 3. N. IORGA, *Istoria armatei românești*, vol. I—II, ed. 2-a, București, 1929—1930, 383 + 255 p. in 8⁰; 4. SEVER ZOTTA, *O mistificare genealogică: Ieremia Golia*, în *Inchinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 431—438; 5. MIHAI COSTĂCHESCU, *Neamul lui Oană, dvornic de Suceava, și satele lui*, în *Cercet. Ist.*, V—VII (1929—1931), p. 41—79; 6. AL. CIORĂNESCU, *Știri noi din domnia lui Ion Vodă cel Cumplit*, în *Rev. Ist.* XX (1934), p. 166—175; 7. C. GRECESCU, *unde a fost Jiliștea?* în *Rev. Ist. Rom.*, VIII (1938), p. 239—240.

DECĂDEREA POLITICĂ A ŢĂRII ROMÂNEŞTI PÂNĂ LA MIHAI VITEAZUL

> « *Azi suntem şi mâine nu suntem după voia lui Dumnezeu şi ne aflăm în mâna Turcului şi nici noi nu ştim unde vom fi până la capăt* ».
> (Scrisoarea din 24 Fevruarie 1578 a doamnei Ecaterina, mama lui Mihnea al II-lea, către sora ei Marioara Vallarga).

Răstimpul de aproape cincizeci de ani care desparte suirea pe tron a lui Mircea Ciobanul de aceea a lui Mihai Viteazul, constitue — sub raportul politic — una din epocele întunecate ale istoriei Ţării Româneşti. In relaţiile cu străinătatea, domnii nu mai au nicio iniţiativă, mulţumindu-se să execute ordinele ce primesc dela Poartă. In cea internă, ambiţiile şi patimile boiereşti determină o stare de turburare aproape permanentă. Intrigile şi comploturile nu mai încetează; de aceea şi pribegiile şi execuţiile se ţin lanţ. Fiscalitatea se accentuiază; biruri noi se pun asupra ţării provocând sărăcirea păturii de mici proprietari; tot mai mulţi dintre aceştia îşi vând pământul, sporind astfel numărul rumânilor. E o vreme de progresivă scădere; în Moldova întâlnim măcar episodul glorios al lui Ioan Vodă Viteazul; dincoace în Ţara Românească, nimic. O singură domnie liniştită: a lui Pătraşcu cel Bun; un scurt răgaz, de patru ani, într'o jumătate de secol de frământări.

Mircea Ciobanul, fiu al lui Radu cel Mare, se numea astfel fiindcă, înainte de a ajunge la domnie, fusese negustor de oi (gelep) şi avea el însuşi turme. Numit în Ianuarie 1545, el intră în Bucureşti abia la 17 Martie, în timp ce predecesorul său ia drumul fără de întors al surghiunului. O bună parte dintre boieri privesc

însă cu ochi răi pe noul domn. Chiar dela început —cronica ne spune *două săptămâni* după ce se instalase —Mircea loveşte greu pe intriganţi: cinci boieri mari şi alţii mai mici sunt decapitaţi, iar averile lor confiscate. O seamă fug la Braşov, ceea ce face pe domn să năvălească, în Iulie, în Ţara Bârsei. In Noemvrie 1547, o altă răzmeriţă provocată de *Vintilă*, marele vornic; nici aceasta nu izbuteşte. Ginerele lui Mircea, *Barbu vornicul*, care fusese, se vede, amestecat şi el în complot, fuge peste munţi. In urma reclamaţiei făcute la Poartă de către domn, e însă extrădat şi plăteşte şi el cu capul marea vină a « hicleniei » (Aprilie 1548). Peste câteva luni numai, în August, pribegii din Ardeal, la care se adăogaseră şi ceva Secui şi Saşi, năvălesc « pre gura Praovei » (Prahova!), aducând cu ei un domnişor, un « novus erectus Wayvoda ». Lupta are loc la *Periş* şi se termină prin biruinţa lui Mircea. In urma acestei înfrângeri, piere Teodosie, marele ban, şi Udrişte, marele vistier. O nouă încercare cu un nou pretendent, « Radu Vodă, ce i-au zis Ilie », se face de pribegi în 1552; de data aceasta ei sunt învingători. Bătut la *Măneşti* (16 Noemvrie), Mircea trebue să se retragă; în ajunul luptei, el tăiase pe boierii cari aveau legături cu năvălitorii. Tronul rămâne lui Radu care-l păstrează până în primăvara anului următor. La 11 Mai 1553, acest efemer voevod era din nou în Ţara Bârsei; deşi repurtase o biruinţă împotriva armatei turco-tătare care aducea pe Mircea spre a-l reinstala, nu putuse totuși să se menţie și trecuse îndărăt munţii.

In ce priveşte relaţiile cu vecinii, trebue să însemnăm expediţia din 1550, făcută în urma unui ordin al Sultanului, în Ardeal, împotriva lui George Martinuzzi, care deşi ministru al reginii Isabella, urmărea totuşi îndepărtarea dinastiei Szapolyay şi supunerea ţării faţă de Austriaci. Se pare că trupele lui Mircea ca și acelea ale domnului Moldovei, care fusese şi el obligat să-şi trimită oştile peste munţi, n'au luptat cum trebue; unii spun că ar fi fost chiar o înţelegere cu Martinuzzi; acesta din urmă se laudă că a luat Muntenilor cinci mii de cai şi trei steaguri.

Probabil că Turcii n'au fost mulţumiţi de această expediţie; se adăogau apoi continuele turburări provocate de pretendenţi şi de boieri; Radu Ilie mai făcuse o încercare, neizbutită, în August 1553; vor mai fi fost şi alte pricini, destul că, la 28 Fevruarie

1554, Sultanul semna ordinul de mazilire al lui Mircea; în Martie acesta e scos din scaun, trimis la Constantinopol şi de acolo surghiunit « tocmai în Etiopia », averea fiindu-i, în prealabil, confiscată.

Pătraşcu cel Bun. In locul lui, vine domn un fiu al lui Radu Paisie, anume *Pătraşcu.* Era o fire blândă, îngăduitoare. « Au domnit bine ţara — spune cronica — şi boierii fără vrăjbi, fără morţi, fără prăzi, precum tuturor place; pentru aceaia şi Bun l-au numit, pentru bunătăţile lui ce avea ».

El face în 1556, tot în urma unui ordin turcesc, o expediţie în Ardeal pentru a restabili în scaun pe Ioan-Sigismund care trebuise să se retragă, împreună cu mama sa, regina Isabella, în Polonia. Trupele muntene, în număr de 14.000 trec munţii, în două rânduri: o parte în Mai, alta în Iulie, iar vornicul Socol, omul de încredere al voevodului, merge la Liov şi aduce pe regină. La 28 Octomvrie, Pătraşcu însuşi era în Cluj, bucuros că îndeplinise însărcinarea primită. La această expediţie a cooperat şi domnul Moldovei, Alexandru Lăpuşneanu.

In anul următor, cum treburile în Ardeal nu se liniştiseră încă, fu nevoie de o nouă expediţie. De data aceasta, Pătraşcu nu mai putu însoţi osatea: el era bolnav — se dusese încă din Mai la Râmnic, pentru aer — şi se căuta cu un medic trimis de Sibieni. La 26 Dechemvrie 1557, se produse decesul. Spun unii că moartea lui Pătraşcu n'ar fi fost naturală şi că voevodul ar fi pierit otrăvit de către *vornicul Socol* care avea el însuşi gânduri de domnie. Lucrul nu e dovedit; cert este numai că Socol, văzând că nu se poate împotrivi lui Mircea Ciobanul, căruia Turcii îi dăduseră din nou domnia, trece în Ardeal luând cu el visteria defunctului: 400.000 de ducaţi.

Pătraşcu a fost căsătorit cu *Voica*, din neamul boierilor dela Slătioare. A avut o fiică *Maria*, căsătorită în Fevruarie 1555, şi trei fii: *Petru*, căruia i s'a zis mai târziu Cercel, viitorul domn, *Vintilă*, care a ocupat, numai pentru patru zile, tronul, în 1574, şi *Petraşcu* zis din Cipru, care n'a domnit. După moartea soţului ei, Voica trece în Ardeal; în 1558 o găsim la Sebeş. In ce priveşte ascendenţa lui Mihai Viteazul, vezi mai departe, p. 259.

Pătraşcu a fost îngropat la mănăstirea Dealul. Pe piatra sa de mormânt se citeşte următoarea inscripţie: « A răposat întru

Christos Dumnezeu, credinciosul Ioan Petrașcu, Voevod și Domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul lui Io Radul Voevod, și a murit în luna lui Dechemvrie a 26-a zi, în anul 7066 (1557) ». E ctitorul bisericii Sf. Paraschiva din Râmnicul Vâlcei, pe care a zidit-o « din temelie ».

Mircea Ciobanul a doua oară. Cea de a doua domnie a lui Mircea Ciobanul începe printr'un act sângeros. O sumă dintre boieri, auzind de venirea lui, pribegiseră la Brașov; alții însă îl recunoscuseră. Domnul convocă la curte, în Fevruarie 1558, o adunare la care luară parte, în afară de boieri, și înalții ierarhi și mai mulți dintre egumenii mănăstirilor. La un semnal al lui Mircea, garda turcească intră cu săbiile în adunare și ucise pe toți participanții, vreo 200. Motivul acestei execuții în masă nu ne e cunoscut. Că ea s'ar datori exclusiv cruzimii domnului pentru care — așa cum s'a afirmat — « tăierea inutilă a capetelor era . . . o distracție de o ordine superioară », ni se pare greu de admis. Bănuim mai de grabă că este în legătură cu împrejurările în care Mircea fusese mazilit, cu vreo « viclenie » a boierilor sau cu vreo plângere a lor la Poartă. Neputând să-i pedepsească atunci, domnul se răzbuna acum, fiind sigur că Turcii cari tocmai îi reînoiseră încrederea, n'au să i-o ia în nume de rău. Și pe unii dintre pribegii din Ardeal îi ajunse răsbunarea lui Mircea. Socol, fostul vornic al lui Pătrașcu, împreună cu Radu Vodă Ilie, cel care domnise câteva luni, în iarna 1552—1553, se duseseră la Constantinopol. Aci însă, nu numai că nu izbutiră nimic dar, în urma străruințelor venite dela București, fură exilați la Rhodos, unde însă nu mai ajunseră, pierind înecați, pe drum (Iulie 1558).

In anul următor, pribegii din Ardeal, în legătură cu unii boieri din țară, voiră să năvălească pentru a înlătura pe Mircea; încercarea însă fu înăbușită dela început; nici nu se ajunse la trecerea munților.

Indată după aceea, pe la sfârșitul lui Septemvrie, sosi la Brașov vestea neașteptată că domnul a murit; faptul era exact: decesul se produsese la 21 ale lunii, iar înmormântarea se făcuse la « biserica domnească » dela Curtea Veche, actuala biserică studențească, ctitoria sa (vezi fig. 65).

Mircea Ciobanul a fost căsătorit cu doamna *Chiajna*, fiica lui Petru Rareș; la 23 Iunie 1546, Sibienii trimiteau daruri de nuntă.

Fig. 65. — Biserica domnească dela Curtea Veche având hramul Sf. Anton (azi biserica studenţească), ctitoria lui Mircea Ciobanul. E cea mai veche biserică din Bucureşti.

Au avut mai mulţi copii; cunoaştem pe *Petru*, zis cel Tânăr, care a urmat tatălui său în domnie, pe *Radu* şi pe *Mircea*; apoi pe *Maria* sau *Marina*, a cărei căsătorie cu fratele lui Mihail Cantacuzino Şeitanoglu a alimentat bogat cronica scandaloasă a timpului, pe *Stana*, pe *Anca* şi pe *Dobra*. Una din aceste trei din urmă s'a măritat pe la 1552 cu Radu Socol, fiul vornicului Socol, alta a luat pe Stamatie, nepotul patriarhului Ioasaf din Constantinopol, a treia pe un boier, Barbu. O altă fiică era în 1574 în haremul sangeacului de Magnezia, Murad, viitorul Sultan.

In afară de zidirea bisericii dela Curtea Veche, mai însemnăm şi darul pe care Mircea îl face, la 30 Aprilie 1551, mănăstirii Argeş. Impreună cu doamna Chiajna, el dăruieşte de asemenea mănăstirii Dionisiu dela Sf. Munte un frumos tetraevanghel, ferecat în argint şi aur, având pe una din scoarţe chipul său, al soţiei şi a doi dintre copii. Petru şi Stana. In timpul său, sunt amintite în documente mănăstirile *Tisău* şi *Cârnu*, prin părţile Buzăului.

Petru Vodă cel Tânăr avea, la moartea tatălui său, numai doisprezece ani. A domnit deci sub tutela mamei sale Chiajna, căreia contemporanii îi mai spuneau şi «Mirceoaia», adică soţia lui Mircea (Ciobanul). Era o femeie energică, de mare voinţă, aprigă faţă de duşmani, cultă, dar fără scrupule şi lipsită complet de moralitate şi de pudoare. Un fel de Caterină a noastră. Ştia turceşte; în exil la Alep a învăţat şi limba arabă. Auzind de moartea soţului ei, boierii pribegi în Ardeal trecură munţii «cu puţină oaste», la începutul lui Octomvrie 1559. Ciocnirea avu loc la satul *Româneşti*: Mirceoaia împreună cu Petru fură nevoiţi să se retragă peste Dunăre. Boierii tânărului domn, rămaşi în Giurgiu, se întoarseră însă îndată după aceea, cu ajutor turcesc, şi izbutiră să înfrângă pe pribegi la *Şerpăteşti*. Inainte de 5 Noemvrie, situaţia era restabilită. Un nou atac — peste o săptămână numai — al altor nemulţumiţi, veniţi, de data aceasta, din Oltenia, este şi el respins: în luptă, la satul *Boian*, cade, printre alţii, banul Matei din Caracal.

Sub cârmuirea efectivă a mamei sale, Petru s'a putut menţine aproape nouă ani de zile, până în Iunie 1568. Pribegii, cari în urma înfrângerii dela Şerpăteşti, trecuseră îndărăt în Ardeal, n'au mai îndrăznit să facă o nouă încercare. Din pricina lor însă, în Aprilie 1564, drumurile spre Braşov erau închise; în Septemvrie

acelaşi an, constatăm că raporturile se restabilesc şi negustorii pot veni iarăşi cu mărfurile lor în Ţara Românească. In 1566, întâlnim pe un pretendent care-şi zicea *Nicolae Basarab*, fiul lui Barbu « Nagorae » (Neagoe?). Era poate vreun fiu al lui Barbu al treilea Craiovescu, deci nepot lui Neagoe Basarab; poate să fi fost însă şi vreun simplu aventurier, cu o filiaţie plăsmuită. Oricum ar fi, planurile lui nu reuşesc: Petru îşi continuă domnia. Mirceoaia avea legături foarte puternice la Constantinopol, atât printre dregători sau « meghistani » cât şi în haremul împărătesc, fiind susţinută de mama şi de favoritele Sultanului. Bine înţeles, toate aceste relaţii costau *bani grei*; de aceea — ne spune cronica — « adaus-au Petru Vodă cu mumă-sa la bir cinci aspri », aşa dar o nouă sporire a fiscalităţii, destul de apăsătoare şi fără acest supliment. Tot pentru a-şi întări situaţia la Constantinopol, hotărî Mirceoaia să intre în legături de rudenie cu puternica familie a *Cantacuzinilor*. Conducătorul acestei familii era pe atunci Mihail Cantacuzino, un om de o bogăţie fabuloasă — izbutise să-şi asigure monopolul desfacerii sării — şi de o dibăcie care, stârnind admiraţia Turcilor, îi făcuse pe aceştia să-l poreclească « *Şeitanoglu* », adică « fiul dracului ». Fratele lui Mihail ceruse pe una din fiicele Chiajnei în căsătorie şi răspunsul fusese favorabil. Nunta avu loc la Bucureşti; după aceea perechea porni, urmată de multe care, cuprinzând zestrea şi darurile primite, spre *Anhial*, pe ţărmul Mării Negre, unde era un palat al lui Şeitanoglu. Pe drum, izbucni însă un conflict între soţ, care trecuse de cincizeci de ani, şi soţie care avea numai cincisprezece. Rezultatul fu că Mirceoaia îşi aduse fata îndărăt acasă, împreună cu toată zestrea, ba şi cu o parte din lucrurile mirelui. De aci urmă scandal, reclamaţie la Sultan care obligă pe doamnă să restitue lucrurile ce nu-i aparţineau şi o duşmănie pe vieaţă şi pe moarte cu Cantacuzinii. Se adeverea odată mai mult dreptatea proverbului care spune că « mai binele e duşmanul binelui ». Vrând să câştige de partea ei pe Şeitanoglu, Chiajna şi-l făcuse acum cel mai aprig adversar. Intrigile au durat vreo doi ani de zile; în cele din urmă, Petru fu chemat la Poartă să aducă tributul. O asemenea chemare era întotdeauna cu primejdie, fiind urmată adeseori de exil şi chiar de pierderea vieţii. Tânărul domn plecă însoţit de 1.000 de boieri şi slujitori; lua la el şi 100.000 de

galbeni. La 31 Mai 1568 își făcu intrarea în Constantinopol; la 1 Iunie tributul era predat, a doua zi, la 2 Iunie, Petru era arestat și se trimeteau ceauși să fie adusă și Mirceoaia. Banii nu-i putură scăpa: domnul mazil, împreună cu mama sa, trebuiră să ia lungul drum al surghiunului, tocmai la *Alep*, în Siria, apoi la *Konieh*, în Asia Mică. In acest din urmă oraș surprinse moartea, la 19 August 1569, pe tânărul și bolnăviciosul Petru; nu e exclus să fi fost otrăvit. Piatra sa de mormânt se păstrează și astăzi în biserica grecească, cu hramul Schimbării la Față, din Konieh. Mirceoaia rămase încă mulți ani în depărtatul Alep; un călător german povestește că a văzut-o acolo în 1579, împreună cu copiii ei. Șeitanoglu triumfase; dar peste câțiva ani, numeroșii dușmani pe cari și-i făcuse, prin intrigile și mai ales prin exacțiunile sale, îl învinseră la rândul lor. La începutul lui Martie 1578, Sultanul iritat de continuile reclamații — între ele erau și acelea ale hanului tătăresc, — dădu poruncă să fie spânzurat; și într'adevăr, Mihail Cantacuzino pieri de această moarte rușinoasă, iar averea i se vându la mezat. Chiajna era răzbunată; tronul Țării Românești rămase însă pierdut pentru totdeauna.

Petru cel Tânăr s'a căsătorit la 22 August 1563 cu *Elena Cherepovici*, fiica dregătorului și căpitanului Nicolae Cherepovici din Ardeal, sârb de origine. Căsnicia nu dură însă, probabil și din cauza aprigei soacre care era Chiajna. La 22 Ianuarie 1564, așadar numai după cinci luni, tânăra doamnă se întorcea îndărăt, trecând prin Brașov; în Mai 1566, ea părăsea definitiv Țara Românească; avea la această dată și o fiică, pe *Tudorița*.

Petru cel Tânăr a făcut mănăstirea «dela podul Colentinei» lângă București, numită mai târziu *Plumbuita*, a zugrăvit biserica dela Curtea Veche, unde era îngropat tatăl său și biserica cea mare a mănăstirii Snagovul. S'a interesat și de mănăstirea Argeș, dăruindu-i satul Flămânzeștii. In timpul lui, în 1563, e amintită în documente mănăstirea *Poduri* (poate Podeni, în județul Prahova).

Alexandru al II-lea, numit de Turci domn, după mazilirea lui Petru, era fiul lui Mircea, pretendentul din 1511, deci nepot lui Mihnea cel Rău (1508—1510) și frate cu Petru Șchiopul. Cu privire la felul cum și-a petrecut timpul înainte de a ajunge în scaun, aflăm date interesante din inscripția unei fântâni ridicate în 1571. «Io Alexandru Voevod — spune el în acea inscripție —

care am fost din tinerețe în pribegie în Țara Arăpească 20 de ani și în Halep 14 ani în surgun, cu multe lacrimi și suspine, până ce mi-a dat Domnul Dumnezeu scaunul Domniei Mele». Primit în audiență de Sultan la 14 Iunie 1568, el intră în București în ziua de 3 Iulie. La vreo două luni după aceea, se formează o conspirație a boierilor, puși la cale probabil de emisarii Chiajnei; Alexandru prinde de veste însă și dă pe o seamă dintre ei pe mâna călăului. Au pierit atunci «Radul logofătul den Drăgoești și Mihnia din Bădeni, feciorul lui Udriște vistier și Tudor dela Bucov și Vladul Caplii și Pătrașco și Calotă și Stan fecior Drăgulețului și Radul stolnic den Boldești și Radul lui Socol Vornicul și ... alții». A urmat un răstimp de liniște, până în 1574 când Ioan Vodă cel Viteaz din Moldova, răsculându-se împotriva Turcilor, Sultanul numește domn în locul lui pe Petru Șchiopul, fratele lui Alexandru, acesta din urmă primind ordin să-l înscăuneze. Cei doi frați sunt însă bătuți magistral la *Jiliște*, lângă Focșani și abia pot scăpa cu fuga (vezi mai sus, p. 212). Domnul Țării Românești era să-și piardă chiar vieața dacă n'ar fi fost apărat de frații Golești, dintre care unul, Albu clucerul, este ucis în luptă, iar celălalt, Ivașcu vornicul, e rănit. Invingătorul trimite pe *Vintilă*, unul din fiii lui Pătrașcu cel Bun, să ocupe Bucureștii și să fie domn în locul lui Alexandru. Incercarea izbutește, dar patru zile numai după aceea, boierii lui Alexandru se întorc pe neașteptate și ucid pe noul voevod. In afară de războiul din 1574, domnia lui Alexandru a mai înregistrat și o altă încercare, de altă natură, a unui pretendent numit *Oprea Găină Voevod*. Fiind la Constantinopol, acesta făcuse pe Turci, prin ce mijloace și în ce împrejurări nu știm, să-l numească domn al Țării Românești. Alexandru, informat la timp, izbutește însă să obțină anularea numirii și confiscă toate bunurile îndrăznețului pretendent. Dacă acest curios Oprea Găină Voevod a plătit și cu capul încercarea sa, nu știm, după cum nu știm nici anul când ea a avut loc. S'ar putea însă ca să fie în legătură cu reclamațiile sau pârile făcute de boieri la Poartă împotriva lui Alexandru, în două rânduri. Prima dată, în Iulie 1576, vin la Constantinopol 70—80 de boieri, dar nu li se dă crezare, dimpotrivă, sunt «bastonați»; a doua oară, în Septemvrie, n'au mai mult succes; ba încă, în urma intervenței și darurilor trimise de domn, unii dintre ei sunt

trimişi la galere, o pedeapsă din cele mai grele. Ancheta, făcută de formă, dădu dreptate lui Alexandru.

Sub raportul intern se constată o nouă sporire a fiscalităţii. După războiul din 1574, după ce Vintilă e ucis, Alexandru introduce un nou impozit « ce i-au zis oae seacă ». El se lua — potrivit numelui — pentru oile sterpe, celelalte fiind supuse oieritului.

Fig. 66. — Pecete de aur (« hrisovul ») dela « Iω Petru Voevod », atârnată de un document dat mânăstirii cu hramul Schimbării la Faţă de la Muntele Sinai. Se pare că Voevodul e Petru cel Tânăr.

O deosebită atenţie a acordat acest voevod vieţii bisericeşti. A zidit mănăstirea cu hramul *Sf. Troiţă* « din jos de Bucureşti », pe care mai târziu nepotul său Radu Mihnea a refăcut-o din temelie şi care astăzi, aflându-se în însuşi cuprinsul oraşului, se numeşte după acest al doilea ctitor: mănăstirea Radu-Vodă. A ajutat lăcaşurile dela Sfântul Munte: mănăstirii *Simopetra* i-a

dăruit două moşii, Scurteştii şi Dragomireştii; mănăstirii *Xenofon* i-a dat ajutoare în bani, în două rânduri; mănăstirii *Dohiariu*, i-a răscumpărat mai multe lucruri ce fiseseră înstrăinate; în sfârşit, mănăstirii *Xeropotam*, i-a închinat ca metoh mănăstirea dela podul Colentinei, cu toate averile ei. A ajutat de asemenea mănăstirea cu hramul *Schimbării la Faţă* dela Muntele Sinai (vezi fig. 66

Fig. 67. — Verso peceţii de aur a lui Petru Voevod.

şi 67). Alexandru avea o reputaţie bine stabilită de stăpânitor evlavios; purta întotdeauna — ne spune jesuitul Antonio Possevino — un veşmânt călugăresc; cu el a şi murit. In timpul lui sunt pomenite în documente mănăstirile *Aluniş* (c. 1570) şi *Ciolanu* (1577), în părţile Buzăului.

Alexandru s'a căsătorit, înainte de a ajunge la domnie, cu o levantină, o greco-italiană, anume Ecaterina Salvaresso din Pera.

Era o femeie cultă: ni s'a păstrat corespondenţa ei cu soru-sa Marioara Vallarga care locuia în Veneţia. Au avut un băiat, *Mihnea*, care a urmat la domnie şi două fete *Elena* şi *Despina*. In 1590, Ecaterina murise; fiul ei Mihnea, întărind mănăstirii cu hramul Sf. Dimitrie din Bucureştii de sus, niştre prăvălii, spune că ele « au fost cumpărate de răposata maica domniei mele doamna Ecaterina ». E ctitora bisericii din *Slătioara* (Vâlcea), refăcută apoi de doamna Elina a lui Matei Basarab.

Alexandru a murit la 25 Iulie 1577, de boală, şi a fost îngropat în ctitoria sa de « din jos de Bucureşti ». Cu câteva luni mai înainte, anume la 20 Fevruarie, încetase din vieaţă la Constantinopol şi frate-său *Miloş Vodă*. O fiică a acestuia din urmă, *Erina*, a fost soţia viteazului clucer Albu Golescu; astfel înţelegem şi mai bine devotamentul acestei familii boiereşti faţă de Alexandru. Mormântul Erinei se află la mănăstirea *Vieroş* (aproape de Piteşti, dar în judeţul Muşcel), lângă acela al soţului ei. Mănăstirea e ctitoria, din 1573, a lui Ivaşcu Golescu. Un an numai după ce fusese ridicată, ea primea rămăşiţele pământeşti ale lui Albu; pe piatra de mormânt, acest viteaz boier e înfăţişat călare, cu mantia fluturând în vânt şi cu buzduganul în mână, întocmai ca Radu dela Afumaţi. Iar inscripţia spune: « Răposat-a jupân Albul vel clucer, să se ştie, când a venit Ion Voevod cu oştirea . . . asupra capului domnului nostru Io Alexandru Voevod, când a vrut fratele domniei sale Io Petru Voevod (Petru Şchiopul!) să intre domn al Ţării Moldovei cu sceptrul împăratului; *atunci toţi credincioşii boieri ai domniei sale l-au lăsat pre el a pierde capul lui. Altfel n'a fost, precum singur Dumnezeu este martor, dar eu n'am uitat pâinea domniei sale, ci m'am întors faţă la vrăjmaşii domniei sale şi m'am făcut pavăză capului domniei sale şi astfel m'am săvârşit*, în luna Aprilie a 24-a zi, în sfânta Miercuri şi în cursul anului 7082 (1574) *şi am avut atunci* 23 *de ani* ». In timpul lui Alexandru al II-lea, s'a ridicat de către Badea, marele stolnic, mănăstirea *Cobia*, în judeţul Dâmboviţa (Iunie — Septemvrie 1571).

Mihnea al II-lea Turcitul. La moartea tatălui său, Mihnea avea vreo 13 ani, aşa încât a domnit sub tutela mamei sale Ecaterina. Din punct de vedere politic, e de însemnat o răsmiriţă a boierilor din Mehedinţi care se ridică având în fruntea lor pe un pretendent « ce i-au zis *Radu Popa* ». Lupta are loc la *Craiova* şi izbânda

rămâne de partea lui Mihnea. Cronica lui Stoica Ludescu spune că s'a întâmplat aceasta în « al patrulea an » al domniei, deci în 1580—81. Pe de altă parte, un raport din Constantinopol, din 19 Fevruarie 1579, vorbeşte de o conspiraţie a boierilor în favoarea unui fiu de domn, aflător atunci la Rhodos. Se pare deci că au fost două mişcări, nu una singură aşa cum s'a crezut până acum.

Sub raportul fiscal, o nouă greutate: « au adaus în ţară găleata », spune cronica amintită mai sus. Sub cel bisericesc, refacerea bisericii mănăstirii dela Podul Colentinei. Intr'un hrisov din 21 Octomvrie 1585, dela începutul domniei de a doua, Mihnea Vodă arată că « după moartea răposatului părintelui domniei mele Alexandru Voevod, domnia mea şi maica domniei mele, doamna Ecaterina . . am întocmit şi am întărit acest . . . metoh dela podul Colentinei. Şi am zidit . . . biserica mare, prea frumoasă şi am dat şi am întărit-o domniea mea şi maica domniei mele . . . cu toate moşiile şi podoabele din biserică, cu feloane şi cu multe scule ca la o mănăstire lavră, cu vii şi baie nouă şi cu prăvălii în oraşul domniei mele Bucureştii şi cu moşii şi mori ».

Incepând din 1579, doamna Ecaterina şi Mihnea avură de luptat — nu cu armele, ci pe teren diplomatic — cu *Petru Cercel*, fiul lui Pătraşcu cel Bun, care voia să dobândească tronul pe care stătuse părintele său. Tânăr, frumos, cult, talentat, cunoscând şi scriind mai multe limbi, — a făcut şi versuri în italieneşte — Petru ajunse în 1579 în Franţa unde domnea Henric al III-lea şi ceru acestuia sprijin pentru realizarea planului său. Câştigat de însuşirile fermecătorului pribeag, regele Franţei dădu într'adevăr ordin ambasadorului său dela Constantinopol, ca să-i sprijine cauza pe lângă Sultan. Rezultatul fu chemarea lui Petru la Poartă. Acesta se grăbi să se prezinte: trecu prin Veneţia unde, foarte bine primit şi dus să viziteze Arsenalul, i se făcu un dar de o mie de ducaţi; scobori pe ţărmul celălalt al Adriaticei la Raguza şi ajunse la 8 Mai 1581 la Stambul. Dar puternicul sprijin diplomatic pe care-l avea şi darurile pe care le împărţea erau combătute de repetatele argumente sunătoare ale doamnei Ecaterina şi de darurile ei şi mai numeroase. Aşa încât, Petru trebui să aştepte mai bine de doi ani până să-şi vază visul îndeplinit. In Iunie 1583, soseau carele cu tributul Ţării Româneşti; îndată

după aceea ieşi numirea protejatului lui Henric. In acelaşi timp, porneau ceauşii să aducă pe Mihnea şi pe mama sa la Poartă, de unde aveau să plece apoi în surghiun — pentru puţină vreme, e adevărat — în « Barbaria », la Tripoli, pe coasta Africei.

Fig. 68. — Pecete de aur dela Alexandru voevod al Tării Româneşti (1568—1577), atârnată de un document dat, după toate probabilităţile. mănăstirii cu hramul Schimbării la Faţă dela Muntele Sinai.

Petru Cercel îşi făcu intrarea în Bucureşti în ziua de 29 August stil vechiu, după ce stătuse mai multe zile la Adrianopol. Prima impresie fu excelentă: boierii, cărora noul domn le dădu ospeţe, îl primiră cu simpatie; sărăcimea, ocrotită, era pentru el. Petru avea planuri mari, din care nu se realiză decât o mică

parte. Isprăvi Mitropolia din Târgoviște, ridică un frumos palat domnesc, aduse apă în oraş pe olane dela depărtare, puse în sfârşit să se toarne tunuri de bronz, aşa cum văzuse probabil, în Arsenalul din Veneția. Unul din aceste tunuri, deteriorat, a

Fig. 69. — Verso peceții de aur a lui Alexandru Voevod

ajuns până la noi și se păstrează în Muzeul Militar din București; are pe el stema țării, vulturul cu crucea în cioc și, de jurîmprejur, următoarea inscripție: « † A făcut (sub înțeles: acest tun) Io Petru voevod, fiul lui Petrașco voevod, nepotul lui Radul voevod » († сътвори Іѡ Петроу воевод снъ Петрашко воевод кноукь Радулъ воевод.∴) (vezi fig. 70). Petru Cercel era un spirit larg,

voia să introducă o sumă de inovaţii; avea în jurul lui Francezi şi Italieni, cum era de pildă secretarul *Berthier*, care îl însoţise chiar din ordinul regelui Henric al III-lea. Boierii noştri însă, spirite tradiţionaliste, începură să murmure; nu voiau să fie atinse vechile obiceiuri. Se ajunse astfel la un conflict cu domnul, în urma căruia trei mari dregători, Mihăilă vornicul, Dobromir Banul şi Gonţea paharnicul, pieriră de mâna călăului

Fig. 70. — Ţeava unuia din tunurile turnate de Petru Cercel. Se distinge bine marca ţării cu inscripţia slavă de jur împrejur; deasupra mărcii, un soldat cu un picior de lemn. (Muzeul Militar, Bucureşti).

Se adăugară apoi greutăţile financiare: Petru Cercel făcuse mari împrumuturi la Constantinopol şi luase asupra sa şi datoria predecesorului Mihnea, din care i se iertase numai 140.000 de scuzi; creditorii, veniţi în ţară, îşi cereau acum banii cu insistenţă. El trebui deci să sporească impozitele: « şi au pus birul curţii foarte mare — ne spune cronica — şi au scos în ţară goştină de oi ». Toate acestea îi făcură o atmosferă defavorabilă la Poartă; Mihnea, din partea lui, nu înceta cu intrigile şi cu darurile masive către cei mari spre a putea obţine mazilirea rivalului. In cele

din urmă, acest rezultat fu atins: Petru primi ordinul să se prezinte în faţa Sultanului. Ştiind ce însemna un asemenea ordin, el îşi strânse bogăţiile, patruzeci şi trei de care pline, şi însoţit de o mică oaste, porni, în ziua de 16 Aprilie 1585, spre Ardeal. Dar de abia trecuse munţii, în Ţara Bârsei, când ostaşii cari mai rămăseseră pe lângă el — celorlalţi le dăduse drumul — îi prădară averile, restul — peste 125.000 de galbeni — fiind confiscat de guvernatorul Ardealului. Cercel însuşi este arestat lângă Mediaş şi închis în cetatea dela *Hust*, în Maramureş. Aci a rămas nenorocosul voevod până în 1587, când izbuti să evadeze, scoborîndu-se pe o funie, şi să se ducă la Roma, unde căpătă sprijinul Papei. Zăbovi apoi câtăva vreme în Nordul Italiei, la Veneţia, la Mantova şi Ferrara, şi recâştigând bunăvoinţa regelui Franţei, se hotărî să-şi încerce din nou norocul acolo unde se puteau căpăta tronurile ţărilor noastre, adică la Stambul. Sosi aici la 25 Iulie 1589, într'un moment în care domnia Munteniei era pusă tocmai în discuţie.

Mihnea al II-lea a doua oară. Intr'adevăr, după mazilirea lui Petru, Turcii restabiliră în scaun pe Mihnea care izbutise prin uriaşele sale daruri să-şi câştige bunăvoinţa Sultanului şi a beglerbegului Greciei, demnitar cu mare influenţă. Spre a-şi putea plăti datoriile însă, Mihnea fusese nevoit să sporească şi el presiunea fiscală: « Şi au adaus în ţară — povesteşte cronica — un bir ce i-au zis *năpaste* (numele însuşi e elocvent!) şi pe megieşi găleata de pâine şi dijmă din cinci stupi un stup ». Acest fapt, apoi, probabil, executarea unui mare boier, *Stanciul logofătul*, şi cu siguranţă, necontenitele intrigi constantinopolitane ca şi nesfârşita lăcomie a meghistanilor, provoacă, în Iulie 1589, mazilirea lui Mihnea. In locul lui, e numit un nepot de al său, Vlad, fiul lui Miloş, în vârstă de douăzeci de ani, care însă n'avu parte să se bucure de norocul ce căzuse asupră-i, deoarece câteva zile numai după numire îmbolnăvindu-se, sau — zice-se — otrăvit muri (6 August 1589). Mihnea sosi îndată după aceea la Poartă, se găsi în prezenţa lui Petru Cercel care căuta şi el să obţină tronul. Dar argumentele, adică, în primul rând, sumele de bani ale acestuia din urmă, fură mai mici decât ale rivalului său. Birui prin urmare tot Mihnea şi de unde venise ca mazil, porni îndărăt spre ţară iarăşi ca domn. Petru, pe care norocul nu-l mai ajuta,

fu închis la *Edicule*, adică la închisoarea celor şapte turnuri. Câteva luni după aceea, în Martie 1590, plătind Mihnea o nouă sumă de 60.000 de scuzi, urmă un ordin de executare. Imbarcat pe o corabie, sub pretextul că e surghiunit în insula Rhodos, frumosul şi tânărul încă fiu al lui Pătraşcu fu sugrumat — un alt izvor spune decapitat — şi zvârlit în mare. In urma lui rămâneau patru copii: *Dimitrie*, cel mai mare, *Marcu*, *Ioan* şi *Pătraşcu*. Acesta din urmă, aflător în ţară după 1620, se călugări sub numele de Parthenie şi scrise un manual de gramatică grecească, păstrat la Dresda.

Lui Petru Cercel i se datoreşte biserica de zid numită *Căpreşti* cu hramul Intrarea în Biserică, din Curtea de Argeş.

Mihnea îşi continuă domnia până în 1591. In acest an, în luna Fevruarie, el e mazilit fiindcă — zic unii — ar fi refuzat să plătească suma de 1.000.000 de aspri « din datoriile vechi ». Dus la Constantinopol şi anunţat că va fi surghiunit la Alep, mazilul de frică să nu i se aplice şi lui pe drum procedeul care fusese aplicat lui Petru Cercel, spuse Sultanului că e gata să treacă la mohamedanism. Ceremonia convertirii avu loc în seara zilei de 9 Aprilie; Mihnea căpătă numele de Mehemet-bei şi sangiacatul de Nicopole.

Incă din prima domnie, în Iunie 1582, el se căsătorise cu doamna *Neaga*, fiica lui Vlaicu clucerul din Cislău. Avusese cu aceasta trei băieţi: pe *Radu*, născut în 1584, pe *Alexandru cel Tânăr*, răposat înainte de 8 Fevruarie 1589, pe *Vlad*, amintit în documentul din 5 Mai 1591 şi o fată, pe *Erina*. Dar puţină vreme după căsătorie, constatăm că Mihnea are legături şi cu o altă femeie, cu *Vişa*, sora comisului Bratu. Şi dela aceasta a avut mai mulţi copii, între alţii, pe *Radu*, viitorul domn Radu Mihnea.

Când se produce trecerea la mohamedanism, Neaga părăseşte pe soţul său şi îşi caută în cele bisericeşti alinarea pentru nenorocirea ce căzuse asupră-i. Incă în cursul anului 1588, ea ridicase, împreună cu Mihnea, o biserică de piatră la mănăstirea Aninoasa (astăzi *Buda*, în judeţul Buzău), în locul celei de lemn făcute de înaintaşii ei. Probabil, tot după îndemnul ei, dăruise Mihnea la 15 Fevruarie 1587 mănăstirii *Vlatadon* dela Salonic, 2.500 de aspri, iar la 8 Fevruarie 1589 mănăstirii *Hilandar* din Sfântul Munte, un mertic anual de 15.000 de aspri, plus 400 de aspri

pentru cheltueli de drum (vezi fig. 71). Mănăstirea *Tutana* din judeţul Argeş a fost făcută în 1583; construcţia a durat dela 9 Iulie până la 10 Septemvrie. In 1600, doamna pune să se lucreze la Sf. Munte o cruce de lemn frumos sculptată, împodobită cu aur, cu argint şi cu pietre scumpe şi o dărueşte mitropolitului Teofan, viitorul patriarh al Ierusalimului. Ni s'a păstrat testamentul Neagăi, din 12 Septemvrie 1614, prin care închină ctitoriei dela Aninoasa toate moşiile sale. In 1622 e arătată ca răposată; a fost îngropată în biserica dela Aninoasa; săpături făcute acolo în vremea voastră de către d-l Virgil Drăghiceanu, au dat la iveală podoabe (cercei, inele, broşe, ace de cap), de o deosebită frumuseţe (vezi cap. despre *Artă*).

Vişa a stat, împreună cu copiii ei, multă vreme în Veneţia. Aci a învăţat viitorul Radu Mihnea carte: o ştim dintr'o scrisoare pe care i-o trimite, la 4 August 1595, tată-său şi în care îi spune: « am primit scrisoarea ta, scrisă cu mâna ta, şi mult m'am bucurat de sănătatea Domniei Tale şi de sârguinţa cu care înveţi literile ».

Fig. 71. — Cele două feţe ale peceţii de aur aplicate de Mihnea Voevod pe un document acordat mănăstirii Hilandar de la Muntele Athos, în ziua de 8 Fevruarie 1589.

Mihnea Turcitul a murit în Octomvrie 1601.

Urmaşii lui Mihnea până la Mihai Viteazul. Din Fevruarie 1591, când a fost mazilit Mihnea şi până în Septemvrie 1593 când a fost numit Mihai Viteazul, aşa dar în interval de doi ani şi jumătate, Ţara Românească a avut *patru* domni. Primul *Iliaş*, fiu al lui Alexandru Lăpuşneanu, nici n'a apucat să vie în Bucureşti; investit în Martie 1591, şi-a văzut locul luat, în cursul aceleiaşi luni, de *Radu*, fiul lui Mircea Ciobanul. Nici acesta însă n'a ocupat efectiv scaunul, deoarece a fost înlocuit de *Ştefan Surdul*, fiul lui Ioan Vodă cel Viteaz, care domneşte din Mai 1591 până în Iunie 1592. Pe cât fusese însă de puternică personalitatea lui tată-său, pe atât e de ştearsă aceea a lui. N'avem de relevat nici un fapt deosebit. Turcii înşişi, văzându-i slăbi-

ciunea, îl înlocuiesc cu *Alexandru zis cel Rău*, fiul lui Bogdan Lăpuşneanu, fostul voevod al Moldovei. Acesta obţine domnia, îndatorindu-se cu sume mari de bani, sume pe care creditorii vin să şi le scoată apoi din ţară. Cronica oficială a lui Mihai Viteazul descrie spoliaţiunile şi fărădelegile la care se dădeau aceşti creditori şi ele au fost, măcar în parte, reale. Intr'adevăr, chiar dacă am admite o oarecare exagerare, — să nu se uite duşmănia dintre Mihai şi Alexandru — avem însă un alt izvor, o cronică de a Saşilor, care spune că acest voevod a tăiat pe boieri « ca pe vite şi a domnit ca un tiran şi un păgân ». Singurul fapt pozitiv din timpul stăpânirii lui este zidirea mănăstirii *Prodromul* la Muntele Sinai şi înzestrarea ei cu « averi şi venituri ».

BIBLIOGRAFIE

I. Mircea Ciobanul: 1. N. IORGA, *Prefaţa*, vol. XI din colecţia de documente Hurmuzachi, Bucureşti, 1900, XCVIII p. in 4°.

V. şi p. 15, nr. 5; p. 235, nr. 4.

II. Pătraşcu cel Bun: 2. I. C. FILLITTI, *Mama şi soţia lui Mihai Viteazul*, Craiova, 1934, 32 p. in 8°.

V. şi p. 235, nr. 1; p. 235, nr. 8.

III. Petru cel Tânăr: 3. A. KURZ, *Elena Cherepovith, soţia lui Petru Şchiopul, Domnul Ţării Româneşti, şi mai în urmă al Moldaviei* (sic!), în *Magazinu istoricu pentru Dacia*, t. V., Bucureşti, 1847, p. 377—383; 4. ST. NICOLAESCU, *Petru Vodă cel Tânăr şi Petru Vodă Schiopul. O chestiune controversată din Istoria Românilor*, Bucureşti, 1915, 34 p. in 8°; 5. N. IORGA, *Mormântul lui Petru Vodă Mircea*, în *Rev. Ist.*, X (1924), p. 180—181; 6. N. IORGA, *Elena Cherepovici, Doamna lui Petru Vodă Mircea al Ţării Româneşti*, în *Rev. Ist.*, XVI (1930), p. 154—157. 7. ION SACHELARESCU, *Din istoria Bucureştilor, Plumbuita*, Bucureşti, 1940, 224 p. in 8°; 8. GEORGE D. FLORESCU, *Un inel domnesc din veacul al XVI-lea, şi câteva consideraţii noui cu privire la neamul Basarabilor din acel veac*, Bucureşti, 1940, 36 p. in 8°;

IV. Alexandru al II-lea: 9. N. IORGA, *Contribuţiuni la istoria Munteniei*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, t. XVIII (1895—1896), p. 1—112; 10. C. MOISIL, *Bule de aur sigilare dela Domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei*, în *Revista Arhivelor, I (1925)*, p. 249—265; 11. N. IORGA, *Piatra de mormânt a lui Alexandru Vodă Mircea*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXII (1929), p. 161; 12. N. IORGA, *Biserica Doamnei Ecaterina* în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXIV (1931), p. 38—39; 13. ST. NICOLAESCU, *Mânăstirea Vieroş din judeţul Muscel, ctitoria marilor şi viţejilor boieri din Goleşti*, Bucureşti, 1926, 15 p. in 8°; 14. N. IORGA, *Fântâna lui Alexandru Vodă Mircea* în *Bul. Com. Mon.*

Ist., XXVI (1933), p. 32 (cu data dela Hristos a inscripţiei greşită); 15. G. POTRA, *Mănăstirea Cobia (Dâmboviţa). Studiu şi Documente*, Bucureşti, 1937, 64 p. in 8°.

V. şi p. 235, nr. 4.

V. Mihnea Turcitul: 16. GR. G. TOCILESCU, *Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri şi biserici din ţară prezentate Ministerului Cultelor şi al Invăţământului public*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, t. VIII (1888), p. 151—238; 17. N. IORGA, *Mormântul Doamnei Neaga şi neamul ei*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 3, t. XII (1923), p. 189—193; 18. V. DRĂGHICEANU, *Săpăturile dela Buda, Lapoş şi Tisău*, în *Bul. Com. Mom. Ist.*, XXIV (1931), p. 159—176; 19. I. C. FILITTI, *Neamul Doamnei Neaga şi mănăstirea Aninoasa (azi Buda) din Buzău*, Bucureşti, f. a., 19 p. in 8°; 20. N. IORGA, *Un pact de familie şi o nuntă domnească în 1587*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. XII (1932), p. 27—33.

V. şi p. 156, nr. 5; p. 235, nr. 4 şi 8.

VI. Petru Cercel: 21. HORTENSIA SCHACHMANN, *Petru Cercel, după isvoare de curând publicate sau inedite*, în *Conv. Lit.*, XXXVI (1902), p. 906—932 şi 1015—1035; 22. AL. CIORĂNESCU, *Nou despre Petru Cercel*, Vălenii de Munte, 1935, 32 p. in 8°. (Extras din *Rev. Ist.* XXI); 23. P. P. PANAITESCU, *Origina lui Petre Cercel*, în *Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială*, XIV (1936), II, p. 1042—1045; 24. C. GRECESCU, *Pătraşcu, fiul lui Petru Cercel*, în *Rev. Ist. Rom.*, IX (1939); 25. I. IONAŞCU, *Catagrafia eparhiei Argeş la 1824*, Bucureşti. 1942, XVI + 120 p. in 8°.

V. şi p. 206, nr. 12; p. 235, nr. 8.

VII. Urmaşii lui Mihnea până la Mihai Viteazul: 26. N. IORGA, *Pretendenţi domneşti în secolul al XVI-lea*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, t. XIX (1896—1897), p. 193—275.

V. şi p. 235, nr. 9.

PETRU ŞCHIOPUL

...« *Boierilor le era părinte, pre carii la cinste mare îi ţinea şi din sfatul lor nu eşia* ».
(Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă).

Dacă ar fi să ne luăm după mărturia interesată a letopiseţului Ţării Moldovei al lui Grigore Ureche şi Simeon Dascălul, atunci Petru Şchiopul a fost domnul ideal. « Blând, ca o matcă fără ac, la giudeţ dirept, nebeţiv, necurvar, nelacom, nerăsipitoriu . . ., spre săraci milostiv, ţării . . . apărătoriu . . . », într'un cuvânt « cu de toate podoabele câte trebue unui domn de cinste . . . ». In realitate, n'a avut de loc « *toate* podoabele », ci numai unele din ele şi nu pe cele esenţiale. Laudele hiperbolice aduse de cronicar se explică însă atunci când citim, în acelaşi loc, că « boierilor le era părinte, *pre carii la cinste mare îi ţinea şi din sfatul lor nu eşia* . . . ».

Pe cât au fost de aprigi înaintaşii săi, Mihnea cel Rău şi Vlad Ţepeş, pe atât de slab şi de temător s'a arătat Petru Şchiopul. Fire bolnăvicioasă, având şi infirmitatea ce i-a pricinuit porecla sub care e cunoscut în istorie, acest voevod a domnit mai mult decât predecesorii săi, însă fără strălucire şi mereu turburat de diferiţi pretendenţi la tron. O primă întrerupere a fost la sfârşitul anului 1577 când nevoiaşul domn a trebuit să se retragă în faţa lui *Nicoară* zis *Potcoavă*; a doua întrerupere a avut loc la începutul anului următor; a treia şi cea mai lungă — aproape trei ani (1579—1582) — s'a datorit Turcilor cari l-au mazilit, punând în locul lui pe Iancu Sasul. De aceea se şi vorbeşte, în mod obişnuit, de *două* domnii ale lui Petru Şchiopul, una între 1574—79, iar cealaltă de la 1528 la 1591.

Luptele cu pretendenţii la tron. A ocupat tronul în condiţii foarte grele. Adus de armatele străine, trebuind să îngăduie jefuirea ţării — până la Roman au ars şi au prădat detaşamentele sau, cum se spunea atunci, *ciambulurile* tătăreşti — el şi-a început domnia şi într'un an de foamete. Lipsa era aşa de mare, încât Ştefan Báthory, ales rege al Poloniei, trecând pe atunci prin Moldova, Petru Şchiopul abia i-a putut trimite în dar o pâine de secară. Poporul regreta pe Ioan Vodă Viteazul; boierii erau însă foarte mulţumiţi de acest succesor atât de docil care nu le ieşea din cuvânt. Faţă de Turci, a fost întotdeauna ascultător, trimiţându-le regulat haraciul şi procurându-le salahori pentru repararea cetăţilor dela Nistru şi chiar de dincolo de Nistru. Cu Polonii şi cu Ungurii a păstrat raporturi de bună vecinătate, paşnice. Domnia lui Petru Şchiopul s'ar fi putut scurge deci liniştită, dacă n'ar fi intervenit atacurile pretendenţilor sau « domnişorilor », sprijiniţi de Cazacii cari învăţaseră drumul spre Moldova. Cel dintâi dintre aceşti domnişori a fost un anume « *Creţul* »; încercarea lui — cu tot ajutorul dat de logofătul Bălţatul, cumnatul lui Bogdan Lăpuşneanu — nu izbuteşte însă. Vine apoi un *Nicoară*; cronica îl cunoaşte sub numele de « *Ivan, fratele Creţului* »; i se mai spunea şi Potcoavă din pricină că putea frânge o potcoavă în mâni. Nici această încercare nu reuşeşte: o ştim dintr'un document cu data 7 Aprilie 1575. O altă tentativă a lui Potcoavă, în toamna lui 1577, e încununată însă de succes. Ajutat de un detaşament nu prea numeros de Cazaci, el izbuteşte să bată pe Petru Şchiopul care e nevoit să fugă în Ţara Românească. O a doua ciocnire, la *Docolina*, se termină tot în favoarea lui Potcoavă. Acesta însă, deşi se înfăţişase în Iaşi ca domn (23 Noemvrie 1577) şi luase şi numele — evocând vremuri recente de vitejie — de Ioan Vodă, îşi dă seama că nu se putea menţine multă vreme şi de aceea părăseşte de bună voie tronul, trecând peste Nistru, în Polonia. Aci, greşit sfătuit, el ajunge prizonierul regelui Ştefan Báthory şi, după câteva luni de închisoare, este decapitat, în piaţa publică a oraşului Liov, în faţa unei mari mulţimi revoltate de o asemenea ruşinoasă călcare a dreptului de azil. « Oameni buni, ştiţi voi de ce mi se taie mie capul? — s'a adresat Potcoavă celor cari veniseră să asiste la execuţie. — Fiindcă mi-am adăpat sabia cu sânge turcesc şi mi-am pus de atâtea ori

vieaţa în primejdie, luptându-mă cu duşmanii voştri şi ai tuturor creştinilor » (16 Aprilie 1578). Frumuseţea bărbătească, statura impunătoare şi curajul admirabil arătat în faţa morţii de acest nou Ioan Vodă, au impresionat adânc pe cei de faţă şi puţin a lipsit să nu izbucnească o răsmiriţă. Trupul a fost îngropat în biserica moldovenească —ctitoria lui Lăpuşneanu —iar amintirea acestui viteaz fără noroc s'a păstrat nu numai în cronici, dar şi în cântecele Cazacilor.

Petru Şchiopul revenise în Iaşi la 1 Ianuarie 1578; peste o lună şi ceva, trebuia să plece însă din nou în faţa unui alt « domnişor » *Alexandru*, frate cu Potcoavă, care trecuse Nistrul iarăşi cu o ceată de Cazaci. Plecarea a fost chiar aşa de precipitată, încât doamna Maria n'avu timp să-şi urmeze soţul şi căzu prizonieră. Nici Alexandru nu izbuteşte însă să se menţie; asediat în Iaşi de Petru care se întorsese cu ajutor dela Munteni, dela Turci şi dela Ardeleni, el face o ieşire în noaptea de 11—12 Martie şi cade rănit, în mâinile adversarilor săi, « la iazerul Ciurbeştilor », lângă satul Miroslava. Trimis la Constantinopol. Alexandru moare pe drum din pricina rănilor primite. In cursul aceluiaşi an, 1578, au mai avut loc încă trei încercări de ale domnişorilor. Una, la sfârşitul lui Iulie, a lui *Petru*, fiul lui Lăpuşneanu; domnul care prinsese de veste, aştepta însă, pregătit, la Soroca, aşa încât turburătorii « şi-au pus capetele » cu toţii. A doua încercare a fost făcută de un *Constantin*, fiul lui Ioan Potcoavă; nu se ajunge la luptă, deoarece acest pretendent se predă begului de Bender, socotind că va putea obţine mai uşor domnia prin Constantinopol decât cu armele. In sfârşit, la 12 Octomvrie, are loc ciocnirea cu al treilea « domnişor », tot *Constantin*, fiul lui Ştefan Lăcustă; el e înfrânt, iar tovarăşii săi, Cazacii, « s'au topit toţi în Nistru ».

Aceste continue turburări făcuseră impresie rea la Poartă. Petru Şchiopul se dovedea un stăpânitor slab şi atrăgând, tocmai prin slăbiciunea sa, năvălirile pretendenţilor. Turcii se hotărîră deci să-l înlocuiască. La 21 Noemvrie 1579, ordinul de mazilire era dat; la 2 Dechemvrie, slăbănogul domn pornea din Iaşi spre Constantinopol.

Iancu Sasul. In locul lui era numit *Iancu Sasul*, o figură asemănătoare, în unele privinţe, cu Despot Vodă. Protestant, ca şi acesta din urmă, deci pentru băştinaşi, « eretic », el a obţinut

tronul, dând —se spune —o sumă consuderabilă: 120.000 de galbeni. Unul dintre creditorii principali, albanezul *Bartolomeu Brutti*, vine chiar în ţară şi e făcut mare postelnic, dregătorie însemnată. Iancu Vodă avea gusturi ciudate; cronica înseamnă că umbla vara «cu sanie de os». Mai grave erau însă alte cusururi: desfrânarea şi lăcomia de bani. Un nou impozit pe care-l pune: *zeciuiala din boi* provoacă o răscoală a Lăpuşnenilor; aceştia îşi aleg ca domn pe un anume *Lungul*, punându-i numele de Ion Vodă, şi pornesc asupra Iaşilor. Lupta a avut loc la *Bolota* şi s'a sfârşit prin înfrângerea rebelilor, căpetenia lor, noul Ion Vodă, înnecându-se în Prut (1581). Dar ceea ce n'au izbutit să facă răzeşii lăpuşneni, le-a reuşit, pe altă cale, boierilor. Loviţi, din cauza desfrânării domneşti, în onoarea, iar din cauza lăcomiei, în averea lor, ei se hotărăsc să pribegească şi să reclame la Poartă pe Iancu, cerând mazilirea. Puternica familie a *Movileştilor* trece în Polonia, alţii se duc la Munteni, unii de-a-dreptul la Constantinopol. Rezultatul e că Turcii îi iau domnia şi o dau iarăşi lui Petru Şchiopul. Iancu, dându-şi seama că nu se poate împotrivi — ţara îl ura —îşi ia avuţiile şi încearcă să ajungă, prin Polonia, în Ungaria Superioară, la Kesmark, unde îşi cumpărase un castel. Pe drum e oprit însă din ordin, de starostele Nicolae Iazlowiecki, pus la închisoare şi la 28 Septemvrie 1582, decapitat, întocmai ca şi Potcoavă, în piaţa publică a oraşului Liov. Pentru a treia oară, un rege polon călca legile ospitalităţii.

Iancu a fost căsătorit cu *Maria*, o greacă din insule, care mai fusese odată măritată şi avea dela primul ei soţ trei copii, anume: un băiat, *Filip* şi două fete: *Emiliana* şi *Chrisafina*. Cu cel de al doilea soţ a avut pe *Alexandru*, care a trăit la Constantinopol, pe *Bogdan* şi patru fete: *Elena*, *Chiajna*, *Voica şi Despina*.

Rămăşiţele lui Iancu Sasul au fost îngropate în marea biserică a călugărilor bernardini din Liov: în ajunul execuţiei, domnul trecuse dela protestantism la catolicism. In 1817, ele au fost strămutate însă într'unul din cimitirile dela marginea oraşului.

A doua domnie a lui Petru Şchiopul. La 17/27 Octomvrie 1582, Petru Şchiopul intra în Iaşi, primit cu bucurie, se înţelege, de boieri. Pribegii se întoarseră acasă şi căpătară iar dregătorii. Brutti, fostul sprijinitor al lui Iancu, este păstrat şi el de noul domn şi ajunge să aibă, de pe urma slujbelor sale, un venit de

12.000 de galbeni anual. Nici de data aceasta, Petru n'are linişte. Abia apucase să se instaleze şi la 27 Octomvrie năvălesc din nou Cazacii. Ei sunt întâmpinaţi însă la satul *Bogdăneşti*, pe Prut, în judeţul Fălciu şi siliţi să se predea. In loc să-i pedepsească, domnul milostiv şi vrând să evite poate şi noi incursiuni, opreşte pe o parte din cei prinşi, «carii i-au părut oameni de treabă», ca să-i slujească, iar celorlalţi le dă drumul, sub jurământ. Şi în anii următori, Petru e mereu cu grijă, deoarece Cazacii continuă turburările pe linia Nistrului, la Bender şi la Cetatea Albă. La începutul lui Ianuarie 1587, ei năvălesc pe la Soroca, sunt însă cumplit bătuţi de Pârvul pârcălabul cetăţii. Un alt atac are loc în toamna aceluiaşi an, de data aceasta venind şi un «domnişor» cu numele *Ivan*. Lupta are loc «din sus de Ţuţora» şi se termină la 26 Noemvrie, prin biruinţa lui Petru Şchiopul. Pretendentului i se taie nasul şi e trimis la călugărie; Cazacii «mai toţi răniţi şi pedestri» de abia izbutesc să se retragă prin păduri, cu un mare ocol şi să treacă, tocmai pe la Ceremuş, hotarul.

Tot în cursul anului 1587 tronul Poloniei devine vacant, prin moartea regelui Ştefan Báthory. Probabil după îndemnul lui Brutti, Petru face demersuri ca să-l ocupe el. Făgădueşte la Constantinopol 100 de poveri de bani şi *tribut*, nu izbuteşte însă, după cum era de aşteptat. Influenţa lui Brutti se manifestă şi în alt domeniu, anume cel religios. El caută să atragă pe domn spre catolicism şi obţine dela acesta o serie de măsuri şi ordine în favoarea propagandei catolice. Papa trimite un număr de Iezuiţi în Moldova; într'o scrisoare anterioară el felicitase pe Petru Şchiopul pentru sprijinul acordat. Nici de data aceasta însă nu se ajunse la un rezultat apreciabil; convertiri nu se făcură, atât poporul cât şi boierii şi domnul rămânând tot la vechea «lege» pravoslavnică. La 24 Iunie 1577, în al treilea an al stăpâniirii sale, Petru ceru Bistriţenilor să-i trimită mai mulţi meşteri, 15 sau 16 sau câţi vor putea, pentru construirea unei mănăstiri. E vorba de mănăstirea *Galata*, care a fost făcută mai întâi în vale şi, dărâmându-se aci, nu se ştie din ce pricină: probabil cutremur, s'a zidit din nou pe deal, unde se află şi astăzi. Această ctitorie fu bogat înzestrată cu odoare şi moşii de Petru; între altele primi satul *Văcăreştii*, confirmat la 9 Fevruarie 1591. Unele adaose şi reparaţii a făcut voevodul şi la biserica *Sf. Gheorghe*

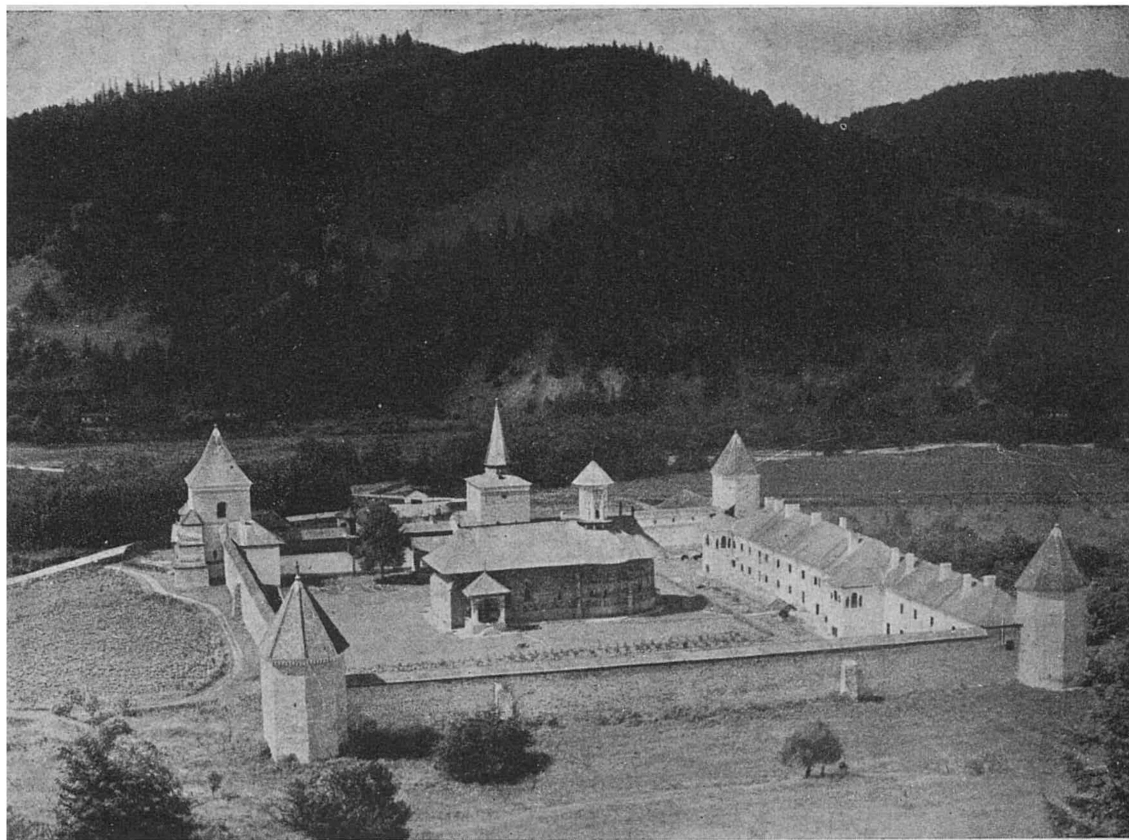

Fig. 72. — Mănăstirea Suceviţa, vedere de ansamblu. In timp de războl, cu zidurile ei puternice, mănăstirea putea servi şi ca cetate.

din Suceava: o inscripţie ne spune că «în anul 7097 (1589), Iunie 24, a acoperit biserica Mitropoliei şi a făcut clopotniţa şi a adus pe Sfântul Ioan în Mitropolie». Tot în timpul domniei lui, mitropolitul Teofan adăogă aceleiaşi biserici un pridvor sau, cel puţin, picturile interioare. In 1582, începu bogata şi puternica familie a *Movileştilor* să clădească biserica mănăstirii *Suceviţa*, una din cele mai elegante şi mai bine proporţionate biserici din câte există pe întreg pământul românesc (vezi fig. 72—74); înainte de 1584, construcţia era gata. Pictura s'a făcut ceva mai târziu, tabloul votiv datează din anii 1595—96 (vezi fig. 148).

Continuând tradiţia, Petru Şchiopul dădu ajutoare bogate şi la Muntele Athos: mănăstirea *Zografu* căpătă un mertic anual de 100 de galbeni ungureşti, în afară de 500 de aspri pentru bolniţă; mănăstirea *Dionisiu*, un mertic de 6.000 de aspri şi un metoh lângă Iaşi, la *Hlincea*, zidit şi înzestrat de fiica lui Petru Şchiopul, Maria şi de soţul ei; mănăstirea *Lavra*, tot 6.000 de aspri, iar mănăstirea *Hilandar*, 3.000 de aspri. Patriarhia din Constantinopol primi de asemenea daruri, constând în diferite obiecte, vase şi tipsii, având gravat pe ele numele voevodului şi stema Moldovei. In sfârşit, mănăstirii Sf. Ioan Teologul din insula Patmos îi întări vechiul ajutor de 5.000 de aspri, plus 1000 de aspri cheltueli de drum.

Lui Petru Schiopul i se datoreşte şi prima fabrică de hârtie din Moldova; ea exista în 1583, deoarece un document din acest an, August 4, e scris pe o hârtie produsă de fabrica amintită: filigranul reprezintă un cap de bour.

Toamna anului 1589 aduse lui Petru Şchiopul o veste neplăcută: era mazilit şi chemat la Poartă. Nu avea nicio vină, nu făcuse niciun gest duşmănos faţă de Turci, dar se schimbase — la 3 Aprilie — Vizirul şi cel nou numit, Sinan, avea nevoie de parale. Domnul Moldovei înţelese; stărui deci cu argumente convingătoare: 200.000 de galbeni Sultanului şi 60.000 Vizirului, ca să fie scutit a face drumul la Constantinopol şi într'adevăr izbuti. Se făcu totuşi o schimbare: domnia fu dată nevârstnicului său fiu — lui Ştefan — care avea numai 5 ani. La 18 Dechemvrie, trimisul împărătesc, Emir-Alem, pornea cu steagul de domnie; la 2 Ianuarie 1590, Ştefan era uns de către Mitropolitul Gheorghe în Suceava ca stăpânitor al Moldovei. De fapt continuă să dom-

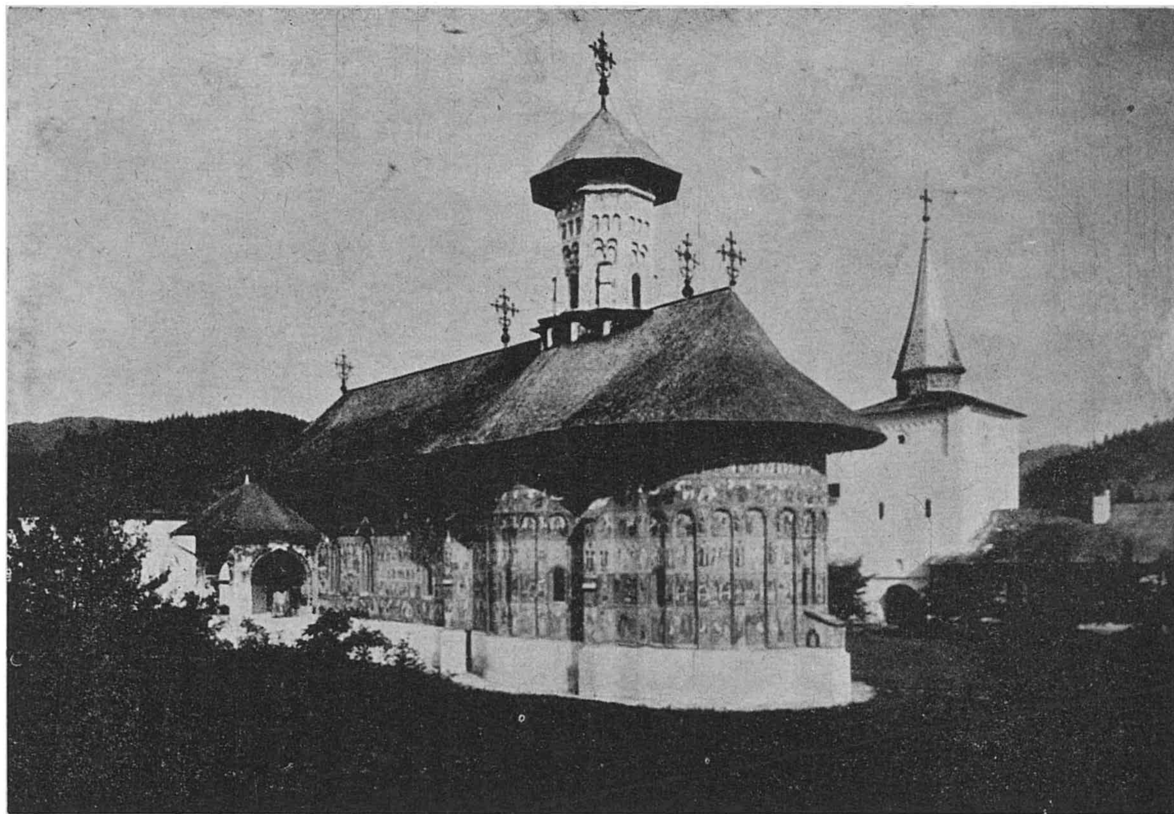

Fig. 73. — Biserica mănăstirii Sucevița, minunata ctitorie a Movileștilor.

nească tot Petru, fiul său văzându-şi mai departe de joacă şi figu-

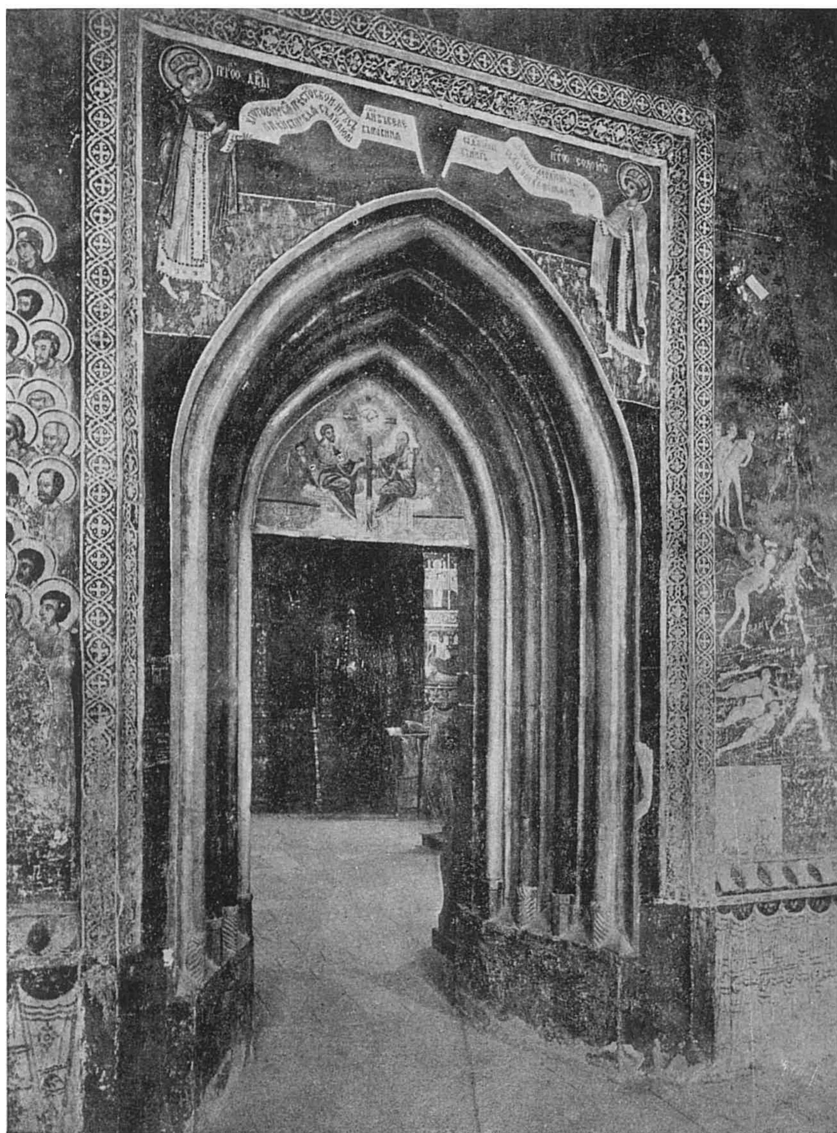

Fig. 74. — Detaliu de interior la biserica mănăstirii Suceviţa

rând numai, potrivit tradiţiei, ca primul în lista de martori a documentelor.

Pribegia lui Petru Şchiopul. Familia sa. Lăcomia turcească găsi, puţin timp după aceea, un nou mijloc de a stoarce bani: în 1591, domnul fu încunoştiinţat să sporească tributul. De data aceasta însă, Petru nu mai cedă. Dar fiindcă nu era o fire războinică, spre a alege calea împotrivirii cu armele, el se hotărî să părăsească domnia. Strânse deci pe boieri, le arătă că dacă ar fi consimţit la noua cerere a Porţii, ar fi urmat cu siguranţă alta, mai grea, şi, cu toate stăruinţele dregătorilor care îl îndemnau să plătească şi să rămână mai departe în scaun, le făcu cunoscută hotărîrea sa de a pleca. Anul financiar se încheia pe atunci la 15 August. Cum era tocmai în această vreme a anului, Petru regulă toate socotelile (vezi fig. 75) şi luându-şi familia şi averile, porni însoţit de câţiva mari boieri, pe drumul pribegiei (19 August 1591). Trecu mai întâi prin Pocuţia, apoi străbătând Maramureşul şi Nordul Ungariei ajunse prin Caşovia la Viena. Impăratul Austriei îi îngădui să se aşeze într'una din provincii şi anume în Tirol; Petru care, la un moment dat, se gândise să se ducă la Roma şi care, în timpul călătoriei, vizită, la München şi pe ducele Bavariei, ajunse, în Iulie 1592, la capătul călătoriei sale. I se fixă ca reşedinţă oraşul *Bolzano*; aci îşi petrecu domnul pribeag mai tot restul zilelor, cuprins adeseori de nostalgia îndepărtatei Moldove şi încercând chiar, la un moment dat, prin oameni de ai săi, să pregătească o reîntoarcere. Supravegliat de aproape de Imperiali, bietul bătrân, bolnav de podagră, muri la 1 Iulie 1594,

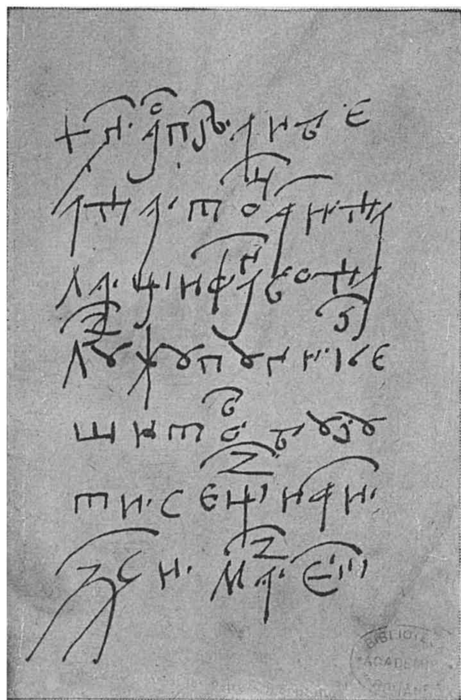

Fig. 75. — Ordin de plată, în limba română, dela Petru Şchiopul, având data 7098 (1590), Mai 15.

Fig. 76. — Zotu Tzigara, ginerele lui Petru Şchiopul, după o gravură contemporană a lui Antonio Bosio.

în castelul *Zimmerlehen*, unde venise să stea, pe timpul verii. Mormântul i se vede şi astăzi într'o capelă de lângă biserica Franciscanilor din Bolzano; inscripţia funerară, în latineşte, numeşte pe domn «bărbat prea strălucit, în vremuri potrivnice ca şi în vremuri prospere, în războiu ca şi în pace».

Petru Şchiopul s'a căsătorit, înainte de a lua domnia, cu *Maria Amirali* din Rhodos. A avut un fiu, *Vlad*, care moare tânăr — e îngropat la mănăstirea Galata — şi o fiică *Maria*. Aceasta s'a căsătorit cu *Zotu Tzigara* din Ianina (vezi fig. 76), care a ocupat mai întâi dregătoria de pârcălab de Hotin şi apoi aceea de spătar; devenind văduvă în 1599, se căsători a doua oară cu un italian, *Polo Minio*. Incă înainte de moartea doamnei Maria, ale cărei rămăşiţe odihnesc tot în mănăstirea Galata, Petru a avut o cu roabă, *Irina Botezata*, un fiu nelegitim, pe *Ştefan*, cel care a fost uns domn al Moldovei la vârsta de 5 ani. Cu câteva luni înainte de a pleca în pribegie, la 17/27 Ianuarie 1591, se încheie, în prezenţa Mitropolitului şi a câtorva boieri de frunte, un act secret de căsătorie, prin care roaba Irina deveni soţie legiuită. Actul nu trebuia să devie public însă decât după ce domnul «a ieşi <în> altă ţară», ceea ce înseamnă că de pe atunci Petru Şchiopul se gândea la o asemenea eventualitate. Doamna Irina a mers împreună cu soţul ei în pribegie şi a murit la Bolzano, la 3 Noemvrie 1592; mormântul ei se află acolo. Ştefan a rămas, după moartea tatălui său, mai departe în Austria, mai întâi la Bolzano, apoi la Innsbruck. La un moment dat, în 1600, fu vorba să ia de soţie pe *Florica*, fiica lui Mihai Viteazul şi să fie numit domn al Moldovei. Proiectul însă nu avu nicio urmare — între timp se dăduse lupta dela Mirăslău — şi bolnăviciosul Ştefan care suferea de piept — muri, în vârstă de 18 ani, la 21 Martie 1602. Sora sa *Despina*, născută în 1588 — al doilea copil al lui Petru Şchiopul cu Irina — murise la o vârstă şi mai fragedă şi fusese îngropată în mănăstirea Galata: strănepoţii marelui Ştefan nu mai aveau nimic din vlaga vechii familii domneşti.

BIBLIOGRAFIE

I. Petru Şchiopul: 1. N. IORGA, *Prefaţa* vol. XI din colecţia de documente Hurmuzachi, Bucureşti, 1900, XCVII p. in 4°; 2. AL. PAPADOPOL-CALIMAH, *Cântecul Hatmanului Ivan Serpeaga*, în *Conv. Lit.*, XXI (1887), p. 999—1009;

3. B. JANUSZ, *Zabytji moldawskie we Lwowie*, în *Wiadomosci Konserwatorskie*, Lwow, I (1924), nr. 2, p. 52—64; 4. V. MOTOGNA, *Ceva nou despre Alexandru Vodă fratele lui Ioan Potcoavă (1578)*, în *Rev. Ist.*, XII (1926), p. 1—4; 5. N. IORGA, *Intoarcerea unei pribege: Doamna Maria Minio*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XII (1932). p. 225—229; 6. N. IORGA, *Ştiri nouă privitoare la familia lui Petru Şchiopul*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XII (1932), p. 285—290; 7. ST. NICOLAESCU, *Date noi despre filiațiunea lui Petru Vodă Şchiopul, domnul Țării Moldovei, 1574—1579; 1582—1591 şi tratatul comercial din 27 August 1588, încheiat cu Elisabeta, regina Angliei*, Bucureşti, 1937, 12 p. in 4°; 8. MIHAI POPESCU, *Fabricile de hârtie ale lui Matei Basarab*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 384—388.

V. şi p. 192, nr. 11; p. 133, nr. 1; p. 155, nr. 4; p. 215, nr. 3; p. 235, nr. 4.

II. Iancu Sasul: 9. P. P. PANAITESCU, *Sfârşitul lui Iancu-Vodă Sasul*, în *Rev. Ist.*, X (1924), p. 169—178.

V. şi p. 248, nr. 1.

URMAŞII LUI PETRU ŞCHIOPUL. MOVILEŞTII

«... *Ţara e a Polonilor, cetăţile ale păgânilor şi trebue să dăm bir Turcilor ca mai înainte*».
(Scrisoarea din 28 Octomvrie 1595, a lui Nicolae Kirschner din Baia către biråul Bistriţei).

Aron Vodă «cel Cumplit». Ştefan Răzvan. Aflând de plecarea lui Petru Şchiopul, Turcii dădură domnia Moldovei lui *Aron Vodă*, un fiu nelegitim al lui Alexandru Lăpuşneanu. Numirea costase o sumă enormă, nemai atinsă până acum: *un milion de galbeni*, socotind şi dobânzile. Pentru a o putea plăti cămătarilor constantinopolitani dela care se împrumutase, noul domn puse dări grele peste ţară; încasarea se făcea în prezenţa Turcilor care întovărăşeau pe slujitorii vistieriei. Nefiind de ajuns, se fixă un impozit extraordinar: fiecare birnic trebuia să dea câte un bou; aşadar, o anticipare a văcăritului. Rezultatul fu o răscoală a *Orheienilor* şi a *Sorocenilor* care proclamară pe unul dintre ei *Ionaşcu*, domn, sub numele de Bogdan Vodă. Aron, după ce mai întâi tăie trei boieri mari, acuzaţi de complicitate, porni împotriva răzvrătiţilor. Lupta a avut loc la râul Răut. Ionaşcu fu învins, însemnat la nas şi călugărit; partizanii lui cunoscură urgia domnească. Dar execuţiile şi confiscările de averi ce urmară — între cei ucişi era şi influentul Bartolomeu Brutti — făcură lui Aron o atmosferă defavorabilă la Constantinopol şi determinară mazilirea lui. Ca urmaş, Poarta hotărîse pe *Alexandru Vodă*; acesta însă nu ajunse să se înscăuneze, deoarece creditorii fostului domn — între ei şi mulţi Turci cu vază — obţinură numirea din nou a mazilitului (18 Iulie 1592); altfel pierdeau banii. Lui Alexandru i se dădu în schimb Ţara Românească. In timpul însă când se făceau la Constantinopol aceste aranjamente, tronul Moldovei fu ocupat

de *« Petru Cazacul »*, un alt fiu nelegitim al lui Lăpuşneanu; el veni de pe Nistru cu un corp de Cazaci şi se putu menţine mai bine de două luni de zile. Era un bărbat « foarte frumos, înalt şi vânjos, cu părul negru; ştia multe limbi ». Avusese o tinereţe aventuroasă; fusese prin Spania, prin Austria şi îşi încerca şi el acuma, ca atâţi alţi « domnişori » norocul. La începutul lui Octomvrie 1592, o armată ardelenească pătrundea, din ordinul Sultanului în Moldova, în timp ce Aron însuşi, însoţit de ajutoare turceşti, înainta spre Iaşi. Petru Cazacul fu prins şi trimis la Poartă unde pieri, atârnat în cârlige.

Incă din prima domnie, o sumă de boieri pribegiseră în Polonia. Afând de revenirea « tiranului » — aşa i-au spus istoricii vremurilor noastre, cronicarii însă, Ureche şi Miron Costin, îi spun « cel Cumplit » — fugi şi logofătul Nestor Ureche, cel dintâi dintre dregători, tot într'acolo. Aron reîncepu cu apăsarea sa fiscală, izbutind să-şi strângă o avere considerabilă. Dându-şi seamă însă de situaţia sa şubredă, de imposibilitatea de a sătura lăcomia tot mai mare a Turcilor, din pricina cărora fusese silit să puie dări mari, el luă hotărîrea îndrăzneaţă de a se ridica împotriva stăpânilor săi de până atunci şi de a se alipi coaliţiei creştine care tocmai se punea la cale. Trimise deci un sol la împăratul *Rudolf* al Austriei, intră în legături cu *Sigismund Báthory*, principele Ardealului şi în cele din urmă, ajunse, la 16 August 1594, la un tratat formal cu Imperialii. Aceştia primeau Moldova în confederaţia germană, se îndatorau s'o apere contra Turcilor şi asigurau domnului ei adăpost în cazul când ar fi fost gonit din ţară. In schimb, Aron se obliga să ajute pe împărat în lupta contra păgânilor şi să-l informeze de mişcările lor. Cu Sigismund Báthory se încheie de asemenea un tratat: fălosul principe al Ardealului fu recunoscut ca suzeran şi ambele părţi se obligară să se sprijine în războiul care avea să înceapă. De comun acord cu Mihai Viteazul care se alăturase şi el coaliţiei creştine, se fixă ziua de 13 Noemvrie 1594 pentru începerea revoltei. La această dată, creditorii — câteva mii — fură chemaţi atât în Bucureşti cât şi în Iaşi, la Curte, chipurile spre a fi plătiţi, şi ucişi cu toţii. Urmă apoi atacul cetăţilor turceşti: Tighina şi Chilia fură asediate fără să poată fi luate; în Martie 1595 căzu, în schimb, *Ismailul*, cu mare măcel. Trupele lui Aron Tiranul, cuprinzând

şi Cazaci cu plată, pătrunseseră chiar în timpul iernii peste Dunăre, în Dobrogea, luaseră *Măcinul* şi pustiiseră grozav întreaga regiune. O armată turcească, venind să instaleze în Moldova, în locul hainului, pe *Ştefan Surdul*, fostul domn al Ţării Româneşti, e bătută lângă Silistra de către banul Mihalcea al lui Mihai Viteazul. Dar ceea ce nu putuse face duşmanul, făcu «prietenul» şi suzeranul: bănuind — fără temeiu, socotim noi — pe Aron de necredinţă, Sigismund Báthory puse pe Răzvan, căpitanul gărzii ungureşti ce se afla pe lângă domn, să-l prindă şi să-l aducă în Ardeal. Aci «vasalul» fu mai întâi închis în castelul dela Vinţ (19 Mai 1595) şi apoi otrăvit (sfârşitul lui Iunie 1597). Mormântul să se află nu în ctitoria ce-şi înălţase, în frumoasa biserică din «ţarina Iaşilor», ci în Alba-Iulia.

Fig. 77. — Ban bătut de Ştefan Răzvan, în 1595. Legenda e în latineşte.

Aron a fost căsătorit cu doamna *Stanca*; au avut mai mulţi copii, dintre care cunoaştem pe *Bogdan*, pomenit în hrisovul de ctitorie al mănăstirii de lângă Iaşi, şi pe *Marcu*, amintit la 23 Octomvrie 1619. La această din urmă dată, Stanca era încă în viaţă, o găsim în Ardeal, unde stăpânea o moşioară în comitatul Albei.

Pe tronul rămas vacant, principele Ardealului îşi îngădui să numească el pe un boier, hatmanul *Răzvan*, care luă numele de Ştefan Vodă (vezi fig. 77). Acesta servise la început în armata polonă, câştigându-şi gradele mulţumită vitejiei sale deosebite. Intrând în serviciul lui Aron, fu numit hatman şi comandant al gărzii domneşti, alcătuite din Unguri. Nu cunoaştem numele tatălui său; cât despre mamă, contemporanii, între cari însuşi Mihai Viteazul, spuneau — şi aveau, se pare, dreptate — că era Ţigancă şi anume din Ţara Românească. Indată ce ocupă tronul, Răzvan încheie — la 3 Iunie 1595 — un tratat cu protectorul său, Sigismund Báthory, recunoscându-l de suzeran şi admiţând — sub raportul politic — condiţii mult mai grele decât ceruseră Turcii vreodată. Acest fapt cât şi numirea însăşi a domnului de către principele Ardealului provoacă o reacţie din partea Polonilor cari nu puteau admite, după toate legăturile ce existaseră până atunci, ca Moldova să iasă complet din sfera lor de influenţă.

Ieremia Movilă. Intre boierii cari pribegiseră peste Nistru se afla şi *Ieremia Movilă (Moghilă)*, reprezentant al unei puternice familii, cu multe legături. Tradiţia, consemnată de Neculce dă ca strămoş al Movileştilor pe aprodul *Purice*, acela care în lupta cu Hroet a dat calul său lui Ştefan cel Mare şi, făcându-se « moviliţă » la pământ, i-a ajutat să încalece. Cronica în limba germană, descoperită de curând la München (vezi cap. despre *Cultură*), arată într'adevăr rolul foarte important pe care l-a jucat boierul Purice în zisa luptă, e probabil deci ca şi tradiţia schimbării numelui să corespundă realităţii. Bun prieten al Polonilor, agreat şi de ceilalţi boieri pribegi, Ieremia Movilă este ales domn şi intră în Iaşi, la adăpostul oştirii regale, comandate de cancelarul *Zamoyski*. Răzvan, în timpul acesta, se afla în drum spre Ţara Românească, urmând să dea ajutor, împreună cu Sigismund Báthory, lui Mihai Viteazul în războiul cu Sinan Paşa. După respingerea Turcilor peste Dunăre, el se întoarse în Moldova şi încercă să-şi reia cu armele tronul. Lupta avu loc la satul *Areni*, lângă Suceava, în ziua de Duminică, 13 Dechemvrie stil nou 1595 şi se isprăvi în chip dezastruos pentru Răzvan. Infrânt şi prins, acesta e tras în ţeapă, în timp ce fratelui său i se taie capul. Unii dintre boierii care-l susţineau pieriră, alţii fugiră în Ardeal; dintre ostaşi ar fi căzut — spune o scrisoare contemporană — vreo 2.500. Ieremia Movilă rămase domn, sprijinit de Poloni şi plătind regulat tribut Turcilor. Celor dintâi le dăduse un act, la 27 August 1595, în Iaşi, prin care Moldova era considerată ca « unită pe vecie » cu Polonia, fiind un « membru credincios şi inseparabil al Coroanei, ca şi toate celelalte ţări şi palatinate ale ei ». Faţă de Sultan, pe de altă parte, îşi îndeplini obligaţiile atât de scrupulos, încât acesta îl ajută — lucru extraordinar — chiar şi cu bani, trimiţându-i, în primăvara anului 1597, o sumă importantă: *două poveri*, iar în 1600, *patruzeci de mii de galbeni*! Situaţia politică a Moldovei în vremea aceasta e caracterizată foarte exact într'o scrisoare a lui Nicolae Kirschner din Baia, adresată birăului Bistriţei: « ţara e a Polonilor, cetăţile ale păgânilor şi trebue să dăm bir Turcilor ca mai înainte ».

Astfel stând lucrurile, era firesc ca Mihai Viteazul să vadă în Ieremia Movilă un adversar. De aceea are loc campania din 1600, în care oştile muntene ajung aproape fără împotrivire până la

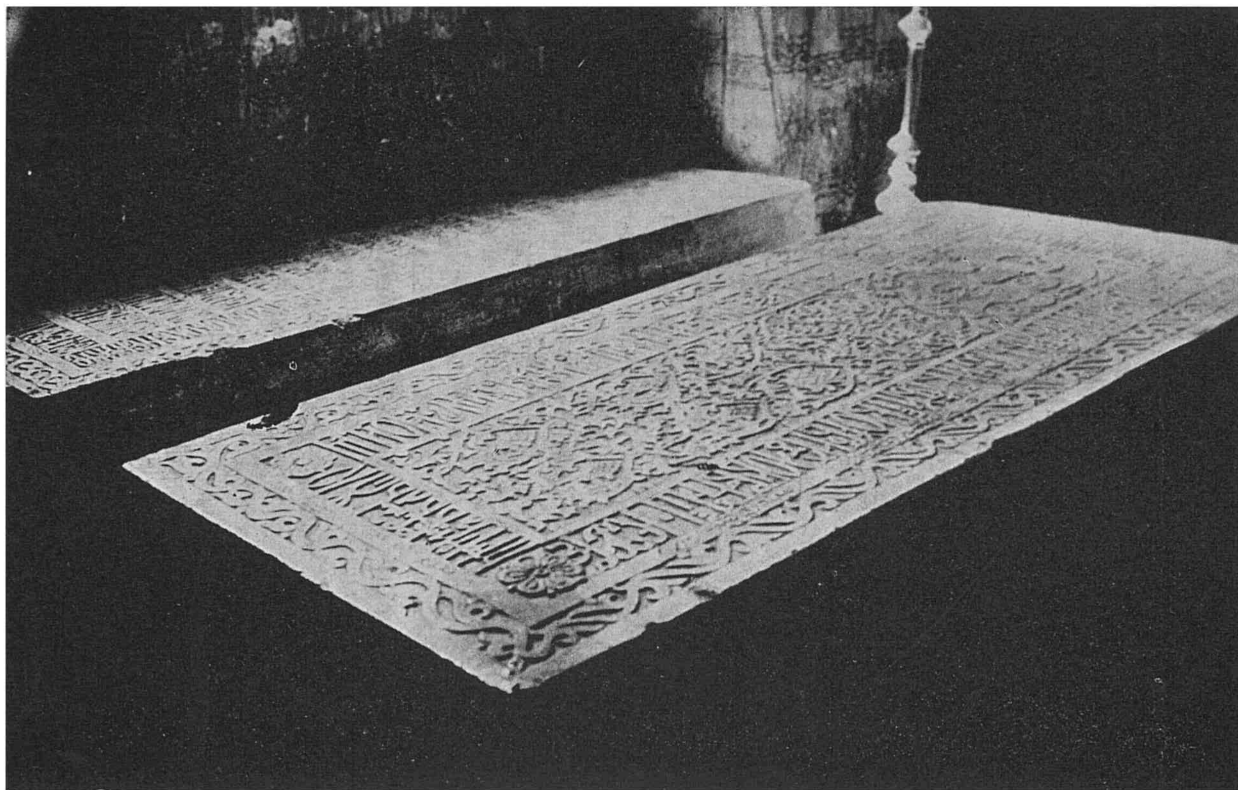

Fig. 78. — Mormintele lui Ieremia şi Simeon Movilă la Suceviţa

porțile Hotinului (vezi mai jos, p. 286). Reinstalat în scaun de Zamoyski, Ieremia ajunge în și mai mare dependență față de Poloni; se obligă chiar să le plătească o sumă anuală. In 1601, această sumă se ridica la 28.000 de zloți; domnul scrie la 30 Iunie regelui să-l ierte că a întârziat s'o trimeată, deoarece a trebuit să plătească din acești bani lefile în restanță ale mercenarilor. Se adăogau apoi prădăciunile și violențele pe care le făceau ostașii poloni lăsați în țară spre a apăra pe domn. In 1601, nemulțumirea era așa de mare și așa de generală, încât însuși Ieremia — se vede silit să trimită o scrisoare regelui. « Țara întreapă — spune el — e atât de turburată și de întărâtată prin toate aceste suferințe, încât acei cari până deunăzi de abia murmurau, având în vedere porunca mea, sub pedeapsă de moarte, de a sta liniștiți și de a nu unelti nimic contra armatei polone, au început acum a striga în gura mare, înfruntând ordinele noastre și declarând că nici într'un chip nu mai pot răbda și suferi o nevoie atât de mare ». De aceea, la un moment dat, boierii se adresează chiar lui *Basta* ca să-i ia sub protecția lui; generalul însă nu dă curs cererii. In genere, raporturile lui Ieremia cu Imperialii au fost pașnice; în 1605, când Turcii îi dăduseră ordin ca să pătrundă în Ardeal, el încunoștiințează de acest fapt pe comisarii lui Rudolf.

După cum se vede, sub raportul politic și militar, epoca aceasta e o epocă de scădere în istoria Moldovei; Ieremia nu e niciun conducător de oaste, niciun spirit dârz, iubitor de independență. Supus celor puternici, el poate să-și prelungească domnia până în 1606, Iunie în 30 de zile, murind în scaun, de moarte bună, iar nu în pribegie, mazilit, sau și mai rău, decapitat în piața publică. Sub raportul religios și artistic, stăpânirea sa are însă însemnătate. Ieremia întemeiază, înainte de 1599, episcopia Hușilor și-i dăruește spre sfârșitul domniei (1604—1606) mai multe sate. Pe de altă parte, ctitoria Movileștilor, *Sucevița*, este una din cele mai reușite ale Moldovei; picturile ei, terminate în timpul lui Ieremia, fac și astăzi admirația tuturora (vezi fig. 72—74 și 145—148). Tot Ieremia Movilă este, se pare, și ctitorul mănăstirii *Vizantea*, din județul Putna: împreună cu doamna Elisaveta, el figurează în fruntea pomelnicului. Și în domeniul împodobirii manuscriselor, al miniaturilor, anii aceștia au o deosebită însemnătate. Acum migălește vestitul **Anastasie Crîmca** desenurile sale

Fig. 79. — Acoperământul de mormânt al lui Ieremia Movilă la mănăstirea Suceviţa.

care pot fi socotite va formând o şcoală sau o direcţie nouă în acestă veche şi strălucită artă.

Ieremia Movilă, scoborîtor prin mamă-sa *Maria* din neamul Lăpuşnenilor, a fost căsătorit cu o Ardeleancă *Elisaveta Csomortány*, una din femeile cele mai aprige ale trecutului nostru. Au avut mai mulţi copii: trei băieţi, *Constantin*, *Alexandru* şi *Bogdan* şi cinci fete, *Chiajna* (Regina), *Ecaterina*, *Maria*, *Ana* şi *Samfira*. Primele patru s'au căsătorit după nobili poloni; ultima a murit de tânără, la 7 Martie 1596 şi a fost înmormântată la mănăstirea Suceviţa. Tot acolo se află şi mormântul, frumos lucrat, al lui Ieremia, purtând următoarea inscripţie: « Această piatră de mormânt a făcut-o şi a împodobit-o pan Gavril, fost stolnic, mai înainte răposatului, binecinstitorului şi de Hristos iubitorului domnului nostru Io Eremia Moghila voevod, cu mila lui Dumnezeu, domn al ţării moldoveneşti. Veşnica lui pomenire, odihnă fericită. In anul 7114 (1606), luna Iunie 30 » (vezi fig. 78 şi 79).

BIBLIOGRAFIE

I. Aron Tiranul: 1. I. MINEA, *Aron Vodă şi vremea sa*, în *Cercet. Ist.*, VIII—IX (1932—1933), nr. 1, p. 104—186; 2. I. MINEA, *Doamna lui Aron Vodă şi fiul lor Marcu Vodă*, în *Comunicări* (*Buletinul Institutului de Istoria Românilor « A. D. Xenopol »*), nr. 2, Iaşi, 1942, p. 5—13.

II. Ştefan Răzvan: 3. N. IORGA, *Originea lui Ştefan Răzvan*, în *Mem. Secţ. Ist., Acad. Rom.*, t. XI (1930), p. 157—160; 4. I. MINEA, *Data de zi a luptei dela Areni (13 Dec. st. n. 1595)* în *Comunicări*, nr. 1, Iaşi, 1941, p. 3—8.

V. şi p. 308, nr. 23 şi 24.

III. Ieremia Movilă: 5. EPISCOPUL MELHISEDEC, *Notiţe istorice şi archeologice. Adunate de pe la 48 mânăstiri şi biserici antice din Moldova*, Bucureşti, 1885, 318 p. în 8⁰. 6. N. IORGA, « *Doamna lui Ieremia Vodă* », în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, t. XXXII (1909—1910), p. 1019—1077.

V. şi p. 335, nr. 8.

MIHAI VITEAZUL

« In ţara mea aşi fi putut să rămân liniştit şi sigur, fără nicio teamă, dacă nu m'ar fi chemat credinţa mea faţă de creştinătate ».

« Io Mihail Voevod al Ungrovlahiei, al Ardealului, al Ţării Moldovei ».

(Memoriul lui Mihai Viteazul către împărat, din anul 1601 şi legenda peceţii lui ca stăpânitor al celor trei ţări româneşti).

Tot mai puternic străluceşte chipul lui Mihai Viteazul, tot mai vie şi mai luminoasă este amintirea faptei lui. Cu cât se adaogă informaţia documentară, cu cât cunoaştem mai bine lupta, biruinţa şi căderea acestui mare căpitan, neînfricat luptător pentru credinţă şi ctitor veşnic al ţării de astăzi, cu atât sporeşte în sufletul nostru admiraţia. Alături de Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul este întruchiparea eroismului, este izvor de putere, de încredere şi de mândrie pentru poporul românesc.

Vieaţa lui e una din cele mai impresionante din câte s'au desfăşurat pe pământul strămoşilor. Mihai Viteazul a cunoscut din plin şi durerile şi bucuriile vieţii; a cunoscut dulceaţa biruinţei şi amărăciunea înfrângerii; a stăpânit cât niciunul dintre voevozii noştri, pentru ca într'o clipă să piardă totul; a văzut pe cei trufaşi închinându-i-se şi a căzut prin trădarea lor. Nimic din ce e omenesc nu i-a fost străin şi faptul acesta ni-l face şi mai apropiat, îl aduce la înţelegerea tuturora. Contemporanii, prieteni sau duşmani, au simţit că au în faţă o personalitate excepţională; unii l-au ridicat în slăvi, alţii l-au urît cu patimă, cu toţii însă au rămas impresionaţi de această apariţie unică.

Originea lui Mihai. Cariera sa ca boier. Originea lui Mihai Viteazul e o problemă nedeslegată încă, e un semn de întrebare al istoriografiei româneşti.· Unii dintre cercetători l-au considerat drept fiu *legitim* al lui Pătraşcu cel Bun, ceea ce s'a dovedit greşit, alţii au spus că e fiul *nelegitim* al acestuia, iar acum în urmă s'a afirmat că el n'are *nicio legătură* cu acest voevod. Sigur este numai că pe mamă-sa — femeie frumoasă — o chema *Tudora* şi că a locuit multă vreme în târgul dela gura Ialomiţii. Ea era soră cu *Iane Epirotul*, care a ajuns, graţie însuşirilor lui, la cea mai înaltă dregătorie din Ţara Românească, la bănia Olteniei, fiind în acelaşi timp şi capuchihaia sau reprezentant al domnului la Constantinopol. Ştim că Mihai s'a născut în 1558, deoarece în 1601 avea, aşa cum ne spune pictorul Sadeler care i-a făcut portretul, 43 de ani. Pătraşcu cel bun a murit însă în Dechemvrie 1557, în urma unei lungi boli, pentru care se dusese, încă din luna Mai, la aer, la Râmnicul-Vâlcei. Aşadar, sau Mihai este fiu *postum* al lui Pătraşcu, sau — e opinia ultimului cercetător, d-l P. P. Panaitescu — Mihai a avut un alt tată, pe care nu-l cunoaştem. Mai sunt o serie de argumente cari vin în sprijinul acestei ultime păreri, aşa de pildă, povestirea cronicei lui Radu Popescu din care aflăm că « Mihai-Vodă, după ce au luat domnia, s'au numit că iaste fecior lui Pătraşco-Vodă, iar cu adevărat nu să ştie; că niciun istoric de ai noştrii (sau striin) nu adeverează cine iaste . . . fără cât den auz unul dela altul aşa dovedim că mumă-sa au fost dela oraş, dela Floci . . . văduvă şi frumoasă ». In cazul când paternitatea lui Pătraşcu se dovedeşte a fi o iluzie, Mihai Viteazul nu-şi pierde din însemnătate pentru aceasta. In definitiv, valoarea lui nu stă în faptul că a fost feciorul *nelegitim* al unui voevod, ci în activitatea pe care a desfăşurat-o, în realizările lui, în personalitatea lui care — s'o recunoaştem — nu seamănă cu aceea a lui Pătraşcu. *Mihai e în primul rând fiul faptelor sale.* Şi alţi mari stăpânitori ai lumii — de ieri şi de azi — nu au fost şi nu sunt de viţă domnească; aceasta nu i-a împiedicat totuşi să se ridice peste cei care se bizuie pe nobleţea din hrisoave.

In tinereţe, Mihai s'a îndeletnicit cu negustoria: ne-o spun mai multe mărturii contemporane, între altele un document intern descoperit în ultimul timp. O mărturie polonă îl arată ca negustor de vite; o alta, spaniolă, afirmă că ar fi fost negustor de

giuvaericale. Ştia turceşte şi greceşte; avea un scris frumos, energic; iscălitura lui se recunoaşte dintr'o mie.

Cariera boierească şi-a început-o pe lângă unchi-său Iane. Când acesta ajunge mare ban al Olteniei, Mihai e numit *ban mic* sau *bănişor* în judeţul Mehedinţi. Il găsim în această dregătorie în anul 1588; ni s'a păstrat şi un ordin al lui Mihnea voevod adresat « slugei domniei mele lui Mihai banul din judeţul Mehedinţi », In 1590, este *mare stolnic*; în 1591—92, sub Ştefan Surdul, devine *mare postelnic* şi, după câteva luni, *mare agă*. Iar fiindcă în tot acest timp, Iane, banul Olteniei, locuia de fapt la Constantinopol, se pare că Mihai a fost şi *ispravnic* în locul său, la Craiova. Cu această ultimă dregătorie îl cunoaşte cronica lui Radu Popescu. In timpul domniei lui Alexandru cel Rău (1592—1593), a ajuns chiar *ban* al Olteniei. Intr'un document din 27 Septemvrie 1597, dăruind mamei sale, doamnei Teodora, satele Studina Mesteacăi, Studiniţa Barbului, Cruşovul, Frăsinetul din câmp şi Studiniţa lui Hamei, cu toate hotarele lor, Mihai spune că « aceste sate le-am cumpărat domnia mea când am fost ban al Craiovei » (сїє села покȣпиχ гсдво мї къда съм бил бан кралєвски). Tot din timpul carierei sale, « din trudă, din slujba ce am slujit » cum o declară însuşi în hrisovul din 6 Septemvrie 1598, avea el 23 de sate numai în judeţul Romanaţi, cumpărate dela megieşi adică dela moşneni. Un altul, *Crăişanii*, îl cumpărase pe când era bănişor în Mehedinţi. Se adăogau apoi satele pe care i le adusese ca zestre soţia sa, *Stanca*, nepoata lui Dobromir, banul Olteniei. Mihai era deci, în 1593, nu numai cel dintâi dintre dregători, dar şi unul dintre cei mai bogaţi.

Birurile grele puse de Alexandru cel Rău provoacă un complot boieresc. Domnul e pârît la Poartă, în Iunie 1593, dar fără succes pentru moment. Unii dintre complotişti sunt prinşi şi tăiaţi; Mihai, amestecat şi el, află că i s'a hotărît pieirea şi fuge în Ardeal. Tradiţia, consemnată în cronica lui Radu Popescu, ne prezintă însă lucrurile altfel, anume că Alexandru ar fi vrut să-l omoare, deoarece îi ieşise nume « cum că iaste fecior de domn ». Deci « au trimis cu urgie şi l-au adus la Bucureşti. Şi trecând pe lângă Biserica Albă pe vremea liturghiei, s'au rugat armaşilor să-l lase să asculte svânta liturghie şi, lăsându-l, au intrat în biserică şi, rugându-să, s'au făgăduit lui Sfeti Nicolae, fiind

hramul, că, de-l va mântui, să-i facă mănăstire în numele lui, precum au şi făcut. Că, ducându-l la domn, şi tăgăduind de năpaste, au jurat cu 12 boiari că nu iaste fecior de domn şi au scăpat. Pentru care nevoe scăpând şi speriindu-să, au fugit la Poartă... ». O mărturie contemporană ungurească — însemnările lui Szamosközy — afirmă că s'ar fi ajuns chiar la condamnàrea la moarte și că Mihai a fost salvat numai grație faptului că țiganul călău s'a înspăimântat şi a zvârlit spada. Câtă valoare prezintă aceste ştiri, nu se poate spune în mod precis. Impresia noastră este, aşa cum am afirmat şi mai sus, că Mihai, aflând de soarta ce i se pregăteşte, a fugit din Oltenia în Ardeal. Intr'un hrisov din 1594, el spune de altfel limpede: « *Când s'au întâmplat domniei mele pribegie dela Craiova*, am trimis domnia mea de am chemat călugării dela acea mănăstire — e vorba de *Coşuna* (azi Bucovăţ) — de am adăogat aceste vii . . . ca să stăpânească aceste vii până voi veni domnia mea din pribegie . . . ». In Ardeal, Mihai a stat două săptămâni, apoi s'a dus la Constantinopol unde, ajutat de unchiul său Iane şi de Andronic Cantacuzino, fiul lui Şeitanoglu, pe de o parte, de Sigismund Báthory şi de agentul englez Barton pe de altă parte, a izbutit să ia domnia. Au contribuit la acest succes şi sumele mari de bani și bogatele daruri pe care, potrivit obiceiului, le făcuse la toate mărimile din Constantinopol. Datoriile noii domnii se urcau la o cifră fabuloasă; creditorii însoţeau acum pe Mihai în ţară, ca să-şi scoată banii și dobânzile respective.

Inceputul domniei. Răscoala împotriva Turcilor. Numirea se făcuse în Septemvrie 1593; la 11 Octomvrie, în drum spre ţară, Mihai trecuse de Adrianopol; în cursul aceleiași luni, el intra în Bucureşti. Aci găsi pe creditorii mai vechi, ai predecesorului său, care-și reclamau şi ei banii. Inţelegem prin urmare cum în primul an de domnie a trebuit ca nenorociții de contribuabili, în afară de birul obișnuit, să plătească și birul pentru « poclon şi curama » (за поклони и за корама) — cuvântul ultim înseamnă cotizaţie, contribuţie — precum şi un impozit extraordinar « cornăritul oilor și al boilor ». Se adăoga apoi un bir « pentru câble și chile » (за къбли и за киле) adică pentru proviziile de grâu şi orz ce trebuiau trimise armatei turcești, în campania împotriva Imperialilor. In afară de acestea, se mai cerea, pentru aceeaşi armată, cantităţi însemnate de miere, unt şi sare. Apăsarea fiscală devenise

insuportabilă: unele sate se «risipeau», multe își vindeau moșia, sporind numărul rumânilor sau vecinilor. Dar nu era numai atât: Turcii prinseră *a se așeza* în Țara Românească, a-și face «lăcașuri și meceturi și începură a țipa creștinii de nevoia Turcilor» cari le călcau «țara și legea». Mihai, văzând primejdia, făcu sfat cu boierii «mari și mici» și toți spuseră că «într'alt chip nu se vor putea izbăvi... numai cu bărbăția să ridice sabie asupra vrăjmașilor». Momentul era prielnic: se forma tocmai atunci în Europa o ligă sfântă pentru a duce războiul cu Turcii. Papa Clement al VIII-lea (1592—1605) îndemna stăruitor pe toți monarhii creștini să-și unească forțele împotriva necredincioșilor. Concentrarea urma să se facă în jurul împăratului *Rudolf al II-lea* (1576—1612), la a cărui curte Jezuiții comandau. Apelul găsi răsunet în Spania, unde domnea bătrânul Filip al II-lea, în câteva ducate italiene (Toscana, Mantova, Ferrara); statele germane făgăduiră și ele să dea ajutor în oaste și bani. O deosebită importanță prezentau cele trei țări românești, deoarece ele erau în vecinătatea nemijlocită a dușmanului și formau o bază de operațiuni indicată. De aceea, se depuseră sforțări pentru a fi atrase în ligă. Sigismund Báthory, principele Ardealului, după tratative laborioase, prin care căuta să-și asigure maximum de avantaje, ajunse în sfârșit, în Fevruarie 1594, la o înțelegere cu Rudolf; Aron Vodă al Moldovei încheie și el, la 16 August 1594, un tratat cu Imperialii, declarându-se aliatul lor, obligându-se să colaboreze sub raportul militar și obținând dreptul de azil în cazul când ar trebui să-și părăsească țara. In ce privește pe Mihai, el abia fusese numit ca domn, așa încât emisarul Papei, călugărul croat Alexandru Cumulovici, neștiindu-i gândurile și bănuind că are legături prea strânse cu Turcii, nu-i vorbise încă. In țară, exista totuși un puternic curent pentru cauza creștină. Atât boierii, cât și domnul, aflând de pregătirile ce se făceau în vecini, se simțeau atrași să participe și ei la lupta împotriva necredincioșilor. Mihai nu așteptă deci să i se facă propuneri, ci, fapt *esențial care-l caracterizează dela început, o luă el înainte.* Trimise soli atât la Sigismund Báthory cât și la Aron Vodă: la cel dintâi pe Radu clucerul Buzescu, la cel de al doilea pe fratele acestuia, pe Preda stolnicul. Rezultatul fu o înțelegere deplină. Cei trei stăpânitori hotărîră «ca să fie nedespărțiți unii cu alții». Cu drept cuvânt așadar,

avea să scrie mai târziu Mihai împăratului Rudolf: « In ţara mea aşi fi putut să rămân liniştit şi sigur, fără nicio teamă, dacă nu m'ar fi chemat credinţa mea faţă de creştinătate ». Această credinţă pe de o parte, presiunea fiscală pe de altă parte, explică răscoala voevodului. Ca urmare a înţelegerii cu Sigismund Báthory, sosiră la Bucureşti vreo două mii de ostaşi ardeleni, sub comanda căpitanului de Făgăraş. In oraş, era însă şi un corp turcesc, tot de vreo două mii de oameni, sub comanda unui emir, care supraveghea pe domn. Mai era şi mulţimea de creditori; aceştia merseseră cu îndrăzneala până acolo încât atacaseră însuşi palatul domnesc.

Mihai, care-şi avea acum strânse trupele — sosiseră şi Buzeştii din Oltenia — chemă pe creditori la vistierie, în ziua de 13 Noemvrie 1594, pentru a-i socoti. Când toată lumea fu adunată, începu într'adevăr socoteala, dar o socoteală sângeroasă. Tunurile izbiră în mulţime, casa luă foc, ostaşii domneşti desăvârşiră prăpădul. După creditori, veni rândul celor două mii de Turci ai Emirului; apoi fu atacată cetatea Giurgiului. Mihai neavând însă mijloace suficiente de asediu, ea putu rezista, mai ales că-i soseau ajutoare dela Rusciuk. In acelaşi timp, erau măcelăriţi Turcii din Iaşi de către Aron Vodă. Răscoala devenea aşadar generală. Şi alte cetăţi dela Dunăre fură izbite; o luptă avu loc lângă *Cetatea de Floci*, la vărsarea Ialomiţei, o a doua la *Hârşova*, la 1 Ianuarie 1595; o a treia la *Silistra*, la 8 Ianuarie; pretutindeni Turcii fură învinşi. Intre timp, la Constantinopol se hotărîse înlocuirea hainilor; în Ţara Românească urma să fie instalat *Bogdan*, fiul lui Iancu Sasul, iar în Moldova, *Ştefan Surdul*, fostul domn muntean. Două armate turceşti porniră în acest scop la Dunăre: una comandată de Hasan Paşa şi Mustafa Paşa, se îndreptă spre Rusciuk, cealaltă spre Silistra. Mihai porni împotriva celei dintâi. Pe când îi supraveghea mişcările, din tabăra dela satul *Pietrile*, îi veni însă ştirea că va fi atacat din coastă, din spre apus, de o oaste tătărească. Erau Tătarii cari luptaseră până atunci în Banat şi care, primind ordinul Sultanului, veneau acuma asupra hainului. Mihai îşi retrase atunci trupele puţin spre miazănoapte, la satul *Hulubeşti*, la confluenţa Câlniştei cu Neajlovul, lângă Călugăreni, şi trimise pe fraţii Buzeşti ca să împiedice unirea corpurilor duşmane. Tătarii sunt într'adevăr bătuţi, întâi la satul *Putineiu*,

în ziua de 14 Ianuarie 1595, a doua oară la *Stănești*, în ziua de 16 Ianuarie; unirea însă nu poate fi împiedicată. Adversarul înaintează până la satul *Șerpătești*; aci el e atacat într'o noapte de paharnicul Manta care pune pe fugă pe Tătari. In retragere, oastea turcească se oprește la Rusciuk. Mihai care sosise între timp «cu gloatele» trece Dunărea pe ghiață, pe la Marotin, și o bate cumplit; amândoi pașii sunt uciși, orașul e ars și prădat, iar bietul Bogdan abia își scapă vieața prin fugă (25 Ianuarie). Cealaltă armată turcească, însoțind pe Ștefan Surdul, se afla lângă Silistra; ea e atacată de Banul Mihalcea și împrăștiată. Orașul are aceeași soartă ca și Rusciukul; pretendentul cade în luptă sau fuge; de aici încolo i se pierde urma. Armatele victorioase ale lui Mihai fac incursiuni pe tot țărmul drept al Dunării; ele ajung până la muntele Haemus (Balcan); băștinașii, încurajați de aceste succese, se răscoală și ei, astfel vreo «2000 de haiduci și câțiva sârbi» atacă Sofia. *Turtucaia* e arsă; *Babadagul* jefuit cumplit de oștile lui Aron al Moldovei. *Brăila* întărită cu ziduri și apărată de o mie de Turci, cade în Martie 1595, după un atac repetat, condus de paharnicul Manta și de Albert Király, noul comandant al corpului de ajutor unguresc.

Campania din 1595. Lupta dela Călugăreni. Era evident că Turcii nu puteau tolera o asemenea situație; răscoala țărilor românești însemna o întreită lovitură: de ordin *politic*, *militar* și *economic*. Ea constituia mai întâi un exemplu și un îndemn pentru toți creștinii din Balcani, apoi o importantă extindere a frontului de luptă, în sfârșit o perturbare serioasă în aprovizionarea cu materii prime a imperiului în general și a Constantinopolului în special. Prada, mai ales în vite, luată de răsculați, era așa de mare încât un orășean din Brașov a putut cumpăra «50 de boi, 47 de vaci și 44 de viței de un an» numai cu 100 de lei! Sultanul hotărî așadar o mare expediție de represiune, de nimicire a hainului care produsese o tulburare atât de adâncă. Se strânse o armată însemnată, sub comanda lui Ferhat pașa, marele vizir; înainte însă de a trece Dunărea, pe când se afla încă la Rusciuk, acesta se văzu înlocuit prin adversarul său, Sinan-Pașa (vezi fig. 79). Asupra numărului armatei turcești, nu există potrivire între indicațiile diferitelor izvoare. Unele vorbesc de 40.000 de oameni, altele de 80.000 și de 100.000, ba chiar o mărturie dă cifra enormă

de 300.000 din cari ar fi rămas apoi numai jumătate, adică 150.000.

Fig. 80. — Portret contemporan al lui Sinan Paşa, de George Wickgram din Spira.

Mai probabilă pare cifra dintâi sau una apropiată ei; nu cred ca armata lui Sinan să fi trecut de 40.000—50.000 de oameni şi

încă din aceştia nu toţi erau adevăraţi luptători. In orice caz, forţele sale *depăşeau cu mult* pe acelea ale lui Mihai Viteazul, care n'ar fi avut — după mărturisirea cronicei oficiale muntene — decât vreo 8.000 de oameni, la care se adăogau cei 2.000 de Unguri ai lui Király. Chiar dacă admitem că intenţionat s'a trecut un număr mai mic de ostaşi, pentru a se scoate şi mai mult în relief meritele domnului — e o cronică oficială! — totuşi, în cel mai bun caz, socotind oastea de ţară, lefegii, cetele de haiduci şi ajutorul unguresc, încă n'au putut fi mai mult de 20.000 de ostaşi. Prin urmare raportul era de unu la doi, Turcii erau *de două ori mai mulţi* decât Românii.

Mihai îşi dădea perfect seamă, încă din primăvară, că Sultanul îl va ataca. De aceea căutase să-şi asigure un sprijin puternic din partea lui Sigismund; acesta însă nu era un cap politic realist; înfumurat şi nestatornic, uşor influenţabil, el se gândea în primul rând să-şi satisfacă vanitatea; în rândul al doilea, veneau interesele Statului şi lupta împotriva Turcilor; de aceea îşi va şi pierde, mai târziu, domnia. Delegaţia de mari boieri şi de înalţi ierarhi, trimisă de Mihai să ceară sprijinul lui Sigismund, ajunse în Alba-Iulia la 2 Mai 1595. In cursul tratativelor ce urmară, ea nu apără însă aşa cum trebuia drepturile Ţării Româneşti şi ale voevodului ei. Recunoaştem că împrejurările erau grele şi primejdia iminentă; dacă boierii însă ar fi fost solidari şi nu ar fi avut atâta în vedere *interesul lor propriu*, de sigur că s'ar fi obţinut alte condiţii. Aşa se ajunse, la 20 Mai 1595, la un act care însemna în realitate desfiinţarea Statului muntean. Intr'adevăr se prevedea că domnul e numai locţiitorul principelui Ardealului, acesta din urmă având să controleze veniturile ţării, că dările se vor fixa de către dietă, la care vor participa şi 12 boieri munteni, că actele vor fi date de domn în numele principelui, sigiliul acestuia din urmă fiind sigiliul Statului. Sigismund va fi numit: « Prea luminatul domn Sigismund din mila lui Dumnezeu, principele Transilvaniei, Moldovei şi Valahiei transalpine şi al sacrului imperiu roman, domnul părţilor regatului unguresc şi comitele Săcuilor, domnul nostru prea milostiv », în timp ce lui Mihai i se va spune numai: « Respectabilul şi magnificul domn Mihai, voevodul ţării noastre transalpine, credinciosul nostru iubit ». Nu se va putea încheia niciun tratat fără învoirea lui Sigismund, nu se va putea

pronunţa nicio pedeapsă capitală împotriva boierilor fără ştirea aceluiaşi. Tot în folosul boierilor se prevede şi clauza că domnul nu-i va putea demite din dregătorii, că, în schimb, Grecii nu vor avea acces la ele, apoi că străinii nu vor putea dobândi proprietăţi în ţară, în sfârşit — ceea ce fusese şi până atunci — că rumânii sau vecinii care ar fugi pe ascuns de pe moşiile proprietarilor, vor fi aduşi înapoi. Pentru toate acestea, un singur câştig anume: « toate bisericile din stăpânirile seninătăţii sale (Sigismund Báthory!) vor fi sub jurisdicţia mitropolitului dela Târgovişte » şi două asigurări: că se va da ajutor în lupta împotriva Turcilor şi că se vor restabili vechile hotare ale Ţării Româneşti, atât în spre Moldova cât şi la Dunăre, urmându-se « mijlocul » albiei acesteia, « dela Brăila până la Ruşava (Orşova). Putem lesne bănui ce a fost în sufletul lui Mihai, când a luat cunoştinţă de condiţiile la care consimţiseră « lealii » şi « desinteresaţii » săi boieri, condiţii pe care Turcii nu îndrăzniseră să le ceară niciodată. N'avea încotro însă; cu împăratul Rudolf, la care trimisese un sol de mare taină, în Aprilie, nu încheiase încă legături puternice; Aron Vodă din Moldova fusese înlocuit tocmai atunci de Sigismund prin Ştefan Răzvan; trebuia deci să accepte umilinţa, pentru moment, spre a putea face faţă primejdiei. Apoi se vor lămuri ele lucrurile. Cu o sută şi zece ani mai înainte, marele Ştefan cunoscuse de asemenea o adâncă jignire, la Kolomea; răspunsul a fost Codrul Cosminului. Tot aşa şi acum, răspunsul va fi Şelimbăr şi, a doua oară, Gorăslău.

In acest timp, armata turcească îşi termina preparativele la Rusciuk şi se pregătea să treacă Dunărea. Mihai a izbutit să ţie vadul câtva timp, în cele din urmă însă, fiindcă era ameninţat cu învăluirea, pe la Olteniţa, a trebuit să se tragă îndărăt. Trecerea Turcilor a început în ziua de 4/14 August 1595, pe un pod de vase şi a durat trei zile. Cu ei era şi renegatul *Mihnea*, fostul domn al Ţării Româneşti. Faţă de superioritatea numerică a armatei lui Sinan, Mihai nu avea interes să dea lupta *în câmp deschis*; de aceea, întocmai ca şi Ştefan cel Mare la Vaslui, a ales o poziţie care să nu permită o desfăşurare largă de trupe şi în acelaşi timp să-l ferească de o eventuală înconjurare. Experienţa luptelor din iarnă îi arătase că o asemenea poziţie era tocmai pe drumul care duce dela Giurgiu la Bucureşti şi anume la satul

Călugăreni. Aci s'a oprit Mihai. In spate erau dealuri acoperite de păduri, formând un adăpost natural, în faţă valea mlăştinoasă a Neajlovului şi a Câlniştei. Drumul ducea peste râu, pe un pod de lemn, şi continua apoi între dealuri, pe valea Ţânţăroasa, aşa încât armata turcească nu putea înainta decât sub formă de coloană, cu un front redus.

Lupta avu loc în ziua de 13/23 August. Incă înainte de revărsatul zorilor, avangarda lui Mihai atacă, ajungând până la corturile duşmanilor. Peste câteva ceasuri, pe la 11 dimineaţa, are loc un atac puternic al Ienicerilor; aceştia izbutesc să respingă pe ai noştri, trec peste Neajlov şi capturează unsprezece tunuri. Mihai se retrage puţin, în perfectă ordine, cu armata dispusă în formă de unghiu, cu vârful spre duşman; apoi, în momentul când ajunge în dreptul unde se afla detaşamentul lui Király care până atunci nu intervenise în luptă — se pare că *nu voise* să intervină — dă un contra atac fulgerător care determină soarta bătăliei. Pentru a încuraja pe ai săi, voevodul însuşi, invocând numele lui Isus, se asvârle cu securea în mână asupra duşmanului. Unul dintre paşii turceşti, ieşindu-i înainte, are capul despicat dintr'o lovitură, un altul e izbit în piept. Boierii, văzând pilda domnului, se asvârlă şi ei « pre capete asupra Turcilor », îi taie şi-i înneacă în mlaştină. Pe de altă parte, tunurile lui Király îi izbesc din flanc, iar un detaşament de două sute de Cazaci, sub comanda căpitanului Cocea, şi două sute de Ardeleni, din spate. Turcii sunt cuprinşi de panică şi încep o retragere desordonată. La podul de peste Neajlov, îmbulzeala era aşa de mare, încât însuşi Sinan este asvârlit în mlaştină şi cu siguranţă ar fi pierit acolo, dacă un veteran din Rumelia, recunoscându-l, nu l-ar fi luat în spate şi l-ar fi scăpat. Sunt ucişi patru paşi, şapte sangeaci şi trei mii de ostaşi. « Şi am câştigat — povesteşte însuşi Mihai — cinci tunuri şi un steag verde al Proorocului lui Mohamed, foarte preţuit de dânşii şi foarte respectat ». Bine înţeles, cele 11 tunuri fuseseră reluate.

Noaptea care se lăsa aduse încetarea bătăliei. Biruinţa rămăsese de partea noastră. Dar pentru ca să se bucure de toate roadele ei, ar fi trebuit ca Mihai să poată continua urmărirea, ca odinioară Ştefan după lupta dela Vaslui, să poată svârli pe duşman în Dunăre. Din nefericire, aceasta nu era cu putinţă. Turcii fuseseră

bătuţi, dar nu distruşi; superioritatea lor numerică era încă sdrobitoare. Pe de altă parte, armata însăşi a lui Mihai era obosită, după o luptă care durase mai bine de 16 ceasuri. Iar unii dintre boieri —izvoarele vorbesc de Dan vistierul şi de Mirăslău logofătul —erau nemulţumiţi şi, după un păcătos obiceiu, gata să trădeze. Ţinând seamă de toate aceste elemente, hotărî domnul retragerea la munte, spre a aştepta acolo ajutorul zăbavnicului Sigismund. Se repetă deci povestea dela Rovine a lui Mircea cel Bătrân care, deşi biruitor, trebuise să se tragă spre Argeş. In cursul nopţii de 13 spre 14 August, porniră ostaşii lui Mihai spre Bucureşti. După un scurt popas la Copăceni, pe Argeş, şi un al doilea la Văcăreşti, în timpul căruia Ungurii lui Király şi alţi ostaşi jefuiră oraşul, retragerea continuă spre Târgovişte; de aci se merse pe Dâmboviţa în sus, până la *Stoeneşti*, în munte, unde fu aşezată tabăra. In acest timp, Turcii intrau în Bucureşti, unde construiau o fortificaţie de pământ, o « palancă », în jurul mănăstirii numite astăzi « Radu-Vodă », a cărei biserică fu transformată în moscheie. După aceea, ajungeau la Târgovişte (26 August) şi construiau şi acolo o fortificaţie, în care aşezau 40 de tunuri şi o garnizoană de trei mii cinci sute de oameni, sub comanda lui Ali Paşa. Zidurile Brăilei erau refăcute şi ele: prin sate se aşezau subaşi, adică primari; se părea că Ţara Românească va fi prefăcută în provincie turcească. Ţăranii fugeau care încotro; mulţi fură luaţi robi; alţii atacau de capul lor cetele răsleţe ale duşmanului; aşa au făcut *ţăranii din Buzău*, cari nimiciră cu coasele un detaşament de 400 de Turci, trimis după provizii.

La începutul lui Octomvrie, scobora munţii, pe la Bran, şi Sigismund Báthory, care până atunci fusese foarte ocupat cu nunta sa, şi a cărui armată se strângea pe încetul. Aducea cu el 22.000 de Secui şi 15.200 de ostaşi daţi de oraşele şi de nobilimea ardeleană cu 63 de tunuri. In acelaşi timp, sosea şi Ştefan Răzvan din Moldova cu 3.000 de oameni şi cu 22 de tunuri. La 6 Octomvrie, Târgoviştea e asediată; la 8 Octomvrie, după masă, cetăţuia construită de Sinan cade în mâinile creştinilor; Turcii sunt tăiaţi, iar comandantul lor făcut prizonier; cu proviziile pe care le strânsese, garnizoana ar fi putut rezista mai bine de trei ani (vezi fig. 81). Urmărind grosul armatei turceşti care se retrăgea creştinii coboară spre Bucureşti; oraşul fu ocupat la 12 Octomvrie

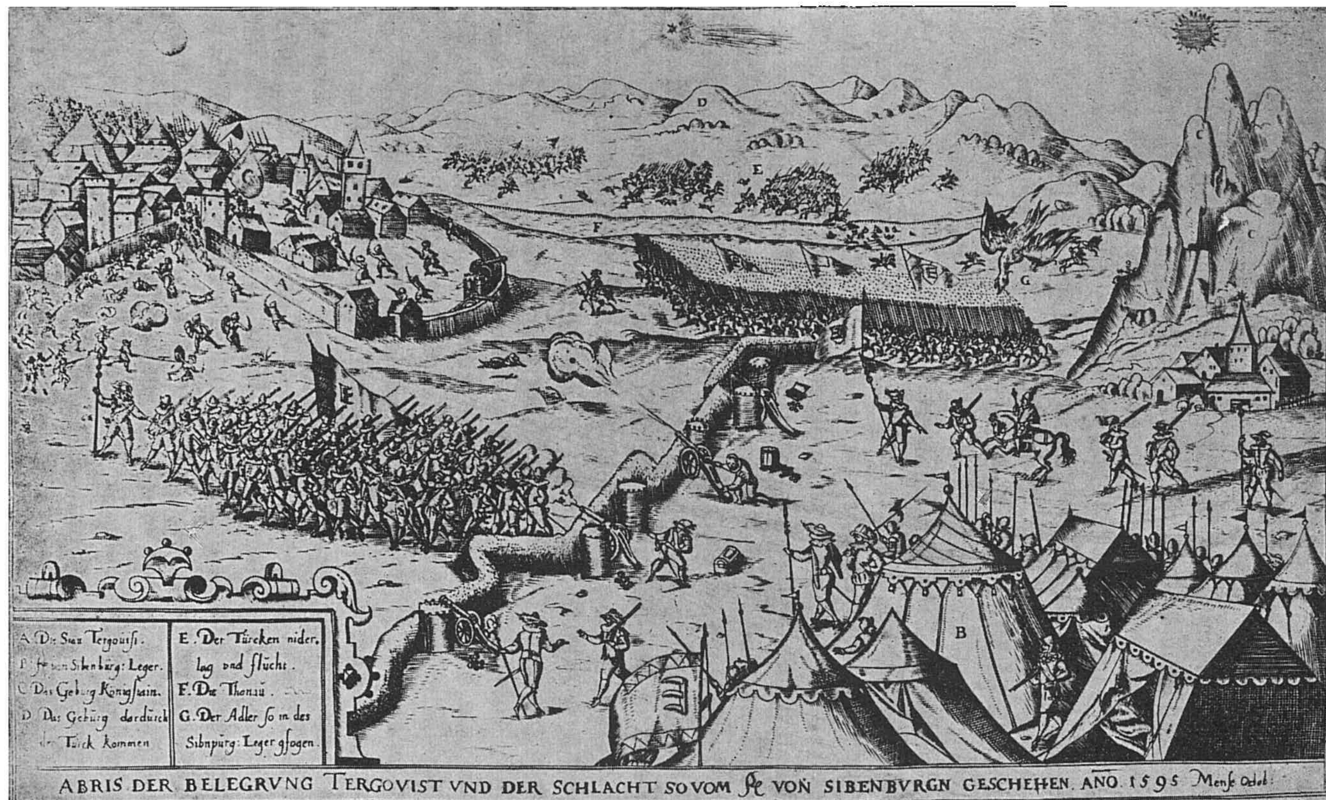

Fig. 81. — Stampă contemporană înfăţişând asediul Târgoviştei în Octomvrie 1595. In partea de sus e înfăţişată înfrângerea şi fuga Turcilor; se vede şi podul de peste Dunăre, rupt de ghiulelele creştinilor.

de către Ştefan Răzvan cu un detaşament, în timp ce Mihai şi Sigismund grăbeau spre Giurgiu. Când ajunseră aci, Sinan şi cu o mare parte din oastea sa trecuse deja peste Dunăre; mai rămânea numai ariergarda, robii şi o parte din pradă. Atacul se deslănţui imediat: podul, bombardat puternic de tunuri, se rupse şi o sumă dintre Turci pieriră înnecaţi sau de sabie (vezi fig. 82). Mai bine de 8.000 de robi fură eliberaţi. Urmă după aceea asediul

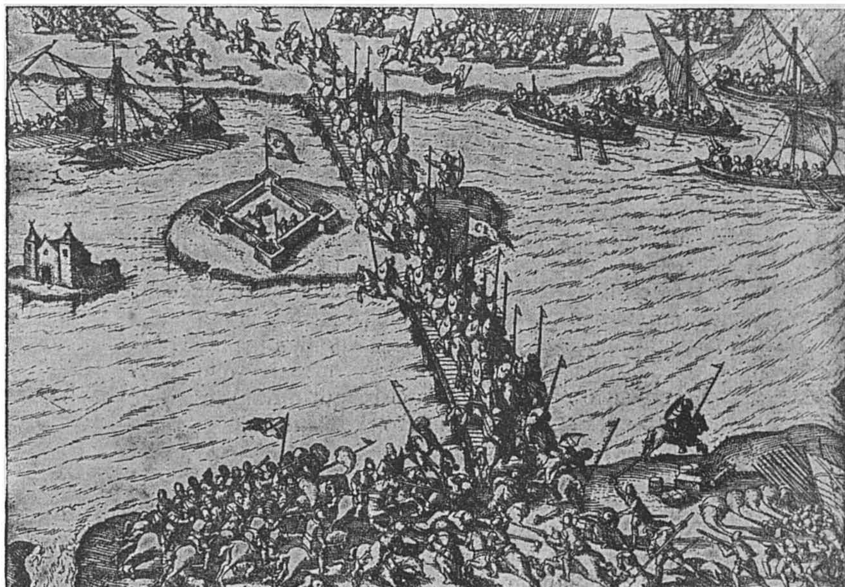

Fig. 82. — Inceputul luptei dela Giurgiu şi retragerea Turcilor pe malul drept al Dunării. Creştinii n'au rupt încă podul. Gravură contemporană.

cetăţii. In oastea creştină se afla şi un corp de 300 de Italieni, cu artilerie, trimişi de ducele de Toscana; aceştia se pricepeau în deosebi la astfel de operaţiuni. După un bombardament violent care dărâmă o parte a zidului, cetatea fu cucerită în ziua de 20 Octomvrie. Prada luată de creştini era enormă: ea se evalua la mai bine de 2 milioane aur; o mărturie contemporană spune: « nu numai comandanţii oştirii ardelene au devenit bogaţi, dar şi ostaşul cel mai mic avea măcar patru cai, afară de alte spolii ». Expediţia de pedepsire ordonată de Sultan se isprăvise aşadar în chip ruşinos; Sinan Paşa fu destituit din funcţia de mare vizir;

cronicarul *turc* Naima, povestind evenimentele, sfârşeşte prin următoarele elocvente cuvinte: « O asemenea retragere dezastroasă şi înfrângere n'a mai fost pomenită în istorie ».

Indată după biruinţă, Sigismund se întoarse în Ardeal; dându-şi, în sfârşit, seama de realităţi, el renunţă la clauza prin care controla veniturile Ţării Româneşti, lăsându-le în întregime la dispoziţia lui Mihai. Răzvan se întoarse în Moldova unde intraseră Polonii şi instalaseră pe Ieremia Movilă; Mihai începu să repare stricăciunile neobişnuit de mari pe care le provocase expediţia lui Sinan: Bucureştii erau o ruină — de aceea domnul îşi mută reşedinţa la Târgovişte — multe sate se risipiseră, rumânii fugiseră care încotro. Incetul cu încetul însă, ţara începu să se aşeze iarăşi, lumea să revie la îndeletnicirile obişnuite. A ajutat şi împrejurarea că, în anul 1596, Turcii şi-au trimis armatele în altă direcţie şi anume împotriva Imperialilor cari, uniţi cu Sigismund, au şi suferit o înfrângere gravă la *Kerestes*, în ziua de 26 Octomvrie.

Luptele din 1596. Dar cu toată preocuparea de a tămădui relele războiului, Mihai nu rămase inactiv nici în acest an: cetele sale trecură pe ţărmul drept al Dunării şi prădară în diferite locuri: la *Babadag*, în apropierea căruia a pierit însă îndrăzneţul *Velişco*, pentru care lucru, spune cronica, « Mihai Vodă foarte se întristă », la *Vidin* sau cum ziceau ai noştri, « la Diiu », detaşamentul fiind sub comanda lui *Farcaş Aga*; un alt căpitan, foarte îndrăzneţ, *Baba Novac*, sârb de origine, arse *Plevna* şi pătrunse până la *Sofia*, prinzând în trecătorile Balcanilor convoaiele de merinde ale lui Hasan Paşa. *Brăila* fusese reluată încă de a doua zi după retragerea lui Sinan.

In toamna anului 1596, în Octomvrie, se produse pe neaşteptate un atac al Tătarilor. Buzăul, Gherghiţa şi Bucureştii fură arse. Când însă Mihai, care-şi strânsese între timp oastea, porni împotriva năvălitorilor, aceştia nu îndrăzniră să dea lupta şi se retraseră în grabă. Dacă n'ar fi fost întorşi din cale, ei treceau în Banat şi dat fiind că armatele creştine fuseseră sfărâmate la Kerestes, ar fi putut prăda toată Austria. După plecarea Tătarilor, Mihai îşi îndreptă oastea împotriva *Turnului* şi a cetăţii din faţă, de pe malul drept, *Nicopolea*, repurtând şi aci o biruinţă; comandantul turc se rugă de pace prin daruri strălucite

şi prin făgăduiala de a mijloci pe lângă Sultan o împăcare. Mihai ar fi preferat să continue lupta împotriva necredincioşilor; aşa îl îndemna sufletul, aşa îl rugau şi creştinii din Balcani; situaţia însă era foarte grea. Armatele creştine fuseseră înfrânte la Kerestes; Sigismund era un om nehotărît, schimbăcios, care, aşa cum s'a exprimat Mihai însuşi, « nu ştia nici ce face, nici ce vrea ». Vistieria secase şi fără bani nu se putea ţine armata de mercenari neapărat necesară pe atunci unui războiu de lungă durată. Împăratul Rudolf era departe şi nu exista încă un tratat formal, care să garanteze subsidiile şi ajutorul armat de care avea nevoie Ţara Românească. Inţelegerea cu Turcii era aşadar o fatală necesitate. Mihai n'o concepea însă decât ca un mijloc de a-şi pregăti mai bine acţiunea viitoare, ca un răgaz pentru a-şi întări legăturile cu Imperiul şi pentru a îngădui nenorociţilor săi supuşi să se refacă. Totuşi, înainte ca pacea cu Turcii să fie fapt îndeplinit, Mihai a ţinut să aibă o ultimă convorbire directă cu Sigismund spre a vedea dacă nu mai există şi vreun alt mijloc de încercat. De aceea, însoţit de Banul Mihalcea, de Radu Buzescu şi alţi câţiva boieri, el vine în Ardeal; la 9/19 Dechemvrie 1596, are loc întâlnirea în Alba Iulia. Un izvor unguresc, cronica aşa de duşmănoasă nouă, a lui Szamosközy, spune lămurit că Mihai a pus limpede alternativa: sau e războiu, dar atunci « să adune împăratul într'adevăr toate puterile sale şi împreună cu căpeteniile creştinătăţii să înceapă a lucra serios, nu ca până acum », deoarece « Turcul e foarte uşor de învins », numai să fie o pregătire temeinică, sau dacă nu, atunci să se facă pace. Sigismund, care, veşnic nehotărît, se gândea acum să-şi părăsească ţara, predând-o Imperialilor şi care îndată după aceea — la începutul anului 1597 — va scrie Turcilor spunând că nu el e vinovat de luptele anterioare, ci ... Sinan Paşa care necontenit îl prigonise, dădu un răspuns echivoc: « va încerca să ridice creştinătatea, dar dacă nu va putea, va încheia pace », neuitând, în niciun caz, Ţara Românească. Mihai înţelese. Un rezultat pozitiv avu totuşi această vizită la Alba-Iulia, dar nu în ordinea politică, ci în aceea religioasă: se îngădui ridicarea, în marginea oraşului, pe o colină situată la circa 100 de stânjeni (= 188 metri) de colţul sud-vestic al cetăţii, a unei biserici pentru vlădica ortodox *Ioan*, care avea sub ascultarea sa — potrivit unui act al lui Sigismund,

din 1595 — « toate bisericile româneşti din Ardeal şi părţile ungureşti, afară de acele biserici peste care, cu învoirea noastră, păstoreşte Vlădica Spiridon, care e şi dânsul Român ».

La 7 Ianuarie 1597, Hasan Paşa din Belgrad dădea de ştire că Sultanul a trimes steag de domnie lui Mihai Viteazul « aşa că atât acesta cât şi întreaga Ţara Românească se găseşte în pace bună ». In Mai, domnul însuşi scria cancelarului Poloniei, lui *Ioan Zamoyski*, în legătură cu un negustor de blănuri din Liov: « pentrucă trebue să plătesc tributul şi să trimet câteva zibeline împăratului Turciei ».

Mihai Viteazul şi Imperialii. Că înţelegerea cu Turcii nu era decât un răgaz pentru a se pregăti mai bine, ne-o arată tratativele ce au loc între timp cu Imperialii. Incă din Aprilie 1597, încercase Mihai, printr'un sol de taină, o apropiere de Rudolf al II-lea; după lupta dela Călugăreni, el îi trimisese, în semn de deosebită atenţie, unul din steagurile cucerite dela duşman şi anume, pe cel mai însemnat, steagul verde al profetului. Cu prilejul vizitei la Alba Iulia, în Dechemvrie 1596, dându-şi seamă de slăbiciunea lui Sigismund Báthory, hotărî Mihai să strângă mai mult legăturile şi, în consecinţă, expedie o solie alcătuită din Banul Mihalcea şi Sasul Marcu Schonkebonk. Audienţa avu loc la Praga, la 12 Februarie 1597. Schonkebonk ceru ca împăratul să ia sub protecţia sa Ţara Românească şi să-i asigure mijloacele materiale pentru întreţinerea unei armate.

Rudolf, dându-şi seamă de folosul pe care i-l aducea o asemenea propunere, acceptă şi hotărî să acorde subsidiile necesare pentru 4000 de ostaşi. In Iulie 1597, banii soseau într'adevăr la Târgovişte. Urmară încă două solii — una din partea lui Mihai, în Octomvrie, alta din partea împăratului în Ianuarie următor, până când, în afârşit, se ajunse la un tratat formal, încheiat la 9 Iunie 1598, la mănăstirea Dealului. Rudolf se obliga să-i dea lui Mihai plata pentru 5000 de soldaţi, şi eventual, încă pentru atâţia, precum şi armament: « tunuri, praf, gloanţe şi alte unelte de războiu ». Domnul Ţării Româneşti, recunoscând suzeranitatea împăratului, însă « fără plata vreunui tribut sau a vreunei dări », se obligă în schimb să lupte « pentru depărtarea Turcilor şi a altor duşmani dela Transilvania, Ţara Românească şi părţile Ungariei ». Fugarii şi dezertorii vor fi urmăriţi şi extrădaţi, libertatea

credinţei e asigurată, aceea a comerţului de asemenea. Mihai va primi un castel în Ungaria sau în Transilvania, cu venituri suficiente pentru a trăi, potrivit rangului, în cazul când ar trebui să-şi părăsească ţara. După cum se vede, e o mare deosebire între *acest* tratat şi acela din 1595, încheiat cu înfumuratul şi nestatornicul Sigismund Báthory. La curtea împărătească se preţuiau acum în mod deosebit meritele lui Mihai; arhiducele Maximilian, fratele lui Rudolf, îi aduce laude, spunând că el « a fost zidul şi apărarea acestor ţări ».

Scurtă vreme după încheierea tratatului, reîncepu războiul cu Turcii. Aceştia aflaseră de sigur cele petrecute şi deschiseră ei ostilităţile. Paşa de Silistra, după sfatul şi îndemnul Paşei de Vidin, intră cu oşti în ţară « să apuce scaunul lui Mihai Vodă »; este însă bătut de către *Dumitru Vornicul*, care-i ia şi două steaguri. Mihai însuşi trece Dunărea, asediază Nicopole (10 Septemvrie 1598), pradă până în Balcani, arzând « peste 2000 de sate » şi bate în două rânduri pe Turcii din Vidin. In cea de a doua luptă, domnul era cât pe aci să fie ucis. Iată ce povesteşte cronica ţării: « Gonind Turcii şi risipindu-i în toate părţile, ear Turcii, însă o ceată, dacă văzură peirea, ei se întoarseră cu mare hărborie asupra lui Mihai Vodă. Şi atuncea se alese unul den Turci cu suliţa şi o împoncişă asupra pântecelui lui Mihai Vodă şi o înfipse în pântece, iar Mihai Vodă dacă văzu că piere, el apucă suliţa cu amândouă mâinile de fier şi căuta în toate părţile, ca să-i vie cineva den boiari ajutoriu să-l izbăvească den peire. Şi alţii mai aproape nu se aflară făr 2 boiari anume Preda Buzescul şi cu frate-său Stroe Stolnicul, ci grăbiră şi tăiară capul Turcului şi pre celelalte soţii ale lui şi izbăviră pe Mihai Vodă din mâinile Turcilor şi multă bărbăţie arătară Buzeştii . . . ». Dela Vidin, înaintară oştile muntene, prădând, până la Cladova unde câştigară o nouă biruinţă; abia la 5/15 Noemvrie se trecu Dunărea îndărăt. O sumă de ţărani sârbi şi bulgari, fură strămutaţi cu acest prilej în ţară; cronica lui Szamosközy dă cifra de 12.000; Mihai însuşi spune că au fost 16.000.

In aceeaşi vreme, avea loc o mare luptă în jurul cetăţii *Oradea Mare*. In Ardeal se petrecuseră în ultimele luni evenimente însemnate. Sigismund Báthory, ne mai putând suporta, se vede, permanenta încordare pe care o impuneau împrejurările, se

hotărîse, la începutul lui Aprilie 1598, să părăsească ţara, cedând-o Imperialilor şi retrăgându-se în ducatele de Oppeln şi Ratibor din Silezia pe care aceştia i le oferiseră în schimb. După câteva luni numai, dându-şi seamă de marea greşeală pe care o făcuse, — ce se comparau sărăcăcioasele ducate sileziene cu frumosul şi bogatul Ardeal — Sigismund se întoarse însă, pe furiş. La 20 August era în Cluj; dieta îl proclamă din nou principe, comisarii cari guvernau ţara în numele lui Rudolf fură arestaţi. Această veste neaşteptată provocă turburare la Praga; imperialii credeau că au Ardealul asigurat şi acum totul se punea din nou în discuţie; se exprimă chiar făţiş părerea ca Mihai, ajutat de Saşi şi de Secui, să izgonească pe Sigismund. Scăparea pentru moment a acestuia din urmă se datoră faptului că Turcii împreună cu Tătarii atacară Oradia Mare (vezi fig. 83). Mihai, deşi avea de luptat la el în ţară cu paşa de Silistra, şi deşi fusese umilit de Sigismund, nu pregetă să trimeată un ajutor de 1500 de oameni sub comanda agăi *Leca.* Mai presus de resentimentele personale, marele domn punea datoria de a apăra cauza creştinătăţii; aceasta îl face ca, *înainte* de a fi atacată Oradea, să-l ameninţe pe Sigismund că dacă se împacă cumva cu Turcii — dela un asemenea creier te puteai aştepta la orice — atunci îi va fi el « în loc păgân şi Turc destul ». Tot această conştiinţă a datoriei sale îl face pe Mihai *după* ce se produsese atacul Orăzii, să intervină la împărat ca să nu-l izgonească pe Sigismund, deoarece n'ar fi spre folosul creştinătăţii.

Sfârşitul anului 1598 găsi prin urmare pe Mihai din nou în luptă cu Turcii. Replica acestora nu întârzie de altfel; îndată ce se desprimăvără, în Martie 1599, ei făcură o expediţie de pradă pe ţărmul stâng al Dunării; un document intern din acea vreme e datat: 17 Iunie, « după prada Agarenilor, când au prădat şi robit Ţara Românească ». După toate probabilităţile, a fost o expediţie rapidă, ca aceea a Tătarilor din toamna lui 1596; cetele prădalnice nu stătură să dea faţă cu domnul. Drept răzbunare, acesta îşi trimise din nou oştii peste Dunăre. *Oblucița*, unde era vechiul vad de trecere al negustorilor şi al oştilor, fu arsă şi prădată, locuitorii căzură în robie; o mare caravană de negustori moldoveni, poloni, spanioli, ba unul şi din Anglia, îşi pierdu toate mărfurile.

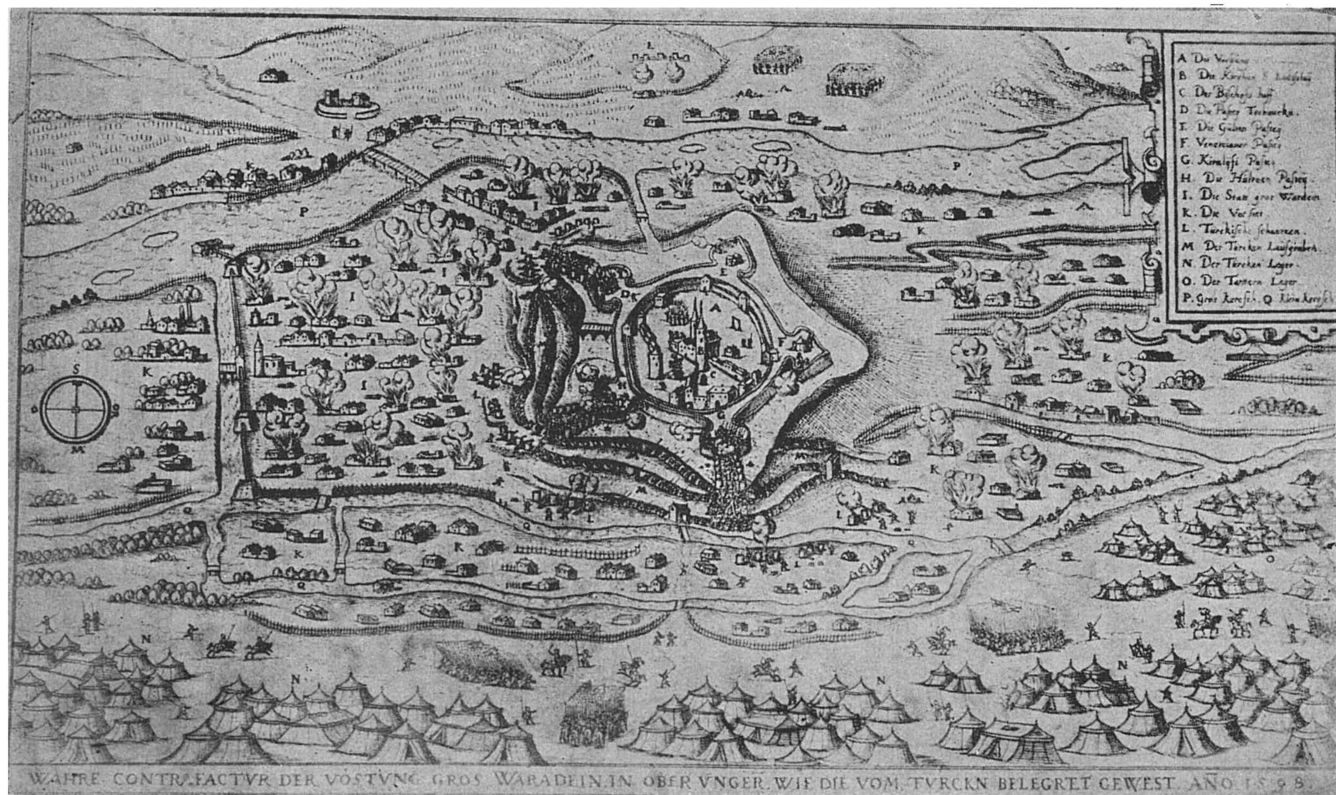

Fig. 83. — Asediul Orăzii Mari de către Turci, în 1598. Stampă contemporană.

Pe când se petreceau aceste lucruri, în Ardeal avea loc o nouă schimbare. Sigismund Báthory, dând încă o dovadă de seriozitate şi consecvenţă, părăsi *pentru a doua oară* cârmuirea şi făcu să fie ales ca principe vărul său, cardinalul *Andrei Báthory*, pe care până atunci îl duşmănise (29 Martie 1599). Acest fapt modifică însă în chip esenţial situaţia politică. Intr'adevăr, noul principe era prietenul devotat şi protejatul Polonilor, în a căror ţară trăise mult timp pe lângă cancelarul Zamoyski şi care îl ajutaseră cu bani; era, prin urmare, şi prietenul lui Ieremia Movilă, care obţinuse scaunul Moldovei tot mulţumită cancelarului Zamoyski. Cum însă atât Polonia cât şi Moldova erau în bune raporturi cu Turcii, chiar în legături strânse, rezulta cu necesitate şi pentru Andrei Báthory aceeaşi atitudine. Nu-i de mirare deci că el trimite agentului său la Poartă instrucţiuni precise în vederea încheierii păcii, instrucţiuni în al căror preambul se spune lămurit: « voim să ne întoarcem la buna pace de mai înainte şi să recurgem la puternicul Impărat (Sultanul!) şi să ne punem sub fidelitatea Puterniciei sale ». Mihai se vedea prin urmare înconjurat din toate părţile de duşmani, risca, la un moment dat, să fie atacat de pretutindeni. E adevărat că, la început, Andrei Báthory lăsa să se creadă că nu duşmăneşte pe domnul muntean; în instrucţiunile pentru încheierea păcii, trimise la Constantinopol, specifica, privitor la Ţara Românească, menţinerea lui Mihai « dimpreună cu fiul său şi urmaşii săi ». De aceea, el se şi crede în drept de a cere acestuia reînoirea tratatului încheiat cu Sigismund Báthory în 1595. Neavând încotro, simţind de jur împrejur numai duşmani, Mihai consimţi şi la acest dureros sacrificiu; în actul pe care-l dă, la Târgovişte, la 26 Iunie 1599, nu se mai înşiră însă, condiţiile una câte una, ci se pune numai o formulă generală, prevăzând « credinţă, dreptate şi ascultare ». Realitatea era însă alta.

Andrei Báthory ar fi fost bucuros să-l vadă pe Mihai scos din domnie. Incă înainte de a se încheia actul din 26 Iunie, el trimisese la Târgovişte un sol anume Tamaş Ciomortan spre a spune voevodului că trebue să părăsească ţara. Socoteala era ca în locul său să fie pus fratele lui Ieremia Movilă, anume Simeon pe care-l sprijineau şi Turcii şi Polonii. Faţă de protestul indignat al lui Mihai, care aminti toate sacrificiile pe care le făcuse în lupta

împotriva necredincioşilor, precum şi «jurămintele ce le-am jurat între noi să nu ne părăsim unul pe altul până la moarte», lucrul nu avu nicio urmare imediată, dimpotrivă se ajunsese la reconfirmarea dela 26 Iunie. Mihai era însă acum prevenit. Văzându-se ameninţat să fie scos din propria sa ţară, se hotărăşte s'o ia înainte şi să atace el pe adversar. Boierii erau de acord; împăratul Rudolf, sezisat în Iulie 1599 printr'o solie alcătuită din Stoichiţă vistierul şi Petre Grigorovici, îşi dăduse asentimentul. Când îi sosi, în August, răspunsul dela Praga, Mihai era în tabără, la Ploieşti. Expediţia întârzie totuşi mai bine de o lună, din cauza ezitărilor lui George Basta, generalul imperial, care trebuia să atace la rândul lui Ardealul din spre apus. Văzând că lucrul se lungeşte şi că Rudolf nu trimite lui Basta un nou ordin expres, temându-se, pe de altă parte, ca între timp să nu se producă vreo altă complicaţie, Mihai se hotărî să acţioneze singur. După cum *ideea* cuceririi Ardealului fusese *a lui*, iar nu sugerată de Imperiali, tot aşa şi *înfăptuirea* acestei idei îi aparţinu exclusiv. Ea formează unul din marile titluri de glorie ale eroului, putând servi ca model de acţiune militară şi politică. Mişcările de trupe fură calculate dinainte şi se efectuară cu atâta precizie încât, în ziua şi ceasul hotărît, ele îngăduiră lupta în condiţiile pe care le dorise Mihai. Un prim corp de oaste, mai mare, comandat de domnul însuşi trecu munţii prin pasul Buzăului, la 5 Octomvrie 1599. Planul era ca, în drum, să ridice şi pe Secui, duşmanii Báthoreştilor — aceştia le răpiseră vechile lor privilegii — şi într'adevăr el izbuti: Secuii alergară în mare număr sub steagurile muntene. Saşii din Braşov trimiseră daruri şi asigurară pe domn de neutralitatea lor. Câteva sate din ţinutul Bârsei fură aprinse de lefegii, apoi oastea, sporită acum cu contingentul secuiesc, îşi continuă drumul prin Făgăraş spre Sibiu. In acest timp, venea pe Olt, pe la Turnu-Roşu, cea de a doua armată munteană, comandată de fraţii Buzeşti, de Udrea şi de Baba Novac. Joncţiunea se făcu la satul *Tălmaciu*, în ziua de 16/26 Octomvrie; a doua zi, oastea se găsea în faţa Sibiului, ocupând satul *Şelimbăr* şi înălţimea «movila Turcilor» (Turkenhügel); vezi fig. 84). Fălosul Andrei Báthory, care la începutul campaniei se lăudase că «va distruge» pe Mihai, dându-şi acum seamă de realitate, încercă un demers «in extremis»: trimise pe

nunţiul papal Malaspina în tabăra voevodului spre a-l îndupleca să renunţe la luptă şi să se retragă. Răspunsul acestuia e categoric: n'a venit din dorinţa lui, ci obligat de atitudinea lui Báthory care s'a aliat cu Turcul şi a vrut să-l scoată din propria sa ţară. Nu e vina lui deci, dacă în loc de sânge turcesc, va curge sânge de al creştinilor. Malaspina n'are de altfel cum să mai comunice acest răspuns, deoarece e oprit în tabără şi lupta începe de îndată (18/28 Octomvrie 1599). Izvoarele nu concordă în ce priveşte numărul ostaşilor lui Mihai; după toate probabilităţile însă, ei nu depăşeau cu mult cifra de 20.000. Andrei Báthory avea o oaste aproape egală; nunţiul Malaspina spune: 15—16.000 de oameni, Mihai afirmă că erau 25.000. Primul atac fu dat la orele 9 dimineaţa de către Baba Novac; urmă un contra-atac unguresc, după aceea un nou atac al alor noştri şi iarăşi unul din partea lui Báthory. După acesta din urmă, se părea că biruinţa va rămâne de partea cardinalului: aripa noastră stângă se retrăgea; ostaşii începuseră să se risipească. Atunci interveni, întocmai ca la Călugăreni, Mihai însuşi; îmbărbătându-şi trupele, cerându-le să-şi facă datoria, el se aruncă la atac «cu cea mai mare vitejie şi îndrăzneală» (con grandissimo valore e temerità), izbutind astfel nu numai să respingă pe Unguri, dar să facă prizonier pe însuşi comandantul armatei adverse, pe generalul Gaspar Kornis. Lăudărosul Báthory care, prudent, urmărea de pe o înălţime, mersul bătăliei, nu mai aşteptă sfârşitul şi, făcând tocmai invers de cum făcuse Mihai, fugi însoţit numai de câţiva nemeşi, spre munţii din răsăritul Ardealului, cu gând să treacă în Moldova. Biruitorul ar fi putut distruge întreaga armată ungurească; după intervenţia

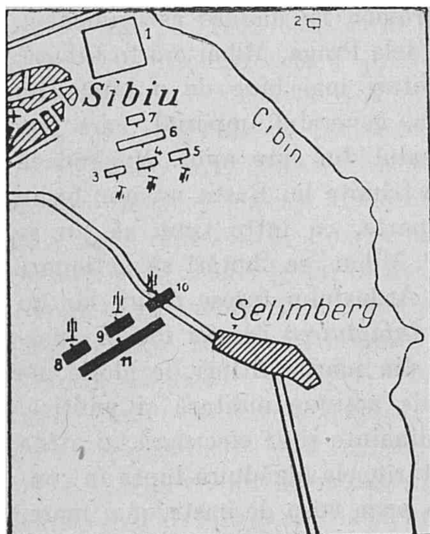

Fig. 84. — Lupta dela Şelimbăr (Şelimberg). 1 Tabăra lui Andrei Báthory. 2 Locul de unde a asistat Andrei Bathory la desfăşurarea luptei. 3-7 Corpurile de trupă ale lui Andrei Báthory (4 Moise Széleky). 8-11 Corpurile de trupă ale lui Mihai Viteazul (8 Baba Novac, 10 Aga Leca, 11 Mihai Viteazul).

lui Malaspina, el o cruţă totuşi. Căzuseră pe câmpul de luptă 2027 de ostaşi, 1000 fuseseră luaţi prizonieri, de asemenea 45 de tunuri şi mai multe steaguri. Sibiul se supuse numai decât; pestre trei zile, la 21 Octomvrie (1 Nov. stil nou), Mihai intră în *Alba-Iulia.* Descrierea alaiului, strălucit, e făcută de un contemporan: Voevodul călare, pe un cal roib, purta o tunică albă şi pe deasupra o manta de aceeaşi coloare, având brodaţi cu fir, mai mulţi şoimi. Pe cap avea bine cunoscuta cuşmă, al cărei surguciu, cu pene de cocor, era prins printr'o copcă de aur; sabia, bătută în rubine şi împodobită cu aur, atârna în stânga; ciorapii erau de mătase albă, cismele de săftian galben. Opt slujitori, frumos îmbrăcaţi, duceau de frâu opt cai minunaţi, cu şeile bogat împodobite, veneau apoi trâmbiţaşii şi după aceştia lăutarii zicând din vioare. Urmau boierii şi căpitanii, îmbrăcaţi şi ei somptuos, apoi lungile şiruri de ostaşi. De o parte şi de alta a voevodului, plecate spre pământ, erau purtate steagurile luate dela Andrei Báthory. La porţile oraşului, Mihai primi cheile trimise de episcopul Naprágy; curând după aceea i se aduse, în 22 de care, vistieria cardinalului, preţuind peste 200.000 de florini. S'au găsit, între altele, vase de argint masiv, aşa de grele, că unul nu putea fi ridicat de doi oameni. Nobilii unguri i se închinară; oraşele şi cetăţile, afară de câteva la graniţa de nord-vest a Ardealului, în care apucaseră a intra ostaşii lui Basta, făcură la fel: ţara era la picioarele învingătorului (vezi şi fig. 85).

Fig. 85. — Medalia de aur bătută de Mihai Viteazul în anul 1600, ca stăpânitor al Ardealului şi al Ţării Româneşti.

Intre timp, Andrei Báthory pierea de o moarte năprasnică. Urmărit de aproape de cete de Secui, rămas în cele din urmă numai cu 2 însoţitori, el fu ucis cu lovituri de topor în coliba unui păstor din munţi. Capul său, purtând două răni, una la frunte, alta la ceafă, fu adus la Alba-Iulia şi înfăţişat lui Mihai; doamna Stanca, plângând, ar fi spus atunci: « săracul popă, săracul popă ». Domnul porunci să i se aducă şi trupul şi-i făcu o înmormântare frumoasă, mergând el însuşi, cu lumânarea aprinsă în mână, după coşciug.

Ardealul sub Mihai Viteazul. Cârmuirea Ardealului a pus lui Mihai Viteazul o serie de probleme noi şi grele, deoarece ţara cucerită prin lupta dela Şelimbăr avea altă structură politică, socială şi administrativă decât Muntenia. Trebuia o vastă operă de adaptare, de transformare treptată; o schimbare bruscă, o rupere completă cu trecutul era cu neputinţă. In scurtul răstimp — aproape 11 luni — cât a durat stăpânirea lui Mihai peste munţi, găsim *începutul* acestei transformări.

Trebuia mai întâi precizată latura juridică, de legitimitate, a stăpânirii. Faţă de ai săi, în hrisoavele slave, biruitorul dela Şelimbăr îşi zicea, e adevărat, « *Domn din mila lui Dumnezeu al Ţării Româneşti şi al Ardealului* »; pe de altă parte, dieta îl numeşte « principele nostru milostiv » sau « milostivul nostru domn ». Rămânea însă recunoaşterea faptului de către cei doi suverani cari aveau un cuvânt de spus în această privinţă: Impăratul dela Praga şi Sultanul. Acesta din urmă, faţă de asigurările lui Mihai, nu formulă obiecţiuni şi-i trimise steag de domnie atât pentru el, ca stăpânitor al Ardealului, cât şi pentru fiul său Nicolae-Pătraşcu pe care Mihai îl lăsase în locul său, în Muntenia. Rudolf se arătă însă mult mai greoi, mai bănuitor. Necontenit avură loc schimburi de solii şi tratative, se urmă o întreagă corespondenţă, se făcură rapoarte peste rapoarte, până când bolnăviciosul împărat să se decidă în sfârşit a recunoaşte pe Mihai nu ca principe cum voia acesta, ci ca guvernator al Ardealului; şi încă, hotărîrea se luă prea târziu (22 Septemvrie 1600), între timp având loc lupta dela Mirăslău (18 Septemvrie 1600).

In sfatul princiar — corespunzând divanului dela noi — Mihai numi pe episcopul Naprágyi, pe Gaspar Kornis, pe Ştefan Csáki şi pe Moise Székely, Unguri cu toţii. Primul era cancelar, ultimul

comandantul armatei. Dintre boierii munteni, i se dădu lui Stoica din Strâmba dregătoria de postelnic, iar lui Bârcan, aceea de vistiernic. Mai târziu, după cucerirea Moldovei, găsim în sfat şi pe banul Mihalcea, pe logofătul Teodosie şi pe comisul Leca. In ce priveşte cârmuirea comitatelor şi districtelor — corespunzând judeţelor sau ţinuturilor noastre — se lăsară mai peste tot vechii şpani; în cetăţi fură aşezaţi însă căpitani de ai lui Mihai şi anume: la Făgăraş, căpitanul Farcaş, la Gherla şi la Chioarul, aga Leca, la Gurghiu, Constantin stolnicul. Se dădură şi însărcinări speciale, de caracter administrativ, fiscal şi poliţienesc: cunoaştem în privinţa aceasta numele lui Sava armaşul, al lui Damian postelnicul şi al lui Todor spătarul.

O instituţie proprie Ardealului — fără ceva corespunzător în Ţara Românească şi în Moldova — era *dieta*. Ea se alcătuia din reprezentanţii celor trei « naţiuni » adică a nobililor, Saşilor şi Secuilor şi se convoca de câte ori trebuiau luate hotărîri însemnate fie de ordin politic (alegerea principelui), fie de ordin fiscal, administrativ sau social. Mihai Viteazul a convocat în patru rânduri dieta « prima oară la Alba-Iulia între 20 şi 28 Noemvrie 1599, a doua oară la Braşov între 12 şi 15 Martie 1600, a treia oară tot la Alba-Iulia, între 20 şi 27 Iulie 1600 ». Cea de a patra dietă, convocată pe ziua de 1 Septemvrie 1600 la Sebeş, nu s'a mai putut ţine, nemeşii răsculaţi, întrunindu-se la Turda. In tustrele dietele ţinute s'au votat *impozitele* de care avea nevoie neapărată domnul; s'au confirmat — în prima dietă — vechile privilegii ale Secuilor; s'au luat — în cea de a treia — *după dorinţa expresă a lui Mihai măsuri pentru îmbunătăţirea stării iobagilor şi a preoţilor români din Ardeal.* Membrii dietei, faţă de această dorinţă, consemnată astfel: « pofteşti Măria Ta stăpânul nostru milostiv ca satele lăzuite, satele ungureşti şi săseşti, să îngăduie păşunat liber în locurile şi în hotarul necultivat, satelor româneşti ce sânt hotarnice cu ele » hotărăsc « din respect faţă de Măria Ta . . . ca toate satele lăzuite, atât cele ungureşti cât şi cele săseşti, să dea satelor româneşti precum şi satele româneşti altor sate româneşti păşunat liber pentru cai, boi, porci şi junci, afară de oi ». De asemenea, faţă de « a doua dorinţă a Măriei Tale ca persoanele preoţilor români să nu poată fi silite de nimeni la robotă hotărăşte « ca preoţii români să fie scutiţi pretutindeni,

în persoana lor, de astfel de slujbe». Aşa dar — spun membrii dietei — « am respectat şi în această privinţă dorinţa Măriei Tale ».

Intervenţia repetată a lui Mihai Viteazul e un fapt de cea mai mare însemnătate: el ne arată că marele domn a avut conştiinţa solidarităţii de rasă cu nenorociţii iobagi ai Ardealului şi că a căutat, atât cât îi îngăduiau împrejurările şi mijloacele, să le uşureze soarta. Cu siguranţă, dacă n'ar fi fost răpus mişeleşte pe câmpia Turzii, el ar fi luat şi alte măsuri în favoarea lor.

Grija pe care a purtat-o Mihai elementului românesc din Ardeal se vede şi din solicitudinea pe care a arătat-o bisericei ortodoxe de acolo. Incă după vizita pe care o făcuse în Dechemvrie 1596 (vezi mai sus p. 273), el ridică o mănăstire în însăşi Alba-Iulia, lângă zidul cetăţii. Lăcaşul era gata în cursul anului 1597; aci a fost înmormântat Aron Vodă, domnul Moldovei. După ce birue pe Andrei Báthory, Mihai face din această mănăstire *reşedinţa mitropolitului român din Ardeal*; cel dintâi ierarh al nostru instalat în Alba-Iulia a fost « Ioan vlădica ot Belgrad »; mai înainte, stătuse în mănăstirea Prislopului, din Ţara Haţegului (v. şi mai jos p. 322). In părţile de miază-noapte, ale Maramureşului, era încă mai de mult, o episcopie ortodoxă, cu reşedinţa în oraşul Munkács. In ultimul timp, păstoriseră aci Rutenii; în 1597 însă, Mihai trimite, cu voia lui Sigismund Báthory, pe un Român anume, pe Serghie, egumenul Tismenii. Şi în alte părţi au fost aduşi clerici români; izvoarele ne vorbesc astfel de călugării munteni şi moldoveni aşezaţi în mănăstirea din Alba-Iulia, de preotul Neagoslav, *originar din Târgul de Floci, locul copilăriei şi tinereţii lui Mihai* — trimis ca ajutor al protopopului Braşovului, la biserica Sf. Nicolae din Şchei, în sfârşit de preoţii pe care domnul i-a răspândit « în toate satele », la marginile Ardealului, ceea ce da de bănuit, în Ianuarie 1600, lui Gheorghe Basta. Sunt tot atâtea dovezi de interesul pe care l-a purtat Mihai, prin biserică, Românilor din Ardeal.

Că n'a putut face mai mult, e explicabil nu numai prin timpul scurt cât a durat stăpânirea lui, dar şi prin puterea pe care o reprezentau *corpurile constituite* pe care le-a găsit el în Ardeal, adică *nobilii*, cu întinsele lor proprietăţi, *Secuii* care de altfel l-au ajutat şi *Saşii*, cu numeroasele şi bogatele lor oraşe. Faţă de aceştia, iobagii români aveau numai superioritatea numărului;

altfel, sub raportul economic, militar şi politic, erau în inferioritate. A se sprijini pe cei dintâi şi a-şi ridica împotrivă pe toţi ceilalţi, ar fi fost o încercare extrem de riscată; Mihai nu s'a simţit destul de tare ca s'o facă. Iobagii din sate s'au mişcat, e adevărat, îndată ce s'a răspândit vestea biruinţei dela Şelimbăr şi au început să atace pe nobili. Cronicarul ungur Szamosközy ne spune chiar că ei făceau aceasta «întemeiaţi pe încrederea ce le-o da un principe din neamul lor . . .». Totuşi mişcarea a fost înăbuşită, iar prima dietă, adunată la Alba-Iulia, obţine dela Mihai întărirea vechilor privilegii; îl roagă în acelaşi timp «să vestească ca toţi iobagii să asculte şi de acum înainte de domnii lor . . . şi să le fie supuşi, aşa încât darea Măriei Tale şi aprovizionarea oştirii s'o putem aduna». Nici îndemnul marei majorităţi a boierilor munteni cari ar fi vrut să pună mâna pe moşiile nemeşilor din Ardeal, n'a putut determina pe Mihai la o măsură radicală; el s'a mulţumit să dea doar câtorva dregători unele proprietăţi: astfel banul Mihalcea a primit Uioara, armaşul Sava, domeniul Jeciu, Stoica postelnicul o parte din fostele proprietăţi ale arhiducesei Maria-Christerna, soţia, pentru scurt timp, a lui Sigismund Báthory. Incolo, nobilii ardeleni şi-au văzut moşiile întărite, ba mulţi dintre ei au primit chiar şi altele noi; tot aşa oraşelor li s'au confirmat vechile privilegii. Ceea ce n'a împiedicat însă pe aceiaşi nobili ca, la câteva luni doar, să se ridice împotriva celui care le lăsase nu numai vieaţa, dar şi averile şi, la mulţi, chiar dregătoriile.

Cucerirea Moldovei. Faţă de atitudinea ostilă pe care o adoptase Ieremia Movilă, Mihai se gândise, încă din 1597, să ocupe Moldova şi scrisese în acest sens lui Sigismund Báthory. Primind însă sfatul să mai aştepte, expediţia fusese atunci amânată. După cucerirea Ardealului însă, el revine la vechiul său plan. Pe lângă motivele anterioare — foarte serioase — de duşmănie, se adăogase acum şi faptul că Ieremia care adăpostea la curtea sa pe fostul principe al Ardealului, *încercase să omoare pe Mihai «cu otravă sau prin trădare»*. Indepărtarea acestui înverşunat adversar se impunea; o cerea nu numai siguranţa personală a biruitorului dela Şelimbăr, nu numai liniştea Ţării Româneşti la al cărei tron râvnea Simion Movilă, fratele lui Ieremia, dar şi raţiunea însăşi a luptei duse de coaliţia creştină. Prin izgonirea domnului Moldovei,

se slăbeau forţele turceşti, se împiedica un atac al Ardealului din spre răsărit, se revenea la situaţia din 1594—1595, când tustrele ţările româneşti luptau solidare împotriva aceluiaş duşman.

Era însă şi o dificultate însemnată: opoziţia Poloniei care voia să-şi păstreze Moldova în zona ei de influenţă. De aceea, curtea dela Praga ezita să autorize o expediţie de cucerire: se temea de conflictul ce ar fi urmat cu suzeranii creştini ai lui Ieremia. Se poate afirma prin urmare că meritul ocupării Moldovei revine exclusiv lui Mihai Viteazul care, după cum am arătat, urmărea de altfel încă din 1597 acest plan.

Armata care a trecut munţii, pela *Oituz*, în primăvara anului 1600, număra 17.600 de oameni; pe lângă lefegiii lui, unguri, cazaci şi din Balcani, Mihai mai avea și un corp de 2000 de Moldoveni. La 4/14 Mai, ostașii coborau valea Trotuşului, în timp ce un detașament pătrundea prin Nord, pe la *Câmpulung*, iar un al doilea trecea Milcovul, venind din Ţara Românească. La 10 Mai, se atinsese *Bacăul*, la 11 *Romanul*; Polonii, trimişi înainte să întâmpine pe năvălitor, fură bătuţi; Ieremia se retrase la *Hotin*. *Cetatea Neamţului* și *Suceava* ar fi putut rezista; ele căzură însă numai decât, mai mult de spaimă decât de luptă, apărătorii înfricoşându-se că au de înfruntat pe Mihai. O a doua bătălie, chiar în faţa cetăţii Hotinului, se isprăvi iarăşi defavorabil lui Ieremia. Acesta se închise în cetate și, puţin după aceea, fugi peste Nistru, la Cameniţa. Campania durase mai puţin de trei săptămâni: învingătorul dela Şelimbăr stăpânea acum și cea de a treia ţară românească.

Dela Hotin, care nu putuse fi luat, căci pentru aceasta ar fi trebuit un asediu îndelungat, Mihai veni la Iaşi. Aci, el convocă pe boieri care-i prestară jurământ de credinţă — cronica munteană spune că aceştia i-ar fi cerut chiar pe fiul său, pe Nicolae-Pătraşcu, ca domn — şi scuti de dări timp de şase ani pe locuitorii oraşelor şi satelor distruse în timpul războiului. In acelaşi timp, deoarece ţara rămăsese fără cârmuitori bisericeşti — mitropolitul şi episcopii însoţiseră în exil pe Ieremia Movilă — Mihai convocă la Iaşi şi un sinod, sub conducerea mitropolitului *Dionisie Rally*, care caterisi pe ierarhii fugiţi şi numi pe alţii noi în locul lor. Președintele sinodului, Rally, deveni mitropolit al Moldovei, Anastasie fu uns ca episcop al Rădăuţilor, iar Filotei

ca episcop al Romanului. Totdeodată domnul întări mănăstirilor moşiile lor; ni s'au păstrat hrisoavele date Agapiei, Pângăraţilor, Bistriţei, Neamţului şi mănăstirei Sf. Sava.

Vara anului 1600 înseamnă momentul culminant al puterii lui Mihai; el stăpâneşte acum *câte şi trele ţările româneşti*; cuvântul lui e ascultat dela Nistru până în Banat şi din Maramureş până la Dunăre. In hrisoavele sale, el se intitulează « *Io Mihail Voevod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Româneşti, al Ardealului şi a toată ţara Moldovei* » (« Іѡ Михаил воевода божїю милостїю господаръ влашкое и ардѣлское и всое земли молдовскои »); noua sa pecete are o legendă aproape identică. Niciodată un Voevod român nu stăpânise atâta întindere de pământ, iar în ce priveşte faima, numai pe vremea lui Ştefan cel Mare, se mai rostiseră aprecieri atât de măgulitoare. După cucerirea Moldovei, vestitul rege al Franţei, Henric al IV-lea, scria: « Se zice că Românul e foarte tare şi că planurile lui cresc potrivit cu izbânzile ». Iar o publicaţie din Roma avea următoarele entusiaste cuvinte: « Dacă a fost vreodată un principe în lume demn de glorie pentru acţiuni eroice, acesta e signor Mihai principele Valahiei ». Viteazul nostru domn atrăsese atenţia întregei Europe: se tipăresc o sumă de publicaţii ocazionale cuprinzând ştiri despre luptele lui; biruinţa lui dela Călugăreni îşi găseşte ecoul până şi într'o piesă de teatru italiană contemporană; creştinii din Balcani se uitau la el ca la un adevărat mântuitor, care avea să-i scape din robia turcească, Polonii se temeau ca nu cumva să cuprindă şi ţara lor. Temerea era cu atât mai îndreptăţită, cu cât Mihai se bucura de numeroase şi puternice simpatii între ortodocşii din Polonia, în fruntea cărora sta cneazul *Constantin Vasile de Ostrog*. El era, pe de altă parte, în legături şi cu Ţarul dela Moscova, cu *Boris Gudunov*; dela predecesorul acestuia, dela *Fedor*, fiul lui Ivan cel Groaznic, primise chiar, în 1597, o însemnată sumă de bani, atât ca danie pentru bisericile din ţară cât şi ca ajutor pentru plata lefegiilor. Temerile Polonilor însă nu se adeveriră; Mihai, preocupat de problema Ardealului, pentru a cărui recunoaştere ducea necontenit tratative cu împăratul Rudolf, se întoarse îndărăt, la Alba-Iulia, şi părăsi planul unei năvăliri peste Nistru. In locul lui, rămase la Iaşi un consiliu alcătuit din patru boieri, toţi munteni, anume Udrea banul, Andronie vistierul,

Sava armaşul şi Negrea spătarul. Aceştia trebuiau să administreze ţara până ce Mihai va trimete un domn care să stăpânească în numele său şi după indicaţiile sale. La început, era vorba să vie *Ştefan*, fiul lui Petru Şchiopul; apoi boierii moldoveni cerură, fără rezultat însă, pe *Nicolae-Pătraşcu*, în cele din urmă fu trimis *Marcu Vodă*, fiul lui Petru Cercel, având ca prim sfetnic pe Preda Buzescu. Dar de abia sosit, acesta trebui să părăsească domnia din cauza evenimentelor care se precipitară şi care avură drept rezultat final prăbuşirea întregei construcţii a lui Mihai.

Infrângerea. In istoria Românilor nu cunoaştem un alt caz în care prăbuşirea să fi urmat atât de repede momentului de glorie culminantă. In istoria universală, păstrând proporţiile, e un singur caz asemănător, acela al lui Napoleon I. La amândouă aceste mari figuri ale istoriei găsim o acţiune militară, purtând pecetea geniului, întinse cuceriri teritoriale, o înfrângere hotărîtoare (Mirăslău —Leipzig), apoi o reluare a acţiunii şi, în cele din urmă, un sfârşit impresionant. Asemănarea merge şi mai departe, în ce priveşte temperamentul: aceeaşi voinţă, aceleaşi izbucniri violente, aceeaşi repeziciune în hotărîri.

Cauzele căderii lui Mihai au fost pe de o parte răscoala nobililor ardeleni şi înţelegerea lor cu generalul imperial Basta, pe de altă parte duşmănia Polonilor. Cea dintâi se explică la rândul ei prin mai multe fapte, atât de ordin material cât şi sufletesc. Nemeşii unguri se împăcau greu cu gândul să aibă drept stăpânitor pe un « Valah », din neamul iobagilor lor. Li se părea aceasta o umilinţă; ar fi admis-o totuşi, dacă nu s'ar fi adăugat presiunea fiscală şi mai ales prădăciunile repetate, abuzurile şi uciderile făcute de lefegii neplătiţi ai lui Mihai. Acesta avea cele mai mari dificultăţi ca să achite solda ostaşilor săi. Dela împăratul Rudolf nu mai primise în ultimul timp subsidiile convenite; Ţara Românească era secătuită de necontenitele războaie şi năvăliri, aşa încât întreaga întreţinere a armatei —aproape 100.000 de taleri *pe lună* —căzuse asupra Ardealului. Sumele votate de diete nu ajungeau totuşi; de aceea, soldaţii recurgeau la prădăciuni. In cursul acestor prădăciuni, a fost distrus în întregime târgul Huedin care se făcuse însă vinovat, deoarece locuitorii lui uciseseră mai înainte 50 de soldaţi de ai domnului. In a doua jumătate a lui August 1600, se ştia de conspiraţia unora dintre nemeşii

unguri; Mihai însuşi o anunţa la 23 ale lunii arhiducelui Maximilian, fratele lui Rudolf. La 1 Septemvrie, trebuia să se strângă dieta la Sebeşul-Săsesc spre a hotărî sumele necesare unei noi expediţii militare, împotriva Timişoarei; în loc să vie la locul fixat, nemeşii se strâng însă la Turda, proclamă răscoala şi aleg drept conducător pe *Ştefan Csáki*, unul din cei cari se bucuraseră totuşi de favoarea lui Mihai. Moise Székely, un alt favorit, fugise mai dinainte şi trecuse la Poloni. Clujul, Bistriţa, Sibiul şi în cele din urmă şi Braşovul, se ridicară şi ele. Ostaşii înşişi ai domnului erau nesiguri, deoarece nu fuseseră plătiţi; unii din ei — vreo trei sute de Unguri — au trecut chiar de partea răsculaţilor; o parte din armată se afla în Moldova, alta în Ţara Românească: situaţia lui Mihai era grea. Totuşi, el ar fi putut încă să sfărâme şi să împrăştie pe nemeşi, dacă acestora nu li s'ar fi adăogat şi generalul imperial Basta cu întreaga sa armată.

Pricina care a determinat pe Basta să acorde ajutorul său răsculaţilor a fost atitudinea curţii imperiale faţă de domn. După înfrângerea dela Şelimbăr, s'a pus problema stăpânirii de drept a Ardealului. Rudolf voia să facă din această ţară o provincie austriacă, iar gândul lui Mihai era să păstreze cucerirea pentru sine. Pe dosul actului cuprinzând cererile înfăţişate comisarilor imperiali, voevodul scrie cu mâna sa: «*Şi hotaru Ardealului. Pohta ce-am pohtit, Moldova, Ţara Rumânească*». Au trebuit zece luni de tratative, cu propuneri şi contrapropuneri, într'o atmosferă de bănuieli şi de intrigi, pentru ca, în cele din urmă, să se ajungă la o soluţie intermediară: Ardealul va rămâne în stăpânirea lui Mihai, acesta purtând însă titlul de *guvernator*, ca reprezentant al împăratului şi fără recunoaşterea dreptului de succesiune. Din nefericire însă, soluţia s'a dat prea târziu, la 22 Septemvrie 1600; *cu câteva zile mai înainte*, la 18 Septemvrie, avusese loc lupta hotărîtoare dela Mirăslău. Basta, văzând ezitările şi bănuielile curţii imperiale, asistând apoi la prădăciunile şi neorânduielile făcute de mercenari în Ardeal, fiind în sfârşit, socilitat insistent de către nemeşii răsculaţi, trecu de partea acestora. Era o eroare politică, care s'a întors apoi împotriva lui Rudolf, aşa cum au atătat-o evenimentele ulterioare.

Raportul de forţe în lupta dela Mirăslău a fost defavorabil lui Mihai. Acesta avea 10—12.000 de oameni, în bună parte oaste

de strânsură, în timp ce Basta dispunea de 18.000 de oameni, dintre care 6000 soldaţi aleşi, călăreţi germani şi flamanzi purtând cuirase, precum şi muşchetari valoni şi francezi. Tocmai din cauza acestei inferiorităţi, domnul îşi alesese, întocmai ca la Călugăreni, o poziţie strategică, bine apărată şi care nu permitea o învăluire. Poziţia se afla între Turda şi Alba-Iulia, în faţa satului *Mirăslău*, pe un loc îngust, cuprins între Mureş şi dealuri, având în faţă pârâul Lapad, iar la flancul drept o pădure întărită cu şanţuri. Basta ocupase satul însuşi şi îşi dădea seama de tăria poziţiei adversarului. A o ataca însemna să meargă la înfrângere; de aceea, în dimineaţa zilei de 18 Septemvrie, el dădu ordin trupelor sale să se retragă până acolo unde locul cuprins între Mureş şi dealuri se lărgea mult, îngăduind o desfăşurare completă a forţelor. Mihai, crezând că într'adevăr duşmanul se retrage, neobservând că era o simplă mişcare strategică, făcu greşeala să-şi părăsească poziţia aşa de bine întărită şi urmărind pe Basta, să iasă la loc larg (« in campagna libera »). Aici, oastea lui nu putu suporta puternicul asalt frontal al cuirasierilor germani; cavaleria se risipi, tunurile fură pierdute în urma unei mişcări de învăluire prin flancul stâng, o parte din lefegii cazaci trădară chiar, trecând la duşman. Mihai, al cărui moral era sdruncinat — în tabăra duşmanului se aflau nu numai nemeşii răsculaţi, dar chiar şi oamenii împăratului Rudolf, comisarii pe care acesta îi trimisese în Ardeal — nu mai putu restabili, ca odinioară la Călugăreni şi la Şelimbăr, situaţia. Văzând lupta pierdută şi oastea în risipă, el trecu Mureşul, cu calul, înnot, însoţit de trei Cazaci şi purtând asupra lui steagul cel mare al oştirii. Patru mii de soldaţi pieriră în această bătălie, unii de glonţ şi de sabie, alţii înnecaţi.

La 20 Septemvrie, învingătorii intrau în Alba-Iulia, ucideau pe toţi Italienii, Grecii, Sârbii şi Românii din oraş, *dărâmau biserica românească* zidită cu trei ani mai înainte şi părându-li-se că atâta nu era, se vede, de ajuns, desgropau oasele lui Aron Vodă, înmormântat acolo, şi le aruncau afară. « O aşa neomenie — spune Mihai în memoriul trimis peste câteva luni Ducelui de Toscana — n'a fost făcută nici de păgâni ».

Pe când se petreceau aceste fapte în Ardeal, Moldova era ocupată de Poloni. La 4 Septemvrie, cancelarul Zamoyski trecea

Nistrul cu o armată de 24.000 de oameni, dintre care 9000 de Cazaci, la 6 Septemvrie erau la Cernăuţi, la 15 în faţa Sucevii. Oastea lăsată de Mihai nu putu opri înaintarea, de altfel o parte însemnată a ei pornise spre Ardeal să vie în ajutorul domnului. Ieremia Movilă fu restabilit în scaun; se încercă acelaşi lucru, fără succes însă, şi cu Sigismund Báthory; un corp de 7000 de oameni trecuse munţii spre Bistriţa dar trebui în cele din urmă să se întoarcă înapoi. La 6 Octomvrie, trupele polone erau la Focşani, gata să intre în Ţara Românească.

Mihai, după ce îşi ridicase tezaurul din Alba Iulia, se retrăsese spre miază-zi; lângă Sibiiu găsi oşti sosite din Muntenia, trecu apoi la Făgăraş unde se afla familia sa şi de aci în Ţara Bârsei. Avură loc mai multe ciocniri cu Braşovenii cari fură respinşi şi domnul putu, cu ajutoarele venite din Moldova şi cu trupele aduse de fiul său Nicolae Pătraşcu, să-şi constitue o nouă armată, de vreo 16.000 de oameni.

Cu această armată trecu Mihai munţii îndărăt, tot pe valea Buzăului pe unde venise cu un an mai înainte: acuma nu mai era însă vorba de o cucerire, ci de apărarea *propriei sale ţări*, încălcate de Poloni. Tabăra fu aşezată la *Bucov*, pe Teleajen, într'o poziţie bună; Mihai spera să-i vie ajutoare din Ardeal, dela Basta. care în faţa primejdiei înfăţişate de oastea lui Zamoyski, reluase relaţiile cu fostul său adversar. Dar cu toate asigurările pe care le dete domnul — îşi trimise zălog pe lângă 4 boieri însemnaţi, chiar şi familia — cu toată declaraţia că renunţă la Ardeal, mulţumindu-se numai cu trei cetăţi — Gurghiu, Jeciu şi Făgăraş — ajutoarele nu sosiră. Luptele de avangardă, la *Năeni* (12 Octomvrie), la *Ceptura* (14 Octomvrie), nu putură împiedica înaintarea Polonilor: la 19 Octomvrie aceştia erau în faţa taberii lui Mihai. Lupta avu loc a doua zi şi se termină prin retragerea a lor noştri. Ploeştii fură ocupaţi de Zamoyski şi Simion Movilă proclamat domn, după ce mai întâi depusese jurământ de credinţă, făgăduise un tribut anual de 40.000 de galbeni şi se obligase să ţie o armată de 3000 de lefegii poloni. Cetăţile ţării urmau de asemenea să primească garnizoane polone. Inaintând cu greu pe drumuri desfundate, se ajunse la Târgovişte, unde Simion primi şi din partea Turcilor steagul de domnie.

In acest timp, Mihai se retrăsese dincolo de Olt, la Craiova; tot aştepta să-i vie ajutor dela imperiali. In asemenea împrejurări

grele, avu el o ultimă luptă cu Turcii. Aceştia încă în Septemvrie, făcuseră o primă incursiune pe malul stâng, fortificând cetatea dărâmată a Giurgiului şi înaintând până la Bucureşti şi Târgovişte. Acuma, ei trecură din nou Dunărea, sub comanda beilor dela Vidin şi Nicopol, cu gândul să ocupe Craiova. Nu izbutiră însă, deoarece Mihai îi sfărâmă prin Preda Buzescu, luându-le şi trei steaguri. Această biruinţă nu modifica totuşi situaţia grea a domnului. Inconjurat din toate părţile de duşmani, era evident că nu se va putea menţine multă vreme. De aceea, el se hotărî să facă o ultimă încercare. Ocolind pe la miază-noapte, trecu îndărăt Oltul la Râmnicul Vâlcei şi coborî asupra Curţii de Argeş. Lupta avu loc chiar lângă acest oraş, la 25 Noemvrie, se isprăvi însă tot în defavoarea lui Mihai. Boierul Udrea trimis înainte, fu atacat în tabără de către Poloni şi trebui să se retragă în cele din urmă. Buzeştii trecură de partea lui Simion; exemplul lor fu urmat şi de alţii. Părăsit de boieri, părăsit de noroc, cu familia zălog în Ardeal, viteazul domn luă calea pribegiei. Trecu, împreună cu puţina oştire care-i mai rămăsese, prin Deva — unde din cetate se trase cu tunul asupră-i — apoi prin Beiuş, prin Oradea (12 Dechemvrie), prin Debreţin, Tokay, Caşovia — unde dădu drumul ultimilor ostaşi — prin Bratislava (7—11 Ianuarie) şi ajunse în sfârşit la Viena, în ziua de 12 Ianuarie 1601. Fu primit aci în chip onorabil de arhiducele Matei, un alt frate al lui Rudolf; i se dădu locuinţă la hanul « Cerbul de Aur » şi se interveni la curte, la Praga, pentru audienţă. Până a sosi răspunsul, Mihai redactă un memoriu către împărat, în care expuse toată activitatea sa ca domn şi serviciile pe care le-a adus creştinătăţii; un al doilea memoriu, foarte important, tot de caracter autobiografic, fu trimis ducelui Cosimo de Toscana, ai cărui soldaţi contribuiseră la cucerirea Giurgiului în 1595. Sosind ordinul dela Rudolf, Mihai porni spre Praga; la 23 Fevruarie intra în acest oraş, la 1 Martie după amiază avea loc prima audienţă în palatul Hradčany, iar peste câteva zile, la 5 Martie, cea de a doua, care dură două ceasuri. Ceea ce grăbise lucrurile nu era atât memoriul trimis împăratului, cât precipitarea evenimentelor din Ardeal. După ce, prin înfrângerea dela Mirăslău, îndepărtaseră pe Mihai, nemeşii unguri se ridicaseră acum şi împotriva Imperialilor. Basta fusese arestat prin surprindere la Cluj, într'o noapte,

Fig. 86. — Mihai Viteazul, gravură în aramă de Aegidiu Sadeler.

la începutul lui Fevruarie şi închis. In cele din urmă, i se dăduse drumul, dar el trebui — neavând forţe suficiente — să părăsească Ardealul, care ajunse iarăşi în stăpânirea neisprăvitului Sigismund Báthory. Aceasta însemna însă anularea tuturor sforţărilor pe care le făcuseră până atunci Imperialii. Singurul om care putea restabili situaţia era Mihai. Aşa se explică atenţia pe care i-o dădu Rudolf, făcându-i daruri şi confirmându-i domeniul Koenigsberg în Silesia, ce-i fusese donat încă din 1599. Aşa se explică şi hotărîrea care se luă de a se face o nouă oaste de lefegii, sub comanda domnului, dându-i-se în acest scop 100.000 de taleri.

Mihai era la curte obiectul interesului şi curiozităţii generale. Figura energică, bărbătească, a domnului-oştean impresionă atât de mult, încât trei artişti îi făcură portretul. Cel mai reuşit este acela, gravat în aramă, al lui Aegidiu Sadeler, o adevărată capod'operă (vezi fig. 86). Urmează apoi portretul pictorul Franz Franken, în binecunoscutul tablou « Cresus arătându-şi comorile lui Solon », unde Mihai e înfăţişat în centru sub chipul unui curtean. Al treilea portret, de un pictor al cărui nume nu-l cunoaştem, a fost reprodus de către Domenicus Custos în opera sa « *Atrii Heroici* », partea III, apărută în 1601, între lunile Martie-August (vezi fig. 87). După aceste trei portrete s'au făcut apoi o sumă de reproduceri şi copii, în întreaga Europă, aşa încât chipul lui Mihai Viteazul a fost *cel mai cunoscut chip de domn român.*

Gorăslău. Moartea lui Mihai. La 3 Aprilie, Mihai pleca din Praga spre Viena unde stătea până al 29 ale lunei; la 11 Mai, intra în Caşovia primit cu toate onorurile de către comandantul trupelor de acolo. In acest oraş, avu loc şi întrevederea cu Basta, care, potrivit instrucţiilor primite, trebuia să colaboreze cu armata sa la recucerirea Ardealului. Mihai, înghiţindu-şi necazul, îi spuse că a uitat cele trecute; Basta se arătă mieros, deşi în fond ura pe « Valah ». Armatele se închegară în două locuri deosebite: aceea a domnului la Debreţin, cealaltă la Satu-Mare; joncţiunea se făcu la satul Moftin, la începutul lunii Iulie. Sigismund, având şi ceva ajutoare dela Ieremia Movilă şi dela Turci, îşi aşezase tabăra la satul Girot. Avură loc mai întâi câteva mici ciocniri, de avangardă, în cursul cărora se luară două steaguri moldoveneşti şi patru ungureşti; urmă apoi în după amiaza zilei de 3 August

Fig. 87. — Un alt portret contemporan a lui Mihai Viteazul. Gravură pe aramă, reprodusă de Domenicus Custos în opera sa « Atrii Heroici ».

(st. n.) 1601 atacul principal. El se dete la satul *Gorăslău*, pe valea Someşului, între Satu-Mare şi Cluj (vezi fig. 88).

Sigismund ocupa o poziţie avantajoasă, pe un deal înalt; el nu putu însă rezista asaltului impetuos, în care aripa dreaptă, comandată de Mihai, avu rolul principal. Pierzându-şi întreaga artilerie — 45 de tunuri — care de altfel nu-i fusese de mare folos, deoarece bătea greșit, el trebui deci să se retragă, iar re-

Fig. 88. — Gravură contemporană înfăţişând, în partea superioară, lupta dela Gorăslău iar în partea inferioară, aducerea la Praga, cu solemnitate, a steagurilor cucerite în această luptă. In legendă, numele lui Mihai e pus înaintea aceluia al lui Basta.

tragerea se transformă în fugă, până la hotarul Moldovei. O sută zece steaguri, mulţi prizonieri şi câteva care de muniţii rămaseră în mâinile învingătorilor. Impăratul Rudolf felicită pe Mihai şi-i mulţumi pentru această strălucită victorie; îndată se tipări la Nürnberg şi apoi la Praga o descriere a luptei în care numele voevodului nostru e trecut sistematic — cum era de altfel natural — înaintea aceluia al lui Basta. Pe verso foii de titlu al acestei descrieri e reprodus şi un portret al lui, în xilografie.

Soarta surâdea din nou lui Mihai. Biruise pe Sigismund, iar din Țara Românească îi sosise vestea bună a izgonirii lui Simion Movilă. Fratele lui Ieremia nu știuse să-și apropie pe boieri, așa încât dela început chiar, aceștia se gândeau la răscoală. O mișcare se produse în Mai 1601, dar conducătorii, banul Udrea și Negrea spătarul, fiind prinși, plătiră cu vieața încercarea lor. Mai mult noroc avură frații Buzești. Auzind că Mihai vine cu armată asupra Ardealului, ei strânseseră la Craiova pe credincioșii lor din Oltenia — « toate oștile Mehedinților » spune cronica — și porniră asupra lui Simion. Acesta, surprins și lipsit de ajutor dela protectorii săi, fugi spre Focșani unde izbuti să-și închege o oaste de Moldoveni, Poloni și Tătari. Buzeștii atacară însă pe neașteptate — veniseră pe un drum ocolit, prin munți — și biruința rămase a lor; Simion abia putu să-și scape viața, trecând prin vad Milcovul (3 Iulie).

Solia trimisă de boierii munteni la Mihai spre a-l chema, ca stăpânitor, în țară, întâlni pe domn la intrarea în Cluj (11 August). După biruința dela Gorăslău, oștile se îndreptaseră spre acest oraș unde atât Mihai cât și Basta aveau fiecare ceva de răzbunat: cel dintâiu uciderea groaznică a credinciosului său căpitan *Baba Novac* pe care nemeșii unguri, în ura lor cumplită, îl torturaseră mai întâiu, jupuindu-l de piele, îl arseseră apoi de viu, și-i puseseră în sfârșit cadavrul în țeapă (5 Fevruarie 1601), cel de al doilea umilința arestării. Pe locul unde trupul credinciosului său fusese tras în țeapă, Mihai porunci să se ridice un steag: acest gest se repetă astăzi în fiecare an, la ziua eroilor. Orășenii din Cluj trebuiră să plătească o sumă însemnată — circa 100.000 de florini — apoi armatele coborîră la Turda. Se punea acum din nou problema stăpânirii de drept a Ardealului. Mihai înțelegea să-și păstreze vechea situație, de aceea și luă măsuri în consecință. El trimise astfel înainte la Alba-Iulia pe un căpitan al său ca să-i pregătească palatul domnesc.

Basta ar fi vrut însă ca puterea supremă să-i rămâie lui; el se socotea ca adevăratul reprezentant al împăratului; era evident că un conflict trebuia deci să izbucnească. La Turda, Mihai hotărî să-și despartă armata sa de aceea a lui Basta; voia să plece mai de grabă la Făgăraș spre a-și revedea soția și copiii. Această despărțire însemna însă pentru domnul nostru libertatea de

inițiativă. Basta care știa că imperialilor le convenea mai mult o stăpânire directă asupra Ardealului, iar nu prin intermediul unei personalități atât de puternice, deci greu de maniat, cum era aceia a lui Mihai, se hotărî să împiedice — prin orice mijloace — o asemenea libertate. In zorii zilei când voevodul trebuia să plece spre Făgăraș, la 9/19 August 1601, el trimise un detașament de trei sute de Germani și de Valoni, aceștia din urmă comandați de ofițerii Jacques Beauri și Mortagne. Aveau ordin să-l aresteze pe Mihai, iar dacă se opune, *să-l ucidă.* Așa se și întâmplă. Intrând în cortul domnului, Beauri îi spuse: « ești prins ». Mihai rosti un singur cuvânt « ba » și dădu să puie mâna pe sabie. In aceeași clipă însă, un valon îl împușcă, un al doilea îi străpunse pieptul, alții îl loviră cu halebardele. « Și căzu trupul lui cel frumos ca un copaciu — spune cronica Țării Românești — pentru că nu știuse, nici se prilejise sabia lui cea iute în mâna lui cea vitează ». Bestiile îi tăiară capul, apoi îi batjocoriră trupul și-l aruncară în tabără. « Și-i rămase trupul gol în pulbere aruncat. Că așa au lucrat pisma încă din începutul lumii — adaugă cronica — . . . pisma au pierdut pe mulți bărbați fără de vină, ca și acesta. *Căci era ajutor creștinilor și sta tare ca un viteaz bun pentru ei, cât făcuse pre Turci de tremura de frica lui*; iar diavolul cel ce nu va binele neamului creștinesc, nu l-au lăsat, ci eată că cu meșteșugurile lui au intrat prin inima celor răi, hicleani, până-l deteră și morții. Și rămaseră creștinii și mai vârtos Țara Românească săraci de dânsul . . . ». După trei zile, câțiva Sârbi îngropară pe furiș trupul Viteazului; comisul Radu Florescu luă cu sine capul de a cărui privire tremuraseră atâția și-l aduse la mănăstirea Dealului; aci, el fu înmormântat sub o lespede de piatră pe care credinciosul Radu Buzescu și cu soția sa puseră să se sape următoarea inscripție: « Aice zace cinstitul și răposatul capul creștinului Mihail, Marele Voevod, ce-au fost domn Țărei Rumânești și Ardealului și Moldovei; cinstitul trup zace în câmpii Tordei și când l-au ucis Neamți, ani au fost 7109 (1601), în luna Avg. 8 zile. Această piatră o-u pus jupan Radu Buzescul i jupâneasa Preda ».

După unele mărturii posterioare, trupul Vovodului ar fi fost reînhumat mai târziu în ctitoria sa din marginea orașului Alba-Iulia, în biserica ridicată pentru Vlădica Ioan (vezi mai sus, p. 284).

Cum însă această biserică, împreună cu întreg complexul clădirilor alcătuind reşedinţa Vlădicăi şi mănăstirea de acolo, au fost rase în 1714—1715, cu prilejul reconstruirii şi măririi cetăţii, nu putem şti întru cât sunt adevărate mărturiile amintite.

Familia lui Mihai. Boierii. Ctitoriile. La vârsta de 26 de ani, în 1584, Mihai s'a căsătorit cu *Stanca*, văduva lui Dumitru postelnicul din Vâlcăneşti şi nepoata lui Dobromir, marele ban al Olteniei. Stanca avea doi fraţi, pe *Dragomir*, fost mare postelnic în timpul lui Alexandru Vodă şi pe *Ioan Monahul* care în 1613, dând o mărturie pentru nişte moşii ale surorii sale, îşi spune « cumnat al răposatului Mihail Voevod ».

Cu Stanca, Mihai a avut doi copii: pe *Nicolae*, numit uneori în documentele vremii şi Nicolae-Pătraşcu, şi pe *Florica*. Nicolae, care a ţinut scaunul Ţării Româneşti, pe când tatăl său era în Ardeal, s'a căsătorit cu *Ancuţa*, fata lui Radu Şerban, şi a avut la rândul lui o fiică, pe *Ilinca*, soţia lui Istratie Leurdeanu. Florica s'a măritat în 1603 cu Preda postelnicul, a cărui mamă era din neamul Calomfireştilor. După numele soţiei sale, i s'a zis lui Preda şi « Floricoiul ».

Dintr'o legătură nelegitimă, cu Tudora din Târgşor, a mai avut Mihai încă o fiică, pe *Marula*, căsătorită cu Socol din Cornăţeni.

Doamna Stanca a murit în 1603, de ciumă, şi a fost îngropată în biserica episcopiei din Râmnicul Vâlcei.

Mama lui Mihai Viteazul, Tudora sau « Theodora » cum i se spune într'un hrisov din 1597, s'a retras spre sfârşitul domniei fiului ei la mănăstirea Cozia unde s'a şi călugărit, primind numele de *Theofana*. Impresionant este actul din 8 Noemvrie 1602 prin care ea dărueşte mănăstirii Cozia două sate Frăsinetul şi Studeniţa: « Eu roaba domnului Isus Hristos călugăriţa Teofana, muma răposatului Mihail Voevoda din Ţeara Rumânească, vieţuit-am viiaţa ceştii lumi deşartă . . . şi înşelătoare . . . şi am petrecut lumeaşte destul în tot chipul în viiaţa mea, până ajunşu (forma veche, în loc de ajunsei !) şi la neputinţa bătrâneaţelor meale şi la slăbiciunea mea, în sfânta mănăstire în Cozia, la lăcuita sfintei Troiţe, şi la răpausul roposatului Mircei! Voevoda. Şi trăiiu de ajunşu de luaiu şi sfântul cin călugăresc, derept plângerea păcatelor meale. Aciiş mă ajunse şi vestea de săvârşirea zilelor drag fiiului mieu Mihail Voevod şi de sărăcia doamnă-sa şi a

coconilor domniei lui prin țărâle streine. Fuiu de plângere și de suspine zua și noaptea. Dup'aceia, cu vrearea și cu ajutoriul Domnului din ceriu și cu rugăciunea cinstiților părinți în zi și în noapte și plângerea mea și suspinele sărăciei lor de țărâle streine, doară svenția lui din naltul ceriului au auzit și s'au milostivit de i-au scos din țărâle streine în țeara de moștenie. Și mai vârtos au cugetat la svânta mănăstire în Cozia pentru bătrâna și jalnica lor maică. Și deaca să adunar(ă) unii cu alalți, mare plângere și suspini fu întru ei de jalea fiiu său Mihail Voevod și pentru patima lor ce-au pătimit prin țărâle striine, doamna Stanca și fiiu său Ion Nicola Voevod și fiiesa doamna Floriica. Fu după aceaia întrebare întru iale, cine cum au petrecut. Grăi doamna Stanca: cum am pățit noi, maică, să nu pață nime de ruda noastră. Dară molitva ta, maică, cum ai petrecut? Maica zise: cu mult foc de moartea fiiu mieu și de jalea domniilor voastre, iar de către svânta mănăstire, am har dragului domn din cer, și mulțemesc părinților din svânta mănăstire, c'am avut pace, răpaus și căutare de molitvele lor la nevo(i)a mea. Ziseră domnia lor: mulțemim și noi molitvelor lor pentru molitva ta, căci ai avut căutare de ei. Zise maica Teofana: pentru aceia, featele meale, am făgăduit sventei mănăstiri doao sate din Romanați: Frăsinetul și Studenița, pentru sufletul roposatului Mihail Voevod și pentru sănătatea fiiusău Nicolei Voevod, și pentru pomeana noastră și a tot neamului nostru, să fim pomeaniți la toate sventele pomeani, ci și la dumnezeiasca liturgie, în vecie. Domnia lor ziseră: Noi bucuroase, cum ți le-au dat roposatul Mihail Voevod, volnică ești, fie date și de noi și de Nicola Voevod și de tot neamul nostru, în vecie, pentru pomeana, ca să aibi molitva ta și de icea înnainte milă și căutare până la moarte de molitvele lor ».

Nu mult după această danie, călugărița Teofana închidea ochii și era înmormântată în biserica mănăstirii Cozia. Piatra de mormânt, pusă de nepoții ei, doamna Florica și Nicolae-Pătrașcu, poartă dată 7114 adică 1606 sau, în cazul când luna, nemenționată, a fost Septemvrie-Dechemvrie, 1605.

Un merit deosebit al lui Mihai Viteazul a fost faptul că a știut, pentru realizarea marilor lui planuri, să se înconjoare de un mănunchiu de dregători și căpitani destoinici. La început, găsim în divan, întocmai ca și la Ștefan al Moldovei, o serie de boieri

bătrâni cari slujiseră multă vreme sub predecesorii lui şi care, obişnuiţi cu starea de apăsare şi umilinţă a ţării, nu se mai gândeau la o reacţiune. Dar în Octomvrie 1594, în ajunul răscoalei, constatăm o mare prefacere: dregătoriile şi posturile de comandă ale armatei sunt, aproape toate, în mâna unui grup de boieri tineri, îndrăzneţi şi viteji; e falanga cu ajutorul căreia Mihai realizează minunata epopee care este domnia lui. In fruntea acestui grup stau fraţii Buzeşti: *Stroe stolnicul*, *Preda postelnicul* şi *Radu clucerul*. Erau fiii marelui armaş Radu Buzea şi prin averea lor — pe care şi-au sporit-o în proporţii uriaşe în acest timp — şi prin legăturile lor de familie, conducătorii necontestaţi ai boierimii oltene. Lor le încredinţează Mihai soliile de seamă; ei deschid seria luptelor cu Turcii; tot ei vor goni, în 1601, pe Simion Movilă. Căpitani viteji au fost şi *Radu Calomfirescu* şi *Udrea banul Băleanu*. Acesta din urmă, boier de viţă veche, a făcut parte din locotenenţa domnească lăsată în Moldova şi a plătit cu vieaţa încercarea sa de răscoală împotriva apăsătoarei stăpâniri a lui Simion Movilă. Cunoaştem testamentul său, alcătuit la 21 August 1598, în care arată — « de voiu peri eu la războiu » — cum să se împartă averea. Alţi doi viteji au fost *banul Mihalcea Caragea*, de origină greacă, din insula Chios, şi spătarul, apoi banul, *Calotă Bozianu*. Cel dintâi era rudă prin alianţă cu Buzeştii şi într'un grad îndepărtat, chiar cu Mihai Viteazul, alături de care a şi pierit, fiind spânzurat de Unguri. Cel de al doilea a căzut vitejeşte în lupta dela Târgovişte cu Turcii, din toamna lui 1600. Unul singur dintre căpitanii lui Mihai n'a corespuns până la sfârşit aşteptărilor voevodului: e *aga Leca*, albanez de origină, care, în Septemvrie 1600, impresionat de somaţiile Imperialilor, le-a predat cetatea Chioarului, — mai târziu şi Uioara — înlesnind astfel înaintarea lui Basta şi — implicit — biruinţa acestuia la Mirăslău. A murit ca pribeag, în ţară străină, în sărăcie.

Dintre dregătorii de curte trebue pomenit în primul rând *Teodosie Rudeanul* care a fost mai întâi vistiernic, apoi mare logofăt. El a scris cronica oficială a domniei lui Mihai, cronica păstrată astăzi numai în traducerea latină a lui Baltazar Walter. Sora lui Teodosie, Sima, era soţia lui Stroe Buzescu. *Stoica* sau *Stoichiţă din Strâmba* (Gorj) şi-a început cariera ca vtori logofăt, a ajuns apoi postelnic şi la urmă, vel vistiernic. A fost trimis ca

sol şi, într'un document, domnul pomeneşte chiar «credincioasa şi dreapta» lui «slujbă ce a slujit domniei mele în ţară streină». In sfârşit, amintim pe *Ivan, marele vornic* care s'a bătut vitejeşte în lupta dela Şerpăteşti, unde a şi fost rănit. Una din fetele lui, *Velica*, a inspirat un puternic sentiment lui Mihai; o găsim alături de domn, în Alba-Iulia, dăruind împreună cu sora ei Zamfira, un sat din moştenirea părintească mănăstirii Golgota de lângă Târgovişte.

Am arătat mai înainte atenţia deosebită pe care a dat-o Mihai Viteazul bisericii, măsurile pe care le-a luat, atât în Ardeal cât şi în Moldova. Chiar în cel dintâi an de domnie, în August 1594, el îşi trimite ierarhii — pe mitropolitul *Mihail*, pe episcopul *Partenie* de Râmnic şi pe episcopul *Luca* de Buzău — să ia parte la sinodul ce s'a ţinut la Iaşi, sub preşedinţia lui Nichifor dascălul, reprezentantul Patriarhiei din Constantinopol, spre a combate trecerea Rutenilor ortodocşi la catolicism. Curând după aceasta mitropolitul Mihail moare şi în locul lui este ales *Eftimie*, care păstoreşte Ţara Românească tot timpul domniei lui Mihai. In 1596, are loc un alt sinod, la Târgovişte; de data aceasta, se discută măsurile ce trebuesc luate pentru o mai bună organizare a gospodăriei mănăstirilor şi a vieţii călugărilor. Hotărîrile se iau în ziua de 13 Aprilie: ele prevăd că boierii n'au dreptul să primească daruri, decât cu voia soborului; egumenii trebue să păstreze, cu mare grijă, averea comunităţii; călugării nu pot părăsi mănăstirea decât pentru a se duce la Sfântul Munte, la vreun schit sau «la pustie»; abaterile şi greşelile vor fi judecate de arhiereu. In acest domeniu al jurisdicţiei înalţilor ierarhi, ni s'a păstrat un aşezământ şi mai vechiu, din vremea lui Petru Cercel, dat de episcopul Luca, pentru eparhia Buzăului. Se prevăd anume o sumă de cazuri care «după pravila sfintei biserici» au a fi judecate de către episcop, neamestecându-se «nici banii, nici pârcălabii, nici dvornicii».

In afară de această lature de organizare, Mihai Viteazul şi-a arătat interesul ce purta bisericii prin donaţiile şi întăririle de moşii pe care le-a făcut atât mitropoliei şi episcopiilor cât şi diferitelor mănăstiri din ţară şi de peste hotare. Cea mai bogat înzestrată a fost ctitoria sa, mănăstirea cu hramul Sf. Nicolae «ce e din susul oraşului Bucureştilor», numită astăzi «Mihai Vodă», la Arhivele Statului (vezi fig. 89). In locul vechiului lăcaş care exista aci, şi care fusese stricat pe vremea lui Petru Cercel,

Fig. 89. — Biserica Mihai Vodă din Bucureşti, în cursul restaurării. Astăzi, pridvorul cu stâlpi, din faţă, nu mai există; s'au adăogat în schimb două turle mici în spatele turlei centrale; e o întrebare însă dacă aceste turle mici au existat într'adevăr la biserica ridicată de Mihai Viteazul.

Domnul a ridicat o nouă construcţie, înconjurată de ziduri puternice, servind şi ca loc de apărare; i-a dăruit apoi nu mai puţin de *patrusprezece sate* dintre care treisprezece cumpărate de el însuşi dela moşneni cu suma de 472.000 de aspri şi unul dăruit de soţia sa, doamna Stanca. La 21 August 1599, această bogată ctitorie este închinată de Mihai Viteazul mănăstirii *Simopetra* dela Muntele Athos, căreia îi fusese închinat şi vechiul lăcaş. O altă ctitorie a voevodului — din 1594 — a fost mănăstirea *Clococioc* sau *Clociov*, în judeţul Olt, lângă Slatina, « zidită şi ridicată din temelie » de el, după cum ne spune hrisovul ulterior dela Matei Basarab, din 2 Aprilie 1646, şi înzestrată cu două sate. Intăriri şi danii au mai primit şi mănăstirile Golgota, Bistriţa, Coşuna, apoi biserica domnească dela Curtea Veche (Sf. Anton) şi biserica catolică din Târgovişte. Un hrisov a primit în 1594—1595 şi mănăstirea *Xenofon* dela Muntele Athos. In Ardeal, în afară de lăcaşul dela Alba Iulia (vezi mai sus, p. 284), el a ridicat, în timpul scurtei sale stăpâniri, încă trei biserici, una la *Ocna Sibiului*, alta în satul *Luşărdea*, în judeţul Someşului, cea de a treia în marginea de miazăzi a cetăţii *Făgăraşului*; a făcut de asemenea reparaţii la biserica din *Şcheii Braşovului* unde a locuit şi unde era zugrăvit chipul lui, şi la mănăstirea din *Râmeţi*.

Din toate aceste manifestări, se vede că Mihai Viteazul n'a fost numai un mare conducător de oşti, dar şi un domn drept credincios, punându-şi sabia în slujba credinţei, apărând biserica şi pe slujitorii ei şi înzestrând lăcaşurile Domnului. Alături de Mircea cel Bătrân, de Iancu de Huniedoara şi de Ştefan, el este al patrulea mare luptător pentru creştinătate pe care l-a dat neamul nostru. « Ceea ce am făcut — scrie Mihai în Iulie 1595 Polonilor — toate le-am făcut pentru credinţa creştinească, văzând eu ce se întâmplă în fiecare zi cu bieţii creştini. M'am apucat să ridic această mare greutate cu această ţară săracă a noastră, *ca să fac un scut al întregii lumi creştine* ». Sunt cuvinte simbolice, pornite din inimă şi luminând puternic întreaga acţiune a eroului.

Legătura lui Mihai Viteazul. Documentele urmaşilor lui Mihai Viteazul vorbesc de o măsură pe care a luat-o marele domn în ce priveşte pe *rumâni*, adică locuitorii neliberi ai satelor boiereşti, mănăstireşti sau domneşti. Această măsură e numită când « aşezământ » când « legătură »; o singură dată i se spune « aşezământ

şi legătură». Prima menţiune şi cea mai importantă se găseşte într'un hrisov din 24 Aprilie 1613 dela Radu Mihnea prin care se întăreşte fraţilor Pârvu şi Radu, boieri din Slăviteşti, doi rumâni din Bălteni, ce le fuseseră contestaţi de un alt proprietar. Hotărîrea e motivată de faptul « că aceşti rumâni mai sus zişi i-au fost apucat aşezământul lui Mihai voevod (тъкмъженїе Михаїл воевода) la aceşti boieri . . . Deci Mihail voevod, domnia sa aşa au fost făcut aşezământ atunci, cum care pe unde va fi, acela să fie rumân veşnic unde se va afla ». Acest pasagiu a făcut pe Nicolae Bălcescu să atribue lui Mihai Viteazul *introducerea* rumâniei sau şerbiei în Ţara Românească, iar pe Xenopol să susţie că e vorba nu de introducere rumâniei ci de « consfinţirea » sau « întărirea » ei printr'un « aşezământ formal ». O cercetare amănunţită însă, întreprinsă în 1915 de părintele meu, a dovedit că măsura luată de Mihai n'a însemnat niciuna, nici cealaltă, deoarece rumânia exista *din cele mai vechi timpuri* şi nu ca o stare neobişnuită, ilegală, care să trebuiască a fi « consfinţită » sau « întărită », *ci ca o instituţie bine cunoscută, legală, necontestată de nimeni*. Rostul măsurii a fost cu totul altul şi anume a desfiinţat dreptul pe care-l aveau vechii proprietari de a urmări şi a readuce pe moşiile lor pe rumânii fugiţi. Expediţia lui Sinan Paşa a provocat o mare perturbare în întreaga ţară; mulţi rumâni au fost robiţi, alţii au fugit, ascunzându-se prin locuri mai ferite; după retragerea Turcilor, o sumă de sate au rămas pustii, în timp ce altele şi-au văzut sporită populaţia prin fugarii stabiliţi în ele. Incasarea impozitelor pe temeiul vechiului recensământ nu se mai putea face; pe de altă parte proprietarii ai căror rumâni fugiseră, urmau să înceapă o serie întreagă de cercetări şi procese spre a-şi recăpăta fugarii. Dar aceasta ar fi însemnat o mare întârziere în încasarea impozitelor respective şi Mihai Viteazul avea o nevoie extraordinară de bani spre a-şi putea plăti numeroşii lefegii. De aceea, — la sfârşitul anului 1595 sau începutul celui următor, în iarnă, când oamenii se strânseseră la casele lor — a făcut un nou recensământ fiscal, o nouă « samă », cum se spunea atunci şi, în acelaşi timp, a hotărît ca fiecare rumân să rămâie acolo unde l-a găsit recensământul, cu alte cuvinte, vechii proprietari, dela care fugiseră, să nu-i mai poată aduce înapoi aşa cum, până atunci, avuseseră dreptul. Măsura lui Mihai

a fost deci o măsură de ordin administrativ-fiscal. In ultimul timp, d-l I. C. Filitti a susţinut totuşi că, pe temeiul acestei măsuri, au devenit rumâni o serie de locuitori cari mai înainte fuseseră liberi. Documentele aduse în sprijinul acestei păreri nu sunt însă convingătoare.

Dar dacă Mihai Viteazul nici n'a introdus, nici n'a consfinţit sau întărit rumânia, nu e mai puţin adevărat că situaţia ţărănimii şi în special aceea a micilor proprietari de pământ, a moşnenilor, a fost din cele mai grele în timpul domniei lui. Şi mai înainte, în întreg veacul al XVI-lea, aceşti moşneni au dus-o rău. Birurile erau din ce în ce mai mari şi mai numeroase, în urma lăcomiei celor dela Constantinopol. Din cauza acestor biruri, mulţi dintre moşneni îşi vând moşia şi, odată cu ea, şi libertatea, devenind vecini sau rumâni. In timpul lui Mihai Viteazul, procesul de rumânizare se accentuează: o sumedenie de sate ajung proprietatea boierilor, un mare număr sunt luate domneşti, pe seama vistieriei, din cauza « dăjdiilor » neplătite. Acum se formează imensele latifundii ale fraţilor Buzeşti; Radu clucerul, de pildă, cumpără satele Curăteştii, Făureii, Dărăpănaţii, Cioroiul, Otieştii, Gotca, Costeştii, Urluianii şi Răbeştii. Mihalcea banul devine proprietarul satelor Vărăştii, Periaţii, Călugărenii lui Manea şi Călugărenii lui Stoica; Teodosie logofătul Rudeanu cumpără Slătioara, Foleştii, Popeştii, Fumoteştii şi Negrenii. Toţi boierii îşi sporesc averea; Mihai însuşi cumpără un număr foarte mare de sate. De multe ori se făceau şi abuzuri, luându-se moşia cu sila; ni s'au păstrat o serie de documente în care sătenii spun că au fost rumâniţi « fără voia lor » sau pe nedrept.

Din cauza presiunii fiscale, a necontenitelor biruri, uneori şi a « năpăştilor », s'au produs, în timpul domniei lui Mihai, chiar unele mişcări ţărăneşti. O asemenea mişcare a avut loc în judeţul Dolj, la începutul anului 1596. Ţăranii n'au putut plăti « dajdea grea » care se pusese de curând şi atunci când au aflat că, împreună cu agenţii executori, soseşte şi un detaşament de 300 de Cazaci, au hotărît să se opună. Au chemat deci opt sute de Turci dela Vidin; împreună cu aceştia, au surprins noaptea pe Cazaci şi, luându-i prizonieri, i-au trecut peste Dunăre. Intr'adevăr grea trebue să fi fost dajdea pentru ca ţăranii să recurgă la astfel de soluţii !

O a doua mişcare, de alt caracter însă, a avut loc pe când Mihai se afla la Alba-Iulia, după cucerirea Ardealului. Foarte multe sate am văzut că fuseseră obligate să se vândă boierilor sau fuseseră luate domneşti. Indată ce s'a aflat în ţară de biruinţa dela Şelimbăr, s'a produs o mare frământare printre aceşti nenorociţi cari, odată cu pământul, îşi pierduseră şi libertatea. Au crezut, se vede, că sosise momentul să se răscumpere, să se « giudecească » adică să devină « judeci », *oameni liberi*. Au pornit deci, în miezul iernii, peste munţi, la Alba-Iulia. Ştim acest fapt dintr'un hrisov al lui Radu Şerban privitor la satul Loloieşti din Romanaţi, sat care fusese cumpărat de Stoichiţă, vistiernicul din Strâmba. « Iar după aceea — spune Radu Şerban — când a fost Mihai Vodă domn în Ardeal *şi când s'a fost ridicat toate satele din ţară să se giudecească*, iar satul Loloieşti ei încă s'au sculat şi s'au dus la Beligrad, la Mihai Vodă, şi s'au plâns la picioarele lui, cum că le-a făcut sluga domniei mele Stoica logofătul silă ». Din alte documente ştim că s'au mai dus la Alba-Iulia şi sătenii din Corcova, Cordun, Sularul şi Radovanul. Aceştia din urmă, neputând obţine dreptate acolo, au mers după Mihai Viteazul până la Iaşi, când a fost cucerită Moldova, dar tot în zadar. In Ianuarie 1600, Alba-Iulia era plină de sătenii din Ţara Românească, veniţi să se răscumpere. Dacă n'au obţinut ceea ce doreau, pricina este că Mihai nu putea într'adevăr s'o facă: ar fi însemnat să-şi ridice împotrivă-i întreaga boierime care, puternică, numeroasă şi bogată, reprezenta atunci un element hotărîtor în vieaţa politică, militară şi economică a ţării.

BIBLIOGRAFIE

Mihai Viteazul: 1. IOAN BOGDAN, *Patru documente dela Mihai Viteazul ca domn al Ţării Româneşti, al Ardealului şi al Moldovei*, în *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor şaptezeci de ani*, Bucureşti, 1903, p. 149—170; 2. D. ONCIUL, *Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul, Două cuvântări comemorative*, Bucureşti, 1904, X + 70 p. in 8⁰; 3. DR. ION SÂRBU, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul Domnul Ţării Româneşti*, vol. I—II, Bucureşti, 1904 şi 1907, XVI + 596 şi VIII + 344 p. in 8⁰; 4. STOICA NICOLAESCU, *Portrete istorice. Domniţa Florica, fiica lui Mihai Vodă Viteazul şi a Doamnei Stanca*, Bucureşti 1912, 15 p. in 8⁰; 5. ŞTEFAN D. GRECEANU, *Genealogiile documentate ale familiilor boiereşti*, vol. I (publicat de Paul Şt. Greceanu), Bucureşti, 1913, 432 p. in 4⁰; 6. CONSTANTIN GIURESCU, *Vechimea rumâniei* în *Ţara Românească şi legătura lui Mihai Viteazul*, în *An. Acad. Rom. Mem.*

Secţ. Ist., t. XXXVII (1915), p. 479—543; 7. ŞT. LONGINESCU, *Aşezământul şi legătura lui Mihai Vodă*, Bucureşti, 1919, 74 p. in 8°; 8. CONST. C. GIURESCU, *Recenzie* asupra studiului lui Şt. Longinescu, în *Conv. Lit.*, LI (1919), p. 744—749; 9. CONST. C. GIURESCU, *Câteva cuvinte asupra « Legăturii şi aşezământului lui Mihai-Vodă »*, în *Conv. Lit.*, LII (1920), p. 370—380; 10. G. OPRESCU, *Un portret al lui Mihai Viteazul în Muzeul din Avignon*, în *Anuar. Ist. Cluj*, I (1921—1922), p. 402—403; 11. DR. ANDREI VERESS, *Campania creştinilor în contra lui Sinan Paşa din 1595 (cu 12 relaţiuni inedite italiene)*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. IV (1925), p. 65—148; 12. AL. BUSUIOCEANU, *Câteva portrete noui ale lui Mihai Viteazul*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. V (1926), p. 49—54; 13. I. C. BĂCILĂ. *Portretele lui Mihai Viteazul*, Sibiu, 1926, 43 p. in 16°; 14. N. IORGA, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuşi*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. V (1926), p. 339—349; 15. N. IORGA, *Incă un portret al lui Mihai Viteazul*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t.VII (1927), p. 371—372; 16. GENERAL ALEXE ANASTASIU, *Bătălia dela Călugăreni 1595*, ed. 2-a, Bucureşti, 1928, 160 p. in 8°; 17. I. C. FILITTI, *Despre « legătura » lui Mihai Viteazul*, în *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 221—231; 18. JOSEF MACUREK, *Michal der Tapfere und die böhmisch-schlesischen Stände am Ende des 16. Jh.*, în *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 346—353; 19. B. SLĂTINEANU, *Contribuţiuni la studiul portretelor lui Mihai Viteazul însoţite de un nou portret*, în *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), p. 203—216; 20. IOAN C. FILITTI, *Mama şi soţia lui Mihai Viteazul*, Craiova, 1934, 32 p. in 8°; 21. I. IONAŞCU, *Biserici, chipuri şi documente din Olt*, vol. I, Craiova, 1934, 272 p. in 8°; 22. I. CRĂCIUN, *Scrisoarea lui Petru Pellérdi privitoare la ajutorul dat de Sigismund Báthory lui Mihai Viteazul în campania din 1595*, Cluj, 1935, 11 p. in 8°; 23. N. IORGA, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I—II, Bucureşti, 1935, 299 + 226 p. in 8°; 24. P. P. PANAITESCU, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, 269 p. in 8°; 25. I. CRĂCIUN, *Originea lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, 14 p. in 8°; 26. I. CRĂCIUN, *Baba Novac, generalul lui Mihai Viteazul*, Cluj, 1936, 29 p. in 8°;8°; 27. CĂPITANUL EDUARD DRAGOMIRESCU BUZNE şi SUBLOCOTENENTUL IOAN CUIŞA, *Consideraţiuni critice asupra principalelor operaţiuni militare ale lui Mihai Viteazul*, Timişoara, 1936, 55 p. in 8°; 28. N. CARTOJAN, *O dramă populară italiană a lui Giulio Cesare Croce despre Sinan Paşa şi vitejiile româneşti*, Bucureşti, 1936, 10 p. in 8°; 29. I. IONAŞCU, *Mănăstirea Izvorani (Buzău) ctitoria Episcopului Luca (1583—1604)*, Buzău, 1936, 67 p. in 8°; 30. CH. GÖLLNER, *Quelques plaquettes françaises contemporaines sur Michel le Brave*, în *Cahiers franco-roumains*, Décembre, 1938, p. 10—13; 31. ŞT. METEŞ, *La vie menée par les Roumains de Transylvanie du XVI-e au XVIII-e siècle*, Bucureşti, 1938, 78 p. in 8°; 32. SILVIU DRAGOMIR, *Mormântul lui Mihai Viteazul şi vechea catedrală dela Alba-Julia*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. XXI (1939), p. 483—498; 33. I. CRĂCIUN, *Dietele Transilvaniei ţinute sub domnia lui Mihai Viteazul (1599—1600)*, Bucureşti, 1939, 23 p. in 8°; 34. COLONELUL CONST. ZAGORITZ, *Călugărenii sub o nouă înfăţişare*, Ploeşti 1940, 143 p. in 8°.

STAREA SOCIALĂ ŞI RELIGIOASĂ A ROMÂNILOR DIN ARDEAL ÎN VEACURILE XV ŞI XVI

Românii din Ardeal au dat statului ungar pe cel mai mare general al lui, Iancu de Huniedoara, pe unul din cei mai străluciţi regi, Mateiaş Corvinul şi pe ilustrul arhiepiscop şi diplomat Nicolae Olahul.

La începutul veacului al XV-lea, Românii din Ardeal erau împărţiţi în trei mari categorii sociale: *şerbii*, constituind categoria cea mai numeroasă şi trăind pe moşiile regelui, bisericii şi nobililor cărora erau obligaţi să le plătească dijme, dări şi să le muncească; apoi *cnezii* şi *voevozii*, având o situaţie mai bună, în calitatea lor de administratori şi de reprezentanţi ai şerbilor faţă de proprietarii respectivi; în sfârşit, *nobilii*, bucurându-se de toate drepturile şi privilegiile rezervate prin legi, decrete şi obiceiuri. Evoluţia, în linii mari, a acestor trei categorii, în veacurile XV şi XVI, a fost următoarea:

Şerbii — li se mai spunea şi *iobagi*, cuvânt care la început, a avut totuşi un înţeles de superioritate socială, însemnând « cei de frunte, cei distinşi » — trăiesc în condiţii din ce în ce mai grele. Ei formează elementul impozabil prin excelenţă; asupra lor cad, în primul rând, sarcinile fiscale. Ei plătesc *censul* sau darea pe pământ, dau *dijme* din produse — decretul din 1351 stabileşte quantumul: a noua parte (« nona »), în timp ce în Muntenia şi în Moldova se dădea a zecea parte — fac apoi diferite *servicii* sau *munci*. Deşi au, în principiu, dreptul la *liberă strămutare* — constituţia din 1298 îl prevede în articolul 70 — totuşi prin faptul că se cere nu numai plătirea în prealabil a dării, dar şi *voia* proprietarului, acest drept devine, în fapt, adeseori iluzoriu. De

aceea, iobagii, în revendicările lor, insistă întotdeauna asupra acestui punct. Dar, obligaţiile sporind, iar drepturile micşorându-se, era firesc să se ajungă la mişcări populare.

Mişcarea din 1437. Unio trium nationum. In decursul veacurilor XV şi XVI, au avut loc mai multe asemenea mişcări: două au fost însă mai însemnate: una în 1437, alta în 1514. Mişcarea din 1437 a izbucnit din cauza unui abuz al episcopului Gheorghe Lepeş. Acesta nu strânsese timp de trei ani dijmele care i se cuveneau; la urmă, le ceru în bloc pe toate şi anume, nu în moneta obişnuită până atunci, ci în moneta cea nouă care valora mai mult decât cea anterioară. Abuzul era deci îndoit. Ţăranii unguri şi români din nordul Ardealului, sătui de continuile vexaţiuni suferite, se ridicară cu toţii şi cerură să li se facă dreptate. Avu loc o consfătuire a răsculaţilor pe dealul *Bobâlna* — teritoriul comunei Olpret — şi se formă o delegaţie care ceru nobililor să revină la vechile libertăţi. Aceştia însă, având de partea lor şi pe voevodul Transilvaniei, pe Ladislau Csáky, în loc să dea ascultare plângerilor, schingiuiră şi uciseră pe trimişii ţăranilor. Izbucni atunci o răscoală înfricoşată; mulţi căzură de o parte şi de alta până când nobilii, dându-şi seama de gravitatea situaţiei, conveniră, la 6 Iulie 1437, să încheie următoarea convenţie: plata dijmelor bisericii să se facă după cursul 1 florin de aur egal cu 100 de dinari; să nu se mai plătească nobililor « none » adică dijme, din grâne şi din vin; să se respecte dreptul de liberă strămutare, după ce însă în prealabil se va fi plătit « teragiul » adică darea pe pământ şi datoriile personale; nobilii care vor încerca să-i oprească pe nedrept să fie condamnaţi de către comitele ţinutului la o amendă de trei mărci. Văduva va avea dreptul la moştenirea soţului, plătind numai o oaie la trei ani; în cazul când n'au niciun fel de urmaşi, se prevede dreptul de testament. In ce priveşte censul şi « darurile » ce trebuiau date anual, se va plăti zece dinari la sărbătoarea Sf. Ştefan, apoi o câblă de ovăz, şase turte şi un pui de găină; se va face o zi de lucru, la coasă sau la secere şi se vor drege morile. Nu se va mai plăti dijma din porci şi din albine, nici darea sau censul numit popular *ako*. In fiecare an, înainte de sărbătoarea Inălţării, se vor strânge pe dealul Bobâlnei reprezentanţii ţărănimei — câte doi bătrâni de fiecare sat — împreună cu căpitanii lor şi vor cerceta dacă nobilii n'au adus

vreo atingere acestei convenţii; cel care va fi aflat că n'a respectat-o, să fie proscris.

Pentru moment, neavând încotro, nobilii consimţiră la aceste condiţiuni; îndată însă după aceea, făcură o legătură cu *Saşii*, cari avuseseră şi ei de suferit de pe urma mişcării, şi cu *Secuii*; actul încheiat la *Căpâlnea*, în ziua de 16 Septemvrie 1437, prevedea o « uniune frăţească », fiecare parte obligându-se să ajute fără întârziere pe celelalte, împotriva tuturor duşmanilor, de orice fel. Cine erau duşmanii, în împrejurările de atunci, se poate lesne bănui.

Rezultatele uniunii nu întârziară să se producă. Ţăranii, înfrânţi în luptele care avură loc, fură siliţi să încheie la 6 Octomvrie, o nouă înţelegere, în condiţii mai grele decât cele anterioare. Se prevedea acum că iobagii trebue să plătească stăpânilor lor, în fiecare an, o sumă proporţională cu averea respectivă; un florin de aur cei mai avuţi, cari aveau un plug cu opt boi, deci suprafaţa arabilă corespunzătoare (pământ era deajuns, iar populaţia rară!); o jumătate de florin cei cu un plug cu patru boi; douăzeci şi cinci de dinari cei cu doi boi sau doi cai. In cazul când n'aveau pământ, darea se socotea după numărul oilor, caprelor, vacilor sau după cantitatea de vin; cine n'avea vite de loc, şi muncea cu palmele, plătea 12 dinari. « Daruri » se dădeau de trei ori pe an. Stăpânul avea drept să-şi judece iobagii şi să execute pedepsele; se păstrează însă dreptul de apel la oraş. Se va face o zi de muncă pe an, la orice ar vrea stăpânul; se vor repara şi întreţine morile. Iobagii cari au părăsit moşia în aceste timpuri de tulburare fără să-şi plătească « teragiul » şi datoriile şi *fără să obţină voia stăpânului respectiv* — şi această ultimă condiţie însemna de fapt *anularea* dreptului de strămutare — vor fi aduşi îndărăt. Aceeaşi « voie » (« habita licentia ») se cere şi pentru cei care ar voi să se strămute în viitor. Când vor fi chemaţi la oaste de voevodul Transilvaniei sau de vice-voevod, vor trebui să se prezinte. Cine va călca aceste dispoziţii, va fi judecat şi condamnat ca sperjur.

Mişcarea a continuat totuşi, în unele locuri, şi în 1438. Ciocniri au avut loc şi lângă Cluj. Aci a fost prins conducătorul ţăranilor, ungurul Nagy Antal (« quidam Antal Magnus videlicet Hungarus ») şi tăiat de către nobili în bucăţele; nouă tovarăşi de ai lui au fost

traşi în ţeapă pe dealul din faţa oraşului Turda. Dintre conducătorii Românilor trebue menţionat *Mihai* din satul Vireag, cari în documentul din 6 Octomvrie 1437 poartă titlul de «capitaneus» («Michael Volachus de Virágosberek, Capitaneus»).

Rezultatul mişcării a fost o *înrăutăţire* a stării iobagilor, o îngreunare a condiţiilor lor de vieaţă. Ei ajung aproape cu totul în puterea stăpânilor lor; zilele de lucru se înmulţesc; dreptul de strămutare este, *în fapt*, suprimat. In 1463, în «constituţiunile militare ale celor trei naţiuni transilvănene, adică ale nobililor, Secuilor şi Saşilor» aprobate de regele Mateiaş, se introduce o nouă măsură care ne arată că pe lângă apăsarea *socială*, se adaugă acum şi una de caracter *naţional*: se prevede anume, că în caz de războiu, pentru paza cetăţilor să fie întrebuinţaţi «iobagi de sânge unguresc» («jobbagiones hungarici sangvinis»). Chiar între iobagi aşadar, începe să se facă deosebire, după cum erau români sau unguri: aceştia din urmă trebuiesc cruţaţi, în timp ce primii sunt obligaţi să meargă la războiu.

Mişcarea din 1514. Legiuirea lui Verböczy. A doua mare mişcare, la care au participat Românii din Ardeal a fost răscoala din 1514. Ea a izbucnit în următoarele împrejurări: Papa Leon al X-lea proclamase cruciata împotriva Turcilor care-şi continuau cuceririle în apusul Peninsulei Balcanice. La apelul său răspunseră o mulţime de ţărani, unguri şi români, care, părăsind ogoarele, se adunară în centrele de mobilizare, la Buda, la Oradea, la Alba, etc. Acasă rămăseseră bătrânii, femeile, copiii. Nobilii, văzând pierderile la care îi expunea această plecare în masă, începură să oprească pe iobagi şi să pedepsească pe rudele celor plecaţi. De aci, fierbere în taberile de concentrare. Ţăranii înarmaţi, în loc să pornească împotriva Turcilor, cum fusese vorba la început, se întoarseră împotriva stăpânilor lor. Conducătorul cruciatei, săcuiul Gheorghe Dosza, trecu de partea răsculaţilor; focul se întinse repede în întreaga câmpie a Tisei. Sute de nobili fură măcelăriţi, casele lor distruse. Nădlacul e ars, Cenadul, Şiria, Şoimuşul, Lipova sunt ocupate; armata condusă de Ştefan Báthory şi de episcopul de Cenad Nicolae Csáky, e sfărâmată. In acelaşi timp, o altă ceată de ţărani, având în frunte pe popa Laurenţiu, cuprinde Oradea şi pustieşte comitatele Bihorului şi Sălajului. In Maramureş se pare că înşişi nobilii au ţinut cu

răsculaţii şi «au luat parte la toate faptele lor rele», pentru care lucru se va ordona mai târziu o anchetă. Nici partea de Nord-Est a Ardealului, regiunea Rodnii şi a Bistriţei, nu e cruţată, deşi aci pagubele au fost mai mici. Un grup de răsculaţi pătrunde, cu voia orăşenilor însă, şi în Cluj, prădând averile câtorva nobili de acolo. In cele din urmă, Dosza asediază Timişoara. Bátbory, văzând că regele nu-i poate trimite ajutor, se adresă atunci voevodului Transilvaniei, lui Ioan Szapolyay, rugându-l să intervie cu armata sa pentru a înăbuşi răscoala. Intr'adevăr, acesta soseşte în faţa Timişoarei şi, în lupta pe care o dă cu ţăranii, izbuteşte să-i învingă şi să facă prizonieri pe Dosza însuşi, pe fratele acestuia Grigore şi pe o sumă dintre căpetenii. Pedeapsa aplicată conducătorului a fost cumplită, impresionând prin ferocitatea ei, şi pe cei mai cruzi: Dosza a fost aşezat gol, pe un tron de fier încins, i s'a pus apoi pe cap o coroană tot de fier, incandescentă, şi i s'a smuls cu cleştele înroşit în foc, carnea, bucată cu bucată, tovarăşii săi, ţinuţi flămânzi timp de 15 zile, fiind siliţi s'o mănânce. Popa Laurenţiu a fost tras în ţeapă la Cluj şi apoi ars. Urmă executarea tuturor acelora cari comandaseră cetele de răsculaţi: căpitani, sutaşi sau fruntaşi precum şi a acelora cari aţâţaseră la omor sau la violuri. Ţăranii fură constrânşi să plătească toate pagubele suferite de nobili şi, în urma unui decret al regelui Vladislav, dat la Buda, în acelaşi an, nu mai avură dreptul de a se strămuta de pe o moşie pe alta; deveniră, cu alte cuvinte legaţi de glie sau «lipiţi pământului». Ei fură obligaţi apoi, prin acelaşi decret, să lucreze *o zi pe săptămână* stăpânilor lor, să le dea, în fiecare an, un florin de aur sau o sută de dinari, a noua parte din toate produsele pământului — în afară de a zecea parte cuvenită Bisericii — apoi doisprezece pui, două gâşte şi, la zece case, câte un râmător îngrăşat. Căsătoriile erau reglementate; numirea vreunui cleric de origine ţărănească, în demnitatea de episcop, interzisă şi, în cazul când regele ar face-o totuşi, unui asemenea ierarh nu i se vor plăti dijme. Decretul din Buda, având 71 de articole, este o reglementare draconică a obligaţiilor iobagilor; aceştia, drept pedeapsă pentrucă îndrăzniseră să ceară o vieaţă mai omenească, ajung acuma «şerbi perpetui», din tată în fiu («perpetua rusticitate sint subjecti»).

O nenorocită coincidenţă a făcut ca în acelaşi an, 1514, să-şi isprăvească şi juristul *Verböczi* culegerea sa de legi şi obiceiuri juridice, cu strângerea cărora fusese însărcinat în mod oficial cu şapte ani mai înainte. Sub impresia gravelor desordini provocate de mişcarea ţărănească, Verböczi a redactat partea referitoare la iobagi pornind dela dispoziţiile decretului din Buda, a dat prin urmare un temeiu juridic apăsării exercitate de nobili. Fiindcă era împărţită în trei părţi, această lucrare juridică, tipărită la Viena în 1517, s'a numit şi « *Tripartitum* »: ea e considerată, pe drept cuvânt, ca un tip al legiuirii de clasă. Mai târziu, în 1556, s'a revenit asupra dispoziţiei care oprea libera strămutare; condiţiile care se cereau însă iobagului spre a putea părăsi moşia erau de aşa natură, încât, *de fapt*, a rămas tot situaţia creată prin decretul din 1514.

O mişcare ţărănească, de proporţii mai mici, a avut loc şi în 1526, în Banat. Aci iobagii s'au ridicat sub conducerea lui Iovan Ţarul, fiu de Român; turburările s'au întins până la Orăştie. In acelaşi an, statul ungar era izbit de moarte, la Mohács, de armatele sultanului Soliman Magnificul.

Ultima mişcare a ţăranilor români din Ardeal în veacul al XVI-lea a fost în toamna anului 1599, după bătălia dela Şelimbăr. Aflând că ţara are acuma un principe din neamul lor, ei puseră mâna pe arme şi începură să atace pe nobili şi să le prade curţile; pe unii îi şi uciseră chiar. Mişcarea fu însă înăbuşită, deoarece Mihai avea nevoie de pătura conducătoare, de cei cari reprezentau statul şi puteau asigura sumele şi proviziile necesare întreţinerii armatei sale. Dacă stăpânirea asupra Ardealului s'ar fi prelungit, cu siguranţă că Mihai ar fi luat măsuri pentru uşurarea stării iobagilor români; începutul îl şi făcuse, prin crearea de islazuri şi prin scutirile acordate preoţilor (vezi mai sus, p. 283); din nefericire, desfăşurarea evenimentelor opri brusc acest început.

Cnezii au continuat, în veacul al XV-lea şi al XVI-lea să administreze satele de iobagi, să facă legătura între aceştia şi stăpânii moşiilor (vezi vol. I, p. 270—2). S'a păstrat şi deosebirea între cnezii obişnuiţi (« communis kenezus ») şi cnezii confirmaţi de rege, cari aveau dreptul cnezial ereditar (« knezus per nostras litteras regales in suo kenezatu roboratus »). In timpul luptelor necontenite cu Turcii, din veacul al XV-lea, in special din prima

jumătate, mulţi dintre ei au avut prilejul să se distingă prin acte de vitejie şi să fie confirmaţi şi chiar *înnobilaţi*. In Banat, în Huniedoara, în Ţara Haţegului, găsim o serie întreagă de asemenea cazuri. In 1406, Sigismund confirmă lui Dionisie Ciuca cnezatul comunei Mihălenţ din Banat pentru serviciile aduse în diverse expediţii militare şi mai ales în aceea din Bosnia, împotriva «infidelului notoriu» Hervoie. In 1420, castelanul cetăţilor Severin Orşova, Mehadia, şi Jidova dă un act similar, confirmând lui Bogdan, fiul lui Nicolae, cnezatul comunelor Măgoaia, Rechita şi Strâmtura, din districtul Comiatului, pentru meritele sale militare, mai ales pentru vitejia arătată sub Cetatea Severinului în lupta cu Turcii. In anul următor, Nicolae Csáky, voevodul Transilvaniei, dăruieşte lui Costea, fiul lui Iaroslav, satul Bărişor din Ţara Haţegului, ca răsplată pentru felul cum s'a purtat în lupta cu Turcii sub cetatea Haţegului, luptă în care au căzut toţi fraţii săi. In timpul regelui Sigismund (1386—1437), a urmaşului său Albert (1438—1440), a lui Vladislav I (1440—1444) şi a lui Iancu de Huniedoara, ca guvernator (1446—1452), confirmarea şi înnobilarea cnezilor din părţile Banatului şi ale Huniedoarei se face pe o scară întinsă. O carieră deosebită a făcut Pavel Chinezul, învingătorul dela Câmpul Pâinii asupra Turcilor (1479); el a ajuns comite de Severin şi ban de Timişoara.

In loc să întărească însă elementul românesc din aceste părţi, înnobilarea duce la un rezultat contrar: el răpeşte neamului nostru elementele lui cele mai distinse. Intr'adevăr, aceşti nobili se desnaţionalizează: deprind limba maghiară, intră în legături de rudenie cu nobilii unguri şi, fapt important, într'o vreme când influenţa bisericii era aşa de puternică, trec la catolicism. Mulţi au făcut-o de nevoie, deoarece regii unguri, Ludovic mai întâi, Sigismund după aceea, dăduseră ordine categorice în privinţa aceasta. Astfel, de pildă, în 1428, Sigismund hotărăşte ca notabilii şi cnejii din comitatele Severinului şi Huniedoarei să nu mai ţie preoţi schimatici, adică ortodocşi, pe moşiile lor şi să-şi boteze copiii în confesiunea catolică.

Din această nobilime românească s'au ridicat multe figuri însemnate. Am amintit mai înainte pe Iancu de Huniedoara şi pe fiii lui, Ladislau şi Mateiaş. Din aceeaşi familie a făcut parte şi *Nicolae Olahul*, vestitul arhiepiscop de Strigoniu şi cancelar al

Ungariei. El era fiul lui Ştefan Olahul a cărui mamă, Marina, era sora lui Iancu; prin urmare, Nicolae venea nepot de văr regelui Mateiaş. S'a născut la Sibiiu în 1493, Ianuarie 10; a făcut studii umanistice strălucite şi se pregătea la început să îmbrăţişeze cariera militară. Constatând apoi că nu are chemare în această direcţie, a intrat în vieaţa religioasă, ajungând în 1553 arhiepiscop de Strigoniu, cea mai înaltă treaptă a ierarhiei bisericeşti ungare. In 1558, a fost făcut baron al imperiului german de către Ferdinand I; în 1562, tot Ferdinand îl numeşte *regent*, adică locţiitor al său la conducerea părţii din Ungaria care nu fusese ocupată de Turci. A murit la 14 Ianuarie 1568, la Bratislava; osemintele i-au fost transportate apoi la Tirnavia, în biserica Sf. Nicolae. Nicolae Olahul a scris mai multe lucrări de caracter istoric, geografic şi religios. In «*Hungaria sive de originibus gentis*, *regionis situ*, *divisione*, *habitu atque opportunitatibus*» el descrie, între altele, Transilvania, Banatul, ba chiar şi Muntenia şi Moldova. Se ocupă de originea noastră romană, de asemănarea dintre limba noastră şi aceea a Romanilor, arată identitatea de limbă, de obiceiuri, de religie, dintre Moldoveni şi Munteni şi afirmă că cei dintâi «se consideră mai generoşi şi mai viteji» decât aceştia din urmă. A mai scris o lucrare despre Attila şi o Cronică începând cu încoronarea regelui Mateiaş şi terminând cu încoronarea împăratului Ferdinand.

O altă figură însemnată de origine românească, a fost *Mihail Csáki*, numit uneori şi *Mihail Valahul*. S'a născut pe la 1490; înaintaşii săi, din părţile Bihorului, primiseră, la 1268, pentru meritele lor militare, titlul de cavaleri. A făcut studii la Cracovia şi a ajuns în 1543 protopop de Crasna şi canonic de Alba-Iulia. Era bine înţeles, catolic, după cum catolic fusese şi Nicolae Olahul şi Iancu de Huniedoara. In 1550, Mihail Csáki e numit secretar al reginei Isabella, văduva lui Ioan Szapolyay, şi educator al fiului acestuia, Ioan-Sigismund. Impărtăşind, şi la bine şi la rău, soarta familiei Szapolyay, adânc devotat ei, Csáki ajunge după moartea Isabellei (20 Septemvrie 1559) şi suirea pe tron a lui Ioan-Sigismund, la o mare influenţă. In 1564 este numit chiar *locţiitor* («locumtenens») al Principelui Transilvaniei, după cum Nicolae Olahul ajunsese *regent* al Ungariei. Moare, sărac, în 1572, lăsând în urma lui numai o casă în oraşul Huszt

(Maramureşul ungar) şi a treia parte din domeniul cetăţii acestui oraş. Deşi catolic, a avut simpatie totuşi pentru luteranism; a intervenit în favoarea propovăduitorilor noii confesiuni şi a ajutat cu bani pe Gaspar Heltai, cunoscutul tipograf, ca să tipărească biblia în limba maghiară.

Dintre ceilalţi oameni mai de seamă pe care i-a dat neamul nostru în Ardeal, în veacurile XV-lea şi XVI-lea, însemnăm pe Ştefan Mailath şi pe Gaspar Bekes. Cel dintâi era de fel din Ţara Făgăraşului, din satul Ţinţari care-i aparţinea. In 1531 i se confiscă satul de către principele Ioan Szapolyay, deoarece trecuse de partea Imperialilor. Cu trei ani mai înainte însă, el ocupase cetatea Făgăraşului. A asediat pe trimisul Sultanului, pe Aloisio Gritti, în cetatea Mediaşului şi după ce l-a silit să se predea, a poruncit să fie decapitat. O soartă asemănătoare va avea el însuşi mai târziu: fiind partizanul lui Ferdinand, ajunge în conflict cu Turcii şi este asediat, din ordinul acestora, de armatele domnilor români, în cetatea Făgăraşului (1541). Ademenit, printr'un şiretlic, să vie în persoană spre a discuta condiţiile păcei, cade prizonier şi e închis, pentru tot restul vieţii, în închisoarea celor Şapte Turnuri din Constantinopol (vezi şi mai înainte, p. 178).

« Gaspar Bekes era — sunt cuvintele istoricului ungur A. Veress — « român neaoş din ţinutul Caraş-Severinului ». Designat în 1567 împreună cu Mihail Csàki şi cu alţi 2 nemeşi ca executor testamentar de către bolnăviciosul Ioan-Sigismund, trimis apoi în solie, în primăvara anului 1570, la împăratul Maximilian al II-lea, el încearcă să devină principe al Transilvaniei după moartea fiului lui Ioan Szapolyay (14 Martie 1571). Este însă învins în două lupte de către Ştefan Bàthory; mai târziu ajunge colaborator statornic şi devotat al acestuia, ajutându-l în războaiele cu Muscalii.

Biserici, mănăstiri şi episcopi. Vieaţa religioasă a poporului românesc din Ardeal s'a desvoltat în condiţii vitrege. Nu numai că n'a avut *sprijinul statului*, toată puterea acestuia fiind în slujba catolicismului, şi dela o vreme, a diferitelor confesiuni protestante, dar n'a beneficiat nici măcar de *neutralitatea* lui. Spre deosebire de domnii noştri a căror atitudine, în ce priveşte toleranţa religioasă, a fost exemplară, regii ungurii şi-au făcut un punct de program din combaterea « schismaticilor » adică a

ortodocşilor. In special Ludovic şi, după el, Sigismund au luat o serie de măsuri în acest sens (vezi şi mai sus, p. 315). In asemenea condiţiuni, nu e de mirare că n'am putut avea biserici mari, strălucite ca acelea ale Saşilor sau mănăstiri vechi, bogate cum întâlnim dincoace de Carpaţi. Iobagii cei săraci şi asupriţi au trebuit să se mulţumească, foarte adeseori, cu biserici modeste de lemn; cnejii şi voevozii lor, precum şi unii dintre nemeşi, adică dintre boieri, au ridicat, e adevărat, şi clădiri de zid, dar ele sunţ de proporţii mici faţă de acelea ale oraşelor săseşti. In special împotriva *mănăstirilor* s'a îndreptat prigoana oficialităţii catolice, de aceea nu întâlnim asemenea lăcaşuri decât în locuri mai ferite, spre margini sau în legătură cu sprijinul acordat de domnii şi boierii de dincoace de Carpaţi. Dacă numărul bisericilor din Ardeal e însemnat, în schimb acela al mănăstirilor e redus, mai ales când facem comparaţie cu Moldova şi cu Ţara Românească.

Vechi, fără a putea preciza data întemeierii, sunt bisericile din *Streiu*, (vezi fig. 90), din *Sântă-Măria Orlea*, din *Densuş*, toate în judeţul Huniedoarei. Pictura celei dintâi ar fi — după cât afirmă specialiştii — din anii 1200—1233; pictura celei de a doua indică sfârşitul secolului al XIII-lea — începutul celui de al XIV-lea; cât despre biserica din Densuş — în zidurile căreia se află şi blocuri mari de piatră cu inscripţii latine (vezi fig. 91) — epoca întemeierii ei constitue o problemă nedeslegată încă a istoriografiei naţionale. Vechi sunt şi bisericile din *Râul Bărbat*, *Râul de Mori*, *Leşnic*, *Cinciş*, *Ostrovul Mare* şi *Gura-Sada* (jud. Huniedoara); ultimele trei par a data din secolul al XV-lea.

Cele dintâi menţiuni documentare *precise* despre bisericile româneşti din Ardeal sunt din veacul al XIV-lea. E amintită astfel în 1364 biserica *Jeud*, în Maramureş; biserica din *Răşinari*, lângă Sibiu, se crede a fi fost zidită de Radu, tatăl lui Mircea cel Bătrân, în 1383. Tot cu bani dăruiţi din Ţara Românească s'a ridicat în 1384 biserica din *Râşnov*: aşa ne spune cel puţin pomelnicul şi o inscripţie de pe zidul din faţă. In 1398 e amintită în documente biserica românească din satul *Rediu* (comitatul Cojocna). In Ţara Haţegului şi în Huniedoara în genere sunt o serie de biserici vechi. Astfel în *Sângeorz-Streiu*, biserica are o inscripţie în limba slavă care cuprinde data 20 Octomvrie 6917 (1408) şi numele ctitorilor: jupan Chendereş şi jupâniţa lui

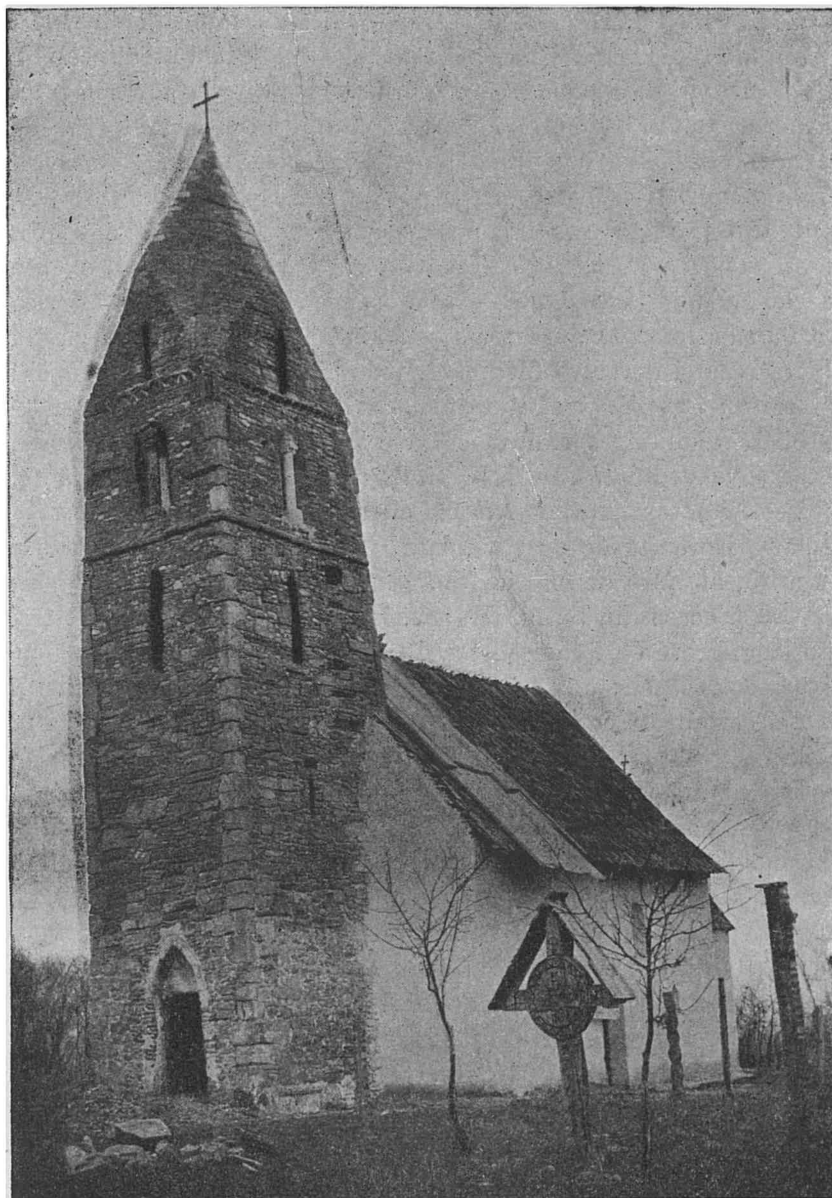

Fig. 90. — Biserica din Streiu (Huniedoara), probabil cea mai veche biserică din Transilvania

Nistora şi fiii lui. Biserica din *Almaşul Mare* e pomenită în 1418. In târgul Huniedoarei ştim că exista în prima jumătate a secolului al XV-lea o biserică ortodoxă, sau cel puţin ruinele ei; într'adevăr Ladislau, fiul lui Iancu, dă un privilegiu în ziua de 30 Noemvrie 1456, îngăduind ca pe locul celei dinainte să se ridice « o capelă » de către Sârbii şi Românii locuitori în acel târg (« in loco pristino unam capellam edificare »). La Deva a fost de asemenea, până acum câteva decenii, o veche biserică, clădită pe cât se pare, între 1370—1444. Lângă Deva, se află biserica din *Bârsău*, refăcută după toate probabilităţile, de către Margareta Cherepovici şi de către fiica ei, Elena, soţia lui Petru cel Tânăr; ambele au fost înmormântate aici. Mai spre miază-noapte, în ţinutul Zarandului, găsim două biserici vechi: una în *Criscior*, ctitoria voevodului Bâlea, la sfârşitul veacului al XIV-lea (c. 1385—1390), cealaltă în *Ribiţa*, ctitoria jupanilor Vladislav şi Miclăuş, isprăvită de zugrăvit la 15 Iulie 1417. In Maramureş e amintită, în afară de biserica din Jeud, aceea din *Apşa de mijloc*, la 1428 şi aceea din Sârbi, la 1532. In sfârşit menţionăm cele trei biserici ridicate de Mihai Viteazul în timpul scurtei sale stăpâniri asupra Ardealului: una în *Ocna-Sibiului*, ispravnic fiind vistierul Vasile, cealaltă în satul *Luşărdea*, în judeţul Someşului, a treia în marginea cetăţii *Făgăraşului*.

In ce priveşte mănăstirile, cea mai veche constatată documentar e mănăstirea din *Peri*, în Maramureş. In August 1391, Antonie Patriarhul de Constantinopol dă un act din care aflăm o sumă de detalii asupra acestui lăcaş. Ni se spune anume că mănăstirea are hramul Sfântului Mihail, că e proprietatea voevozilor Baliţă şi Drag, care o aveau « dela părinţii lor », deci dela Sas, fiul descălecătorului Moldovei şi că Drag a venit la Constantinopol spre a o pune sub « supravegherea şi apărarea patriarhală ». De aceea, Antonie numeşte această mănăstire « stavropighie » şi întăreşte pe egumenul ei Pahomie ca exarh « peste ţările supuse mănăstirii adică Sălagiul, Ardudul, Ugocea, Beregul, Ciceiul, Unguraşul şi Bistriţa (εἰς τὰς ὑποκειμένας τῷ μοναστηρίῳ χώρ ς ἤγουν τ› Σελατζίον τὸ Ἀρτούντιν τὸ Ὄγγοτζα τὸ Ἰομπερέκιν τὸ Τζιτζοβιν τὸ Πολβλνέτζιν καὶ τὴν Πίστραν). El va trebui să supravegheze pe preoţii din aceste ţări », să-i sfătuiască şi să-i învețe, « să judece şi să cerceteze judecăţile bisericeşti » şi să sfinţească biserici.

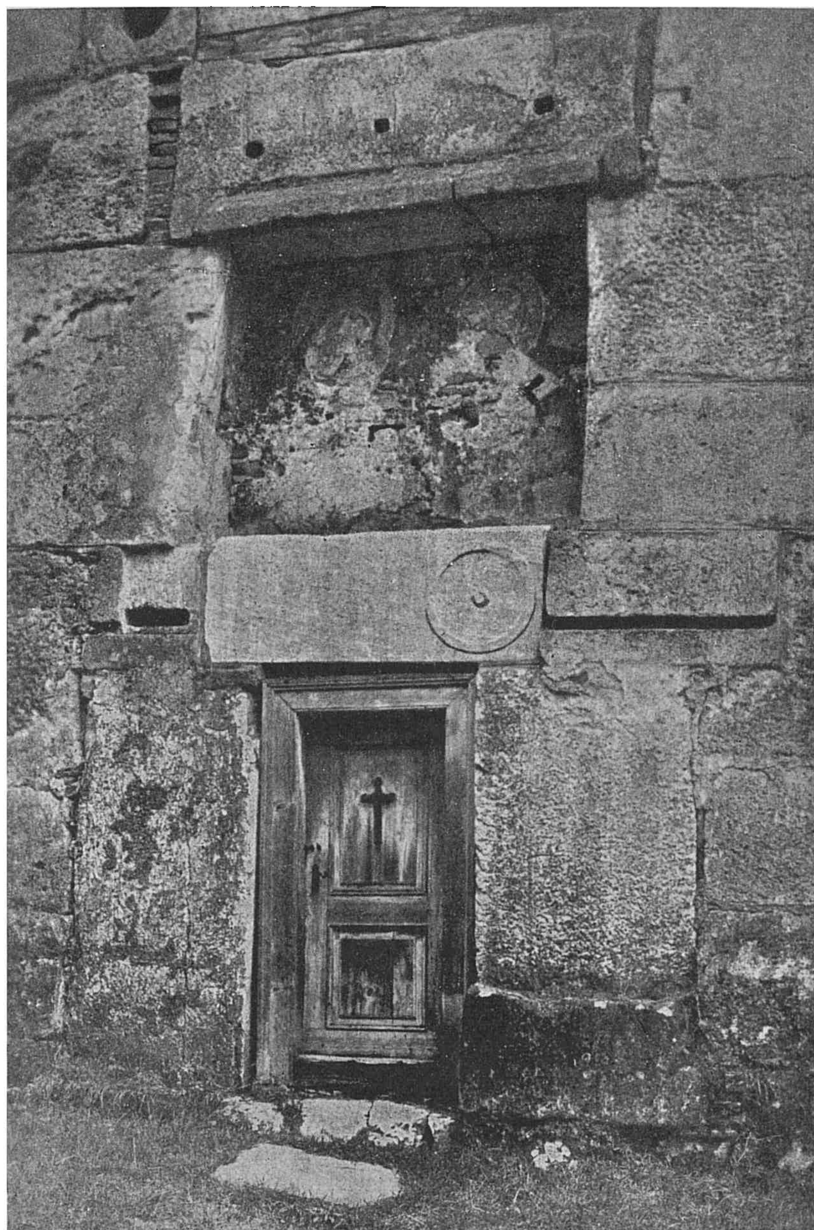

Fig. 91. — Biserica din Densuş. Blocurile de piatră din care e alcătuit zidul provin dela o veche construcţie romană. Să se observe în special blocul culcat de deasupra uşei.

Nu e amintit însă şi dreptul de a hirotonisi preoţi, deoarece aceasta ar fi făcut din egumenul dela Peri un adevărat episcop. Astăzi mănăstirea nu mai există, iar locul unde ea se înălţa odinioară aparţine Ungariei.

In acelaşi an în care Antonie făcea din mănăstirea maramureşană stavropighie patriarhicească, Domnul Ţării Româneşti, Mircea cel Bătrân, dăruia egumenului Stanciul şi fratelui său Călin satul *Scoreiu* din Ţara Făgăraşului. In acest sat se afla mănăstirea al cărei egumen era Stanciul: avem o dovadă documentară sigură în acest sens, din 1748. Mănăstirea *Prislopului*, din satul Silvaşul de sus, în Ţara Haţegului, este ctitoria lui Nicodim, deci a fost ridicată în intervalul 1370—1407. In veacul al XVI-lea, mănăstirea a fost bogat înzestrată de fiica lui Moise Vodă, Doamna Zamfira, care s'a şi înmormântat aci.

In ţinutul Alba, exista în veacul al XV-lea o mănăstire în satul *Râmeţ*. Inscripţia, posterioară, de deasupra uşii de intrare, ne spune că « d'întîi au fost zugrăvită această sfântă biserică în zilele lui Mateiaş Crai, vă leatu 6895 » (1487); la proscomidie sunt pomeniţi ctitorii: « Erŭmonah Gherasim, ermonah Petronie, er(monah) Mihail, Ianu, Avraamŭ, Savul, Maria, Zugrea, Lantea »; aci a fost ctitor şi Mihai Viteazul. In judeţul Huniedoarei era de asemenea o mănăstire, la *Geoagiul de sus*. Nu se poate preciza data întemeierii, se pare însă că ea cade la sfârşitul veacului al XV-lea sau începutul celui de al XVI-lea; în orice caz, este anterioară anului 1557 din care avem un document vorbind de « dependenţele, veniturile şi foloasele pe care le-a avut din vechime » (ab antiquo) episcopatul din acest loc. Vechi sunt şi mănăstirile din fostul comitat al Aradului: *Găvoşdia*, menţionată în 1426 şi *Hodoş-Bodrog*, de asemenea din veacul al XV-lea.

In părţile de miază noapte ale Ardealului au existat trei mănăstiri. Două din ele erau în regiunea Dejului şi anume la *Vad* unde Ştefan cel Mare a zidit o frumoasă biserică de zid şi a întemeiat o episcopie şi la « *Strâmba* » *Fizeşului* (circa 1470). Cea de a treia mănăstire se afla în regiunea Năsăudului. In 1523, fiind ruinată, călugării Matei, Şandor şi Petru împreună cu toţi cnejii din Valea Rodnei cer voie, la 29 Septemvrie, judeţului şi pârgarilor Bistriţei să zidească în acelaşi loc una nouă. Cererea li se aprobă; aflăm că locul era situat între satele Hârdău şi Telciu,

în partea stângă a drumului, pe o colină, aproape de apa «Byrckes». La 14 Fevruarie 1533, când episcopul Ilarion obţine o nouă întărire dinpartea sfatului orăşenesc, mănăstirea avea ceva avere: o moară, făcută chiar de Ilarion, câteva curături, cumpărate de acelaşi, o faţă de pădure, donată de Bistriţeni şi nişte păşune.

Oricât ar fi fost de modeste bisericile, oricât de rare şi sărace mănăstirile, ele implicau totuşi, în mod necesar, prezenţa unor ierarhi. A trebuit să existe în Ardeal, din cele mai vechi timpuri, feţe bisericeşti mai înalte, arhierei şi episcopi care să sfinţească lăcaşurile şi să hirotonisească pe acei ce aveau să slujească în ele. Nu s'au putut compara evident, sub raportul material al organizării administrative, al averii, al veniturilor, cu impozanţii episcopi catolici, sprijiniţi de oficialitate şi îmbogăţiţi prin dijmele iobagilor. Sub raportul spiritual însă, al harului, n'au stat întru nimic mai pre jos; putem spune chiar că modestia condiţiilor lor de traiu, simplicitatea vieţii lor între plugarii şi păstorii băştinaşi ai Ardealului, îi apropia mai mult decât pe ceilalţi de esenţa însăşi a învăţăturii lui Isus. In 1234, papa Grigore al IX-lea scrie lui Bela, principele de coroană al Ungariei, despre «oarecari pseudo-episcopi ce ţin ritul Grecilor» şi cari se află în episcopatul Cumanilor, adică în ţinuturile dela răsărit şi miază-zi de Carpaţi. Astfel de «pseudo-episcopi» — în realitate, pentru noi, episcopi adevăraţi — trebue să se fi aflat şi în Ardeal. Nu le ştim numele, nu ştim unde au stat, dar că au existat, este în afară de orice îndoială.

Cea dintâi ştire despre un ierarh ortodox, în ţinuturile de peste munţi, datează abia din 1456. La începutul acestui an, constatăm că trăia în târgul Huniedoarei un episcop *Ioan*, venit tocmai din Caffa, înfloritorul oraş al Crimeii. El sfinţea pe preoţii din împrejurimi, din regiunea Devei, a Şoimuşului şi poate ar fi păstorit mult timp, dacă nu intervenea prigoana bisericii catolice. In urma îndemnului călugărului Ioan de Capistrano, care scria la 6 Ianuarie 1456 nobililor ardeleni, asmuţindu-i asupra preoţilor ortodocşi, episcopul Ion fu prins în împrejurimile Lipovei, dus la Timişoara şi apoi la Buda. Aci el trecu, de voie, de nevoie, la catolicism, şi porni după aceea la Roma. In urma îndepărtării lui, Iancu de Huniedoara dădu un ordin, la 7 Fevruarie 1456, ca toţi preoţii pe care-i sfinţise Ioan să devie catolici sau să plece

de pe domeniile sale. Nu ştim exact ce succes a avut acest ordin; ştim însă din scrisoarea cu data 10 Fevruarie 1456 a călugărului minorit Mihail Székely că Românii ţineau cu tărie la vechea lor «lege», încurajaţi şi de predicile unui protopop Petru, şi că — redăm expresia însăşi a călugărului — mai bucuroşi erau să sară în foc decât să fie botezaţi catolici.

După Ioan din Caffa, întâlnim pe un alt ierarh, *Ioanichie din Belgradul sârbesc.* Acesta avea sub păstorirea sa pe Românii din Maramureş; în 1479, el obţinu dela regele Mateiaş ca preoţii ortodocşi din acel ţinut să nu mai plătească vistieriei, niciun fel de dare, ordinară sau extraordinară. Ioanichie păstorea şi asupra Sârbilor cari se aşezaseră în Ungaria, fugind din faţa Turcilor; foarte probabil tot de el ascultau şi Românii din «părţile ungureşti» adică din regiunea Crişanei care se întinde spre vest de Munţii Apuseni.

Al treilea episcop ortodox, pe care-l cunoaştem, până acum, în Ardeal, este *Marcu.* El se aşezase în satul Feleacului, lângă Cluj, îşi cumpărase aci casă şi moşie dela preotul satului Vasile şi luase pe lângă sine pe unul din copiii acestuia, pe Danciu. In 1488, constatăm că Danciu — devenit în călugărie *Daniil* — păstoreşte în locul lui Marcu, fie că acesta murise, fie că plecase în altă parte. In 1498, Isac vistiernicul moldovean dărueşte o frumoasă evanghelie, ferecată în argint, «mitropoliei» — de fapt episcopiei — din Feleac. Nu ştim când a murit Daniil, în orice caz înainte de 1534. După el găsim în 1538 pe *Petru*; cu acesta se încheie şirul episcopilor de Feleac pe care-i cunoaştem astăzi.

Obţinând dela regele Mateiaş cetatea *Ciceiului*, de care depindeau zeci de sate, precum şi *Cetatea de Baltă*, Ştefan cel Mare se gândi să dea acestor noi supuşi ai săi nu numai conducători militari şi administrativi, adică pârcălabi, dar şi un conducător bisericesc. Intemeie deci mănăstirea dela Vad şi făcu pe egumenul ei episcop peste ţinutul pe care-l stăpânea în Ardeal. Nu ştim cum s'a numit acest prim episcop de Vad, nici cât a păstorit el; cunoaştem însă pe *Varlaam*, în 1527, apoi pe *Anastasie*, din 1529 înainte. Pe vremea lui Rareş, Anastasie păstorea nu numai cele 60 de sate ale Ciceiului, administrate de şapte voevozi, şi acelea, mult mai puţine, ale Cetăţii de Baltă, dar încă şi 24 de sate care depindeau de cetatea Unguraşului, precum şi 50 de

sate din comitatul Bistriţei: un teritoriu deci considerabil. In 1546, e numit un nou episcop de Vad, *Tarasie*; ni s'a păstrat scrisoarea din 19 Iulie, prin care domnul anunţă faptul Bistriţenilor. După el vine *Gheorghe*; la 5 Ianuarie 1550, Iliaş fiul lui Rareş, cere pentru el, tot dela Bistriţeni, scrisori « către ţăranii din ţinutul Bistriţei care se ţin de credinţa grecească, spre a-i da acestui episcop venitul, a-l asculta şi a-i fi credincioşi cu cinste ».

Toţi episcopii de Vad erau hirotonisiţi la Suceava; ei ascultau de Domnul şi de mitropolitul Moldovei. Aveau venituri din satele peste care păstoreau; în afară de aceasta, episcopia mai stăpânea, cu titlul de proprietate, şase sate: Vad, Slatina, Bogata românească, Bogata ungurească, Soareş, Lunca şi o moară în satul Căţcău.

După Gheorghe, Ciceiul şi Cetatea de Baltă fiind pierdute de către domnii moldoveni, şirul episcopilor de Vad se întrerupse; el va fi reluat în 1574 cu *Eftimie* care, mai înainte episcop al Ardealului şi apoi episcop de Roman, chemat de Ioan Vodă Viteazul, fusese nevoit să se întoarcă îndărăt peste munţi, după moartea cumplită a protectorului său. Lui Eftimie, care a păstorit până în 1576, când moare, îi urmează *Spiridon*; acesta păstrează scaunul episcopal până în 1599, când găsim în locul lui pe *Ioan Cernea*. In Septemvrie 1605 vlădică e din nou Spiridon.

In partea de miază-zi a Ardealului, mănăstirile dela Geoagiul de sus şi dela Silvaş, au fost şi ele câtăva vreme reşedinţa unor episcopi. In cea dintâi constatăm la 1557 pe un *Christofor*, numit de Isabella, văduva lui Ioan Szapolyay, « după rugăciunea unor credincioşi ai noştri şi pentru meritele, virtuţile şi *cunoştinţele speciale de limbă şi literatură grecească*, cu care am înţeles că este înzestrat ». Cu acest prilej, aflăm şi de « dependenţele, veniturile şi foloasele pe care le-a avut *din vechime* » episcopatul de aici. După Cristofor, vine *Sava* — îl constatăm în primăvara anului 1559 — după acesta *Gheorghe* din Ocna Sibiului şi în curând, la 10 Aprilie 1562, din nou Sava. De episcopul din Geoagiul de sus depindeau preoţii din districtele Haţeg şi Caransebeş.

Mai puţin bine informaţi suntem asupra episcopilor dela Silvaş. Dintre călugării de aici vine *Ioan* care ajunge, sub Mihai Viteazul, mitropolit la Alba-Iulia. Nu cunoaştem, e adevărat,

numele vreunui episcop de Silvaş; existenţa unei reşedinţe episcopale în această mănăstire se poate deduce însă cu siguranţă din titlul pe care-l poartă, în veacul al XVII-lea, mitropoliţii de Alba-Iulia: după « al Vadului » aceştia îşi spun « al Silvaşului ».

Şi la *Ineu*, pe Crişul Alb, spre nord-est de Arad, găsim la sfârşitul veacului al XVI-lea, dela 1595 înainte, un episcop român. Se numea *Teodor* şi avea sub autoritatea sa, după toate probabilităţile, pe credincioşii din « părţile ungureşti ». Amintirea acestui scaun episcopal, al Ineului sau « al Ienopolei » s'a păstrat în titulatura actualilor episcopi de Arad.

Nu se poate vorbi în genere, în veacul al XV-lea şi al XVI-lea, în Ardeal, de o *stabilitate şi de o continuitate riguroasă* a scaunelor episcopale, nici de *o împărţire precisă* a teritoriului supus jurisdicţiei fiecăruia, aşa cum constatăm dincoace de Carpaţi, în Ţara Românească şi în Moldova. Uneori simpli egumeni îmlinesc atribuţii episcopale: e cazul egumenului din Perii Maramureşului, care, după cum am arătat, avea dreptul să sfinţească biserici. Alteori, acest rol revine unor protopopi: astfel sunt *protopopii de Şeghişte, ai Crişurilor*, un Dan (1503), un Ioan (1538), un Petru (1554) sau *protopopii de Huniedoara şi de Haţeg*, un Petru (1506—1526) şi un Moise Peştişel (1582). Nu există, până în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, niciun arhiepiscop sau un mitropolit *oficial recunoscut*, de care să asculte diferiţii episcopi. *Eftimie*, sfinţit de patriarhul Macarie din Peć-ul sârbesc, este cel dintâi ierarh căruia i se recunoaşte, în Septemvrie 1572, într'un ordin iscălit de Christofor Báthory, fratele principelui Ştefan Báthory, dreptul de a păstori pe Românii din întreaga ţară a Transilvaniei şi din părţile ungureşti (« ubique in regno Transilvaniae ac partibus regni Hungariae »). Plecând în 1574 în Moldova, unde fusese chemat de Ioan Vodă Viteazul, în locul lui e ales *Christofor* — altul decât cel numit de Isabella — care păstoreşte până în toamna anului 1579, când închide ochii. Dieta din Turda hotărăşte atunci, în ziua de 21 Octomvrie, ca « preoţii români să-şi aleagă episcop român pe cine vor voi, de oarece episcopul lor de până acum a murit, şi principele să întărească pe acela, pe care-l vor alege dintre ei ». Potrivit acestei hotărîri, este ales *Ghenadie* care-şi ia titlul de « prea sfinţitul mitropolit chir Ghenadie al Ardealului »; Braşovenii îi spuneau: « luminatul

mitropolit marele Ghenadie, de în tot ţinutul Ardealului şi al Orăziei ». Hirotonisirea lui se face la *Târgovişte*; reşedinţa îi este la *Alba-Iulia*, unde avea, în deplină proprietate, o casă, în afara zidurilor cetăţii. Ghenadie păstoreşte până la sfârşitul lui Fevruarie 1585, când, decedând, îi urmează *Ioan* dela Prislop « om erudit, cumpătat, modest, cu vieaţă curată », cum îl descrie un act contemporan. In actul de numire, din 20 Martie, principele Sigismund Báthory spune că Ioan va avea în seama sa « toate bisericile româneşti din Ardeal şi părţile ungureşti, afară de acele biserici peste care, după învoirea noastră, păstoreşte Vlădica Spiridon . . . şi el Român », şi care se aflau în comitatele Cluj, Turda, Crasna, Dobâca, Solnocul de mijloc şi Solnocul dinăuntru. Aşa dar, nici Ioan nu păstorea la început întreg Ardealul; aceasta se va întâmpla numai în timpul lui Mihai Viteazul. Prin tratatul din 20 Mai 1595 încheiat la Alba-Iulia se prevede că « toate bisericile din stăpânirile seninătăţii sale (Sigismund Báthory !) vor fi sub jurisdicţia mitropolitului din Târgovişte ». După aceea, cu prilejul vizitei pe care o face Mihai peste munţi, în Dechemvrie 1596, el ridică un frumos lăcaş, o mănăstire, chiar în Alba-Iulia, în afara zidului cetăţii. In sfârşit, după biruinţa dela Şelimbăr, Mihai numeşte pe Ioan păstor al tuturor Românilor din Ardeal şi-i hotărăşte drept reşedinţă mănăstirea pe care o ridicase cu mai puţin de trei ani în urmă. Acuma pentru întâia oară, există un conducător spiritual *al întregului Ardeal*; Ioan se intitulează, într'o scrisoare autografă, « **млстїю бжїю** (Cu mila lui Dumnezeu) Ioan vlădica ot Belgrad (Alba-Iulia) »; mitropolia va fi, în actele urmaşilor săi, « Arbiepiscopia şi Mitropolia Bălgradului, Vadului, Silvaşului, Făgăraşului, Maramureşului şi Ţerii Ungureşti iproci » (iproci = şi celelalte).

Actul lui Mihai Viteazul era nu numai începutul unei noi ere în organizarea ierarhică a Românilor din Ardeal, dar şi dovada categorică a insuccesului încercărilor anterioare de a abate pe fraţii noştri de peste munţi din drumul dreptei credinţe. Saşii voiseră să-i câştige pentru luteranism, tipărind cărţi bisericeşti în limba noastră, cum este acel « catechism luteran » apărut la Sibiiu, în 1544. Principii Transilvaniei încercaseră să-i câştige pentru calvinism; numiseră chiar şi trei « superintendenţi », adică episcopi calvini, anume pe *Gheorghe de Sângeorz* (Dechemvrie

1566—1569, înainte de 8 Fevruarie), apoi pe *Pavel de Turdaş* (1569—1577, înainte de 21 Aprilie) şi, în sfârşit, pe o rudă a acestuia din urmă, poate fiul său, *Mihail de Turdaş.* Cu toate sforţările oficiale, cu toată osteneala pe care şi-o dădură aceşti episcopi calvini, cari convocară şi mai multe sinoade (unul la Aiud, la 16 Octomvrie 1569, altul la Cluj, la 1 Ianuarie 1571), rezultatele fură, sub raportul convertirei, ca şi nule. Rămase însă un câştig însemnat, în altă direcţie, şi anume traducerea, tipărirea şi răspândirea cărţilor bisericeşti *în limba română.* O bună parte din activitatea ardelenească a lui Coresi şi Paliia dela Orăştie sunt consecinţa încercărilor de convertire făcute de Saşii luterani şi Ungurii calvini.

PRINCIPATUL TRANSILVANIEI ÎN VEACUL AL XVI-LEA

Infiinţarea Principatului Transilvaniei, în secolul al XVI-lea, se explică, în parte, prin situaţia deosebită pe care a avut-o întotdeauna ţara de peste munţi în cuprinsul statului maghiar.

Transilvania sau Ardealul, adică ţinutul mărginit de Carpaţi şi de Munţii Apuseni a avut întotdeauna o situaţie deosebită în cuprinsul statului unguresc, a fost o individualitate aparte, cu caractere proprii, cu un conducător special.

Vor unii învăţaţi unguri, ca de pildă juristul şi istoricul Ákos de Timon, să prezinte Transilvania numai ca « un concept geografic » ca ţinutul « de dincoace de păduri sau de Munţii Apuseni », fără ca să-i recunoască — până la lupta de la Mohács — o individualitate proprie, juridică şi administrativă. Este incontestabil o greşeală. Transilvania şi-a avut o vieaţă a ei deosebită şi înainte de 1526; aceasta explică în parte, de ce s'a putut ajunge în veacurile XVI şi XVII chiar la o formaţie *politică* deosebită, la principatul Transilvaniei, în luptă adeseori cu partea cealaltă, rămasă sub dominaţia habsburgică. E caracteristic faptul că ţinuturile dela vest de munţii Apuseni, alipite la principatul Transilvaniei, se numeau « părţile ungureşti » (partes regni Hungariae) nu numai pentru noi, dar chiar pentru oficialitatea ardeleană.

Conducătorul administrativ şi militar al Transilvaniei poartă numele caracteristic de « voevod »: *e o moştenire dela voevozii româno-slavi supuşi de Unguri.* Dacă n'ar fi avut loc cucerirea străină, atunci în câte şi trele ţările româneşti, în Muntenia, în Moldova, în Ardeal, cârmuitorul *statului* ar fi purtat acest titlu

comun, de «voevod». Aşa, voevodul ardelean a fost scăzut la rolul de reprezentant al regelui ungar; numele cel vechiu s'a păstrat totuşi, ca unul ce era intrat adânc în conştiinţa băştinaşilor ţării. Situaţia înaltă, deosebită, a voevodului Transilvaniei se vede chiar din cele dintâi menţiuni pe care le cunoaştem despre acest dregător, anume din trei diplome ale regelui Coloman, date în 1103, 1111 şi 1113: în ele apare un Mercurius *princeps Ultrasylvanus*. In actele următoare denumirea obişnuită este aceea de «*wayvoda*»; traducându-se acest termen în latineşte, i se mai spune — rareori însă — şi «*dux*». Prin aşezarea în mijlocul masei băştinaşe, româneşti, a *Secuilor*, cu organizarea lor administrativă şi juridică pe «scaune» (sedes, în ungureşte szék) *diferită de aceea ungurească, pe comitate*, apoi prin colonizarea Saşilor, se sporeşte aspectul deosebit al Transilvaniei, se adaugă notele care fac din ea o individualiatate distinctă. Nici impozitéle pe care le plătesc Românii şi Secuii nu sunt la fel cu impozitele din restul Ungariei; mai mult încă, documentele amintesc chiar de *un impozit special al voevodului*, tot o urmă—credem noi — a vechii situaţii când acest conducător era independent.

Armata Transilvaniei are locul ei deosebit: ea formează aripa stângă a armatei ungureşti, precum şi drapelul ei deosebit, cu semnul: *un vultur*. Secuii adaugă, ca semne speciale ale armatei lor, *soarele şi luna*. E semnificativ că aceste trei elemente se regăsesc şi în stemele ţărilor de dincoace de Carpaţi: vulturul — cu crucea în cioc — în Ţara Românească, soarele şi luna, atât în Moldova cât şi în Ţara Românească.

La lupta dela Mohács, armata Transilvaniei n'a participat; în drum spre font, ea se afla la Szegedin, când i-a sosit vestea dezastrului. Comandantul, voevodul *Ioan Szapolyay*, a dat atunci ordin de retragere spre miază-noapte. La Tokay a avut loc o consfătuire, în urma căreia partizanii săi îl designează ca rege al Ungariei. Pretendent la tron era însă şi *Ferdinand de Austria*, fratele lui Carol Quintul şi îndoitul cumnat al fostului rege: regina văduvă, Maria, era sora sa, iar el ţinea în căsătorie pe sora lui Ludovic. Pe Ferdinand îl susţinea şi palatinul Ştefan Báthory; avea împotriva sa însă o hotărîre care se luase în 1505 ca tronul să nu se mai încredinţeze unui principe străin. Deocamdată, amândoi candidaţii sunt proclamaţi regi: Szapolyay la 11 Noemvrie

1526, în istorica localitate Székesfehérvár, Ferdinand la 17 Dechemvrie la Bratislava (Pozsony). Croația recumoaște pe acesta din urmă, Slavonia pe cel dintâi. Conflictul armat izbucnește în vara anului 1527. Szapolyay e învins în două rânduri și silit să se retragă în Polonia. După prima înfrângere, dându-și seama că singur nu va putea rezista lui Ferdinand, văzând și opoziția pe care o întâmpina chiar în Transilvania, unde Sașii țineau cu regele din neamul lor, trimise un sol, pe Hieronim Laszko, la Sultanul Soliman spre a-i cere sprijin. Aceasta însemna însă, implicit, recunoașterea suzeranității turcești. Soliman, foarte bucuros, îi făgădui ajutor. In toamna lui 1528, Szapolyay se întoarse din Polonia și izbuti să câștige o biruință asupra adversarului său. In anul următor, avu loc o nouă campanie a Sultanului; în fruntea unei armate uriașe — se zice 200.000 de oameni — porni acesta împotriva lui Ferdinand. Szapolyay trebui să i se înfățișeze tocmai la Mohács unde, cu trei veri mai înainte, Ungurii suferiseră cea mai mare înfrângere din istoria lor. Soliman îi făgădui din nou tot sprijinul și porni mai departe (20 Iulie 1529). Cu o lună mai înainte, Petru Rareș sdrobise la *Feldioara* pe partizanii ardeleni ai lui Ferdinand (vezi mai sus, p. 173). La 3 Septemvrie, începu asediul Budei; într'a șasea zi, mercenarii cari apărau cetatea, deschiseră, în urma unei răsmerițe, porțile. La 27 Septemvrie începu asediul Vienei; fiind însă cu vitejie apărată, ea nu putu fi luată. Soliman se întoarse atunci îndărăt, lăsând Buda în stăpânirea vasalului său Ioan Szapolyay. Cu aceasta însă războiul cu Ferdinand nu încetă. Ungaria se împărțise în două tabere, una zisă « turcească », cealaltă « germană »; ele vor continua ostilitățile până în 1538 când, la 24 Fevruarie, se încheie, în sfârșit, după unsprezece ani de lupte interne, o pace la Oradea Mare. Lui Szapolyay i se recunoscu titlul de rege și stăpânirea asupra Transilvaniei, nu însă asupra Croației și Slavoniei; în ce privește Ungaria propriu zisă, fiecare rămase cu partea pe care o ocupase. Se consfinți, prin urmare, starea de fapt.

Un an după încheierea păcii, în Fevruarie 1539, avu loc nunta lui Szapolyay cu *Isabella*, fiica regelui Poloniei Sigismund. In 1540 i se năștea un fiu, Ioan-Sigismund; îndată după aceea, la 22 Iulie, Szapolyay muri, de urmările unui atac de apoplexie;

înainte de a închide ochii, trimise însă la Soliman, rugându-l să aibă grije de fiul său.

Conducerea treburilor în Transilvania rămase acum pe mâna «fratelui» George Utieszevycs-Martinuzzi, un călugăr născut în Croaţia, dar legat de multă vreme, încă din 1504, de Szapolyay care făcuse din el omul său de încredere. Martinuzzi hotărî să păstreze ţara pentru nevârstnicul Ioan-Sigismund; acesta fu de altfel proclamat rege pe câmpul dela Rákos. Ferdinand care crezuse că prin moartea fostului său rival, va deveni stăpân şi al Transilvaniei, asedie, drept răspuns Buda, în Mai 1541. Atacurile sale sunt însă respinse de Martinuzzi; între timp soseşte avangarda turcească; aceasta atacă, la rândul ei, pe asediatori şi-i bate cumplit, făcându-i să piardă 16.000 de oameni. Cetatea scăpase de a fi cucerită de Ferdinand, căzu însă în mâinile lui Soliman. Intr'adevăr, Sultanul ceru la 29 August să i se înfăţişeze copilul lui Szapolyay; cererea îi fu satisfăcută; dar pe când micul Ioan-Sigismund, însoţit de Martinuzzi şi de comandanţi unguri era în lagărul turcesc, Ienicerii intrară în grupuri răzleţe în oraş şi ocupară cetatea, fără să tragă un singur foc măcar. Ironic, Soliman spuse că dăruieşte fiului lui Szapolyay Transilvania şi părţile de lângă Tisa, dar că opreşte Buda, pe care i-o va restitui când va fi major. Comandant al cetăţii fu numit, cu titlul de beglerbeg, un renegat ungur, Mohamed; partea din Ungaria ocupată de Turci deveni paşalâc: se introduseră instituţiile turceşti; teritoriul fu împărţit în 15 sangeacuri, corespunzând judeţelor noastre, se dădură proprietăţi spahiilor. Steagul verde avea să fluture deasupra Budei nu până la majoratul lui Ioan Sigismund, ci timp de o sută patruzeci şi cinci de ani, până în ziua de 2 Septemvrie 1686.

Reîntors în Ardeal, Martinuzzi convocă în 1544 dieta de Turda care luă o serie de hotărîri importante: « Părţile ungureşti » fură alipite Transilvaniei; Ioan-Sigismund fu recunoscut ca rege al ţării astfel mărite; în timpul minorităţii se hotărî ca treburile publice să fie conduse de Martinuzzi care avea şi dregătoriile de vistiernic şi judecător suprem. Acesta va fi ajutat însă în cârmuire de un sfat de 22 de nemeşi. Dieta urma să se întrunească anual pentru a fixa impozitele şi a rezolva chestiunile referitoare la armată şi la apărarea ţării. Cu un an mai înainte, în 1543, se

stabilise principiul libertăţii religioase. Pe aceste baze, ţara începu să progreseze, finanţele se îmbunătăţiră. Din punct de vedere politic însă, Transilvania rămase sub suzeranitatea turcească, întocmai ca şi Moldova şi Ţara Românească. Tributul trimis la Constantinopol fu, la început (1541) de 10.000 de florini de aur; dela 1575 însă şi până la 1601, el spori la 15.000.

In anul 1551, situaţia Imperialilor devenind bună, Carol al V-lea fiind biruitor asupra tuturor vrăjmaşilor săi, se păru că a sosit momentul pentru o acţiune împotriva Turcilor, pentru o încercare de a se reface vechea Ungarie. Spre a facilita acest plan, Martinuzzi convinse pe Isabella ca să renunţe, în numele fiului ei, la tron, primind în schimb dela Ferdinand suma de 100.000 de florini şi ducatele de Oppeln şi Ratibor, iar Ioan-Sigismund ducatul Zips şi făgăduiala căsătoriei cu o principesă. Transilvania fu încredinţată comisarilor imperiali, lui Toma Nádasdy şi generalului Ioan Castaldo (21 Iulie 1551), iar Martinuzzi deveni arhiepiscop de Gran (Esztergom) şi cardinal. Sultanul, văzând întorsătura pe care o iau lucrurile, trimisese în 1550 o armată în Ardeal; comandantul ei însă fu cumpărat; cu Domnii din Moldova — Ilie Rareş — şi din Ţara Românească — Mircea Ciobanul — se ajunse, se pare, la o înţelegere, aşa încât Turcii se retraseră, cu atât mai mult cu cât Martinuzzi, în faţa primejdiei, se grăbi să trimită Sultanului tributul şi să se desvinovăţească, aruncând răspunderea celor întâmplate pe alţii. Acest exces de abilitate însă îi aduse pieirea: Ferdinand, ne mai având încredere în el, îngădui generalului Castaldo să-l suprime: « Fratele George » fu ucis la 17 Dechemvrie 1551 la *Vinţul de jos.* In anul următor, Turcii cuceriră Timişoara (26 Iulie 1552) şi înfiinţară aci un nou paşalâc, cu zece sangeacuri.

Stăpânirea Austriacilor în Ardeal se arătă însă foarte aspră. Soldaţii lui Castaldo făceau tot felul de neorânduelі; abuzurile se ţineau lanţ, fiscalitatea era din ce în ce mai mare. Aşa încât dieta din Sebeşul Săsesc, la începutul anului 1556, fu foare mulţumită să recheme pe Isabella şi pe Ioan-Sigismund. Aceştia se întoarseră cu ajutorul domnilor noştri, al lui Pătraşcu cel Bun şi al lui Lăpuşneanu Alexandru (vezi mai sus, p. 192). In 1559, după moartea mamei sale, Ioan-Sigismund, deşi n'avea decât nouăsprezece ani, luă singur conducerea statului; domnia lui a

ţinut până în 1571. Nici Ferdinand, nici urmaşul acestuia, Maximilian (1564—1576), nu voiră să-i recunoască titlul de rege. In timpul lui, avu loc, în 1566, o nouă expediţie a bătrânului Sultan Soliman, când fu cucerită cetatea *Szigetvár*, la nord de râul Drava; tot în acest timp, se ţinură dietele prin care fu recunoscut şi organizat în Ardeal *calvinismul* (1564 şi 1567) şi *unitarismul* (1571). Ultima confesiune, având ca principiu esenţial negarea treimei, era susţinută cu multă căldură de medicul curţii, George Blandrata.

După moartea lui Ioan Sigismund (14 Martie 1571), fu ales principe al Transilvaniei Ştefan Báthory. Impotriva acestuia se ridică însă Gaspar Bekes, român de origine şi stăpân al cetăţii Făgăraşului: trebui să se facă o expediţie pentru ca Bekes să fie obligat a părăsi ţara, lăsându-şi cetatea în mâinile adversarului. Nici a doua încercare nu avu mai mult succes: biruit la *Iernut* pe Mureş, Bekes îşi dădu seamă că nu va putea lua locul lui Báthory şi de aceea preferă să se împace cu fostul său duşman, devenindu-i, apoi chiar un statornic şi preţios sfetnic şi comandant militar. La 14 Dechemvrie 1575, Ştefan Báthory fu ales şi rege al Poloniei; plecă deci în noua sa ţară, lăsând în locu-i în Ardeal, pe fratele său, *Christofor*. Acesta domni din 1576 până în 1581 când, murind, îi urmă fiul nevârstnic *Sigismund*, sub regenţa mamei sale. Dacă Ştefan Báthory, întemeietorul dinastiei, a fost un cârmuitor priceput, cu însuşiri deosebite, fapt care a şi îndemnat pe Poloni să-l aleagă ca rege, în schimb însă nepotu-său n'a avut nici pe departe darurile care se cer unui cârmuitor de noroade. Nehotărît, lăsându-se condus de alţii, urmărind planuri disproporţionate faţă de mijloacele pe care le avea, îngâmfat şi lăudăros, Sigismund a fost o pricină de continuă tulburare şi şi-a isprăvit în chip lamentabil domnia. A vrut să-şi impună autoritatea asupra Ţării Româneşti şi a Moldovei şi, la un moment dat, a izbutit chiar s'o facă; desvoltarea ulterioară a evenimentelor i-a arătat însă că nu era în stare să joace un asemenea rol. Pentru relaţiile lui cu Mihai Viteazul şi cu Domnii contemporani din Moldova, vezi mai sus, p. 262—296).

BIBLIOGRAFIE

Românii din Ardeal în veacul al XV-lea și al XVI-lea: I. *Starea socială:* 1. NIC. DENSUȘIANU, *Revoluțiunea lui Horia in Transilvania și Ungaria*, București, 1884, 523 p. in 8°; 2. IOAN BOGDAN, *Despre cnejii români*, în *An. Acad. Rom. 'em. Secț. Ist.*, t. XXVI (1903—1904), p. 13—44; 3. AKOS V. TIMON, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*, ed. 2-a, Berlin, 1909, XVI + 836 p. in 8°; 4. N. IORGA, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria, vol. I-iu. Până la mișcarea lui Horia (1784)*, București, 1915, 463 p. in 8°; 5. I. LUPAȘ, *Doi umaniști români in secolul al XV-lea*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. VII (1927—1928), p. 117—145; 6. S. BEZDECHI, *Familia lui Nicolae Olahus*, în *Anuar. Ist. Cluj*, V (1928—1930), p. 63—85.

II. *Starea religioasă*: 7. N. IORGA, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, în *An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, t. XXVII (1904—905), p. 1—35; 8. N. IORGA, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, ed. 2-a, vol. I—II, București, 1929, 1932, 432 + 493 p. in 8°; 9. VIRGIL VĂTĂȘIANU, *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*, Cluj, 1930, VIII + 225 p. in 8°. (Extras din *Anuar. Com. Mon. Ist. Secț. p. Trans.* pe 1929); 10. S. DRAGOMIR, *Vechile biserici din Zarand* și *ctitorii lor in sec. XIV-lea și XV-lea*, Cluj, 1930, 40 p. in 8°. (Extras din *Anuar. Com. Mon. Ist. Secț. p. Trans.* pe 1929); 11. A. VERESS, *Prefața* la Vol. II de *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, București, 1930, XI p. in 8°; 12. SILVIU DRAGOMIR, *Ctitorii bisericii din Bârsău, in județul Huniedoarei*, în *Anuar. Com. Mon. Ist. Secț. p. Trans.*, 1930—1931, Cluj, 1932, p. 139—148; 13. ȘT. METEȘ, *Istoria bisericii românești din Transilvania*, ed. 2-a, vol. I (până la 1698), Sibiu, 1935, XXXVI + 596 p. in 8°.

III. **Principatul Transilvaniei în veacul al XVI-lea:** 14. EUGEN CSUDAY, *Die Geschichte der Ungarn*, vol. II, Pressburg, 1900, 572 p. in 7°; 15. G. MÜLLER, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte 1541—1688*, Sibiu, 1923, 148 p. in 8°; 16. C. MOISIL, *Stema României. Originea și evoluția ei istorică și heraldică*, București, 1931, 24 p. in 4°; 17. I. LUPAȘ, *Voevodatul Transilvaniei in sec. XII-lea și XIII-lea*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XVIII (1936), p. 84—114; 18. I. LUPAȘ, *Desfacerea Transilvaniei de Ungaria și inălțarea ei la treapta de Principat sub ocrotirea otomană*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, II, Cluj, 1940, p. 103—119; 19. V. PAPACOSTEA, *Les deux Hongries*, în *Rev. Hist. Sud-Est.*, XVIII (1941), p. 157—174.

V. și p. 192, nr. 15; p. 335, Nr. 3.

ROMÂNII DIN PENINSULA BALCANICĂ ÎN VEACURILE XV ŞI XVI

«... Au venit în fața noastră cinstiții și bunii bărbați... toți Vlahi buni... rugându-se și cerând dela noi bunele și cinstitele lor legi... (de) cari s'au servit ei și bătrânii lor».

(Hrisovul din 1435 prin care se confirmă vechile privilegii ale Vlahilor din valea Cetinei, în Dalmația).

Românii din Peninsula Balcanică neizbutind să-şi formeze *un stat propriu* — acela mixt al Asaneştilor, întemeiat în 1185, a devenit în foarte scurtă vreme exclusiv bulgar — nu poate fi vorba de o istorie *politică* a lor, aşa cum e cazul cu Românii din Muntenia şi din Moldova. Neexistând însă cadrul politic, au lipsit şi o sumă dintre manifestările, instituţiile şi realizările care au îmbogăţit fiinţa neamului nostru la nord de Dunăre. Odată mai mult, se vede importanţa hotărîtoare pe care o are în vieaţa unui popor *statul*, adică mijlocul cel mai perfect din câte cunoaştem astăzi care să-i asigure desvoltarea liberă şi multilaterală. Românii din Balcani, împrăştiaţi sub formă de insule etnice pe o suprafaţă considerabilă, din Eubeea până la Niş şi din valea Mariţei până în Istria, n'au putut intra, din cauza aceasta, în câmpul de lumină al istoriei europene, decât în mod incidental, într'o foarte mică măsură. Ştirile asupra lor sunt extrem de reduse, dacă le comparăm cu acelea privind pe Românii din Carpaţi; ele ne permit totuşi a înfăţişa, în linii mari, tabloul vieţii duse de această ramură, mai puţin fericită, a neamului nostru.

Indeletnicirl şi organizare. Şi în veacurile XV şi XVI, şi în cele anterioare, ocupaţia principală a Românilor din Balcani a

fost *păstoritul.* Ei au continuat, cu turmele lor, străvechile mişcări de *transhumanţă*, suind primăvara la munte şi coborînd toamna la şes, în lunci şi în locuri mai ferite. Cei din Pind coborau fie spre Marea Egee, în Tesalia, fie spre Adriatică, în părţile Artei sau pe coastele Epirului; cei din Alpii Dinarici aveau la îndemână coastele Dalmaţiei. Oraşele de pe ţărmul Adriaticei se plângeau adeseori de pagubele pe care li le făceau aceşti păstori cu turmele lor. Astfel, în 1406, Raguzanii scriau regelui Bosniei că nu au mai permis Vlahilor să ierneze pe teritoriul lor, deoarece au avut de suferit mult din cauza aceasta, ba chiar li s'a omorît şi un om. In statutele oraşului Segna se prevedea, la finele secolului al XIV-lea, timpul cât pot să stea păstorii români în mişcările lor de transhumanţă, pe păşunile oraşului: « De asemenea când Morovlahii coboară din munte şi se duc spre Gaccha, trebue să stea două zile şi două nopţi pe păşunile din Segna şi tot atâta timp când suie la munte ». Impozitele se plăteau în oi şi în brânză; numai cei săraci de tot n'aveau turme. Din cauza *specializării* la care ajunseseră Românii în păstorit şi din cauza caracterului *general* al acestei îndeletniciri, termenul *Vlah* a căpătat chiar, dela o vreme, un înţeles *tehnic*, acela de *păstor.* Putem spune, fără exagerare, că în acest domeniu de activitate, noi am fost specialiştii întreg sud-estului european, dovadă *terminologia pastorală* pe care am dat-o diferitelor neamuri cu care am venit în contact.

In afară de păstorit, Românii din Balcani, se mai ocupau şi cu *cărăuşia.* Transportau în carele sau chervanele lor — alteori numai pe cai — diferite mărfuri, lână, ceară, brânzeturi, plumb, foarte adeseori *sare* şi cunoşteau ca nimeni alţii drumurile Peninsulei. Negustorii raguzani când se duceau în Serbia aveau drept călăuze pe Vlahi. In 1406, doi ambasadori ai oraşului roagă pe voievodul Sandalj din Bosnia să revie asupra ordinului pe care-l dăduse şi care prevedea tocmai, pentru aceste călăuze un drum special. Făceau, bine înţeles, şi *agricultură*; în 1332, dominicanul Brocard vorbeşte de grâul din Vlahia Mare care se putea exporta prin portul Bodoniţa (« le port de Roudonice par ou nous aurons largement les blez de toutes manières de Walaquie ». Această îndeletnicire n'a avut însă însemnătatea pe care o găsim la Nord de Dunăre, în mănoasele câmpii ale Ţării Româneşti şi ale Moldovei

şi pe podişurile ardelene. In schimb, Românii din Balcani au arătat mai multă înţelegere pentru vieaţa *orăşenească*, pentru *comerţ* şi pentru unele *meşteşuguri*, cum a fost, de pildă, *lucrul metalelor*. Argintarii aromâni s'au bucurat şi se bucură încă de o binemeritată faimă.

Lipsa unui stat propriu n'a împiedicat diferitele grupuri de Români dela sudul Dunării să-şi aibă forme de organizare specifice şi obiceiuri sau «legi» ale lor străvechi pe care în genere stăpânitorii politici le-au respectat şi le-au confirmat. Cunoaştem hrisovul pe care Hanž Frankapan, banul Dalmaţiei şi al Croaţilor, îl dă în 1435 Vlahilor de pe valea *Cetinei* (hinterlandul oraşului Split sau Spalato), întărindu-le «obişnuitele lor legi cinstite şi bune şi drepte . . . (de) care s'au servit şi ei şi bătrânii lor». Iată câteva din dispoziţiunile mai însemnate ale acestor legi: 1. «Mai întâi să nu fie peste ei vreun cneaz cu forţa. Dacă vreun cneaz le-ar fi urît, au să se sfătuiască cu noi, să aibă voie a-l schimba». 2. «Vlahul care are sat, va sluji cu uncia, cel care n'are, va sluji călare, cu scut şi cu sabie ori cu săgeţi şi cu sabie». 3. «Cine, poruncindu-i-se (?) nu merge la războiu, are să plătească şase libre, din care a zecea parte se cuvine voevodului vlah». 4. «Calul ostăşesc să nu i se ia ca zălog pentru nicio vină». 5. «Să nu se bată în răstimpul dela Sân-Ştefan până la Sân-Martin». 6. «Şi să nu fie peste ei voevod niciun Croat, ci unul dintre ei să le fie voevod, care le va porunci şi se va sfătui cu cneazul nostru». 7. «Şi judecata să le fie sub Sinj (o localitate pe un afluent al Cetinei!) şi la judecata lor să nu şadă niciun Croat, ci cneazul şi juzii lor». 8. «Iar dacă ar cădea asupra cuiva gloabă, să i se ia o oaie pentru o libră şi o vacă pentru şase libre. Şi să i se dea termin până în ziua a douăzecea, iar dacă n'o răscumpără până atunci să o piardă». 9. «Fiecare casă are să dea la Sf. Gheorghe un berbec sau o oaie şi un ţap şi un caş, *iar cine-i aşa de sărac că nu are caş*, o să dea un veronez» (monetă întrebuinţată în oraşul Verona în Italia!). 10. «Toamna, de ziua Sf. Mărtin să aibă a da, după legea lor, câte un dinar de fiecare cal, în afară de cătunari şi dvornici». 11. «Şi să nu fie spânzurat nimeni dintre ei, pentru nicio vină». 12. «Şi să nu dea ierbărit la munte, nici în iernatice, nici aiurea, unde n'au dat nici pe vremea banului Ivaniş». 13. «Şi Croaţii să nu ţină Vlahi în afară de un păstor».

Asimilarea de către populațiile înconjurătoare. Organizarea lor proprie, obiceiurile sau « legile » pe care le aveau din vechime n'au putut împiedica totuși, acolo unde Românii erau în număr mai mic sau mai răzlețiți, să fie asimilați de populația înconjurătoare. Chiar în actul din 1435 de care a fost vorba mai sus, mai toți Vlahii poartă nume croate sau sârbești precum Milić, Ostojić, Hrela Golešević, Vukat Vojnović, Bilosav Dražević, etc. Incetul cu încetul, Românii din Croația, Slovenia, Dalmația își pierd caracterele etnice specifice, își schimbă *numele*, apoi *limba*. Același fenomen începe să se producă în Serbia veche, în părțile Nișului, apoi în munții Haemus (Balcani), în valea Mariței, în Eubeea. Mulți dintre ai noștri s'au amestecat cu Sârbii, alții cu Bulgarii, alții cu Grecii. S'a întâmplat adică același proces care a avut loc și are încă sub ochii noștri cu Bulgarii colonizați în decursul veacurilor de domnii munteni în câmpia Țării Românești. Numai în regiunile unde elementul românesc a fost numeros, unde a format mase etnice importante, el s'a putut menține. E cazul Românilor din Pind, din Moglena și a celor din Istria. In acest din urmă loc, se constată o puternică imigrare și o adevărată colonizare, în cursul veacului al XVI-lea. Retrăgându-se din fața Turcilor, o sumă dintre Vlahii din Bosnia, Croația și Dalmația — li se mai spunea și *Maurovlahi* sau *Morlaci*, iar Austriacii le ziceau *Cici* — sunt așezați în Istria. Pe litoralul acestei peninsule și în regiunea Carstului, împăratul Ferdinand I distribuie Cicilor în 1539 întinse teritorii. In același an, cer voie să se stabilească în Istria două mii de familii de Morlaci. In împrejurimile orașului Pola au loc numeroase colonizări, în 1556, 1580—81, 1585—87. Se întemeiază sate noi, se reîmpopulează cele părăsite. Grație acestui aflux de noi elemente, Românii din Istria s'au putut păstra până în zilele noastre, spre deosebire de aceia din Croația, Slavonia, Dalmația care au fost asimilați cu desăvârșire. Procesul de asimilare a fost ajutat, în multe părți ale Peninsulei Balcanice, și de faptul identității religiei. Ortodocși erau și Vlahii, ortodocși și Grecii, Sârbii și Bulgarii. Intr'o vreme când *naționalitatea* cuiva avea mult mai puțină însemnătate decât *religia* lui și când prezența stăpânitorului turc, de altă credință, apropia și mai mult pe supușii drept credincioși, asimilarea era mai ușoară ca astăzi.

Cucerirea turcească, în afară de exodul unei părţi a Morlacilor spre Istria, n'a produs perturbări între Românii din Balcani. N'au avut loc nici persecuţiuni religioase — e bine cunoscută doar toleranţa turcească — nici vreo atingere a vechilor drepturi și obiceiuri. Dimpotrivă, se poate spune că ei s'au bucurat de mai multă linişte şi libertate de mişcare ca înainte. Se organizară în Macedonia de sud, în Tesalia şi în Epir, în vremea lui Soliman Magnificul (1519—1566), 15 căpitănate. In fruntea fiecăruia stătea un *căpitan*, care împreună cu soldaţii săi, numiţi *armatoli*, asigura liniştea ţinutului. Pentru acest serviciu, ei erau scuţiti de impozite; demnitatea de căpitan se putea lăsa moştenire fiului. Familia *Buia* a dat dela 1495 până la sfârșitul veacului al XVI-lea nu mai puţin de 8 căpitani, dintre cari *Mercuriu Buia* (1495—1562) a avut o deosebită însemnătate. Ca reprezentant al autorităţilor turceşti era un *cadiu*; instanţa supremă de judecată era *episcopul*. In dieceza Ohridei a existat chiar pe la începutul veacului al XIII-lea și apoi în 1335 un episcopat al Vlahilor. Reședința lui a fost se pare, la început, în *Vranje*, după aceea la *Lerin* sau *Prilep*.

Mai mult decât Românii dela nord de Dunăre, cei din Peninsula Balcanică au avut înclinare pentru vieaţa orăşenească. Negustori și meseriași, cărăuși și călăuze, ei s'au așezat în vechile orașe și târguri și au întemeiat altele noi. *Bitolia*, *Ohrida*, pe malul lacului cu același nume, apoi *Ianina* în Epir, *Arta* în apropierea mării Ionice, *Kastoria*, la sud-est de lacul Prespa, *Verria* spre apus de Salonic și *Salonicul* însuși — Sărună cum îi spuneau ai noştri — au avut întotdeauna un important contingent de populaţie vlahă, aromânească. Ea forma imensa majoritate în târgurile *Moscopole*, *Călăreţi*, *Siracu*, *Gramostea*, *Clisura* și *Metzova* sau *Aminciu*, toate existente la finele veacului al XVI-lea. Cel dintâi din aceste târguri va avea, după 1600, o desvoltare extraordinară, ajungând, pe la jumătatea veacului al XVIII-lea « o adevărată metropolă a Peninsulei, cu cartiere numeroase şi frumoase, cu pieţe şi bazaruri bogate, în care un furnicar de oameni şi caravane, de costume și colori impresionau plăcut ochiul călătorului ».

Maurovlah sau Morlac de neam a fost *Gaspar Gratiani*; el a ocupat dregătoria de dragoman al Porţii; era duce de Paros și

Naxos, a ajuns în cele din urmă chiar domn al Moldovei (1619—20); o frumoasă carieră, amintind în unele privinţe pe aceea a lui Despot şi având un sfârşit asemănător. Din Epir a venit frumosul ginere al lui Petru Şchiopul, spătarul *Zotu Tzigara*; e o întrebare dacă n'a avut sânge vlah în vine; ea se pune şi pentru *Iane Epirotul*, unchiul lui Mihai Viteazul.

BIBLIOGRAFIE

Românii din Peninsula Balcanică în veacurile XV şi XVI: 1. IOAN CARAGIANI, *Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică*, < Bucureşti, 1891 >, 272 p. in 8° (republicat de Pericle Papahagi la Academia Română în 1929); 2. VICTOR LAZĂR, *Die Südrumänen der Türkei und der angrenzenden Länder*, Bucureşti, 1910, 344 p. in 8°; 3. T. G. DJUVARA, *Cent projets de partage de la Turquie*, Paris, 1914, X + 648 p. in 8°; 4. N. IORGA, *Histoire des Roumains de la Péninsule des Balkans (Albanie, Macédoine, Epire, Thessalie*, etc.). Bucureşti, 1919, 67 p. in 8°; 5. SILVIU DRAGOMIR, *Vlahii din Serbia în sec. XII—XV*, în *Anuar. Ist. Cluj*, I (1921—1922), p. 279—299; 6. SILVIU DRAGOMIR, *Originea coloniilor române din Istria*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. II (1924), p. 201—220; 7. SEXTIL PUŞCARIU, *Studii istro-române, II*, Bucureşti, 1926, XVI + 370 p. in 8°; 8. V. PAPACOSTEA, *Teodor Anastasie Cavallioti. Trei manuscries inedite*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), p. 383—402; 9. ANASTASE HACIU, *Aromânii. Comerţ, Industrie, Arte, Expansiune. Civilizaţie*, Focşani, 1936, IV + 616 p. in 8°; 10. TH. CAPIDAN, *Macedoromânii, Etnografie, Istorie, Limbă*, Bucureşti, 1942, 274 p. in 8°.

VECHEA ORGANIZARE A ȚĂRILOR ROMÂNE
VECHEA NOASTRĂ CULTURĂ

NUMELE POPORULUI ŞI AL ŢĂRII

« *Terra Blacorum* ».
(Documentul din 1222 al Papei Honoriu al III-lea către Cavalerii Teutoni).

Tot atât de însemnată ca istoria politică, sub unele raporturi chiar mai însemnată, este istoria « instituţiunilor » noastre. Inţelegem prin instituţii totalitatea formelor de organizare în care a trăit neamul nostru, începând din cele mai vechi timpuri. In paginile următoare vom încerca să înfăţişăm aceste forme, urmărind pe fiecare din ele *pe întreg pământul românesc*, adică şi în Ţara Românească şi în Moldova şi în Ardeal. Această tratare sincronică este cu putinţă, deoarece instituţiile noastre n'au deferit prea mult în ce priveşte Ţara Românească şi Moldova. Cât despre Ardeal, unele dintre ele au putut să se desvolte mai departe sub stăpânirea străină, în timp ce altele au fost diformate sau înlocuite.

Numele poporului. Numele nostru generic şi străvechiu, acela pe care-l întrebuinţează poporul, este numele de *Rumân*. Forma *Român* pare a fi mai nouă — o găsim în veacul al XVI-lea în Palia dela Orăştie — şi se datoreşte influenţei literare. Rumân este însă vechiul nume al *Romanilor*, modificat după legile desvoltării limbii noastre. Suntem singurul popor romanic care am păstrat numele vechilor stăpânitori; fragmentul etnic al « Rumanşilor » sau Retoromanilor din Alpi (sudul Elveţiei şi nordul Italiei) e prea puţin numeros — câteva zeci de mii — spre a fi pus alături. Pe lângă acest nume generic şi străvechiu, noi am mai avut şi alte nume locale, după formaţiile politice sau individualităţile geografice în care locuiam. Ni s'a spus şi ne-am spus astfel *Olteni*, *Munteni*, *Moldoveni*, *Ardeleni*, *Bănăţeni* şi *Maramureşeni*. Chiar

în cuprinsul regiunilor care au determinat aceste numiri, s'au format apoi alte denumiri, corespunzând unor împărţiri şi mai mici, unor ţinuturi caracteristice. Astfel s'au deosebit în Ardeal *Bârsanii*, *Mărginenii* (în regiunea Sibiului) şi *Moţii*; în Moldova, *Vrâncenii*. O diferenţiere a avut loc şi în legătură cu opoziţia dintre munte şi câmpie. Locuitorii celui dintâi, specializaţi în păstorie, s'au numit şi *mocani*, în timp ce aceia cari stăteau la şes, îndeletnicindu-se mai mult cu agricultura, au purtat numele de *cojani*. Şi astăzi încă se poate constata diferenţierea aceasta şi superioritatea pe care şi-o arogă cei dintâi faţă de ultimii.

Numele ţării. Ca şi pentru popor, noi am avut şi pentru ţară, un nume străvechiu şi generic: acela de *Ţara Rumânească*. Este numele care s'a păstrat şi după întemeierea statului, pentru ţinutul dintre Carpaţi şi Dunăre — aci e *Vlaşca* Slavilor năvălitori — cât şi pentru o regiune întreagă din Ardeal, pomenită în veacul al XIII-lea în două documente latine sub numele de « Terra Blacorum » (« Valachorum »). Năvălirea Ungurilor şi întemeierea celor două state româneşti, a dus la crearea unor noi numiri. Fiecare din cele trei formaţii politice Muntenia, Moldova, Ardealul, a căpătat câte un nume oficial; pe lângă acestea, s'au întrebuinţat însă şi alte nume în legătură fie cu aşezarea geografică, fie cu întemeietorul statului şi a dinastiei.

Numele oficial al Ţării Româneşti, acela întrebuinţat de cancelaria domnească, este, în documentele slave şi greceşti, *Ungrovlahia* (Ѹгровлахїа, Οὐγγροβλάχια), în cele latineşti *Transalpina*. Şi unul şi celălalt au înţeles geografic: Ungrovlahia, termen de origine greacă, întrebuinţat pentru prima dată în 1359 în corespondenţa Patriarhiei din Constantinopol cu Nicolae Alexandru (denumirea de « *Ungrovlahi* » apare şi la cronicarul Ioan Cantacuzino, în legătură cu un eveniment din 1323 !) înseamnă « Vlahia de lângă Ungaria », pentru a o deosebi de cealaltă Vlahie, din Peninsula Balcanică sau de *Rusovlahia* afică Moldova; Transalpina e « ţara de dincolo de munţi » (Alpi e luat aci în înţelesul generic de munte !). Uneori, chiar de către cancelaria domnească, i se mai spune ţării şi *Basarabia*, adică ţara lui Basarabă, întemeietorul dinastiei, sau a Basarabilor. Acesta e numele care i se dă, de pildă, în documentul din 1396, dela Vlad; domnul se intitulează « Woyewoda *Bessarabie* necnon comes de Severinio ».

In alte acte din secolele XIV şi XV găsim formele « Bozorabie, Basarath, Бєсарабъ, Басарабъ, Басараб ». Dela o vreme, numirea de Basarabia nu s'a mai întrebuinţat pentru Ţara Românească, ci a rămas legată numai de o parte, fostă odată a ei, anume de fâşia de teritoriu dela nord de Dunăre, între Prut şi Nistru, unde stăpâniseră mai înainte Basarabii (fâşie care poartă în

Fig. 92. — Hartă din 1584, înfăţişând Ţara Românească şi Moldova. Intre altele, citim numele localităţilor: Piteşti, (« Pitesd »), Poenari (« Ponjar »), Slatina, Floci, Mangalia (« Pangala »), Caliacra (Academia Română).

titlul lui Mircea numirea de « părţile tătăreşti »). *Abia în 1812*, numele de Basarabia a fost extins în mod arbitrar de către Ruşi care căutau în felul acesta să provoace o confuzie, vrând să dea impresia că e vorba numai de teritoriul restrâns dela nord de Dunăre, asupra *întregului* ţinut dintre Prut şi Nistru, până la Noua Suliţă şi Hotin. In actele latineşti, Munteniei i se mai spune şi *Vlachia*, *Valachia* şi *Valachia magna* sau *maior*, rareori şi

Ultralpina (vezi fig. 92). Corespunzând penultimului termen, găsim în textele franceze *Valachie la grande*, iar în cele germane *die grosse Walachey*. Adjectivul de « mare » se explică prin faptul că mai era încă o Vlahie, Moldova, faţă de care Ţara Românească era şi mai veche (teritoriu de baştină al Românilor !) şi mai întinsă. Ungurii o numesc în monumentele lor literare din secolul al XVI-lea, scrise în limba naţională, *Havas Alföld* care se traduce prin Muntenia de jos, iar Polonii îi zic în aceeaşi vreme *Multany*, care vine totuşi dela Moldovan (* Muldan); Turcii şi Tătarii au întrebuinţat denumirea de *Qara-Iflaq*, adică Vlahia neagră, adjectivul de negru având aci înţelesul de supus.

Poporul a zis întotdeauna ţinutului dintre Carpaţi şi Dunăre *Ţara Rumânească*. Obişnuia el oare, în epoca veche, şi denumirea de *Muntenia*? In actele interne, n'am întâlnit-o niciodată. Apare însă în tratatul comercial acordat de Alexandru cel Bun în 1408 negustorilor din Liov: aci se vorbeşte de « ceară munteană » (мꙋнтѫньскыи коскъ). E probabil ca acest termen să fi fost întrebuinţat şi de popor, dar nu aşa de des ca celălalt, obişnuit, de Ţara Rumânească.

In ce priveşte numirile regiunilor mari, naturale, ale ţării dintre Carpaţi şi Dunăre, însemnăm pe aceea a *Olteniei*, ţara Oltului şi a *Bărăganului* (într'un document din 1579 forma *Băragan*, Бъраган) nume, se pare, de origine turcă veche. In limba giagatai şi în mongolă « buragan » înseamnă « vârtej, furtună »; un topic *baragan* se întâlneşte în Crimeia, un al doilea în Pamir. De aceeaşi origine e şi numele celuilalt ţinut de stepă muntean, *Burnas-ul* (în sudul judeţului Vlaşca).

Moldovei i s'a spus în documentele slave ale cancelariei domneşti din veacurile XIV şi XV în două feluri: « *Moldova* » în imensa majoritate a cazurilor şi foarte rareori « *Moldovlahia* ». In actul din 18 Noemvrie 1393, Roman se intitulează « domn al ţării Moldovei » (господинъ . . . землѣ молдавскоï); tot aşa îşi spune şi Ştefan cel Mare în hrisoavele sale. Numele ţării (vezi fig. 93), vine dela acela al râului, iar numele râului e de origine slavă şi ar deriva, — zic filologii, — dela *molid (molift)*. In actele interne sau externe, scrise în limba greacă, întâlnim numirile *Moldovlahia* (Μολδοβλαχία), *Rusovlahia* (Ῥωσοβλαχία) şi *Maurovlahia* (Μαυροβλαχία). Ultimele două apar în corespondenţa şi actele Patriarhiei

din Constantinop ol. Rusovlahia înseamnă « Vlahia de lângă Rusia »,

Fig. 93. — Harta Moldovei, de Reicherstorf (1541). Intre altele, citim numele localităţilor: Putna, greşit pusă şi pe Bârlad, Galaţi, Reni, Scheia, Tărăsăuţi, Lăpuşna, Badeuţi.

spre a se deosebi de cealaltă de lângă Ungaria, adică Ungro-vlahia, iar Maurovlahia înseamnă « Vlahia neagră ». Acest ultim

termen se găseşte odată şi într'un act slav, scris însă într'un mediu cultural grec şi anume în răspunsul pe care-l trimite Mohamed al II-lea lui Petru Aron, în 1455, anunţându-l că aşteaptă tributul făgăduit de 2000 de ducaţi de aur. In actele latine, Moldova e numită uneori *Valachia*, alteori, mai des, *Valachia minor*. In unele texte franceze cum e relaţia cavalerului Guillebert de Lannoy, din 1421, găsim « *Vallachie la petite* ». Polonii o numeau de obiceiu « Wolochy »; Turcii îi spuneau *Bogdan-ili* sau *Qara-Bogdan*, după numele întemeietorului.

Ca nume de regiuni, însemnăm pe acela al *Vrancei*. El apare documentar pentru întâia oară în 1431; e de origine slavă şi înseamnă sau « ţara corbilor » (dela vechiul slav вранъ negru, corb) sau « ţara neagră » poate din cauza pădurilor de brad. Un sat Vrancea găsim şi în Oltenia, pe malul Dunării; nume topice având aceeaşi rădăcină sunt foarte numeroase în întreaga Peninsulă Balcanică. *Bucovina*, ca nume propriu al ţinutului de miazănoapte al Moldovei, este o creaţie a Austriacilor, cu prilejul răpirii acestui ţinut, în 1775; mai înainte, nu a existat decât numele comun *bucovină*, de origine slavă, având înţelesul de « pădure de fag ». Cu acest înţeles îl întâlnim în tratatul dela Lublin din 1412, care menţionează « pădurea cea mare numită bucovina ».

Ardeal este un nume de origine maghiară. Vine din cuvântul erdö care înseamnă pădure, plus sufixul -ely, aşadar « ţara pădurii, ţară de pădure » (Waldland). Istoricii unguri au căutat să facă din acest cuvânt un argument în sprijinul teoriei că noi n'am fi fost în Ardeal în momentul venirii lor. Dacă sunteţi cei mai vechi în această ţară — spun ei — atunci cum se face că întrebuinţaţi, spre a o numi, un cuvânt unguresc şi nu unul anterior, roman? Răspunsul e foarte uşor de dat. S'a întâmplat şi la noi în Ardeal, acelaşi lucru care s'a întâmplat şi în Franţa, în Lombardia, în Bulgaria. Câte şi trele aceste ţări au luat numele năvălitorilor cari au pus stăpânire pe ele, adică a Francilor, a Longobarzilor, a Bulgarilor. Poate totuşi susţine cineva, în chip serios, că la venirea acelor năvălitori nu era în Galia şi în câmpia Padului o populaţie mai veche, romanică, sau în Moesia una slavică? Prin urmare, întrebuinţarea cuvântului Ardeal de către populaţia românească pe care au găsit-o Ungurii la venirea lor în Transilvania, nu are nimic surprinzător; ea se explică prin faptul că acesta a

fost numele dat de elementul cuceritor şi nu poate constitui, în niciun caz, un argument în sprijinul teoriei care ne contestă continuitatea.

Denumirea cealaltă *Transilvania* (mai rar *Ultrasilvania*) este de origine cultă şi se datoreşte cancelariei latine a regilor unguri

Fig. 94. — Hartă din 1559, înfăţişând Ardealul. In colţul de nord-vest, lângă Someş, sunt menţionate, în mod special, « Satele Românilor » (« Ville Valachorum ») (Academia Română).

(vezi fig. 94). Cuvântul înseamnă « ţara de dincolo de păduri », din cauză că pentru Ungurii cari veneau din pustă, adică din câmpia Dunării şi a Tisei, Transilvania era într'adevăr, « dincolo » de întinsele păduri ale Munţilor Apuseni.

Numele ţării *Bârsei* a fost mult discutat; se pare că e de origine slavă. Interesant de relevat e faptul că locuitorii de aici nu se consideră ca făcând parte din Ardeal; acesta începe numai la miază-noapte de Olt. Nunele *Făgăraşului* se crede că vine din cuvântul românesc fag, făgar, prin adăugirea sufixului -aş. *Amlaşul* după care s'a numit un întreg ţinut, spre sud-vest de Sibiiu, ţinut stăpânit o bucată de vreme de domnii munteni, este însă de origine ungurească.

BIBLIOGRAFIE

Numele poporului şi al ţării: 1. N. DRĂGAN, *Din vechea noastră toponimie... Bârsa*, în *Dacorom.*, I (1920—1921), p. 135—145; 2. P. CANCEL, *Despre « Rumân » şi unele probleme lexicale slavo-române vechi*, Bucureşti, 1921, 97 p. in 8⁰; 3. V. BOGREA, *Ungrovlahia*, în *Anuar. Ist. Cluj*, II (1923), p. 356—358; 4. N. DRĂGAN, *Toponimie şi istorie*, I. *Ardeal*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1923), p. 233—246; 5. V. BOGREA, *Originea pol. multan*, în *Dacorom.*, III (1923), p. 814—815; 6. V. BOGREA, *Note şi observaţii istorico-filologice III. « Bogdan-ili » şi altele*, în *Anuar. Ist. Clij*, III (1924—1925), p. 508—509; 7. P. P. PANAITESCU, *Călători poloni în Ţările Române*, Bucureşti, 1930, 273 p. in 8⁰ (Acad. Rom. Studii şi Cercetări, XVII); 8. N. DRĂGANU, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti 1933, 682 p. in 8⁰; 9. CONST. C. GIURESCU, *Miscellanea. 1. Despre Vrancea*, Bucureşti, 1935, 8 p. in 8⁰ (Extras din *Rev. Ist. Rom.*, IV 1934); 10. L. RÁSONYI, *Contributions à l'histoire des prèmieres cristallisations d'état des Roumains. L'origine des Basarabas*, în *Archivum*, I (1935), p. 221—253.

DOMNUL

« Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul și binecinstitorul și de Hristos iubitorul și singur stăpânitorul Ion Mircea, mare voevod și domn, cu mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu stăpânind și domnind toată țara Ungrovlahiei și părțile de peste munți, încă și spre părțile tătărești, și Amlașului și Făgărașului herțeg și Banatului de Severin domn și de amândouă părțile de peste toată Dunărea până la Marea cea mare și cetății Dârstorului stăpânitor ».

(Titlul lui Mircea cel Bătrân).

Conducătorul țării, în Muntenia ca și în Moldova, este *domnul.* El e capul statului, el cârmuiește, el împarte, în ultimă instanță, dreptatea, el e comandantul suprem al armatei. Nu are însă, așa cum s'a crezut multă vreme, o putere « absolută »; nu se poate vorbi prin urmare nici de « despotism asiatic » (Xenopol). Pentru a ne da seama de caracterul domniei în țările noastre, să cercetăm pe rând *titlul* domnului, *atribuțiunile* lui, insistând asupra situației față de boierime și față de proprietatea pământului, apoi *veniturile* lui, *insemnele*, *costumul*, felul cum se făcea *succesiunea* la domnie și *reședințele* domnești.

Titlul domnilor noștri a variat, după epocă și după natura actelor în care apare. In Țara Românească, primul titlu constatat documentar este acela care i se dă lui Basarab Intemeietorul în grafitul de pe zidul Bisericii Domnești din Curtea de Argeș. El e numit acolo numai « marele Basarab voevod », fără să existe și titlul de « domn ». In corespondența urmată cu Patriarhia din Constantinopol, fiului său Niculae Alexandru i se spune însă, în Mai 1359: « cel de foarte bun neam, marele voevod și domn a toată Ungrovlahia » (Ὁ εὐγενέστατος Μέγας Βοϊβόδας καὶ Αὐθέντης πάσης Οὐγγροβλαχίας) adăugându-se într'o altă scrisoare

şi calificativele de « prea nobil, prea înţelept şi prea vrednic ». Numai titlul de « mare voevod (Μέγας Βοεβόδας) apare în două acte din 1370, în legătură tot cu Patriarhia. Pe piatra de mormânt a lui Niculae Alexandru, din biserica mănăstirii zise a lui Negru Vodă din Câmpulung, cetim pentru întâia oară un titlu oficial, cuprinzând ideea de independenţă: « marele şi singur stăpânitorul domn Io Nicolae Alexandru voevod, fiul marelui Basarab voevod ». (великаго и самодержавнїи гдрь Їѡ Никола Ѧлеѯандрь воевода, снь великаго Басарабѫ воеводѫ). Iar în documentul Voditei, dat de Vlaicu-Vodă, găsim iarăşi pentru întâia oară ideea că domnul stăpâneşte prin graţia divină, « cu mila lui Dumnezeu ». Titlul sună astfel: « Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul voevod Vladislav, cu mila lui Dumnezeu, domn a toată Ungrovlahia ». Impresionant, de o factură quasi-imperială, este titlul lui Mircea cel Bătrân, înşirând toate posesiunile sale: « Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul şi singur stăpânitorul Ion Mircea, mare voevod şi domn, cu mila lui Dumnezeu şi cu darul lui Dumnezeu, stăpânind şi domnind toată ţara Ungrovlahiei şi părţile de peste munţi, încă şi spre părţile tătăreşti, şi Amlaşului şi Făgăraşului herţeg, şi Banatului de Severin domn şi de amândouă părţile de peste toată Dunărea până la Marea cea mare şi cetăţii Dârstorului stăpânitor ». Adjectivele dela început arătând adânca evlavie ca şi titlul de « singur stăpânitor » (în slavoneşte самодръжавныи) traducând pe αὐτοκράτωρ-ul grec) dovedesc influenţa cancelariei bizantine, ajunsă la noi, însă nu direct, ci prin intermediul curţilor slave dela sud de Dunăre, ale « ţarilor » bulgari şi sârbi. In ce priveşte particula aceea Їѡ care apare necontenit în titlul domnilor munteni, de unde a trecut, încă în veacul al XIV-lea, şi în Moldova, părerile sunt împărţite: unii văd în ea o influenţă a cancelariei bulgare, Io fiind prescurtarea numelui de Ioan, purtat de vestitul ţar din familia Asaneştilor. Pentru marile merite ale acestui stăpânitor, numele lui, scris paleografic aşa Їѡ̃ a devenit titlu — întocmai cum s'a întâmplat cu numele lui Caesar sau al lui Carol cel Mare (din care Slavii au făcut *kral*, craiu), — şi s'a adaos la numele tuturor stăpânitorilor bulgari ce au urmat după Ioniţă. Din cancelaria bulgară a trecut apoi la noi. Alţi cercetători sunt însă de părere că Їѡ este o influenţă a cancelariei

bizantine însemnând crucea care se punea la începutul actelor imperiale şi o invocaţie. Titlurile domnilor următori, în documentele interne, nu sunt decât variante ale celor arătate până aci.

In ce priveşte actele externe, atât cele în limba slavă cât şi cele în limba latină, ele cuprind, în genere, aceeaşi noţiune de stăpânire « din mila lui Dumnezeu » (« Dei gracia »). Mircea cel Bătrân, încheind în 1391 un tratat de alianţă şi ajutor reciproc cu regele Vladislav Iagello al Poloniei, se intitulează: « Mircius Dei gracia woyuoda transalpinus, Ffogoras et Omlas dux, Severini comes, terrarum Dobrodicij despotus et Tristri dominus ». Numai în două cazuri, în timpul lui Vlaicu Vodă, întâlnim recunoaşterea în titlu a vasalităţii faţă de regele Ungariei. E vorba de documentul din 20 Ianuarie 1368 (tratatul comercial cu Braşovenii) şi de acela din 1369, privitor la catolicii din Ţara Românească, în care titlul domnului are forma următoare: « Ladislaus, Dei et Regie Maiestatis gracia Woyuoda Transalpinus et Banus de Zeurino ». Explicaţia stă în faptul că Vlaicu primise ca feude dela regele Ludovic Severinul, Amlaşul şi Făgăraşul: pentru aceste posesiuni recunoaşte el suzeranitatea regelui ungar.

In Moldova, primul document intern cunoscut, din 1 Mai 1384, dă lui Petru al Muşatei următorul titlu: « Nos Petrus waivoda, Dei gratia dux terre Moldavie ». Aşadar, găsim din capul locului, ideea că stăpânirea e « din mila lui Dumnezeu ». In loc de « dominus », redat în slavoneşte prin gospodar sau gospodin, întâlnim însă pe *dux*, care de fapt e tot una cu waivoda. Dar dacă titlul lui Petru e mai simplu, în schimb acela al lui Roman, fratele său, nu lasă nimic de dorit, amintind întru câtva titlul contemporanului său din Ţara Românească, Mircea cel Bătrân. Intr'adevăr, în hrisovul slav din 30 Martie 1392, Roman se intitulează: « Marele singur stăpânitor, cu mila lui Dumnezeu, Io Roman Voevod, stăpânind Ţara Moldovei dela munţi până la mare » (în actul următor din 18 Noemvrie 1393 găsim varianta: « . . . până la malul mării »). Alexandru cel Bun poartă, în mod obişnuit, în hrisoavele sale, titlul următor: « Cu mila lui Dumnezeu, noi Alexandru voevod, domnul Ţării Moldovei » (**мастїю бжїю мы Ѧлександръ воевода господаръ земи молдавскои**). In câteva acte (29 Iunie 1400, 1 Septemvrie 1429, 23 Dechemvrie 1430, 6 Fevruarie 1431), găsim înainte de *noi* (**мы**) şi particula **Iѡ**. Câte

odată, şi anume în hrisoavele acordate mănăstirilor, scrise probabil de călugări şi nu de diacii obişnuiţi ai cancelariei domneşti, titlul ia forme mai pompoase, mai încărcate. Se adaugă adjectivul « credincios » şi expresia « robul stăpânului meu Iisus Hristos »; ţara e numită « Moldovlahia », iar nu simplu Moldova ca în celelalte documente. In timpul lui Iliaş şi Ştefan, fiii lui Alexandru cel Bun, care-şi împărţiseră ţara ca pe o moşie părintească, stăpânind fiecare câte o jumătate, titlul nu diferă de acela obişnuit. Aşa de pildă, în actul din 13 Iunie 1436, găsim: « Cu mila lui Dumnezeu, noi Ilie voevod şi fratele domniei mele Ştefan voevod, *domnii* Ţării Moldovei ». Ştefan cel Mare întrebuinţează în mod obişnuit titlul cel simplu al lui Alexandru. El îşi zice: « Cu mila lui Dumnezeu noi, Ştefan voevod, domnul Ţării Moldovei ». Şi în timpul lui, apare în câteva acte particula **Iw**, dar ca o excepţie.

In actele externe, nu se găseşte niciodată *în titlu* vreo menţiune care să arate recunoaşterea suzeranităţii cuiva, aşa cum a fost cazul cu Vlaicu în Ţara Românească. In actul din 6 Mai 1387, prin care făgăduieşte credinţă lui Vladislav Iagello, regele Poloniei, Petru îşi spune « woyeuoda muldauiensis »; Roman, în actul similar din 5 Ianuarie 1393, se intitulează pompos, aproape ca în hrisoavele interne, lipsind însă, cum era de aşteptat, menţiunea « cu mila lui Dumnezeu ». Chiar urmaşul său, Ştefan, care e cel mai supus Polonilor şi are faţă de ei obligaţiile cele mai mari, se intitulează: « Noi Ştefan voevod al Ţării Moldovei ». Cu atât mai mult, titlurile lui Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare nu vor cuprinde vreun termen specificând recunoaşterea suzeranităţii. Alexandru, în două din actele pe care le dă lui Vladislav Iagello, pune şi expresia « din mila lui Dumnezeu ». Ea revine şi în două acte similare ale lui Iliaş, din 9 Aprilie şi 3 Iunie 1433. *Lipsa ei* e singurul element din care se poate deduce, judecând numai după titlu, recunoaşterea suzeranităţii unui monarh vecin. Şi încă această regulă nu e consecvent aplicată, deoarece Ştefan cel Mare în cele două acte din 2 Martie 1462 prin care făgădueşte credinţă regelui Cazimir al Poloniei, are, într'unul din ele, în titlu, expresia amintită, şi nu o are în celălalt.

In Ardeal n'a existat un domn, ca în ţările de dincoace de Carpaţi, deoarece el făcea parte din regatul Ungariei. A existat

însă un «voevod al Transilvaniei», reprezentant al regelui şi conducător al provinciei. Trebue subliniat faptul că titlul pe care-l poartă acest conducător este o moştenire dela vechii voevozi româno-slavi din Ardeal, foştii stăpâni ai ţării, iar nu o creaţie mai nouă, aşa cum susţin o parte dintre istoricii unguri. Primul voevod al Transilvaniei, constatat documentar, este *Mercurius*; el apare în trei diplome din timpul regelui Coloman Cărturarul (anii 1103, 1111, 1113).

Atribuţiile Domnului. Separarea puterilor în stat este o idee modernă. Epoca de care ne ocupăm noi n'a cunoscut-o. Nu se făcea pe atunci o distincţie hotărîtă între atribuţiile judecătoreşti şi cele executive. Una şi aceeaşi persoană hotăra şi executa. De aici, abuzuri. Nu trebue să ne închipuim însă că nu existau şi în privinţa aceasta anumite limite şi îngrădiri. Dacă nu erau scrise, ele erau orale, transmise din generaţie în generaţie, formând, cum se spunea la noi, «obiceiul pământului». Iar peste acest obiceiu nu se putea trece fără primejdie.

Atribuţiile domnului erau numeroase şi variate. El era mai întâi şeful întregei administraţii; el numea pe funcţionarii cei înalţi — *marii dregători*, pentru a întrebuinţa termenul consacrat — care corespundeau miniştrilor de azi. Tot el numea şi pe cârmuitorii judeţelor sau ţinuturilor, adică pe pârcălabi. De obiceiu, funcţionarii inferiori erau numiţi de superiorii lor, cari răspundeau de ei; Domnul putea însă s'o facă şi singur; acesta era cazul, de obiceiu, cu subalternii imediaţi ai marilor dregători, în special cu aceia dela curte. Chiar din cel dintâi act muntean cunoscut, tratatul comercial cu Braşovenii din 20 Ianuarie 1368, se vede cum domnul comandă tuturor slujbaşilor ţării, începând cu cei mai înalţi, aceia din preajma sa — comiţii, pe latineşte — şi isprăvind cu cei mai mărunţi. Vladislav se adresează «tuturor credincioşilor noştri, marilor dregători, pârcălabilor, judecătorilor, vameşilor, slujbaşilor şi oamenilor de orice stare» din ţară, poruncindu-le să nu împiedice cumva pe Braşoveni la exercitarea negoţului lor sau să le ia vamă mai mare. Mai târziu, Dan I, dăruind mănăstirii Tismana câte 400 de găleţi de grâu pe an din judeţul Jaleşului, spune dregătorilor respectivi: «iar cine va fi găletar, să nu mai întrebe despre aceasta pe domnia mea, ci să-l trimită (grâul!) de-a-dreptul la sfânta

mănăstire ». Tot aşa porunceşte Mircea cel Bătrân tuturor dregătorilor săi — inclusiv comandanţii cetăţii Dârstorului — să nu se atingă cumva de balta mănăstirii Cozia, din care ea n'are să dea nimic, niciun fel de dijmă.

Aceeaşi situaţie găsim şi în Moldova. Şi aci, domnul este şeful întregei administraţiuni. In 1444, întâiu August, Ştefan Voevod, fiul lui Alexandru cel Bun, scutind satul Balasinouţii al mănăstirii Horodnic de toate dările şi slujbele şi de oaste, dă următoarea poruncă: « Pentru aceasta niciun boier, nici vornic, nici osluhar, nici joldunar, nici posadnic, nici globnic, nici ilişar şi nici altcineva din dregătorii noştri să nu aibă nici a se opri măcar la acest sat ». O serie de porunci similare avem dela Ştefan cel Mare; vom cita numai pe aceea din 13 Martie 1466 prin care opreşte « pe pârcălabii de Neamţ sau pe staroştii acelui ţinut, pe globnici, pe pripăşari, pe osluhari şi pe gonitorii de urmă » să intre în satul Negoeştii, proprietatea Episcopiei de Roman, locuitorii acelui sat fiind scutiţi de orice dări şi slujbe către domnie şi având dreptul să fie judecaţi numai de episcop sau de împuterniciţii acestuia.

In Ardeal, situaţia e alta. Voevodul comandă, e adevărat, dregătorilor din acest ţinut, dar şi el depinde, la rândul lui, de rege, care îl numeşte.

Domnul era şi comandantul suprem al armatei. Chiar titlul său de « voevod » indică aceasta. El conducea oastea în luptă: în veacul al XIV-lea şi al XV-lea, am văzut că mai toate bătăliile s'au dat în prezenţa domnilor cari luau parte efectivă la acţiune. Rareori, cum a fost cazul în Ţara Românească în 1369, când armata care a bătut pe voevodul Ardealului era comandată de pârcălabul Dragomir — şi atunci domnul lupta în altă parte, spre Severin — sau ca la Lenţeşti, unde victoria se datoreşte vornicului Boldur, oastea era încredinţată unei alte persoane. In lipsa voevodului, comanda revenea, de drept, în Ţara Românească, *banului*, în Moldova, *marelui vornic*. Domnul însă era liber s'o încredinţeze şi altui dregător, dacă găsea cu cale.

In Ardeal, voevodul avea comanda armatei: constatăm deci aceeaşi situaţie ca dincoace de munţi. Când Ludovic atacă în 1369, din două părţi pe Vlaicu, cea de a doua armată, aceea care a trecut Carpaţii, se afla sub comanda lui « Nicolae, voevodul Transilvaniei »; tot aşa, ajutorul trimes lui Ştefan cel Mare în

1497 împotriva Polonilor era comandat de voevodul de atunci, Bartolomeu Drágffy de Belthewk.

Domnul are iniţiativa actelor politice: el declară războiu şi încheie pace; el încheie de asemenea tratate de alianţă precum şi acte prin care recunoaşte autoritatea unui monarh puternic vecin, făgăduindu-i credinţă. Toate aceste acte politice se fac însă *cu sfatul sau cu asentimentul boierilor*, lucru care se menţionează în documentele respective: uneori aceşti boieri dau şi ei un act deosebit, în acelaşi sens. Când Mircea încheie în 1395 tratatul său de alianţă cu regele Sigismund al Ungariei, el declară că face aceasta « pe credinţa şi jurământul nostru şi al marilor noştri dregători ». Tot aşa, despre tratatul cu Vladislav Iagello, Mircea afirmă că a fost încheiat « cu sfatul unanim al marilor noştri dregători ». Pe lângă actul din 6 Mai 1387 prin care Petru al Muşatei făgădueşte credinţă regelui polon, există şi unul similar, dat în aceeaşi zi, al marilor săi dregători — « consilierii supremi » — care atestă că Domnul Moldovei a făcut aceasta « cu sfatul, cu consimţământul şi cu voinţa lor ». In sfârşit, chiar în timpul lui Ştefan cel Mare, actul acestuia, purtând data 2 Martie 1462, Suceava, şi cuprinzând făgăduinţa de credinţă faţă de regele Cazimir, este dublat de un altul, cu aceeaşi dată, şi cu acelaşi cuprins din partea mitropolitului Teoctist şi a tuturor demnitarilor bisericeşti şi civili ai Moldovei. Se vede uşor, prin urmare, importanţa pe care o aveau boierii în vieţa politică a statului. Faptul nu trebue să mire, deoarece aceşti boieri, mari şi mici, sunt garanţia puterii şi stabilităţii domniei.

Tot domnul încheie şi tratatele comerciale. Chiar şi la această categorie de acte, încă se menţionează uneori — vezi de pildă confirmarea tratatului cu Liovul, dată de Ştefan cel Mare la 3 Iulie 1460 — « sfatul boierilor ».

In Ardeal, constatăm că voevodul poate confirma tratatele comerciale; e cazul lui Ştibor care, la 21 Iulie 1412, confirmă Bistriţenilor vechile lor vămi pentru mărfurile importate şi exportate în Moldova. Cât despre actele celelalte politice, ele constitue un drept al regelui Ungariei; voevodul nu le poate îndeplini decât în urma unui mandat special.

Sub raportul judecătoresc, Domnul, atât în Muntenia cât şi în Moldova, este ultima instanţă. Cei nemulţumiţi cu judecata

vreunui dregător sau a unui judecător special, pot face apel la Domn. Acesta judecă pricina în divan, în prezenţa dregătorilor şi a feţelor bisericeşti şi, după ce îi consultă, dă hotărîrea. Ea este fără apel şi fără recurs. Cel ce a pierdut poate redeschide însă procesul *sub altă domnie.* Cunoaştem cazuri care, din domnie în domnie, s'au judecat timp de un secol, chiar un secol şi jumătate.

In cercetarea pricinilor, domnul trebue să ţie seamă întotdeauna de «*obiceiul pământului*», adică de complexul de reguli, transmise oral, prin tradiţie, din tată în fiu, şi privind proprietatea, raporturile dintre stăpâni şi supuşi şi celelalte aspecte ale vieţii sociale. Potrivit acestui obiceiu care, de drept şi de fapt, avea putere de lege — pentru o dispoziţie a lui, anume proba cu jurători se întrebuinţează chiar termenii de «legea ţării» şi «lege peste lege» iar o încălcare a obiceiului era o «fără de lege» — se dădeau hotărîrile. E necesar, în legătură cu dreptul de judecată al domnului, să relevăm două dispoziţii caracteristice din «obiceiul pământului» care dovedesc cum nu se poate mai clar cât de limitată era în unele privinţe puterea domnească. Prima dispoziţie este aceea a «jurătorilor». Ea priveşte dreptul pe care-l avea un împricinat de a se sustrage judecăţii domneşti, cerând să fie judecat de megiaşii săi. Iată care era procedura: partea care dorea să fie judecată de jurători, venea la domnie sau la dregătorul înaintea căruia ajunsese pricina şi cerea să i se dea «lege» sau «legea ţării». I se făcea atunci un «răvaş» care cuprindea numele megiaşilor jurători — li se mai spunea şi tocmelnici, adeveritori sau judecători — pricina pe care trebuiau s'o cerceteze, ziua şi locul de adunare, precum şi numele dregătorului însărcinat cu supravegherea întregei operaţiuni. Iată unul din cele mai vechi «răvaşe» de acest fel, scris în limba română (avem şi din veacul al XVI-lea, din 1581 şi 1594, scrise însă în limba slavă): «Zde (aici) meghiaşii tocmelnici ai lui Stoian şi ai Borcii ot Săbiceu, poim (anume): ot (din) Chiojd Stroe i Dragomir Sersea; ot Săbiceu Dobrotă Hrănitul, i ot Pătârlage Stan Brădiţeanul i Pătru postelnic i ot Băşceni Vlasie, ca să caute pentru nişte ocină den Sibiceu, are Stoian parte, au n'are, şi să le cate şi cărţile, de vor adevăra că are, să ţie; iar de nu va avea, să rabde. Insă cum vor afla cu sufletele lor. Zioa în Rusalii. I ispravnic... (alb) portar. Pis. (a scris) Dumitru logofăt. Mai 4 dni (zile). U

(în) Târgovişte. Văleat (în anul) 7149 (1641). Io Matei Voevod milostiiu bojiiu gospodar (cu mila lui Dumnezeu, domn). La ziua şi la locul hotărît, megiaşii se întruneau — erau şi cazuri însă când, de teama consecinţelor, refuzau această însărcinare — depuneau mai întâi jurământul că vor judeca drept, luau apoi în cercetare pricina şi dacă se convingeau, pe temeiul actelor şi a celorlalte dovezi prezentate, că partea care-i ceruse avea dreptate, îi dădeau o carte de judecată în acest sens. Cu această carte, împricinatul se înfăţişa la domnie care, văzând că « legea a fost împlinită », îi elibera hotărîrea. Intotdeauna această hotărîre *consfinţeşte* judecata megiaşilor jurători. N'am întâlnit *niciodată* vreun caz în care domnul să fi hotărît altfel, mai mult chiar, nu cunosc niciun caz în care domnul să fi suspendat măcar aplicarea hotărîrii jurătorilor. El trebuia s'o confirme. De unde rezultă că atunci când se lua « legea ţării » cei cari judecau de fapt erau jurătorii iar nu domnul. Puterea acestuia din urmă în asemenea cazuri, e departe, după cum se vede, de aceea a unui « monarh absolut », sau a unui « despot asiatic ».

Partea care pierduse, putea, la rândul ei, să ceară dela domn « lege peste lege » adică un număr dublu de megieşi, 12 de pildă dacă întâi fuseseră 6, şi să dovedească prin aceştia, tot sub jurământ şi cu cercetare la faţa locului, că dreptatea era în adevăr a ei. Dacă cei 12 jurau, atunci se dădea o nouă carte domnească în acest sens, anulându-se cealaltă, iar cei 6 megiaşi cari juraseră întâi erau « prădaţi » adică amendaţi aspru de tot. Dintr'un document dela Alexandru Vodă Iliaş, cu data 16 Mai 1628, aflăm, de pildă, că după « obiceiul şi legea ţării », cei 12 megiaşi cari juraseră strâmb într'un proces al rumânilor din Bălteni cu Hrizea, marele logofăt, au fost « prădaţi », luându-se dela fiecare câte 3 boi « pentru căci au jurat strâmb ». Tot aşa, cei 12 boieri ai satului Groşani din Muscel, a căror mărturie fusese anulată de mărturia celor 24 de boieri ai mănăstirii din Câmpulung, sunt globiţi, luându-se dela fiecare câte « 6 boi, precum este legea (како ест закон) pentrucă au jurat strâmb ».

Uneori, procesul nu se oprea nici la 24 de megieşi jurători, ci ajungea până la 48. Ultima cifră se întâlneşte rareori, deoarece ea implica o cheltuială foarte mare; adusul şi întreţinerea, timp de săptămâni câteodată, a atâtor megieşi adică boieri, putea să

depăşească însuşi valoarea bunului în litigiu. La începutul veacului al XVII-lea, sub domnia lui Alexandru Iliaş, se hotărăşte chiar să nu se mai ajungă până la 48 de megiaşi « pentru căci acea lege şi acel obiceiu au fost călcat şi părăsit, şi au rămas jos de multă vreme, încă din zilele Mihnei Voevod ». Hotărîrea însă nu s'a respectat; am întâlnit în prima jumătate a veacului al XVIII-lea un caz de acesta, cu 48 de megiaşi, prezentând pe deasupra şi particularitatea că mărturia a trei dintre dânşii, feţe înalte, preţuia cât mărturia a 18 megiaşi obişnuiţi.

A doua dispoziţie din « obiceiul pământului » care arată îngrădirea la care era supus domnul în ce priveşte judecata este aceea a dreptului de preempţiune numit mai târziu, printr'un termen grecesc, drept de « protimisis ». Dreptul acesta însemna că o moşie sau un alt bun imobiliar nu putea fi vândut oricui; aveau dreptul să cumpere mai întâi *rudele*, apoi *megiaşii*, adică vecinii de moşie şi numai dacă toţi aceştia refuzau, abia atunci putea să cumpere un străin. Măsura avea de scop să nu lase pământul, moşia, din stăpânirea neamului; satul se alcătuia de obiceiu din descendenţii aceluiaşi strămoş, aşa încât prin această măsură se păstra solidaritatea şi puritatea celulei perfect închegate care era vechiul sat românesc. Domnul nu putea obliga prin urmare pe un proprietar să vânză moşia, trecând peste dreptul de protimisis. Şi chiar dacă, prin intimidare sau alte mijloace, vânzarea se făcea, totuşi cei îndreptăţiţi se puteau ridica după mulţi ani să anuleze prima vânzare; n'aveau decât să întoarcă cumpărătorului dintâi banii plătiţi şi luau ei moşia.

Una din problemele cele mai interesante ale trecutului nostru şi care ne ajută să ne dăm seama şi mai bine de caracterul domniei, este aceea a raporturilor dintre această instituţie şi proprietate. Având domnul vreun drept asupra pământului ţării şi, în caz afirmativ, cât era de întins acest drept? Putea el dispune de proprietatea particulară? Putea el lua moşiile dela unii proprietari spre a le da altora? Xenopol, în opera sa de sinteză, a răspuns în sens afirmativ: Domnul era « proprietarul suprem al persoanei şi averii tuturor »; el avea « proprietatea efectivă asupra părţilor celor mai întinse a ţărilor descălecate, mai ales asupra câmpului » şi « un fel de proprietate superioară chiar asupra satelor răzăşeşti ». Cercetările mai nouă au arătat însă că o asemenea

concepţie este exagerată şi au redus la adevăratele sale proporţii drepturile domnului asupra pământului ţării. Documentele veacurilor XIV — XVI ne arată că Domnul nu se putea atinge de proprietatea boierească, nu şi-o putea însuşi, decât în următoarele trei cazuri: 1) în caz de înaltă trădare sau de « *hiclenie* » cum se spunea atunci, când boierul se ridica adică împotriva Domnului său; 2) în caz de *desherenţă*, adică dacă proprietarul murea fără să aibă vreo rudă care să-l moştenească. Aceasta se întâmpla mai ales cu cei veniţi din alte ţări; 3) pentru *neplata dărilor*; atunci moşia era luată ori de rudele sau megieşii cari acopereau ei datoria, ori de domnie. In afară de aceste trei cazuri, Domnul nu se putea atinge de proprietatea cuiva. In privinţa aceasta, există un act caracteristic dela Mihnea voevod, cu data 13 Iunie 1588. Domnul întăreşte lui Nica, fost armaş mare şi soţiei sale Maria, satul Fântânelele pentru care se judecaseră timp îndelungat cu Ivan portarul, care pretindea că-l cumpărase dela Mircea voevod cu 3000 de aspri, şi apoi cu fiul lui Ivan, cu Stoica. Motivarea hotărîrii domneşti e extrem de interesantă: satul nu poate fi al lui Stoica, al cărui părinte susţinea că a dat cei 3000 de aspri, deoarece « nu e lege ca domnii să vândă sate boiereşti . . . aşa ceva nu se cade » (**ниже ест закон продати гспдри селоке болѣрски, ере тако не падаваетсе**). In afară de satele care-i reveneau prin cele trei căi arătate mai sus, Domnul mai avea şi toate locurile « pustii » adică neocupate de alţi proprietari. In Ţara Românească asemenea locuri sunt foarte puţine; dăruiri din « pustiu » se întâlnesc arareori în documentele muntene. In Moldova, ele sunt mult mai numeroase, în special între Prut şi Nistru. Alexandru cel Bun, Ştefan cel Mare, Petru Rareş şi chiar Domnii următori fac danii « din pustiu ». In 1587, Petru Şchiopul dăruieşte unui diac al său, pentru serviciile ce-i adusese când au năvălit Cazacii, un loc pustiu domnesc, chiar în ocolul Sucevii, ca să-şi facă sat.

Braniştile constituiau o categorie deosebită de proprietăţi domneşti. Prin acest termen se înţelegeau terenurile rezervate pentru păşunat, pentru facerea fânului, pentru vânat şi pescuit. O branişte domnească a fost la *Bohotin*, spre sud-est de Iaşi; ea se constată documentar în secolul al XV-lea. O a doua se găsea în partea de miazăzi a ţării, în regiunea « *Oltenilor* », Covurluiul

de astăzi, lângă satul Ţăpeştii. Un hrisov dela Petru Rareş, din 15 Mai 1546, vorbeşte de o danie pe care o face Domnul episcopiei de Roman, anume « un loc de oi . . . Lozoviţa, lângă hotarul Ţăpeştilor, *ce a fost branişţea noastră din veac* ». Şi astăzi, un sat din vecinătate se numeşte *Branişţea*. Un « Dragomir brănişţearul » apare în documentul din 4 August 1400, dela Alexandru cel Bun. In Ţara Românească era branişţea dela *Slatina*, pe care Vlad Călugărul o dărueşte mănăstirei Glavacioc, prin hrisovul din 4 Septemvrie 1495. Nimeni nu avea voie să intre în acea branişte, fără ştirea egumenului, cei ce intră — adaugă Domnul — vor plăti mănăstirii « ce va fi legea ». Neagoe Basarab confirmă, la 30 Iulie 1512, această donaţie. O altă branişte domnească era în vecinătatea *Oraşului de Floci*; la 15 Ianuarie 1467, Radu cel Frumos, confirmând mănăstirii Tismana bălţile ei dela Dunăre, hotărăşte ca nimeni să nu se amestece în venitul acestor bălţi « nici pârcălabii Flocilor, nici brănişţari . . . ». Dacă cineva era prins tăind, fără voie, un copac măcar dintr'o branişte domnească sau mănăstirească, atunci i se luau « *boii cu car cu tot* » cum ne arată un document din 18 Fevruarie 1612 dela Radu Mihnea care întăreşte mănăstirii Argeşului branişţea ei « ce iaste mai sus de mănăstire ». A treia branişte domnească era, se pare, în apropierea oraşului Buzău, poate pe dealul Istriţei unde e şi astăzi pădure mare. Prin documentul din 8 Septemvrie 1525, Radu dela Afumaţi dăruieşte bisericii Episcopiei din Buzău câte patru care de lemne pe lună « din branişţea domnească ». O a patra se poate să fi fost în regiunea marilor păduri dela Comana (Vlaşca) unde găsim, la 1700, în harta stolnicului Constantin Cantacuzino — este şi astăzi de altfel — satul *Brănişţari*.

Tot domneşti erau şi *hotarele* târgurilor şi oraşelor. Târgoveţii propriu zişi, negustorii şi meseriaşii, erau socotiţi nu ca proprietari deplini ci ca uzufructuari; de aceea Domnii pot dispune de aceste hotare. Neagoe Basarab dărueşte mănăstirii dela Curtea de Argeş o parte din moşia acestui oraş; Miron Vodă Barnovschi dărueşte boierului său Buhuş moşie în hotarul Târgul Frumos; Constantin Şerban Basarab face acelaşi lucru în 1655 cu o parte din moşia oraşului Târgul-Jiu, pe care o dă boierilor Buzeşti. Este dela sine înţeles însă, că domnii nu aveau totuşi interes să facă prea multe danii din hotarele târgurilor, de oarece aceasta

însemna să-şi reducă propriile lor venituri. Căci, spre deosebire de locurile pustii, care, evident, nu produceau nimic şi pe care Domnii doreau să le vadă locuite spre a lua dijmă şi munci din noile sate, târgurile şi oraşele, cu prăvăliile, cârciumile, scaunele lor de carne, etc. erau unul din izvoarele *esenţiale* de venit ale vistieriei.

Pe lângă acestea, Domnul mai avea, bine înţeles, ca orişice boier, proprietăţile sale *personale*, moştenite dela părinţi sau cumpărate. Astfel Ştefan cel Mare poseda, cu acest titlu, satul Cosminul din ţinutul Cernăuţilor, despre care spune, în documentul din 3 Aprilie 1488, că este « al nostru de baştină »; de asemenea morile din târgul Siretului, care erau tot « de baştină ». Numeroase sunt apoi satele pe care le *cumpără* Ştefan dela diferiţi proprietari fie pentru a le dărui apoi Putnei sau altor mănăstiri, fie pentru a-şi spori patrimoniul său, constituindu-şi-le, ca în cazul satelor alipite de târgul Vaslui, « uric cu tot venitul ».

Acestea sunt şi numai acestea diferitele categorii de proprietăţi care aparţin domniei. Asupra celorlalte, domnul nu are drept de stăpânire. Dacă proprietarii lor îşi îndeplinesc obligaţiile fiscale şi dacă nu încearcă vreun act de « hiclenie », ei nu au a se teme de vreun amestec din partea domnului. Acesta nu le poate lua moşiile spre a le da altora, nu poate dispune prin urmare, aşa cum s'a crezut, de averea lor.

Veniturile domnului. Ţările noastre de altfel ca mai toate ţările Europei, n'au cunoscut, la început, deosebirea între veniturile statului şi veniturile suveranului. Principiul sistemului roman, transmis apoi Bizantinilor, potrivit căruia se făcea o separaţie hotărîtă între *fisc* şi *res privata*, nu s'a aplicat la noi decât târziu. Aşadar, în primele secole, tot ce se încasa, toate veniturile aveau o singură destinaţie: vistieria domnească.

Aceste venituri se pot împărţi în mai multe categorii. Erau în primul rând *dările*. Sub acest nume se înţelegeau *dijmele*, adică o parte din produsele pământului, plătite la început, în natură (de aici « găleţile » de grâu, « berbânţele » adică butoiaşele de miere, « pietrele » de ceară, « botele » sau boloboacele de vin, « coşurile de poame », « caşurile şi caşcavalurile », etc.) şi *birul*, adică impozitul personal, plătit în bani. Urmau apoi « *muncile* » sau « slujbele » prin care nume se înţeleg diferitele servicii pe care locuitorii satelor erau obligaţi să le facă domniei. In această

categorie intrau cărăturile sau transporturile (de buţi de vin, de lemne, de fân, etc.), păscutul cailor, cositul fânului, paza la cetăţi, tăiatul lemnelor în pădure, precum și anumite obligaţii speciale pentru unele sate, precum era aceea a satelor dela Dunăre « de a pescui moruni trei zile pe an ». A treia categorie de venituri o constituiau *amenzile* sau *gloabele*, a căror frecvență pe atunci era mai mare ca astăzi, deoarece ele înlocuiau, în foarte multe cazuri, închisoarea. Urmau apoi *vămile*, un izvor însemnat de venit; trebuie avut în vedere faptul că aceste vămi se plăteau nu numai la intrarea și la ieşirea din ţară, dar şi în oraşele şi târgurile mai însemnate. Ele se luau în bani; pentru unele produse, cum era peştele, şi în natură. In sfârşit, ultima categorie de venituri o formau *ocnele*, a căror exploatare a fost şi atunci un monopol al statului. Şi ele produceau venit bun, sarea trimiţându-se şi peste hotare, mai ales în Peninsula Balcanică.

Veniturile Domnului erau prin urmare considerabile; şi obligațiile lui însă erau numeroase şi grele. Trebuia plătit mai întâi tributul către Turci. Petru Aron se obligase să le dea 2000 de ducaţi de aur (zloţi ungureşti); la sfârşitul domniei lui Ştefan această îndatorire crescuse la 4000; Ţara Românească plătea, în acelaşi timp, 8000. O parte din venituri (dijme, amenzi) revenea apoi marilor dregători şi subalternilor acestora, însărcinaţi cu strângerea lor. Clădirea şi întreţinerea cetăților şi a podurilor, precum şi procurarea armamentului era de asemenea una din sarcinile domnului. Se adăuga apoi capitolul aşa de important al întreţinerii curţii, unde se concentra vieaţa politică a statului şi unde luxul nu era de loc dispreţuit. Dacă adăugăm şi cheltuelile necesitate de înălțarea şi înzestrarea bisericilor şi mănăstirilor, precum şi darurile pe care Domnul le făcea boerilor şi ostașilor de seamă, vom avea, în linii mari, tabloul obligaţiilor. După cum se vede, ele erau în proporţie cu veniturile.

Voevodul Transilvaniei avea ca venituri *a treia parte* din sumele ce se cuveneau regelui, apoi veniturile mai multor cetăţi şi domenii. In epoca arpadiană (adică până la 1301) a existat şi *un impozit special*, pe care-l percepea voevodul, un rest, credem noi, al suveranităţii de odinioară, de dinainte de cucerirea ungurească.

Insemnele domniei, adică obiectele caracteristice sau particulare, pe care nu avea voie să le poarte altcineva, au fost:

coroana şi *buzduganul*, poate *sceptrul*. Coroana are, atât în Moldova cât şi în Ţara Românească, cinci vârfuri, uneori trilobate, cum este coroana lui Ştefan cel Mare din miniatura evangheliarului dela Homor, alteori simple, ca la coroana lui Mircea cel Bătrân, în tabloul ctitoricesc dela Cozia. Pietre preţioase împodobesc coroana pe care o poartă Ştefan în portretele dela bisericile Pătrăuţi şi Sf. Ilie şi dela mănăstirile Voroneţ şi Dobrovăţ. Forma coroanei noastre arată o influenţă apuseană, în timp ce *diadema* ţarilor bulgari îndreaptă spre Bizanţ.

Buzduganul era purtat în mod obişnuit de marele spătar care stătea la ceremonii în spatele Domnului; tot acest dregător purta şi *spata* domnească atârnată de umărul stâng. Cu buzduganul bătea însuşi Domnul şi această pedeapsă nu avea un caracter infamant. Buzduganul se făcea de obiceiu din metal şi semăna cu o ghioagă scurtă; asemenea acesteia, avea uneori protuberanţe care sporeau efectul loviturilor.

Sceptrul este pomenit pentru Ţara Românească. Letopiseţul zis dela Bistriţa, povestind lupta dela Soci, spune că Ştefan a luat toate steagurile lui Radu cel Frumos, « chiar şi *marele schiptru* al lui Radu voevod a fost luat ». In cazul când termenul e întrebuinţat în înţelesul lui obişnuit, atunci avem dovedită existenţa acestui insemn la domnii munteni. In cazul însă când el înseamnă « steag » aşa cum a fost tradus de unii cercetători, atunci e o întrebare dacă într'adevăr sceptrul a existat la noi.

Pe unele din monetele lui Mircea cel Bătrân, este înfăţişat Domnul, ţinând într'o mână spada, iar în cealaltă *globul cruciger*, care se ştie, constituia un insemn al împăraţilor bizantini şi germani. A avut într'adevăr şi Mircea acest insemn sau suntem, pur şi simplu, în faţa unei imitaţii monetare? Mai probabilă ni se pare a doua ipoteză.

In ce priveşte costumul, e greu a preciza, în lipsă de studii speciale asupra acestui domeniu, dacă au existat anumite elemente rezervate exclusiv Domnului, aşa cum se constată, de pildă, cu încălţămintea de purpură a împăraţilor bizantini sau cu hlamida numită *bagrenica* a ţarilor bulgari. Poate să fi fost în această categorie *hlamida* pe care o poartă Domnii noştri: o găsim şi pe unele din monetele lui Mircea şi în câteva din tablourile ctitoriceşti înfăţişând pe Ştefan cel Mare.

Altfel, costumul a variat în raport cu moda. In secolul al XIV-lea, constatăm o puternică influenţă apuseană. *Costumul* obişnuit al Domnului şi al marilor boieri din această vreme nu se deosebeşte de costumul purtat de nobilii din Ungaria şi Polonia. Descoperirile dela Curtea de Argeş au arătat că domnii noştri preţuiau luxul, că sub raportul vestmintelor şi giuvaerurilor n'aveau nimic de invidiat monarhilor apusului feudal. Paftaua de aur care împodobea centura lui Radu I este printre cele mai frumoase opere de artă ale vremii. Iar tunica Domnului, de mătase purpurie, brodată bogat cu fir şi mărgăritare, şi având nasturi de aur, dovedeşte rafinamentul la care ajunsese, la finele veacului al XIV-lea, curtea voevodului dela Argeş. Bine înţeles, costumul militar, de războiu, se deosebea de costumul obişnuit, din vreme de pace. Am cunoscut şi noi armura medievală, de metal, cămaşa de zale, coiful. La Biserica Domnească din Curtea de Argeş este zugrăvit un cavaler purtând tunica de zale, iar pe monetele lui Radu I apare un luptător medieval — se pare însuşi Domnul — în armură completă, cu coiful pe cap, ţinând în mâna dreaptă lancea, iar în stânga scutul.

Succesiunea la tron. Una din cauzele care au contribuit la slăbirea Ţărilor noastre şi au favorizat lipsa de conţinuitate şi de disciplină a fost sistemul nenorocit de succesiune la tron. La noi, n'a existat principiul de succesiune în linie descendentă şi cu dreptul de primogenitură, aşa cum a fost în alte state, din apusul Europei. Ci oricare dintre fiii voevodului, şi *legitimi şi neletigimi*, putea pretinde moştenirea tronului. Mai mult încă, şi fraţii voevodului şi copiii acestora se socoteau egal îndreptăţiţi să-l ocupe. S'a respectat, în primele secole ale vieţii noastre de stat, numai o singură normă: ca pretendentul la tron să aparţină familiei domnitoare, să fie, cum se spunea atunci, « *din os domnesc* ». O a doua normă « *să nu fie însemnat* » adică infirm, s'a respectat cu mai puţină stricteţe: dovadă Iuga Ologul şi Petru Şchiopul. Insuşi fiul lui Ştefan cel Mare poartă numele de cel Orb (în realitate pierduse numai un ochiu); unele manuscrise adaugă « şi cel grozav » adică urît. Poate însă că infirmitatea o dobândise pe câmpul de luptă. Această de a doua normă are o origine bizantină; ea explică pedeapsa care se aplica la noi pretendenţilor nenorocoşi, anume « tăierea nasului » (de fapt a cartilagiului,

dintre nări, vezi cazul lui Niculae Milescu !). Prin această pedeapsă, respectivul pretendent era « însemnat » deci inapt pentru domnie. Modul de succesiune atât în Muntenia cât şi în Moldova a fost aşadar cel *ereditar-electiv*. Urmaşul era *ales* dintre membrii familiei domnitoare. In teorie, acest principiu permitea să fie ales cel mai vrednic, în practică însă, el a dus la cele mai mari nenorociri. Cumplita tragedie a dinastiei moldoveneşti, după moartea lui Alexandru cel Bun, ca şi luptele din Ţara Românească, după Mircea cel Bătrân, sunt consecinţa tocmai a principiului de mai sus.

In veacul al XIV-lea, în Ţara Românească, succesiunea s'a făcut şi în linie directă şi în linie colaterală. La început, în linie directă: Basarab Intemeietorul este fiul lui Tihomir; Nicolae Alexandru este fiul lui Basarab; Vlaicu este fiul lui Nicolae Alexandru. După aceea urmează însă Radu, *fratele* lui Vlaicu. Se reia linia descendentă cu Dan; Mircea este însă iarăşi *fratele* acestuia din urmă. Despre Vlad cel care a domnit în 1396 nu ştim în ce legătură de rudenie era cu familia Basarabilor. După Mircea urmează fiul său Mihail, apoi Dan al II-lea, fiul lui Dan I, prin urmare *vărul* lui Mihail, aşadar succesiune în ordine colaterală; domnia acestuia e întreruptă de Radu Prasnaglava, *vărul său*. După Dan urmează un fiu al lui Mircea, anume Alexandru-Aldea, iar după acesta un alt fiu anume Vlad Dracul. Succesiunea e edificatoare.

In Moldova acelaşi lucru. După Bogdan, urmează Laţco, fiul său. Cu acesta stingându-se în linie bărbătească dinastia, sunt chemaţi la tron Muşatinii; în privinţa lui Costea, nu avem date sigure; el pare a fi fost căsătorit cu Muşata, mama lui Petru, viitorul domn. După Petru urmează însă Roman, *fratele* său, iar după acesta Ştefan I, care după unii istorici era *frate* cu domnii precedenţi, după alţii, le era *nepot*. Şi într'un caz şi în celălalt, succesiunea se face în ordine colaterală, nu descendentă. Urmaşul lui Ştefan I este Iuga asupra filiaţiei căruia există de asemenea discuţie. Ori de va fi fost însă fiu al lui Roman, cum vor unii, ori nepot acestuia, cum vor alţii, succesiunea urmează iarăşi ordinea colaterală, nu pe cea descendentă. După Iuga vine Alexandru, fiul lui Roman, iar după acesta cei doi fii ai săi, Iliaş şi Ştefan întâi succesiv, apoi simultan, împărţindu-şi ţara în două. Aşadar, acelaşi sistem nenorocit ca dincoace de Milcov. Pagubele pe care

ni le-a adus acest sistem, atât în ordinea materială cât şi în ordinea morală, favorizând desbinarea, intriga, lipsa de continuitate şi de credinţă, surpând caracterele şi încurajând trădarea, au arătat generaţiilor trecute, după secole de suferinţă, necesitatea de a avea o dinastie din afara hotarelor şi un singur sistem de succesiune la tron, anume acela în linie directă, descendentă, cu dreptul de primogenitură. După multe lupte şi învingând mari dificultăţi, acest ideal al înaintaşilor noştri s'a realizat. El ne-a dat şi ne dă putinţa unei desvoltări normale, liniştite, ferindu-ne de luptele interne. Simpla trecere în revistă a *realizărilor*, în ordinea politică, economică, socială şi culturală, din cele şapte decenii de când am asigurat *stabilitatea* şi *continuitatea* instituţiunii supreme a statului, e suficientă pentru a arăta şi celor mai îndărătnici avantajele incontestabile ale noului sistem. Şi e uşor de înţeles prin urmare, de ce orice încercare de a modifica sau de a înlătura acest sistem trebue considerată de toţi aceia care, cunoscând trecutul, au grija viitorului ţării, ca un act de înaltă trădare.

Reşedinţele domneşti. Şi în Ţara Românească şi în Moldova, capitala n'a rămas mereu aceeaşi. Ea s'a schimbat, în legătură cu desvoltarea teritorială a ţărilor şi cu interesele politice ale Domnilor. Cea dintâi reşedinţă a Ţării Româneşti pare a fi fost la *Câmpulung*. Este oraşul despre care avem cele mai vechi documente şi pe care-l indică drept primă reşedinţă a descălecătorului ambele cronici muntene. « Iar când au fost cursul anilor 6798 (1290) — povesteşte *Istoria Ţării Româneşti* scrisă de Stoica Ludescu — . . . Radu Negru voevod . . . pogorându-se pe apa Dâmboviţei, început-au a face ţară nouă. Intâi au făcut oraşul ce-i zic Câmpulung: acolo au făcut şi o biserică mare, frumoasă şi înaltă ». « Ci dar Radu-Vodă s'au aşăzat în câtăva vreame în Câmpulung, unde şi mănăstire frumoasă şi mare au făcut » relatează de asemenea cronica lui Radu Popescu. Trebue relevat şi faptul că tradiţia, consemnată în cronica acestuia din urmă, arată pe Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab « să fie fost de feliul lui Câmpulungean ». El şi este îngropat aici, în biserica mănăstirii zise a lui Negru Vodă. Tot în acest lăcaş cred că a fost îngropat şi tatăl său, întemeietorul statului şi a dinastiei. Gratitul descoperit pe zidul bisericii din Curtea de Argeş ne spune lămurit că « la Câmpulung a murit marele Basarab voevod », în anul 1352;

e puţin probabil ca trupul să-i fi fost transportat la Curtea de Argeş spre a fi înmormântat acolo.

Câmpulungul era însă prea în calea duşmanilor din spre miazănoapte. Dela Bran, în càteva ceasuri, un corp de cavalerie putea să ajungă până în capitală. Faptul acesta a determinat probabil mutarea reşedinţei la *Curtea de Argeş*. In 1330, cu prilejul războiului cu Ungurii, ştim că exista un « castru » adică o cetate numită Argeş; până aci a înaintat oastea lui Carol Robert. Este însă o întrebare dacă prin acest castru trebue să înţelegem chiar oraşul unde se constată apoi curtea domnească, sau el se referă la cetatea dela *Căpăţineni*, zisă a lui Negru Vodă, de pe cursul superior al Argeşului. Oricum va fi fost, un lucru e sigur: în timpul lui Vlaicu Vodă, Curtea de Argeş era reşedinţă (vezi fig. 95). Documentul din 1369 privitor la catolicii din Ţara Românească este « dat în Argeş ». Iar despre documentul celălalt din 1372, prin care Vladislav face o donaţie rudei sale magistrul Ladislau de Dobîca, se spune şi mai lămurit că este « dat în Argeş, în reşedinţa noastră ». Aceeaşi expresie găsim şi în actul din 1391 al lui Mircea cel Bătrân: diacul adaogă la urmă: « scriptum in sede nostra Argiesiensi ».

Insăşi numele de « Curtea de Argeş », arată însă că mai puteau fi şi alte « curţi », în alte locuri. Intr'adevăr, constatăm că Domnul nu rămânea în permanenţă în aceeaşi reşedinţă, ci avea şi alte aşezări, în diferite oraşe din ţară. Mircea cel Bătrân stătea adeseori în *Giurgiu* unde a şi zidit o cetate puternică de piatră. Din acest loc, dă el scrisoarea bine cunoscută adresată regelui Vladislav Iagello prin care-l asigură de lealitatea sa.

Şi Curtea de Argeş se dovedi însă a nu fi reşedinţa cea mai potrivită. Era mai întâi prea depărtată de regiunile răsăritene ale ţării, care se întinsese, după cum am văzut, şi peste Dunăre, atât în Dobrogea cât şi în spre Chilia. Era apoi prea departe şi de linia Dunării, de unde venea primejdia cea mare. De aceea constatăm, încă dela începutul veacului al XV-lea, o deplasare a reşedinţei domneşti spre miazăzi şi răsărit. Domnii stau mai mult acum în *Târgovişte* (vezi fig. 96). La 21 Noemvrie 1421, Radu Praznaglava dă din acest oraş hrisovul prin care întăreşte Braşovenilor aşezământul lor de negoţ cu Ţara Românească. Tot în Târgovişte sunt scrise multe din actele lui Dan al II-lea;

Fig. 95. — Ruinele Palatului Domnesc din Curtea de Argeș

Fig. 96. — Biserica și ruinele Curții Domnești din Târgoviște.

într'unul din ele, purtând data 30 Ianuarie 1431, se află chiar menţiunea expresă: « în oraşul de scaun Târgovişte » (**въ настолнѥм ѡрашꙋ Тръговищи**). Tot aşa se spune şi în actul din 8 Aprilie 1437, dela Vlad Dracul. Domnii următori dau şi ei unele din hrisoavele lor în Târgovişte; mai ales Vlad Călugărul şi Radu cel Mare au arătat preferinţă acestei reşedinţe. Vlad Ţepeş stătea când la Târgovişte, când la *Bucureşti*, care poartă, în unele din scrisorile sale, denumirea de « cetatea râului Dâmboviţa » (« ex castro fluvii Dombovicha »). Tot la Bucureşti obişnuia să şadă şi Radu cel Frumos, a cărui familie a fost surprinsă aci de Ştefan cel Mare în 1473, şi Basarab cel Tânăr. Basarab cel Bătrân a arătat dimpotrivă o preferinţă accentuată *Târgşorului*, o nouă reşedinţă; acestui « târg mic » i se spunea încă din vremea lui Mircea cel Bătrân « târgul cel nou » (« novum forum »), iar Vlad Ţepeş zidise aci o biserică. Alături de Târgşor era *Gherghiţa* unde de asemenea zăbovea câteodată Basarab cel Bătrân; şi Vlad Ţepeş dă o scrisoare din acest oraş.

Se constată prin urmare că reşedinţele domneşti au scoborît *dela munte în spre şes*; pe lângă aceste reşedinţe în care-şi petreceau o mare parte a timpului, voevozii aveau însă popasuri şi prin alte oraşe şi sate ale ţării, în legătură cu cercetările sau expediţiile pe care le făceau. Găsim acte datate *Giurgiu*, în timpul lui Mircea cel Bătrân; *Buzău*, în timpul lui Alexandru Aldea şi Radu cel Frumos; *Rucăr*, în timpul lui Vlad Ţepeş; *Poiana Jiului*, în timpul lui Basarab cel Tânăr; *Floreşti*, în timpul lui Basarab cel Bătrân; *Dâlga*, pe vremea lui Radu cel Mare, etc.

In *Moldova*, prima reşedinţă se pare că a fost la *Baia*. Oraşul a cărui pecete din veacul al XV-lea — unii susţin din al XIII-lea — ni s'a păstrat, se datoreşte coloniştilor saşi veniţi de peste munţi, din părţile Bistriţei şi Rodnei. Foarte curând însă, capitala s'a mutat la *Suceava*. De aici dă Petru actul său omagial către regele Vladislav Iagello, la 10 Fevruarie 1388; tot de aci sunt şi actele similare ale lui Roman şi Ştefan, din 5 Ianuarie 1393 şi 6 Ianuarie 1395. Suceava rămâne capitala Moldovei în tot cursul veacului al XV-lea şi o bună parte din al XVI-lea. Cele mai multe din actele lui Alexandru cel Bun, ale fiilor săi şi ale lui Ştefan cel Mare sunt date din acest oraş. Ca şi în Ţara Românească însă, şi în Moldova, în afară de curtea din « cetatea de

scaun » mai erau şi alte « curţi » domneşti, în diferite părţi ale ţării unde Domnii obişnuiau să poposească în drumurile lor de cercetare. Astfel ştim că Muşata, mama viitorilor domni, îşi avea curtea ei la *Hârlău*. Aci dă Petru documentul din 1 Mai 1384, — primul document intern moldovean care se cunoaşte — prin care dărueşte bisericii Sfântului Ioan Botezătorul din târgul Siretului venitul cântarului de acolo. Tot la Hârlău obişnuia să stea adeseaori Ştefan cel Mare; o serie întreagă din documentele sale, în a doua jumătate a domniei, începând cu anul 1477, sunt date din acest târg. Roman I a întemeiat oraşul care-i poartă numele; era natural deci ca să zăbovească în noua aşezare, în « *Cetatea Nouă* » (Novograd) cum i se va spune în mod obişnuit pe vremea lui Ştefan, care şi el a stat deseori, mai ales în prima jumătate a domniei, până în 1482, aici. Când Iliaş şi Ştefan, feciorii lui Alexandru cel Bun, îşi împart ţara, fiecare stăpânind câte o jumătate, *Vasluiul* devine reşedinţa celui de al doilea; o sumă de acte din anii 1436—42 sunt scrise în acest oraş. Nici domnii următori n'au ocolit Vasluiul; Ştefan îşi clădeşte aci case de piatră; tot el înnalţă şi o biserică, în 1490, de sigur în amintirea strălucitei biruinţe asupra Turcilor. O atenţie deosebită a arătat Ştefan şi *Iaşilor*, unde zăboveşte adeseori, mai ales spre sfârşitul domniei. Cunoaştem şaptesprezece documente scrise la curtea din acest oraş numai între anii 1495—1502. Important, în ce priveşte Iaşul ca reşedinţă domnească, este actul din 8 Octomvrie 1434, dela Ştefan, fiul lui Alexandru cel Bun, prin care dăruieşte lui Giurgiu Atoc un sat la obârşia Săratei, adăugând că acest sat « alt judecător să nu aibă, *ci să ţie numai de curtea noastră din Iaşi* » (от нашегъ двора шт Ѧсъ).

O altă curte domnească a fost la *Bacău*; aci era reşedinţa lui Alexandru, fiul lui Ştefan cel Mare. O însemnare de pe o evanghelie ne arată că şi la « *Bistriţa* » — subînţeles mănăstirea — şi-a avut gloriosul voevod « curţile sale ». De aci dă el actul din 8 Septemvrie 1457. Şi Alexandru cel Bun obişnuia să zăbovească în acest loc, în preajma ctitoriei care avea să-i primească apoi spre veşnică odihnă trupul. Documentele din 8 Iulie 1428 şi 31 Iulie 1431 poartă menţiunea că au fost scrise « la Bistriţa ». « *Neamţul* » este încă unul din locurile de popas obişnuite ale domnilor, în veacul al XV-lea, ca şi *Bârladul*. Rareori e amintit *Hotinul*;

Siretul, *Huşii* şi *Dorohoiul* apar şi mai rar ca loc de oprire: pentru tot veacul al XV-lea avem numai câte două documente date în fiecare din aceste târguri; din *Cotnari* şi *Cernăuţi* numai câte unul.

Mulţimea « curţilor domneşti » atât în Moldova cât şi în Ţara Românească e explicabilă: Voevozii făceau călătorii lungi şi dese; câteodată lipseau cu lunile din capitală; trebuiau să aibă deci locuri de popas pretutindeni.

In Ardeal, *Alba-Iulia* pare a fi fost oraşul preferit de reşedinţă al voevodului, în epoca arpadiană. Tot aci va sta şi « regele » Ioan Szapolyay şi va fi şi curtea principilor dela sfârşitul veacului al XVI-lea. Dar şi celelalte oraşe ale Transilvaniei se bucurau, din timp în timp, de prezenţa cârmuitorilor. Găsim astfel acte emise de voevozi la *Deva* (1385; în veacul al XVI-lea cetatea era un apanaj al lor), la *Turda* (1393), la *Sibiu* (1399), la *Haţeg* (1409 şi 1435), la *Bistriţa* (1412), etc. Ioan Szapolyay emite acte la *Oradea* (1531 şi 1536), la *Deva* (1532), la *Lipova* (1532, 1534), la *Turda* (1531), etc. Adeseori, judecăţile prezidate de voevod se ţineau la *Sântimbru* (jud. Alba), iar dietele la *Turda*.

BIBLIOGRAFIE

Domnul: 1. I. BOGDAN, *« Io » din titlul domnilor români*, în *Conv. Lit.*, XXIII (1889), p. 721—738; 2. D. ONCIUL, *Titlul lui Mircea cel Bătrân şi posesiunile lui*, în *Conv. Lit.*, XXXV (1901), p. 1010—1035; XXXVI (1902), p. 27—53 şi 716—753; XXXVII (1903), p. 16—30 şi 209—231; 3. R. ROSETTI, *Cronica Bohotinului*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, t. XXVIII (1905—1906), p. 157—324; 4. CONST. GIURESCU, *Despre boieri*, Bucureşti, 1920, 129 p. in 8°; 6. CONST. C. GIURESCU, *Organizarea financiară a Ţării Româneşti în epoca lui Mircea cel Bătrân*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. VII (1928), p. 1—157; 5. CONST. C. GIURESCU, *O nouă sinteză a trecutului nostru*, *Bucureşti*, 1932, 163 p. in 7°; 7. IOAN C. FILITTI, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*, Bucureşti, 1935, 76 p. in 8°; 8. CONST. GRECESCU, *Iw din titlul domnilor români*, într'un număr viitor al *Rev. Ist. Rom.*; 9. I. IONAŞCU, *Şcoale la Buzău pe lângă episcopie înainte de 1836*, Bucureşti, 1938, 20 p. in 8°; 10. ST. NICOLAESCU, *Istoricul oraşului Bucureşti. Când au ajuns Bucureştii scaun de domnie al Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1939, 21 p. in 8°; 11. DAMIAN BOGDAN, *Despre jurători şi două răvaşe din secolul XVI*, Bucureşti, 1939, 13 p. in 8°; 12. CONST. C. GIURESCU, *Vechimea aşezărilor româneşti dintre Prut şi Nistru*, Bucureşti, 1941, 14 p. in 8°. (Extras din *Revista Fundaţiilor Regale*, VIII).

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ. DREGĂTORII

« *Iar pentru aceasta este credinţa domniei noastre..., şi credinţa tuturor boierilor noştri moldoveni, şi mari şi mici* ».

(Formula obişnuită a hrisoavelor lui Ştefan cel Mare).

Numele şi vechimea dregătorilor. In administraţia ţării, domnul era ajutat de *dregători*. Sub acest nume generic se înţelegeau funcţionarii sau slujbaşii de toate gradele începând cu cei mari, dela curtea domnească, şi isprăvind cu cei mici, din sate. Cuvântul *dregător*, — se mai întâlnesc şi formele *deregător* şi *dirigător*, — vine din latineşte (dirigo, derigo) şi înseamnă cel care conduce, care cârmuieşte. Este tot una, prin urmare, cu « directorul » de astăzi care are de altfel exact aceiaşi etimologie. In documentele scrise în limba slavă, dregător e redat prin termenii *pravitel* (нравнтелъ), *vlastel* sau *vlastelin* (властелъ, властелинъ), acesta mai mult în Ţara Românească, şi *ureadnic* (оурѣдникъ), întrebuinţat de obiceiu în Moldova. In documentele latine, marilor dregători li se spune *barones* şi *comites*. In limba română, se mai întrebuinţau, pentru a designa pe dregători, şi numirile de *boieri*, acest termen privind în special pe cei mari, şi *slugi domneşti*, dat de preferinţă micilor dregători.

Dregătorii sunt tot aşa de vechi ca şi statul. Nu se poate concepe o formaţie politică fără un aparat *administrativ*, pentru încasarea dărilor şi executarea horărîrilor luate, *judecătoresc* pentru împărţirea dreptăţii şi un aparat *militar* pentru asigurarea ordinei interne şi exterme. Aşadar Basarab Intemeietorul, dacă nu încă tatăl său Tihomir, iar în Moldova Bogdan, dacă nu încă Dragoş au trebuit să aibă pe lângă ei un număr de dregători. Era

necesar un *logofăt* şi câţiva diaci pentru redactarea actelor; un *vornic* cu mai mulţi subalterni pentru supravegherea curţii şi împărţirea dreptăţii; un *vistiernic* şi câteva ajutoare pentru ţinerea socotelilor. Erau de asemenea necesari dregătorii personali, care aveau grijă de persoana voevodului, de masa lui, de odihna lui, de caii lui. In această categorie intrau *stolnicul* care supraveghea mâncarea; *paharnicul* care dădea de băut, după ce mai întâi luase « credinţa » adică gustase el, spre a nu fi vinul otrăvit; *postelnicul*, însărcinat cu paza camerei de culcare a domnului şi *comisul* ce purta grija cailor. Cel puţin aceste mari dregătorii au trebuit să existe dela început. Ele corespundeau nevoilor elementare ale organizaţiei de stat şi ale Domnului, personificarea acestui stat. Sunt dregătoriile sau funcţiile care se întâlnesc şi în apus, la originea statelor germanice, precum şi în Ungaria. E posibil însă ca pe lângă aceste dregătorii să mai fi existat şi altele pe care le constatăm *documentar* mai târziu, în secolul al XV-lea. Un *spătar* menţionat pentru întâia dată la 1394, sub Mircea cel Bătrân, a putut exista încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Un *cămăraş* pentru baterea banilor, de asemenea, pe vremea lui Vlaicu.

Cu timpul, numărul acestor dregători a sporit; atribuţiile lor au fost delimitate din ce în ce mai precis; s'a fixat şi ierarhia; s'au stabilit costumele, insemnele, veniturile. Informaţii bogate şi precise în privinţa aceasta avem, pentru ambele ţări, abia în veacul al XVII-lea; documentele din secolele XIV şi XV ne permit totuşi a înfăţişa, în linii mari, corpul dregătorilor noştri.

Din capul locului, trebue relevată marea asemănare în ce priveşte organizarea administrativă, dintre Ţara Românească şi Moldova. Aproape aceiaşi dregători, aceleaşi nume, aceleaşi atribuţii. Faptul e normal: nu a fost numai substratul comun al poporului, al limbii, al credinţei care, în chip fatal, trebuia să ducă la rezultate similare, dar s'a adăugat şi împrejurarea că Moldova întemeiată ceva mai târziu, s'a putut inspira din organizarea în fiinţă a statului muntean. De aceea, expunerea noastră nu va privi fiecare ţară în parte; ea se va face o singură dată, arătând numai acolo unde e cazul, deosebirile între dregătorul de dincoace şi de dincolo de Milcov.

Un alt fapt care trebue relevat este cumulul de atribuţiuni al marilor dregători. Aceştia aveau nu numai atribuţiuni administrative, dar şi judecătoreşti şi militare. Puterea lor era prin urmare considerabilă; ea ducea însă de multe ori la abuzuri.

La finele veacului al XV-lea, existau următorii dregători:

Banul care era reprezentantul Domnului în Oltenia, administrând-o în numele acestuia. El avea şi atribuţiuni judecătoreşti — într'un document din veacul al XVII-lea i se spune chiar: « judecător al întregei ţări a Severinului » — putând, după cât se pare, pedepsi şi cu moartea pe cei vinovaţi. Era şi comandantul armatei ce se strângea din judeţele oltene, iar în lipsa Domnului, comandant al întregii armate. Steagul său, deosebit, purta numele de *grapă*. Dregătoria de ban a fost înfiinţată de Domnii munteni atunci când au cuprins banatul de Severin; ea a înlocuit aşa dar dregătoria similară ungurească, al cărei nume de altfel l-a şi luat. Prima reşedinţă a banului nostru a fost la Severin; după pierderea acestei cetăţi, ea s'a mutat, se pare, la *Strehaia* sau mai probabil la *Tismana*, şi numai târziu, la sfârşitul secolului al XV-lea, la *Craiova*, proprietatea vestiţilor fraţi Craioveşti. Ca subalterni ai marelui ban găsim pe *bănişori* sau *banii de judeţ*. Aceştia executau poruncile pe care le da şeful lor sau, câteodată, chiar direct Domnul — cunoaştem astfel un ordin trimis viitorului domn Mihai Viteazul, pe când acesta era simplu bănişor în judeţul Mehedinţi — şi aveau şi drept de judecată în pricini mărunte. La reşedinţa sa, banul avea chiar o mică curte, o serie de dregători asemenea dregătorilor domneşti cum era, de pildă, « stolnicul », « armaşii », apoi un logofăt pentru redactarea hotărîrilor şi scrisorilor şi alţii. Veniturile banului erau considerabile: lui îi reveneau, în afară de amenzile sau gloabele plătite de cei judecaţi şi condamnaţi de el şi de darurile subalternilor, şi o parte — se pare — din veniturile ce se strângeau în întreaga Oltenie. Ca ordine ierarhică, banul este, dela sfârşitul secolului al XV-lea înainte, *cel dintâi* dintre dregătorii munteni. In epoca lui Mircea cel Bătrân, el pare a fi egalat în importanţă de vornic.

In Moldova n'a existat la început dregătoria de ban. Ea se introduce abia în veacul al XVII-lea şi nu are nici pe departe însemnătatea celei muntene.

Vornicul sau *dvornicul* este numit în redacţia latină a tratatului de comerţ acordat de Mircea Braşovenilor, «judex et palatinus curie nostre» iar într'un document din 17 August 1511 găsim echivalenţa «dvornic transalpiniensi sive iudice». Aceste titluri ne arată care erau atribuţiile vornicului: el supraveghea curtea domnească — cuvântul însuşi *dvornic* vine din slavul dvor (дворъ) care înseamnă curte — având drept de judecată asupra întregului personal al ei. Nu numai atât însă: jurisdicţia sa se întindea *asupra întregii ţări*, cu excepţia Olteniei, unde judeca banul. Considerând că domnul avea drepturile Curţii de Casaţie de astăzi, vornicul poate fi asemănat prin urmare Curţii de Apel din Bucureşti. El elibera cărţi de judecată, cum este aceea a vornicului Neagul din timpul lui Radu cel Frumos. Avea dreptul să pronunţe şi sentinţe capitale. In exercitarea atribuţiilor sale, vornicul era ajutat de o serie de subalterni. Un document din 23 Martie 1482 aminteşte pe «vornicul al doilea», iar un altul din 16 Martie 1494 citează, la sfârşitul listei de martori, trei vornici «mici». In afară de aceştia, mai erau «vorniceii» din judeţe, cuprinşi în unele acte sub denumirea generică de «slugile vornicului». Un document dintr'o epocă mai târzie, a lui Constantin Brâncoveanu (1 Ianuarie 1695), dar care credem că se poate aplica şi veacurilor anterioare, ne arată limpede atribuţiile acestor subalterni. E vorba de unul pe care «Vel Dvornic l-au pus vornicel în sud — » (judeţul —) «să umble să caute slujba vornicii dintr'acest judeţ, pre unde s'ar face hoţii şi curvii, au sfăzi şi capete sparte şi alte gâlcevi, să aibă a-i judecarea şi a îndrepta pe toţi şi să-i globească ... *după cum iaste vechiu obiceaiu al Vornicii* ...». O parte din aceste gloabe sau amenzi constituiau venitul vornicului şi al subalternilor lui. In actul din 23 Martie 1482 prin care Basarab cel Tânăr acordă mănăstirii Snagovul, între altele, dreptul de judecată asupra satelor ei, se prevede ca perceperea gloabelor să se facă de subalternii marelui vornic care le vor da mănăstirii. «Iar egumenul — adaogă Domnul — să dea vornicilor ce va fi cu dreptul dintr'aceale şugubini şi gloabe». Se adăugau apoi darurile subalternilor. Vornicul nostru seamănă cu demnitarul dela curtea ungară numit *palatinus* şi se pare că a fost creat după modelul lui.

In Moldova, vornicul are aceleaşi atribuţiuni ca şi în Ţara Românească. Pe deasupra, şi o atribuţie militară: în lipsa Domnului, el comandă armata. E cazul lui Boldur la Lenţeşti, a lui Carabăţ în lupta cu Tătarii, pe timpul lui Ştefăniţă, a lui Grozav în campania din Ardeal în vremea lui Petru Rareş, a lui Nădăbaico, sub Lăpuşneanu. In ce priveşte rangul ierarhic, se pare că la început, în secolele XIV şi XV, vornicul a fost *cel dintâi* dintre dregători. După aceea, logofătul îl întrece. Ca subalterni are pe *vornicul de gloată* sau de *poartă*, constatat documentar încă din timpurile lui Iliaş şi al lui Ştefan, fiii lui Alexandru cel Bun. In secolul al XVII-lea, pe vremea lui Miron Costin, existau doisprezece subalterni cu acest nume. Mai erau apoi, ca şi în Ţara Românească, *dvorniceii*.

Logofătul poartă în unele documente muntene, scrise latineşte, titlul de « summus cancellarius et secretarius » sau numai « summus secretarius ». El era aşadar şeful cancelariei domneşti, avea grija redactării actelor şi a scrisorilor şi purta, la început, probabil amândouă peceţile — şi cea mare pentru actele şi hrisoavele solemne sau definitive (vezi fig. 97 şi 98), şi cea mică pentru hrisoavele privizorii sau de puţină importanţă — mai pe urmă însă, numai pecetea cea mare. In legătură de sigur cu faptul că primii diaci sau pisari au fost recrutaţi dintre clerici, sta şi atribuţia, atestată însă numai într'o epocă mai târzie, de a reprezenta pe Domn în chestiile bisericeşti. Ca rang ierarhic, logofătul venea după ban şi vornic. Avea sub ascultarea lui pe logofătul al doilea sau *vtori* logofăt — în latineşte: «vice cancellarius noster » — pe logofătul, al treilea sau *treti* logofăt, poate încă pe vremea lui Mircea, şi mai mulţi *grămătici*, numiţi uneori şi *logofeţi*, *diaci* sau *pisari*. Unul din aceşti grămătici redacta actele latineşti, altul pe cele greceşti, mai târziu era şi unul pentru cele ungureşti, ceilalţi scriau hrisoavele, cărţile şi poruncile în limba slavă. Se constată la începutul veacului al XVI-lea — existau deci şi în al XV-lea — o serie de logofeţi prin sate; ei nu au *atribuţii* ca vorniceii sau bănişorii, alcătuesc însă o *breaslă* boierească, cu o situaţie specială faţă de fisc şi servind în caz de războiu sub ordinele marelui logofăt. Veniturile acestuia constau, în primul rând, din taxele ce se luau pentru alcătuirea hrisoavelor, cărţilor sau poruncilor domneşti cerute de interesaţi.

Taxele variau în raport cu natura actului și cu felul peceții aplicate. Un document din 11 Septemvrie 1570 ne arată că la acea dată se plătea pentru un hrisov de moșie 50 de aspri. Se adăugau apoi, ca la toți marii dregători, darurile sau plocoanele subalternilor. Cuvântul logofăt este de origină greacă (λογοθέτης); el ne-a venit împreună cu dregătoria, prin intermediul Sârbilor sau al

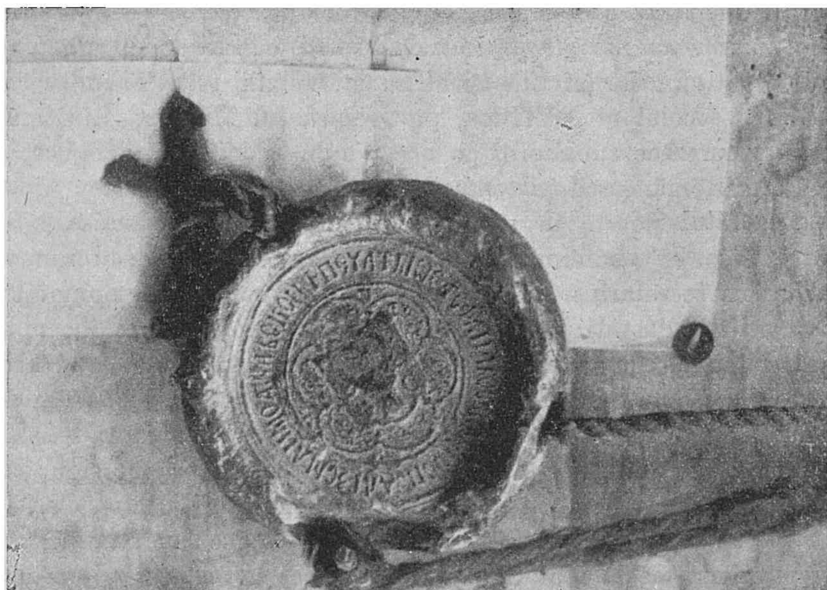

Fig. 97. — Pecetea lui Ștefan cel Mare. Legenda e în limba slavă.

Bulgarilor — mai probabil a celor dintăi — dela Bizanț unde « marele logofăt » (ὁ μέγας λογοθέτης) era șeful cancelariei imperiale.

In Moldova logofătul are aceleași atribuții ca și în Țara Românească; de el depind, în plus, hotărnicirile de moșii. In secolul al XVII-lea, avea și comanda asupra « curtenilor », o breaslă boierească alcătuită din proprietari de moșii, cu un regim fiscal deosebit. Ca rang ierarhic, pe vremea lui Ștefan cel Mare, logofătul pare a fi inferior vornicului; în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea însă, el este *cel dintâi* dintre dregători, corespunzând prin urmare prim-ministrului de astăzi. Dintre dieci, unul era pentru limba polonă, altul pentru cea turcă.

Vistierul, numit câteodată şi *protovistier*, în actele latineşti «thesaurarius», era administratorul financiar al ţării. El avea grijă să se încaseze dările, făcea plăţile necesare, ţinea socotelile, repartiza impozitele. Tot în seama lui era şi aprovizionarea curţii domneşti cu vestminte, stofe, blănuri scumpe, această de a doua atribuţie apropiindu-se de înţelesul etimologic al titlului de vistier

Fig. 98. — Pecete de aur dela Petru Şchiopul.

(din latinul *vestis*, haină, prin forma intermediară greacă ὁ βεστιάριον). Ca rang ierarhic, venea ln locul al patrulea, după ban, vornic şi logofăt. Avea ca subalterni pe *vistierul al doilea* — un Caraci, vtori vistier, pomenit în 1539 în pisania schitului Verbila, — pe *al treilea* şi, corespunzând grămăticilor sau diacilor din cancelaria domnească, pe *logofeţii de vistierie*. Prin sate erau *vistiernicei*, grupaţi pe cete, alcătuind toţi împreună o breaslă,

întocmai ca şi logofeţii, postelniceii, spătăreii. Nu ştim dacă aveau şi atribuţii, în legătură, de pildă, cu strângerea impozitelor. Ca venit, marele vistier trebue să fi luat o cotă din sumele încasate: documentele nu ne dau detalii în privinţa aceasta. Numele acestui dregător, ca şi acela al logofătului, ne îndreaptă spre Bizanţ. La curtea imperială de acolo găsim, în secolul al IX-lea, un demnitar numit protovistierul (ὁ πρωτοβεστιάριος) care avea grijă de « vestiarul » particular al împăratului, ceea ce însemna garderoba şi probabil şi tezaurul acestuia. Dela Bizantini, titlul a fost împrumutat atât de Bulgari cât şi de Sârbi, iar dela aceştia, mai probabil dela cei din urmă, l-am luat noi.

In Moldova, vistierul are aceleaşi atribuţii ca şi în Ţara Românească. Ca rang ierarhic însă, pe vremea lui Ştefan cel Mare, vine în urma spătarului nu înaintea lui, cum e dincoace de Milcov. Logofeţii de vistierie poartă aci numele de *diaci de vistierie*. Mai exista şi un « *cămăraş de vistierie* », menţionat pentru prima oară în documente în 1519, asupra atribuţiilor căruia n'avem detalii. Pe vremea lui Ştefan cel Mare, a lui Bogdan cel Chior şi a lui Petru Rareş găsim pe vistiernic având şi dregătoria de *mare vameş*.

Spătarul numit uneori în documentele slave şi мечоноша adică purtător de sabie (gladifer) era dregătorul care ţinea spata domnească. Mai târziu, în veacul al XVII-lea, el comandă şi oastea călare; pe câmpul de războiu, vine îndată după Domn, cu excepţia banului şi vornicului. Ca subalterni are pe vtori spătar şi pe treti spătar; în sate erau spătăreii, breaslă boierească, având, ca şi vistierniceii, o organizare militară, pe cete, cu *vătafi* în frunte. Venituri are dela călăraşii de sub comanda sa, care se împart în « cruci », fiecare cruce cuprinzând dela 1 până la 4 oameni, după starea fiecăruia. Dela fiecare cruce, spătarul primea anual, pe vremea lui Şerban Cantacuzino, câte « un leu, o baniţă (modium) de grâu şi una de orz, un car de fân şi un car de lemne ». Cât va fi primit mai înainte, nu ştim. Numele spătarului poate să vie şi din bizantinul πρωτοσπαθάριος, dregătorul care comanda cele trei corpuri de « spătari », « candidaţi » şi « mandatori » imperiali, dar poate fi şi un cuvânt format în româneşte din *spată*, aşa cum s'au format şi termenii similari — tot de dregători — portar, şetrar, ploscar, pivnicer, etc. In cazul când am avea de a face cu un împrumut dela Bizanţ, atunci trebue să admitem

o filieră sud-slavă; izvoarele cunoscute până acum nu ne arată însă un asemenea dregător la curtea bulgară sau sârbă.

In Moldova, spătarul are aceleași atribuții ca și în Țara Românească, minus comanda asupra cavaleriei. La ceremonii şi în zilele de sărbătoare, îmbrăcat în haină aurită, el păşeşte îndată după Domn, purtând sabia atârnată de umărul stâng şi buzduganul în mână: așa îl descrie Miron Costin.

Paharnicul numit în actele slave, în mod obişnuit, *peharnic* (пєхарникъ) iar în cele latinești *pincerna* sau *magister pincernarum*, era dregătorul care avea grijă de băutura Domnului. Corespunde aşadar demnitarului numit paharnic în Bosnia, pohárnok mester în Ungaria, πιγκέρνης la Bizanț, Mundschenk în Germania, échanson în Franța, etc. Inainte de a oferi paharul Domnului, el trebuia să ia «credința», adică să guste cu un pahar mai mic spre a vedea dacă vinul n'a fost cumva otrăvit. Paharnicul cel mare dela o vreme n'a mai servit el personal decât la sărbători şi în împrejurări deosebite; pentru mesele obişnuite era vtori paharnic și treti paharnic. Prin sate erau păhărniceii, în seama cărora cădea strângerea dării numite «bani de păhărnicie» care se lua pentru vinul vândut. Ei aveau o organizare militară, pe cete, cu vătafi în frunte, şi mergeau la războiu călări, sub comanda marelui paharnic. Asupra veniturilor paharnicului muntean, nu suntem informați pentru epoca veche; ele stăteau însă în legătură, probabil, cu darea pe vinul vândut. Subalternii îi dădeau de asemenea daruri. Ca rang ierarhic, paharnicul vine în locul al şaselea, împărţind însă uneori acest loc cu stolnicul. Alternanţa e uşor explicabilă: ambii au atribuții de acelaşi caracter. Cu timpul însă, se produce o diferenţiere; paharnicul ajunge superior stolnicului: e situația pe care o constatăm în secolul al XVII-lea. Numele acestui dregător ne îndreaptă spre sud de Dunăre. In Bosnia, dregătorul similar se numea, la mijlocul secolului al XIII-lea, exact ca la noi: *peharnik*.

In Moldova, se întrebuințează mai mult, în documente, titlul de *ceaşnic*; în epoca lui Ştefan cel Mare întâlnim însă şi termenul de paharnic. Ca rang ierarhic aceeaşi alternanţă, la început, cu stolnicul, apoi, pe vremea lui Ştefan, aceeași superioritate. Ceaşnicul cel mare sau vel ceaşnicul se pare că avea în special grijă de viile dela Cotnari; vtori ceașnicul de cele dela Huşi. La

cristovul viilor, la 14 Septemvrie, nimenea nu putea începe culesul până ce nu dădea marelui paharnic o anumită sumă, ca dar; ţinând seamă că erau mulţi podgoreni, totalul se ridica la cifre însemnate. Cuvântul ceaşnic l-am împrumutat dela Slavii de nord; în marele ducat al Lituaniei dregătorul similar poartă exact acelaşi nume.

Stolnicul, în latineşte « magister mensarum », are grijă de mâncarea Domnului; el este şeful bucătăriei; el aşează bucatele pe masă, el le serveşte, după ce mai întâi s'a încredinţat, asemenea paharnicului, că nu sunt otrăvite sau coclite. La mesele obişnuite, serviciul e făcut de vtori şi de treti stolnic. Erau apoi stolniceii: unii la curte, alţii prin sate: aceştia din urmă strângeau dijma din peştele prins în Dunăre şi în bălţile de lângă Dunăre. Constituiau, ca şi păhărniceii, spătăreii, etc., o breaslă, fiind organizaţi pe cete. Venitul stolnicului era în legătură cu atribuţiile lui; astfel, de pildă, pe vremea Fanarioţilor, pescuitul în balta Grecii (Greaca) îi era rezervat exclusiv.

Cuvântul stolnic e de origine slavă: dela stol (столъ) care înseamnă masă. Noi l'am împrumutat dela Bulgari unde se constată, la curtea Asaneştilor, un « stolnic al ţarului ».

In Moldova, acest dregător e în totul asemănător celui din Ţara Românească. Are aceleaşi atribuţiuni — i se spune într'un document latin dapifer, deci, cel ce serveşte mâncarea — aceiaşi subalterni. Vtori stolnicul apare pe vremea lui Iliaş, feciorul lui Alexandru cel Bun; stolniceii sunt pomeniţi într'o serie de documente din veacul al XVI-lea. De marele stolnic depind pescarii şi toate lacurile de lângă Prut şi Nistru.

Comisul e numit, în documentele scrise latineşte, « magister agazonum »; el avea grijă prin urmare de caii Domnului; tot în seama lor era şi aprovizionarea cu fân a grajdurilor curţii. Era ajutat de un vtori şi un treti comis şi de mai mulţi comişei. In afară de cei dela curte, găsim, în veacul al XVII-lea, comişei şi prin sate organizaţi sub formă de breaslă boierească. Veniturile comisului erau, ca şi la stolnic, în legătură cu atribuţiile lui; se adăugau apoi darurile subalternilor. Numele acestui dregător ne îndreaptă spre Bizanţ: se constată acolo, începând din veacul al VI-lea, un « comis al grajdurilor imperiale » (ὁ κόμης τῶν βασιλικῶν σταύλων). Dela Bizantini l-au luat Bulgarii unde găsim

dregătorul numit «komis s konmi» deci «comisul cu caii»; dela Bulgari l-am luat noi.

Aceleași atribuții le are şi comisul moldovean, care a fost instituit, foarte probabil, după modelul celui din Ţara Românească. El îngrijeşte de «povodnici» adică de caii de călărie şi de «toţi caii domneşti». «E mai mare peste Branişte — ne spune Dimitrie Cantemir — şi are grijă să se cosească acolo fânul pentru nevoile curţii». Comişeii sunt constataţi documentar pe vremea lui Ştefan cel Mare.

Stratornicul sau postelnicul. Acest dregător, căruia în documentele latinești, i se spune «magister lectorum» sau «cubicularius», poartă două nume, întocmai după cum paharnicului moldovean i se mai zice şi ceaşnic. El avea grijă de patul şi de odaia de culcare a Domnului; introducea de asemenea la Domn pe cei cari doreau să-i vorbească. Din această atribuţie a rezultat apoi și aceea de tâlmaciu de limbi străine. Până pe la 1530, găsim de obiceiu, în lista de martori dela sfârșitul documentelor, câte doi postelnici sau stratornici: avem de a face prin urmare cu o *dregătorie dublă*, aşa după cum în Moldova vor fi, dela Despot Vodă înainte, câte doi vornici. Dublarea dregătoriei s'ar putea explica prin natura atribuţiei principale: aceea de a face de pază, noaptea, lângă odaia Domnului. Când această îndatorire a trecut asupra subalternilor imediaţi, unul din cei doi mari postelnici a fost suprimat. Ca rang ierarhic, în secolul al XV-lea, postelnicul ocupă ultimul loc. Mai târziu însă, importanţa lui va creşte. Sub ordinele marelui postelnic stăteau un vtori postelnic, un treti postelnic şi mai mulţi postelnicei. Aceştia din urmă se întâlnesc şi prin sate, constituind o breaslă boierească şi având o organizare pe cete, cu vătafi în frunte, ca şi celelalte bresle amintite. Cuvântul postelnic este de origine slavă: din postelĭa (постєлꙗ) care înseamnă *pat*; el se întâlneşte atât la Sârbi cât şi la Bulgari, cu acelaşi înţeles ca şi la noi. Stratornic a fost derivat de unii cercetători din bizantinul strator (στράτωρ; constatat şi la Bulgari), căruia Slavii i-au adăugat apoi sufixul -nic. Alţii îl derivă însă din cuvântul românesc *strat* care în vechea noastră limbă avea şi înţelesul de pat.

In Moldova, acest dregător poartă numai titlul de postelnic. Atribuţiile sunt la început aceleaşi; cronicarul Macarie îl defi-

neşte ca « păzitorul patului domnesc ». Mai târziu însă el ajunge un fel de « mareşal al curţii » având drept să judece pe toţi slujbaşii ei, atribuţie care mai înainte fusese a vornicului. Şi ca rang ierarhic, constatăm o ascensiune rapidă: de unde în documentele lui Alexandru cel Bun, postelnicul apare, în marea majoritate a cazurilor, *ultimul* din lista de dregători martori, pe vremea lui Ştefan cel Mare, el e mai întotdeauna înaintea paharnicului, stolnicului şi comisului, venind îndată după vistier. Subalternii sunt aceiaşi; în secolul al XVII-lea, postelnicul al doilea făcea de pază în iatacul domnului. E probabil ca postelnicul moldovean să fi fost instituit după modelul celui muntean.

Veniturile marilor dregători. Dregătorii arătaţi mai sus erau cei mai însemnaţi, şi într'o ţară şi în cealaltă. Ei alcătuiau împreună cu înalţii ierarhi sfatul sau divanul, corespunzând consiliului de miniştri de astăzi. Cu dânşii se consulta Domnul în mod obişnuit atât în chestiunile interne, de gospodărie, cât şi în acelea de politică externă. Atribuţiunile tuturor acestor mari dregători erau şi administrative şi judecătoreşti şi militare. Nu exista o separaţiune de puteri. Ei puteau judeca nu numai în divan, dar şi în cuprinsul ţării; cele mai mari drepturi în privinţa aceasta le avea în Muntenia banul şi vornicul, în Moldova vornicul. La războiu participau cu cetele lor de subalterni, dela curte şi din satele ţării. Nu primeau leafă, ca astăzi, ci beneficiau de anumite venituri legate, după cum am văzut, de atribuţiunile lor. Primeau şi daruri: mai întâi dela subalterni, atât când îi numeau în slujbă cât şi în cursul anului, la anumite epoci; după aceea, dela diferiţii particulari cari apelau la ei, fie pentru a-i susţine în judecăţi sau a-i scăpa de pedeapsă, fie pentru a le obţine o dregătorie, o scutire de dări sau o altă favoare domnească. « In zilele lui Barnovschi — însemnă Niculaki stolnicul în izvodul său de cheltuieli — când m'am pârît cu spătariul Dumitru, cheltuit-am 12 zloţi *şi lui Gavrilaş vornicul un unel de aur de zeaci galbeni* ». Iar mai departe, tot în acelaşi izvod, adaugă: « 1 sabie ferecată cu argint *dat-am lui Aslan vornicul* cându am scos Corlăteştii şi Stejăreani, preţ 12 ughi ». Dintr'un document, cu data 24 Mai 1603, aflăm că Danciul din Brâncoveni, fost mare vornic, dăduse lui Iane, banul Craiovei, satul Băileşti, « ca să aibă milă şi cinste şi căutare şi să-i scoaţă lui dregătorie dela Ştefan voevod »

(1591—1592). Cu tot darul însemnat, Danciul n'a căpătat « nici milă, nici cinste, nici căutare nici dă cum, nici dregătorie dela Ştefan voevod », n'a avut prin urmare « nicio dobândă ». Din cauza aceasta, moştenitorii lui Danciu încep un proces îndelungat, pe care-l câştigă, reluând satul, deoarece condiţia sub care fusese dăruit, nu se îndeplinise. In sfârşit, citām cazul unui anume Ştefan care dăruieşte, printr'un document din 9 Mai 1637, partea sa de ocină din Pomârla lui Dumitraşco postelnicul. Fiind prins că furase patru boi şi-i trecuse în Ţara Leşească, Ştefan ajunsese « la închisoare la Dorohoiu, pre mâna postelnicului Dumitraşco », şi trebuia să fie spânzurat. « Eu văzând că-mi vine vremea de peire, — mărturiseşte vinovatul — am căzut după dumnealui postelnicul Dumitraşco să-mi scoată capul din această nevoie ». Acesta îl scapă şi Ştefan, drept mulţumită, îi dărueşte ocina. « Iar dumnealui postelnicul şi de gloabă m'au iertat şi mi-au ras şi doi potronici de dajdie din visterie ce au fost parte me în sat în Pomârla ».

Dar pe lângă toate acestea, marii dregători mai beneficiau şi de favoarea Domnului, care se putea manifesta în două feluri: *prin dăruiri de sate*, părţi de sate sau alte proprietăţi, ca răsplată pentru « slujba dreaptă şi credincioasă »; *prin scutire de dări*. Sunt numeroase cazurile în veacul al XV-lea, atât în Muntenia cât şi în Moldova, de mari dregători răsplătiţi astfel. Nu-i de mirare deci că aceştia ajung să strângă averi considerabile. Mihail dela Dorohoiu, după ce slujise « cu dreaptă şi credincioasă slujbă » lui Alexandru cel Bun şi fiilor acestuia, avea în 1437 *cincizeci şi două de sate*; logofătul Cupcici avea în 1431 peste *douăzeci de sate* şi proprietăţi, şi ele fuseseră câştigate tot prin « slujbă » (кысл8жєнїє). Acelaşi voevod întăreşte lui Oană vornicul la 25 Aprilie 1420, *zece sate* pentru slujba sa dreaptă şi credincioasă. In Ţara Românească, citām cazul lui Radul comisul şi Petre spătarul cărora li se confirmă la 9 Martie 1502 stăpânirea peste *treizeci şi două de sate şi părţi de sate*, peste *unsprezece munţi* şi peste patruzeci şi cinci de familii de ţigani.

Ceilalţi dregători de curte. In afară însă de aceşti mari dregători cari apar în mod obişnuit în listele de martori, mai erau la curtea domnească o serie încă de alţi slujbaşi pe care documentele nu-i pomenesc decât în mod incidental. Ei sunt înglobaţi, de regulă, în formula generică din cuprinsul sau dela sfârşitul

hrisoavelor care atestă «credința tuturor boierilor... mari *și mici*». Până la sfârşitul domniei lui Radu cel Mare în Țara Românească (1508) şi a lui Ştefan cel Mare în Moldova (1504), se constată documentar — îi dau în ordinea cronologică a primelor mențiuni — următorii dregători de acest fel:

Pivnicerul apare pentru întâia dată într'un hrisov al lui Mircea cel Bătrân, din 8 Ianuarie 1394; în Moldova îl întâlnim sub Iliaş şi Ştefan, la 16 Aprilie 1441. După cum îl arată numele, era dregătorul însărcinat cu ținerea pivniței domnești, cu păstrarea băuturilor.

Cămăraşul e menţionat pentru prima oară într'o scrisoare a lui Vlad Dracul, din 1431; în Moldova, sub Ştefan, fiul lui Alexandru cel Bun, la 6 Martie 1443. El avea în grija sa *cămara* domnească, adică, ţinând seamă de înţelesul pe care-l are acest termen în evul mediu, monetăria. Dan al II-lea, în privilegiul de comerţ pe care-l acordă Braşovenilor, aminteşte de dreptul pe care-l obţinuse de a bate dinari mici «în cămara noastră» («in kamera nostra»). Putem prin urmare admite că acest dregător a existat în Țara Românească încă din vremea lui Vlaicu Vodă, iar în Moldova din vremea lui Petru a Mușatei, primii Domni despre cari ştim că au bătut monetă. Prin cămăraş, mai de grabă decât prin bănar, trebue tradus şi acel Laurenţiu «fusor monetarum nostrarum» pentru care intervine la 15 Martie 1433 Iliaş Vodă al Moldovei către Braşoveni. Cămăraşul bătea banii şi-i păstra în cămară; tot el făcea uneori şi plăţi, cum e Gheorghe Lascăr, cămăraşul lui Vlad Dracul, care achită odată o sumă de 11.000 de florini, iar altă dată 7500. Pentru această atribuţie de păstrare a banilor, cităm şi un pasagiu caracteristic din Letopiseţul Ţării Moldovei (1661—1705) în care se arată cum a lăsat Grigore Ghica scaunul Ţării Româneşti, trecând în Moldova și de aci peste Nistru, la Movilău. «Iar când au eşit din Botoșani — povesteşte cronica — *s'au răsleţit un cămăraş a lui cu o părechi de dăsagi de galbeni* dimineaţa pe negură și căzând pe mâna Jorei, ce era vornic în Botoşani, i-au luat banii şi i-au trimes la Dabija Vodă». Cămăraşul avea mai mulţi subalterni: *un logofăt de cămară*, constatat documentar însă abia în secolul al XVII-lea, şi *cămărăşei.* Aceştia din urmă erau şi prin sate, alcătuind o breaslă ca a spătăreilor, vistierniceilor, etc.

De unde la început toate veniturile erau ale Domnului, dela o vreme — fără a putea preciza epoca — s'a făcut o separaţie între veniturile acestuia, şi acelea ale ţării. Pe timpul lui Brâncoveanu, veniturile Domnului, provenind din ocne, vămi, oierit, dijmărit, vinăriciu, se strâng deosebit la *cămară*; toate celelalte venituri merg la *vistierie*.

Clucerul constatat documentar în Moldova la 16 Noemvrie 1433, iar în Ţara Românească la 2 Octomvrie 1468, era dregătorul care ţinea *cheile* (în limba slavă: kliuč ключь) magaziei şi cămărilor unde se păstrau proviziile. La început având un rang ierarhic modest, clucerul ajunge, pe vremea lui Matei Basarab, să fie pus în mod obişnuit în lista de martori ai hrisoavelor domneşti, trecând chiar înaintea paharnicului, stolnicului, comisului şi postelnicului. Avea ca subalterni pe un *vtori clucer*, constatat documentar la 8 Ianuarie 1579, probabil şi un treti clucer şi mai mulţi clucerei; în veacul al XVII-lea găsim şi pe « clucerii de pimniţă ». Clucereii de prin sate formau în secolul al XVII-lea, o breaslă boierească, asemenea cămărăşeilor. In Moldova, aceştia aveau şi unele atribuţiuni, strângând dijma din varză sau curechiu, şi « alte mărunţişuri » printre care intra şi « sămânţa de cânepă ».

Portarul apare pentru întâia dată în Moldova, la 20 August 1436, iar în Ţara Românească la 1474. După cum îl arată numele, el era păzitorul porţei domneşti. Avea sub el pe un vtori portar, mai târziu şi un treti şi mai mulţi portărei. Unul din aceşti subalterni, de obiceiu vtori portar, era trimis în mod obişnuit la hotărniciri; tot un portar supraveghia, de cele mai multe ori, cercetarea jurătorilor (vezi mai sus, p. 360). Portăreii din sate alcătuiau o breaslă boierească.

In Moldova, creându-se în timpul lui Ştefan cel Mare dregătoria de rang înalt a *Portarului de Suceava*, numele portarului de până atunci a fost schimbat în *uşar* (într'un document latin « ostiarius ») spre a nu se produce confuzii. Prima menţiune în documente a portarului de Suceava este la 7 Mai 1479, iar a uşarului puţin *după aceea* la 15 Aprilie 1482; portarul în schimb nu mai apare.

Aprodul e menţionat pentru întâia dată în Moldova, în actul din 17 Mai 1438 prin care Iliaş şi Ştefan, fiii lui Alexandru cel Bun, întăresc lui Miclea Tavă şi fiului său *Stan aprodul* satul lor

pe Crasna, din sus de Dodeşti şi un loc « din pustie » cât va fi de ajuns pentru un sat. Cuvântul aprod e de origine ungurească (aprod); el înseamnă: paj, satelit. Atribuţia aprodului era executarea sentinţelor domneşti, afară de acelea care comportau pedepse corporale precum şi de execuţiile capitale: acestea cădeau în sarcina armaşului. Tot aprodul duce celor în drept cărţile domneşti; în divan, el aşează pe fiecare la locul ce-i este hotărît. In exercitarea acestor atribuţiuni, aprodul este ajutat de subalternii săi; găsim în sate *aprozi* cari « scornesc » la lucru pe meşteri sau pe cei ce au de îndeplinit o slujbă pentru domnie.

Din Moldova, dregătoria a trecut şi în Ţara Românească păstrând acelaşi nume.

Şătrarul apare pentru întâia oară în Moldova, într'un hrisov din 14 Mai 1443 prin care Ştefan Voevod întăreşte lui Mihul pisar şi lui Luca şetrarul (**съ Лѹкою шетрарем**) jumătate din satul Coposeşti pe Şomuz. Cuvântul e de formaţie românească, dela şatră, întocmai ca şi portar, morar, etc. Acest dregător avea atribuţia de a îngriji de corturile şi de tot ce trebuia pentru campament. Mai târziu şetrarul a ajuns să fie mai mare şi peste tunuri.

In Ţara Românească, el apare mai târziu, în secolul al XVII-lea; se poate să fi existat însă mai dinainte.

Ploscarul se constată documentar în Moldova la 6 Martie 1443; numele, dela ploscă, îi arată atribuţia; în secolul al XVI-lea, se pare că ploscarul a fost desfiinţat, locul lui fiind luat de *cupar*.

Sulgerul (mai târziu numit şi sluger; existau şi formele suljer, slujer), era dregătorul care avea grijă de aprovizionarea curţii domneşti cu *carne*. Numele lui vine din *sulgiu*, cuvânt, probabil, tătăresc, însemnând darea care se plătea pentru vitele tăiate; la început se lua în natură; apoi s'a luat în bani. Prima menţiune a sulgerului o găsesc în Moldova, în documentul din 13 Iunie 1456, dela Petru Aron, pentru mănăstirea Moldoviţa. In Ţara Românească, el e amintit în scrisoarea, fără dată, a lui Radu cel Mare, prin care acesta comunică « Bulgarilor din Braşov » că a intervenit pentru ei « jupan Semca sulgerul ». Avea subalterni: pe *vtori sulger* (unul, Andrei, pomenit la 13 Mai 1634, sub Matei Basarab), pe *treti sulger* (existent în Moldova, în aceeaşi vreme) şi *sulgerei*. In Moldova, găsesc la începutul veacului al

XVII-lea (1608—1617) şi pe un «*cămăraş de sulgiu*» (кьмьраш за сѫжѫ).

Armaşul e pomenit pentru întâia dată într'o scrisoare din anii 1456—1459, prin care Vlad Ţepeş comunică Braşovenilor că trimite la ei pe «jupân Stoica armaşul» să le spuie ceva. In Moldova, găsim pe vremea lui Ştefan cel Mare pe «Lupe armaşul», obţinând, la 13 Martie 1489, confirmare domnească pentru nişte cumpărături. Atribuţia armaşului era de a aduce la îndeplinire execuţiile capitale şi celelalte pedepse corporale hotărîte de Domn. Tot el punea la tortură pe acuzaţii cari nu voiau să mărturisească vina lor. Armaşul Dincă Sârbul este cel care execută pe Preda Brâncoveanul «la Târgovişte . . . în casele domneşti». In timpul lui Duca, Stroe vornicul şi Radu Dudescul au fost pârîţi de duşmanii lor Cantacuzinii sau Postelniceştii că ar fi «vicleni». De aceea, domnul «au închis pe acei boieri năpăstuiţi şi scoţându-i la divan şi ieşind mărturia mincinoasă, s'au mâniat Domnul şi multe pedepse le-au făcut boierilor acestora, mai vârtos că pe Dudescul l-au muncit cu hiară arsă pe pieptu, până lângă moarte . . . *Ci la aceste cazne şi altele era Nica dela Grădişte armaş mare*». Bine înţeles, armaşul avea mai mulţi subalterni: pe *vtori armaş* (unul Stamate, sub Radu Vodă Şerban), poate şi un *treti armaş* şi un număr de armaşi mici. In secolul al XVI, găsim în Ţara Românească, prin sate, breasla boierească a armaşilor, având o organizaţie militară, pe cete, şi una fiscală. Dovadă e documentul din Octomvrie 1569 prin care Alexandru Voevod întăreşte lui Dumitru logofătul moşie în Balaci, cumpărată dela mai mulţi moşneni, între care «feciorii Deagului», «feciorii lui Dobrin» şi «Ignat». «Insă feciorii Deagului — continuă documentul — şi feciorii lui Dobrin ce sunt mai sus zişi . . . şi Ignat, ei au fost slugi domniei mele la ceata armaşilor şi au rămas a da domniei mele bir de curte, unul câte 250 aspri turceşti, ci n'au avut de unde să dea dela dânşii să-şi plătească birul lor nici cum, de sărăcie şi lipsă, ci şi-au vândut toate ale lor moşii lui Dragomir logofătul şi s'au închinat ei singuri . . . să fie rumâni lui Dragomir logofătul . . . şi acei bani de birurile de Curte i-au dat Dragomir logofătul în mâna lui Ivaşco vel stolnic i Tăuraş logofătul, care au fost birari de Curte, de au plătit pe mai sus numiţii oameni de ale lor biruri de Curte». Venitul principal al

armaşului îl forma taxa numită în Moldova « *ciubote* », în Muntenia « *treapăd* » pe care o plăteau aceia cari, refuzând să execute dela început o sentinţă domnească, erau obligaţi s'o facă ulterior, în prezenţa armaşului venit la faţa locului. Aşadar era o taxă *de deplasare* pentru ruperea « ciubotelor » similară aceleia care exista în ţările din Apus.

Medelnicerul apare în Moldova pe vremea lui Ştefan cel Mare. Intâia dată, într'un act din 1463, ca luând parte la o hotărnicie; a doua oară, la 20 Martie 1497, când Domnul confirmă « boierului nostru credincios Mihul medeniciarul » (медєничарю) un sat de cumpărătoare. In Ţara Românească, îl găsesc ca penultimul dintre martori în actul din 12 Septemvrie 1523: Stan medinciar (мединчар). Numele dregătoriei vine din vechiul cuvânt *medeniţă* sau *medelniţă*, de origine, după unii slavă, după alţii maghiară, care înseamnă lighean, vas. In inventarul mănăstirii Galata din Noemvrie 1588, e trecută, printre altele, şi o « medelniţă de aramă ». Medenicerul, numit mai târziu şi medelnicerul, era prin urmare dregătorul care turna Domnului să se spele. Se pare că din Moldova, dregătoria aceasta a trecut, încă în veacul al XV-lea, şi în Ţara Românească.

Clucerul de arie apare în documente pentru întâia dată tot în Moldova şi tot pe vremea lui Ştefan cel Mare. In hrisovul din 5 Iunie 1469, utlimul din lista de martori e « Jurj gumenic », (гѹменик) adică « clucerul de arie », deoarece slavul гоумино (ruseşte гуменикъ) înseamnă *arie*. El avea grijă de magaziile cu *grâne* dela curtea domnească.

In Ţara Românească apare, cu acest nume, târziu în acte: în a doua jumătate a veacului al XVII-lea; mai înainte, i se spunea, se pare, *jignicer*.

Pitarul era dregătorul însărcinat cu pregătirea şi distribuirea *pitei* adică a pâinei la curtea domnească. Cuvântul pită e de origină slavă: pitati, în bulgăreşte şi în sârbeşte, înseamnă a hrăni. Numele dregătorului s'a format însă la noi, ca şi acela al portarului, al şetrarului, al pivnicerului. Pitarul e menţionat în Moldova pentru prima oară într'un act de vânzare din 22 Mai 1476; în Ţara Românească, el apare sub Radu cel Mare, în 1503: Domnul trimite pe Albul vistierul şi pe *Ştefan pitarul* într'o misiune la Sibiu. Mai târziu, în secolul al XVIII-lea, atribuţia pitarului

muntean se schimbă cu totul, el ajungând « mai mare peste carele şi caleştile curţii ». Are ca subalterni pe *vtori* şi pe *treti pitar* şi mai mulţi *pitărei*. Unui « Costea pitărelul » îi întăreşte Ştefan cel Mare, prin actul din 17 Martie 1492. satul Tomiceştii, pe Crasna, cumpărătoare. Mai erau pitărei şi prin sate, alcătuind o breaslă boierească; îi găsim pomeniţi într'o sumă de acte din veacurile XVI şi XVII.

Dregătorii Doamnei. Soţia Domnului îşi avea dregătorii ei speciali. Pe vremea lui Alexandru cel Bun, găsim în documentul din 17 Fevruarie 1423, pe « Bilău *ceaşnic al Doamnei* », ocupând ultimul loc în lista de martori. Mai târziu, într'un act din 6 Martie 1443, apare un « *vistiernic al Doamnei* ». Constatăm de asemenea un « *diac al Doamnei* »: el scrie hrisovul din 20 Dechemvrie 1431. Prin urmare, exista o curte deosebită, cu dregători deosebiţi, pentru soţia Domnului. Ei nu erau, evident, aşa de numeroşi ca aceia cari serveau pe Domn: în afară de cei trei, menţionaţi mai sus, n'am găsit în secolul al XV-lea şi al XVI-lea, pe alţii. Dimitrie Cantemir ne spune că, pe timpul lui, curtea Doamnei era alcătuită din doi vornici, cari aveau totodată administrarea ţinutului Vaslui, dintr'un comis şi din doi cluceri. In Ţara Românească n'am întâlnit pomeniţi în documente astfel de dregători de ai Doamnei; cred însă că au existat şi aci.

In a doua jumătate a veacului al XVI-lea, constatăm în Ţara Românească un dregător militar numit *aga*; astfel, într'un document din 1567, dela Petru cel Tânăr, găsim pe Oxotie vel agă. Atribuţiunile acestui dregător sunt întru câtva asemănătoare cu acelea ale Portarului de Suceava: în seama lui e *paza* oraşului de reşedinţă şi a curţii domneşti. Comandă de asemenea oastea de mercenari adică pe *Seimeni*, precum şi pe *Dărăbani*, cari îi fac cu toţii « danii » anuale. Cuvântul aga este împrumutat dela Turci (« aga ») şi înseamnă, în limba acestora, între altele, « ofiţer, comandant ».

Din Ţara Românească, dregătoria a trecut şi în Moldova unde, potrivit unui text din anii 1660—1667, aga era « ispravnic pre Dărăbani şi pre târg pre Iaşi giudeţ ».

Pentru *Portarul de Suceava* şi *Hatmanul moldovenesc*, vezi mai departe, p. 422.

BIBLIOGRAFIE

Organizarea administrativă. Dregătorii: 1. LAZĂR ŞEINEANU, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*, I-II, Bucureşti, 1900, CCCXXXV + 407 p. + 279 p. in 8°; 2. ŞTEFAN D. GRECIANU, *Genealogiile documentate ale familiilor boiereşti*, vol. I, Bucureşti, 1913, p. 428 + 54; vol. II, Bucureşti, 1916, p. 444 + 26; 3. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Noi contribuţiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV şi XV*, Bucureşti, 1925, 75 p. in 8°; 4. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Contribuţiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV şi XV*, Vălenii-de-Munte, 1926, 176 p. in 8°; 5. M. LASCARIS. *Recenzia* celor două lucrări precedente, în *Byzantinoslavica*, I (1929), p. 220—226; 6. I. C. FILITTI, *Banatul Olteniei şi Craioveştii*, Craiova, < 1932 >, 123 p. in 8°; 7. TEODOR BĂLAN, *Vornicia în Moldova*, în *Codrul Cosminului*, VII (1931—1932), p. 61—204; 8. H. GRĂMADĂ, *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în *Codrul Cosminului*, IX (1935), p. 129—231.

V. şi p. 15, nr. 8; p. 376, nr. 7.

JUDEȚE, ȚINUTURI, COMITATE, DISTRICTE

Studiul vechilor județe ne ajută să înțelegem mai bine viața poporului nostru în epoca întunecoasă a năvălirilor barbare.

Numele și vechimea județelor. Câte și trele țările noastre, Țara Românească, Moldova, Ardealul, apar, din cele mai vechi timpuri, dela primele mărturii documentare, împărțite în județe. Numele acesta de *județ* este propriu Țării Românești; în documentele slave de aici, în secolele XIV—XVI, el e redat prin *sudstvo* (**сѫдство, сѹдство**) având exact același înțeles (din **сѫдити**, mai târziu **сѹдити**, a judeca). In Moldova s'a întrebuințat termenul *ținut*, redat în actele slave prin **дрьжавь** (dela **дрьжати** a ține) și mai târziu și prin **волость**. In Ardeal, administrația regilor unguri a impus termenii *comitat* și *district*; pentru regiunea secuiască și săsească s'a păstrat numirea de *scaune* (sedes, în ungurește szék).

Județele, ca subîmpărțiri administrative, sunt contemporane cu întemeierea statului. Primii domni au trebuit să-și aibă reprezentanții lor în diferitele regiuni ale țării; altfel n'ar fi putut stăpâni efectiv teritoriul supus autorității lor. Este complet lipsită de temeiu prin urmare afirmația pe care o face autorul *Cronologiei Tabelare*, alcătuite în veacul al XVIII-lea, când susține, rezumând un document din 6950, Martie 23, dela « Băsărabă voevod sin Băsărabă voevod », că « acest domn au început a deosebi județe ». E de observat de altfel că nu numai faptul dar și indicația domnului căruia el i se atribuie e greșită: la data amintită, 1442, nu domnea Băsărabă voevod, ci Vlad Dracul.

In genere, în Țara Românească, județele s'au format de-a-lungul râurilor, care le-au dat și numele. Doljul (care înseamnă

Jiul de jos), Gorjul (Jiul de sus), Oltul, Argeșul, Dâmbovița, Prahova, Buzăul, Râmnicul-Sărat, Ialomița intră în această categorie. In Moldova și în Ardeal, fără ca să lipsească modul de formație din Țara Românească (așa de exemplu, județele Putna, Trotuș, Covurlui, Suceava, Crasna, Târnava), cele mai multe însă dintre județe s'au alcătuit *în jurul unor centre*, orașe sau cetăți, luând numele acestora. Astfel sunt județele Bacău, Roman, Neamț, Cernăuți, Dorohoi, Botoșani, Iași, Fălciu, Hotin, Soroca, Chilia, Cetatea-Albă iar în Ardeal, Alba, Clujul, Turda, Făgărașul, Aradul, etc.

Ca și celelalte instituțiuni, și județele n'au rămas neschimbate, ci au avut o întreagă evoluție. Unele au dispărut, creându-se în locul lor altele, cu alte nume; hotarele s'au modificat, mărindu-se sau micșorându-se; în ce privește pe administratorii sau conducătorii județelor, și aceștia au primit, dela o vreme, alte nume, iar atribuțiile lor au variat. O sumă dintre județele care se constată în veacul al XV-lea în câte și trele țările, azi nu mai există; numele unora s'a modificat; pentru multe altele, el nu mai are, în limba de astăzi, niciun înțeles. Este așadar necesar, ca înainte de a ne ocupa de cârmuitorii vechilor județe, să vedem mai întâi ce anume județe au existat în primele veacuri ale vieții de stat, de o parte și de alta a Carpaților, și ce înseamnă numele lor. Această analiză va prilejui și unele constatări semnificative asupra vieții strămoșilor noștri în cursul întunecosului ev mediu.

Județele Olteniei. In Oltenia constatăm, pe vremea lui Dan I, *județul Jaleșului.* Prin documentul din 1385, acest voevod dăruiește mănăstirii Tismana, între altele, un mertic anual de 400 de găleți de grâu « din județul Jaleșului » (**мт Жалешкаго сѫдства**). Il găsim amintit și în diploma acordată aceleiași mănăstiri la 28 Octomvrie 1429 de regele Sigismund al Ungariei. Ultima mențiune cunoscută mie este în actul similar, din 20 Octomvrie 1444, dela Iancu de Huniedoara. Județul Jaleș și-a luat numele dela pârâul Jaleș care se varsă în Sohodol, care la rândul său se varsă în Bistrița, iar aceasta în Tismana. Era situat prin urmare în regiunea muntoasă a actualului județ Gorj, fără a-i putea însă determina precis hotarele. In cuprinsul lui erau satele Ploștina, Cereș, Turcineștii, Leurda, Arcanii, Tamașeștii, Baleștii și Rasova.

Un alt judeţ oltean dispărut este acela al *Motrului*. Cunosc o singură menţiune despre el, în actul din 10 Iunie 1415, prin care Mircea cel Bătrân întăreşte mai multor boernaşi satul Beala « în judeţul Motrului » (на сѫдство Мотрьско). Numele şi l-a luat dela apa Motrului, în jurul căreia se întindea.

Al treilea judeţ oltean dispărut este *judeţul de Baltă*. Şi pentru acesta, avem tot numai o singură menţiune, în documentul amintit al lui Iancu de Huniedoara din 1444: se pomenesc « în judeţul de Baltă, (оу Блатничко соудьство) pe Dunăre, satul Vadul Cumanilor şi la Blatniţa Saghievăţul şi celălalt Saghievăţ şi Pesticevo şi Toporna şi Sogoino şi în faţa Ţibrei balta numită Bistreţul ». Acest judeţ se întindea în partea de miazăzi a judeţelor Dolj şi Mehedinţi de astăzi; numele îi venea dela bălţile întinse dela Dunăre care se aflau în cuprinsul lui.

La sfârşitul secolului al XV-lea şi la începutul celui de al XVI-lea, găsim, în locul acestor trei judeţe, alte trei şi anume: judeţul *Mehedinţi* şi judeţele *Jiului de sus* şi *Jiului de jos*. Intr'o scrisoare din 1482 a lui Vlad Călugărul · se spune că Basarab cel Tânăr a fost ucis de « Mehedinţi » (Мехединци) adică de locuitorii din acea regiuue; prima menţiune sigură despre judeţ e din 1483. La 29 Iulie 1497, Radu cel Mare dă mănăstirii Mismana un mertic anual de 300 de vedre de vin « din judeţul Tehedinţi sau din judeţul Jiului de sus » (ѡт сѫдство Мехединци или ѡт сѫдство горнемꙋ Жилю). Iar într'un act din 12 Septemvrie 1534, aflăm că pe vremea lui Vlad cel Tânăr (1510—1512), un boier anume Radul « a fost . . . strângător de bir în judeţul Jiului de jos » (ꙋ сꙋдство долни Жил). Numele judeţului Mehedinţi pare a însemna « cei dela Mehadia, Mehedia », -inţi fiind un sufix care arată locul: compară cu *Dunărinţi*, locuitori de la Dunăre şi cu numele satelor *Hrisomuinţii* dăruit de Radu I mănăstirii Tismana, *Bahninţi*, pe râul Vodiţa, pomenit în actul amintit din 1444, *Binţinţi*, din Ardeal, satul lui Vlaicu, *Leurinţi* pe Bârlad, sat pomenit în hrisovul din 13 Iunie 1436 dela Iliaş şi Ştefan, *Brainţi* şi *Vaculinţi*, sate moldoveneşti menţionate într'un act din 29 Noemvrie 1443. Din numirile administrative Gor-Jiiu (Jiul de sus) şi Dol-Jiiu (Jiul de jos) s'a făcut cu vremea numele judeţelor de azi Gorj şi Dolj. E unul din puţinele cazuri când o numire slavă *dată de administraţie* a intrat în limba

vorbită, fiind însuşită de popor. (Acelaşi e cazul cu numele actual al comunei *Star-Chiojd*, star însemnând în limba slavă bătrân).

Tot la începutul secolului al XVI-lea, constatăm județul *Gilortului*; numele îi vine dela apa Gilortului în jurul căreia se întindea. Prin documentul din 3 Mai 1502, Radu cel Mare dă mănăstirii Govora un mertic anual de 4 burdufe de brânză şi 6 de urdă « din județul Gilortului » (« ot sud Gilort »). Printr'un alt document, se dă mănăstirii Bistrița câte 500 de găleți de grâu, pe fiecare an, tot « din județul Gilortului ». Iar la 3 Noemvrie 1516, Neagoe Basarab, întărind o danie făcută mănăstirii dela Cornet, aminteşte şi satul Poia « din Gilort ».

Numele județului *Vâlcea* este, după unii cercetători, o veche moştenire din vremea conlocuirii cu Slavii. In limba acestora, Vâlcea ar fi un adjectiv alcătuit din vălk (влъкъ) *lup*, şi ar însemna deci, « ținutul sau țara lupilor ». După alți cercetători, însă, județul ar purta numele vreunui vechi conducător, a vreunui cneaz, cum a fost de pildă acel Farcaş (care în ungureşte înseamnă la fel: lup) pomenit în doploma Ioaniților din 1247. Ca analogie, se poate cita numele, de origină sârbă, a județului *Romanați*, (compară cu Kraguevac: se citeşte Kraguevaț, Alexinac, Pojarevac) care, însemnând « urmaşii lui Roman », trimite la un vechiu stăpânitor — cneaz sau voevod — cu acest nume. Prima mențiune despre județul Vâlcea o găsesc în hrisovul din 8 Ianuarie 1394 prin care Mircea cel Bătrân dăruieşte mănăstirii Cozia, între altele, dijma din miere şi ceară a acestui județ.

Județele Țării Româneşti. In Țara Românească, vechiul județ al *Argeşului* își ia numele dela apa care-l străbate în lung. Iar numele apei pare a fi o veche moştenire dacică, dacă emendația lui Vasile Pârvan: *Argessos* pentru *Ordessos* al lui Herodot, e exactă. Spre răsărit de Argeş, exista la sfârşitul veacului al XV-lea un județ, dispărut apoi, care purta numele de *Pădureț*. La 19 Iulie 1498, Radu cel Mare confirmă mănăstirii Râncăciovul, între altele « găleţile ohabnice din venitul domnesc dela grâu și dela orz din județul Pădureț ». Mai târziu, Vladislav Voevod dăruieşte prin hrisovul din 24 Iulie 1524, bolniței — adică spitalului — dela mănăstirea Sâmidreni şi azilului de săraci dela Argeş — instituții despre care puțini bănuesc că au existat în

vremea aceea în ţara noastră — « toate brânzeturile care se vor alege din judeţul Pădureţ, orice s'ar alege venit, ca brânzeturi, sau brânză de burduf, sau caş sau orice alt venit ». Judeţul a continuat să existe în secolul al XVI-lea; la începutul celui de al XVII-lea, în timpul domniei lui Radu Mihnea, el era însă alipit la judeţul Muşcel. In cursul acestui secol s'a scris o bucată de vreme în actele cancelariei: « judeţul Muşcel şi Pădureţ » (sud. Muş. i Pad.). Intinderea judeţului, cu nume aşa de caracteristic, se pare că a fost foarte mică: « dela dealurile ce despart afluenţii Râului Târgului de ai Râului Doamnei până în judeţul Argeş ». In orice caz, existenţa a încă unui judeţ în această parte a ţării e un indiciu de desimea de populaţie de aici. Există şi azi satul Pădureţu în judeţul Muşcel; un alt sat Pădureţi e în judeţul Argeş.

Numele *Muscelului* a fost pus în legătură de unii cercetători cu « muncelele » sau colinele care acoperă o parte a acestui judeţ, de alţii cu vechiul cuvânt românesc « *muşat* » adică *frumos*, care prin adăogirea sufixului -elu, ar fi dat muşăţel > muşeţel > muşcel. Şi într'o ipoteză şi în cealaltă, numele judeţului este românesc, spre deosebire de acela al judeţului vecin care are o origine slavă. Intr'adevăr, *Dâmboviţa* vine din vechiul slav dămb (дѫбъ) care înseamnă *copac* şi *stejar*. In limba bulgară dâmbovo este locul unde cresc stejari. Dâmboviţa înseamnă deci apă ce curge prin păduri de stejar. Şi într'adevăr, acest nume corespunde situaţiei de fapt, şi mai ales corespundea în vremea când o mare parte din câmpia şi din dealurile Ţării Româneşti erau acoperite de codrii uriaşi de stejar. Dela apă şi-a luat numele judeţul. Din aceeaşi rădăcină veche slavă derivă şi numele *Dâmbovnicului*, un afluent al Neajlovului, al *Dâmbului*, un pârâu din Prahova, precum şi cuvântul *dumbravă*. Judeţul *Prahova* are de asemenea un nume de origină slavă. *Prah* (прахъ) a dat în româneşte praf; *Prahova*, în bulgară înseamnă loc prăfos, sau râu al cărui maluri au praf, au nisip fin. Şi în latineşte găsim expresia echivalentă: pulverulentus amnis. Cursul de apă a dat apoi judeţului numele său. Intre judeţele Prahova şi Buzău, a existat, din cele mai vechi timpuri şi până la 1 Ianuarie 1845 când a fost desfiinţat, judeţul *Săcuieni*; cancelaria domnească îl mai numea, prescurtat, şi judeţul *Saac*. Numele i se trage dela populaţia venită aci din ţinutul secuiesc, din Ardeal, populaţie amestecată, Români şi

Secui; acestor coloniști li se mai spunea și «Ungureni»; așa se

Fig. 99. — Fostul județ al Săcuienilor sau Saacului.

explică profuziunea de numiri de acest fel care se întâlnește și astăzi pe teritoriul fostului județ al Săcuienilor (Tohăneanca-

Ungureni, Popeşti-Ungureni, Homorîci-Ungureni, Poseşti-Ungureni, Ungurelu, Ungurenii din Poiana Mierlii, Mâneci-Ungureni, Valea-Anii-Ungureni, Valea-Vii-Ungureni, etc.) (vezi fig. 99). Colonizarea a început, se pare pe vremea Cavalerilor Teutoni (1211—1225) cari şi-au întins stăpânirea şi asupra acestor părţi; ea a urmat apoi, cu intensitate variabilă, până în veacul al XIX-lea. Judeţul Săcuieni a avut o suprafaţă mai mare şi decât Prahova şi decât Buzăul; el cuprindea târgurile *Săcueni*, amintit în ordinul circular dat de Dan al II-lea în 1431, « tuturor târgurilor şi vămilor domniei mele », apoi târgul Teleajen, pomenit în 1503, poate tot una cu *Bucovul*, *Vălenii de Munte*, mai înainte reşedinţa judeţului, *Mizilul* — dela menzil, poştă: aci era o staţie de poştă — şi *Urlaţii*. La sfârşitul secolului al XVIII-lea, odată cu mutarea drumului de comerţ spre Braşov, de pe valea Teleajenului pe aceea a Prahovei, scade şi însemnătatea târgurilor de pe vechiul drum, până când judeţul însuşi e desfiinţat.

Buzăul îşi trage numele dela apa care-l străbate de-a-lungul. In anul 372, predicatorul creştin Sava goticul a fost înnecat, din ordinul lui Atanarich, regele Goţilor, în apa râului Μουσέος. Dacă admitem că scriitorul grec a însemnat greşit numele acesta, omiţând litera π şi că deci în realitate râul se numea Μπουσέος (Μπ se pronunţă *b* !), atunci numele lui este străvechiu, poate dacic. Judeţul e pomenit şi în scrisoarea din 1481 a lui Ştefan cel Mare adresată « tuturor boierilor şi mari şi mici şi tuturor judecilor şi tuturor judecătorilor şi tuturor săracilor ... din tot ţinutul Buzăului şi al Râmnicului » (**ѡт въсє дръжавє ѡт Бѹзєѹ и ѡт Рыбник**), prin care le face cunoscut că a luat sub ocrotirea sa pe pretendentul Mircea.

Judeţul vecin al *Râmnicului* îşi trage numele tot dela apa care-l străbate. Râmnic e cuvânt slav: vine dela râba (**рыба**) care înseamnă peşte; deci râbnic şi apoi râmnic, râu cu peşte, iaz, eleşteu. In scrisoarea amintită a lui Ştefan, judeţul e numit simplu Râmnic (**Рыбник**); în actele cancelariei muntene găsim însă denumirea *Slam-Râmnic* adică Râmnicul-Sărat. Acest adaos — determinat de apa într'adevăr sărată a râului — a fost necesar pentru a deosebi *oraşul* de aci de celălalt Râmnic, din Vâlcea. Dela oraş apoi a trecut şi asupra judeţului; faptul s'a petrecut, credem, în veacul al XV-lea, dacă nu chiar în al XIV-lea.

Spre deosebire de Prahova, Buzău, Râmnic și celelalte județe numite după cursurile respective de apă, *Brăila* își trage numele dela orașul Brăilei. Așezarea aceasta de pe malul Dunărei datează dinainte de întemeierea Țării Românești; ea se datorește vreunui Brăilă (din Braie) după cum Chitila vine dela un Chitilă (cel care chitește adică ochește). La 1481, Ștefan cel Mare trimite o scrisoare și tuturor boierilor, judecilor, judecătorilor și săracilor « din tot ținutul Brăilei » (ѡт вьсеи дрьжавѣ Брьилѣ).

Județul *Ialomița* a fost numit astfel după râul respectiv, pe malurile căruia se constată așezări omenești încă din epoca preistorică. *Ialov* (ꙗловъ) în slavonește înseamnă « neroditor, nelucrat »; de aci s'a format numele *Ialovnița*, adică « apă ce străbate prin locuri neroditoare, nelucrate » (Bărăganul !). Sub această formă, găsim numele râului în hrisovul din 1387 al lui Mircea cel Bătrân pentru mănăstirea Nucetul (Cozia !) prin care-i întărește bălțile dela Dunăre, dela Săpatul « până la gura Ialovniței », în acela din 17 Noemvrie 1431 dela Alexandru Aldea care dăruește mănăstirii Dealul satele « Alexeni pe Ialovnița » (Алеѯани на Ꙗловници) și Răzvadul, în sfârșit în acela din 1473, dela Ștefan cel Mare, în care se vorbește de arderea orașului Floci și a ținutului Ialomiței (флочи и Ꙗловницоу). Mai târziu, numele s'a prefăcut în Ialomița.

Ilfovul poartă tot un nume slav. In actele slave ale cancelariei muntene și chiar în unele din cele scrise românește, i se spune *Elhovul* și aceasta ne arată etimologia. Elha (Ієлъха) în vechea slavă înseamnă *arin*; Elhov este deci « ținut cu arini » (ariniș). Din Elhov s'a ajuns la forma Ilhov — astfel e scris, de exemplu, numele județului în actul din 20 Septemvrie 1602 prin care Nicolae Pătrașcu, doamna Stanca și domnița Florica, așadar soția și copiii lui Mihai Viteazul, dau bisericii din Șcheii Brașovului « satul Micșuneștii de în județul Ilhovului » (Илховꙋлꙋи) — iar din Ilhov s'a făcut forma de astăzi Ilfov. (Comuna actuală *Ilovița* din Mehedinți se numea în secolul al XVI-lea *Ilhovița*). Cea dintâi mențiune despre județul Ilfov o găsesc în documentul din 23 Martie 1482 în care e vorba « de satele pе care le are mănăstirea Snagovul în județul Elhov » (колика села имат сти монастир оу сѫдство Єлховꙋ).

Vlașca poartă un nume extrem de interesant și de cea mai mare importanță pentru istoria neamului nostru în evul mediu.

Intr'adevăr Vlaşca înseamnă în limba slavă « Ţara Vlahilor » adică a Românilor şi ea ne arată că la venirea năvălitorilor slavi, acest ţinut *de şes*, acoperit de păduri întinse şi străbătut de cursuri de apă, era aşa de bine locuit de strămoşii noştri încât acest fapt i-a determinat şi numele. Pentru acei cari ne contestă continuitatea în stânga Dunării cât şi pentru acei cari consideră şesul ca un loc ocupat mai târziu de Români, numele de Vlaşca este cel mai bun răspuns. După întemeierea statului, judeţul a păstrat vechiul nume al regiunii. Ca menţiune documentară, citez actul din 19 Iulie 1498 prin care Radu cel Mare confirmă mănăstirii Râncăciovul dania pe care i-o făcuse tatăl său Vlad Vodă, anume, între altele, « găleţile ohabnice din venitul domnesc dela grâu şi dela orz » al satelor Băneşti, Dobrineşti, Vaideeşti, Găeşti şi Străoşti « din judeţul Vlaşca ».

Teleormanul este un judeţ cu nume vechiu turc, poate cuman sau peceneg. Pe teritoriul lui se găsesc într'adevăr o serie de numiri topice, terminate în -ui (balta *Bercelui*, râurile *Călmăţui*, *Urlui* şi *Vaslui*) despre care se crede că au fost date de aceşti predecesori ai Tătarilor. Numele însuşi de Teleorman înseamnă în vechea turcă « pădure mare » sau « pădure nebună » (teli + orman; compară cu Deliormanul din Dobrogea !), o dovadă de codrii cei întinşi cari acopereau odinioară ţinutul Teleormanului şi cari astăzi au fost tăiaţi aproape în întregime. Judeţul *Olt*, şi-a luat numele dela râul de-a-lungul căruia se întinde.

Nu avem informaţii mai bogate asupra stăpânirii lui Mircea în dreapta Dunării, în Dobrogea, aşa încât nu putem preciza nimic cu privire la împărţirea administrativă a acestui ţinut. E probabil însă că va fi fost un judeţ al *Dârstorului*, cetatea unde vegheau pârcălabii lui, numiţi cu un termen grecesc, « chefalia ». In partea de miazănoapte, e iarăşi probabil să fi existat un alt judeţ, având ca centre mai importante Vicina, Isaccea, Hârşova şi Enisala, iar la mare Sulina şi Sfântul Gheorghe.

Judeţele sau ţinuturile Moldovei. Trecând în Moldova, constatăm că judeţul *Putna* poartă nume slav. Put (пѫть) înseamnă în vechea slavă « drum »; putna, ca adjectiv, are deci înţelesul de « cu drum », « unde este drum » şi se referă — în cazul acesta — la apa Putnei de-a-lungul căreia — adeseori şi prin vad — a mers sute de ani — şi merge şi astăzi — drumul spre munte, în

Vrancea. Judeţul şi-a luat numele după râul care-l străbate dela apus spre răsărit. Prima menţiune o găsim într'un document latin din 2 Iulie 1431 în care se spune că marele vornic moldovean vine cu armată « spre Putna » (« versus Puttnam »).

Mai spre miazănoapte, vecin cu Putna, era în veacul al XV-lea şi al XVI-lea, judeţul sau ţinutul *Agiudului*, numit astfel după târgul Agiud — nu cel de azi, ci Agiudul vechiu — situat spre nord de vărsarea Trotuşului în Siret. Il găsim pomenit într'un document dela Ştefăniţă (1517—1527), într'altul din timpul lui Petru Rareş şi în lista de judeţe din 1566 a cronicii moldo-polone; în 1591, judecând după două însemnări fiscale din acest an, ar părea că el se contopise cu Putna. Intr'adevăr, în cea dintâi — un catastih de contribuabili pe categorii şi pe ţinuturi purtând data 20 Fevruarie 1591 — *Agiudul nu mai figurează*; în cea de a doua, posterioară cu câteva luni: 12 Mai 1591, şi cuprinzând numărul de oi cumpărate de « casapii şi gelepii din ţară », iarăşi pe ţinuturi, găsim: « ţinutul Putna şi Agiudul » la un loc (τζινούτ Πουτνα καὶ 'Αζούτο). Ceea ce ar putea fi interpretat în sensul că se făcuse contopirea lui cu ţinutul mai mare dela miazăzi (de aceea nu figurează în prima însemnare!) dar numai de puţină vreme, din moment ce el e amintit totuşi împreună cu Putna. Documente din prima jumătate a veacului al XVII-lea ne arată însă că ţinutul Agiudului a continuat să fiinţeze; îl găsim şi în 1647, pe vremea lui Vasile Lupu.

Asemănător e cazul celorlalte două ţinuturi din spre miazănoapte, *Trotuşul* şi *Bacăul*. In secolele XV şi XVI, ele sunt menţionate separat. Aşa apar, de pildă, în lista de ţinuturi din 1566. In prima însemnare fiscală din 1591, catastihul de contribuabili, le găsim tot separate; în cea de a doua însă ele sunt trecute la un loc: « ţinutul Trotuş şi Bacău » (τζηνούτος Τετρούχγν καὶ Πακόβην). Asemenea şi într'un manuscris autograf al lui Petru Movilă din 1619. Să însemne aceasta că se începuse a se considera aceste două ţinuturi ca formând unul singur? Intr'un document românesc din 7 Martie 1621, se vorbeşte totuşi de satul Blidereni « ot vlos Toutruş » şi de o moşie pe « Căiuţul cel Mare, ce este în ţânutul Tăutruşului ». O menţiune similară găsim la 5 August 1670 când e pomenit « locul ce să chiamă Săcătura, la ţinutul Trotuşului », unde făcuse vel logofătul Solomon Bârlădeanul o

mănăstire. Cum pe de altă parte, în lista lui Miron Costin, Trotuşul nu mai apare, rezultă că desfiinţarea acestui vechiu ţinut moldovean ar fi avut loc între 1670 şi 1684. Numele ar fi — cred unii filologi — de origine ungară: el a fost dat după acela al râului respectiv. Astăzi, râul se numeşte Trotuş: asemenea modificări de pronunţie am mai constatat şi la alte nume de râuri şi judeţe.

Spre răsărit de ţinutul Putnei, este ţinutul *Tecuci*; numele ar fi, după unii cercetători, de origine slavă şi anume ar veni dela verbul teşti, tekon (тєшти, тєкѫ) care înseamnă « a curge ». Forma « tecuci » (тєкѹчь) ar îndrepta spre Slavii de nord; pentru o influenţă sud-slavă, bulgară, ar fi trebuit să avem *tekuşt*. In cazul când această explicaţie e justă, atunci dela numele *pârâului* Tecuci s'a dat numele ţinutului. După alţi cercetători, am fi însă în faţa unei denumiri pecenege sau cumane, tehek + uciu, care ar însemna « capătul sau marginea ţării ». Mai probabilă pare prima explicaţie; în sprijinul ei vine şi existenţa altor numiri topice identice sau asemănătoare, din alte regiuni: există un sat Tecuciu, în judeţul Teleorman, un altul Tekucza în Carpaţii Păduroşi, spre sud-vest de Kolomea şi un al treilea Tekuciţa, în Bosnia, spre sud-est de oraşul Doboj, de pe râul Bosna. Prima menţiune pe care o cunosc despre acest judeţ este în documentul din 20 Dechemvrie 1437, prin care Ilie şi Ştefan Voevozi dăruiesc boierului Ion Urecle păhărnicel, pentru a lui dreaptă şi credincioasă slujbă, satele Bârgâiani pe Bârlad « şi Stănigeanii şi Sârbii la Tecuci » (и Стѣнижани и Срьби на Тєкѹч).

Judeţul *Covurlui* poartă un nume peceneg sau cuman: aşa susţin specialiştii cari atribue aceeaşi origine numirilor topice terminate în -ui (Dăsnăţui, Vaslui, Geamartalui, Bahlui, Suhului, Călmăţui, etc.). El ar proveni anume, după unii din aceşti specialişti, din cuvântul kuvar-ul-uj care înseamnă « vale seacă », după alţii din kurgú + lú (prin metateză kugurlú), având înţelesul de ţinut cu iarbă uscată, ţinut secetos. E de observat că acelaşi nume (forma Cohurlui este dialectală, cu schimbarea lui v în h: compară cu hulpe, hultan pentru vulpe, vultan!) poartă şi pârâul Covurlui care străbate ţinutul. La 15 Iulie 1448, Petru Voevod întăreşte lui Cernat ploscarul şi fratelui său Şteful vreo patruzeci de sate, selişti, locuri, iezere, între care şi « jumătate

din morile noastre dela Covurlui, de pe Prut »: e prima menţiune sigură a ţinutului.

In partea de miazăzi a ţinuturilor Tecuci şi Covurlui şi în extremitatea răsăriteană a ţinutului Putna era în secolul al XV-lea o regiune, poate chiar un ţinut — documentele nu precizează — numită *Oltenii.* O găsesc pentru prima oară în scrisoarea din 1 Septemvrie 1435 prin care Iliaş Voevod comunică regelui Vladislav al Poloniei că s'a împăcat cu frate-său Ştefan, şi că i-a dat acestuia din urmă să stăpânească « cetatea Chilia (городъ Келїю) şi cu vama şi cu ezerele ce ascultă de acea cetate, şi oraşul Vaslui şi ocolul ce ascultă de acest oraş şi ţinutul dela Tutova şi târgul Bârladului, cu tot ocolul, şi morile Covurluiului şi oraşul Tecuciu, cu tot ocolul, *şi Oltenii* » (и Олтѣны). Numele revine în actul din 14 Noemvrie 1499, prin care Ştefan cel Mare întăreşte boierului său Duma Brudur jumătatea din jos a satului Ţăpeşti, pe Bârlad « la Olteni » (въ Олтѧнохъ). Il întâlnim apoi în patru documente dela Petru Rareş. Regiunea Oltenilor îşi trage numele dela *localitatea* Olteni, înfăţişată ca târg sau oraş în cele mai vechi hărţi ale Moldovei, cum e, de pildă, harta lui G. Reichersdorf (1550). Pe vremea lui Bogdan, fiul lui Ştefan, târgul Oltenilor nu mai exista însă: el se pustiise, devenise silişte, şi îşi schimbase şi numele în *Lungociul*: faptul îl aflăm din documentul cu data 17 Dechemvrie 1514. Astăzi şi Lungociul şi satele *Călieni* şi *Năneşti* între care — aşa cum ne spune hrisovul din 17 Martie 1529 — era situată siliştea fostului târg, se găsesc pe malul drept al *Siretului*; în secolul al XV-lea însă, ele erau pe malul drept al *Bârladului* care curgea, vărsându-se direct în Dunăre, *prin actuala albie a Siretului*, iar acesta din urmă avea cursul său mai spre miazăzi. Aşa dar, în această regiune, în sudul judeţelor Tecuci şi Covurlui şi trecând şi la miazăzi de *actualul* curs al Siretului, cum trece şi până astăzi hotarul judeţului Putna, erau târgul şi regiunea *Oltenii.* Numele se explică prin vechii locuitori ai acestei regiuni, veniţi sau aduşi de cei dintâi Basarabi, din Oltenia sau de pe malurile Oltului. Mai sunt şi alte sate în judeţul Covurluiului şi Tecuciului care arată aceeaşi origine — din Ţara Românească — a locuitorilor lor. Astfel satul Puţenii, care în veacul al XV-lea se numea *Muntenii*-Puţeni, pe valea Gerului şi *Muntenii* de lângă Ţigăneşti, pe Bârlad.

Spre miazănoapte de ținutul Covurluiului, exista, în secolele XV și XVI, un ținut al *Horincei*. El apare într'un hrisov din 8 Aprilie 1528 prin care Petru Rareș dă lui Fătul, pârcălab de Ciubărciu, și surorilor lui « *un sat în ținutul Horincei, anume Stoboreani*, ce a pierdut acest sat Săcuianul ceașnic, ginerele Tăutului logofăt, în viclenie, când, cu alți necredincioși, a rădicat pe un lotru, ca Domn, în contra nepotului domniei mele, Ștefan voevod și în contra țării noastre » (**єдно село оу волости Хоринчои на имѣ Стоборѣни**). Acest ținut apare și în lista din 1566, amintită mai sus, sub forma de « Horinczowski » (al Horincei). Numele îi vine dela apa Horincei și este, după toate probabilitățile, de origine slavă. Reședința acestui ținut pare să fi fost la Oancea, astăzi târgușor pe Prut în nordul județului Covurlui, unde există încă plasa Horincea; așa s'ar explica mențiunea într'un document din 26 Fevruarie 1588, a lui « Gâlț staroste de Oancea »; acesta fusese mai înainte « staroste de Tecuci ». In cele două liste din 1591, ținutul Horincea nu mai apare: el se contopise probabil cu Covurluiul.

Un alt județ dispărut a fost acela al *Bârladului*; el era situat în partea de miazăzi a actualului județ Tutova și avea ca reședință orașul Bârlad. Il găsim trecut atât în lista din 1566, cât și în cele din 1591; el exista încă pe vremea lui Vasile Lupu, de oarece e amintit într'un document din 1642. După aceea însă dispare, contopindu-se cu ținutul vecin al Tutovei. Miron Costin nu-l mai menționează în 1684. Numele de Bârlad — întâlnit nu numai în *toponimie*, dar și în *onomastică* — ar fi, după unii cercetători, de origine slavă, din rădăcina *berlo* care înseamnă băț, nuia, creangă, de unde colectivul berlad, după alții, de origine pecenegă sau cumană, din bilád « târg sau oraș prin excelență ». Mai probabilă pare prima explicație.

Tutova poartă un nume slav: tut (**тѹтъ**) în limba rusă înseamnă *mură*; tutova, prin urmare, e « ținutul murelor ». Așa cum fuseseră impresionați de mulțimea *arinilor* în Ilfov, a *stejarilor* în Dâmbovița, au fost impresionați năvălitorii slavi în acest ținut de mulțimea rugilor de mure. Dela Slavi am luat noi numele; astăzi el nu mai are niciun înțeles în limba noastră, după cum nu mai au atâtea din numirile topice de pe întreaga față a pământului românesc. Prima mențiune despre acest ținut

o găsesc în documentul din 1 Septemvrie 1435 prin care Iliaș Voevod anunță că s'a împăcat cu fratele său Ștefan căruia i-a dat între altele « ținutul dela Tutova și târgul Bârladului cu ocolul tot » (дєржавꙋ ѡ(т) Тꙋтовꙑ и тръгъ Браладъскꙑи съ үсєю волостию).

Asupra numelui ținutului *Fălciu* există discuție: în timp ce unii îl derivă din falce, unitatea de măsură a suprafețelor egală cu trei pogoane, aducând ca argument chiar analogia cu numirea Pogoanele dată unui sat din Buzău, alții consideră acest nume ca peceneg-cuman, derivându-l dintr'un fîlîkči care înseamnă barcagiu. Ni se pare puțin probabilă ultima explicație.

Ținutul *Bacău* a fost numit așa după orașul de reședință, iar acesta se pare că redă cuvântul unguresc bakó care înseamnă « călău ». Se poate ca întemeietorul așezării sau vreunul din stăpânitorii ei să se fi numit așa. E de observat că în această regiune întâlnim și alte nume de origine ungurească. Prima mențiune a județului se află în documentul din 3 Ianuarie 1435 prin care Ștefan Voevod dăruiește lui Micul Neagoe și lui Raspop Opriș jumătate din satul « Suhodolu, ce iaste la ținutul Bacăului ». Tot dela orașul de reședință, întemeiat de Roman Voevod (1391—1394), și-a luat numele și ținutul *Romanului*. Același pare a fi și cazul *Vasluiului*, cu nume caracteristic, pecenego-cuman. Explicația pe care o dau unii dintre filologi acestui nume este « ținut înalt, parte înaltă » ceea ce s'ar potrivi cu înfățișarea ținutului care cuprinde tocmai dealurile înalte ce culminează la Bârnova.

Ținutul *Neamțului* a fost numit așa după târgul sau cetatea Neamțului. Numele e de origine slavă (Нѣмєц) și înseamnă *mut*: așa numeau Slavii pe Germani, a căror limbă n'o înțelegeau, după cum Grecii spuneau barbari adică « cei ce bolborosesc » acelora cari vorbeau altă limbă, necunoscută. Dela Slavi, cuvântul a fost luat de noi. De aceea, când coloniștii germani, probabil dintre cei dela Bistrița, au trecut peste munți și au întemeiat o așezare sau un târg în aceste părți, poate și cetatea, noi le-am numit Târgul și Cetatea Neamțului. Chiar spre sfârșitul secolului al XVII-lea, se mai întâlnesc încă nume germane printre locuitorii de aici; « besearica ča săsească » e pomenită și ea într'un act din 6 August 1672. Ținutul se constată documentar pentru

prima oară pe vremea lui Alexandru cel Bun, în hrisovul din 1 Septemvrie 1429, prin care Domnul dăruește mănăstirii Neamțului un mertic anual de « 12 poloboace de vin din desetina Neamțului ».

Spre miazănoapte de ținutul Neamțului, se întindea ținutul *Sucevei* care ocupa o suprafață mult mai mare decât cea de azi. Numele este de origine slavă: *sučava* înseamnă « sinuos, cu cotituri, încovoiat ». Așa s'a spus *râului*, iar dela râu și-a luat apoi numele atât orașul cât și ținutul Sucevei. La 8 Septemvrie 1442, voevozii Iliaș și Ștefan întăresc boierului Bade Hârje satul Balomirești « la țânutul Sucevii ».

Tot dela o apă și-a luat numele și ținutul *Cârligăturei*, cuprins între ținuturile Roman, Hârlău, Vaslui și Iași. N'avea o suprafață prea mare, era în schimb însă bine populat: aproape o sută de sate sunt pomenite încă din vremea lui Alexandru cel Bun. Reședința îi era la Târgul-Frumos. In locul ținutului Botoșani exista în secolele XV și XVI și a existat până târziu ținutul *Hârlăului*. Sufixul -ău arată o influență ungurească; uneori însă el se adaogă la rădăcini de origine cu totul diferite, cum e de pildă, cazul Chișinăului. Numele ținutului vine dela acela al târgului Hârlău, reședința lui. Ținutul *Botoșani* a fost înființat abia pe la mijlocul secolului al XVIII-lea; el nu există în lista lui Dimitrie Cantemir (1716). Apare însă în aceea a lui Dionisie Fotino, din 1819, *alături* de ținutul Hârlăului.

Ținutul *Iași* poartă un nume străvechiu: acela al *Alanilor*, cărora Rușii le-au zis Asi sau Iași. Alanii au fost un popor de origine iraniană, ca Sciții și Sarmații, și au locuit la nordul Mării Negre și în Moldova; îi găsim în aceste regiuni la sfârșitul veacului al XIII-lea și începutul celui de al XIV-lea: Prutul poartă chiar, în unele hărți din vremea aceea, numele de *Alanus fluvius*. Lor li se datorește așezarea din care, pe urmă, s'a desvoltat orașul și reședința domnească a Iașilor.

Ținutul *Dorohoiului* se numește așa după târgul Dorohoiului, constatat documentar de la începutul domniei lui Alexandru cel Bun. Numele e de origine slavă și reprezintă forma ucraineană a adjectivului *drag*. Probabil că pe întemeietorul așezării să-l fi chemat așa. Tot de origine nord-slavă e și numele ținutului *Cernăuți*, format după acela al târgului, întemeiat de vreun Cerno

sau Cernea (ar însemna «Negrul» pe românește; compară cu Cerna-Voda: apă neagră). Prima mențiune sigură a ținutului este în documentul din 1 Iunie 1476, prin care Iuga, marele vistiernic al lui Ștefan, dăruește mănăstirii Putna, între altele, «satul Șiräuți din ținutul Cernăuților» (оу Чєрънобскои дръжави).

Tot în această regiune apare, în prima jumătate a veacului al XV-lea, *ținutul Țeținei*, numit astfel după cetatea Țeținei, care se afla la câțiva kilometri depărtare de Cernăuți. La 18 Octomvrie 1435, Iliaș Voevod dăruiește boierului Stan Babici între altele «satul Sobraneți în ținutul Țeținei» (оу Цѣциньскои держави). Cu doi ani mai înainte, în 1433, sunt menționate «aceste cetăți Țețina și Hmielovul cu aceste ținuturi (sau ocoale: în slavonește este со [т]ѣми волостми!) și sate care ascultă de ele». Au existat oare în același timp *două* ținuturi deosebite, al Țeținei și al Cernăuților, sau numai unul singur, numit mai întâi al Țeținei și apoi, pe vremea lui Ștefan cel Mare, al Cernăuților? Un răspuns sigur nu se poate da, pe baza documentelor cunoscute astăzi.

Ținutul *Hotinului* s'a numit astfel după cetatea și târgul Hotinului care sunt anterioare descălecatului. Etimologia e, după toate probabilitățile, slavă; *chotŭ* în vechea slavă înseamnă «iubit, drag»; de aci s'a format numele întemeietorului; am avea prin urmare o analogie cu numele Dorohoiului, care înseamnă același lucru. Tot slav este și numele ținutului, atât de caracteristic totuși românesc, *Soroca*, format iarăși după acela al târgului. Soroca (сорока) în rusește înseamnă «coțofană»; explicația cealaltă care derivă numele din soroc (сорокъ) adică, pe rusește «patruzeci» e neverosimilă. *Orheiul* apare ca ținut pentru prima dată în documentul din 26 Noemvrie 1470, păstrat însă numai într'o traducere târzie; el și-a luat numele după târgul respectiv; cea mai mare parte a ținuturilor moldovene, mai ales între Prut și Nistru, urmează de altfel, după cum am amintit și mai înainte, această regulă. Originea numelui Orhei (cf. Orheiul Bistriței, în județul Năsăud) nu e încă lămurită: unii îl derivă din slavicul орѣхъ = nuc, nucă.

In ce privește numele ținutului *Lăpușna*, el poate să vie sau dela acela al târgului respectiv constatat documentar la 1454 —ipoteză mai probabilă (o apă și o așezare *Lăpușna*, în Ardeal,

în județul Mureș; o altă așezare *Lăpușna*, în Bucovina) — sau dela acela al apei. In limba bulgară, lopuš, înseamnă « scaiu, scaete, brustur »; Lopușna — și observăm că în documentele veacului al XV-lea această formă alternează cu Lăpușna — e deci « ținut cu brusturi, cu scaieți » sau dacă e vorba de apa cu acest nume, atunci apa care trece printr'un asemenea ținut. (Cf. Lopușnia, localitate în Jugoslavia). Și acest ținut se constată a fi bine populat încă din vremea lui Alexandru cel Bun.

Ținutul *Tighinei* s'a numit astfel după târgul Tighinei care pare a fi și el anterior descălecatului. Nu-mi pot explica bine originea numelui, mai ales în forma în care apare în câteva documente ale veacului al XV-lea: Tegheneacheciu, Tighineacheciu sau Tegheneachiciu (**Тагаиакачю, Тегенѣкечю, Тигинѣкачоу, Тегенакичоу**); am impresia însă a unei moșteniri din vremea stăpânirii pecenege sau tătărești (un sat Tighina e în județul Vâlcea). In jurul *Cetății Albe* a fost un ținut cu același nume. El n'a stat decât puțină vreme sub stăpânirea Moldovei, deoarece în 1484, Turcii, cucerind cetatea, îi anexează și teritoriul înconjurător, formând aci o raia. Aceeași a fost și soarta ținutului *Chiliei*, din jurul vestitei cetăți. El a constituit raiaua acestei cetăți, după cucerirea turcească (1484). Numele Chiliei pare a fi grecesc, fără însă ca să-l putem identifica, așa cum s'a propus, cu acela al localității Hili (Χηλή) amintită în izvoarele bizantine și situată, în realitate, în Bitinia, la intrarea în Bosfor. In scrisoarea din 1 Septemvrie 1435 prin care Iliaș anunță pe regele Poloniei Vladislav Iagello că s'a împăcat cu frate-său Ștefan, se spune că acesta din urmă va stăpâni, pe lângă altele, și « *ținutul* (**держава**) *cetății Chilia* cu vama și cu ezerele ce țin de acea cetate ».

Ținutul *Ciubărciului*, numit astfel dela localitatea Ciubărciu, era situat spre miazăzi de ținutul Tighina și avea ca hotar răsăritean Nistrul. Intemeiat, probabil, după ocuparea Cetății Albe de către Turci (1484), el cuprindea partea de miazănoapte a fostului ținut dela Mare; aci erau situate și cele « șapte sate de țară » care devin în 1595 proprietatea Hanului tătăresc. Prima mențiune cunoscută mie despre ținutul Ciubărciu este din 8 Aprilie 1528 când apare un Fătul pârcălab de Ciubărciu. In 1592, Ianuarie 3, sub Aron Vodă, sunt pomeniți « pârcălabi și hotnoghi de Ciubărciu », ceeace înseamnă, pe de o parte, că existau și aci,

ca și în alte ținuturi de margine, câte doi pârcălabi, iar pe de alta că era și o pază armată, *hotnogul* fiind un comandant militar (înseamnă, în ungurește, locotenent).

Ținutul *Chigheciului* sau Tigheciului își trage numele dela pârâul Chigheciu, un afluent al Prutului, care curge prin acest ținut. Prima mențiune a numelui o găsesc în actul din 13 Iunie 1436, prin care Iliaș și Ștefan dăruiesc boierului Mihail Stângaciu între altele, două sate « la Chegheaciu (на Кєгѧчъ), la pârâul Fântânilor, unde a fost Oană Albul și mai în sus Manești »; apoi, tot « la Cheigheaci (на Кєигѧча), locurile din pustie mai jos de Prun, la fântâna peducelului și mai în jos fântâna cea mare ». Ințelesul numelui nu-l știu; pentru comparație, citez însă numele satelor *Mâneciu*, din județul Prahova și *Berheciu* din Tecuci, adaog că sufixul -eciu e de origine slavă. In acest ținut a fost vestitul « codru al Chigheciului » care oferea cel mai bun adăpost locuitorilor împotriva năvălirilor tătărești. Ținutul Tigheciului e amintit atât în lista din 1566 cât și în cele două însemnări din 1591, pomenite mai sus (vezi p. 406).

Comitatele, districtele și scaunele din Ardeal. In Ardeal, înainte de cucerirea ungurească, Românii au fost organizați în cnezate și voevodate, întocmai ca și cei de dincoace de Carpați. « Ducatele » de care vorbește notarul anonim al regelui Béla așa trebuesc înțelese. După ce însă Ungurii au luat în stăpânire țara, ei i-au dat o altă împărțire, în comitate și districte. Au rămas însă urme și din organizarea anterioară. E mai întâi numele de *voevod* pe care-l va purta conducătorul Ardealului; este apoi marele număr de « districte românești » (cincizeci și patru de toate) răspândite pe întregul teritoriu dela apus de Carpați; este, în fine, împărțirea în « scaune » care se constată atât pe teritoriul ocupat de Secui cât și pe acela al Sașilor. Aceste scaune (sedes, Stühle, szék) par a corespunde « județelor » noastre, teritoriilor asupra cărora *judele* sau cneazul avea dreptul de judecată. Impărțirea administrativă a întregii țări ocupate de Unguri are loc în timpul dinastiei arpadiene; în a doua jumătate a secolului al XII-lea se constată în întreaga Ungarie 72 de comitate. In Ardealul propriu zis au fost în epoca arpadiană șapte comitate și anume: *Alba*, *Clujul*, *Dobâca*, *Solnocul din năuntru*, *Turda*, *Târnava* și *Huniedoara*.

In afară de acestea mai erau apoi două districte: *Făgăraşul* şi *Chioarul* (Kövár) şi «scaunele» săseşti şi săcuieşti. Numărul scaunelor săcuieşti a variat la început; în 1562 el e stabilit la cinci şi anume: *Odorheiul* (Udvarhely), *Trei Scaune*, alcătuit după cum îl arată şi numele, din reunirea a trei asemenea formaţii (Sepsy, Kézdy şi Orba) la care s'a adăugat apoi o a patra: Miclosvár, *Ciucul* (Csik) cu Giurgeul şi Caşinul, *Mureş-Oşorheiul* (Maros-Vásárhely) şi *Arieşul* (Aranyos).

Scaunele săseşti erau, în 1536, după mărturia lui Nicolae Olahul, român de origine, ajuns arhiepiscop de Strigoniu şi cancelar, în număr de şapte: *Sibiiul* (Hermannstadt), *Sebeşul săsesc* (Mühlbach), *Sighişoara* (Schässburg), *Orăştia* (Broos), *Vinţul* (Winz), *Mediaşul* (Mediasch) şi *Biertanul* (Birthälm).

La acestea se mai adăogau însă şi două «districte», al *Bistriţei* şi al *Coroanei*, adică al Braşovului.

In partea de miazănoapte a Ardealului, era comitatul *Maramureşului* menţionat ca atare în secolul al XIV-lea. Spre apus, în spre Tisa sau, cum s'a spus mai târziu, în părţile «reaplicate» au fost trei comitate: *Solnocul de mijloc*, *Crasna* şi *Zarandul*. Vecine cu acestea erau comitatele *Bihor* şi *Satmar*. In sfârşit, în Banat şi în partea de miazăzi a Ţării Crişurilor au fost comitatele *Arad*, *Cenad*, *Caraş*, *Haran*, *Cuvin* şi *Banatul de Severin*.

Şi dincolo de Carpaţi ca şi dincoace, constatăm, în decursul timpului, o sumă de modificări în împărţirea administrativă a ţării. Unele comitate sau scaune au dispărut, fiind înlocuite cu altele, limitele lor au variat, atribuţiile conducătorilor s'au schimbat şi ele. Numele au fost date în genere după reşedinţele respective; uneori însă şi după râurile care le străbat.

Maramureşul pomenit în documente la sfârşitul veacului al XII-lea (1199), a avut în primele secole ale stăpânirii ungureşti, un regim deosebit, aproape autonom, sub conducerea voevozilor români de aici. Abia la începutul secolului al XIV-lea apar primii comiţi: un Nicolae fiul lui Mauriciu, având şi titlul de voevod, pe lângă acela de comite de Maramureş şi de Ugocea, la 1303; apoi un Ştefan, fiul precedentului Nicolae, la 1326. Numele vine dela apa Maramureş, ce se varsă în Iza şi pe care documentele veacului al XIV-lea o numesc «fluvium Maramorosii». Pare să fie o străveche moştenire, dacă ne gândim la numele

Mureșului, dacicul Maris; alții îl derivă dintr'un nume personal *Mara*; ar fi deci « Mureșul Marei ».

Comitatul *Satmarului* cuprinde un ținut vechiu românesc, cu cnezi și voevozi. Balc, fiul lui Sas, prin urmare nepotul lui Dragoș întemeietorul Moldovei, era în 1385 comite de Maramureș și de Satmar. Originea numelui nu e precis stabilită: unii văd în el românescul Satu Mare, alții înclină pentru un nume personal, de origine germană: Satmar; compară cu Dietmar, Reinmar, Siegmar, etc. Intr'un document din 29 Iunie 1604, dela Radu Șerban găsim forma Sacmar (на сакмарю); aceeași formă o găsim și într'o însemnare a fostului vlădică Dosofteiu din Ardeal (c. 1630): « în ținutul Sacmarului până la Dobrițin ». In locul actualului județ al Sălajului, înființat abia în 1876, au existat în vechime, depășindu-i suprafața, două comitate: al *Solnocului de mijloc* și al *Crasnei*. Primul apare pe la începutul veacului al XV-lea. Mai înainte, era un singur comitat, mare, al Solnocului care se întindea dela Tisa până la Dej. De comitatul Solnocului de mijloc a ținut până la 1566 cetatea Chioarului (Kövár), ale cărei sate erau grupate în voevodate. Constatăm 11 atari voevodate, unele ca voevodatul lui Dan cuprinzând 13 sate, altele, ca acelea ale lui Damian Hossu sau Toma Hossu, numai 2 sate. Comitatul Crasnei, menționat documentar încă dela începutul secolului al XIII-lea, își trage numele dela râul Crasna, un afluent al Someșului, care înseamnă, în limba slavă: « frumoasa ». Un alt curs de apă cu același nume găsim în Muntenia (jud. Buzău), un al treilea în Moldova (județele Fălciu și Vaslui).

Comitatul *Dobâca* (Dobuca, Doboca) se întindea pe locul actualului județ al Someșului. In cuprinsul lui era cetatea Ciceiului, de care depindeau, la 1553, cincizeci și opt de sate, împărțite, ca și la cetatea Chioarului, în voevodate. La data arătată erau șapte voevozi, ascultând cu toții de pârcălabul de Ciceiu, reprezentantul domnului Moldovei. Numele acestui comitat vine dela cetatea Dobâca, constatată documentar la 1219, pe locul satului de astăzi Dobâca.

In partea de nord-est a Ardealului, acolo unde se află actualul județ al Năsăudului, e amintit, în secolul al XIII-lea, un « district » sau o vale a « Rodnei » (districtus sau vallis rodnensis), numită mai târziu și « vallis vallachalis ». In 1475, ea este alipită de

Bistriţa cu condiţia, foarte interesantă, ca locuitorii ei să aibă aceleaşi drepturi ca şi orăşenii din Bistriţa; cam în acelaşi timp (1474), districtul Bistriţei fusese încorporat, sub raportul administrativ, « Universităţii Saşilor », adică organizaţiei naţionale care cuprindea pe toţi locuitorii de acest neam din Ardeal. Atât numele Rodnei cât şi al Bistriţei sunt de origine slavă; cel dintâi înseamnă « metalic »; cel de al doilea « (râul) repede » (bystrica rěka).

Comitatul *Clujului* s'a format în jurul castrului sau cetăţii Cluj, al cărei nume e scris în documente la început cu s, nu cu j. Prima menţiune datează din 1173: « clusiensis »; în 1183 găsim « culusiensis », în 1201 « de Culus », iar în veacul al XIII-lea, între 1213—1291 « castrum Clus ». In acest veac, şi anume în anii 1263—1272, sunt aduşi în Cluj colonişti germani; în 1316 urmează alţii, toţi având privilegii. Numele comitatului se crede a fi de origine slavo-română, dela numele de persoană *Cluş*, un ipocoristic, adică o prescurtare familiară, a lui Nicolae: compară cu *Cloşanii* din Mehedinţi. In secolul al XV-lea constatăm în comitatul Clujului cinci cetăţi şi 285 de sate; era deci bine populat.

Comitatul *Bihorului* ocupa în veacul al XV-lea o suprafaţă considerabilă: el cuprindea şi oraşul Debreţin, iar spre miazăzi se întindea până la Huedin. Avea, în vremea aceea, 10 cetăţi, 14 oraşe şi târguri şi 518 sate; era, prin urmare, foarte populat. Românii îşi aveau şi aici voevozii lor, unul Neagul (« Neagul woywoda ») e constatat în 1326; un altul Ivan, cu fraţii săi Bog şi Balc, e pomenit ca « voevod de Beiuş » (« Ivan, woyvoda de Bulenus ») în 1363. Numele Bihorului este româno-slav, anterior venirii Ungurilor. Tot anterior Ungurilor este şi numele comitatului *Turda*; după unii cercetători, am fi în faţa unei vechi moşteniri dace sau latine (turu + dava, adică « locul zimbrului » sau turris + dava deci Turnul, oraşul Turnului); alţii îl derivă din slavă, şi anume din rădăcina tvârd (**тврдъ**) însemnând tare, puternic, din care s'a făcut apoi tvârdina (**твръдина**) întăritură. Castrul Turda, dela care şi-a luat numele comitatul, este foarte vechiu: îl găsim pomenit la 1075; comitatul însuşi apare în 1282. Judeţul *Mureş* a făcut parte în vechime din ţinutul secuiesc şi purta în consecinţă numele de « scaun ». Ca atare apare el în documente, începând din anul 1409; mai înainte, ţinea de scaunul

Ciucului. Numele este dacicul Maris (la Strabo Μάρισος, la Constantin Porfirogenetul, în veacul al X-lea, Μορήσις), ușor modificat prin convietuirea cu Slavii. Un alt «scaun» a fost *Odorheiul*, constatat documentar în 1301, când apare într'un act regal «villa nostra olachilas in medio Siculorum nostrorum de Udvarhely» adică «satul nostru românesc în mijlocul Secuilor noștri dela Odorhei». Din traducere se vede și *originea* numelui acestui scaun: este ungurescul Udvarhely. Pe locul unde se află astăzi județul *Ciucului* erau în vechime trei «scaune» deosebite secuiești: scaunul Ciucului, scaunul Giurgeului (Giurgiului), constatate amândouă documentar în 1406 și scaunul Cașinului care apare ceva mai târziu, în 1462. Pe urmă, câte și trele s'au unit formând o singură unitate administrativă.

Acceași a fost situația județului *Trei-Scaune*. Și el s'a format, cum arată și numele, din reunirea a trei scaune: Sepsy, constatat documentar pe la mijlocul veacului al XIV-lea, Orba și Kézdy, la sfârșitul lui. Și aici găsim populație românească, încă din cele mai vechi timpuri, cu cnezi și «villae olahalae». Județul *Brașovului* e numit în secolul al XIV-lea și comitat și scaun și district. In 1422, el intră în Universitatea Sașilor, unde constitue ca și Bistrița, un «district», spre deosebire de celelalte șapte unități administrative numite «scaune». Brașov, ca și Râșnov, sunt vechi nume româno-slave, anterioare venirii Ungurilor. Forma Brașău este mai nouă, alcătuită, cum arată sufixul -ău, după cea ungurească (Brassó). Județul — mai înainte districtul — *Făgaraș* și-a luat numele dela localitatea Făgăraș, pomenită documentar pentru întâia dată în 1291 sub forma: «Fogros». Găsim, după aceea, formele «Ffogaras» în 1369 și «Fugaras» în 1372. Numirea aceasta mai apare și în alte părți ale pământului românesc, în Botoșani, dată unei păduri, în Vaslui, unui deal, în Mehedinți unui pârâu, și, în afara hotarelor, în Bereg. Ar putea fi un cuvânt românesc, format din făgar (dela fag; compară cu tufar, frunzar) și sufixul -aș. «Țara» Făgărașului a fost multă vreme în stăpânirea domnilor munteni, în veacul al XIV-lea și al XV-lea. Și mai târziu, în secolele XVII și XVIII, domnii și boierii din Țara Românească au avut moșii în acest ținut.

In locul celor două județe Târnava-Mare și Târnava-Mică a fost în vechime unul singur, al *Târnavei*, numit în ungurește

prin traducere Küküllö. Numele este de origine slavă: târn (трънъ) înseamnă în vechea slavă « spin »; Târnava e prin urmare apa care curge printr'un ţinut cu spini. Küküllö în ungureşte e tocmai traducerea cuvântului slav târn. Dela apă şi-a luat numele castrul sau cetatea pomenită documentar pentru întâia dată în 1197 (« castrum Cuculiense »), iar dela aceasta comitatul (1217). In acest comitat al Târnavei a fost Cetatea de Baltă, dată împreună cu 8 sate, lui Ştefan cel Mare de regele Mateiaş.

Şi numele oraşului şi apoi, dela acesta, al comitatului *Alba* este tot o traducere. In epoca româno-slavă a existat cetatea Bălgrad, pomenită, chiar şi sub Unguri, cu numele ei vechiu: « Bellegrata ». Cancelaria latină a cuceritorilor a tradus pe Bălgrad, care înseamnă în limba slavă: « Cetatea Albă » prin Alba — găsim această numire într'un document din 1206 — şi mai târziu, au adaus şi numele legendarului Gyula (Iuliu) care ar fi stăpânit odinioară aci, pe vremea lui Ştefan cel Sfânt. Aşa s'a ajuns la forma Alba-Iulia, care apare în acte începând dela 1366. In ungureşte i s'a spus Fejérvár sau Fehérvár, iar în nemţeşte Weissenburg. Inainte de colonizarea Saşilor, comitatul Albei a ocupat o suprafaţă considerabilă, mult mai mare decât aceea a judeţului cu acelaşi nume de astăzi. Comitatul *Huniedoarei* — menţionat pentru prima oară în 1276 — şi-a luat numele dela cetatea Hunyad, pe ungureşte « Hunyadvár », care apare sub forma « Hunod » în 1276 şi « Huniad » în 1278. In veacul al XIV-lea, Ţara Haţegului forma un « district » (districtus Haczag) deosebit de comitatul Huniedoarei; şi mai înainte, ea avusese o situaţie aparte: ştim că în 1247, diploma Ioaniţilor o arată ca făcând parte din cnezatul voevodului Litovoi, ţinând deci de Oltenia. In veacul al XIV-lea, comitatul Huniedoarei se constată a fi foarte bine populat: el avea şapte cetăţi între care Haţegul, Hunedoara şi Geoagiul, 12 oraşe şi târguri şi 481 de sate.

Şi comitatul *Aradului* şi-a luat numele tot dela o cetate şi anume dela cetatea « Orod », pomenită documentar în 1132. Mai târziu, dar tot în secolul al XII-lea, găsim şi forma « Arad »: poate să fie un nume de persoană. In secolul al XV-lea, comitatul Aradului se întindea şi pe malul stâng al Mureşului, cuprinzând partea de nord a actualului judeţ Severin şi o bucată din Timiş-Torontal. Era bine populat: se amintesc, în acelaşi secol, trei sute

optzeci şi cinci de localităţi. Spre vest, se mărginea cu comitatul *Cenadului*, care trecea şi el la sud de Mureş, înglobând o parte din judeţul numit mai târziu Torontal şi al cărui nume vine, ca şi în cazul Huniedoarei şi Aradului, tot dela o cetate sau un castru, acela al Cenadului. Şi forma numelor e asemănătoare: Huniad, Arad, Cenad, având toate sufixul topic unguresc -ad, -od, (Hunod, Orod).

Spre miazănoapte, comitatul Aradului se învecina cu acela al *Zarandului*, al cărui nume pare a fi iranian, poate sarmatic. Intr'adevăr, în limba ossetă, din Caucaz, limbă iraniană, cuvântul « zaranya » înseamnă: aur. S'ar potrivi deci, dacă ţinem seamă de minele de aur din această regiune; certitudine însă nu există. Comitatul Zarandului, pur românesc, şi care avea în secolul al XV-lea o suprafaţă considerabilă, a fost micşorat treptat şi în cele din urmă desfiinţat, prin legea administrativă ungurească din 1876.

Trecând în *Banat*, constatăm că acest nume s'a dat mai întâi părţii din spre răsărit a lui, care a format « Banatul Severinului », cel dintâi ban cunoscut fiind Luca, în 1233. Această formaţie se întindea la început şi pe versantul de est al Carpaţilor, în Oltenia, şi a prilejuit o serie de conflicte între regii unguri şi domnii munteni, cari ocupaseră partea răsăriteană a lui, inclusiv reşedinţa, Severinul. In 1524, această reşedinţă intră în stăpânirea Turcilor; aceeaşi soartă o va avea, curând după aceea, aproape întreg Banatul. Numele de Severin vine nu dela împăratul Sever cum s'a crezut mai înainte ci, aşa cum au arătat cercetările noi, dela cuvântul slav sěverŭ (сѣверъ) care înseamnă « dela miazănoapte ». A fost prin urmare un nume dat de Slavii dela sudul Dunării. Spre apus de Banatul Severinului, a existat în secolul al XV-lea, un comitat al *Caraşului*, de o parte şi de alta a râului Caraş. A fost desfiinţat prin cucerirea turcească. Numele pare a fi slav; alţii înclină mai de grabă pentru o origine turcă veche; certitudine, nici în cazul acesta, nu putem avea. Vecin cu comitatul Caraşului era acela al *Timişului*, care apare pentru prima oară în documente în anul 1212; numele vine de la râul Timiş iar numele acestuia este se pare, străvechiu. La Herodot găsim forma Τίφισις, la Ptolomeu Τίβισκος şi localitatea Τίβισκον, la Prisc din Panion, care a călătorit la curtea lui Atila, în secolul al V-lea, Τιφήσας. Iordanes ne dă forma Tibisia, iar în inscripţii găsim

Tibissus. Identic cu cel de azi, apare numele în opera lui Constantin Porfirogenetul, din secolul al X-lea: Τιμήσις şi Τιμήσης. Se poate deci admite o moştenire din epoca dacică; se mai poate face însă şi o altă ipoteză şi anume o moştenire dela Slavi (Timiš). Adăogăm că acest nume topic se mai întâlneşte şi în alte părţi ale pământului românesc: în judeţul Braşov, valea Timişului; în judeţul Bacău, plaiul Timişului; apoi în formele derivate Timişeşti, în judeţele Neamţ şi Suceava. In orice caz, numele nu derivă din ungarul Temes, care e ulterior. Spre apus de comitatul Caraş şi lângă acela al Timişului, a existat, până în secolul al XVI-lea, comitatul *Cuvinului* sau *Keve*. Numele vine dela cetatea Keve, care a fost ocupată şi distrusă de Turci la 1551, iar numele cetăţii e unguresc. Köve sau Küve în vechea maghiară înseamnă pietros, stâncos; din această rădăcină derivă şi numirile topice româneşti: Chiojd şi Cuejd. După retragerea Turcilor, la începutul veacului al XVIII-lea, comitatul n'a mai fost înfiinţat. Comitatul *Torontal* apare ceva mai târziu, pe la începutul veacului al XIV-lea, şi a fost, până la cucerirea turcească, cel mai mic comitat din Banat. Numele pare a fi unguresc.

Rezumând constatările făcute asupra vechilor judeţe din Ardeal, observăm că dacă multe din ele şi-au luat numele dela cetăţile în jurul cărora s'au desvoltat, altele s'au numit după cursurile de apă care le străbăteau. O sumă dintre vechile numiri româno-slave sau chiar anterioare acestora au fost păstrate (Maramureş, Bistriţa, Crasna, Timiş, Braşov) sau traduse în limba cuceritorilor (Tărnava, Alba). *Ele constitue încă un argument pentru continuitatea noastră în Ardeal*, arătând lipsa de temeiu a teoriei potrivit căreia am fi venit în această ţară abia la sfârşitul secolului al XII-lea şi începutul celui de al XIII-lea.

Pârcălabii şi comiţii. In fruntea judeţelor, ţinuturilor sau comitatelor, au fost *pârcălabii* în Ţara Românească şi în Moldova şi *comiţii în* Ardeal. Cuvântul pârcălab este de origine ungurească: el vine din porkoláb care, la rândul lui, este o diformare a germanului Burggraf. In unele judeţe de margine ale Moldovei şi anume în Putna, Tecuci, Hotin, Neamţ, Cernăuţi, Soroca, pârcălabii s'au mai numit şi *staroşti*, după modelul dregătorilor asemănători din Polonia. In actele latineşti, pârcălabilor li se spune

« castellani » iar staroştilor « capitanei »; în Ardeal, ei poartă titlul de « comites ».

Incepând din domnia lui Ştefan cel Mare, şi anume, după cât se pare, din 1479, pârcălabul de Suceava poartă numele de *Portar de Suceava*; el are grijă de apărarea capitalei şi a curţii domneşti. Dela 1542 înainte, acestui pârcălab i se adaogă şi titlul de *Hatman*, împrumutat dela Poloni care, la rândul lor, îl luaseră dela Germani (Hauptmann). Hatmanul avea comanda asupra întregei armate moldoveneşti.

Prima menţiune despre pârcălabi în Ţara Românească este în privilegiul comercial acordat Braşovenilor în 1368 de către Vlaicu. După ce stabileşte vămile pe care aceştia vor avea să le plătească, domnul se adresează « tuturor credincioşilor noştri, mari dregători, pârcălabi (« castellanis »), judecători, vameşi, slugi domneşti... », poruncindu-le să nu le ia mai mult, nici să nu-i împiedice în exercitarea comerţului lor. Termenul latin « castellani » înseamnă « pârcălabi ». Un an după aceea, cu prilejul războiului dintre Vlaicu şi Ludovic, regele Ungariei, aflăm din cronica lui Ioan de Küküllö că una din armatele muntene era sub comanda « comitelui Dragomir Valahul, castelanul de Dâmboviţa » (« comes Dragmer Olachus, castellanus... de Domloyka »).

In Moldova prima menţiune se găseşte în actul din 1387 al boierilor lui Petru al Muşatei care adeveresc că domnul a prestat omagiu regelui Vladislav Iagello după sfatul şi voinţa lor. Cel dintâi dintre aceşti boieri cari sunt numiţi şi « consilieri supremi », este « Dzula capitaneus » adică starostele. In Ardeal, primul conducător de comitat apare la Cluj, în 1173: e Toma castelanul. Aceasta nu înseamnă că dregătorii însărcinaţi, în câte şi trele ţările, cu cârmuirea judeţelor, n'au existat şi mai înainte. Intocmai ca şi unii dintre dregătorii dela curte, şi aceşti dregători teritoriali au trebuit să existe dela constituirea statului. Aşa dar Basarab Intemeietorul în Ţara Românească, Bogdan, dacă nu chiar Dragoş în Moldova, şi primul rege arpadian care a stăpânit Ardealul au trebuit să aibă un număr de pârcălabi şi castelani.

Din punct de vedere ierarhic şi al însemnătăţii în stat, în frunte vin pârcălabii moldoveni; aceştia sunt citaţi în mod regulat ca martori în hrisoavele domneşti şi anume înaintea celor mai mulţi dintre dregătorii curţii. Pe vremea lui Ştefan cel Mare,

când normele de cancelarie sunt pe deplin fixate, ordinea înşirării pârcălabilor este aceasta: In frunte vin pârcălabii sau staroştii de Hotin; după ei urmează aceia de Cetatea Albă şi cei de Chilia, apoi pârcălabul de Neamţ, pârcălabul de Orhei şi cel de Roman. Portarul de Suceava apare rareori în lista de martori; pârcălabul de Crăciuna nu este citat niciodată. Spre sfârşitul domniei lui Ştefan, pârcălabul de Orhei nu mai este citat, iar cel de Roman vine îndată după cel de Neamţ. Se vede, prin urmare, că nu toţi pârcălabii moldoveni apar în lista de martori, ci numai aceia din ţinuturile unde erau cetăţi însemnate, cari aveau, deci, şi importanţă militară. O altă particularitate este faptul că în aceste ţinuturi cu cetăţi însemnate sau dela margine găsim câte doi pârcălabi: astfel la Hotin, Cetatea Albă, Chilia, Neamţ, Orhei. Dedublarea se poate explica sau prin împărţirea atribuţiilor — unul dintre pârcălabi având pe cele militare, iar al doilea pe cele administrative şi judecătoreşti — sau prin rotaţie, funcţionând pe rând în intervale de timp egale. Şi în Ţara Românească, în unele cetăţi, erau tot câte doi pârcălabi: când Ştefan cel Mare cucereşte, în 1474, cetatea Teleajen, letopiseţul zis dela Bistriţa ne spune că au fost tăiate « capetele pârcălabilor », iar « femeile lor » robite. Şi la Dârstor, sub Mircea, erau doi pârcălabi, numiţi, cu un termen grecesc, *kefaliia* (pe româneşte înseamnă: căpetenii). Domnul li se adresează la plural: « căpeteniilor din Dârstor » (кєфалїєм дрьстєрским). Dincoace de Milcov, pârcălabii n'au însă însemnătatea pe care o constatăm în Moldova; ei nu sunt trecuţi în lista de martori dela sfârşitul documentelor domneşti decît în mod incidental şi atunci există motive speciale. Acesta e, de pildă, cazul lui Gherghina, pârcălabul cetăţii dela Poienari, care apare în tratatul lui Radu cel Mare cu Ungurii, din 1507, ca primul dintre martori: era rudă cu domnul, unchiul acestuia după mamă. Nici în Ardeal, comiţii nu sunt trecuţi în lista de martori a documentelor regale.

Pârcălabii aveau atribuţii administrative, judecătoreşti şi militare. Ei reprezentau pe domn în teritoriul supus autorităţii lor şi erau, de fapt, în aceste teritorii, nişte mici domni. Aveau sub ordinele lor mai mulţi subalterni: documentul moldovenesc din 13 Martie 1466, aminteşte pe « globnicii » staroştilor din ţinutul Neamţ, adică pe cei cari încasau amenzile sau gloabele. Tot de

ei credem că depindeau şi *pererubţii*, dregătorii mici care « scorneau » sau mânau oamenii din sate la lucrul domnesc. « De asemenea slugile noastre pererubţii — spune Ştefan în documentul din 30 August 1479 — să nu mâie pe oamenii din Coţmani nici la cetate, nici la mori, nici la curţile noastre, cu alţi ţărani la un loc ». Vor mai fi fost şi alţi subalterni; asupra lor n'avem însă informaţiuni precise. In Ardeal, comitele era ajutat, în primele timpuri, de un « *judecător* al *cetăţii* » (comes curialis castri) care împărţea dreptatea şi de un *căpitan* (maior sau dux exercitus, ungureşte hadnagy) care avea atribuţiuni militare. Mai târziu, spre sfârşitul epocei arpadiene, în locul acestor doi dregători constatăm unul singur, *vicecomitele* (vicecomes, ungureşte viczispán). Pe toţi aceşti subalterni îi numea comitele. Tot de el depindeau şi *vameşii* (tributarii), *birarii* (exactores), *cei ce schimbau banii* (numularii) *pristalzii* corespunzând armaşilor şi vorniceilor noştri, precum şi alţi slujbaşi mărunţi.

Veniturile pârcălabilor constau din gloabele sau amenzile pe care aveau dreptul să le pronunţe, din darurile subalternilor, atât la numirea în slujbă cât şi în cursul anului, şi, probabil, dintr'o cotă a veniturilor care se strângeau pentru domn din ţinutul respectiv. Documentele nu ne dau relaţii în privinţa aceasta; ştim însă că în Ardeal comitele beneficia de *o treime* din toate veniturile ce se cuveneau regelui în cuprinsul comitatului său.

Subîmpărţiri administrative ale judeţelor nu se constată până la 1500, nici în Ţara Românească, nici în Moldova. *Ocoalele*, despre care s'a crezut că ar reprezenta asemenea subdiviziuni în Moldova, aparţineau, în realitate, târgurilor sau oraşelor. Cuvântul *plasă* a existat, e adevărat, în Ţara Românească; el e întrebuinţat însă, în actele veacului al XVII-lea, cu înţelesul de parte care se cuvenea unuia sau mai multor proprietari într'o moşie. Astfel, de pildă, în 1623, se pomeneşte o moşie care cuprindea trei plăşi: « plasa popii lui Sahat », « plasa Firască » şi « plasa lui Staico ». La 1652 sunt amintiţi nişte rumâni pe care i-a apucat legătura lui Mihai Vodă în satul Tâmbureşti « în plasa sfintei mănăstiri » Plumbuita. Iar în 1692, mai mulţi proprietari dăruiesc partea lor de moşie « din Piatra, din plasa lui Mihai Vodă . . . ». Abia în secolul al XVIII-lea apar subîmpărţirile administrative ale judeţelor.

BIBLIOGRAFIE

Județe, ținuturi, comitate, districte: 1. GHENADIE ENĂCEANU, *Din istoria bisericească a Românilor. Meșterul Manole și Petru Movilă*, București, 1884, p. 352 + III.; 2. AL. ȘTEFULESCU, *Gorjul istoric și pitoresc*, Târgu-Jiului, 1904, LXIX + 423 p. in 8°; 3. G. WEIGAND, *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien*, în *XXVI—XXIX Jahresb. Leipzig*, 1921, p. 70—103; 4. ECATERINA ZAHARESCU, *Vechiul județ al Saacului în lumina istorică și antropogeografică*, în *Bul. Soc. Geogr.*, t., XLI (1922), p. 147—173; 5. N. GR. DINCULESCU, *Vechi împărțiri administrative, în Arh. Olt.*, II (1923), p. 165—179; 6. IORGU IORDAN, *Rumänische Toponomastik*, I-III, Bonn și Leipzig, 1924—1926, III + 298 p. in 8°; 7. D. NICHITA, *Contribuții asupra pârcălăbiei în Moldova până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, în *Arhiva*, XXXII (1925), p. 90—98 și 245—254; 8. D. NICHITA, *Pârcălăbia în Moldova până în veacul al XVII-lea*, în *Anuarul Liceului și Școalelor Comerciale. M. Kogălniceanu*, pe anii 1922—1932, Iași, p. 53-75; 9. N. DRĂGAN, *Toponimie și istorie*, Cluj, 1928, 178 p. in 8°; 10. G. WEIGAND, *Die Namen der rumänischen Județe im Altreich*, în *Balkan-Archiv*, IV (1928), p. 168—177; 11. G. WEIGAND, *Bukarest, Satmar*, în *Balkan-Archiv*, IV (1928, p. 178—180); 12. AL. PHILIPPIDE, *Originea Românilor*, vol. II, Iași, 1928, 829 p. in 8°; 13. V. MERUȚIU, *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat*, Cluj 1929, 239 p. in 4°; 14. V. LUNGU, *Ținuturile moldovenești până la 1611*, în *Cercet. Ist.*, IV (1928), partea a II-a, p. 97—109; 15. AL. ARBORE, *Toponimie putneană*, în *Milcovia*, I (1930), p. 5—39; 16. ST. EGYED, *Das ungarische Komitat*, în *Ung. Jahrb.*, X (1930), p. 365—376; 17. N. DRĂGANU, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933, 684, p. in 8°; 18. I. DONAT, *Județul de Baltă și Banatul Severinului*, în *Arh. Olt.*, XIII (1934), p. 12—17; 19. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Vechimea satelor Star-Chiojd și Chiojdul-mic din fostul județ al Săcuenilor*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 283—285; 20. C. DUMITRIU, *Doi dregători moldoveni*: I. *Portarul de Suceava*. II. *Hatmanul și Pârcălabul de Suceava*, București, 1935, 136 p. in 8°; 21. VICTOR ANDREI, *Evoluția teritorială a vechiului ținut Neamț*, Piatra-Neamț, 1936, 21 p. in 8°; (Extras din *Anuarul liceului de băieți din Piatra-Neamț pe anul 1934—1935*); 22. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Județe dispărute din Țara Românească*, București, 1937, 8 p. in 8°; (Extras din *Omagiu Profesorului D. Gusti*); 23. AUREL SAVA, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1927, 322 p. in 8°; 24. CONST. C. GIURESCU, *Din trecutul județului Putna*, Focșani, 1937, 26 p. in 8° (Extras din *Tradiție și actualitate românească*, vol. III); 25. CONST. C. GIURESCU, *Oltenii și Basarabia. Colonizări muntene în sudul Moldovei în veacurile XIV și XV*, București, 1941, 10 p. in 8° (Extras din *Rev. Ist. Rom.*, X); 26. GH. NĂSTASE, *Ținutul Sorocii*, în *Viața Basarabiei*, XI (1941), p. 194—203; 27. ZENOVIE PĂCLIȘANU, *Despre districtele românești din Transilvania*, comunicare orală la «Institutul de Istorie Națională din București», în ziua de 1 Aprilie 1943.

V. și p. 335, nr. 3; p. 335, nr. 4; p. 376, nr. 7; p. 467, nr. 5; p. 467, nr. 17 și 21; p. 539, nr. 21.

SFÂRȘITUL PĂRȚII INTÂI